MÉDIATUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

A HATÁRON TÚLI MAGYAR SAJTÓ TRIANONTÓL A XX. SZÁZAD VÉGÉIG

FEJEZETEK A MAGYAR SAJTÓSZABADSÁG TÖRTÉNETÉBŐL

NEMZETI MÉDIA- ÉS HÍRKÖZLÉSI HATÓSÁG

MÉDIATUDOMÁNYI INTÉZET

A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig

Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből

Médiatudományi Könyvtár

14.

Sorozatszerkesztő:
Koltay András – Nyakas Levente

A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig

Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből

Szerkesztette:

Apró István és Paál Vince

Médiatudományi Intézet

2014

Minden jog fenntartva.

© Apró István, Balassa Zoltán, Bence Lajos, Győrffy Gábor, Kovács Elemér, Mák Ferenc, Paál Vince 2014
© Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete 2014

Tartalom

Bevezetés 9

Balassa Zoltán: A cenzúra története Csehszlovákiában 1918–1992
A magyar sajtószabadság lehetőségei

„Az újságírók tolla a legkönnyebben hajlítható" 11
1. Provizórium – megszállás – vörös uralom – statárium 1918–1920 12
2. A csehszlovák rendőrállam a trianoni diktátumtól a bécsi döntésig 1921–1938 15
3. Cseh-Szlovákia 1938–1939 28
4. Szlovák Állam 1939–1945 29
   4.1. Általános jogi szabályozás 29
5. Csehszlovákia úton a totalitárius hatalom felé 1945–1948 33
6. A népi demokrácia és a szocializmus korszaka 1948–1968 35
7. A Prágai Tavasz 1968 43
8. A neosztálinisita korszak 1969–1989 44
10. A jelen időszak 1989– 52

Kovács Elemér: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története
Kárpátalján 1918–1989

1. Kisebbségi létben 57
   1.1. A vázolt időszak történelmi eseményeinek kronológiája 58
2. Lapok, szerkesztők 59
   2.1. Kiadók 61
3. Cseh világ Kárpátalján 61
   3.1. Társadalmi, társasági és egyesületi élet 66
   3.2. Irodalom 71
4. Újra Magyarország részeként 73
5. A Szovjetunió kötelékében. Második kisebbségi korszak 77
   5.1. A szovjet éra sajtótörténeti korszakai 81
   5.2. Az enyhülés évtizedei 84
   5.3. Magyarországi sajtótermékek Kárpátalján 86
   5.4. Kárpáti Igaz Szó: mérték és igazodási pont 88
   5.5. Polgárjogi mozgalom a Szovjetunió legnyugatibb megyéjében 88

Győrffy Gábor: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története
Romániában 1918–1989

1. Az erdélyi sajtó az 1918–1940 közötti időszakban 97
   1.1.Politikai háttér 97
   1.2 Erdélyi magyar sajtókiadványok 98
   1.3. Az erdélyi sajtó korlátozása 102
2. Az erdélyi magyar sajtó a második bécsi döntés után 1940–1944 115
3. Az erdélyi sajtó a kommunista diktatúra időszakában 117

3.1. Politikai háttér ... 117
3.2. Az erdélyi sajtó a sztálini időszakban 1944–1953 ... 120
3.3. Cenzúra és propaganda az 1953–1965 közötti időszakban ... 135
3.4. Az erdélyi sajtó a Ceauşescu-korszakban ... 142

Mák Ferenc: Magyar sajtó a Délvidéken 1914–1989

1. A továbbélni-tudás forrásvidékén 1914–1944 ... 165
1.1. Bevezetés ... 165
1.2. Bácsmegyei Napló ... 170
1.3. Délbácska – Reggeli Újság ... 174
1.4. Laptársak a pályán és a pálya szélén ... 178
1.5. A folyóiratok ... 181
1.6. Sajtószabályozás a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén ... 183
1.7. 1941–1944 és ami utána következett ... 185
2. A „dolgozó ember felszabadításának és a társadalom humanizálásának" a szolgálatában 1944–1989 ... 186
2.1. Szabad Vajdaság – Magyar Szó ... 186
2.2. 7 Nap: „Írtam mindenről, amit szocializmusnak hívnak" ... 203
2.3. Dolgozók: „az igazi demokrácia hazájában" ... 208
2.4. A Híd, mint az ideológiai alapvetés fóruma ... 211
2.5. Új Symposion: igényesség és új szenzibilitás ... 213
2.6. Üzenet: „keresi azt, amit a múltban eltakart a hallgatás" ... 215
2.7. Létünk: a teljesebb világkép ígérete ... 217
2.8. Hitélet: a katolikus elkötelezettség hangja ... 220
2.9. Rádió és televízió ... 223
2.10. Sajtószabályozás a titói Jugoszláviában ... 226
2.11. Kitekintés ... 228

Mák Ferenc: A horvátországi magyar sajtó 1914–1989

1. Horvát–szlavónországi magyarok ... 237
2. A hazához való hűséges ragaszkodás érzésével ... 241
3. Irányított a nemes törekvésekben ... 251
4. „Amíg a magyar sajtó béklyókba verve" ... 253
5. „Jöjjön el végre a humanizmus" ... 260
6. A nemzeti öntudat ápolása ... 265
7. Sajtószabályozás Horvátországban és a Horvát Köztársaságban ... 272

Bence Lajos: A sajtó- és szólásszabadság, avagy a muravidéki magyarság küzdelmei a XX. században

Bevezető ... 279
1. Az elszakadás felé – közelgő vihar vészes előjelekkel ... 280
2. A gyorssajtó a fejlődés szolgálatában ... 281
3. A sajtószabadság ügye az elcsatolás utáni években ... 283
3.1. Vádemelés Balkányi nyomdász ellen ... 284
3.2. Lapalapítások és beszüntetések a '20-as években ... 285

3.3. Betelepítések és kitelepülők – magyarok és szlovének az agrárreformban 286
3.4. A magyarság ügyét is felvállaló sajtótermékek: a Szabadság és a Muravidék.....288
3.5. A második világháború utáni sajtóalapítási tervek 291
3.6. Lapalapítási kísérlet az '56-os forradalom és szabadságharc „árnyékában" 292
3.7. A Népújság indulása – az első három évtized tapasztalatai.....297
4. A rendszerváltás után. A Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet megalakulása....301
5. Az elektronikus média: magyar nyelvű rádiózás és tévézés.....302
6. Irodalom születik, avagy az ötágú síp új ága.....305

Paál Vince: A burgenlandi magyar sajtó 1920–1989

1. Burgenland népessége.....315
2. 1921–1945.....316
3. 1945–1990 317
4. Kitekintés a jelen felé.....319

Bevezetés

A könyv, amit az olvasó kezében tart, arra vállalkozik, hogy egy kötetben képet adjon az első világháborút lezáró békeszerződések következtében elszakított magyar területek magyar sajtójáról – ideértve az elektronikus médiumokat is –, ezen belül is legfőképpen a sajtószabadság érvényesülésének lehetőségeiről.

A trianoni békeszerződés a magyar sajtó történetében is tragikus cezúrát jelentett. A magyarság egyharmada idegen uralom alá került, és ezzel az elszakított területek magyar nyelvű sajtója az utódállamok nemzeti kisebbségekkel türelmetlen, sőt ellenséges közegében volt kénytelen működni. A sajtó és hatalom viszonya ritkán konfliktusmentes. Igaz volt ez a vizsgált korszakban a magyarországi helyzetre és a szomszédos országok sajtóviszonyaira is. Az egyes országok többségi nyelvű sajtójánál azonban a kisebbségek sajtója annyiban még kedvezőtlenebb helyzetben volt, hogy a hatalom és nyilvánosság hagyományos ellentétén túl a többségi nemzet asszimilációs törekvéseivel is kénytelen volt szembenézni. Mivel a sajtó – nyomtatott vagy elektronikus – szinte kizárólagosan a nyelvet használja az információ közvetítőjeként, a nyelv pedig a nemzeti identitás egyik legfontosabb ismérve és fenntartója, a mindenkori asszimilációs törekvések a kisebbségi nyelv visszaszorítását, végcélként pedig annak teljes kiszorítását tartják kívánatosnak. A történelmi Magyarország területéből részesülő szomszédos államok nem azonos módon viszonyultak a fennhatóságul alá kerülő magyarság sajtójával szemben. Ezen magatartásukat meghatározta az adott állam politikai berendezkedése, a honos magyar kisebbség érdekérvényesítő ereje, a helyi magyar sajtó hagyományai, beágyazottsága az adott régió gazdasági és társadalmi viszonyaiba. Elmondható azonban, hogy a magyar sajtó valamennyi utódállamban a korábbiakhoz képest kedvezőtlenebb helyzetbe került.

Az elszakított területek magyarsága és ezzel párhuzamosan az ottani magyar sajtó nagyon különböző öröklött adottságokkal rendelkezett. Amíg Romániához, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz (későbbi Jugoszlávia), Csehszlovákiához több százezres, sőt milliós (jelentős részben egy tömbben élő) lélekszámú magyar lakosságot csatoltak, addig Ausztriához néhány tízezer magyar került, akik ráadásul jórészt szórványban helyezkedtek el. Néhány tízezres tömbmagyarság került a későbbi Horvátország és Szlovénia területére is. Ugyanakkor idegen uralom alá kerültek az egyetemes magyar kultúra és így a magyar sajtóélet olyan meghatározó központjai mint Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Kassa, Pozsony, Beregszász, Szabadka stb.

Érdekesség, hogy az elszakított területek egy részén, saját jogszabály híján, egy jó ideig még az 1914. évi magyar sajtótörvény volt érvényben, így a Felvidéken, a Kárpátalján, és a Délvidéken is. A két világháború közötti Csehszlovákiáról általában mint liberális polgári demokráciáról szokás beszélni, ehhez képest meglepőnek tűnhet, hogy az első Csehszlovák Köztársaság idejében a sajtószabadságot 16 korábbi, érvényben maradt osztrák és magyar előírás és 34 új, immár csehszlovák jogszabály korlátozta. Romániában 1923 és 1933 között elvileg nem volt cenzúra, de az új alkotmány idevonatkozó rendelkezéseit a magyarok lakta területeken egyszerűen nem alkalmazták, és a magyar újságokat továbbra is cenzúra alá vonták.

A második világháborút lezáró párizsi békeszerződések jórészt érvényben hagyták a trianoni határokat, illetve visszaállították azok időközben végrehajtott módosításait. (A legjelen-

tősebb változás, hogy Kárpátalja, amely 1920-tól Csehszlovákiához tartozott, immár, mint az Ukrán Szocialista Köztársaság területe, a Szovjetunió részévé vált.) A vizsgált magyar lakta területek sajtója szempontjából meghatározó tényezőnek bizonyult, hogy Ausztria kivételével valamennyi érintett ország szovjet érdekszférába került. Ez azzal a következménnyel járt, hogy miután mindenhol a kommunista pártok vették át a hatalmat, és a kiépülő diktatúrákban a sajtó is teljes mértékben alárendelődött a kizárólagos vezetést birtokló kommunista pártoknak. Az egyes szocialista országokban voltak ugyan hangsúlybeli eltérések a sajtó irányításában, de az alapvetően mindenütt azonos eszközökkel folyt, és ezek eleve nem tették lehetővé, hogy sajtószabadságról egyáltalán beszélni lehessen. A magyar nyelvű sajtót emellett mindegyik érintett országban, ideértve a polgári demokráciákhoz tartozó Ausztriát is, továbbra is sújtották, az országonként eltérő nyíltabb vagy burkoltabb asszimilációs törekvések.

A kötet szerzői között van egyetemi oktató, költő, művelődéstörténész, publicista, újságíró, történész. (Többükre nemcsak egy megjelölés vonatkozik.) Részben a szerzői gárda sokszínű összetételéből, részben az egyes régiók már említett különbözőségéből, részben pedig az egyes területek sajtótörténete eltérő fokú feldolgozottságából adódóan a tanulmányok megközelítése és feltáró módszere is heterogén. (A délvidéki és a horvátországi magyar sajtó bemutatásánál az egyes magyar nyelvű sajtóorgánumok történetének felvázolásán van a hangsúly, és ezen keresztül kísérlete meg bemutatni a szerző a horvátországi és a szerbiai magyarság sajtójának helyzetét, küzdelmét a sajtószabadságáért. A felvidéki magyar sajtószabadság helyzetét feldolgozó tanulmány a sajtórendészet, és azon belül a cenzúra nyílt és burkolt megmutatkozását emeli ki. A burgenlandi magyar sajtó történetének feldolgozása alig elképzelhető az asszimilációs folyamatok, a magyar iskolaügy és kulturális intézmények tárgyalása nélkül. A sajtójogi szabályozás, és a sajtórendészet, valamint a sajtóorgánumok komplex bemutatására Erdély esetében kínálkozott a legszélesebben lehetőség.)

A kötet néhány tanulmánya említést tesz arról is, mennyire volt lehetősége a kisebbségi sorban élő magyarságnak a magyarországi lapok beszerzésére. A sajtótermékek szabad (vagy éppen akadályozott) áramlása külön kutatási téma lehetne, erre az érdekes területre kötetünk szerzői egyelőre csak utalás szerűen térhettek ki. A két világháború között Csehszlovákiába pl. az ellenzéki magyarországi lapokat általában beengedték, a kormánypártiakat viszont nem. 1918 után hosszú évekig szünetelt a magyarországi könyvek és lapok Romániába való bevitele, a Ceauşescu-érában pedig a magyarországi sportújságot is elkobozták a határon az utazótól. A második világháború után, az ’50-es évek végétől viszont Kárpátaljára nagyrészt zökkenőmentesen be lehetett vinni magyarországi könyveket és újságokat. A burgenlandi magyarság a két világháború között a magyarországi könyveket és újságokat jórészt zavartalanul beszerezhette, a vasfüggöny leereszkedése után azonban az azokhoz való hozzájutás rendkívül megnehezült. Ennél is kacskaringósabb volt azonban a szocialista tábor legliberálisabb országának számító Jugoszlávia hatóságainak észjárása: békülékenyebb időkben viszonylag szabad volt a könyvek és lapok áramlása az anyaországból és viszont, de árgus szemekkel figyelték és tiltották a sajtótermékek és könyvek cseréjét az egyes utódállamok magyar kisebbségei, így pl. a vajdasági és az erdélyi magyar kulturális központok között. Ezt a „történetet” tehát még meg kellene írni, ahogyan a témakör számos egyéb vonatkozását, részletét is kiaknázhatják még a kutatók, ilyen szempontból tehát kötetünk semmiképpen nem lezárása, sokkal inkább kezdete a feltáró munkának.

A szerkesztők

A cenzúra története Csehszlovákiában 1918–1992
A magyar sajtószabadság lehetőségei

„Az újságírók tolla a legkönnyebben hajlítható”

Balassa Zoltán*

A cenzúra megengedhetetlen, ám szinte elkerülhetetlen szűrő. Az agymosás eszközeinek egyike. Egy olyan intézményesített vagy illegitim eljárás része, mely azt a célt szolgálja, hogy a médiában csupán olyan információk jelenjenek meg, melyek a hatalmat gyakorló vagy bitorló, netán egyes területeket felügyelő csoportok – legyenek azok kormányok vagy állami szervek, lobbycsoportok vagy alvilági csoportosulások – manipulatív törekvéseinek megfelelnek.

Régi mondás, hogy a sajtó a politika kedvenc játékszere. A politika célja, hogy – valós vagy vélt érdekeinek megfelelően – manipulált hírek, vélemények, féligazságok lássanak napvilágot, illetve egyes dolgokról ne essék szó. Ennek biztosítására különböző technikákat lehet alkalmazni a legdurvábbaktól és legembertelenebbektől az áttételes és körmönfont befolyásolásig, a néha nem is tudatosított öncenzúráig. A skála a terrorisztikus, durva eszközök és a kifinomultak között nagyon tág. Ebbe belefér a gyilkosság, az újságírók megverése, letartóztatás, börtönbüntetés, a szerkesztőség szétverése, zsarolás, titkosrendőri beszervezés, állampolgárság megvonása és kiutasítás, a külföldre távozás elősegítése, besúgásra való kényszerítés vagy rábeszélés, kedvezmények biztosítása, lefizetés, jó munkahely kilátásba helyezése, a lobbycsoport érdekeit szolgáló lapok kiadása és ehhez hasonló eljárások alkalmazása, a kontraszelekció. A diktatórikus rendszerű államok esetében ez még ideológiai elvárásokkal egészül ki. Ráadásul csak bizonyos lapok jelenhetnek meg, nyíltan vagy burkoltan kijelölik a határokat és a tabu témákat. A külföldi adások zavarása egy következő lehetőség.

A cenzúra egyik fajtája volt az is, amikor a magyarországi lapokat nem engedték szabadon terjeszteni Szlovákiában, vagy olyan mértékben megemelték azok terjesztési árát, hogy megfizethetetlenekké váltak. A határok a szigorúan vett cenzúra és egyéb „eljárások” között gyakorta elmosódnak.

A demokratikus, relatíve szabad társadalmakban természetesen inkább a finomabb eszközök alkalmazása kerül előtérbe, de itt sem lehet kizárni az életet, egzisztenciát ellehetetlenítő eszközök alkalmazását. Különböző érdekek mindig létezni fognak és tisztességtelen emberek is, akik hatalmi, gazdasági eszközeikkel visszaélnek.

De az öncenzúra (az „önszűrés”) is ide tartozik, hiszen egzisztenciális okokból, életüket féltve egyes témákat részben vagy egészében elhallgatnak, féligazságokat vagy teljes mértékben hazug információkat tesznek közzé. Vagy egyszerűen a kényelemszeretet befolyásol. Minek nyúljak kényelmetlen témához? Ez sértődéseket, vitákat okoz. Jobb a békesség.

Vagy a lapok egyszerűen a fontos témát a harmadik oldalra teszik, azt más témával fedik le. Ez már etikai kérdés. A kiadó ízlése, politikai beállítottsága szintén korlátozhat.

---

* Újságíró, történész, Kassa.

Mi a cenzúrával abban a vonatkozásában foglalkozunk, hogy a területen, melyet Csehszlovákiának hívtak, annak szlovákiai részén milyen a sajtószabadságot érintő törvények voltak érvényben és ezeket milyen módon alkalmazták, de a többi formát sem hallgatjuk el, hiszen az „eredmény" szempontjából szinte teljesen mindegy, milyen eszközzel érték azt el. A magyar nyelvű sajtó áll érdeklődésünk fókuszában.

Minden eszköz célja, „a megrendelő" szelektíven tájékoztassa a közvéleményt és gátolja, hogy a számára nem kívánatos személyek nyilvánosságot kapjanak. A lényeg, hogy „szűrőberendezés" működjön, melynek egy jelentős részét a cenzúra alkotja. Bármilyen áron. Erről lesz szó a továbbiakban.

A cenzúra ellentétes a sajtószabadsággal – szögezi le több definíció is, de bizonyos megnyilvánulásaitól aligha tudunk teljesen megszabadulni.

A cenzúra elleni harc, a tiltakozások, a szamizdatok is hozzátartoznak témánk tárgyához. Ebben a vonatkozásban nem túl gazdag történettel dicsekedhetünk.

1. Provizórium – megszállás – vörös uralom – statárium 1918–1920

E két év alatt bonyolult helyzet alakult ki a Magyar Királyság területén. Egyrészt a háború befejeződött, a Károlyi-kormány ragadta magához a hatalmat, de a honvédelmet képtelen volt megszervezni. Ez időben foglalta el fokozatosan a Felvidéket a csehszlovák hadsereg, komolyabb harcok nélkül. Bevezették a katonai diktatúrát. Majd a terület jelentős részéről a magyar Vörös Hadsereg kiverte a betolakodókat, aztán minden garancia nélkül kivonult a visszafoglalt országrészből. Visszatért a cseh megszállás, amely statáriumot hirdetett. A trianoni békeparancs értelmében alakult meg a sohasem volt Szlovákia mint Csehszlovákia része Kárpátaljával együtt. A Trianoni békeparancs megkötéséig, jogi szempontból Szlovákia megszállt területnek minősült.

A csehszlovák statáriális cenzúra megnyilvánulását a gyakorlatban Vécsey Zoltán érzékelteti: A kassai szerkesztőségben szólt a telefon. A vonal másik végén közölték, az újságíróknak fél órán belül a hadtestparancsnokságon kell lenniük.

> „Fél óra múlva a három magyar lap összes munkatársai együtt voltak a hadtestparancsnokságon. Mertens kapitány, a tábornok segédtisztje fogadta őket, és bevezette a társaságot a sarokra kiugró, félkör alakú, tágas fogadóhelyiségbe. Székek nem voltak ott. A kapitány félkörben állította fel őket, aztán a tábornok dolgozószobájába sietett."

Egy jó tíz percig hagyták őket puhulni.

> „Végre megnyílik az ajtó, feszes, katonás lépésekkel belép a tábornok, nyomában segédtisztje. A félkör közepén megáll, karjait keresztbefonja mellén, és szúrós szemekkel méri végig a társaságot. Ahogy néz, ahogy kidülleszti mellét, lehetetlen észre nem venni a pózt és a teátrális fellépést. (…) Ő, a francia gloire-nak reprezentánsa a messze keleten, Fél-Ázsiában, egy kifinomodott kultúrának gyermeke, és ez a canaille [kanális-töltelék, csürhe] itt, amely most csorda módjára rohan a bolsevizmusba".

A tábornok mégis szenvedélymentesen, könnyedén szól hozzájuk az élet és halál kérdéséről, mintha csak azt mondaná, hogy „odakünn ragyogóan süt a nap, szép asszonyok sétálnak a korzón", „szép az élet", „bolond az, aki problémákkal foglalkozik". Az elzászi származású kapitány németre fordítja szavait.

„Az utóbbi napokban a sajtó túllépte azt a megengedett határt, amelyet a viszonyok ismeretében önmagának kellett volna megvonnia józan értékelés és a tények megfontolása alapján.[1] Olyan hangnem kapott lábra a helybeli magyar lapokban, amely gyakran sértő, gyakran egyenesen veszedelmes is, mert alkalmas arra, hogy a tömegszenvedélyeket felbujtsa".

Majd a helyi újság rendkívüli kiadását vette ki zsebéből, mely Stock Bélának[2] a legionáriusok általi meggyilkolásáról adott hírt.

„Itt van például ez a hír. Megtörtént a sajnálatos esemény, és a sajtónak tényleg feladata volt, hogy beszámoljon róla. De a kommentárok, uraim! Ez már a csehszlovák megszállásnak hatodik halálos áldozata, írja a cikkíró. Tartózkodni kellett volna ettől a megjegyzéstől, ha meg is felel a tényeknek."[3]

Majd a tábornok további kifogásokkal állt elő. A szerkesztő válaszolni szeretne, de a „tábornok úr nem kíváncsi a szerkesztő úr véleményére." A hadijelentések közzététele sem tetszett neki.

„Mindenféle pletykának felülnek, falusiak tereferéjének hitelt adnak. Megriasztják a lakosságot, és azt a hitet ébresztik, mintha a vörösök egy-két napon belül itt lennének és elfoglalnák a várost. Itt azután már szigorúan kell közbeavatkoznom. Megtiltom a felelőtlen hírek terjesztését, amelyek a hadi helyzetre vonatkoznak. És ha bármelyik lapban bármilyen ellenőrizetlen hír jelenik meg, amely nem a katonai parancsnokságon keresztül jut a nyilvánosság elé, akkor a vétkes lap felelősszerkesztőjét, a lap kiadóját és a hír megíróját golyók elé állíttatom (...) A két katona arca meg se rezdült. Mintha egyszerűen biliárdpartira invitálták volna a szerkesztő urakat."

Az ijesztgetés elérte célját. A felelős szerkesztő alázatos kéréssel hozakodik elő:

„A közönség érthetően érdeklődik a front eseményei iránt. Nem lenne olyan kegyes a tábornok úr olyan irányban intézkedni, hogy a katonai parancsnokság a hadi helyzetről jelentéseket adjon ki, és napjában legalább egy ízben informálja a sajtót? A tábornok megelégedetten bólintott." Elérte célját. Holnap reggeltől az általuk szerkesztett hivatalos információkat fogja a sajtó közzétenni. De azért még távozása előtt egy nyilat kilő a hírlapírók felé: „Ne felejtsék el az urak, statárium van, és ilyenkor én sem mérlegelhetek, hanem gyorsan kell cselekednem. Adieu!"[4]

1 Világos: öncenzúrára buzdít!

2 Stock Béla 55 éves kassai szűcsmester 1919. június 4-én Kovács u. 3.-as sz. háza előtt álldogált legkisebb gyermekével, Erzsébettel együtt. Egy arra menő ittas cseh vasutas bántalmazta leánykáját. Az apa rendreutasította a vasutast. Az néhány perc múlva cseh katona őrjárattal tért vissza, azzal vádolva Stockot, hogy államellenes megjegyzést tett. Az apát a Széchenyi Ligetbe hurcolták, mivel az állomásparancsnokságra akarták vinni, de azt már a menekülő cseh katonaság elhagyta, majd ütlegelve visszacipelték a Jakab-palota elé, ott az egyik legionárius háromszor hátba döfte szuronyával. Menekülni próbált, de a Malom utcán halva rogyott össze. Június 7-én temették óriási részvét mellett. Emléktábláját a Malom u. 26-os sz. ház falán leplezték le: „Ez előtt az épület előtt / szenvedett vértanúhalált magyarságáért / 1919. június 4-én / Stock Béla / szűcsmester / akit egy csehszlovák legionarista-őrjárat megdöbbentő kegyetlenséggel meggyilkolt / Megjelölte Kassa t.h.j.sz. kir. város közönsége / 1940. november 11-én".

3 Ez egyértelműen rámutat a cenzúra lényegére. Nem az a fontos, hogy egy hír igaz-e, hanem hogy árt-e vagy sem valaki érdekének!

4 Vécsey: 306–310.

Az alakulófélben levő Szlovákia területének egy jelentős részét – mint említettük – a magyar Vörös Hadsereg visszafoglalta. A proletárdiktatúra sajtótörvénye érvényesült – ez viszont csak múló epizód volt –, majd visszatért a megszálló csehszlovák haderő. Ez a rendkívüli állapotokkal jellemezhető korszak elvben Csehszlovákia trianoni szentesítésével ért véget, azonban a katonai diktatúra és a vele együtt járó előzetes cenzúra még továbbra is érvényben maradt.

A majdani Szlovákia területének csehek általi elfoglalása 1918. november 1-én kezdődött és 1919. január 20-án fejeződött be. 1919. március 25-én Szlovákia egész területén kihirdették a statáriumot. 1919. június 14-én Destremaux francia tábornok katonai diktatúrát vezetett be, és előzetes cenzúrát léptetett érvénybe. A rendkívüli állapotot és a diktatúrát 1922. április 6-án szüntették meg.[5]

Az átmenetinek bizonyult felvidéki vörös uralom (1919. június 6. – július 6.) központja Kassa volt. Ismét Vécsey munkájából vett idézettel mutatjuk be a helyzetet. Hirossik János[6] a *Felsőmagyarország* című lap szerkesztőjével beszélt. Nem tetszett neki, hogy visszavették a lap régi nevét,

> „lapjának mától kezdve ez lesz a címe: [Kassai] Vörös Újság. A többi polgári lapot beszüntetjük. Ellenben napilapként jelenik meg a *Munkás*, amelyet a cseh imperializmus rögtön kezdetben beszüntetett. Kettős cenzúra lesz. Az egyiket a szovjetkormány megbízásából én gyakorolom, a másikat a katonaság részéről a politikai megbízott. A kéziratokat nem kell beküldeni, mi majd a nyomdában végezzük el a munkát (...)
> – Cenzúra (...) Nagy csalódás volt a hangjában.
> – Persze, hogy cenzúra. Hát csak nem nézhetjük el, hogy polgári firkoncok itt nacionalista bacilusokat tenyésszenek ki (...) A szovjet újságja egészen más valami, mint a polgári társadalomé volt. Itt nem lesznek hátborzongató riportok, szerelmi nyalakodás, ostoba novellák. Lesznek szakszervezeti hírek, lesznek komoly, tudományos cikkek, a tömegek megnevelése a marxista igazságokra. Majd beletanulnak. Hiszen az újságíró tolla a legkönnyebben hajlítható."[7]

5 Balassa: 92–93.

6 Hirossik János (1887–1950) publicista, a munkásmozgalom résztvevője, szakszervezeti vezető, szociáldemokrata, majd kommunista politikus; 1918-ban a KMP titkára, 1919-ben a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagja, a felszabadított területek kormányzója, a Szlovák Tanácsköztársaság belügyi és kereskedelmi népbiztosa; a KMP KB tagja.

7 Vécsey: 345–346. Ennek meg van következménye: „Az újságot nem is érdemes kézbe venni. Egy-két hadijelentés, ami érdekli és felvillanyozza a kedélyeket. (…) De aztán mi van az újságban több? Mi van, amit olvasni lehet? Szakszervezeti hírek légiója, egyik gyűlés a másik után. Mi ez? Ezután nem dolgozni, hanem szervezkedni fognak az emberek?" Vécsey: 350.

2. A csehszlovák rendőrállam[8] a trianoni diktátumtól a bécsi döntésig (1921–1938)

A csehszlovák politikusok – tapasztalataik nyomán – teljesen tisztában voltak a propaganda és a sajtó fontosságával. Egy sor nyugati sajtóterméket és újságírót fizettek le, hogy országukról kedvező tudósításokat, híreket közöljenek.[9] Ezért tartották fontosnak a sajtó megregulázását országon belül is.

Az új állam alkotmánya elvben biztosította a sajtószabadságot. Kimondta:

> „A sajtószabadság, valamint a békés és fegyvertelen gyülekezés és egyesületek alakításának joga biztosíttatik. Ez okból a sajtót előzetes cenzúrának alávetni elvben nem szabad. A gyülekezési jog gyakorlását törvények szabályozzák. (1.) […] az előző bekezdésben kitűzött elvek háború idején, vagy az állam határain belül kitörő s a köztársasági államformát, az alkotmányt vagy a közbéket [közbékét] s közrendet fokozott mértékben veszélyeztető események alkalmával mily korlátozásoknak vettetnek alá."[10]

Ennek ellenére az előzetes cenzúrát csak 1922. június 26-án szüntették meg.

A történelmi országrészekben (Csehország, Morvaország, Szilézia) az 1862-es 6. sz. törvény, Szlovákiában és Kárpátalján az 1914. évi magyar sajtótörvény (XIV. tc.) maradt érvényben. 1924-ben e törvényeket kiegészítették. A törvénymódosítás a sajtó által elkövetett bűnügyekről és a sajtóbíróságról, valamint az ezzel kapcsolatos eljárásról rendelkezett. Ezen kívül az államvédelmi, a tisztességtelen versenyről és a kiadói szerződésről szóló törvények külön rendelkeztek a sajtóval kapcsolatos ügyekről.[11]

Az eredeti elképzelés szerint, a sajtószabadságnak a hatalom ellenőrzésének szerepét szánták. Eleinte teljes sajtószabadság volt érvényben, de a cenzúra szükségességét azzal indokolták, hogy az országban számos nemzetiségi ellentét van. A szerkesztőkre nyomást gyakorolni a köztársaság védelméről szóló 1923-as törvény alapján vált lehetségessé. A sajtóval kapcsolatos eljárásokat az 1924-ben és 1934-ben elfogadott törvények tették lehetővé. A törvények bírálói attól tartottak, hogy ezek a jogszabályok a sajtónak azt a szerepét korlátozzák, hogy az a nyilvános ellenőrzést végezze, a nem független emberek nem mernek majd rámutatni a bajokra.[12]

8 Csehszlovákiát megalakulása után így jellemezte egy lap (*Bohemia*, 1920. április. 4.). Idézi Broklová: 61.

9 A csehszlovák külügyminisztérium által lefizetett lapok, ill. azok munkatársainak sora szinte végtelen: Temps, Petit Parisien, Journal des Débats, Quirielle, Millet, Lapradelle, Revue Bleue, L'Information, Liberté, La Populaire, La Revue Mondiale, Le Monde Slave, L'Europe Nouvelle, Le Figaro, a szudétanémet Zeit im Bild, a pozsonyi B. Z. am Abend, Radio Gabion, az orosz emigráns lapok is számíthattak támogatásra (Szovremennije Zapiszky, Volja Rossziji, Nova Ukrajina), Review of Rewiews, The Sun, Daily Telegraph Evening News, Labor Daily, Truth, Morning Herald, a párizsi Havas hírügynökség, az osztrák Börse, Die Stunde, Neues Wiener Journal, Allgemeine Zeitung, Wiener Mittagszeitung, Der Tag, Neue Freie Presse, a belgrádi Pravda, Politika, a szarajevói Pregled, a belgrádi Javnost, a zágrábi Nova Evropa, a prágai Der Montag, a Slovenské slovo, a pozsonyi Magyar Ujság és Dőczy Gyula, a budapesti Népszava újságírója is szép honoráriumot tudott zsebre vágni. Urban: 20., 21., 24., 36., 81., 111–112., 135., 157., 176., 181., 185., 203., 213., 215., 217.

10 113. §, 1., Alkotmánylevél 28.

11 „S. [sajtó] jog, a sajtóról szóló törvényes rendeletek összessége, mely tartalmazza az 1914. évi XIV. tc.-et, mely Szlovákiában és Kárpátalján érvényes. Az 1924-es 6. sz. törvénymódosítás főleg a sajtó által elkövetett bűncselekményekről, a sajtóbíróságról és az ezzel kapcsolatos eljárásról szól. Ezen kívül a sajtójog az államvédelmi, a tisztességtelen versenyről, a szerzői jogról és a kiadói szerződésről szóló törvényekről külön előírásokban rendelkezik." Bujnák: 168–169.

12 Broklová: 64–65.

Szlovákia rendőri hírszerzését mindjárt az állam keletkezésének időpontjában szervezni kezdték. A Csehszlovák Köztársaság Teljhatalmú Minisztériuma Szlovákia Irányítására rendelkezett egy állambiztonsági osztállyal. Az ügyosztályt vélhetőleg 1923 végén vagy 1924 elején oszlatták föl. 1923-ban az elfogadták a hírhedt 50/1923 Sb. sz. Államvédelmi Törvényt, mely koncentrálta a rendőri hírszerző erőket. Ekkor Csehszlovákia Belügyminisztériumának Elnöksége 20.877 sz. határozatban a prágai Rendőr-igazgatóság mellett Hírszerző Központot hozott létre. Ennek fiókszervezetei működtek Pozsonyban és Kassán.[13] Mindezek a szervek a sajtót árgus szemmel figyelték.

Az első Csehszlovák Köztársaság idejében a sajtószabadságot 16 korábbi osztrák és magyar előírás – melyek érvényben maradtak –, és 34 csehszlovák jogszabály korlátozta. Elsősorban a már említett 50/1923 Sb. sz., az államvédelemről szóló törvény,[14] a 124/1924 Sb. z. a. n. sz. törvénymódosítás, mely szájkosártörvényként[15] vált hírhedté és törvények és rendeletek egész sorozata, mely a sajtó ellen irányult. Az említett jogszabályok lehetővé tették a sajtó és újságírók különböző formájú üldözését: a nem megfelelőnek ítélt cikkek vagy mondatok,[16] netán az egész lap cenzúra általi törlését, illetve az egész kiadás elkobzását. Keményebb rendelkezés volt a lap ideiglenes vagy végleges betiltása. Mindezek bírósági eljárást vontak maguk után, aminek bírság, börtönbüntetés, helyesbítési kötelezettség kiszabása lehetett a következménye. Lehetőség nyílott bizonyos sajtótermékek terjesztésének megtiltására, vagy

13 Odbočka zpravodajskej ústredne – OZÚs

14 Az 50/1923 Sb. sz. törvény 1923. május 1-én lépett érvénybe. A törvény 23. §-a a meg nem engedett hírszerzéssel foglalkozik. Egyes katonai jellegű hírek közzétételét megtiltja. A törvény 34. §-a az időszaki nyomtatványok kiadásának felfüggesztéséről rendelkezik. Ha alapos aggály merül föl, hogy valamely nyomtatvány meghatározott bűntényeket a későbbiekben is elkövet [Tehát feltételezés alapján lehetett egy sajtóterméket betiltani!], akkor annak kiadása megtiltható. A 124/1933 Sb. törvény alapján, ha a köztársaság és alkotmánya biztonsága vagy tisztelete megköveteli, sajtótermék megjelenése legfeljebb egy év időtartamra felfüggeszthető. A 124/1933 Sb. törvény, amely 1933. július 23-án lépett érvénybe, az Államvédelmi törvényt egészítette ki. A 126/1933 Sb. törvény, amely módosította és kiegészítette az államvédelmi és sajtótörvényt, kimondta: Olyan lapok, melyek nyíltan vagy burkoltan aláássák, vagy gyalázzák a Csehszlovák Köztársaság önállóságát, alkotmányos egységét, oszthatatlanságát, demokratikus-köztársasági államformáját, vagy melyek sértik a közszemérmet, betilthatók (2 § (1)). Ha valaki betiltott külföldi sajtóterméket forgalmaz, egy hónapig terjedő börtönbüntetéssel és 50-től 5000 koronáig terjedő pénzbüntetéssel sújtható. Visszaeső elkövető elveszíti vállalkozói engedélyét (18 § (3)). A 140/1934 Sb. törvény, amely kiegészítette az államvédelmi és sajtótörvényeket, 1934. július 18-án lépett érvénybe. A nem periodikus sajtótermékektől, melyeket Csehszlovákiában adták ki, megvonhatják a nyomdai és vasúti kedvezményeket, vagy teljesen megvonhatják a jogot, hogy postai úton vagy vasúton szállítsák azokat (4b) § (1)). Az államfő és kormány nyilatkozatait a legalább háromszor hetente megjelenő periodikák kötelesek ingyen megjelentetni (17a § (1)). A felelős szerkesztő a nyilatkozatot változtatás és betoldások nélkül köteles közzétenni a legközelebbi időpontban a sajtótermék nyelvén az első vagy második oldalon (17a § (3)). Ha az államnyelven írt szöveg 800 szónál hosszabb, akkor megtagadható annak közlése, de rövidített formában, melyet a szerkesztőség megkap, közölni kell (17a § (4)).

15 A 124/1924 b. törvény szabályozta a sajtó felelősségét a hamis vád, becsületsértés és rágalmazás ügyében. Ha egy sajtótermékben ilyen tartalmú írás jelenik meg, és azért más felelősségre nem vonható, akkor a felelős szerkesztőt lehet rögtön bíróság elé állítani (1. § (2)) Felelősségre az vonható, aki a hírt megírta, vagy aki megrendelte, vagy elrendelte, vagy információkat nyújtott hozzá (1 § (3)). Ha a felelős szerkesztő kijelentette, hogy a kifogásolt hírt olvasta és nyomdába adta, ezt a nyilatkozatát nem vonhatja vissza. A törvénytervezet parlamenti indoklásában azzal érveltek, hogy ez idáig a sajtóban közzétett hamis, becsületsértő és rágalmazó írások ellen nem létezett hatékony védekezés. Ezt a törvényt a 108/1933 Sb. törvény módosította.

16 Szüllő Géza 1932. április 17-ei beszédéből, mely az Országos Keresztényszocialista Párt (a Magyar-Német Keresztényszocialista Párt neve 1920-tól) kassai gyűlésén mondott el, a cenzúra egy helyütt 20, más helyütt 11 sort törölt. Hangel: 72., 73.

trafikokban és állomási standokon való árusításának felfüggesztésére, ami anyagilag ellehetetleníthette a lapokat.[17]

Az 1920. évi 300. Sb. z. a n. törvény engedélyezte a kormánynak, hogy rendkívüli helyzetben, korlátozza vagy tiltsa meg a sajtóorgánumok megjelenését.[18]

1938 októberéig a cenzúrát az államügyészség és a csehszlovák kormány sajtóosztálya végezte. Az időszaki sajtót kiadásuk után a járási hivatalok vagy a rendőrség javaslatára elkobozhatták. Az elfogadhatatlan cikkeket tartalmazó újságokat kivonták a forgalomból. Az elkobzás után újabb kiadást lehetett megjelentetni, de azokban a cikkek törölt részei helyén fehér folt virított, azzal a megjegyzéssel, hogy a szöveget hivatalosan törölték.

A csehszlovák mozgósítás után (1938. október 23.),[19] előzetes cenzúrát vezettek be, és a kormány létrehozta a központi cenzúrabizottságot. Ezt a belügyminisztérium irányította. Ennek feladata volt úgy az időszaki, mint a nem időszaki kiadványok, a színházi és filmelőadások, a sürgönyök, a telefonbeszélgetések és rádiózás ellenőrzése. A cenzorok a nyomdákban dolgoztak. Ott kellett nekik bemutatni a kefelevonatokat. Ezeket el kellett küldeni jóváhagyásra a központi cenzúrabizottságnak. A cenzorok feladata volt, „nem átengedni olyan információkat, amelyek az államot károsíthatnák".[20]

„*Cseh-Szlovákiában* a magyar sajtó helyzete nehezebb, mint Romániában vagy Jugoszláviában" – állapította meg Olay Ferenc egyik tanulmányában.[21]

17 ES IV., 121. „Azt viszont megint csak máig sem értem, miképpen volt lehetséges, hogy néha még ezt a lapot is elkobozták, a kormány saját lapját! [A Novosti – Újdonság c. lapról van szó.] A miniszterelnök pártjának a lapját! Aztán ez is második kiadásban, fehér foltokkal jelent meg, mint olyan gyakran a *Prágai Magyar Hírlap,* az *Új Hírek* meg sok más magyar újság, no de főképpen a *Slovák*, amelyiknek egy időben jóformán minden száma »Elkobzás utáni második kiadás« fölirattal és tömérdek fehér folttal jelent meg, még a szudétanémet újságot is lepipálva; csakhogy ezt nem volt nehéz megérteni, mert ami maradt a cikkekből meg a hírekből, hát még az is zaftosabb volt, mint amit a német meg magyar újságok írtak a csehek ellen; de hogy a *Zvesti* [Novosti] mi olyat írhatott, ami miatt el kellett kobozni, azt már sohasem fogom megérteni, s hogy hogyan kerülhetett volna az is arra a fényképre, amelyet egyszer a PMH [Prágai Magyar Hírlap] közölt az elkobzott német *Die Zeit*-ről, a PMH-ról meg a *Slovák*-ról, szépen egy csokorban a hármat, az első oldal nagy lyukaival." Hosszú: 352.
„Bár a *Slovák* magyarellenes lap volt, mégis már a megszállás első évében cenzúrázni kezdték, s 1919. április 5-től 1925-ig 715 cikkét, 13.441 sorát törölték és 1924. január 1-ig 250.000 példányát, de még 1928. évi naptárát is elkobozták! Sir Robert Donald pedig *The Tragedy of Trianon* (1928) című munkájában (120. old.) megállapítja, hogy a Slovák-ot átlag hatvanszor kobozzák el évente!" Olay: 14.

18 Bujnák: 140. Ha az állam egységét, köztársasági államformáját, vagy az államon belüli események jelentősebb módon veszélyeztetik a közrendet, akkor lehetőség nyílik az alkotmányban biztosított szabadságjogok – legfeljebb három hónapig tartó korlátozására (1. és 2. §). Az állami biztonsági hivatal e törvényben előírt bűntények esetén (a közrend megsértése, veszélyes erőszak, gyilkosság, gyújtogatás, rablás, háborús uzsora és a felsoroltak bűnpártolása házkutatásokat tarthat bírói jóváhagyás nélkül is (6. §). A sajtótermékek kiadása és terjesztése korlátozható, alávethető különleges körülményeknek, és szélső esetben leállítható, az ezzel kapcsolatos vállalkozás különleges ellenőrzés alá vonható, vagy betiltható. Az időszaki sajtótermékek kötelezhetők, hogy a köteles példányokat legkésőbb két órával a kiadás előtt benyújtsák, más nyomtatványok esetében, melyek nem haladják meg a hat szerzői ívet, három nappal, terjedelmesebb kiadványok esetében ezt nyolc nappal a kiadás előtt tegyék meg (10. §). Aki megsérti ezt a törvényt, 10.000 koronáig terjedő bírsággal vagy egy hónapi börtönnel, illetve mindkettővel sújtható (13. §). www.koncelik.eu/a300-1920-ochrana-rep/

19 183/1938 Sb. Hirdetmény az ország mozgósítási állapotába való belépéséről.

20 Čulík.

21 Olay: 7.

„Az utódállamok *igazi* magyar sajtójának élete a megszállás első napjától kezdve csupa harcból áll s már puszta létezése is szálka a hatalom új birtokosainak szemében. És ezt talán természetesnek is lehet találnunk, hiszen a nemzetközi szerződésekben, de meg törvényeikben ünnepélyes szóval megerősített — de meg nem tartott és meg nem tartatott — kisebbségi jogokat óhajtja védeni, a közszabadságok megsértésének eseteit, az agrárreformok lehetetlenségeit, a kultursérelmek, köztük főleg az iskolaügyek ezer baját igyekszik feltárni s azok orvoslását kivívni."[22]

„Bár az alkotmány 113. szakasza[23] kimondja, hogy »a *sajtó szabadsága (...)* biztosítva van. Ennélfogva megengedhetetlen a sajtó előzetes cenzúrázása«, ez mégis 4 teljes éven át vígan folyt, míg azután 1922. évi június hó 26-án megszüntették az előzetes cenzúrát, helyébe pedig a lapelkobzások kerültek. Erre jellemző, hogy pl. egymagában az 1927. évi január hó 1-től október l-ig terjedő időben, tehát kilenc hónap alatt, 1523 lapelkobzás történt!"[24]

„Az első időkben az előzetes cenzúra hasogatott bele a magyar önvédelmi szellem betűhadseregébe. Ha nem akart a lap »javulni«, a cenzúra könyörtelen végrehajtása mellett is eljött a betiltás ideje. Kassán a leggerincesebb keresztény magyar napilap, az Esti Újság (azelőtt Felvidéki Újság) esett ennek a zsarnoki uralomnak idejébe illő sajtópolitikának áldozatul. Háromszori ideiglenes betiltás után 1921 novemberében a magyar (!) sajtótörvény 1914:XIV. t.-c. 63 §-ának rendelkezése alapján szüntették be megjelenését véglegesen, azon a jogcímen, hogy az államra veszedelmes cikkeket közölt a mozgósítás idején. A legfurcsább azonban az, hogy abban az időben nyomdászsztrájk volt a városban s a négy magyar lap közös, korlátozott terjedelmű kiadványokkal tájékoztatta a közönséget tisztára a hivatalos cseh távirati iroda közlései alapján."[25]

„Az előzetes cenzúra 1922 elején bekövetkezett megszűnése után a megmaradt magyar lapokat a kíméletlen elkobzási gyakorlat még ennél is rosszabb helyzetbe hozta: az állandó elkobzások óriási anyagi károkat okoztak a magyar lapoknak és tetézve a köztársaság védelméről szóló törvényben kimondott betiltási lehetőséggel, valósággal torkukba fojtották a szót. Igen jellemző erre az elkobzási gyakorlatra, hogy a vezető magyar lapot, a Prágai Magyar Hírlapot egy alkalommal azért kobozták el, mert Charles Dupuis, a híres francia jogtudósnak a kisebbségek helyzetének megjavítására vonatkozó egyik elméleti nyilatkozatát közölte. Napirenden volt, hogy a magyar lapokat elkobozták olyan jelentésekért, amelyek prágai cseh vagy német lapokban akadálytalanul megjelenhettek."[26]

Elkobozták a Kassai Napló 1927. szeptember 1-i, 2-i, 3-i, 6-i, a Prágai Magyar Hírlap 1927. szeptember 4-i számát a Rothermere-akcióról megjelent közlemények miatt, 1928. március 6-i számát gróf Bethlen István miniszterelnök március 4-i debreceni beszédének közlése miatt. 1928. december 13-i számát pedig azért foglalták le, mert közölte, hogy Jónás Imre alsógyőrödi plébánost 14 napi elzárásra ítélték, mivel a litániában Szűz Máriát

22 Uo. 6.

23 Pontosan: „1. A sajtószabadság (…) joga biztosíttatik. Ez okból a sajtót előzetes cenzúrának alávetni elvben nem szabad." Alkotmánylevél: 28.

24 Olay: 7.

25 Sziklay: 43–44.

26 Flachbart: 25–26.

mint Magyarország patrónáját emlegette.[27] A *Pozsonyi Híradó* 1928. január elején megjelent számát a dunai jégtorlódás igazi okainak közlése miatt tiltották be.[28] A negyvenedik évfordulóját ünneplő iglói *Szepesi Hírlap* 1924. augusztus 17-i számából a cenzúra József főhercegtől törölte a következő sorokat: „A Szepesi Hirlap negyvenéves jubileuma alkalmából köszöntöm a Magas Tátra fenséges bérceit, melyek tövében annyi kedves napot töltöttem, köszöntöm a Felvidék lakóit, kikhez annyi múlhatatlan emlék fűz. Budapest, 1924. június. József főherceg."[29]

A később egyesült *Szepesi Híradó-Szepesi Hírlap*ot, az egyetlen magyar nyelvű szepesi újságot, 1927. szeptember végén, a választási időszakban azon a jogcímen sújtotta előzetes cenzúra, hogy magyar irredenta lap. De a határozatot a hatóság írásban nem volt hajlandó kiadni. Hasonló sorsra jutott a Magyar Nemzeti Munkás Párt számtalanszor megcenzúrázott lapja, a losonci *Magyar Közlöny*, melynek megjelenését a községi választások napján (1927. október 16.) a rendőrség megakadályozta.[30]

A Magyar Hírlap 1938. szeptember 18-ai számából törölték az Egyesült Magyar Párt parlamenti klubja határozatát. Az újságolvasó csak annyit tudott meg, hogy létezik egy ilyen közlemény, de annak tartalmáról semmit sem tudhatott meg.[31]

A magyar nemzeti, – különösen a keresztény – nemzeti szellemű újságokat egyrészt igyekeztek elnémítani, másrészt pedig a magyar nyelven írt, de csehszlovák vagy legalább is nemzetközi szellemű hírlapokat támogatták. A sajtó manipulálásának egyik módja az állam által támogatott olcsó, remek kiállítású újság piacra dobása, ami kellemetlen konkurenciát jelentett az ellenzéki lapok számára. A kortárs így látta:

> „A más irányú sajtómanővernek a Kassán megjelent *Szabadság*[32] című napilap a rikító példája. Fővárosi, szellemi szinttel – valamennyi emigráns zsidó nagyság közreműködésével – remek nyomdatechnikai kiállításban, a szerény előfizetőikből élő kis magyar lapocskákat ötszörös terjedelemmel meghaladó lap volt ez. Milliókba kerülhetett a kormánynak a fenntartása, de célját mégsem érte el, mert becsületes magyar ember nem vette kézbe. Rövid, dicstelen élet után elunhatták a ráfizetést, mert megszüntették. A zsidó szerkesztőnek is ki kellett vándorolnia Kassáról, úgy elutáltatta magát lapjával együtt. A cenzúra megszűnése után a kobzás volt a magyar sajtó megölője. Azért is menekült ki részben excentrikus helyzetbe, Prágába a magyar nemzeti szellemű sajtó a Prága Magyar Hírlappal, mert ott – (egy ideig!) – enyhébb volt a cenzúra. Csak az Igazság,[33] Élet[34] és egyéb megvesztegethető riportlapok garázdálkodhattak szabadon, mert ezeknek – a személyes mocskolódáson kívül – az volt a főfeladatuk, hogy ócsárolják Magyarországot. A hatóságok pedig »falaztak« ennek a levegő- és lélekmérgezésnek. A tömegesen megindított sajtópörökből igen sokszor azon ürügy alatt

27 Olay: 8. – Bethlen gróf beszédét a Narodni Politika, Prager Tagblatt s egyéb, nem magyar lapok szabadon közölhették. U. o.

28 Uo. 8.

29 Uo. 8–9.

30 Uo. 10.

31 Hangel: 306–307.

32 Kormánytámogató kassai politikai napilap (1921–1922), Kendi Zoltán, majd Rácz Elek szerkesztésében jelent meg. Fónod: 288.

33 Kassai heti riportlap (1931–1935), György Ferenc dilettáns költő és Batek Szilárd szerkesztésében. Uo. 111., 130.

34 Pontosan: Az Élet, heti revolverlap, mely Kassán, Munkácson, Pozsonyban, Ungvárott és Érsekújvárott jelent meg. György Ferenc és Voith György szerkesztette. Uo. 75.

bújt ki a lap egészen alantas jellemű szerkesztője, hogy hat hónapig nem történvén semmi a törvényszéken fekvő ügyben, az – elévült."[35]

A magyar sajtó Csehszlovákiában különböző megítélés alá esett.[36] A Felvidék – Szvatkó Pál, kiváló publicista szerint – 1918-ig a budapesti sajtó piaca volt. Ezután két irányzat alakult ki. Az egyiket a magyar emigráns újságírók csoportja alkotta, mely 1920–1924 között tudott elsősorban befolyáshoz jutni. A *Bécsi Magyar Újság*ot és a *Jövő*t akadálytalanul terjeszthették. Kassán Ignotus és Szende Pál vezetésével indult a *Kassai Napló*. Az emigráns lapok közé számították az *Ember és Tűz* című lapot is, ezért „ebben az időben a szlovákiai magyar sajtó teljesen a talajtalan idegen újságok hatása alá került, s vele együtt a közönség is."[37] Mivel a helyi problémákkal, a kisebbségi sorskérdésekkel nem foglalkoztak, inkább ellenzéki magyarországi politikát folytattak, a cenzúra nem avatkozott be. A pesti életre és a magyarországi politikai szempontokra figyeltek, így hatásuk gyengülni kezdett és fokozatosan elveszítették olvasótáborukat. Erre 1922 tájt került sor.[38] A cél világosan látható. Első lépésben elidegeníteni a felvidéki magyarokat Magyarországtól s azután asszimilálni őket.

1924-re viszont a *Kassai Ujság* című bulvárlap lett Szlovákia legnagyobb példányszámú magyar lapja. 1922-ben az emigránsok *A Reggel* című csehszlovákiai magyar kormánylap köré tömörültek, mely a prágai érdekeket össze tudta egyeztetni az emigránsok magyar kormánnyal szembeni gyűlöletével. Szvatkó szerint, lecsúszott emigránsok szerkesztették, akik biztos megélhetéshez jutottak. Ennek a befolyásos lapnak a konjunktúrája 1922-től 1929-ig tartott.[39]

35 Sziklay: 43–44. – Sziklaynak személyes oka is volt neheztelni. „György Ferenc Kassa legelőkelőbb, legelegánsabb prostituáltjának a stricije volt. Csakhogy ő nem a pénzt hajtotta be elegáns szeretőjétől. Az a város leggazdagabb fiataljaihoz járt légyottra – és így sok olyan intim ügyről tudott, amiknek a megszellőztetésével nemcsak helyi, hanem országos botrányt is lehetett volna kavarni. A várost mindig vad farkaskutyájával át-átszelő bokszbajnok-termetű bűnöző meg-megírt a gazdag és előkelő ifjú polgárokról egy-egy leleplező cikket, aztán felkereste nője szertőjét és bejelentette: vagy kap néhány ezer koronát, vagy közli a szenzációt az Igazság című lap következő számában. A köztiszteletben álló aranyifjú mi mást tehetett volna, minthogy fizetett, és hasonló módon fizettek az eperjesi, az iglói, az ungvári gazdagok is." Sziklayt is megtámadta egy koholmánnyal. Mivel nem volt hajlandó 5.000 csehszlovák koronát fizetni, közzétette lapjában a légből kapott iromány. A megtámadott perelt és nyert 5.000 koronát. Koudela: 174–175.

36 Az itt tárgyalt húsz év alatt – a kárpátaljai sajtót is beleszámítva – 700 regisztrált magyar lapot tartottak számon, melyek nagyobb része kérészéletű volt. A politikai napilapok száma meghaladta a húszat, az országos politikai hetilapok száma húsz volt, a lokális hetilapoké negyvennyolc. Megjelentek még politikai és társadalmi lapok, riportlapok, egyházi periodikák, ifjúsági lapok, cserkészlapok, közgazdasági, gazdaságpolitikai lapok és gyermeklapok is, valamint szakmai érdekvédelmi lapok, irodalmi és kritikai lapok, művészeti folyóiratok (színház, irodalom, képzőművészet), tudományos és ismeretterjesztő lapok, vicc- és sportlapok, törvényeket és rendeleteket közlő újságok, valamint többnyelvű periodikák is (magyar-szlovák, magyar-szlovák-német). Részletesebben ld. Fónod: 201–203.

37 Szvatkó: 138–139.

38 Uo. 139.

39 Uo. 140. „Különösen a megszállás legelső idejében az ily — elsősorban magyar nyelvű — lapok a lehető legnagyobb nehézségekkel küzdöttek a különböző cenzúrák nyomása alatt s ma is még túlzott óvatossággal kell ügyelniök, nehogy a betiltásra okot szolgáltassanak, mit azonban — mint látni fogjuk — még 10 év után sem tudnak mindig elkerülni. De viszont szívesen látják az utódállamok az olyan sajtótermékeket, melyek olvasóikban a régi haza iránt gyűlöletet szítanak, s céljukat csak abban látják, hogy az elcsatolt magyarságot valami különleges magyar nyelvű, de nem magyar szellemű kultúrával lássák el. Az utódállamok mindegyike számos magyar nyelvű ily lapot segélyez anyagilag, vagy támogat erkölcsileg, hogy a magyarság megtévesztése ily módon is lehetségessé váljék. Ilyenek például a komáromi Magyar Tanító, a Népújság, a kassai Szabadság, majd ennek bukása után (17 előfizetője volt csak) a Magyar Hírlap, a pozsonyi A Reggel stb. De szabadon terjeszthetők hazánk szétbomlását elősegítő forradalmárainknak külföldön megjelenő és saját hazájukat becsmérlő lapjai és folyóiratai is. (Az ember, Bécsi Magyar Újság, a párisi Köztársaság, Jövő, stb. stb.)" Olay 7–8.

1922. június 1-én indult a szövetkezett ellenzéki magyar pártok lapja, a *Prágai Magyar Hírlap*, mely hivatott volt az emigráns kormánypárti lap ellensúlyozására. Ez már a cenzúra szempontjából más elbírálás alá esett. Az elején Pestről érkezett újságírókkal kísérleteztek, de a külföldieket a hatóságok kiutasították. Dzurányi László fokozatosan, 1930-ra kitűnő lapot csinált a Prágai Magyar Hírlapból, de azután a kormány megindította a *Magyar Újság*ot, A Reggel utódját, mely nyíltan a csehszlovák agrárpárt orgánuma lett.[40]

A Prágai Magyar Hírlapot 1933-ban,[41] majd 1934 szeptemberében hajlíthatatlan, következetes irányvonala miatt, a prágai kormány a 124/1933 Sb. sz. törvény alapján három-három hónapra betiltotta,[42] ami a *Magyar Újság*[43] megerősítését segítette elő. Ostravában jelent meg a kommunista Magyar Nap.[44] A többi lap inkább helyi jellegű volt – Szvatkó szerint.[45]

A magyar lapok terjesztését mindenféle egyéb módon is akadályozták, Václav Brachtl, miniszteri tanácsos, pozsonyi pénzügyigazgató 1392/1923. számú szigorúan bizalmas rendeletével alárendelt hivatalait arra utasította, a dohánytőzsdéket kényszerítsék, hogy a kormánylapokat terjesszék, ne az ellenzékieket.[46]

A pozsonyi tábla elnöke 1923-ban olyan „rendeletet bocsátott ki a magyar lapok anyagi károsodásának előmozdítása céljából, mely szerint a bíróságok hivatalos rendeleteiket, végzéseiket magyar lapokban nem közölhetik s ha az illető helyen csak magyar lap van, akkor a legközelebbi helyen megjelenő cseh-szlovák lapban kell azt közzétenni”.[47]

40 A lap 1936. február 1-től havi 30.000 korona szubvenciót kapott a csehszlovák külügyminisztériumtól. Urban: 215.

41 Emiatt a magyarság képviselői tiltakoztak a Nemzetek Szövetségénél, de nem értek el semmit. „A Prágai Magyar Hírlap betiltása miatt benyújtott petíciót a hármas bizottság, amely Anglia, Argentína és Portugália képviselőiből állott, azért nem terjesztette a Tanács elé, mert véleménye szerint a betiltás »önmagában véve az érdekelt napilap ellen nem mint kisebbségi lap ellen irányult«. A magyar panaszok ilyen elintézése nem meglepő, mert általánosan ismert tény, hogy Cseh-Szlovákia a Nemzetek Szövetségének enfant gâté-ja [elkényeztetett gyermeke] volt és ezért az ellene benyújtott petíciókat valami ürügy alatt egyszerűen félretették.” Balla: 18–19.

42 Ez azzal függött össze, hogy amikor 1933-ban Hitler került uralomra Németországban, a gazdasági válság tetőpontjára hágott. A szudétanémetek és a szlovákok is mozgolódni kezdtek autonómiát követelve. Flachbart: 31.

43 Az aktivista (kormánypárti) politikai napilap 1933. április 16-tól 1938. október 14-ig jelent meg Pozsonyban. Az egyik legszínvonalasabb újság, mely ugyan kormánylap, de a kisebbségi sérelmeknek is hangot adott. Fónod: 208.

44 Csehszlovákia Kommunista Pártjának napilapja, mely 1936 márciusától 1938 októberéig jelent meg. Olcsósága miatt hamarosan népszerűségre tett szert. Uo. 199.

45 Szvatkó: 142–143.

46 Olay: 11. – Olay tévesen Brachtelnak írja a nevét.

47 Uo. 11.

A hírhedt Bellai József,[48] későbbi trencséni zsupán, aki Trianon előtt nagy magyar hazafinak mutatkozott, a magyar lapok árusítását megakadályozta. Mikor egy lap- és könyvterjesztő üzem ez ellen a rendelkezés ellen tiltakozott azzal, hogy az újságnak és könyvterjesztésnek kulturális hivatása van, Bellai rendeletében olyan választ adott, hogy ismeri már ezt a kultúr-hivatást, ami nem más, mint magyarosítás. „De köztudomású az is — folytatta, — hogy a magyar szó a lelkeket megmérgezi. Miután pedig Trencsén megye a történelmi Magyarországgal minden kapcsolatot megszüntetett, magyar újságokkal való üzletkötésről ott többé szó sem lehet, s a terjesztők azt a területet abból a szempontból tekintsék elveszettnek."[49]

> „Ha pedig »enyhébb« eszközökkel már nem tudták a magyar lapokat »jobb belátásra« hangolni vagy megjelenésüket lehetetlenné tenni, akkor következett az utolsó, de nekik legmegfelelőbb intézkedés, a lapok beszüntetése. Beszüntették pl. az alábbi felvidéki lapokat: Magyar Kalász, Kárpáti Futár,[50] Kassai Újság,[51] Komáromi Lapok,[52] Népakarat,[53] Szepesi Értesítő,[54] Esti Újság,[55] Kassai Hírlap,[56] Ungvári Közlöny, Szepesi Lapok, Gömöri Egyetértés,[57] Volkswille,[58] Krestánsky Socialista".[59]

A magyarországi napilapok közül a Felvidékre és Kárpátaljára csak három–négy, a csehszlovák hatóságoknak megfelelő, pesti liberális lap bevitelét engedélyezték, míg a

48 Olay: 11. tévesen Mátyásnak nevezi. Bellai (eredetileg Stolárik) József (1871–1950) jogi doktorátust a budapesti egyetemen szerzett. 1897–1919 között temesvári köztisztviselő, 1904-től kultúrreferens és a városi könyvtár igazgatója, 1919-tól honti, 1920-tól trencséni zsupán, 1923–1929 között kormánytanácsos és a városi jegyzői hivatal elöljárója, 1930-tól az Országos Hivatal kulturális osztályának elöljárója Pozsonyban, 1936-ban nyugdíjba vonult. Sokat publikált Temesvárral kapcsolatosan, de művet írt Árpád-házi Szent Erzsébetről is (1899). SBS I. 197. Teljesen opportunista lehetett, hiszen korábban még így írt: „Az aránylag rövid idő alatt lefolyt céltudatos kultúrmunkát mindenkor és mindenben siker koronázta, úgy hogy a felsőoktatást nem tekintve, alig van tudományos, népnevelési és nemzeti közművelődési intézmény, mely Temesváron meg ne honosult volna. Ennek a sikernek köszönhető, hogy városunkban, a hol a múlt század ötvenes éveiben a lakosságnak csak 12%-a volt magyar, de még 1881-ben is csupán 43% tudott magyarul, ott ma már 70%-nál többen beszélik és használják a magyar nyelvet." Bellai: 184–197.

49 *Barázda*, 1922. február 26. Idézi Olay: 11. 1928–1938 között jelent meg mint politikai és gazdasági hetilap. Felváltva Révkomáromban és Pozsonyban adták ki. Eredetileg a Magyar Nemzeti Párt orgánuma volt, majd a magyar pártok egyesülése után az Egyesült Magyar Párt egyik hivatalos lapjának számított. Mivel bátran lépett föl a kisebbségi sérelmek ellen, gyakran cenzúrázták és elkobozták. 1924 decemberétől 1926 januárjáig be volt tiltva. Fónod: 28.

50 Kárpátalján jelent meg.

51 Független politikai napilap (1920–1938), tipikus bulvárlap, szenzációs híreket és erotikus ponyvaregényeket közölt folytatásokban. Időnként 10–15 ezer példányszámot ért el. A Kassai Napló ellen kíméletlen harcot folytatott, de 1924–1926 között színvonalas heti szépirodalmi és kulturális mellékletet adott ki. Fónod: 152.

52 Nemzeti-keresztény szellemiségű politikai, kulturális, társadalmi és közgazdasági lap (1909–1944). 1919–1938 között a magyar ellenzéki pártok érdekkörébe tartozott. Eleinte hetente kétszer, majd 1922-től háromszor jelent meg. Szépirodalmi és művelődéstörténeti anyagokat is sűrűn közölt. Fónod: 164.

53 Az OKSzP nyugat-szlovákiai hetilapja (1919–1925).

54 Pontosan: Szepesi Értesítő – Zipser Anzeiger – Spišský oznamovateľ (1920–1925).

55 Nemzeti és keresztény szellemiségű kassai napilap (1919–1921), a Felvidéki Újság jogutódja. Fónod: 80.

56 Független politikai napilap (1919–1922). Fónod: 151.

57 (1920–1921) www.snk.sk/swift_data/source/SDK/Casopisy_do_1938/casopisy_inorecove_1919-1938.html

58 (1920–1921) www.snk.sk/swift_data/source/SDK/Casopisy_do_1938/casopisy_inorecove_1919-1938.html

59 Helyesen: Slovenský kresťanský socialista, zsolnai hetilap (1921–1932).

többi elől zárva volt a határ.[60] Ez persze a kereslet függvénye is volt. Közkedvelt lapnak számított a *Színházi Élet*.[61] Csehszlovákiába még 1929-ben sem engedték be a magyar szaklapokat.[62]

A cenzúra egyik sajátságos kijátszási módját a következő lehetőség jelentette. A parlamenti képviselők tudatában lévén annak, hogy a törvény szerint, ami a parlamentben elhangzott nem cenzúrázható, tehát szabadon kiadható, néha a témától elkalandozva, olyan dolgokat is elmondtak, melyek esetleg nem tartoztak a tárgyhoz, de így a lapokban megjelenhettek és tájékoztathatták a közvéleményt egyes visszás vagy egyéb fontos eseményekről, összefüggésekről, tényekről.

A csehszlovák gyakorlatot bélyegezte meg a prágai nemzetgyűlésben s követelte a legelemibb emberi jogok betartását az egyik magyar képviselő 1928. július 2-án.[63] A beterjesztett interpelláció a magyarországi nyomdatermékek postai szállításáról és terjesztéséről eredményre nem vezetett.[64]

Holota János[65] 1935. március 28-án a megcenzúrázott időszaki lapok miatt interpellált a prágai Nemzetgyűlésben. Az ellenőrzést végző közegek túlkapásai ellen emelt szót. A *Sajó-Vidék* című hetilap 1934. november 29-ei számában a 2. oldalon megjelent Egy hét politika c. cikkből a cenzúra egy bekezdést törölt:

> „A minisztertanács döntései közül nagyobb érdekességre a katonai szolgálati idő meghosszabbításának elhatározása számít. Most már szinte véglegesnek látszik, hogy a szolgálati idő két évre nyúlik ki s a jelenleg szolgálatot teljesítő katonáknak is le kell már a többletet szolgálniok. Dec. 1-től jan. 1-ig ugyan ezek kapnak egyhavi szabadságot, de jan. 1-én újra be kell vonulniok s további tíz hónapot szolgálniok. A minisztertanács ezt elhatározta s minden jel arra mutat, hogy már csak napok kérdése, hogy törvénytervezet s utána törvény legyen belőle."

Ugyanebben a kiadásban a lap 3. oldalán Forgácsok c. rovatából a járási hivatal a következő hírt törölte: „A magyar gyűlölet dokumentuma cím alatt a České Slovo kéthasábosan közli az Uj Magyarság november 17-i számának egy oldalát facsimilében, amelyben ez a cikk

60 Olay: 11. „[…] az utódállamoknak a magyar sajtó ellen folytatott kitartó és rendszeres munkája két irányban mozog. Elsősorban saját határaikon belül tesznek »megfelelő« elnyomó intézkedéseket, másodsorban a Magyarországról származó és általában a külföldi magyar sajtótermékeket tartják távol országaiktól, amennyiben a határállomásokon a legszigorúbban ellenőrzik, hogy a magyar sajtótermékek még egyes utasok által se vitessenek be. Hiába vannak — legalább eddig — kisebbségi szerződések, hiába békeszerződések, amelyek a sajtószabadságot is biztosítani kívánják." Olay: 6.

61 Szvatkó: 147. Ez a lap népszerű volt a szepesi cipszerek körében is.

62 A következő lapokról van szó: Magyar Orvos, Köztelek, Üzlet, Therápia, Állategészségügy, Budapesti Bazár, Múlt és Jövő. Olay: 12.

63 Sajnos megállapíthatatlan, ki interpellált, mert a prágai nemzetgyűlés azon a napon nem ülésezett. A szerző nyilván téves dátumot írt. Az ülések dátumát ld. www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/index.htm.

64 Olay: 12. „Az előadott tények tehát ugyancsak rácáfolnak Masaryk *Az állam szervezése* című munkájában foglalt azon *elvi* megállapítására, mely szerint „köztársaságunk teljes lelkiismereti szabadságot biztosít minden polgár számára úgy, hogy minden vélemény és minden meggyőződés szabadon nyilvánítható." Masaryknak *Az új Európa* c. munkájában foglalt megállapítása, mely szerint a „vegyes lakosságú államban nagy erőpazarlással és az erkölcsi színvonal csökkenésével jár az elnyomás". (Olay: 14.), a gyakorlatban nem érvényesült. Masaryk is – mint annyiszor – vizet prédikált, de bort ivott.

65 Holota János (1890–1958), a Magyar Nemzeti Párt színeiben választották képviselővé (1925–1938), korábban rendőrkapitány, majd Érsekújvár polgármestere volt. cs.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1nos_Holota

is szerepel »Csehszlovákiából irányították az Ustasa[66] munkáját«! A lap szélén kézírással ilyen mondatok állanak: Benes megkapja méltó jutalmát, le lesz kráglizva. – Közeledik az idő, hogy kitisztítsuk Szlovenszkót. – Dolgozik a szlovák emigráció. Az Č. Sl. azt írja, hogy az Uj Magyarság e példányát közvetlenül Budapestről kapta." A 4. oldalon, a Tudja-e rovatban a következő két sort törölték: „hogy Csehszlovákiában 3141 milliomos van. (Az éhezők számát nem lehet megállapítani.)" A Sajó-Vidéket 1934-ben hat hónapra tiltották be.

A prágai államügyészség a Prágai Magyar Hírlap 1935. január 15-i számából törölte a vezércikket, mely Rákóczi esztendeje címet viselte. A fejedelem halálának közelgő 200. évfordulója kapcsán méltatta annak történelmi nagyságát. Idézzünk néhány szemelvényt:

„[…] már csupán az a tény, hogy a Nagyságos Fejedelemnek és bujdosó társainak haló porai közöttünk, a szlovenszkói magyarság körében vannak, s az a tény, hogy a Rákóczi-mozgalom legdicsőbb fegyvertényei Szlovenszkó és Ruszinszkó földjén játszódtak le, arra kötelez bennünket, hogy benső ünnepséggel üljük meg a két évszázados centenáriumot."

Ez sem nyerhette meg a cenzor tetszését:

„Rákóczi azt mutatta meg élete példájával, hogy az élet szentséggé magasztosuló önfeláldozás, a saját személyiségéről való lemondás készsége nélkül a nemzeti közösség életét nem lehet előrevinni. (…) Ezzel a szabadságharcával és önként vállalt számkivetésével érte el, hogy Bécset megállította azon az úton, amely a szabadságjogok teljes elkobzásához vezetett volna. (…) Minden törekvése a magyarság javára, üdvére irányult és ez a szellem a legértékesebb tanulság, amit a mai magyar is szent örökségképpen vehet át a nagy halottól."

A Sajó-Vidék és a Prágai Magyar Hírlap írásmodora „a cenzor úr kívánalmainak igyekszik megfelelni s csak másodsorban veszi figyelembe az olvasók kívánságait." E lapok nem közöltek egy sort sem a korrupciós ügyekről,

„mert az ilyen hírek közlését »jóindulatú« ügyészi telefonértesítés eltanácsolta. Lapjaink az óvatosság kérdésében igazán elmennek a legvégső határokig. Ennek ellenére a kákán is csomót kereső ügyész különös figyelmével tünteti ki a Prágai Magyar Hírlapot, ami az éppen ismertetett elkobzási esetből is nyilvánvaló. A legkínosabb aggályosság sem képes az elkobzott cikkben ilyet találni, ami akár a Csehszlovák köztársaság (!) léte, alapítása ellen izgatna, hogy bárkit is gyalázna, vagy olyan dolgot közölne, aminek az állam érdekében titokban kellene maradnia. Ami a Sajó-Vidék elkobzását illeti, itt a cenzúrát végző személynél már rosszindulatot sem kereshetünk, csak végtelen lelki szegénységgel és általános ismeretek tárgyi hiányával magyarázható az az eljárás, hogy oly közleményeket kifogásol az eljárása szerint, alig öt–hat elemi osztályos képzettségre való hivatalos személy, amiket a rohanó idő közben meg is haladott (véderő novella [törvénymódosítás])."

Ezt a bekezdést a képviselőház elnöksége törölte!

Holota a továbbiakban arra is kitért, hogy az igazságügyi miniszter a sajtócenzúrával kapcsolatos interpellációkra azt a választ adta, hogy az érdekelt lap élt-e a jogorvoslattal vagy nem.

66 Usztasa (Ustaša – jelentése: felkelő): militáns horvát függetlenségi mozgalom a két világháború között, mely Sándor jugoszláv király meggyilkolásáért felelős (Marseille, 1934. október 14.). A világháború idején számos tömegmészárlásban vettek részt.

Ha élt és a bíróság jóváhagyta az elkobzást, akkor az jogos. Ő mint miniszter – mossa a kezeit – semmit sem tehet. Ha nem élt, akkor belenyugodott az elkobzásba.

> „[…] a cenzúra mai gyakorlata már igazán tarthatatlan. Bizonyos jelek szerint ítélve e kérdésben az igazságügyi miniszter úr maga sem képes rendet teremteni. Hiszen csak a múlt napokban kobozta el az ügyész az igazságügyi miniszter pártjának a főlapját, mert egy egészen szerény észrevételt kockáztatott meg – a cenzúragyakorlat tarthatatlanságáról."

Itt a legfőbb ideje, hogy a kormány megfelelő intézkedésekkel enyhítsen a sajtó megkötöttségén.

> „Vagy ha ez bármi okból nem történhetik meg, úgy a kormány adjon ki részletes, a politika, közgazdaság, pénzügy, az irodalom, történet, nemzeti és egyetemes történelem, a számtan, fizika, orvostudomány stb. kérdéseire kiterjedő utasítást, hogy mit, miképpen szabad megírni és mit nem képes elviselni az ügyész nyomtatásban."

Az ironikus rész után Holota interpellációja végén kérdéseket tett föl, melyek arra irányultak, mit kíván a kormány ez ügyben tenni, de ne adjon szokásos sablonos választ.[67]

De a csehszlovák hatalom durvább eszközökhöz is folyamodott, ha egy újságíró kellemetlenné vált a számukra. Köves Illést[68] börtönbüntetésre ítélték. 1934. január 12-én reggel „detektívek serege szállotta meg a Kassai Ujság szerkesztőségi és kiadóhivatali helyiségeit, valamint lakásomat. A kijáratokat elállták és megkezdték a jól ismert munkát. Pincétől-padlásig mindent felkutattak, összehordtak, még a papírkosár tartalmát is gondos vizsgálatnak vetették alá." Majd letartóztatták. Két napon keresztül éjjel-nappal kihallgatták, de hogy mivel vádolják, azt nem közölték vele. Végül megtudta, a vád kémkedés és hazaárulás. „Arra a kérdésemre pedig, hogy mivel támasztják alá ezeket a rettenetes vádakat, ezt a sztereotip választ kaptam: Azt majd a vizsgálat fogja kideríteni!" Tíz hónapi vizsgálati fogság után megkapta a vádiratot, melyben az állt, hogy a Kassai Ujság főszerkesztője 1927–1934 között összeköttetésben állt magyarországi hírszerző tisztekkel, amivel elkövette a katonai árulás bűntettét a hírhedt 50/1923 Sb. sz. törvény szerint, amiért öttől húsz évig terjedő börtönbüntetést kaphat. Továbbá irredenta szervezetekkel állt kapcsolatban. Milotay Istvánnal, az Új Magyarság főszerkesztőjével a köztársaság elleni merényletre készült, amivel hazaárulást követett el szintén az említett törvény értelmében, ami tíz éves börtönnel sújtható. „A vádirat ellen kifogást nem emeltem, – mert politikai ügyekben az falra hányt borsó szokott lenni". 1934. december 1-ével megkezdődött Köves tárgyalása, ahol „fejemre olvasták a Kassai Ujságban megjelent cikkeimet, még azt is, ami más lapokban jelent meg letartóztatásommal kapcsolatban, sőt még azokat is, melyeket nem is én írtam." Öt nap után elmarasztalták mindkét vádpontban és ezért háromévi fegyházra ítélték. Ez is mutatja, hogy színjáték volt az egész. A kassai soviniszta *Slovenský východ* örömében még az éjjel különszámot adott ki. Az ítélet szerint, „Dr. Köves Illés lelkileg nem tudott gyökeret verni Csehszlovákiában."

67 Hangel: 95–99.

68 Köves (eredetileg Goldstein) Illés (1891–1945 u.) szerkesztő, kiadó. A kassai Felsőmagyarország és Jogászélet szerkesztője (1912), majd a Kassai Ujság szerkesztője, ill főszerkesztője, az Atheneum r.t. igazgatója és társtulajdonosa. SBS III., 217.

Köves fellebbezésére a katonai árulást ejtették, de hazaárulásért három évet kapott. A feljebbviteli bíróság megállapította, a főszerkesztő egész publicisztikai működése államellenes és illojális. Egyik cikkében a békeszerződéseket károsnak és veszedelmesnek minősítette és azokat „Clemenceau bosszújának, Wilson paralízisének és Lloyd George beszámíthatatlanságának" tulajdonította, amivel az Osztrák-Magyar Monarchiát áhította vissza. Baj volt az is – a bíróság szerint –, hogy helyeselte a magyar revíziós mozgalmak célját. „Az ítéletben megnyugodtam, mert politikai ügyekben a brünni legfelsőbb bíróságon az az uzus kezdett kialakulni, hogy ha megváltoztatták is az ítéleteket, azt többnyire csak a delikvens bőrére változtatták meg." Köves az első bécsi döntés után szabadult.[69]

A komáromi Varecha József azért ült hat hónapot társával együtt a besztercebányai törvényszék fogházában, mert 1927-ben mint a Magyar Nemzeti Munkáspárt főtitkára, a losonci dr. Tomesz András pártelnökkel a szlovákiai magyar munkások nevében üdvözölte Rothermere lordot, aki a békeszerződés békés revíziójának gondolatát nyilvánosan fölvetette. A Magyar Munkás pártlapban közzétették magyar és angol nyelven a lord üdvözlését. A lord válaszát is közölték mindkét nyelven.[70]

A cenzúra nem csupán politikai vagy közéleti jellegű megnyilatkozásra korlátozódott. Teljesen ártatlannak tűnő írásokra is kiterjedt. Ennek egyik példája a mára már teljesen méltatlanul feledett Isépy Natália (1901–1977) író és költő munkássága. A Válság[71] című rádiókomédiáját Nagy Jenő[72] cenzor nem engedélyezte.[73] A törlésekből nyilvánvaló, hogy a prüdéria működött, mivel nem kívántak egy olyan jelenetet sugározni, mely ugyan happyenddel végződik, ám mégis egy válás lehetőségéről számol be. Úgy tűnik, ez tabu témának ítéltetett.

A rádióhallgatás sem tartozott az első Csehszlovák Köztársaság idején a veszélytelen foglalatosságok közé. Morva Imre nagymegyeri mészárost egy közigazgatási büntetőbírósági ítélet alapján 150 korona büntetés megfizetésére kötelezték. Jaross Andor[74] a prágai képviselőházban 1938. február 23-án ismertette az esetet.

> „Ha most megvizsgálom, hogy vajjon miért ítélték el Morva Imrét, akkor megtudom, hogy egy vasárnap délelőtt Morva Imre a budapesti rádión egy istentisztelet közvetítését hallgatta az egyik

69 Köves: 358–360.

70 Hangel: 386.

71 A rádiójátékot a csehszlovák rádió kassai stúdiója 1936. október 6-án iktatta 730-as sz. alatt – a szerző birtokában.

72 Nagy Jenő (1914–1992) rádiószerkesztő, újságíró, író. Jogi tanulmányokat folytatott, majd a Csehszlovák Rádió prágai magyar adásában dolgozott (1934–1938), 1949-ben a pozsonyi Új Szó külpolitikai rovatvezetője, majd a pozsonyi rádió magyar adásának főszerkesztője, illetve főmunkatársa (1950–1969). Az 1968-as illegális Gabona rádió adásaiban való aktív részvételéért elbocsátották. 1989 után rehabilitálták. Fónod: 228. 1955. október 7-én Pozsonyban regisztrálta a csehszlovák Állambiztonsági Hatóság (ŠtB). 2107. sz. alatt mint ügynököt Judita fedőnéven. 1958. január 20-án az aktáját lezárták. (Az Ústav pamäti národa [Nemzeti Emlékezet Intézete] honlapján: www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?typ=kraj&kniha=90&strana=214&zaznam=84756

73 A kéziraton a következő szöveg olvasható piros tintával írva: „Rozhlasová hra sa nepovoľuje Praha, dňa 14. septembra 1936, Nagy" [A rádiójátékot nem engedélyezik Prága, 1936. szeptember 14., Nagy]. Ugyanolyan színű tintával, mint amilyennel az engedélyt megvonták, néhány részletet töröltek: „piszok jelleme van", „buta állat voltam", „barom", „viszony", „aljas fráter", „kihasználva és kifacsarva, mint egy citromot!", a szeretőt barátra cserélték föl, a kiröhögnit nevetnire, más helyütt a szerető szót egyszerűen törölték. „Te elvetemült teremtés" – sem nyerte meg a cenzor tetszését.

74 Jaross Andor (1896–1946), a Magyar Nemzeti Párt alelnöke (1925), 1935 után prágai képviselő, 1938 után dicstelen szerepet játszott a magyarországi politikai életben, háborús bűnösként halálra ítélték és kivégezték.

templomból. Mivel pedig az istentiszteletnek a végén hol a pápai Himnuszt, hol a magyar Himnuszt[75] éneklik el. Morva nem volt olyan elővigyázatos, hogy az istentisztelet befejezése után rögtön leállította volna a rádiót. Mivel nyári nap volt és ezért lakásának ablakai nyitva voltak, a magyar Himnusz hangjai véletlenül kiszűrődtek az utcára és mivel az ítélet szerint »a magyar Himnuszt Nagymegyer[76] utcáin több polgár hallotta, amivel nyilvános megbotránkozást okozott«, Morvát el kellett ítélni és elvették tőle a rádiókoncessziót."[77]

Magyarán, elkobozták rádióját.

1938-ban felforrósodott a légkör. Az első bécsi döntés (1938. november 2.) előtt, Jaross Andor a pozsonyi rádióban október 7-én fel kívánta olvasni a Magyar Nemzeti Tanács határozatát. A rádió egyik hivatalnoka a nyilatkozat szövege ellen kifogást emelt s a gépírásos szöveget kiszakította Jaross kezéből. Az egyik jelenlévő magyar viszont átadta neki a határozat kinyomtatott példányát s így a politikus azt felolvashatta.[78]

Végezetül arról is számot kell adnunk, vajon miképpen reagált erre a helyzetre Magyarország. A magyar Nemzetgyűlés 1921. június 20-án és a magyar Országgyűlés Képviselőháza 1928. november 14-én foglalkozott a sajtószabadság megsértésével az utódállamok részéről, a kisebbségi szerződésekkel, valamint a viszonosság elvével ellentétes gyakorlattal.

A magyar kormányok 1921 óta ismételten kísérletet tettek a helyzet orvoslására. Egyes esetekben gyakran közbe is léptek az érintett államoknál, sőt a gazdasági tárgyalásokat is felhasználták arra, hogy ezen a téren engedményeket érjenek el. Ám ha ez néha részben sikerült is, végeredményben még sem vezetett megnyugtató megoldáshoz.

1927-ben a párizsi magyar királyi követség és a Magyar Tudományos Akadémia is a párizsi székhelyű Nemzetközi Szellemi Együttműködés Intézetéhez (Institut International de Coopération Intellectuelle) fordult. Ez az intézet, mely a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) által létrehozott Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságának (Commission Internationale de Coopération Intellectuelle) a szerve tett is lépéseket ez ügyben. A kérdést megtárgyalva, a Nemzetek Szövetsége elé terjesztett jelentése 1927. augusztus 26-án, a genfi nemzetközi sajtókonferencia napirendjére került. Vészi József főszerkesztő, a konferencia magyar delegátusa rámutatott arra, hogy az utódállamok milyen hajtóvadászatot rendeznek a magyar sajtó ellen. „Kiemelte, hogy az utódállamok a magyarországi sajtó orgánumait általánosságban kitiltják, bejutásukat minden elképzelhető módon lehetetlenné teszik és üldözik. A határállomásokon még azt is ellenőrzik, hogy van-e az utasoknál magyar újság." Kifejtette, ha az utódállamok eljárása másutt is általánossá válna, akkor a sajtó mai nagy jelentősége megszűnne, minden nemzetközi vita lehetetlenné válna és minden állam sajtója csak

75 „A brünni legfelsőbb bíróság elvi határozatként kimondta, hogy a magyar Himnusz éneklése, vagy eljátszása a köztársaság védelméről szóló törvénybe ütköző vétség, azért mert a himnusz 3. és 4. sora azt mondja: »Nyújts feléje védő kart, / Ha küzd ellenséggel«. Mér pedig a legfelsőbb bíróság meggyőződése szerint az ellenség kitétel csak a »csehszlovák nemzet«-re vonatkozhat. Sapienti sat". Bothár Sándornak volt egy peres ügye is a Himnusz éneklése miatt egy esküvőn. Hiába érvelt, hogy a prágai Hradzsinban, amikor a magyar követ nemrég átnyújtotta megbízólevelét, a magyar Himnusszal fogadta a zenekar s emiatt a zenészeket nem tartóztatták le. A fiúkat végül „közbéke háborítás vétsége" miatt többhavi fogházra ítélték, mert a Himnuszt „provokatív módon" énekelték. Bothár: 233–234.

76 Alsó-csallóközi település, a magyarok aránya 1921-ben 99%, 1930-ban 85,6%, 1941-ben 99%. Kepecs: 66. Tehát nyilvános megbotránkozást aligha okozhatott.

77 Hangel: 153.

78 Uo. 167.

monológokra szorítkozna. Felhívta a konferencia figyelmét arra a lehetetlen állapotra, hogy a Magyarországgal szomszédos államok a területükön lakó magyar lakosságot minden módon megakadályozzák abban, hogy a magyarországi lapokat olvashassák. A konferencia határozatot fogadott el, mely elítélte a hírlapok és folyóiratok nemzetközi szabad forgalmának akadályozását mint a nemzetek közötti béke és megértés akadályát. Ezekkel a tárgyalásokkal kapcsolatban a magyar sajtó korlátozásának ügyét a Nemzetek Szövetsége hatodik főbizottságában, 1928. szeptember 15-én megtárgyalták. Áttekintették, hogy az egyes kormányok a magyar szellemi termékek bebocsátása elé milyen akadályokat gördítenek. A főbizottság jogosnak találta a magyar követeléseket és indítványozta, az akadályokat lehetőség szerint hárítsák el. „Az előadottak egy rendszeres és tartós szellemi bojkottra utalnak, mely egyáltalán nem alkalmas az államok közötti megértés előmozdítására." Az a két-három lap, amelyet az utódállamok beengedtek, engedményeket tett az utódállamok politikája javára, ami nem vált az illető lapok előnyére és tárgyilagossága bizonyítására. „Ha megfigyeljük ezt a néhány fehér hollót, úgy csak megütközéssel és sajnálattal kell látnunk, hogy annak a kétes értékű haszonnak érdekében, amelyet az elszakított területen eladott példányok után ér el," elhallgatják a Rothermere-akciót, a választási és a statisztikai adatokkal való visszaéléseket és sok egyéb, az utódállamok presztízsének kárára szolgáló tényt. Ilyen feltételek mellett önérzetes és hazafias lap nem is nagyon törekedhetett arra, hogy az utódállamok területére bejusson.

Az egész

> „igazi magyar sajtó kizárásával több millió magyarnak erkölcsi és anyagi érdekét veszélyeztetik az utódállamok azzal, hogy rokonaikról és szülőhazájukban levő javaikról állandó értesülést nem kaphatnak. Ennélfogva teljes joggal és indokolt elkeseredéssel kérdezhetjük: hol van hát a Nemzetek Szövetsége, amelynek a kisebbségi és békeszerződésekben nemzetközileg is biztosított kisebbségi jogok megvédése volna egyik legfőbb feladata?"[79]

Költőik kérdések, melyekre nem volt válasz.

3. Cseh-Szlovákia 1938–1939

A 299/1938 Sb. z. a n. sz. 1938. november 22-ei alkotmánytörvényt Szlovákország autonómiájáról a csehszlovák nemzetgyűlés 1938. november 22-én fogadta el. Ettől az időponttól az ország hivatalos neve Cseh-Szlovákia (Česko-Slovensko). Az ország föderatív állammá alakult át. Ez az államalakulat – a II. Csehszlovák Köztársaság – 1939. március 14-én megszűnt, miután Németország bekebelezte Csehországot, a maradék Szlovákia pedig a hitleri Harmadik

79 Olay: 29. „A magyar sajtóval szemben tanúsított kíméletlen elbánás ellentéteként végül rámutatunk itt még arra, hogy 1914-ben 156 német, 35 tót, 6 horvát, 27 szerb, 39 román, 2 ruthén, 6 olasz, 1 francia, 3 héber és 78 német-magyar, 3 horvát-magyar, 2 francia-magyar-német, végül 12 egyéb nyelvű újság jelent meg Magyarországon. Ugyanabban az évben pedig a postán szállított magyarországi idegen nyelvű lappéldányok között 24,472.000 német, 18,630.000 horvát, 7,658.000 szerb, 2,917.000 tót, 4,352.000 román, 84.000 cseh, 71.000 olasz, 44.000 ruthén, 16.000 héber és 389.000 egyéb lap volt." 1928-ban, az utódállamokban a magyar lapok és folyóiratok száma a régi uralommal szembeállítva így alakult: román elszakított területen 210 magyar lapot adtak ki, maradt 47, csehszlovák területen 118 magyar lap létezett, maradt 25, jugoszláv elszakított területen 51 magyar lapból maradt 5. Összességében 379 magyar lapból, folyóiratból mindössze 77 maradt. Olay: 28.

Birodalomtól függő bábállam lett. 1938 decemberében a kormány olyan döntést hozott, hogy az újságokban ezután már a cenzúrázás nyomán keletkező fehér foltok sem jelenhetnek meg.[80] Azok ugyanis akaratlanul is a cenzúra létezésére utaltak. Ha viszont nincsenek fehérfoltok, akkor a cenzúrának sincsenek közvetlen nyomai.

A szlovákiai magyarok száma alaposan megcsappant, hiszen az első bécsi döntéssel azok zöme visszakerült Magyarországhoz. Pozsony és Nyitra környékén, Aranyosmaróton és Gölincbányán maradt jelentősebb számú magyarság.[81] A Prágai Magyar Hírlap ennek következtében megszűnt. Utolsó száma 1938. november 5-én jelent meg. Így tudomásunk szerint, csak Pozsonyban jelent meg magyar nyelvű újság. 1938 novemberében Esterházy János vette át a Magyar Párt lapjaként az Esti Újságot.[82]

Az Esti Újság, majd a Magyar Hírlap ugyanabban a pozsonyi második emeleti polgári lakásban készült.

> „A szemben álló Duna Bank egyik lakásából a Gestapo sajtófőnöke figyelte, ki jár föl a szerkesztőségbe. Egy este a nagysurányi sortűz[83] megtorlásaként feszítővasakkal és kézi fegyverekkel felszerelt tüntetők hatoltak be az öt helyiségbe, elvágták a telefondrótokat, s szemünk láttára szakszerűen ízzé-porrá törték az egész szerkesztőségi berendezést. Egy toll, egy írógép, egy papírlap, egy szék nem maradt ott épen. S másnap mégis megjelent a lap. A nyomdászok adtak asztalokat, s a nyomdában kézzel írtuk a szednivalót, a pesti telefont magánlakásban vettük fel. Nem számított, hogy éppen ez a magyar lap hevesen állást foglalt a nagysurányi csendőrbrutalitás ellen."[84]

4. Szlovák Állam 1939–1945

4.1. Általános jogi szabályozás

A Szlovák Alkotmánytörvényt 41/1939 sz. alatt 1939. július 31-én adták ki. 16. §-a szerint, a képviselőket nem lehetett perbe fogni a parlamentben és annak bizottságaiban leadott szavazataikért, de beszédeikért a parlament diszciplinárisan felelősségre vonhatta őket. Ha a parlament nem járult hozzá, akkor büntetőjogilag nem voltak perelhetők. Viszont ezek a szabályok nem vonatkoztak a képviselőkre mint felelős szerkesztőkre.

Szlovákia „rendi állammá" nyilvánította magát (60. §), amelyben a szabadfoglalkozásúak külön rendben [hivatásrend] szerveződnek. Minden állampolgár köteles tagja lenni a saját rendjének, de tisztséget csak párttag viselhet (61. § (1)). Szlovákiában csak

80 Čulík.

81 G. Kovács: 51–52.

82 Ez a lap Herczeg Gábor bulvárlapjának volt a jogutódja, mely 1933–1938 között jelent meg, és a fantasztikusnak tekintendő 20–25 ezres példányszámot ért el. Fonód: 80.

83 Nagysurányban 1938. december 25-én amellett tüntettek, hogy Cseh-Szlovákiához csatolják őket. A kivezényelt katonákat és csendőröket a templomból távozó emberek kövekkel megdobálták. Emiatt a megsérült parancsnok az emberekre lövetett. Mária Kokošová, 17 éves lány haslövést kapva nemsokára meghalt.

84 Szalatnai: 17–18. „Ha őszinték akarunk lenni önmagunkkal szemben, akkor be kell vallanunk, hogy mázsás súly gyanánt nehezednek ránk a surányi események s hogy másra nem is tudunk gondolni. (…) Nem volna semmi értelme leplezni és titkolni azt, hogy mennyire fájdalmasan érint bennünket a surányi tragédia." Esterházy: 3.

egy szlovák párt létezett, a nemzetiségi csoportoknak jogukban állt saját pártot alapítani (93. § (1)). A nemzetiségi személyekről katasztert vezettek (91. § (2)) és anyaországukkal kulturális kapcsolatot tarthattak fenn (93. § (2)). Viszont a törvény a reciprocitás elvére helyezkedett, ami komoly nehézségek forrása lett. „A nemzetiségi csoportok alkotmányban felsorolt jogai annyiban érvényesek, amennyiben ugyanolyan jogokkal rendelkezik a szlovák kisebbség az anyaország területén, amelyhez az adott nemzetiségi csoport tartozik." (95. §) Ez a korlátozás viszont csak a magyarokat érintette károsan, hiszen Magyarországon kívül más országokban számot tevő szlovák kisebbség nem élt. A szlovák politikusok és hivatalok mindig a magyarországi helyzettel takaróztak, ha gáncsoskodni akartak.[85]

A levéltitokról az alaptörvény úgy rendelkezett, hogy csak jogszabállyal lehet azt korlátozni, de annak garanciáját nem biztosította (83. §). A gyülekezési, sajtó- és egyesületi jogról is csak annyit mondott, hogy a törvényes keretek között biztosítják (84. §). A szólásszabadságról, a szabad vallásgyakorlatról és kutatási jogról is csak azt ismételte meg, hogy azokat annyiban biztosítják, amennyiben nem ütköznek a törvényekbe, a közrendbe és a keresztény erkölcsökbe (85. §).

Az1939. július 21-én elfogadott szlovák alkotmány vitájában Esterházy János többek között kitért a sajtónyilvánosság kérdésére:

> „Nélkülözöm a sajtószabadság biztosítását is, holott ez a véleménynyilvánítási szabadságnak egyik legfontosabb tényezője és emellett a közéleti tisztaságnak egyik nem mellőzhető őre. Nem kell bővebben rátérnem a mai cenzúra gyakorlatára, amely miatt lehetetlenné válik a közállapotoknak és hatósági intézkedéseknek olyan teljes tárgyilagosságú bírálata is, amely csak az állam érdekeit szolgálja."[86]

Esterházy[87] a szlovák kormányprogram vitájában 1939. november 28-én ismét bírálta az alkotmányt s az azóta meghonosodott joggyakorlatot. Miután elmondta, hogy a nemzetállam hangsúlyozása aggodalommal tölti el, szóvá tette, hogy a kormányprogram sem a nemzeti kataszterről, sem a többi, magyarokat érintő kérdésről nem tesz említést. Nagyon szűkszavúan intézi el a kérdést, és a reciprocitás elve alapján kíván eljárni. Az Egyesült Magyar Párt tisztségviselőit feketelistára tették, nem utazhatnak külföldre, nem kaphatnak fegyverviselési engedélyt, elvették rádiójukat és ellenőrzik levelezésüket. „Mindezekre esetleg azt mondhatná valaki, hogy meg lehet élni anélkül, hogy az ember külföldre utazzék, vadásszék, levelezzen, rádiót hallgasson." De akkor ez vonatkozzon mindenkire

> „és nem csak egy nemzetiségi tagjaira. (…) Nem egy helyen ma már a magyarok nyilvános helyen nem beszélhetnek magyarul, nem viselhetik a pártjelvényt, nem járathatnak magyar újságot, talán

85 Esterházy tárgyalva a szlovák belügyminiszterrel, rámutatott arra, hogy az Érsekújváron megjelenő Slovenská Jednota [Szlovák Egység] c. hetilap 1940-ben hónapokon keresztül „oly hallatlan pimasz hangon ír, amit egyedül a magyar kormánynak végtelen türelme hagyhatott büntetlenül, mert hiszen ha az itt lévő magyarság újságjai az ezredrészét írták volna, amit a Jednota, úgy mindnyájan koncentrációs táborban üdülnénk." Esterházy levele Csáky István külügyminiszterhez, 1940. december. Molnár: 318.

86 Uo. 111., 277.

87 A 80 tagú szlovák törvényhozásnak ő volt az egyetlen magyar tagja.

nem félelemből, hanem csak azért, mert el akarnak kerülni minden inzultust. Erre a tartózkodó magatartásra én adtam az utasítást, mert tudom, hogy provokációnak szeretnek feltüntetni minden magyar nemzeti megnyilvánulást."

Majd a polgári szabadságjogokat vette sorra.

„A magyar nyelv használata erősen korlátozott. Egyenrangúságról szó sincs. Sőt olyan rendelkezés is áll fenn, hogy köztisztviselő még a magánéletben és magánérintkezésben is kerülje a magyar nyelvet. (…) a cenzúrának rendkívül szigorú gyakorlata a sajtót már szinte megfosztja egyik legnemesebb és legfontosabb hivatásától, hogy tárgyilagos bírálója és ellenőre legyen a közélet minden megnyilvánulásának. Elismerem, hogy időnként indokolt a sajtószabadság korlátozása. Épp a mostani időkben sokfelé tapasztaljuk is ezt, a korlátozásnak azonban nem szabad a tárgyilagos bírálat elnémításáig fokozódnia, mert akkor megszűnik a sajtónak igazi rendeltetése. A magyarországi sajtótermékek, újságok, könyvek a legszűkebb mértékben jöhetnek be hozzánk. Valóságos szellemi zár áll fenn Magyarország felé."[88]

Az Új Hírek napilap (1937. március 2 – 1941. december 14.) Kozma F. és Floch István[89] szerkesztésében jelent meg. Az Egyesült Magyar Párt, majd a Szlovák Állam megalakulása után a Magyar Párt napilapja volt. Megszüntetése után a Magyar Hírlap lett az utódja.[90] 1939. április 11-én tiltották be az Új Hírek kiadását.

„A betiltás másnapján házkutatást tartottak a lap szerkesztőségében. A lefoglalt iratokat elkobozták, majd egyéb kéziratokkal, könyvekkel együtt elszállították azokat a szerkesztőségből. Esterházy János határozott fellépésével sikerült 1939. június 18-án a lap újrakiadását elérnie. Az állandó cenzúrázás, elkobzás és betiltás a szlovákiai magyarság másik napilapját, az Esti Újságot sem kerülte el, melynek ekkor már az egykori Sarlóhoz[91] közel álló fiatal magyar polgárember, Somos Elemér volt a főszerkesztője."[92]

Ezek a lapok a Magyar Párt orgánumai voltak és a pártvezér, Esterházy János csak e lapokon keresztül tudott kapcsolatot tartani a nyilvánossággal. A lapkiadást korlátozták és végül mind a két lapot betiltották. Esterházy ugyanazokat a szerkesztőket alkalmazta az új lapnál, a Magyar Hírlapnál, akik miatt az Esti Újságot betiltották, „mi több, ennek egész szerkesztőgárdáját le is tartóztatták »demokratikus-defetista« írásmodoruk" miatt. A valóságban szélsőséges befolyásoktól mentes hangjuk, objektív tájékoztatásuk miatt az ország legolvasottabb

88 Molnár: 306., 308–311.

89 Floch István (1898–1941) újságíró, ifjúsági mozgalmi szervező, újságíróként főleg a Prágai Magyar Hírlapnak dolgozott, a Magyar Párt vezetőségében tartozott. Fónod: 90–91. Demokratikus álláspontja miatt sokszor üldözték. 1941-ben, 43-évesen „börtönbezárása alkalmával szerzett betegségébe" halt bele közvetlenül szabadulása után. Sírjánál maga Esterházy János mondott búcsúbeszédet.

90 ES VI., 168.

91 A Sarló (1925–1934) a csehszlovákiai magyar egyetemisták szervezete, mely a kisebbségi kérdés megoldását és a Duna menti népek összefogását óhajtotta gyakorlati tevékenységével szolgálni. 1931-ben csatlakoztak a kommunista mozgalomhoz, amit a tagság zöme nem vállalt és így a mozgalom elhalt. Fónod: 274–275.

92 Molnár: 104–105.

orgánumaivá váltak.[93] Számos szlovák és német olvasót vonzottak, akik ilyen módon „kaptak támogatást, kitartó szuggesztiót emberséges felfogásukhoz" – írta erről Szalatnai Rezső.[94]

1941 decemberében számos korábbi atrocitás és zaklatás után hatóságilag beszüntették az Új Hírek és az Esti Újság kiadását. Esterházy, mivel Budapesten kijárta, hogy a magyarországi szlovákság lapja, a Slovenská jednota napilapként jelenhessen meg, Pozsonyban 1941 decemberétől kezdve el tudta indítani a Magyar Hírlap című napilapot. Ennek szerkesztőségébe a korábbi két napilap legjobb újságíróit gyűjtötte össze. A párt új hetilapot is indított Magyar Néplap címmel.

A Magyar Párt 1943. április 18-ai pártvezetőségi ülésén Esterházy János elnök ismertette a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét. A Magyar Hírlap április 17-i száma teljes terjedelembe kívánta közölni a beszédet, de „annak nagy részét azonban a cenzúra törölte, úgy hogy a Hírlap végeredményben csak egy semmitmondó részletet közölhetett a beszédből." – állapította meg Dr. Kuhl Lajos, a pozsonyi magyar követ.[95]

A Magyar Hírlap[96] és Magyar Néplap[97] azután szinte a háború végéig megjelent. Az utóbbi 15–20 ezer példányban.[98] Az Új Világ Eperjesen jelent meg 1919–1940. február 10-e között. Spányi A., majd Ágoston K. szerkesztette. A magyar pártok lapja lett.[99]

93 A Magyar Hírlap naponta 13–15.000 példányban jelent meg, a Magyar Néplap elérte a 22–25.000 példányt. Elvben minden harmadik magyar olvasta. A német Grenzbote 7–8.000 példányban jelent meg. A legolvasottabb napilap, a Slovák naponta ugyanolyan példányszámot ért el, mint a Magyar Hírlap. Holott a szlovákok száma a hivatalos 1940-es népszámlálás szerint 2,2 millió, a magyaroké 41.000 volt az akkori Szlovákiában. Egy szlovákiai magyarra majd 5.500 szlovák jutott. Esterházy János viszont 100–120.000-re becsülte a magyarok számát. Pártjának regisztrált tagjai hozzátartozóikkal együtt, közel 70.000 magyart mutattak ki. (Magyar Királyi Követség 1942. IV. 30-ai, 71/pol-1942. sz. levelének melléklete, 2. – A másolat a szerző birtokában).
Ebben a beszámolóban Esterházy a cenzúrára is tesz megjegyzést. „A magyar-ellenesség azonban nem általános. A szlovák közvélemény egyébként semmiképpen sem olyan egységes, mint azt a cenzúra által irányított sajtó feltüntetni szeretné, sőt nagyon széttagolt. Benešnek még mindig szép számban vannak hívei. Az oroszok iránt a rokonszenv, a németek iránt az ellenszenv nő, főleg a gazdasági helyzet egyre erősbödő romlása miatt." Uo. 4.
A kényszerű „lapváltásról" Esterházy, a „lapvezér" a következőket vallotta: „Csak hangszert cserélünk, a dallam, amit az itteni magyar sajtóban lehetőségeink szerint kifejezni igyekeztünk, a jövőben is változatlan marad". Molnár: 157–158., 280.

94 Molnár: 106., 277.

95 82/pol./1943, Pozsony, 1943. április 18. (A másolat a szerző tulajdonában.) Mellékletben hozza Esterházy János beszédének kicenzúrázott részét. Ebből néhány szemelvény: „A háború tartama alatt aligha fog bekövetkezni sorsunknak teljes jobbrafordulása. (…) kétségtelen azonban, hogy befolyásos szlovák körökben már annyira fokozódott a magyarok ellen mesterségesen szított elvakult gyűlölet, hogy bennünk legnagyobb ellenségüket vélik látni és ezért nyíltan hirdetik a mi tönkretételünket. (…) ha nem kapunk elégtételt és a kormány nem nyomja el csírájában az ilyen törekvéseket, akkor kénytelenek leszünk nyílt harcot indítani azoknak vállalói ellen." Nem szükséges magyarázni, hogy a cenzúra miért törölte a beszédet.
Egy másik beszédéből is a sajtóból kicenzúráztak részeket. „Esterházy János gróf a szlovák parlament f. hó 22-én [1941. július] tartott ülésén beszédet mondott, melynek szövegét van szerencsém pro actis mellékelten felterjeszteni s megjegyezni, hogy az itteni lapok a beszédet csak megcenzúrázva, a zárójelben levő részek kihagyásával közölhették." (Magyar Királyi Követség. Pozsony, 1941. VII. 25., 93/pol./1941. sz. A másolat a szerző birtokában.) A kihagyott részek: „Akkor, amikor Magyarország is a szovjet ellen harcol, nem tesznek jó szolgálatot azok, akik olyan kicsinyes elbánásban részesítik a magyar kisebbséget, amely nem méltó ahhoz a felfogáshoz, hogy ebben az országban mindegyik nemzetiségű egyenlő állampolgár." Majd a továbbiakban szóvá teszi a rádiókészülékek elkobzását. A következőképpen folytatja. „Azon a tényen, hogy Magyarország is a szovjet ellen harcol, önök nem változtathatnak ilyen intézkedéssel [ti. rádióelkobzással – B. Z.]".

96 Hétköznapi számai tíz, a vasárnapiak huszonnégy oldalon, az ünnepi számok ennél jóval nagyobb terjedelemben jelentek meg 1941. december 14. és 1944. december 30. között. ES III., 431. Fónod: 197.

97 1942–1944 között jelent meg. Fónod: 200.

98 A két magyar lap önkéntes megszűnése után, 1945 januárjától márciusig – kisebb megszakításokkal – egy nácibarát politikai napilap, a Magyar Szó jelent meg. Főszerkesztője Kröhle Henrik volt. Uo. 207.

99 ES VI. 1982. 169. – A lapok további sorsáról nem tudok, de vélhetőleg a cenzúra áldozatai lettek.

Cenzúrának tekinthető az is, hogy a magyaroktól elkobozták, illetve leplombálták rádiókészülékeiket, hogy Budapestet ne hallgathassák.[100]

5. Csehszlovákia úton a totalitárius hatalom felé 1945–1948

Az emigráns Beneš, 1943. december 12-én a Szovjetunióban csehszlovák-szovjet barátsági és háború utáni együttműködési szerződést írt alá, ami a második világháború után helyreállított Csehszlovákia külpolitikai orientációjának kialakításában kulcsfontosságú esemény volt. 1945. április 5-én kihirdették a Kassai Kormányprogramot, amely a „szociális jogok jelentőségére helyezte a hangsúlyt a politikai és a szabadságjogok rovására."[101]

Csehszlovákia 1945 után is mint a csehek és szlovákok nemzetállama határozta meg önmagát. Ez nem volt új gondolat. Ezt azonban most totálisan, a kisebbségek megsemmisítése révén –az egész vagy a kisebbségek egy részének kitelepítésével és az ott maradottak elnemzetlenítésével – kívánták elérni. Az ez irányú rendelkezések a németekre és magyarokra vonatkoztak, hiszen a lengyelek és ruszinok kitelepítéséről Csehszlovákia mint szláv államkoncepció miatt szó sem lehetett.

A 101/1947 Zb. sz., a szerkesztők jogállásáról és az újságírói szövetségekről szóló törvény kimondta, csak az dolgozhat időszakos sajtónál, aki tagja az újságírószövetségnek.[102] A periodikákat, a hírszolgáltatást, valamint a rádiót és filmgyártást a kormány és az Információs Megbízotti Hivatal[103] (Povereníctvo informácií) alá rendelte. „[…] az új népi-demokratikus sajtórend kialakítása (…) éles politikai ellentétek tárgyát képezte. Így kezdődött a harc az új sajtórendszerért, amely győzelmesen 1948 februárjában fejeződött be a haladó erők[104] érdekében" –írja az egyik kommunista lexikon.[105]

A szovjet megszállás után a kassai magyar rádió munkatársait a szovjet állambiztonsági szervek emberei letartóztatták, mert a Szovjetunióban a rádióstúdiókban, rádiós szerkesztőségekben – akár bemondóként is – csak belügy által beszervezett egyének vagy éppen

100 „[…] az utóbbi időben több magyar lakostól elvitték, illetőleg (…) leplombálták rádiókészüléküket, hogy Budapestet nem hallgathatja". Esterházy János beszédét itt megszakította több képviselő közbeszólása, hogy talán azért kobozták el a rádiókat, mert azok tulajdonosai kommunisták voltak. Esterházy azonban tüstént kijelentette, hogy nem kommunistákról van szó, hanem polgári magyarokról, köztük egy róm. katolikus papról. „Aranyosmaróton – folytatta Esterházy – legutóbb 35 magyartól vonták be a rádiót, akik nem voltak kommunisták." (Magyar Királyi Követség, 1941. július 25. 93/pol./1941. sz., melléklet 2.)

101 *Komunistické právo v Československu* 125–26. Klement Gottwald, a CSKP főtitkára a Kassai Kormányprogramot a szlovák nemzet Magna Kartájának nevezte kassai beszédében. Ebben a németeket és magyarokat „a mi örököẗl fogva való ellenségeinknek" nevezte. *Program prvej domácej vlády republiky vlády Národného frontu Čechov a Slovákov* [A Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontja első köztársasági kormányának programja]. Ministerstvo informácií, Atheneum, Košice, 1945. 42.

102 Az újságírószövetség tagjainak száma 1945–1947 között 100-ról 300-ra nőtt.

103 1948 után Információs és Közművelődési Megbízotti Hivatal (MH) joghatósága alá tartozott, 1953 után a Kulturális MH alá, 1967-től megszűnéséig a Kulturális és Információs MH alá. Szlovákiát 1944–191960 és 1964–1968 között a Szlovák Nemzeti Tanács Megbízotti Hivatala irányította, mely voltaképpen kormánynak felelt meg, ennek MH-ai helyettesítették a minisztériumokat. Minden Prágában székelő központi tárcának volt Pozsonyban székelő megbízotti hivatala, kivéve a nemzetvédelmet, külügyet és külkereskedelmet. ES IV. 461. Csehszlovákia föderalizálásával szüntették meg, amikor megalakult a Szlovák Szocialista Köztársaság (SZSZK) kormánya.

104 Haladó erők alatt mindig és csakis a kommunistákat és szövetségeseiket kellett érteni.

105 ES IV. 123.

a belügyi szervek hivatásos tagjai tevékenykedhettek. Ezért úgy vélték, a magyar rádiós apparátusnak is minden tagja belügyi dolgozó, számukra veszélyesen elkötelezett személy. Egressy Lajostól,[106] aki az ellenzékhez tartozott, a szovjet állambiztonságiak rendkívüli csodálkozással fogadták a felvilágosítást, hogy a Magyar Rádió részvénytársaságként működött, és a szerkesztőségei polgári, autonóm személyekből tevődtek össze, sőt a politikai ellenzékhez húzó személyek tevékenykedhettek a munkatársak között, adott esetben még üldözöttek írásai is bekerülhettek a műsorokba. Egressy, a Holland ellenállással kapcsolatot tartó vallástanár rendelkezett azzal a nyelvi felkészültséggel, hogy fölényes magabiztossággal tárgyalhatott a szovjet biztonsági szervek önálló döntési jogkörrel rendelkező, magasabb rangú tisztjeivel. Az ő közbejárásának a szovjet állambiztonsági szervek kassai főtisztjei helyt adtak. Mondani sem kell, nem egyszeri, és nem rövid beszélgetésekre volt szükség ahhoz, hogy a szovjet állambiztonsági főtiszteket meggyőzze.

Magyar újságíró sem lehetett ebben az időben. A szerkesztők jogállásáról és a sajtószövetségekről szóló 101/1947 Sb. sz. törvény szerint szerkesztő csak az lehetett, aki csehszlovák állampolgár, betöltötte 21. életévét, büntetlen előéletű és nem törölték a választók listájáról (2. § (1) a), d), nem ítélték el valamelyik beneši dekrétum vagy a Szlovák Nemzeti Tanács hasonló értelmű jogszabálya alapján (2. § (1) c). Többek között az Szlovák Nemzeti Tanács 33/1945 Sb. sz. törvényerejű rendeletére[107] hivatkozott, mely a fasiszta bűnösök, a megszállók, az árulók és a kollaboránsok megbüntetéséről és a népbíróság létesítéséről rendelkezett.[108] Ez már eleve kizárta azt, hogy magyar újságíró lehessen. A magyarokat megfosztották állampolgárságuktól, így a választásokon sem vehettek részt és a felsorolt jogszabályok is sújtották őket.

Mivel a közismert rendelkezések nyomán magyar lapok kiadásáról szó sem lehetett, cenzúráról beszélni nincs értelme. Az egész felvidéki magyarság egy totális „cenzúra" alatt szenvedett. Az illegális lapok mint pl. az *Észak Szava* és a *Gyepű Hangja* (Lédec, Pozsony, 1945–1946),[109] melyet a Csehszlovákiai Magyar Népi Demokratikus Szövetség adott ki és terjesztett, nem eshettek cenzúra alá, és csupán szerkesztőik, összeállítóik, íróik belátásán múlott, mit jelentettnek meg benne.

A rádiókészülékeket, úgy, mint korábban, a magyaroktól ismét elkobozták. Samuel Belluš[110] tájékoztatásügyi megbízott [miniszter] 250/1945. sz. hirdetményével „megtiltja, hogy az »államilag megbízhatatlan« személyek, vagyis többek között a magyarok és németek rádiókészüléket birtokoljanak."[111]

106 Egressy Lajos (1908–1971) lelkészi képesítést szerzett Sárospatakon, 1936-ban szentelték pappá, 1940–1945 között vallástanárként dolgozott Kassán, ahol diákjaival többször szerepelt a helyi magyar rádióban. Döbrössyné Síkfalvi Judit (szerk.): *Szüleim története*. Budapest 2011. 47–48., 54. Amikor 1944-ben bekövetkezett a német megszállás, illetve október 15-én a nyilasok átvették a hatalmat, Egressy Lajos vallástanár élete veszedelembe került, mert zsidó származásúnak minősítették. Így illegalitásba vonult. Mihalik: Sándor kassai múzeumigazgató visszaemlékezései nyomán, lejegyezte Filep Antal, 2013. – Ezúton mondok neki köszönetet segítségéért.

107 Magyarul olvasható: Kövesdi–Mayer (szerk.): 235–237.

108 www.zakonypreludi.sk/zz/1947-101

109 www.foruminst.sk/hu/9/lexikon/0/a_csehszlovakiai_magyarok_lexikona/1/449/gyepu_ hangja/skat-lex_inst. Rejtőző kiadványok címszó. Fónod: 267.

110 Belluš, Samuel (1916–1998) zólyomi ügyvéd, a nacionalista Demokrata Párt tagja. Témánk szempontjából nem érdektelen, hogy 1948-as emigrálása után a SZER csehszlovák osztályának igazgatója lett (1975–1982). 1991-ben megkapta a Masaryk-díj III. fokozatát. www.rozhlas.cz/svobodne /kdobylkdo/_zprava/samuel-bellus-1916-slovenska-lupca-1998-slovensko--864976).

111 Popély (2006): 77.

1946. március 30-án a Szlovákiai Magyar Antifasisták Bizottsága Érsekújvárra hívta össze a „dél-szlovákiai antifasiszta magyarság tanácskozását", melyet a kommunista párt magyar funkcionáriusai kezdeményeztek. A résztvevők a Bizottság nevében 12 pontban foglalták össze a magyarság sérelmeit. A Fábry István, Kugler János, a később öngyilkosságot elkövetett Major Sándor és Szalay István által aláírt emlékirat többek között az ellen tiltakozott, hogy betiltották a magyar sajtót és irodalmat.[112]

A kommunista hatalomátvételig nem is változott a helyzet. A Szovjetuniónak azonban nem állt érdekében, hogy két szomszédos ország marakodjon, így 1948 után Csehszlovákiában fokozatosan és részlegesen rendezték a magyarok jogállását.

6. A népi demokrácia és a szocializmus korszaka 1948–1968

1948-ban elfogadták a kommunista alkotmányt, mely bevezető részében a keresztyénségre hivatkozott (!), és népi-demokratikus országként jellemezte Csehszlovákiát. A levéltitkot ugyan elismerte, de azt korlátozhatónak tartotta törvény által (6. §), a szólás- és sajtószabadságot ((19. §) is elismerte. Kimondta, nem engedélyezett a sajtó cenzúrának való alávetése (20. § (1)). Külön törvény rendelkezett arról, kinek van joga folyóiratokat kiadni és milyen feltételek mellett, főleg arra való tekintettel, hogy a sajtó esetében ne a haszon legyen a fő cél (20 § (2)). A szellemi alkotó tevékenységet is garantálta (21. §). Viszont a filmgyártás, terjesztés és nyilvános vetítés, a filmek behozatala és exportja az állam monopóliuma (22. § (1)), szintúgy a rádió és televízió működtetése (22. § (2)). A szabad gyülekezési és egyesülési jogot is biztosították (24. §).

A 245/1948 Sb. törvény alapján 1948. október 25-én a magyar nemzetiségű csehszlovákiai lakosok visszakapták állampolgárságukat, ha 1938. november 1-én csehszlovák állampolgárok voltak, állandó lakhelyük Csehszlovákia területén volt és nem vétettek a köztársaság és annak népi-demokratikus rendje ellen.[113] Formálisan tehát minden a legnagyobb rendben volt.

A maradék szólásszabadságot 1949 tavaszán szüntette meg a 94/1949 Sb. törvény a könyv- és kottakiadásról és terjesztéséről, a 95/1949 Sb. sz. törvény (a könyvkiadásról és terjesztésről, zeneművekről és egyéb nem periodikus kiadványokról) és a 184/1950 Sb. sz. törvény a folyóiratok kiadásáról és a Csehszlovák Újságírók Szövetségéről. Hatályon kívül helyezték mind az 50 sajtóval kapcsolatos törvényt és jogszabályt az Osztrák-Magyar Monarchia és az I. Csehszlovák Köztársaság idejéből, valamint betiltották a magánvállalkozást a sajtó területén.[114]

Később a feszült nemzetközi helyzetre és a belpolitikai fejlődésre való tekintettel, a kormány 1953. április 22-ei rendelete alapján létrehozták az Állami Sajtóellenőrzést,[115] mely

112 Az ellen is tiltakoztak, hogy tiltották a magyar nyelv használatát, a magyarokat kizárták a kommunista pártból, a tömegszervezetekből, bezárták a magyar iskolákat, megvonták a gyereknevelési segélyt és a nyugdíjat a magyaroktól, a magyar magán-, köz- és állami alkalmazottakat elbocsátották és a magyarokat kizárták a földosztásból. Uo. 90.

113 Šutaj: 276.

114 ES I. 311. ES IV. 123.

115 Štátny tlačový dozor – cenzúrahivatal.

szervnek feladata volt gondoskodni arról, hogy ne jelenjenek meg és ne terjedjenek állam-, hadi- vagy gazdasági titkot képező adatok.

A szocialista társadalom érdekeinek védelmét rögzítette az új 81/1966 Sb (17. §) számú sajtótörvény, betartását egy központi állami szerv, a Központi Kiadói Igazgatóság,[116] Szlovákiában a Szlovák Kiadói Igazgatóság[117] (18. §) ellenőrizte.[118] Habár a közigazgatásban érvényesült némi kétnyelvűség, a nemzeti bizottságok gyakorlatában hivatalosan a településneveket szlovákul használták. A sajtó azonban a régi helyneveket alkalmazta. A nyelvhasználatot törvény ugyanis nem szabályozta.[119] A Nemzetgyűlés 1966. október 25-én elfogadta a 81/1966 Sb. sz., a periodikus sajtóról és többi tömegkommunikációs eszközökről szóló törvényt.[120]

A szlovákiai magyar sajtó megindulása mindjárt az elején összefonódott az agymosással és a cenzúrával. Elsőként a *Jó Barát* című lap jelent meg Prágában (1948. július 28. – 1949. április 10.), mely a Csehországba deportált magyarok számára készült. Pozitív szerepe volt abban, hogy segítette az elszakított családtagok megkeresését, azonban arra kívánta rávenni olvasóit, hogy telepedjenek le a cseh határvidéken és vállalják a munkát a mezőgazdaságban.[121] Tehát az asszimilációjukat óhajtotta elősegíteni.

1949. november 19-én a Belügyi Megbízotti Hivatalban (BMH) tárgyalás folyt, Dr. Daniel Okáli belügyi megbízott (miniszter) irányításával, melyen a magyar elvtársakkal közölték, Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottsága (KB) mellett Magyar Bizottság alakult, melynek többek között Lőrincz Gyula is tagja volt. Ennek a Bizottságnak a feladata volt, hogy a magyar kérdés megoldásánál segédkezzen, de tilos volt számára, hogy a magyar elvtársak körében kezdeményezően lépjen föl. Egy magyar folyóirat kiadásáról is döntöttek Az Új Élet címtervű nyolcoldalas hetilap megszervezésével Major Istvánt[122] bízták meg, aki a lap politikai és ideológiai felügyeletét – tehát a cenzúrázást – is ellátta.[123]

A Magyar Bizottság bővített ülésén (1948. november 22.) dőlt el, hogy a lap neve – Major javaslatára – *Új Szó* lesz, a felelős szerkesztő pedig Lőrincz Gyula. Az ülésen arról is döntöttek, hogy a magyarok lakta területek helyi pártszervei „egy megbízható és odaadó magyar ajkú elvtársat nevezzenek ki magyar sajtóreferenssé", aki a szerkesztőség és „a munkás- és parasztтömegek közötti levelezés megszervezését" intézi majd.[124] A sajtóreferens meg majd

116 Ústredná publikačná správa
117 Slovenská publikačná správa
118 ES I. 311.
119 SNA Bratislava, f. Povereníctva vnútra, adm. Odb., kart. 1101. Správa a prieskumu používania maďarského jazyka v styku národných výborov s občanmi maďarskej národnosti a návrh opatrení na dôsledné dodržiavanie smerníc strany a vlády v tejto otázke, 11. 9. 1958 [Jelentés a magyar nyelv használatának felméréséről a nemzeti bizottságok és a magyar nemzetiségű polgárok között és javaslatterv a párt és kormány erre a kérdésre vonatkozó irányelveinek következetes betartására]. Idézi Šutaj: 277.
120 ES IV. 123.
121 Fónod: 144.
122 Major István (1887–1963) kommunista politikus, pedagógus, a Nemzetközi Lenin Iskola hallgatója (1933–1935), 1938–1945 között a Szovjetunióban élt, a moszkvai és kujbisevi szlovák és magyar rádióadás bemondója, a háború után a pozsonyi Pravda sajtókombinát igazgatója (1945–1951), Csehszlovákia magyarországi nagykövete (1951–1957) nyugdíjba vonulásáig. A CsKP KB tagja (1929–1931, 1949–1954) és az Szlovákiai Kommunista Párt (SzLKP) KB tagja (1950–1963). Többször volt parlamenti képviselő is (1925–1931, 1935, 1948–1954).
123 Popély (2008): 88–89.
124 Uo. 90–91.

cenzúrázza a levelezőket.[125] A párttagság alapvetően fontos kritérium maradt az egész időszak alatt, amikor a párt irányította a sajtót.

Az 1956-os magyarországi forradalom eseményeit a szlovákiai magyarság is egyértelműen szimpátiával és nagy várakozással kísérte.

Az Új Szó főszerkesztője a fanatikus kommunista hírében álló Dénes Ferenc volt, akit a pártközpontban is igen megbízható elvtársnak tartottak. Elmarasztaló véleménye más magyar szerkesztőségekre nézve is kellemetlen következménnyel járhatott. Dénes a forradalommal való szimpátia gyanújába keveredett beosztottait megbüntette, az Új Szóba rendszeresen író külsős munkatársakat pedig évekre eltiltott a lapban való publikálástól. Ez történt névrokonával, Dénes György[126] költővel, a Csehszlovák Rádió magyar adásának szerkesztőjével, az irodalmi rovat szerkesztőjével (1951–1985) és Delmár Gáborral.[127]. Írásbeli megrovást kaptak azért, mert Mács Józseffel készült interjút sugározták, mely – úgymond – valótlanságokat, értelmetlenségeket és politikai tévedéseket tartalmazott.[128] Mács visszaemlékezése szerint (2013. november 14.), a rádióinterjúban azt fejtegette, hogy kevesebb szemellenzőséget vár el, ne olyanok döntsenek irodalmi kérdésekben, akik nem értenek hozzá és távol állnak az irodalomtól.

125 Később történt, de az „éberség" folyamatosságát mutatja, hogy a Helsinki Zárónyilatkozat (1975. aug. 1.) aláírása után Geönczeöl Gyulával bent jártunk az Új Szó kassai fiókszerkesztőségében. Szaszák György újságíró megkért bennünket, hogy írjunk az eseménnyel kapcsolatosan néhány sort, amit mint véleményt közzétesznek a lapban. Kapásból külön-külön írtunk egy féloldalnyi szöveget kézzel. Örömünket fejeztük ki, hogy a kérdéseket tárgyalással lehet megoldani a világpolitikában és nem háborúval. Véleményünk azonban mégsem jelenhetett meg a lapban. A pozsonyi szerkesztőség érdeklődött, hogy kik ezek, akik véleményüket leírták. Miután kiderült, nem vagyunk párttagok, nem juthattunk sajtónyilvánossághoz.

126 Dénes György (1923–2007) műfordító.

127 Delmár Gábor (1923–2009) az Új Szó külső munkatársa, a sakkrovat szerkesztője.

128 –lamér–: 16. A cikk tévesen azt tartalmazza, hogy Mács egyik írását sugározták.
A levél magyar fordításban jelent meg.
„Csehszlovák Rádió Körzeti Igazgatóság
Bratislava, Zochova 3.
Kelt: Pozsony 1957. II. 2.
Dénes György elvtárs [soha nem volt párttag, ez szokásos megszólítás volt akkoriban – B. Z.],
A magyar adás szerkesztője
Helyben

Tárgy: Írásbeli megrovás
A Csehszlovák Rádió munkarendjének XI/40/b paragrafusa alapján megrovással büntetem a magyar adás szerkesztőjét, Dénes Györgyöt és a magyar adás szerkesztőségének helyettes vezetőjét Delmár Gábort a munkarend megsértéséért és a kötelező politikai éberség elmulasztásáért. Dénes György mint a magyar adás szerkesztője és Delmár Gábor mint a magyar adás helyettes vezetője 1957. január 1-én 17:30-kor közreadták Mács Józsefnek, az Új Szó szerkesztőjének a csehszlovákiai magyar irodalom távlataival foglalkozó anyagát. Az anyag valótlan állításokat, értelmetlenségeket és politikai tévedéseket tartalmazott. Ezen kívül a két megrovásban részesített személy elmulasztotta azt a kötelességét, hogy az anyagot leközlése előtt, bemutassa a Sajtófelügyelet Igazgatósága (cenzori hivatal – B. Z.) szervének.
Ezt a büntetést nevelő eszközként alkalmazom, és ezért elrendelem, hogy az utasítást csatolják a káderanyagukhoz. Amennyiben a két nevezett személy az elkövetkező egy évben nem követ el hasonló munkafegyelem-sértést, káderirataikban a bejegyzés megszüntethető.
Csehszlovák Rádió
Körzeti Adás
Főszerkesztősége
Ján Číž
A körzeti igazgató nevében"

Szerinte azonban az interjú miatti elmarasztalás csak ürügy volt. Más ok miatt kívánták ellehetetleníteni, csak azt, kényes volta miatt, nem kívánták nyilvánosság elé tárni.[129]

A cenzúra egyik formája volt a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja adásainak zavarása. Míg a két említett adó szlovák nyelvű adásainak műsorát szinte a rendszerváltás idejéig zavarták, a magyar adásokét már nem. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc idején viszont a magyar adókat is zavarták szlovák oldalon, hogy alig lehetett valamit hallani a zörejek és zakatolások miatt.[130] Ezt nevezhetnénk hangcenzúrának.

Csehszlovákia és Magyarország 1951 végén vette föl a hivatalos kapcsolatot a zavarások, vagy ahogy ők mondták a „rádióvédelem" ügyében. Míg Magyarország területéről főleg a cseh és szlovák nyelvű adásokat zavarták, Csehszlovákia déli szomszédja területét szennyezte sípoló, zúgó, zakatoló zörejekkel. A zavarások 1952. február 6-án kezdődtek 00:00 órakor. Szolnokon, Debrecenben és Székesfehérvárott működtek ilyen „cenzúraállomások".[131]

Nem lenne teljes a korszak sajtóval kapcsolatos lehetőségeinek ismertetése, ha nem szólnánk a cenzúra fellazításának sikeres akcióiról, melyeket az Egyesült Államok kezdeményezett. A Szabad Európa Bizottság (SZEB) akciójáról van szó. A SZEB 1950. július 4-étől New Yorkból, majd 1951. október 6-ától Münchenből megkezdte a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű rendszeres adásainak sugárzását.[132] A cenzúra semlegesítésének ez egy hatásos módjának bizonyult. A szlovákiai magyarok körében ennek hallgatása elterjedt volt.[133]

A SZEB már 1949-ben fölvetette, hogy nem csupán az éter hullámhosszán harcoljanak a szovjet zsarnokság ellen, hanem léggömbök útján kellene anyagot szórni a közép-kelet-európai térségbe.[134] Csehszlovákia irányába 1951 nyarán indult meg a léggömbök útra bocsátása a cseh-német határ közeléből. 1953 júliusában ezt követte a hasonló Prospero-művelet, majd 1954 májusa és augusztusa között a Veto-akció. Az első sikereken fölbuzdulva, 1954. október 1-én megindult Magyarország felé a Fókusz-művelet. Hat héttel később már kisalakú újságo-

129 1956 novemberében a szerkesztőségi gyűlésen Mács kifejtette, nem ért egyet a hivatalos álláspontal, mely szerint Magyarországon az ellenforradalmat a nyugati imperialisták robbantották ki. – Szerinte Magyarországon a Rákosi-Gerő klikk szektás-balos politikája és az erőszakos iparosítás okozta a mélyszegénységet.
Dénes Ferenc főszerkesztő vérben forgó szemekkel hallgatta a 25 éves, lendületes Mácsot. Ezt követően 1957 januárjában volt még egy éles összetűzésük, ami miatt a főszerkesztő kirúgta Mácsot. Majd hívatta és közölte vele, ha egy éven át jól viselkedik, akkor maradhat. Csakhogy ez nem ment, mert Dénes kitalálta, hogy a helyneveket szlovákul kell írni a lapban. A Szlovák Írószövetség magyar tagozatának nevében Mács is tiltakozott. Ez tehát „nem vallott jó viselkedésre". Mennie kellett annak ellenére, hogy még Bacílek, a kommunista párt főtitkára is a magyar elnevezések megtartására hajlott, habár közölte, ebbe a párt nem avatkozik be, döntsenek belátásuk szerint.
Dénes rosszallóan állapította meg, hogy szerkesztőségének egyes tagjai „meginogtak, nacionalista jelszavak hatása alá kerültek". Ezért Dénes egy magyar nyelvű elméleti pártlap megjelenését tartotta fontosnak (1956. december 12–13.). Popély (2006): 223.

130 Tiltakozunk! *Győr Sopron-Megyei Hírlap*, 1956. november 1., 2. Tiltakozunk a Szabad Petőfi Rádió zavarása ellen. *Magyar Ifjúság*, 1956. november 1., 2. In *1956 sajtója*. Mindkét lap közli, hogy Balatonszabadiban bemérték a zavaróállomást, mely Pőstyénből sugározta a jeleket.
Viszont mindig maradt egy hullámsáv, melyet azért nem zavartak, hogy a magyar belügyi szervek és a külügyesek zavartalanul hallgathassák a Szabad Európa Rádiót. Borbándi: 154–155.

131 Borbándi: 151–154.

132 Uo. 30., 44., 536. A cseh és szlovák nyelvű adásokat New Yorkból szintén 1950. július 4-től, Münchenből 1951 májusától sugározták. Uo. 24–25.

133 A félhivatalos álláspont a Szabad Európa Rádió hallgatásával kapcsolatosan az 1970-es években az volt, hogy hallgatni szabad, csak terjeszteni az ott hallottakat büntetendő.

134 Borbándi: 169.

kat is küldtek a célterületek felé. Ez az akció 1955 elején is teljes erőből folyt, sőt februárban már Lengyelországra is kiterjedt. A kampány kezdetétől 1955 őszéig mintegy 300.000 léggömb, 1951–1956 között 300 millió nyomtatványt, röplapot, újságot szállított a három említett ország területére. Az akció november közepéig folytatódott.[135] Így juttatták el Nyikita Szergejevics Chruscsov titkos beszédét is szlovák és cseh nyelven.[136]

Az olvadás jelei már a '60-as évek közepén jelentkeztek. Egy magyar ellenzéki csoport az *Irodalmi Szemle* című folyóirat körül kezdett kialakulni, de a *Hét* című hetilapban is viták indultak a magyar kisebbség helyzetéről, ami összefüggött a politikai olvadással. Ez a vita fokozatosan átterjedt a Csemadok (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) berkeibe ugyanúgy, mint a Szlovák Újságírók Szövegségének magyar szekciójába is. A Csemadokban az első jelentős konfliktus az 1966. decemberi IX. kongresszuson jelentkezett, amikor vita tárgya lett, hogy kinevezhetnek-e egy olyan főszerkesztőt, aki nyitottabb Csehszlovákia történetének korábbi szakaszainak átértékelése irányában.[137]

De a Csemadok képes, kulturális hetilapjában, a Hétben más is történt. Sokadik támadás indult a magyarok ellen, „hogy ebben a kicsire sikeredett országban, mi magyarok, valamiféle idegenek, jöttmentek vagyunk" – írta Mács József[138] író. – Mivel a Hét felelős szerkesztőjeként dolgozott akkor, kitalálta, havonta egyszer tematikus számokat állítanak össze, melyek válaszolnak a gyalázatos és hazug támadásra. Így bemutatták a magyarok által lakott járások történetét, községeinek múltját, a járások történelmi és kulturális eseményeit, „jeles személyiségeit, akik megfordulnának a sírjukban, ha a jóistenke fülükbe súgná, hogy nekünk több mint ezeréves ittlétünket most azoknak kell bizonyítanunk, akik hajdan, az ő idejükben, még alig ébredező nemzetiség voltak." A galántai járás bemutatásával kezdték[139], majd a

135 Uo. 181–82. – Állítólag az egyik léggömb felrobbant és Dobronyán (Zólyom megye) súlyos égési sérüléseket okozott. Szabó 5–6. Állítólag a szepességi Farkasfalván is hasonló eset történt, amikor 3 munkás megsérült. *Szabad Nép*, 1956. október 26., 3. In *1956 sajtója*. *Pravda*, 1956. november. 1. A pozsonyi lap még hozzáteszi, hogy a csehszlovák kormány emiatt tiltakozott az USA prágai nagykövetségén. A jegyzék kivonatos ismertetése után megjegyzi, hogy több ilyen tragikus esemény történt az év folyamán, konkrétumok említése nélkül. *Pravda* uo. A magyar külügyminisztérium is tiltakozott, azt állítva, hogy 1956. július 19-én a léggömbök repülőgép szerencsétlenséget okoztak. Uo. 181.

136 A beszéd 1956. február 25-én hangzott el, mely részben feltárta a sztálinista rémtetteket és terrort. A Barsmegyei Karvalyon is találtak ilyen nyomtatványt. Apám akkor ott régészeti ásatásokat folytatott és a munkások hoztak neki egy ilyen példányt, melyet valahol a környéken találtak. A 16 lapos nyomtatvány felváltva cseh és szlovák nyelven hozza a beszédet. Bevezetőjében Howard Fast, baloldali író levelét közli, melyet ő a kommunista *New York Daily Worker* c. lapnak címzett. Egy mondatot idézünk belőle a levél hangnemének érzékeltetésére: „Ez egy furcsa és rettenetes dokumentum, a történelemben tán nincs párja; nem lehet letagadni, hogy barbárságról és beteges vérszomjúságról számol be, mely a civilizált emberek gondolkodásának maradandó szégyene lesz."

137 Šutaj: 280.

138 Mács József (1931–), az Új Szó szerkesztője (1952–1957), az '56-os forradalom iránti rokonszenve miatt menesztették a pártlaptól. Ezután az Új Ifjúság kulturális rovatvezetője (1957–1960), a *Hét* társadalom-politikai rovatának szerkesztője (1960–1968), főszerkesztő-helyettese (1968–1970), majd leváltották és szakszerkesztőként dolgozott a lapnál. Fónod: 196.

139 Minden ilyen lapszám címoldalán feltüntették a járás térképét és egy fényképpel jellemezték a járást. A cikksorozatot Kiszling Eleonóra és dr. Csanda Sándor, a nyitrai Pedagógiai Fakultás tanárai lektorálták. Az írások mottója egy Fábry Zoltán-idézet lett: „A jövőt a jelen valósága alakítja, és ez a jelen térben és időben csak a múlt és a jövő vissza- és előrefutó vonalán igazolhatja saját realitását. Aki a múlt összekötő vonalát elmetszi, sose érhet el a jövőbe." *Hét*, 1966. február 6., 5–14.

dunaszerdahelyi[140] következett, azután a komáromi,[141] az érsekújvári,[142] a lévai,[143] a nyitrai,[144] a losonci,[145] a rimaszombati,[146] a rozsnyói,[147] stb. A Hét példányszáma látványosan növekedett. A kassai járással kívánták föltenni a koronát munkájukra. A kassai szám[148] megjelenése után,

> „Lőrincz Gyulának,[149] a Csemadok országos elnökének az asztalán (…) megcsörrent a telefon, s a pártközpont egyik fontos embere raportra hívta a pártházba, s azt kérdezte tőle, tud-e arról, mi folyik a Hétben, milyen anyagok kerülnek havonta egyszer a lapba *Beszélő múlt címmel?*. Keresve sem találni benne szlovák múltat! (…) Nagy fejmosást kapott Lőrincz, azzal a végszóval, hogy azonnal intézkedjen. Rögtön irodájába hívatta a Hét főszerkesztőjét,[150] és büntetésként kirúgatta a Csemadok Központi Bizottságából. A főszerkesztő meg szobájába kéretett engem, s miután közölte velem, hogy a Beszélő múltnak különösen a kassai száma miatt kitört a pártközpontban a vihar, az elvtársak csúnyán letolták, és én sem úszhatom meg szárazon, hiszen a Beszélő múltnak felelős szerkesztője voltam. Tehát úgy büntet meg engem, hogy a sikeres munkámért megígért 1500 koronás pénzjutalmat nem utalja ki számomra. Ennél nagyobb büntetést nem is lehetett volna adni néhány héttel karácsony előtt."[151]

Végezetül lezárva ezt a korszakot egy sajátos esetről is be kell számolnunk 1956-tal kapcsolatosan. A cenzúra exportjáról. Az 1956. november 4-iki szovjet beavatkozás után a magyarországi újságíró-társadalom döntő része a forradalom és szabadságharc oldalán állt. Így a berendezkedő Kádár-rezsimnek „internacionalista" támogatást kellett nyújtani. Ezt Csehszlovákia is megtette, úgy rádióadásaival, mint sajtóval egyaránt. A „szolnoki" adó 1956.

140 *Hét*, 1966. március 6., 5–14.
141 *Hét*, 1966. április 10., 5–13.
142 *Hét*, 1966. május 15., 4–15.
143 *Hét*, 1966. június 19., 5–14.
144 *Hét*, 1966. június 17., 5–14.
145 *Hét*, 1966. augusztus 14., 3–15.
146 *Hét*, 1966. szeptember 11., 4–15.
147 *Hét*, 1966. október 16., 5–14.
148 *Hét*, 1966. november 20., 4–15. Ehhez még hozzácsatolták az eperjesi Caraffa-féle vérengzés történetét is (Eperjes fekete tavasza. Uo. 14–15.). Hozzá kell tennünk a teljesség kedvéért, hogy még megjelent az utolsó magyarok lakta járás, a tőketerebesi ismertetése is (*Hét*, 1966. december 18., 4–13.), de abban már a munkásmozgalmi témák kaptak kimagasló szerepet. Ezeket korábban sem lehetett mellőzni (Királyhelmec az illegalitás idején (uo. 9.), Munkásmozgalom Kelet-Szlovákiában (uo. 10–11.), Az 1831. évi parasztfelkelés (uo. 13.). Ez utóbbi értékelését is a kommunista szempontok befolyásolták, de azért szó esett II. Rákóczi Ferencről, Erdélyi Jánosról, Dobó Istvánról, Buttler Jánosról és a zempléni fejedelmi sírról, melyet Fettich Nándor téves megállapítása alapján Álmos földi maradványaiként ismertettek (uo. 9., 12.).
149 Lőrincz Gyula (1910–1980) festőművész, grafikus, újságíró, politikus, a felvidéki magyarság „rossz szelleme". 1939–1946 között Budapesten működött reklámgrafikusként, majd Pozsonyba költözött. Abban az időben kapott különböző kommunista pártmegbízatásokat, amikor a magyarokat üldözték. Az *Új Szó*, Csehszlovákia Kommunista Pártjának napilapja élén állt (1948–1954, 1968–1975). A Csemadok országos elnöke (1948–1968), Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának tagja (1953–1958), Elnökségének tagja (1955–1960). Csehszlovákia Kommunista Pártja KB (1958–) és Elnökségének tagja (1964–1968), parlamenti képviselő, a prágai Nemzetgyűlés Elnökségének tagja (1969–), a Szlovák Képzőművészeti Szövetség elnöke és a Csehszlovák Képzőművészeti Szövetség alelnöke, számos kommunista kitüntetés birtokosa (Klement Gottwald-díj, Munka Érdemrend, Érdemek az Építésért, Érdemes Művész). ES III., 395.
150 Dr. Major Ágoston (1926–) a *Hét* élén 1961–1975 között állt.
151 Mács: 21–23.

november 4-én 4 óra 5 perckor kezdte meg adását. A feltételezések szerint Csehszlovákiából Ungvárról, vagy mozgó katonai adókról sugározta műsorát.[152] A megalakult kollaboráns munkás-paraszt kormány kérésére Szlovákiából négy vagy hat ideiglenes rádióállomás sugárzott forradalomellenes műsorokat Magyarországra. Ezeket október 3-án és 4-én állították üzembe az államhatár mentén.[153]

> „1956. október 28-ától néhány napon át az *Új Szó* két variációját adták ki. Az egyiket továbbra is a csehszlovákiai magyaroknak szánták, a másikat a magyarországiaknak.[154] Emellett röplapokat szórattak szét Magyarországon – főleg Komárom és Nógrád megyében –, amelyeket megtévesztő módon a magyarországi forradalmi szervezetek nevében adtak ki. Az *Új Szó* különszámai – amelyeket egészen november 30-ig lehetett olvasni Magyarországon – naponta több ezer, időnként tízezer példányban jelentek meg. Az újság általában kétoldalas volt, november 7-én és 25-én négyoldalas ünnepi változata is megjelent. A Magyarországra szánt kiadások cikkeit előzetesen megvitatták a pártközpont illetékes ideológiai osztályával:[155] szó sem volt bennük a felvidéki magyarság álláspontjáról, egyszerűen a csehszlovák pártvezetés szólamait és nézeteit tolmácsolták."[156]

Dénes Ferenc,[157] az Új Szó főszerkesztője elemében volt, „hiszen a napilap propagandisztikus céllal szerkesztett és Magyarországon nagy példányszámban terjesztett különszámainak összeállításában meghatározó szerepet játszott".[158]

Karol Bacílek, az SZLKP főtitkára 1956. december 12-én párt KB-a elé terjesztett beszámolója szerint, az Új Szó 14 rendkívüli kiadását szállították Magyarországra, négy rendkívüli

152 Cseh.

153 Simon: 3. Dobos László író személyes közlése a szerzőnek. Popély (2006): 219. Utóbbi szerző hat rádióállomást említ anélkül, hogy megnevezné ezek helyét.

154 „Mács József akkoriban már újságíróként dolgozott az Új Szó szerkesztőségében (...) az Új Szó abban a tizenhárom napban két változatban jelent meg. Az egyik Magyarország számára készült, s főleg a határ mentén terjesztették, hogy ezzel is támogassák az ún. ellenforradalom elleni harcot. Mács, bár a lap munkatársa volt, nem sokat tudott arról, hogy mit főztek ki a főszerkesztő szobájában, s ahogy mondja, már talán csak Gály Iván az egyetlen, aki tudna még erről mesélni." Juhász Dósa: 6. Popély (2006): 219.
Gály Iván (1928–) kritikus, közíró, szerkesztő, állatorvosi tanulmányokat folytatott (4 szemeszter), majd jogi doktorátust szerzett (1953), 1949 őszétől az Új Szó és a Csehszlovák Rádió magyar osztályának külső munkatársa, az Új Szó szerkesztője (1951–1989), a lap kulturális rovatának vezetője (1956–1960). Fónod: 101. Nem érdektelen, hogy Gály Iván felesége, Pócz Olga, később Lőrincz Gyula felesége lett, aki az Új Szó szerkesztője volt (1950–1956), majd a Nő c. havilap kulturális rovatát vezette (1971–1976).
Érdekes és egyben elgondolkoztató, hogy a Gály Ivánról megjelent méltatás egyetlen kritikai megjegyzést sem közölt. Ld. Duba.

155 „[…] október 28-án létrejött a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága keretében egy külön koordinációs központ, amely a Magyarországra irányuló »illegális és legális« tevékenységet irányította." Ennek élére Lőrincz Gyula, a Csemadok akkori elnöke és az SZLKP KB tagja került. Simon: 3.

156 Janek: 11.

157 Dénes Ferenc (1902–1979) 1921 óta kommunista párttag, részt vett a kommunista mozgalom Szlovákiában és Kárpátalján, majd a Szovjetunióban dolgozott különböző gazdasági beosztásokban (1939–1949), egy időben a kassai Városi Nemzeti Bizottság (1950–1951), majd a Kerületi Nemzeti Bizottság alelnöke (1952–1955), 1955–1968 és 1970–1975 között az Új Szó főszerkesztője, a Köztársaság Érdemrend birtokosa. SBS I. 461.

158 –lamér–.

kiadása volt az Új Ifjúság[159] című hetilapnak, de a Dolgozó Nő[160] és járási lapok is erre a célra szánt példányai kerültek át Magyarországra. November végéig a révkomáromi járási földműves lap 10 rendkívüli kiadását juttatták át a határon. Ezek rendszerint Magyarország északi, határ menti megyéibe jutottak el felvidéki magyarok segítségével.[161]

Kassán viszont Grósz Károly kívánságára nyomtatták az Észak-Magyarország néhány számát.[162] Ugyanis 1956. november 6-án, Miskolcon az ő vezetésével kezdődött meg a Forradalmi Munkás Paraszt Bizottság szervezése, melyet eleinte senki sem vett komolyan. Földvári Rudolf, a megyei pártbizottság első titkára, aki támogatta a forradalmi követeléseket, Grószt bízta meg – annak előzetes tudta nélkül – az Észak-Magyarország főszerkesztésével, amely lap kezdetben nem támogatta a Kádár-kormányt.[163] Grósz 1954-től állt a Borsod-Abaúj-Zemplén-megyei pártbizottság agitációs és propaganda osztályának élén. A forradalom alatt is posztján maradt. November 4-én a megyei pártapparátus vezetőjévé választották. A szovjet intervenció után Grószt bízták meg a sajtó megszervezésével is, mivel a nyomdák sztrájkoltak, kassai segítségre szorultak. A kassai nyomda megbízottai lementek a határra, ahol megkapták a nyomtatandó anyagot és hozták a városba, ahol kinyomtatták.[164]

Érdekes, hogy a forradalom alatt Grósz az Észak-Magyarország című lap fejlécéről eltávolíttatta a Kossuth-címert,[165] de a kassai Kelet-szlovákiai Nyomdában nyomtatott példányokon viszont szerepelt. „Észak Magyarország, a Magyar Szocialista Munkáspárt Megyei Intézőbizottsága lapja" – olvasható a fejlécen. Az impresszumban viszont csak annyi állt, hogy „Szerkeszti: a szerkesztőbizottság."[166] Nem kell mondani, hogy a lap a berendezkedő rezsim szája íze szerint írt az eseményekről és így érdekes módon, egy szomszédos ország segített felszámolni a szabad sajtót, hiszen ezekben a lapszámokban már ellenforradalomról írtak.

A szlovákiai magyarok, akik pártmunkásként a forradalom leverése után nagy számban jártak Magyarországra, ideológiai, cenzori feladatokat is vállaltak.[167]

159 A lap (1952–1989) a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Szlovákiai Központi Bizottságának, majd a Szlovákiai Ifjúsági Szövetség [mindkettő a KISZ megfelelője] hetilapja, ill. kéthetenként (1953–1955) megjelenő lapja, főszerkesztője Szőke József (1928–2010) volt 1952–1969 között. Fónod: 341., 310.

160 1952–1965 között a Csehszlovák Nőszövetség hetilapja, 16 oldalon, 1955-től havonta kétszer, 20 oldalon jelent meg. Fónod: 239.

161 „A Nógrád megyei rendőrkapitányság forradalmi tanácsának ülésén (…) többen is kifogásolták, hogy Csehszlovákiából olyan sajtótermékeket hoznak be, amelyek fasiszta ellenforradalomnak minősítik a magyarországi eseményeket." Simon.

162 Janek: 11.

163 Kubinyi: 83. Grósznak ezért igazoló eljáráson kellett átesnie.

164 Gánóczy Andor személyes közlése. A kassai Pravda Nyomdavállalat az Országos Szabad Magyar Szakszervezetektől szlovák nyelvű elismerő diplomát kapott azért, mert az Északmagyarország néhány számát kinyomtatták. Urbán Ernőt, a Pravda Nyomdaüzem igazgatóját 1957 novemberében a Szabad Magyar Szakszervezetek szlovák nyelvű diplomájával tüntették ki a magyar népnek nyújtott segítségért a proletár internacionalizmus szellemében. (A diploma fotókópiája a szerző birtokában, ugyanúgy az átadásról készült fénykép).
A nyomdászok néhány üveg pálinkát kaptak Grószéktól, amit el is fogyasztottak.

165 hu.wikipedia.org/wiki/Gr%C3%B3sz_K%C3%A1roly

166 Gánoczy Andor, néhai kassai nyomdász őrizte meg a három Kassán nyomtatott újság egy-egy példányát. Az 1956. december 13-ai (293. sz.), december 14-ei (294. sz.) és december 21-i (300. sz.) számokat – a szerző tulajdonában. Ld. még Janek.

167 A kassai kerület pártbizottság, 30–40, esetenként 80 magyarul beszélő agitátort küldött át a határon, a losonci járásból 17-en jártak át rendszeresen. Simon: 3.

7. A Prágai Tavasz 1968

A politikai helyzet lazulásának köszönhetően, törvénymódosításnak vetették alá a 84/1968 Sb, sajtótörvényt, melynek 17. §-a törölte a cenzúrát.[168] De ez az intézkedés bántotta leginkább a szovjet vezetőket és mindent megtettek annak érdekében, hogy a sajtó ellenőrzése a korábbi vágányokon haladjon.

A csehszlovák föderációról szóló törvényt a Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetgyűlése 1968. október 27-én fogadta el, november 4-én lépett érvénybe és a törvénytárban 143/1968 Sb. sz. alatt jelent meg. 1969. január 1-én két köztársaság létesült: A Cseh és a Szlovák Szocialista Köztársaság, melyek föderációt alkottak.[169]

Az fentebb említett 81/1966 Zb. sz. sajtörvény kiegészült a 84/1968 Zb. sz. és 127/1968 Zb. sz. törvénnyel és összességében szabályozta az időszaki sajtót, a hírügynökségi, rádiós, televíziós és filmújságírást – írja a diktatúra egyik lexikonja.[170] Valójában az történt, hogy a 84/1968 Zb. sz. törvény eltörölte a cenzúrát, a 127/1968 Zb. sz. törvény újra bevezette (ld. alább).

Miroslav Kusý „egyetemi tanár elmondása szerint »a szabadság mámorító érzését« először 1968-ban élte át, amikor átmenetileg megszűnt a cenzúra Csehszlovákiában, ekkor érezte azt, milyen egy olyan országban élni, ahol létezik szólás-, lelkiismereti és vallásszabadság. Ez azonban csak nyolc hónapig tartott, de maga az érzés kitartott egészen a Charta ’77 mozgalom elindulásáig”.[171]

A Hét c. hetilapban Szőke József, a Csemadok KB titkára közölte, a szervezet magára veszi a magyar kisebbség védelmezőjének szerepét, ami egyértelművé tette, a párt vezető szerepe megszűnt a cenzúrával együtt.[172] Ez az időszak azonban rövid ideig tartott.

A Varsói Szerződés inváziója után, 1968 októberében elfogadták a 127/1968 Sb. sz. törvényt[173] „egyes átmeneti intézkedésről a sajtó és a többi tömegtájékoztatási eszköz területén”, mely eltörölte a sajtószabadságot.[174] Ezzel a törvénnyel hoztak létre két önálló cenzúrahivatalt: Sajtó- és Tájékoztatási Hivatalt és a Szlovák Sajtó- és Tájékoztatási Hivatalt (SÚTI – Slovenský úrad pre tlač a informácie). A SÚTI feladata volt az időszaki sajtó és az egyéb tömegtájékoztatási eszközök egységes irányítása és ellenőrzése, mindenirányú fejlődésének biztosítása, valamint az SZSZK állami politikájával kapcsolatos információknak a tömegtájékoztató eszközökön való közvetítése. A SÚTI élén igazgató állt, akit az SZSZK kormánya

168 A törvény kimondta, a cenzúra meg nem engedett (17. § (1)). Cenzúra alatt az állami szervek bármilyen beavatkozása értendő, mely a szólás és a kép szabad terjesztése ellen irányul a tömegtájékoztatási eszközök igénybevételével. Ezzel nem sérül az ügyész és bíró jogköre (17. § (2)). www.zakonypreludi.sk/zz/1968-84#f7071091

169 Ez a törvény 1993. január 1-én veszítette el érvényét a köztársaság kettéválása után. cs.wikipedia.org/wiki/%C3%9Astavn%C3%AD_z%C3%A1kon_o_%C4%8Deskoslovensk%C3%A9_federaci

170 ES IV., 123.

171 *Akinek a politikai szabadságjogok a legfontosabbak*.http://www.3szek.ro/load/cikk/55773/akinek_a_politikai_szabadsagjogok_a_legfontosabbak. A Karta ’77 és az akkor alakult cseh szamizdat lapok kívül esnek tárgyunkon.

172 Šutaj: 282.

173 www.totalita.cz/txt/txt_zakon_1968-127.pdf.

174 Szinay Árpád visszaemlékezései szerint, az invázió másnapján, 1968. augusztus 22-én a rádió bemondta: „Mától kezdve a szigorú cenzúrának alávetett heti- és napilapok késni fognak.” Szinay.

nevezett ki és hívott vissza.[175] Három ügyosztállyal rendelkezett: propaganda (információs és állampolitikai propaganda), kiértékelő (elemzés és ellenőrzés), sajtó (kiadói politika, gazdasági és az időszaki sajtó nyilvántartása). A SÚTI szaktudományos kutatói műhelyeként 1976-tól az Újságírói Tanulmányi Intézet működött.

„A SÚTI széleskörű információs rendszert dolgozott ki, amely lehetővé teszi a csehszlovák és külföldi újságírók számára, hogy alaposan megismerkedjenek az SZSZK gazdasági, politikai és kulturális fejlődésével. 1973–1977 között 1092 rendezvényt tartott, melyeken több mint 38 ezer csehszlovák újságíró vett részt, és 70 rendezvényt szervezett több mint 600 külföldi újságíró számára. Kiadja a Bulletin SÚTI-t. A SÚTI jelentős eleme a párt- és állampolitikai[176] irányítás alatt álló tömeginformációs és propagandaeszközöknek."[177]

8. A neosztálinisita korszak 1969–1989

Az 1968-ban elfogadott 84/1968 Zb. sz. törvénnyel megváltoztak az 1966-os törvény rendelkezései. A főszerkesztő teljes mértékben felelőssé vált a kiadott információk helyességéért.[178]

Magyar ellenzéki kritikus hang a következőképpen jellemezte a szlovákiai magyar sajtót:

„Csehszlovákiában mindössze egy magyar napilap jelenik meg, az »Új Szó, a kommunista párt kiadásában,[179] valamint két képes hetilap, a »Nő«,[180] a nőszövetség kiadványa, és a (…) a CSEMADOK (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) lapja. Egy harmadik hetilapot az Új Ifjúság-ot, a kommunista ifjúsági szövetség adja ki. Ezek mind központi újságok, Pozsonyban szerkesztik őket. Korlátozott példányszámban az újságárusoknál is kaphatók Dél-Szlovákiában. A többi

175 Először O. Grieš igazgató állt az élén, 1970-től M. Lanko.

176 Érdemes figyelni a szórendet, a (kommunista) párt megelőzi rendszerint az állam említését.

177 ES V., 493.

178 ES I., 311.

179 1948. december 15-e óta jelent meg, mint hetilap, 1949. május 1-től napjainkig napilap mint a csehszlovákiai magyar dolgozók lapja. 1952. május 21-e óta Szlovákia Kommunista Pártja KB napilapja, 8 oldalon jelent meg 94.000 példányban. 1968. október 6-a óta minden csütörtökön, 24 oldalon jelent meg, vasárnapi melléklettel. Ebből lett később a Vasárnapi Új Szó. Főszerkesztői Lőrincz Gyula (1910–1980), Dénes Ferenc (1923–2007) és 1975-től Rabay Zoltán (1925–1991). A Szabad Földműves megalakításáig (1950) Mezőgazdaság c. melléklettel rendelkezett. Amíg az Új Ifjúság meg nem jelent (1952–), addig Ifjúsági Szemle c. melléklete volt. 1956. október október 28. ésdecember 2. között az Új Szó különleges számai jelentek meg, „amelyek – a korabeli terminológia szerint –segítettek a Magyar Népköztársaság számára marxista-leninista álláspontot kialakítani az ellenforradalmi eseményekhez." A lap több magasabb kitüntetést kapott agymosó tevékenységéért, melyeket címlapján feltüntetett. Megkapta a Kitűnő Munkáért kitüntetést (1957) és a Munka Érdemredet (1968). ES VI., 168.

180 A lapot a Szlovák Nőszövetség Központi Bizottsága adta ki. A havilap első száma 1952. január 12-én jelent meg Dolgozó Nő címmel. 1955-ben kéthetente jelent meg. 1966-ban lett napilap Nő néven. Az eredeti 3.000 példányszám 1978-ra 35.000 példányra emelkedett. Főszerkesztője Turi M., Szarkáné Lévay Erzsébet, 1971-től Harasztiné Mészáros Erzsébet lett. ES IV., 105. Ez utóbbiról el kell mondanunk, hogy amikor az alternatív iskolák bevezetéséről esett szó, tehát a magyar iskolák fölszámolásáról, akkor tiltakozott ez ellen. Akkor terjedt el a mondás: „Nem zörög a Harasztiné, ha a párt nem fújja!"
A Dolgozó Nő negyedévenként továbbra is megjelent, 1966-ban magazinná alakult át Barátnő (1969–1998) címen, mely évente hatszor jelent meg, majd 1976-tól évente 9-szer, 1989-tól havonta. 48 oldalon jelent meg, kb. 75.000 példányban (1976). 1991-től családi magazin. ES I., 142. www.foruminst.sk/hu/16/11/18/xml/1/28/baratno.

magyar nyelvű sajtótermék szlovák lapok fordítása csupán, s olyan kis példányszámban jelenik meg, hogy gyakorlatilag nem jut el az olvasóhoz. A szlovák járási lapok magyar mellékleteit sem olvassák alacsony – nyelvi és tartalmi – színvonaluk következtében."[181]

Természet és Társadalom (TéT, 1961. január – 1990. június) címmel jelent meg egy magyar nyelvű havilap 64 oldalon, de az a Príroda a spoločnosť (PaS, 1952–1991) magyar mutációja volt csupán.[182] A természettudományos eredmények mellett propaganda jellegű szövegeket is közzétett. Eredeti magyar írást rendszerint nem közölt. Duray Miklós szerint, nem is közölhetett. Ha magyar szerző anyanyelvén adott le cikket, azt le kellett fordítani szlovákra. Ha azt a szerkesztőbizottság elfogadta, megjelenhetett magyarul is.[183]

A Madách Könyv- és Lapkiadót 1969-ban alapították. Statútuma szerint tehát lapkiadó is,[184] de csak egyetlen folyóiratot, az Irodalmi Szemlét (1958–) adta ki, mely eleinte évente négyszer (1958–1961), majd hatszor (1961–1964), azóta mindmáig évente tízszer jelenik meg.[185] „Más időszaki kiadványok megjelentetését a felettes szervek – többszöri kérés ellenére – nem engedélyezték." Papírhiányra hivatkoztak.

„Általában erre hivatkoznak, amikor már meglévő lapokat fölszámolnak vagy terjedelmüket csökkentik. Még a hatvanas években állították le a Csehszlovák Sport[186] című hetilapot, majd megnyirbálták a Pionírok Lapjának[187] terjedelmét és példányszámát, a hetvenes években pedig tízezerrel csökkentették a Hét[188] példányszámát, amely ma sem éri el a harminc ezret. A szlovák lapok összpéldányszáma viszont csaknem megkétszereződött az elmúlt másfél évtizedben."[189]

181 Duray Miklós (szerk.): *Kettős elnyomásban, Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989*. Pozsony, Madách-Posonium, 1993, 118.

182 PaS, a Príroda (Természet, 1946–1951) c. lap utóda, a Matica slovenská (MS) adta ki havilapként. Akkor összevonták a Slovensko c. szintén az MS által kiadott lappal és 1952. január 1-től jelent meg PaS néven. 1959-től kéthetente jelent meg. 1965-től a Szlovák Szocialista Akadémia Központi Bizottsága (nagyjából a magyarországi TIT megfelelője), az Obzor pozsonyi kiadónál adta ki. Szlovákul kb. 30.000 példányban jelent meg. ES IV., 552. A Tét szintén 64 oldalon jelent meg hozzávetőlegesen 9.000 példányban. ES VI., 68. „A 80-as évektől korlátozott mennyiségben saját anyagot is közölt." Fónod: 322.

183 Duray: 116., 135.

184 Érdekes, az ES mégis úgy határozza meg a kiadót, hogy az „nem időszaki kiadványokat ad ki magyar nyelven Szlovákiában." 1969-ben hozták létre. ES III., 440.

185 ES II., 465.

186 A hetilap a Csehszlovák Testnevelési Szövetség Szlovák Bizottsága kiadásában jelent meg Pozsonyban 20.000 példányban 8–24 oldalon, 1953–1969 között. Főszerkesztője Federmayer István volt. A csehszlovákiai magyar sportolók és lakosok lapjaként határozta meg magát. ES I., 335.

187 A lap 1951–1968 között kéthetente jelent meg négy oldalon 15.000 példányban. A Csehszlovák Ifjúsági Szövetség [a KISZ-nek megfelelő szervezet] Szlovákiai Központi Bizottsága adta ki az 1951/19. számtól. Utódja a Tábortűz (1968–1999) c. lap lett. Szőke–Viczián: 242., 274. www.foruminst.sk/hu/16/19/18/xml/5/234/pionirok_lapja.
A Tábortűz a szlovákiai magyar lányok és fiúk lapjaként határozta meg magát. www.foruminst.sk/hu/9/.../0/a_csehszlovakiai_magyarok_lexikona/6/97/tabortuz/skat-lex_inst.

188 A képes hetilap 1956 óta jelent meg Pozsonyban, mint a Fáklya (1950–1955) utóda 24 oldalon, 30.000 példányban. Kiadója a Csemadok volt,az Obzor kiadó gondozásában jelent meg. „A társadalmi-politikai, gazdasági, kulturális kérdésekről tájékoztat, propagálja és magyarázza a CsKP [Csehszlovákia Kommunista Pártja] politikáját a CsSzSzK [Csehszlovák Szocialista Köztársaság] magyar dolgozói körében." ES II., 249. Ez a megfogalmazás már önmagában önleleplező. A lap 1995-ben szűnt meg.

189 Duray: 117.

„A pozsonyi rádió szinte kizárólag politikai propagandát és zenét sugároz magyar műsorában, ezért a kisebbségi hallgatók érthető módon az anyaország adásai felé fordulnak. A televíziónak nincs magyar műsora Szlovákiába[n]. Már 1967-ben párthatározat született magyar műsorok elindításáról. Akkor még csak egy csatornán sugárzott a Csehszlovák Televízió. Ezért egy további határozat úgy intézkedett, hogy csak a pozsonyi stúdió második adásában kapnak helyet a magyar műsorok. Most már két csatorna működik, s a legújabb határozat szerint a harmadik beindulásáig kell várni. Ám a magyarok lakta területről az anyaország közvetítő állomásait is jól lehet venni. S a Magyar Televízió műsorait a közvélemény magasabb színvonalúnak tartja, olyannyira, hogy számos szlovák néző is a budapesti műsort választja. 1977-ben úgy helyezték el az egyik kelet-szlovákiai jelerősítő berendezést, hogy az lehetetlenné tette a magyar adás vételét. Hónapokig tartott ez az állapot, mígnem olyan magasra csaptak a felháborodás hullámai – a kassai magyar munkások sztrájkkal fenyegetőztek –, hogy a kormány kénytelen volt engedni."[190]

Az idézet annyiban túlzás, hogy az ügy hamarabb, néhány hét alatt rendeződött. Az Új Szó 1976. február 10-i száma feltűnést keltő cikket közölt Rabay Zoltán főszerkesztő tollából. Ugyanis Bártfán üzembe helyeztek egy jelerősítő állomást, mely Kelet-Szlovákiában és Kassán zavarta és élvezhetetlenné tette a Magyar Televízió adásainak nézését.[191] A panaszokra a hivatalos álláspont az volt, hogy mivel ez Csehszlovákia területe, voltaképpen a magyar tévé zavarja a szlovák adást és nem fordítva. Rabay cikkében felszólította a Rádióhírközlési Igazgatóságot, vegye figyelembe a magyar lakosság jogos követeléseit, s tegye lehetővé számára a Magyar Televízió adásainak vételét, hogy anyanyelvén művelődhessen.[192] Rövid idő elteltével az MTV adásainak zavarása megszűnt.

„1983 novemberétől heti 30 percben már sugároz magyar nyelven műsort a Csehszlovák Televízió pozsonyi stúdiójának második csatornája. Az adásnak azonban nincs saját szerkesztősége és stábja. A műsort szinte kizárólag a magyarul aláolvasott szlovák híranyag tölti ki. Néha, 2–3 percben foglalkoznak ugyan a magyar kisebbség életét közvetlenebbül érintő kérdésekkel, többnyire egy-egy mezőgazdasági témájú riport keretében. A műsorban említett magyar helységek nevét kizárólag szlovákul használják. A tv adást szigorúan bírálták a Csemadok XIV. Országos Közgyűlésének küldöttei".[193]

A csehszlovákiai magyar újságírók egy része foglalkozásszerűen űzte

„a magyar mivoltuk miatt a hatalom által rájuk testált hivatásukat (a hivatásos magyarok) és a karrierre számot tartó dűlő magyarok (azaz oda dűltek, ahonnan többet kaptak). Közéjük tartozott néhány író, az Új Szó vezető publicistái és szerkesztői (...), Csemadok-vezető, a hivatalos szerkezetbe beépült magyar stb., akik a kommunista rendszer kiszolgálói vagy adományainak várományosai voltak. Számukra minden konfliktust teremtő helyzet veszélyesnek bizonyult, mert felkavarta az őket körbevevő posvány vizét, így könnyen összedőlhetett volna a gonddal és kisebb-nagyobb árulásokkal emelt lápépítményük. Ezek a személyek a mai napig nem bocsátották meg nekem ezt a veszélylehetőséget. Akkori félelmüket igazolandó ma is az ellentáborba tartoznak, egy követ fújnak

190 Uo. 118.
191 Csíkok jelentek meg a képernyőn és a hang sem volt rendesen hallható, súgások, zörejek szóltak a hangszóróból (személyes tapasztalat).
192 Popély (2006): 344.
193 Duray: 135.

a bukott kommunista rendszer volt besúgóival, valamint azokkal, akik csupán valamilyen külső kényszerből csatlakoztak”

a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságához – mond szigorú ítéletet Duray Miklós.[194]

Az újságíróképzés is ezt a célt szolgálta. Először Prágában létesült Újságíró Tanszék a Politikai és szociológiai Egyetemen, Pozsonyban 1952-ben a Comenius Egyetem Filozófiai Karán belül. 1975-ben bővítették, amikor már az újságírás elméletét és történetét is oktatták és szakosodtak (napilapok, rádió, tévé). Az oktatás négy éves lett. 1979-ig 520 hallgató végzett. Az irányító újságíró kádereket Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága Politikai Főiskolája képezte Prágában.[195]

Az oktatás irányultságáról és szellemiségéről sokat elárul az előbb idézett szlovák lexikon újságírás címszava: „alkotó információs, propagációs, agitációs és szervező tevékenység a közvélemény naprakész informálása az aktuális társadalmi eseményekről, mely egy konkrét osztályt, társadalmi csoportot, ill. politikai pártot és államot szolgál a tömegtájékoztatási eszközökön keresztül”. Majd miután hosszan és tendenciózusan ismerteti a sajtó történetét a mai Szlovákia területén, kitér nemzetiségi sajtó semmitmondó említésére: „Külön küldetése van a nemzetiségi csoportok sajtójának, amelyet magyar és ukrán folyóiratok alkotnak.” A parancsuralmi helyzetet azonban a következő részlet érzékelteti: „A periodikus sajtó szocialista rendszerén belül az SZSZK-ban fő csoportot az SZLKP[196] napilapjai alkotják, élükön az SZLKP KB napilapjaival, a Pravdával és Új Szóval, a vezető politikai, gazdasági és kulturális dolgozók és az állam egész sajtója számára vezető irányító szerepet játszik a [cseh nyelvű] Rudé právo”.[197] A lexikon a következő dagályos gondolattal fejezi be a szócikket és leplezi le a sajtó kiszolgáltatottságát: „Az SZSZK-ban az újságírás nemzeti és politikai szervezetünk elválaszthatatlan részét alkotja, jelentős eszköze a tömegtájékoztatásnak, propagandának és nevelésnek, mely az SZLKP mint szocialista társadalmunk vezető erejeként a CSKP harci alakulata.”[198]

Azonban annak ellenére, hogy az újságírók szervilisen viselkedtek a hatalommal szemben, 1987. március 8-ról 9-re virradó éjszaka „támadást intéztek az Új Szó szerkesztőségének és a Csemadok Központi Bizottságának épülete ellen.” Ennek a lapnak „a bejáratát már máskor is megrongálták, feliratát bemázolták”.[199]

Számos esetben a lapvásárlók is ki voltak téve szóbeli támadásoknak. Amikor a sorban állók megjegyzéseket tettek magyarokra, mikor látták, hogy azok magyar lapokat vásárolnak.[200]

194 Duray: 6.

195 ES IV. 119.

196 Szlovákia Kommunista Pártja

197 A *Rudé právo* (Vörös Jog) (1960–1969 között szlovákul is megjelent) a Csehszlovákia Kommunista Pártja KB-nak cseh nyelvű napilapja, 1920-ban alapították, 1948–1989 között 2 millió példányban adták ki. A rendszerváltás után függetlenedett a kommunista párttól, később Právo néven folytatta tevékenységét, mely ma a szociáldemokratákhoz áll legközelebb. cs.wikipedia.org/wiki/Rud%C3%A9_pr%C3%A1vo

198 ES IV. 119., 124.

199 Duray: 265.

200 Az egyik ilyen kassai esetről barátom számolt be, mely a ’80-as évek közepe táján történhetett. Harmadikként állt az újságárusnál, amikor egy nénike magyar lapokat vásárolt. A másodikként sorban álló férfi soviniszta megjegyzéseket tett. Barátom már nagy levegőt vett, hogy megvédi a nénit, de nem kellett. A nénike az agresszorhoz fordult és megkérdezte, hány nyelven beszél? Ő németül és angolul is tud. Az illető nem tudott mit válaszolni.

A Magyar Televízió Panoráma c. műsora 1989. április 17-én közölt egy negyedórás beszélgetést Alexander Dubčekkal, a Prágai Tavasz egykori vezéralakjával. A pozsonyi Új Szó április 20-tól kezdődően „töménetlen képtelenséget és valótlanságot összehordó" sajtókampányba kezdett. „Spontán" nyilatkozókat szólaltattak meg a lap hasábjain, akik az egész szlovákiai magyarság nevében nyilatkoztak. Ezzel a szlovákiai magyar napilap bizony a szlovák és magyar nép közötti kapcsolatokat is mérgezte, ahogy ezt a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága kifejtette.[201] De manipulálni is igyekeztek a közvéleményt, ami a cenzúra sajátja és célja.

Szilvássy József[202] így emlékezik ezekre az évekre:

„1968 nyarán kerültem frissdiplomásként (Komenský Egyetem, történelem-szlovák szak) az Új Szó kulturális rovatába. Akkor tájt már a pártállami cenzor nem működött. Idősebb kollégáim mesélték, hogy ő a nyomdában ült, és csak azokat a kéziratokat szedhették ki, s azok jelenhettek meg, amelyekre ráütötte a bűvös pecsétjét. Néhány hónapig megtapasztalhattuk a szabad újságírás örömét és felelősségét, de aztán a »normalizáció«[203] ezt is elsöpörte.[204] A cenzor ugyan nem tért vissza, viszont hetente kellett a főszerkesztőnek a prágai pártközpontba járni, a helyetteseinek pedig a pozsonyiba, ahol kiadták az ukázt, hogy mit, hogyan lássunk, miként írjunk egy-egy eseményről, mit kell elhallgatni. Itt havonta értékelték-bírálták a lapokat. Az Új Szóban a főszerkesztőn kívül húsz éven át Szarka István volt a főcenzor, főleg az 1974 óta általam vezetett kulturális rovatot vizslatta, minden kéziratot elolvasott, kemény vitáink voltak vele. Főleg a pártból kizártak (Jakab István,[205] Kopócs Tibor,[206] Tóth Elemér,[207] Turczel Lajos)[208] alkotásainak vagy fordításainak a közlése érdekében csatáztunk. Minden szorítás ellenére sikerült több jó rovatot (Sokszemközt, A valóság vonzásában) éltetnünk, s főleg a magyar iskolákra nehezedő nyomást a sajátos eszközeinkkel legalább kicsit enyhítenünk. Ennek az ára sok blőd cikk írása és hasonlók közlése volt.

Elvi kérdésekben azonban nem rezeltünk be. Mielőtt be akarták vezetni bizonyos tantárgyak szlovák nyelvű oktatását a magyar iskolákban, személyesen eljött a szerkesztőségbe Ľudovit Pezlár ideológiai párttitkár, aki igyekezett meggyőzni bennünket ennek a tervnek a fontosságáról. Kövesdi Jánossal[209] együtt én is keményen elleneztem, s ugyanezt elmondtam a Csemadok közgyűlésén is,

201 Duray: 381–383.

202 Szilvássy József (1946–) az Új Szó kulturális rovatának munkatársa (1968–1974), rovatvezetője (1974–1989), főszerkesztő-helyettese (1989–1990) majd főszerkesztője (1990–1998 és 2001–2004).

203 A „normalizáció" alatt az 1968-as invázió után azt értették, hogy normalizálni, tehát normálissá kell tenni a helyzetet, vissza kell térni a korábbi „jó útra", amelyről Csehszlovákia a Prágai Tavasz idején letért. Ez lett a neosztálinista husáki rendszer kulcsszava.

204 1969. december 3-án az Új Szó címoldalán közölte szerkesztősége és pártszervezete önbíráló nyilatkozatát, melyben elítélik a megszállás ellen tiltakozó 1968. augusztusi írásaikat, s kinyilvánítják, „támogatják a párt új vezetőségének az élet »normalizálására« irányuló törekvéseit." Popély (2006): 309.

205 Jakab István (1928–) nyelvész, egyetemi docens (1990), az Új Szó szerkesztője (1955–1956) Fónod: 144.

206 Kopócs Tibor (1937–) képzőművész, az Új Ifjúság (1965–1968), majd a Madách Kiadó (1968–1974) grafikai szerkesztője és illusztrátora. Fónod: 171.

207 Tóth Elemér (1940–) szerkesztő, újságíró, Budapesten szerzett újságírói oklevelet (1966–1969), a Szabad Földműves szerkesztője, riportere (1961–1962), az Új Ifjúság kulturális rovatvezetője, majd főszerkesztője (1962–1976), a Tábortűz kulturális rovatvezetője, majd főszerkesztője (1976–1970). 1966 óta a párt tagja, de az 1968-ban közölt Tiszta vizet a pohárba c. cikksorozata miatt 1970-ben kizárták, 1962-től a Szlovák Újságíró Szövetség tagja. Fónod: 304.

208 Turczel Lajos (1917–2007) irodalomtörténész, egyetemi docens.

209 Kövesdi János (1940–) szerkesztő, író, fordító, a Madách Kiadó (1982–1988, 1989–1990) és az Új Szó szerkesztője (1982–1988).

ezek után Pezlár az egyik párteligazítón nacionalistának kiáltott ki, Szarka a leváltásomat követelte, de Rabay Zoltán[210] főszerkesztő megvédett. Nemsokára őt menesztették (1987),[211] s csodák csodája Kiss József[212] került a helyébe, aki igyekezett tágítani a lehetőségeket, több-kevesebb eredménnyel, viszont normálisan lehetett vele beszélni."

A kor nem minden újságírója érzékelte és ma sem érzékeli a lehetőségek szűkös voltát. Álljon itt id. Gazdag József visszaemlékezése, aki húsz évig (1979–1999) dolgozott az Új Szó kassai szerkesztőségében:

„Egy érdekes időszakban – tíz évig a rendszerváltás előtt és ugyanennyit a rendszerváltás után [1979–1999] – voltam az Új Szó kassai munkatársa. Talán olyan éra volt ez, amelyben az újságírót, illetve az újságírást nem szorította különösebben mantinellek közé a cenzúra léte, vagy lehetősége. A nyolcvanas években a gorbacsovi politikai irányvonal az egypártrendszert nálunk, Szlovákiában is fokozatosan fellazította, az új többpártrendszer első éveiben pedig a nálunk korábban beidegződött »szellemi kordon« fokozatosan kimúlt. Újságírói tevékenységem első felében még úgy-ahogy éreztem a lap munkatársaival, illetve a munkájuk tartalmával szembeni elvárásokat a szerkesztőség, pontosabban a kiadó részéről, de különösebb nyomást nem éreztem. Bizonyára azért nem, mert a központi szerkesztőségben a kerületi munkatársakra »nagyobb horderejű« társadalmi témák feldolgozását nem nagyon osztották. Kisebb kaliberű kérdések feszegetésében pedig szabad kezet kaptunk. Rámutathattam például magam is mondjuk az *Így a paradicsomból nem lesz éden*, vagy más cikkekben, riportokban a mezőgazdasági üzemekben tapasztalt visszásságokra, esetleg az ipari cégek környezetszennyezésére, a Kassai Békemaraton történetét bemutató kiadványok szlovák-magyar vonatkozású csúsztatásaira. Olykor-olykor a lap egyik vagy másik rovatvezetője »belenyúlt« a leadott írásba, rövidített vagy tartalmi szempontból egy kicsit módosított azon – mert a terjedelmi szempontok sem mellékesek –, de a lényeg általában maradt. Ha pedig valamilyen jegyzet valamiért »nem illett« a lapba, akkor az »Jóska, a hiba a te készülékedben lehet« megjegyzéssel felhasználatlanul visszajött.

Egyébként munkám során kifejlődött bennem egy sajátos önregulálás is. Megtanultam, hogy lehet véleményem erről, vagy arról, de ha azt közreadom, akkor szükség esetén képes legyek azt megvédeni is. Nem egyszer mérlegeltem, mit lehet megírni, mi jelenhet meg a lapban és mi az, amit kár erőltetnem. Gondolom, így voltak ezzel abban az időben, meg így vannak ezzel ma is igen sokan. Meg aztán lehet egy-egy témát visszafogottabban is feldolgozni, úgy megírni, hogy a mondanivaló ne akadjon fenn a rostán, eljusson az olvasóhoz. Azaz a kis lépésekkel az ember általában tovább eljut, többet elér, mint ugrálva (...) Arról nem is beszélve, hogy egy esetleges »melléfogással« az újság-

210 Rabay Zoltán (1925–1991) a Csehszlovák-Szovjet Baráti Szövetség Szlovákiai KB-a Kultúrpropaganda Osztálya mellett működő ügyosztály vezetője (1950–), Lőrincz Gyula nyugdíjba vonulása után az Új Szó főszerkesztője (1975–1986). Ő is nyugdíjba vonulásáig tölti be ezt a pozíciót. Az SZLKP KB tagja (1981–) 1985-ben Ľudovít Pezlár kezéből veszi át a Munka Érdemrend-kitüntetést (1985). Popély (2006): 181., 341., 371., 399., 402., 517.

211 1986. május 6-án vonult nyugdíjba. Popély (2006): 402.

212 Kiss József (1944–2013) újságíró, levéltáros, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészti Karán levéltárosi oklevelet szerzett, a történettudományok kandidátusa (1978), az *Új Szó* fordító-szerkesztője (1969–1970), a Csemadok KB levéltárosa, a Párttörténeti Intézet levéltárosa, tudományos munkatársa, osztályvezetője (1970–1986), az Új Szó főszerkesztője (1986–1990), majd szerkesztője, a CSKP tagja (1986–1990), az SZLKP KB tagja (1989–1990). Fónod: 159. – E sorok írójának megígérte, mindazt elmondja, amit tud újságírói pályafutásáról, de halála (2013. szeptember 4.) miatt erre nem kerülhetett sor.

író, vagy maga az írást megjelentető lap mennyit veszíthet a tekintélyéből, a kiadó pedig ezen felül még a »bukszájából« is".[213]

Ebből a visszaemlékezésből is világos, mennyire késztetett öncenzúrára[214] a cenzúra. Álljon itt egy másik visszaemlékezés Lacza Tihamértól:[215]

„Apósomtól, Dénes Györgytől[216] és Ozsvald Árpádtól[217] hallottam annak idején ezt-azt, amikor még volt hivatalos cenzor Csehszlovákiában. Lényegében be kellett neki mutatni az adásba szánt hosszabb műsorok forgatókönyvét vagy az újságban megjelentetni kívánt cikkeket és ő azt aláírásával »hitelesítette« vagy – nem engedélyezte. Voltak igencsak komikus helyzetek is. Pl. amikor Móricz Zsigmondot mint állítólagos 1956-os ellenforradalmárt nem akarta engedélyezni a cenzor és csak nehezen hitte el, hogy már 1942-ben meghalt."[218]

Gyurkovics Róza újságíró sokkal kritikusabb:

„A 89 előtti cenzúra is a »demokratikus centralizmus« jegyében működött. Vagyis: a pártközpontnak létezett sajtóosztálya. Itt Pozsonyban valamilyen Škoda elvtárs vezette, a magyar részleget pedig Gerstner István képzőművész úr, mármint az »én időmben« – ez a nyolcvanas éveket jelenti. A CSKP KB prágai központjáig vezettek a szálak. Ők központilag adták ki, miről lehet írni és miről nem, ill. ki jelenhet meg a sajtóban szerzőként, riportalanyként, és ki nem. Létezett egy füzet – valamelyik lerakatomban megvan, mert amikor a Nő megszűnt, elhoztam, abban tételesen le voltak írva olyan dolgok, hogy pl. készülő törvényekkel foglalkozni tilos stb. Aztán levélben, azaz külön leiratban közölték, ki és mi tilos még. (Pl. a magyar antichartások listája[219] is így körözött. Emlékszem, kezdő voltam, az irodalmi rovatot szerkesztettem, s beraktam Weöres Sándort és másokat, 350 koronás pénzlevonással büntettek miatta, Haraszti Mészáros Erzsébet akkor mutatta meg ezt a pártközponti leiratot.) Amúgy a szerkesztőségek vezetőit a pártközpont is átvilágította, ők ún. nómenklatúrás káderek voltak, elsősorban ők feleltek azért, hogy mi jelenhet meg a lapban és mi nem. (…) A pártközpont (de a Živena kiadó esetében pl. a Nőszövetség is) tartott fizetett lapolvasókat. A pártközpontnál valamilyen Dobos elvtárs, vagy Petrik József,[220] a Nőszövetségnél Gály Ilona volt a fő újságolvasók és

213 A szerzőhöz intézet levelének kelte, 2013. március 4.

214 Az öncenzúra hatott. A rendszerváltás után senkinek sem került elő a fiókjából semmilyen munka, mely korábban nem jelenhetett meg!

215 Lacza Tihamér (1948–) publicista, kritikus, szerkesztő, 1975-től a *Hét* szerkesztője, majd főszerkesztője (1989–1995), azóta a Szlovák Rádió magyar adásának szerkesztője. Felesége Dusik Éva (1951–) szerkesztő, újságíró, Dénes György leánya. Fónod: 183.

216 Dénes György (eredeti nevén Dusik Dániel, (1923–2007) a Csehszlovák Rádió Magyar adásainak irodalmi szerkesztője (1951–1985). Fónod: 64.

217 Ozsvald Árpád (1932–2003) költő, szerkesztő, műfordító, a *Hét* belső munkatársa (1956–1960), majd a lap főszerkesztő-helyettese (1960–1995).

218 A szerzőhöz intézet levelének kelte 2013. március 5. – Mások is megerősítették, a cenzorok általában nem tartoztak a szellemi elithez.

219 Azok listája, akik aláírták a cseh Charta '77 börtönben ülő vezetői kiengedését követelő nyilatkozatot (1979).

220 Petrik József (1932–) újságíró, költő, az *Új Szó* szerkesztője (1958–1959), a Pionírok Lapja (1958–1980) és a Tábortűz (1968) főszerkesztője, a Csemadok KB titkára (1987–1991), a Szövetségi Sajtóhivatal szakdolgozója (magyarán: cenzor), természetesen párttag (1965–1989). Ő készített egy másik cenzorral, Gerstner Istvánnal interjút: A szülőföld érintése. *Tábortűz*, 1979. március 15. Fónod: 242.

minősítők egyike. Balhékat nekik is köszönhettünk. Általában ők vették észre, hogy pl. a címlapon lévő rozsnyói gyermekorvos asszony nyakában az aranyláncon ott lóg a kereszt, amiért pl. a grafikai-technikai kivitelezésért felelős szerkesztőségi titkár szorult (...), vagy hogy Dobos László írása jelent meg a nagy árvíz évfordulóján, de azt is, ha magyar ügyekben valaki szókimondóbb volt az átlagosnál. Meg ők fordították-tolmácsolták és értelmezték a leírtakat.
Úgy tudom, külön megbízottal kezdte a proletárdiktatúra, de 68 után ezeket már beépítették a szerkesztőségekbe, vezetőként. A napilapoknál végig volt egy ún. szuperes, aki még a nyomdában is – a próbalenyomaton ellenőrizte – nem nyúlt-e bele galád módon a reakció keze a tökélybe. Pl. nincs-e Husák elvtárs és egy marha vagy disznó képe egy újságoldalon."[221]

Havasi Péter (1950–), aki eleinte a Csehszlovák Rádió (1971–1976), majd a Szlovák Rádió magyar adásának, illetve a Pátria Rádió szerkesztőjeként (1995–2011) dolgozott szintén megerősítette, az újságírókat igyekeztek párttagokká tenni. Rá is nyomás nehezedett, de ő azzal tért ki, hogy ideológiailag nem eléggé fejlett. Emiatt azután számos hátránnyal kellett szembenéznie.[222]

Ami szintén felmérhetetlen vesztesége a felvidéki publicisztikának, hogy Bába Iván,[223] Kendi Mária költő,[224] Krausz Tivadar költő,[225] Molnár Imre (1956–) történész, diplomata, Szarka László (1953–) történész, Tóth László költő, művelődéstörténész[226] és Varga Imre költő, szerkesztő, műfordító[227] kénytelen volt áttelepülni Magyarországra. Egy részük a rendszerváltás után tért vissza ismét az újságok, folyóiratok lapjaira.

Az 1980-as években Horváth Mihály történész,[228] a budapesti Simén András és e sorok írója abban egyezett meg az egyik kerékpártúra alkalmával, hogy felvidéki szamizdatot fogunk indítani. De Horváth váratlan halála pontot tett erre a kezdeményezésre. Csupán 1989-ben mutatkozott erre lehetőség. Furmann Imre (1951–2010) jogász és költő, a Magyar Demokrata Fórum miskolci vezéregyénisége javasolta, indítsunk egy szamizdatot, melyet Miskolcon nyomtatnának. Mire azonban ennek gyakorlati megvalósulására sor került, már a rendszer megingott, és a Kassai Fórum első száma a november 17-ei események után látott napvilágot. Ennek főszerkesztője e tanulmány szerzője lett. Összesen két száma jelent meg.

221 Neszmériné Gyurkovics Róza levele a szerzőhöz, 2013. március 5. Nepp József, Dargay Attila, Jankovics Marcell: Gusztáv c. epizódsorozatát (1964–1968, 1975–1977, 120 epizód) Csehszlovákiában is vetítették, de a főszereplő nevét megváltoztatták, ami külön humorforrás volt, hiszen mindenki tudta, Gustáv Husák miatt keresztelték át.

222 Havasi személyes közlése a szerzővel, 2013. augusztus.

223 Bába Iván (1950–) 1974 és 1976 között szerkesztőként dolgozott a pozsonyi Madách Könyvkiadóban. Majd a Magyar Rádió Irodalmi Főosztályának szerkesztője (1976–1983). 1998-tól 2000-ig a Magyar Köztársaság varsói nagyköveténeként majd két éven át a Külügyminisztérium közigazgatási államtitkáraként dolgozott. hu.wikipedia.org/wiki/B%C3% A1ba_Iv%C3%A1n.

224 Kendi Mária (1959–), a Nő hetilap szerkesztője 1988 óta él Magyarországon. Fonód: 155.

225 Krausz Tivadar (1963–), az Iródia Füzetek gyakori munkatársa. 1986-ban költözött Magyarországra. Fónod: 179.

226 Tóth László (1949–), a Kis Építő (1969), a Csallóköz (1969–1975), az Irodalmi Szemle (1975–1985) szerkesztője. 1986-ban települt át Magyarországra. Uo. 327.

227 Varga Imre (1950–) az Irodalmi Szemle szerkesztője (1973–1980), 1982-ben Magyarországra költözött.

228 Horváth Mihály (1953–1988), az ellenzéki budapesti Rakpart klub vezetője. „Nemzetben gondolkodott – nem vett tudomást határokról. Rendszeresen eljárt a csehszlovákiai magyar fiatalok kulturális rendezvényeire, részt vett a hagyományos felvidéki kerékpártúrákon és művelődési táborokban. Erdélybe is gyakran utazott, amíg tehette. Rengeteg barátja és ismerőse volt. Sokakkal levelezett." Béki.

Az 1990-es 1. számot még ugyan a sátoraljaújhelyi határállomáson elkobozták, de miután ezt a hírt bemondta a Kossuth Rádió[229] és ennek nyomán a Szabad Európa Rádió is, a határon igazoltuk, hogy a lapot kiadó szervezet, a Kassai Magyarok Baráti Társasága legálisan működik, az elkobzott példányokat visszakaptuk és szabadon terjeszthettük.

10. A jelen időszak 1989–

A már idézett Szilvássy József így látja a rendszerváltás utáni Új Szó átalakulását:

> „A rendszerváltást követően 1990 áprilisában a szerkesztőség és az Apollopress kiadó bizottsága engem választott meg főszerkesztővé, először a Nyilatkozatunkban a kommunista párttól szakadtunk le, majd pedig megalapítottuk a Vox Nova Részvénytársaságot, amely a Hearsant francia befektető révén – a Magyar Nemzetben és a prágai Mladá fronta Dnesben és a Národná obrodában is többségi tulajdont szerző – az Új Szó is függetlenné vált, pontosabban ebbe a társaságba keveredett. Később a franciák a düsseldorfi cégnek adták el az Új Szót, ahol ma is ötven százalékos tulajdonosok vagyunk a Petit Pressben (Sme és regionális lapok kiadója). A rendszerváltás óta politikai nyomás – három, olykor négy hazai magyar párt és olykor bizonyos érdekcsoportok lobbizása – nehezedett rám, de ez nem lépte túl az elviselhetőség határát. Igyekeztem mindhárom magyar pártnak (Együttélés, Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, Magyar Polgári Párt) egyforma teret adni, egyforma közelséget, illetve távolságot tartani, majd a sajtótörténészek döntik el, mekkora sikerrel. Ugyanilyen viszonyt alakítottunk ki az utódpárttal, vagyis az Magyar Koalíció Pártjával,[230] akkor sem váltunk pártlappá."[231]

A politika összefonódására a gazdasági hatalommal, mely a média ellenőrzésére, tehát manipulálására törekszik, egy kassai példával szolgálhatunk. Még ha ez már a Szlovák Köztársaság megalakulása után történt is, főszereplői és lapjai viszont még Csehszlovákiában kezdték karrierjüket, működésüket. A Kelet-szlovákiai Vasmű Rezes Sándor vezetése alatt (1994–1998) a média irányítására is kísérletet tett. Rezes Mečiar kormányzása alatt annak minisztere volt (1994–1997) és miniszterelnöke – aki egyben a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (DSZM) teljhatalmú vezetője – tette lehetővé számára, hogy olcsón megszerezze a Vasmű részvényeit. Egyik választási kampányát is Rezes vezette. Az ő ideje alatt a gyárban elterjedt, aki nem lép be a DSZM-be, azt elbocsátják. 1995 után ez az üzem ellenőrizte a Kassán megjelenő összes napilapot (Lúč, Košický večer, Slovenský východ), egy évre rá az országos terjesztésű Národná obroda[232] napilapot és a Trhák[233] nevű bulvárlapot is.[234] Ezek

229 Mivel egyetemi tanulmányaimat Prágában végeztem, fölhívtam telefonom Bredár Gyulát, a Károly Egyetem nyugalmazott adjunktusát, aki megadta Forró Evelyn telefonszámát. Ő akkor a Kossuth Rádió nagyon népszerű prágai tudósítója volt. Alaposan ismerte a csehszlovákiai viszonyokat és ennek következtében hiteles tudósításokat tudott közvetíteni. Fölhívtam, Bredárra hivatkoztam és ő leadta korrektül a hírt.

230 Ma Magyar Közösség Pártja nevet viseli.

231 Szilvássy levelének kelte 2013. március 31. – Ezt az egyforma távolságtartást nem mindenki tartja sikeresnek, mert sokan úgy vélték, a Magyar Polgári Párthoz állt közelebb a lap, és jelenleg a Hídhoz.

232 1990. május 14. és 2005. május 31. között jelent meg, kormánylapként indult.

233 1997. októberben jelent meg Pozsony és környéke számára, 1998 végén Nový Trhák néven szerepelt, majd 2000. január 27-én megszűnt.

234 Bačišin.

a Mečiar vezette DSZM szócsövei lettek. A Rezes család távozása után a Vasmű éléről maga után vonta e lapok feladását is. A Lúč megszűnt,[235] a Košický večer[236] ma már egyszer hetente jelenik meg a Korzár c. napilap mellékleteként,[237] a Slovenský východ[238] utódja a Korzo,[239] majd Korzár[240] lett.

Összegzés

A cenzúra története Csehszlovákiában három részre osztható. Az elsőt a cenzúra mindenkori jelenléte jellemzi, amikor a lapbetiltások, -elkobzások, újságírók meghurcolása, pénzbírságok és a lapokban a fehér foltok bizonyították, az állam árgus szeme figyeli a sajtót (1918–1945).

A második korszak a második világháború után kiépülő totalitárius állam cenzúragyakorlata jellemezte, mely közvetlenül avatkozott be. Lapelkobzásra alig került sor, mert a cenzorok rendszerint még a nyomás előtt beavatkoztak (1945–1989).

A harmadik korszak a rendszerváltást követő időszak, amikor ugyan a cenzúrát eltörölték, de a lapok tulajdonosai, főszerkesztői rányomják követelményrendszerüket, elvárásaikat a lapok irányvonalára (1989–1992).

Mindhárom korszakra jellemző az öncenzúra.

Bizonyára a harmadik korszakban a sajtó a legszabadabb, de teljes sajtószabadságról aligha beszélhetünk.

Felhasznált irodalom

1956 sajtója = Nagy Ernő (vál.): *1956 sajtója*. Budapest, Tudósítások Kiadó, 1989.

Alkotmánylevél = *A Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevele*. Prága, Állami Kiadóhivatal, 1923.

Bačišin = Bačišin, Vladimír: *Ako sa z Rezešovcov stali multimilionári* [Hogyan lettek Rezesékből multimilliomosok] 21. 6. 2004, hnonline.sk/c4-10042830-21932555-k00000_d

Balassa = Balassa Zoltán: *Két nemzet a Kárpát-medencében. A szlovákok történelme*, Kassa-Budapest, magánkiadás, 2009.

Balla = Balla Pál: A felvidéki magyarság külpolitikai tevékenysége. Hangel László (szerk.): *Mit élt át a Felvidék?* Budapest, Fővárosi Nyomda, [1940.]

235 1996–19999 között jelent meg.
236 1969–2004 között jelent meg kassai esti lapként.
237 2000 novemberében a Košický večer összeolvadt a Korzárral.
238 1991–1996 között jelent meg.
239 1994–1998 között jelent meg; ezt is a Nové Korzo c. lappal kívánták ellehetetleníteni, de nem sikerült.
240 1998 óta jelenik meg.

Béki = Béki Gabriella: In memoriam Horváth Mihály. *Beszélő*, 1988/3. beszelo.c3.hu/cikkek/in-memoriam-horvath-mihaly

Bellai = Bellai József: Temesvár közoktatásügye. In Borovszky Samu (szerk.): *Temesvár*, Budapest, Orsz. Mon. Társ. 1914. 184–197. mek.oszk.hu/09500/09536/html/0023/9.html

Borbándi = Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben – a Szabad Európa Rádió története*. Budapest, Európa, 1996.

Bothár = Bothár Sándor: Jellem[z]ő esetek a cseh megszállás idejéből. Hangel László (szerk.): *Mit élt át a Felvidék?* Budapest, Fővárosi Nyomda, [1940.]

Broklová = Broklová, Eva: *Československá demokracie, politický systém ČSR 1918–1938*. (Csehszlovák demokrácia, Csehszlovákia politikai rendszere 1918–1939 között). Praha, Sociologické nakladatelství, 1992.

Bujnák = Bujnák, Pavel (szerk.): *Slovenský náučný slovník*. Bratislava-Praha, Litevna, 1932.

Čulík = Čulík, Jan: *Historie cenzury v Čechách IV., Do roku 1945* [A cenzúra története Csehországban IV. 1945-ig]. www.britskelisty.cz /9808/19980807c.html

Cseh = Cseh Géza: *Adatok a Kádár-kormány szolnoki tartózkodásáról.* http://vfek.vfmk.hu/00000034/006.html

Döbrössyné Síkfalvi = Döbrössyné Síkfalvi Judit (szerk.): *Szüleim története*. Budapest, 2011.

Duba = Duba Gyula: Gály Iván 80. születésnapjára. *Irodalmi Szemle*, 2008/június. www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/ 2008/2008-junius/268)

Duray = Duray Miklós (szerk.): *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989.* Pozsony, Madách-Posonium, 1993.

ES = Hajko, Vladimir (red. predsed.): *Encyklopédia Slovenska I-VI.* Bratislava, VEDA, 1977–1982.

Esterházy = Esterházy Lujza: A surányi tragédia kisebbségi szemmel. *Esti Ujság*, 1939. január 11.

Flachbart = Flachbart Ernő: A felvidéki cseh uralom két évtizede. Hangel László (szerk.): *Mit élt át a Felvidék?* Budapest, Fővárosi Nyomda, [1940.]

Fónod = Fónod Zoltán (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995*. Pozsony, Madách-Posonium, 1997.

G. Kovács = G. Kovács László: Magyarok Szlovákiában 1939–1945 I. *Új Forrás*, 1989/3.

Hangel = Hangel László (szerk.): *Mit élt át a Felvidék?* Budapest, Fővárosi Nyomda, [1940.]

Hosszú = Hosszú Ferenc: *Hegytetőn három fenyő II. A város*. Budapest, Magvető, 1982.

Janek = Janek István: Csehszlovákia és az 1956-os magyar forradalom. *Új Szó*, 2006. november 10.

Juhász Dósa = Juhász Dósa János: Forró Ősz a hidegháborúban. *Új Szó*, 2006. november 13.

Kepecs József (szerk.): *A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1880–1941)*, Budapest, KSH, 1995.

KOMUNISTICKÉ PRÁVO V ČESKOSLOVENSKU = Bobek, M. – Molek, P. – Šimíček, V. (eds.): *KOMUNISTICKÉ PRÁVO V ČESKOSLOVENSKU Kapitoly z dějin bezpráví*. [A kommunista jog Csehszlovákiában]. Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav: Brno, 2009.

Koudela = Koudela Pál: *A kassai polgárság 1918 előtt és után*. Budapest, Corvinus Egyetem, PhD. értekezés, 2005.

Köves = Köves Illés: Letartóztatásom és elítéltetésem története. Hangel László (szerk.): *Mit élt át a Felvidék?* Budapest, Fővárosi Nyomda, [1940.]

Kövesdi–Mayer = Kövesdi János – Mayer Judit (szerk.): *Edvard Beneš elnöki dekrétumai, avagy a magyarok és németek jogfosztása*. Pozsony, Pannónia Könyvkiadó, 1996.

Kubinyi = Kubinyi Ferenc: *Fekete lexikon I. 1945–1956*. Budapest, Malomfalvi, 1994.

–lamér– = –lamér– [Lacza Tihamér]: Adalékok 1956-hoz. *Szabad Újság*, 2006. november 1.

Mács = Mács József: *Dicsőit és büntet. Tisztelet Márainak, tisztelet Kassának*. Kassa, Hernád, 2013.

Mihalik = *Mihalik Sándor kassai múzeumigazgató visszaemlékezései nyomán*. Lejegyezte Filep Antal, 2013.

Molnár = Molnár Imre: *Esterházy János*. Dunaszerdahely, Nap, 1997.

Olay = Olay Ferenc: *A magyar sajtó és az utódállamok 1918–1928*. Budapest, A Magyar Nemzeti Szövetség kiadása, 1929.

Popély (2006) = Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.

Popély (2008) = Popély Árpád (szerk.): *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez I.* (Spisy k dejinám Maďarov v Československu v rokoch 1948–1956 I.) Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.

Program prvej domácej vlády republiky vlády Národného frontu Čechov a Slovákov [A Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontja első köztársasági kormányának programja]. Ministerstvo informácií, Atheneum, Košice, 1945.

SBS I–VI. = *Slovenský biografický slovník* I– VI. Martin, Matica slovenska. 1986– [Szlovák Biográfiai Lexikon].

Simon = Simon Attila: A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom. *Szabad Újság*, 2006. október. 18.

Šutaj = Šutaj, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava, Kalligram, 2012.

Szabó = Szabó Béla: *Napló 1956*. Pozsony, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.

Szalatnai = Szalatnai Rezső: *Két hazában egy igazsággal*. Budapest, Magvető, 1982.

Sziklay = Sziklay Ferenc: Kassa magyarsága 20 cseh év alatt. In *Kassa*. Kazinczy Társaság, 1941.

Szinay = *A pisztolygolyó 45 éve fúródott testembe – Szinay Árpád visszaemlékezése.* Felvidék.ma 2013. szeptember 25. www.felvidek.ma/kapcsolat/tajolo/multidezo/41765-a-pisztolygolyo-45-eve-furodott-testembe-szinay-arpad-visszaemlekezese

Szőke–Viczián = Szőke József – Viczián János (szerk.): *Ki kicsoda Kassától Prágáig*. Szekszárd, Babits Kiadó, 1993. www.foruminst.sk/hu/16/19/18/xml/5/234/pionirok_lapja

Szvatkó = Szvatkó Pál: A sajtó. Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában, Az Ország Útja*. Budapest [1938].

Urban = Urban, Rudolf: *Tajné fondy III. sekce, z archivů Ministerstva zahraničí Republiky česko-slovenské* [a III. szekció titkos alapjai, a Cseh-Szlovák Köztársaság Külügyminisztériuma levéltárából]. Praha, Orbis, 1943.

Vécsey = Vécsey Zoltán: *A síró város*. Pomáz, Kráter, 2010.

Újságok

Hét
Pravda (Pozsony)

A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Kárpátalján 1918–1989

Kovács Elemér*

Ha valaki a Trianon után kisebbségi sorsra kényszerített kárpátaljai magyarság állam és hatalomváltásokban, tragikus fordulatokban ugyancsak bővelkedő történelmének, ezen belül sajtótörténetének tanulmányozásába fog, látszólag két egymástól nagyon különböző korszak tárul elé: egyfelől a polgári demokrácia vívmányait – a többpártrendszert, a szabad vallásgyakorlást, a gazdag és változatos egyesületi, kulturális életet, stb. – felmutató, az ezzel olykor tüntetően büszkélkedő Csehszlovák Köztársaság boldog békeidőket idéző polgári világa, másfelől a mindent maga alá gyűrő, minden tőle idegen eszmét és gondolatot üldöző, lelkeket tudatosan megtipró, alattvalóit a legnagyobb bizonytalanságban tartó szovjet totalitárius rendszer abszurditása.

Ám furcsa mód a kisebbségi lét perspektívájából szemlélve nincs közöttük nagy különbség, mert mindkét hatalom nagyon ellenségesen viszonyult a többségi nyelvet többnyire nem beszélő, a saját identitásához ragaszkodó új polgáraihoz. Az egyik telepes falvak tucatjaival próbálja megbontani a tömbben élő magyarságot, cseh oktatási intézmények alapításával iskolarendszerének elsorvasztására törekszik, az itteni földműveseket ellehetetlenítő adó- és agrárpolitikát folytat, s igyekszik ellenségeskedést szítani a különböző egyházfelekezetek között. A másik a magyar férfiak ezreinek lágerbe hurcolásával kezdi hatalmának gyakorlását. Egy csapásra betilt és felszámol minden polgári jellegű intézményt, erőszakos kolhozosításba kezd, koncepciós perek ezreivel kelt állandó félelmet, s távol a szülőföldjüktől erőszakkal bányamunkára fogja a katonának megbízhatatlannak vélt magyar fiatalokat.

Mint látjuk, sem a csaknem két évtizeden át tartó cseh éra, sem a szovjetrendszer közel fél évszázadra elnyúló örökkévalónak hitt korszaka nem kedvezett az itteni nemzetrész megmaradásának, további fejlődésének. Hogy közösségként ma is létezik, az elsősorban az itteni nemzetrész problémáit felvállaló, a köz ügyeit egyéni boldogulásuk elé helyező, öntudatos magyaroknak köszönhető. Meg a hagyomány, az évszázados szokások, a kultúra és vallás megtartó erejének. Valamint a szögesdrót mögött kezdődő anyaország puszta létének, a kisebbségi magyarok sorsa iránt megnyilvánuló olykor nagyon csekélyke figyelmének.

Ma elmondhatjuk: minden nehézség és ellentétesen ható erő ellenére sikerült az itteni közösségi életet megszervezni. A helyzet az elmúlt évtizedek során sokat változott, ám a feladatok megmaradtak. Ugyanolyan aktuálisak, mint a kisebbségi lét kezdetén.

1. Kisebbségi létben

A Kárpátalján élőknek, így az itteni magyaroknak a 20. század folyamán számos hatalomváltást kellett megélniük, elszenvedniük. Közismert az a régi anekdota, mely szerint az az Ungváron lakó idős bácsika, aki az 1900-as évek elején született, öt államnak volt úgy a

* Kárpátaljai újságíró, a KárpátInfo megyei lap főmunkatársa.

polgára, hogy közben el sem hagyta szülővárosát. Mint az alábbiakban látni fogjuk, a vidékünkön megjelenő újságok, a bennük közölt cikkek mindenkoron hűen tükrözik a kisebbségbe szorult itteni magyar nemzetrész helyzetét. A kiút keresésének gyötrelmeit, a nemzeti kultúrához való ragaszkodását, a megmaradásért vívott harcát. Mindez még a második világháborút követő években, az egész társadalomra, illetve a sajtóra nehezedő iszonyú teher alatt is a felszínre tör.

1.1. A vázolt időszak történelmi eseményeinek kronológiája

Kárpátalja – amely a történelmi Magyarország Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyéinek területén jött létre – önálló, politikai története lényegében 1918 végén kezdődött, s gyakorlatilag 1919 tavaszára valósult meg.

1918 decemberének végén kihirdetik *A Magyarországon élő ruszin (rutin) nemzeti autonómiáról szóló törvényt,* így Magyarország határain belül megalakul a Ruszka-Krajna Autonóm Terület.

1919. március 22-én Ruszka Krajna területén létrejönnek a Tanácsköztársaság helyi hatalmi szervei, a direktóriumok.

1919. április második felében a román hadsereg keletről, a csehszlovák katonaság nyugatról lendül támadásba és elfoglalja a vidéket.

Az 1919. június 13-án Párizsban megtartott békekonferencián kijelölik Podkarpatska-Rus határait, s rá alig két hónapra a Saint-germaini egyezmény kimondja Kárpátaljának a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolását.

1920. június 4-én a trianoni szerződés értelmében Magyarország elismeri a rutén autonóm területet magában foglaló Csehszlovákia szuverenitását. Ezzel kezdetét veszi a közel két évtizeden át tartó cseh éra.

Az első bécsi döntés – 1938. november 2. – eredményeként a vidék magyarlakta települései visszakerülnek Magyarországhoz. Kárpátalja többi részén – Csehszlovákia kötelékében – megalakul a Podkarpatska Rus (Kárpát-Ukrajna) kormánya.

1939. március 15-én Volosin Ágoston vezetésével Huszton megtartja első ülését Kárpát-Ukrajna parlamentje, mely törvénybe foglalja Kárpát-Ukrajna függetlenségét. Ugyanezen a napon a magyar hadsereg megkezdi Kárpátalja teljes birtokba vételét.

A terület 1944 októberének végéig ismét Magyarországhoz tartozik.

1944. október végére a vörös hadsereg elfoglalja a vidéket, november közepén kezdetét veszi a kárpátaljai magyar és a német férfiak lágerbe hurcolása.

1944. november 26-án Munkácson ülésezik a Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusa, amely kiáltványt fogad el a Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésről. A Kárpátontúli Ukrajna néptanácsa közel hét hónapon át gyakorolja a vidéken a végrehajtói hatalmat.

1945. június 29-én Moszkvában aláírják Kárpátalja szovjet bekebelezéséről szóló szovjet-csehszlovák egyezményt. Kezdetét veszi a négy és fél évtizeden át tartó szovjet korszak.

1991. augusztus 24-én, néhány nappal a Gorbacsov leváltására irányuló sikertelen moszkvai puccskísérlet után az ukrán Legfelsőbb Tanács kikiáltja Ukrajna függetlenségét.

2. Lapok, szerkesztők

A múlt század húszas és harmincas éveiben Kárpátalján a hírlapkiadás eddig soha nem tapasztalt méreteket öltött. A Csehszlovák Köztársaság éveiben ugyanis minden kárpátaljai nyomda azt a célt tűzte ki, hogy saját hírlapot adjon ki. Ezeket a lapokat nem csupán jövedelem, de reklámforrásnak is tekintették a nyomdák. A különböző pártok és érdekcsoportokhoz kapcsolódó lapok tömkelegének köszönhetően aztán a kárpátaljai sajtótörténet ezen időszaka szinte áttekinthetetlen.

A lapok híreiket nagyrészt a budapesti napi- és hetilapokból szerezték. Helyi híreket leginkább az 1867-ben alapított *Ung* című hírlap közölt, mely minden vasárnap és szerdán jelent meg. A másik jelentős ungvári hetilap, az *Ungvári Közlöny*, mely ugyancsak 1867-ben jelent meg először, vasárnaponként jutott el az olvasókhoz. Beregszásznak, Munkácsnak és Nagyszőlősnek is megvoltak a hasonló hetilapjaik, melyek legtöbbje azonban megszűnt az első világháborút követően. (Majd néhány évvel később, az 1884-ben indult, és 1921-től 1928-ig újra megjelenő *Munkács* című hírlap és az ungvári keresztényszocialista *Határszéli Újság* is erre a sorsra jutott).

Az 1919-ben *Ungvári Munkás* címmel megjelent, később *Munkás Újság* néven futó pártlap volt a kárpátaljai dolgozók sajtóorgánuma. A Csehszlovákia Kommunista Pártja III. Internacionálé-szekciójának hivatalos lapja egészen 1938. október 23-ig jelent meg (kisebb nagyobb megszakításokkal). Megszűnésének oka Szlovákia és Kárpátalja déli részének Magyarországhoz csatolása volt. Ezt követően illegálisan jelent meg néhány száma.[1]

A kereskedők, városi iparosok és a „szabadelvű polgárság" lapjai a *Keleti Újság* és az Új Közlöny voltak. Előbbi 1921-től 1938-ig jelent meg Bálint Miklós szerkesztésében. Elődje a *Ruszinszkói Napló* volt. Az Új Közlöny ugyancsak 1921–1938 között jelent meg, és Havas Emil szerkesztette. Mindkét lap jelentős kormánytámogatásban részesült, ami lehetővé tette, hogy napilapként jelenjenek meg.

A csehszlovák kormánnyal ellenzékben lévő jobboldali magyar pártok hetilapjai mindvégig erőteljesen jelen voltak Kárpátalján. Ezek közé tartozott a Határszéli Újság (Ungvár), az Ungvári Közlöny és a *Kárpáti Magyar Hírlap*. Ez utóbbi eredetileg 1919-ben *Kárpáti Napló* címmel indult, majd *Ruszinszkói Magyar Hírlap* lett, végül a „Ruszinszkói" szó használatának betiltása miatt *Kárpáti Magyar Hírlap* néven jelent meg, Rácz Pál szerkesztésében.

A Magyar Nemzeti Párt társadalmi és politikai hetilapja, a *Beregi Újság* címet viselte, és 1921. november 20-tól, Beregszászon jelent meg dr. Bodáky István és dr. Polchy István szerkesztésében. A hetilap kisebb-nagyobb szünetekkel 1938 novemberéig fennállt. Az újság 1922-ben szociáldemokrata befolyás alá került. Munkácson ebben az időben az Őslakó (szerkesztője R. Vozáry Aladár) és a *Kárpáti Híradó* (szerkesztője dr. Simon Menyhért) hetilapok jelentek meg.

A *Beregi Hírlap* első száma 1912 decemberében jelent meg, Beregszászban. 1918-ban a lap egybeolvadt a szintén Beregszászban megjelenő *Beregi Közlönnyel*. A trianoni békeszerződés következményeként a városban pár évig szünetelt a magyar nyelvű hírlapok kiadása, ezért 1920–1921-ben a Beregi Hírlap sem jelent meg. Egy évvel később viszont a hetente megjelenő hírlap az Országos Magyar Kisgazda-, Földműves- és Kisiparospárt (Magyar Nemzeti Párt) ruszinszkói kereskedelmi központjának hivatalos közlönyeként tért vissza, dr. Bakó Gábor

1 Balla: 9.

szerkesztésében. Pár hónappal később a Beregi Hírlap nevet is változtatott, ezután *Kárpátaljai Magyar Gazda* címmel jelent meg. 1926-ban aztán újra megváltozott a lap neve és vezetése is. Dr. Bakó Gábor helyett dr. Kovách Béla, később R. Vozáry Aladár lett a hírlap felelős szerkesztője, mely ezután *Ruszinszkói Magyar Gazda* néven jelent meg. A megújult hetilap első száma 1926. július 26-án került az olvasók kezébe, Egry Ferenc főszerkesztésében. A Ruszinszkói Magyar Gazda 1930. október 12-től 1941. október 5-ig *Kárpáti Magyar Gazda* címmel jelent meg. A Kárpátaljai Magyar Gazda egy időre újra megjelent, majd „összeházasodott" a kormánypárti lapnak számító, munkácsi *Keleti Újság*gal. 1934-től új hetilap indult Beregszászban. A Nádas József és Kiss László szerkesztésében megjelenő, független, pártonkívüli *Kárpátalja* különösen feladatának tekintette a közművelődés szolgálatát. 1921-től, hétfő kivételével minden nap újra megjelent a munkácsi *Kárpáti Futár*, amely 1925-ig a kormányt támogatta, majd ellenzéki újsággá vált.

1922. április 11-ig volt érvényben a cenzúra, amelynek működése a nemegyszer hiányosan megjelent lapszámokon is tetten érhető. Volt rá példa, hogy egy-egy a hatalmat kritizáló cikkért az egész számot elkobozták. Kétheti betiltással sújtották a Határszéli Újságot 1920-ban. 1921 novemberében betiltották a Ruszinszkói Magyar Jogpártot és lapját, az Ungvári Közlönyt is. A cenzúra megszüntetése után több esetben indult sajtóper a hatalomnak nem tetsző újságok ellen: így pl. a Ruszinszkói Magyar Hírlap ellen, mert szót emelt az igazságtalan adórendszer ellen.[2]

1918 és 1938 között összesen csaknem hetven újság – nagyrészt hetilap – jelent meg Kárpátalja városaiban. Ebben a számban nincsenek benne az idegen nyelvű sajtókiadványok. Szinte minden lapot valamilyen politikai párt, vagy egyéb pénzügyi érdekeltség tartott fenn.

1938 után Kárpátalján rengeteg nyomda megszűnt a határrendezés miatt. Ennek természetesen az volt a következménye, hogy a hírlapok száma erősen lecsökkent. Sok hetilap végleg megszűnt, mások napilappá alakultak, mint a Kárpáti Magyar Hírlap, mely ezután napilapként jelent meg Kováts Miklós és Rácz Pál szerkesztésében. A Kárpáti Híradó ugyancsak napilappá alakult és 1941-től Ungváron jelent meg, és a kormány szócsövéül szolgált. Szerkesztője még ekkor is dr. Simon Menyhért maradt, ám gyakorlatilag nem volt sok beleszólása a lap ügyeibe.

Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolása után aztán a magyar nyelvű sajtótermékek kiadása szinte azonnal megszűnt. A nyomdaipar állami vezetés és átszervezés alá került. A hírlapkiadásban legelső döntésként felújították a Munkás Újság című hetilapot, mely 1945-től a helyi pártszervek magyar nyelvű sajtókiadványa lett. Beregszászon pedig megjelent a Vörös Zászló, mely hetente háromszor jutott el az olvasókhoz. A Munkás Újság végül nem lett hosszú életű, mivel 1945 decemberétől e lap helyett a Zakarpatszka Pravda fordítását, a Kárpáti Igaz Szót adták ki. A Kárpáti Igaz Szó ugyan napilapként jelent meg, viszont egészen 1967-ig szinte csak ukránból fordított anyagokat jelentetett meg. 1967. március 8-án azonban a lap végre önállóvá vált.

Az ifjúság részére is megjelent egy lap ebben az időben, igaz, csak az ukrán Mology Zakarpattya magyar fordítása, a Kárpátontúli Ifjúság révén. Irodalmi rovatában azonban eredeti magyar verseket és elbeszéléseket is közölt a lap, mely 1958-tól hetente háromszor jelent meg.[3]

2 Halász: 81–84.
3 Sándor: 89–100.

2.1. Kiadók

Kárpátalján 1918 és 1938 között, illetve 1945-ig 35 nyomda működött. Ezek közül 20 ún. árszabályhű (kollektív szerződés alapján működő) üzem, 15 pedig kívül állt az árszabályközösségen (ti. nem kollektív szerződés alapján működött). A cseh érában Ungváron nyolc nagyobb nyomda működött (ezek közül a fontosabbak: Földesi Gyula könyvnyomdája, Lám Elemér Rt., Állami Nyomda és a „Viktoria" Nyomda), Beregszászban öt (Karpathia, Merkur, Engel Gyula, Gelbermann Herman, Klein Sámuel) és Munkácson hét (pl. Gross Testvérek, Róth Mór és társa, „Pannonia", „Kálvin"). Intézményes könyvkiadása Kárpátaljának nem volt ebben az időben. Az fent említett ungvári nyomdák közül néhány rendelkezett kiadói joggal, de könyveket szinte csak akkor nyomtattak (a tankönyveket leszámítva), ha a szerző előlegezte a kiadás összegét. A nyomdák leginkább heti- és napilapok kiadásával foglalkoztak. A Munkás Újság például Ungváron a Skolnaja pomocsban (Iskolasegély Nyomda) jelent meg, az Új Közlöny és a Keleti Újság a Lám Elemér Rt.-ben került nyomtatásra, a Magyar Gazdát pedig az Unió Rt. adta ki.

1946-ban lassan megindult a magyar könyvkiadás Kárpátalján. A legfontosabb nyomda ebből a szempontból a Kárpátontúli Területi Könyv- és Lapkiadó, 1964 után pedig a Kárpáti Könyvkiadó volt. A magyar tankönyvek kiadása ezután a Ragyanszka skola (Szovjet Iskola) kijevi könyvkiadó ungvári szerkesztősége által történt. 1976-tól pedig a Szovjet Kárpátontúli Lapkiadóban történik a kárpátaljai hírlapok nyomtatása. Ezzel együtt három kiadóvállalata lett a területnek 1976-ra.[4]

3. Cseh világ Kárpátalján

Mint a fentiekben felsorolt eseményekből kitűnik, Kárpátalja cseh megszállása már másfél évvel a gyászos emlékű trianoni békediktátum előtt bekövetkezett. A vidék elfoglalásakor katonai közigazgatást vezettek be, betiltották, illetve korlátozták a lapok megjelenését, a különböző civil szervezetek, egyesületek működését. A Trianon által okozott óriási veszteség a magyar lakosságból mély döbbenetet váltott ki, sokakon letargia vett erőt. A kábultságból való ocsúdás csak lassan, fokozatosan történt.

A korszak egyes elemzői szerint az itteni nemzetrész tagjai háromféle módon reagáltak a kialakult helyzetre.

„Ez a kisebbségi helyzetfelismerés az útkeresés időszaka. Végül a társadalmi, kulturális szerepvállalást is befolyásoló politikai viszonyulás három alapformája alakul ki: a negativista ellenzékiség, az aktivizmus és a radikális kommunista mozgalom."[5]

Természetesen egyes csoportok között – főleg ami a kulturális önszerveződést illeti – mindvégig maradtak átfedések. S. Benedek András szerint a Dr. Korlát Endre országgyűlési képviselő nevével fémjelzett ellenzéki mozgalom tagjai nem tudtak kitörni a szentistváni gondolat bűvköréből, többnyire elutasítottak minden olyan kezdeményezést, amely számol a realitásokkal, és a kisebbségi kultúrmunka kibontakoztatása érdekében hajlandó a szükséges kompromisszumokat megkötni a hatalommal. Ám az kétségtelen tény, hogy nagyjaink – Rákóczi,

4 Uo. 89–101.

5 S. Benedek: 17.

Liszt, Petőfi stb. – életét és munkásságát bemutató rendezvényeik mindenképpen a nemzeti önismeret elmélyítését, a magyar öntudat erősítését szolgálták. Azt a korszak valamennyi elemzője elismeri, hogy az általuk létrehozott Kárpátaljai Magyar Kultúregyesület nem csupán városainkban, de falvaink jelentős részében is aktív tevékenységet fejtett ki, ezeken a helyeken is számos emlékezetes irodalmi estet, színházi előadást, megemlékezést szervezett.

Az 1920-as évek közepén egyre többen ismerték fel, hogy a passzív rezisztencia zsákutcába vezet, éppen ezért a kárpátaljai magyar értelmiség legaktívabb része igyekezett olyan civil kezdeményezéseket életre hívni, amelyek később az ismeretterjesztés, a népművelés, az amatőr színjátszás, a szociográfia terén hoztak létre maradandó értékeket.

A sajtó hasábjain mindvégig nyomon követhető, hogy az általános szegénység, a magas munkanélküliség, a kilátástalanság szülte kiábrándultság és passzívizmus kedvezett a kommunista tanok terjedésének. Mint a későbbiekben szó lesz róla, a kommunisták a cseh éra csaknem két évtizede alatt mind a helyhatósági, mind a parlamenti választásokon végig eredményesen szerepeltek. Ám a kommunista mozgalom és a sajtó az elnyomó és az elnyomott osztályok szemszögéből vizsgált minden kérdést, a nemzeti kulturális értékekkel kapcsolatban leginkább tartózkodó álláspontot képviselt.

Lássuk tehát, hogy a kisebbségi létbe kényszerített kárpátaljai magyaroknak az országváltást követően milyen alapvető problémákkal kellett szembenézni, milyen sérelmek érték őket, s hogy ez miként tükröződik a korabeli sajtóban.

Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Layben aláírt egyezmény, amelynek révén nemzetközi jogilag Kárpátalja Csehszlovákia részévé vált, a cseh állam kötelezte magát, hogy autonómiát biztosít az itt élők számára. Ám az autonómiából a cseh éra közel két évtizede alatt – bár idő közben rengeteg ígéret hangzott el – nem lett semmi. A *Magyar Futár* 1921. június 9-i cikkírója még ugyancsak optimista hangot üt meg e kérdésben:

„A békeszerződés végrehajtása a csehszlovák állam számára kötelező. Az autonómiát tehát meg kell kapnunk, akár tetszik ez a prágai kormánynak, akár nem."

Árky Ákos, a *Beregi Hírlap* 1922. május 10-i számában a késlekedés okai kapcsán a következőket írja: „[…] a prágai kormány attól fél, hogy a kárpátaljai parlamentbe a választások alkalmával a magyarok kerülnének többségbe, mert sokkal gyakorlottabb és tapasztaltabb politikusok, mint a ruténok."

Mit követeltek az első időkben – és aztán később is – a magyar szervezetek? (Természetesen ezeknek a kívánalmaknak hangot adtak a helyi sajtóban is.)

A hátrányos adórendszer megszüntetését. Álljon itt egyelőre csak annyi, hogy Kárpátalján a vállalkozásokat sokkal nagyobb adóterhek sújtották, mint az ország más vidékein.

A helyi lakosság számára igencsak igazságtalan földbirtokreform leállítását.

A csehszlovák katonaság által okozott károk megtérítését, a hadikölcsön kötvények beváltását.

A határátlépés megkönnyítését Magyarország és Románia irányába.

A magyar érdekeket következetesen képviselő Ruszinszkói Magyar Jogpárt működésének újbóli engedélyezését (a párt működését még 1920-ban felfüggesztették).

Igazságos iskolapolitikát.

A fontos állásoknak olyan személyekkel való betöltését, akiknek 1919. január 1-én már volt illetőségük ezen a területen.

A munkanélküliség megszüntetésére irányuló új gazdaságpolitika mihamarabbi bevezetését.

Végezetül, Kárpátalja határainak új kijelölését a néprajzi szempontok és a gazdasági érdekek figyelembe vételével.

Mindezeket a Ruszinszkói Magyar Pártok Szövetsége 1923-ban kiadott határozatában rögzítette.

Vajon a sajtóban milyen tényekkel támasztották alá a magyarságszervezetek képviselői ezeket a követeléseket?

A mindennapi gyakorlat során hamar kiderült, hogy a magyar többségű településeken hiába vannak háromnyelvű – cseh, ruszin, magyar – feliratok, Kárpátalja hivatalos nyelve mégiscsak a cseh, a ruszint is csak tárgyalási eszközként használják. A harmincas évek közepére Kárpátalját mintegy 38–40 ezer cseh tisztviselő árasztotta el. A jegyzői tisztséget Kárpátalja legeldugottabb településein is ők töltötték be, a rendőrök, a csendőrök, a pénzügyőrök – a legendás a cseh fináncok – túlnyomó része közülük verbuválódott. Kárpátalja közigazgatásában működő hivatalnokok nemzetiségi megosztása egy 1936-os adat szerint: cseh 73,9%, orosz (ruszin) 12,9%, magyar 8%, ukrán emigráns 3,3%, orosz emigráns 1,9%.[6]

Az elemi iskolákban folyó oktatás színvonalát nagy mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy míg a cseh országrész ilyen típusú tanintézményeiben egy tanító 17–25, addig Kárpátalján sok helyen egy tanerő 80–100 gyereket oktatott. Kárpátalján az 1920-as évek végén, amikor az itt lakók lélekszáma valamivel meghaladta a 700 ezer főt, egyetlen felsőfokú tanintézményként egy tanítóképző működött.

A kárpátaljai magyarság huszadik századi történelmét kutatók közül nagyon sokan az egyik legsúlyosabb negatívumként könyvelték el – amely aztán az élet minden területére kihatott – hogy a vidék értelmiségét a második világháború végére mintha lefejezték volna. Hogyan is történt mindez? A visszacsatolást követően ide helyezett hivatalnokok jelentős része a front közeledtével jobbnak látta, ha távozik. Köztudott, hogy 1944 gyászos novemberében csaknem valamennyi 18–50 év közötti magyar és német férfit – köztük igen sok falusi tanítót, gimnáziumi tanárt, jó néhány orvost, ügyvédet – lágerekbe hurcoltak. Fél évvel korábban az 1944 tavaszán kezdődő deportálások során több mint 70 ezer, jórészt magyar identitású kárpátaljai zsidót vittek koncentrációs táborba. Ám az elemzések sokkal ritkábban szólnak arról, hogy a magyar értelmiség üldözése már a cseh érában megkezdődött. A korabeli statisztikákból kitűnik, hogy Csehszlovákiából 1918 és 1924 között mintegy százezer magyar menekült el, közülük közel húszezren Kárpátaljáról. Az 1921-ben megtartott népszámláláskor vidékünkön 6862 hontalant írtak össze, számuk 1930-ra már 16.300-ra nőtt. A hontalanok zömét – erre rengeteg utalást találunk a korabeli sajtóban – olyan magyarok tették ki, akiktől a cseh hatóságok különböző ürügyekkel megtagadták az állampolgárságot. „Ugyanúgy nagy gondot jelentett az egyházi tisztviselők állampolgársága (…) Az állampolgárságot kérő kérvényeket vagy visszautasították, vagy halasztgatták azt teljesíteni."[7] Ahol nem olyan lelkipásztor szolgált, aki letette a hűségesküt, azoktól a gyülekezetektől megvonták az állami támogatást. Egy 1925-ben készült kimutatás szerint a vidékünkön szolgáló 75 református lelkipásztor közül „még csak" 50 csehszlovák állampolgár, 2 kárpátorosz, 2 magyar állampolgárságú, 12 pedig nem tudott a kérdésre válaszolni.[8]

1920-ban a csehszlovák parlament törvényt fogadott el – 64. számú törvény – az 1918. december 31-e előtt szerzett tanítói oklevelek, mint „külföldi okmányok" nosztrifikálásának,

6 Botlik (2005): 171.
7 Ivaskovics–Palkó–Kohán: 8.
8 Uo. 9.

azaz csehszlovák állami érvényesítésének feltételéről.[9] Jellemző a kialakult helyzetre, hogy a Kárpátalján ekkor tartózkodó 674 tanítónak és tanárnak alig több mint a fele (379 fő) tette le a hűségesküt a Csehszlovák Köztársaságra. Tudni kell, hogy a nosztrifikációs eljárás magába foglalta a nyelvvizsga letételét. A nosztrikifációs nyelvvizsgát – a helyi hatóság belátása szerint – hol ruszinul, hol ukránul, hol csehül kellett letenniük. Ez az intézmény kétség kívül hatékony eszköznek bizonyult arra, hogy bizonytalanságban tartsa a pedagógusokat. Mindezt még tetőzte, hogy a nyugdíjaztatással, a korábban megszerzett járulékok kifizetésével kapcsolatban ugyancsak sok probléma akadt.

Ne tovább! című vezércikkében a *Ruszinszkói Magyar Gazda* 1928. február 5-i számában a következőképpen világítja meg, milyen képtelen elvárásokat támasztanak a csehszlovák hatóságok az állampolgárság megszerzésével kapcsolatban:

> „Az illetőségi és állampolgársági szekatúra olyan méreteket öltött, ezen a téren a legelemibb emberi jogoknak olyan eltiprását látjuk, hogy végre fel kell kiáltanunk: Ne tovább! A Magyarországtól elcsatolt területeken maradt lakosságtól ma követelik: igazolja azt, hogy valamely községben 1910. évben kifejezetten illetőséget szerzett, vagy pedig igazolja azt, hogy 1871 előtt itt már illetősége volt (…) Az őslakónak, ha meg akarja állapítani állampolgársági jogosultságát, igazolnia kellett, hogy 1871-ben volt illetősége. Vagyis vissza kell menni a nagyapák dolgaira, e nélkül nem számíthatnak közellátásra, a kórházi ápolási költségek megtérítésére, útlevelet nem kaphatnak."

Az írásból megtudhatjuk azt is, hogy Beregszászon az 1927. október 26-án megtartott helyhatósági választások előtt összesen 2700 polgárt hagytak ki a választók névjegyzékéből ezen a címen (ekkor a város lakóinak száma meghaladta a húszezret). A magyar pártok kezdeményezésére bizottság alakult, ám hosszas huzavona után is csak 70 lakost vettek vissza a választók névjegyzékébe. A csekélynek tűnő eredmény egyben annak is köszönhető, hogy a Magyar Nemzeti Párt frakciója a képviselőházban is szóvá tette az ügyet.

Nagy felháborodást váltott ki a magyarok körében a csehszlovák kormány által bejelentett földreform. A szociális igazságosság hangzatos elvét alkalmazva az állam a föld valós értékének a tizedéért, vagy még annál is kevesebbért kisajátította a magyar nagy- és középbirtokokat. Ezeknek a nagy részét aztán földarabolva az uralkodó nemzet tagjainak juttatta. A másik részét pedig a hegyvidékről az alföldi magyarlakta vidékeken az összefüggő magyar nyelvterület megbontása céljából létrehozott telepes falvak lakói között osztotta szét. A Kárpáti Magyar Hírlap beszámol az Egyesült Magyar Párt 1938. június 26-án megtartott küldöttgyűléséről, amelyben az ott megfogalmazott memorandumban követelték a földreformnak a magyar földművesek érdekében történő módosítását. Elsősorban azt, hogy a Schönborn-birtokon létrejött Latorica Gazdasági és Ipari Rt. 165.314 katasztrális holdat kitevő földvagyonából juttassanak a Szernye-mocsarat övező falvak lakóinak.

Az ellenzéki magyar lapok többször is megírták, hogy a csehszlovák hatóságok az 1920-as évek elején elkezdett földbirtokreformot úgy hajtották végre, hogy abból szándékosan kihagyták a helybélieket. Íme, egy beszédes adat: a kiosztott 260.000 katasztrális holdból a helyi lakosok összesen 19.000 holdat kaptak, a többin úgynevezett légionárius birtokokat létesítettek.

9 Botlik (2005): 214.

A Ruszinszkói Magyar Gazda számos alkalommal foglalkozott a földosztás kérdéseivel. 1926. szeptember 26-án immár sokadik cikkét szenteli a Bátyú és Barkaszó környékén kialakult áldatlan helyzetnek. Mint az írásból kiderült, Bátyú összlakossága ekkoriban 1900 fő. Az itteniek abból a 2100 hold földből kénytelenek megélni, amely a Lónyai birtok mellett nekik maradt. Magából a Lónyai birtokból a földosztás során nem kaptak semmit. 4600 holdat cseh telepes családoknak adtak, miközben 630 magyar családnak csak 2100 hold jutott. Másutt is ilyen égbekiáltó igazságtalanságok történtek, jegyzi meg a cikk írója. „Dercenben 1600 magyarnak 163, 18 cseh telepesnek 250, egy kegyencnek, bizonyos Klimes nevű úrnak 236 holdat juttattak. A faluban az elkeseredett földnélküli magyarok megverték a cseh telepeseket, akik elmenekültek."

A kárpátaljai magyar sajtó mindvégig nagy figyelmet szentel az iskola illetve az oktatásügy kérdésének. „Se Ungvár, se Munkács, se Nagyszőlős nem tudott eredményt elérni a magyar iskoláért folytatott küzdelemben" – állapítja meg 1936. április 3-i számában a Kárpáti Magyar Hírlap. „Számos kívánságunk és követelésünk van, ezek között most a legaktuálisabb a magyar gimnázium visszaállítása Ungváron."

Alig két hónappal később Rácz Pál írja – valószínűleg ő volt a korábban idézett cikk szerzője is – ugyanennek az újságnak a hasábjain: „Az egész republikában összesen nyolc gimnáziumunk, két tanítóképzőnk, két kereskedelmi iskolánk van. E nyolc gimnáziumból magyar csak egy van, a beregszászi, de az sem önálló, hanem függvénye az orosz gimnáziumnak." Tehát a 150.000 lelkes kárpátaljai magyar közösségnek be kell érnie egyetlen gimnáziumi tagozattal. Ugyanakkor a 36–40.000 főnyi cseh és szlovák nemzetiségű közösségek gyermekei számára három gimnáziumot nyitottak (Ungváron, Munkácson és Huszton).

A közhangulatot jól jellemzi a *Kárpátaljai Magyar Hírlap* 1936. január 3-án megjelent cikke.

> „A magyar intelligencia nem áll nemzeti hivatásának magaslatán, egy része rémülten menekül a szláv kultúra felé gyermekestül, családostul együtt, más része még mindig abban az ideológiában él, hogy saját kultúrájának semmivel nem tartozik (…) A magyar kultúra ma már nem lehet egyesek, kevés kiválasztottak lelki csemegéje, hanem mindannyiunk közös kincse az, amelyet nem csak megőrizni van jogunk, de gyarapítani is kötelessége minden magyarnak."

A mai helyzetre nézve is igen tanulságos, hogy az itteni magyar nemzetrész a cseh érában politikailag miként szervezte meg önmagát. A Kárpátalján élők először 1924-ben választhattak késviselőket a csehszlovák parlamentbe. Összesen 16 párt állt csatasorba a képviselői és a szenátori mandátumok megszerzéséért. Első helyen a Csehszlovák Kommunista párt végzett 39,4%-kal, második lett a Podkarpatska Russz Őslakosainak Autonóm Pártja (11,1%), a harmadik a szavazatok 8,3%-ával a Szociáldemokrata Párt lett.[10] A kifejezetten magyar pártok közül ekkor még a legjobban szereplő Független Magyar Szociáldemokrata párt is csak a voksok 1,1%-át szerezte meg. A magyar pártok vezetőit gyakran érte az a vád – többek között az ellenzéki sajtó képviselői részéről is –, hogy a magyarság érdekeivel ellentétben a cseh kormány politikáját támogatják. Elég sok időbe telt, mire a kedélyek lecsillapodtak, és helyreállt a viszonylagos egység. Ez hamarosan meghozta a kívánt eredményt. Az 1927. október 16-án megtartott helyhatósági választásokon jól szereplő Magyar Nemzeti Párt, a Magyar Keresztény-Szocialista Párt, illetve a Magyar Kisgazda Párt az 1929. október 27-én

10 Csanádi: 81.

sorra kerülő parlamenti választásokon tovább növelte előnyét. Például a Magyar Nemzeti Párt a nemzetgyűlési választásokon 30.455, a szenátusin pedig 28.571 szavazatot kapott. Annak ellenére, hogy csak azokat a lakosokat vették fel a választók névjegyzékébe, akik ekkorára megszerezték a cseh állampolgárságot.[11]

„Az 1920. február 29-én kiadott 122. számú csehszlovák nyelvtörvény a hivatalos nyelvhasználati jogot legalább 20% arányú más nemzetiségű állampolgárhoz kötötte."[12] Így vált lehetővé a magyar nyelv hivatalos használata a beregszászi, a munkácsi és a nagyszőlősi járásban. Ma már szinte felfoghatatlan, hogy a nyelvtörvény végrehajtási utasítására miért kellett 1926-ig, tehát hat évig várni. Ez alatt az idő alatt rengeteg olyan sérelemről számolnak be a lapok, amelyek éppen a nyelvtörvény valamelyik passzusa különböző fajta értelmezéséből adódott. A szabad nyelvhasználat korlátozása együtt jár a szlovák iskolák számának gyors gyarapodásával. „A szlovák középiskolában érettségizett magyar ifjúság 69%-a nincs tisztában a magyar nyelvtan elemi szabályaival sem" – állapítja meg szomorúan a Kárpáti Magyar Hírlap cikkírója a lap 1936. január 5-i számában. Az írás így folytatódik:

> „[…] Nagyszőlősön a múlt év szeptemberében a ruszin polgári iskolában bevezették a magyar nyelv tanítását, egyelőre nem kötelező tantárgyként. Az iskola 400 főnyi növendéke egy-két kivétellel mind jelentkezett a magyar órákra. A megnyugtató intézkedés azonban nem bizonyult hosszú életűnek, karácsony előtt a nagyszőlősi polgári iskolában beszüntették a magyar órákat."
>
> „Csak a beregszászi járásban 110 magyar iskolaterem hiányzik, így több mint 2900 magyar tanuló nem jár iskolába" – idézi Hokky Károly szenátornak az Egyesült Magyar Párt országos gyűlésén mondott beszédét a Kárpáti Magyar Hírlap ugyanezen számában.
> Nagy csalódást jelentett a nyelvtörvény a ruszinság számára is, hisz a rendelet kisebbségi nyelvként kezelte a ruszint, pedig a megígért autonómia szerint annak az államnyelvvel egyenrangúnak kellett volna lennie.[13]

3.1. Társadalmi, társasági és egyesületi élet

A korszak elemzői valamennyien egyetértenek abban, hogy a trianoni trauma az elcsatolt területek magyarságát, így a kárpátaljai magyarokat is teljesen készületlenül találta. Tény viszont, hogy a döbbenet, a tanácstalanság, és a kétségbeesés után lassú ocsúdás következett. „A társadalmi életbe (…) az előző korszak gazdasági központúságával ellentétben most a kultúrára, a szellemi életre terelődött át a hangsúly".[14] Az államfordulat után két évre, 1922 februárjában Losoncon létrehozták a Szloveszkói és Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok központi irodáját, és ennek égisze alatt a magyar pártok kultúrreferátusát. Hamarosan napvilágot látott a szervezet sajtóorgánuma, a Prágai Magyar Hírlap. A központi iroda az általános, iskolán kívüli népművelés, a társadalmi, irodalmi, a művészeti és a színházi élet megszervezése érdekében létrehozta regionális szervezeteit. Vidékünkön a Podkarpatska

11 Uo. 86.
12 Botlik (2005): 190.
13 Uo. 190.
14 Benda: 42.

Ruszi Magyar Kultúregyesület (PRMK), a Podkarpatska Ruszi Magyar Színpártolók Egyesülete, valamint a Podkarpatska Ruszi Magyar Dalosszövetség fejtett ki igen eredményes munkát. A tagszervezetek minden esztendőben megjelentették munkafüzeteiket, melyek tartalmazták az arra az időszakra betervezett történelmi, irodalmi, egészségügyi, adóügyi, jogi, közgazdasági, néprajzi stb. témájú előadások helyszínét és időpontját. A PRMK terjesztette a Szlovákiában kiadott Magyar Vasárnap című lapot. A Podkarpatska Ruszi Magyar Kultúregyesületnek bárhol alakulhatott Kárpátalján fiókegyesülete, ahol legalább húsz alapító tagot sikerült összegyűjteni. Helyi csoportjainak számát 55–60-ra becsülték, és ez a számba jöhető magyar települések 60%-át jelentette. „A PRMK be tudta vonni a munkába a falu népét, és erre mindig nagy súlyt helyezett."[15] A helyi szervezetek élén a legtöbbször tekintéllyel bíró, elismert gazdálkodók álltak. A PRMK egyik nagysikerű országos rendezvénye volt az 1935 áprilisában Tiszaújlakon megrendezett Rákóczi emlékünnepnap. Általában népes közönség gyűlt össze az Erdélyi Szépműves Céh íróit felvonultató írói esteken.

A magyar néprajzi értékek felkutatása, a paraszti hagyományok életre keltése ezen a vidéken Balogh Sándor szernyei tanító nevéhez fűződik. A harmincas években létrehozta a Szernyei Magyar Gyöngykalárist, amelynek taglétszáma 75–80 fő között mozgott. „Énekeskönyvet adott ki eredeti szernyei dalokból, melyeket később a regősök, cserkészcsapatok, ifjúsági énekkarok szorgalmasan énekeltek, esküvői, kukoricahántó és morzsoló, fonó jeleneteket elevenített fel."[16] Az együttes bejárta Kárpátalja minden magyarlakta vidékét. 1936 augusztusában Szernyén tóháti arató ünnepséget tartottak, Nagydobrony, Barkaszó, Csongor, Rafajnaújfalu és Bótrágy hagyományőrzőinek részvételével. Mint a korabeli lapok beszámoltak róla, a vígadó udvarán háromezer ember ünnepelt. Jelentős társadalmi, kulturális eseménynek számított a minden évben Beregszászban megtartott magyar bál.

„A cseh időkben különös hangsúlyt kapott a színházi élet."[17] A magyar színházaknak ebben az időben két központja volt: Pozsony és Kassa, ahol vándortársulatok működtek, igaz, mindvégig rendkívül nehéz körülmények között. „A magyar színházak évi dotációja 10.000 csehszlovák korona volt, ami a cseh színházak 1.770.000 koronás támogatásához képest a lakosság számarányát tekintve is méltánytalanul kevés volt."[18] A színtársulatok tehát rá voltak szorulva a közönség támogatására, a színházi élet felkarolása magyar ügy lett. Elvileg ugyan lehetséges volt Magyarországról vendégművészeket meghívni, de a valóságban ez igen sok nehézségbe ütközött. Mégis eljutott Kárpátaljára Beregi Oszkár mint Madách Ember tragédiájának Ádámja, Neményi Lili mint a Montmartei Ibolya főszereplője. Ezekről az előadásokról a helyi lapok lelkendezve, nagy terjedelemben számoltak be.

Természetesen a Csehszlovák államhatalom a kulturális élet valamennyi területére igyekezett kiterjeszteni a befolyását. A beregszászi képviselőtestületben 1932-ben úgynevezett népfront alakult, melynek tagjai a kommunisták, a szociáldemokraták, a cseh nemzeti szocialisták (Benes-párt), a zsidó kereskedők és iparosok pártja, a cionisták pártja voltak. Ez a népfront a csehek érdekeit védte. Odáig mentek, hogy Beregszászon szobrot akartak állítani Benesnek. Az akciót maga Benes fújta le azzal az indoklással, hogy nem kívánja, hogy még életében szobrot emeljenek neki. A népfront hívei néhány Magyarországra emigrált tanár

15 Uo. 44.
16 Uo. 47.
17 Uo. 51.
18 Uo. 51.

segítségével létrehozták a magyarság kulturális mozgalma ellensúlyozására a Beregmegyei Irodalmi és Műpártoló Egyesületet, amely a kaszinóban bal oldali szellemű, de külső magyar mázba öltöztetett előadásokat tartott, nem nagy sikerrel.[19] Az államhatalommal kollaboráló szervezetek illetve vezetőik minden mesterkedése ellenére Beregszász a kárpátaljai magyarság szellemi és kulturális központja maradt. Itt tartották leginkább az Egyesült Magyar Párt, a Kárpátaljai Magyar Dalárda, a Kárpátaljai Magyar Tanítóegyesület, a Kárpátaljai Magyar Kultúregyesület és más magyar társadalmi szervezetek rendezvényeit.

A gazdasági élet élénkítését a különböző szakmák képviselői által létrehozott egyesületek és ipartársulatok vállalták fel, amelyek egyben biztosították tagjaik érdekvédelmét is. A Beregi Borvidék Szőlősgazdáinak Szőlő- és Borértékesítő Szövetkezete 1922-ben alakult. Elődje, a Beregszász és Vidéke Borászati Társulat még 1875-ben kezdte meg működését (célja: a szőlőtermesztés előmozdítása minden eszközzel, a beregi borok jó hírének megőrzése és fejlesztése, a tagok szőlőtermésének célszerű feldolgozása, borainak a lehető legtökéletesebb kezelése, és mind a csemegeszőlő, mint a bor lehető legelőnyösebb áron történő értékesítése. Ezért a szövetkezet a beregi borvidék egyes helységeiben fióktelepeket, az ország nagyobb városaiban borlerakatokat, italkiméréseket, és szőlőárusító boltokat létesített). A beregszászi borok az Osztrák-Magyar Monarchia idején Közép-Európa szerte ismertek voltak, ám a csehszlovák uralom első éveiben ugyancsak visszaesett a kereslet irántuk. 1922. szeptember 19-én a Ruszinszkói Magyar Hírlap részletesen beszámolt olvasóinak a Beregszászon megrendezett szőlészeti kongresszusról és borkiállításról, melyet a Csehszlovák Bortermelők Egyesülete szervezett az állami borpincében. A kongresszus résztvevői tiltakoztak az ellen, hogy a kormány 250.000 hektoliter borra adott behozatali engedélyt Jugoszláviának sör ellenében. 1936 májusában a lapok arról számoltak be, hogy Hokky Károly szenátor interpellációt intézett a mezőgazdasági miniszterhez a Bereg vidéken honos Saszla csemegeszőlő értékesítése ügyében. Prága ugyanis Törökországból nagy mennyiségű Afuz Ali csemegeszőlőt exportált, leszűkítve ezzel a kárpátaljai csemegeszőlő piacát, veszélyeztetve az itteni gazdák megélhetését.

A magyar újságíró társadalom érdekeinek védelmére jött létre a Csehszlovákiai Magyar Újságíró Szindikátus, amelynek 1926. szeptember 13-án, Beregszászon megtartott közgyűléséről részletesen beszámol a Ruszinszkói Magyar Hírlap. A közgyűlés adakozásra szólította fel az olvasókat, arra kérve őket, hogy az év egy napját áldozzák a kárpátaljai magyar újságírás érdekeinek támogatására. Sajnos, az újságok szerkesztőségei között néha hiányzott az egyetértés, az összhang, a lapok többször felesleges vitákba keveredtek egymással, ami semmiképpen nem szolgálta a kárpátaljai magyarság egységének ügyét. Egyes szerkesztők például kifogásolták Egry Ferenc szenátor és Dr. Korláth Endre nemzetgyűlési képviselő tevékenységét, azzal vádolva meg őket, hogy egyes kérdésekben a magyarság érdekeivel ellentétben a cseh kormányt támogatták. Korláth Endre, a Magyar Nemzeti Párt viski szervezetének gyűlésén a következőket válaszolta ezekre a vádakra: „Nem igaz, hogy a választásokon a kormányt támogattuk, hanem igaz az, hogy a cseh pártokat is felhasználtuk a magyarság érdekének védelmére."

Tény viszont az is, hogy nem minden kárpátaljai magyar lap állt akkor a helyzet magaslatán. Voltak olyanok is, amelyek a cseh kormánypártokat támogatták, nem egyszer a magyar érdekek rovására. 1938. február 25-én írta a Kárpáti Magyar Hírlap:

19 Csanádi: 78.

„Minden cseh kormánypárt azon igyekszik, hogy minél nagyobb számban tudja a magyarságot szétforgácsolni, és idegen pártok szavazóalanyává tenni. Ebből a célból aztán nem sajnálnak semmit, főként nem sajnálják a pénzt, melyből bőven van a kormánypártok kasszájában. Az elkoptatott és újabb jelszavaknak egész tömegével maszlagol ez a cseh agrár és szoc. dem. magyar nyelvű sajtó, hogy kiforgassa a magyarságot nemzeti valójából."[20]

Pedig a közös fellépésre mindig nagy szükség volt. Még a korszak legelején, 1921-ben az Ungvári Közlöny lett a Magyar Jogpárt hivatalos sajtószerve, ám nem sokáig tölthette be ezt a szerepét, mivel ugyanazon év őszén a hatóságok bezáratták a lapot. Szerepét a Ruszinszkói Magyar Hírlap vette át: a szerkesztőség munkatársai folyamatosan tárták fel a magyar kisebbségeket ért sérelmeket. Ennek következménye az lett, hogy a lap oldalain gyakran nagy fehér foltok hívták fel a figyelmet a cenzori beavatkozásokra. A Kárpáti Magyar Hírlap a magyarság jogsérelmét taglaló cikkei miatt gyakran vált a cenzúra áldozatává. Különösen az 1937-et követő időszakban fordult elő nagy gyakorisággal, hogy az újság címoldalán ezt olvassuk: elkobzás után második kiadás. A tiltások, a hivatalnoki túlbuzgóság időnként tragikomikus helyzeteket idéztek elő. A Kárpáti Magyar Hírlap 1937. december 19-i számában A cenzúra című vezércikkében a következő esetről számol be:

„A sajtószabadság rendszerint a pillanatnyi politikai helyzethez igazodik, s e szerint szenvedi el a megszorításokat. A parlamenti törvényhozók beszédeit a házelnökség cenzúrának veti alá, a helyi hatóságok pedig a már átrostált parlamenti megnyilatkoztatásokat ismételt – kifejezetten szubjektív alapon eszközölt – cenzúrának vetik alá. Előfordult például, hogy a helyi cenzúra törölte Hokky szenátor szenátusi beszédéből azokat a részeket, amelyeket egy nappal korábban mindenki szabadon olvashatott a Prágai Magyar Hírlapban."

A csehszlovák alkotmány szavatolta ugyan a gyülekezési és sajtószabadságot, lehetővé tette politikai pártok, társadalmi szervezetek működését, ám a hatóságok „A köztársaság védelméről" című hírhedt törvényre hivatkozva szigorúan ellenőrizték az újságokat, a szakszervezetek, kulturális egyesületek tevékenységét, bármikor felfüggeszthették azok munkáját. Az alkotmány biztosította ugyan a gyülekezési szabadságot, de minden összejövetelre kötelező volt meghívni a hatóság hivatalos képviselőjét, aki bármikor felfüggeszthette a gyűlést.

Jellemző, hogy Kárpátalja csehszlovák katonai megszállásának első magyar vértanújává egy ungvári újságíró vált. Az Ung című helyi napilap riportere, Pós Alajos a csehek bejövetele után néhány nappal a város központjában vitába elegyedett néhány cseh légionistával, egyikük fegyvert rántott, és lelőtte. A bátor publicista emlékére az 1990-es évek közepén a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége sajtódíjat alapított, amelyet azóta is minden esztendőben kiosztanak.

A kor egyik legtöbbet szereplő publicistája R. Vozáry Aladár volt. Az általa alapított és szerkesztett, Munkácson megjelenő lap az Őslakó Kárpátalja „magyar ajkú polgárai jogainak, érdekeinek következetes védelmezője." Vozáryt a csehszlovák hatóságok 1938 nyarán kémkedés és hazaárulás vádjával letartóztatták, és börtönbe került Munkács másik két magyar lapjának szerkesztője, Simon Menyhért és Demkó Mihály is.[21]

20 Uo. 102.
21 Botlik (2005): 191.

1924 őszén Ungváron a hatóságok bombákat találtak a rendőr-igazgatóság, a Zsupáni Hivatal, a kárpátaljai kormányzóság és a törvényszék épületében is. Több embert letartóztattak, közöttük Neviczky Konstantin görög-katolikus lelkészt, radvánci plébánost. A hatóságok elkobozták az Ungvári Közlöny című magyar nyelvű lapnak azt a számát, amely a bombamerénylettel foglalkozott.

A csehszlovák hatóságok már az első időktől kezdve folyamatosan üldözték a magyar nemzeti érzés bármilyen megnyilvánulását. Bejövetelük után gyorsan eltávolították a magyar államiság jelképeit. Beregszászban és Munkácson 1920. augusztus 20-án a magyar nemzeti viseletben utcára vonult embereket a rendőrségre hurcolták. 1922 májusának elején a beregszászi törvényszék épületéről levésték a magyar címert. 1922 őszén az Ungvári Törvényszék tíz magyar nemzetiségű polgárt, akik augusztus 20-án, Szent István napján a város római katolikus templomában a magyar himnuszt énekelték, egyenként 14 napi fogházzal és 200 korona pénzbüntetéssel sújtott. Az elítéltek fellebbeztek. Kassán a fellebbviteli bíróság az úgynevezett Rutén (Kárpátaljai) Ítélőtábla az elítélteket felmentette. A döntést az ungvári magyarság nagy örömmel fogadta, a város magyar lapjai a perbefogottakról, mint nemzeti mártírokról írtak.[22]

A két világháború közötti korszak kutatói közül mostanáig kevesen elemezték annak a gazdaságpolitikának az összetevőit, amelynek következtében Kárpátalján – különösen a hegyvidéki falvakban – állandósult a szegénység és a nyomor, folyamatosan nőtt a kivándorlás. Már említettük, hogy a földreformból a helyi lakosságot gyakorlatilag kisemmizték. Az is szinte felfoghatatlan, hogy Kárpátalján – az ország legszegényebb régiójában – több olyan adónem volt érvényben, amelyeket a cseh tartományokban már régen megszüntettek. Kárpátalján a kereseti adó mértéke két és félszer magasabb (10%) mint a cseh országrészekben (ott csak 4%), sérelmezték a helyi lapok.

A Kárpátaljai Magyar Hírlap 1937. szeptember 7-i számában beszámol az Egyesült Magyar Párt Beregszászon megtartott országos gyűléséről. Ezen Dr. Korláth Endre országgyűlési képviselő három fontos problémára világított rá: a gazdaadóság rendezésének sikertelenségére, a gabona monopólium átkos következményeire és a tizenhat évvel korábban bevezetett kamattörvény hatásaira. A gyűlésen felszólalók közül többen is elemezték a szőlő és bortermelés terén kialakult áldatlan állapotokat. Ez az ágazat a lakosság jelentős részének biztosíthatott volna tisztességes megélhetést, ám a csehszlovák kormány nem támogatta azt, sőt számtalan intézkedést tett annak rovására, hogy a 0,80–1,20 koronás mustbor árak mellett fenntartotta az 1,68 koronás fogyasztási adót, sőt, külföldről bort és csemegeszőlőt hozatott be. Hokky Károly szenátor a fórumon tételesen bebizonyította, hogy a jelenlegi körülmények között lehetetlen nyereségesen szőlőt termeszteni.

Az alábbi tény a kisebbségben élő magyarok számára több mint történeti érdekesség. Úgy alakult, hogy az 1935. évi elnökválasztás során Kárpátalja magyarsága Eduárd Benest támogatta, aki választási kampánya során komoly ígéreteket tett a vidék autonómiájának biztosítására, a magyar sérelmek orvoslására. Persze hamar kiderült, hogy akkori ígéreteit sem vette komolyan. Az pedig történelmi tény, hogy a második világháborút követően ő volt a hírhedt kassai kormányprogram, a benesi dekrétumok atyja, amely a Felvidék magyarságát kollektíve háborús bűnösnek nyilvánította: tízezreket ítélt kitelepítésre.

22 Uo. 183.

3.2. Irodalom

A kárpátaljai magyarság első, a kisebbségi helyzetet teljes valóságában felmérő és értékelő írója Tamás Mihály.[23] *Két part közt fut a víz* című kulcsregényében az új államalakulat keretei között ébredő kárpátaljai magyarok lelki állapotát talán ő érzékelteti a legpontosabban. „Káprázatban éltek, magányos óráikban talán még csíptek is egyet a karjukon. Vajon álmodnak-e csak, vagy ez igazán igaz, ami itt körülöttük, mellettük, fejük felett zuhog." *Szép Angéla háza* című kisregénye kapcsán – néhányan a mű negatív szereplői közül önmagukat vélték felfedezni – az író támadások kereszttűzébe került, így a húszas évek végén kénytelen elhagyni Kárpátalját.

Kárpátalján az 1920-as évek elején két ellentétes irányú kísérlet történt az irodalmi élet megszervezésére, írta Kovács Vilmos és Benedek András a kárpátaljai magyar irodalom helyzetét elemző tanulmányában.[24] Az egyik a Gyöngyössi Társaság nevéhez fűződik, amely a magyar ellenzéket és az 1919 utáni Magyarország hivatalos irodalompolitikáját képviselte. Mivel azonban a társaság nem volt hajlandó módosítani a programját, a cseh hatóságok felfüggesztették tevékenységét. A másik irányzat képviselői az 1922-ben megjelent Ruszinszkói Almanachban és a Kárpátaljai Magyar Almanachban (1924) mutatkoztak be írásaikkal. A csoportosulás legfőbb hibája, hogy összetévesztette a szellemi örökséget a Gyöngyössi Társaság magyarkodó szólamaival, és annak ellenpólusaként a semmiből akart teremteni valamiféle teljesen különálló kárpátaljai magyar irodalmat, kirekesztve belőle még a szlovákiai magyarságot is. Csak a később jelentkező alkotók ismerték fel, hogy a kárpátaljai magyar literatúrának ugyan megvannak a tájban, a vidék történelmében gyökerező hagyományai, ugyanakkor természetes, hogy az egyetemes magyar kultúra részét képezi. A húszas évek mindenképpen az átmenet, a konszolidáció évei voltak. Természetesen egyre másra tűntek fel Kárpátalján is magyar írók vagy azzá válni akarók, akik a polgári élet kifejezői voltak az új viszonyok között. Jellemző módon elsőként egy újságíró, Rácz Pál, az Ungvári Kárpáti Híradó szerkesztője jelentkezett írásaival. 1921–1934 között két elbeszéléskötete és öt regénye jelent meg, írásművészetének jellemzője a „mikszáthos derű", hőseinek esettségét csak szánni tudja az olvasó.[25]

Simon Menyhértet tekinthetjük az első kifejezetten kárpátaljai kisebbségi költőnek, 1922–1937 között hat verseskötete jelent meg. Az első Kassán, a többi Munkácson. Kritikusai azt írják róla, hogy

> „Ő, (…) bár hallja, nem tudja a költészet rangjára emelni a kisebbség hangját. A kisebbségi életforma szorítójából sem tud kitörni, küldetéstudata póz: provincionális messianizmus. Kétség kívül a korszak legjelentősebb költője Sáfáry László, akinek mindössze két verseskötete jelent meg Munkácson. A tehetséges fiatalember a második világháború poklában, Ukrajnában pusztult el. A beregszászi Bellyei (Zapf) László közéleti személyiség, emellett kritikus és drámaíró, akinek 1929-ben a Kárpátaljai Magyar Színház adta elő Nagy érzések című drámáját, majd 1930-ban Taníts meg hinni szeretni című darabját. 1935. május 5-én Beregszászon országos Rákóczi emlékünnepnapot szerveztek, ekkor láthatta a közönség Bujdosók című színművét."[26]

23 S. Benedek: 17.
24 Kovács–Benedek: 961–966., 1144–1150.
25 Dupka–Horváth: 39.
26 Uo. 39–40.

Az 1928-ban megjelenő havilap, a Magyar Iskola nem csupán pedagógiai szakcikkeket közölt, hanem gyakran foglalkozott a kárpátaljai magyar tanítók és tanárok gyakorlati problémáival is. Sokuk nyugdíjazásának, járandóságainak kérdése ugyanis még hét-nyolc évvel az impériumváltás után is tisztázatlan volt.

„A Magyar Iskola a kisebbségi önvédelem mellett a kisebbségi önismeret fóruma is. Nekünk meg kell teremtenünk közös munkával falvaink honismeretét – írja A honismeret tanításunk és nevelésünk tengelye című cikkében Szerényi Ferdinánd. – Nem száraz adatokra gondolok, hanem a lélek képzésére alkalmas tájbeli elemek feldolgozására (…) Csetfalva fatornyának az Eiffel-toronnyal vetélkedő sajátosságáról tudnunk kell mindannyiunknak. Nagydobronynak öreg halász mesterétől meg kell tudnunk a halászoknak kiveszőfélben lévő régi szokásait. A temetőkben található kopjafákat, a faragott kapufélfákat, a varrottasokat, a nép játékait, mókáit, meséit, dalait, szokásait meg kell örökítenünk. Egyetemi ifjúságunk egy része vállalta ezt a munkát, nekünk nem szabad mögöttük elmaradnunk, már csak azért sem, mert tanításunk során szükségünk van az ilyen kézikönyvekre."[27]

Szerényi Ferdinánd jól példával jár elől. 1932-ben Mónus Gyulával közösen megjelenteti Bene község jelene és múltja című könyvét, amely ösztönzőleg hat más honismereti munkák megírására. Ebben az időszakban a honismereti-néprajzi munkához kapcsolódik a Sarló mozgalomhoz kötődő Ilku Pál tevékenysége is. Etnográfiai cikkeit (Csónak alakú fejfák, Egy nyári nap a magyar legény életéből) a Mi Lapunk közölte.

Elsősorban a Szlovenszkóban korábban kibontakozódó Sarló-falukutató mozgalom hatására egyre tevékenyebb lett a kárpátaljai magyar ifjúság. Falujáró, regős csoportok alakultak, többek között a beregszászi gimnáziumban. A Kárpáti Magyar Hírlap 1936. június 17-én így méltatta ennek jelentőségét:

„A kisebbségi magyar ifjúságra kétség kívül nagy és magasztos feladat vár Csehszlovákiában sorsunk, jövőnk szempontjából (…) A kárpátaljai magyar ifjúság is örvendetesen kezdi átérezni annak jelentőségét, hogy felelősséggel tartozik fajának jövőjéért, hogy sok a mulasztás, rengeteg a tennivaló, a magyar kisebbség jövőjének időtálló formálása reá vár. A munka megindult. Szlovenszkón előbb, mint Kárpátalján, de az itteni fiatalság sem tétlen. Faluzás, adatgyűjtés – ez a legfontosabb teendő egyelőre, megismerni a falu életét, örömét, baját. Elhozni a városba az új ismerését, elvinni a faluba a városból azt, amire ott szükség van."

A parasztság életét bemutató művek egy része nem kárpátaljai író tollából származik, mint például Fábry Zoltán nagy visszhangot kiváltó könyve, az Éhség legendája, vagy Balogh Edgár Tíz nap Szegényországban című cikksorozata. Balogh Edgár először a Beregszászon kiadott Ruszinszkói Magyar Gazda hasábjain számolt be Szegény emberek címmel a tíz napig tartó „Szegényországban" gyalogosan megtett útjukról. Fábry Zoltán Ludwig Renn német író és Gerald Hamilton angol újságíró társaságában a nemzetközi Vörös Segély megbízásából kereste fel Kárpátalját. Megállapították: a lakosság 90%-a éhezik, 5%-a elfogadható körülmények között él, a fennmaradó 5%-ot a módosabb emberek teszik ki, a falusi és városi gazdák, kocsmárosok, hivatalnokok. A szerzők megállapítják, hogy már az első világháború előtt Kárpátalja Magyarország egyik legmostohább vidéke, ám ekkor sokat segített a hegyvidéki

27 S. Benedek: 19–20.

falvakban lakók nyomorán, hogy azok nyáron lementek az Alföldre aratni, s összeszedték a télire valót. A háború után a trianoni béke elzárta őket ettől a lehetőségtől.

4. Újra Magyarország részeként

1938 márciusának közepére Kárpátalja egésze ismét Magyarország része lett. A helyi sajtó története szempontjából látszólag nem túlságosan bővelkedik eseményekben ez az időszak, ám ha jobban utánanézünk, akkor az országváltás kétség kívül járt néhány fontos változással. „Kárpátalja visszacsatolásával szükségtelenné váltak a kisebbségi intézmények, fórumok, sajtószervek."[28] Ám ez a megállapítás legfeljebb az itteni magyar kisebbség érdekvédelmét felvállaló civil szerveződésekre igaz, a kultúra, a művelődés, az irodalom, a hagyományápolás terén továbbra is rengeteg feladat várt megoldásra.

Felújította működését a Gyöngyössi Irodalmi Társaság, amely immár nem csupán Ung vidéken szervezte kulturális rendezvényeit – elsősorban író-olvasó találkozókat, évfordulókhoz kapcsolódó megemlékezéseket – hanem a térség egészében. Mérföldkőnek számított a Kárpátaljai Tudományos Társaság megalakulása, hisz ily módon – hathatós állami támogatással – megteremtődtek a magyar-orosz (ruszin) és a magyar nyelvű könyvek intézményes kiadásának feltételei. Számos szépirodalmi és jó néhány ismeretterjesztő, valamint tudományos kiadvány látott napvilágot e kiadó gondozásában (kárpátaljai népmesék, népdalok stb.). A társaság kétnyelvű, negyedévente megjelenő tudományos folyóirata, a Zorja-Hajnal tanulmányokat közölt a korszak legnevesebb alkotóinak tollából. A Kárpáti Magyar Hírlap 1943. május 24-én részletesen tudósított a társaság üléséről, amelyen Ilnyickij Sándor elnök számolt be az elvégzett munkáról, majd Dr. Harajda János ügyvezető igazgató szólt a ruténok kulturális igényeinek kielégítéséről. Többek között elmondta, hogy a rutén politikai és irodalmi lapokon (Zorja, Literaturna Negyilja, Ruszkij Mologyozs stb.) kívül tíz rutén nyelvű könyvet adtak ki 1943 eddig eltelt hónapjaiban. Beszámolt a szervezés alatt álló rutén színházról, felvetette egy rutén néprajzi múzeum megnyitásának szükségességét, szólt a háromezer kötetes könyvtárról, s arról, hogy bővítése elodázhatatlan. Megemlítette, hogy a Literaturna Negyilja kiadásának teljes költségét a kormányzósági hivatal állta.

Az új körülmények jelentős változásokat hoztak a szerkesztőségek életében. Számos hetilap megszűnt, vagy átalakult napilappá. A Kárpáti Magyar Hírlap (szerkesztője Kováts Miklós és Rácz Pál) ezután napilapként jelent meg. Az ugyanúgy napilappá átalakított Kárpáti Híradó pedig 1941-től már mint a kormány hivatalos lapja tájékoztatja a lakosságot a legfrissebb fejleményekről.

1939 szeptemberének végén a háború poklából kiszabaduló lengyel menekültek árasztották el Kárpátalját. A vereckei és az uzsoki hágón keresztül katonai teherautókon, szekereken érkező lengyelek első csoportja szeptember 21-én ért Beregszászra. A város lakossága testvéri szeretettel fogadta a menekülőket. Ellátták őket kenyérrel, meleg levessel, teával, sokuknak szállást adtak. Néhány nappal később gyűjtést szerveztek számukra, az adakozás eredményéről beszámoltak a helyi lapok.

Ettől az időszaktól kezdve kevesen hittek abban, hogy nem következik be egy újabb világégés. Mint ahogy az várható volt, az újabb államfordulat nem ment végbe minden zökkenők nélkül.

28 Dupka–Horváth: 49.

A Kárpátalja című lap 1940. szeptember 20-i számában a következőket írta: „Gróf Teleky Pál miniszterelnök felszólította a felszabadult terület minden rendű és rangú funkcionáriusát, hogy maradjanak a helyükön. A magyar kormány nem bíráskodni akar, hanem boldog egységbe összeforrasztani a magyar és a ruszin népet. Nincs, és nem is lesz megtorlás, hanem megértés és szeretet." Ennek aztán jócskán ellent mond a cikk további része, mert az írás szerzője őszintén kifejti elmarasztaló véleményét Marina Gyula görög katolikus lelkészről, akit a magyar kormány a kárpátaljai kulturális ügyek vezetésére miniszteri tanácsossá nevezett ki. „Marina az országrész egész tanítói és tanári karát össze-vissza dobálta, áthelyezte, igazoltatásokat rendelt el, pedig gróf Teleky Pál mindenkit helyben maradásra szólított fel, és a hibázók részére amnesztiát ígért."

A háborús készülődés, a magyar hadiipar szükségleteinek kielégítése még tovább fokozta a már korábban meglevő nyersanyag- illetve tüzelőanyag hiányt. Ez utóbbi miatt már 1940 decemberében korlátozták a vasúti forgalmat.

A cseh-morva piac megszűnése és a lengyelországi szállítások meghiúsulása miatt igen nehéz helyzetbe kerültek a kárpátaljai szőlős és boros gazdák: 1941 tavaszán mintegy tízezer hektoliter borfelesleg volt a beregszászi pincékben. Fekésházy Zoltán alispán vezetésével küldöttség utazott Budapestre a földművelésügyi minisztériumba, hogy járjon el ebben a fontos ügyben. Hamarosan megállapodás született a kárpátaljai bortartalékok egy részének felvásárlásáról, méghozzá hatósági áron.

A Beregszászon megjelenő lapok lelkendezve számoltak be arról, hogy az Országos Nemzeti és Családvédelmi Alapból (ONCSA) 150 ezer pengőt utaltak ki abból a célból, hogy a város egyik külterületén harminc lakóházat építsenek szegény sorsú családok számára. A város nagyvonalúan 250–500 négyszögölös telkeket bocsátott rendelkezésre. Persze a legtöbb hír a gazdasági helyzet romlásáról és az ezzel kapcsolatos szigorító intézkedésekről szólt. 1941 januárjától a nehéz gazdasági helyzet következtében kénytelenek voltak bevezetni az élelmiszerjegyeket.

A visszacsatolást követő években a lapok hasábjain megszaporodtak a kulturális eseményekről szóló beszámolók. 1939-ben országjáró körútra indították államalapító István királyunk Szent Jobbját. A szent ereklyét díszes különvonat vitte körbe egész Magyarországon. Minden állomáson százak, ezrek várták és köszöntötték. A különvonat 1940 májusának második felében kereste fel Kárpátalja nagyobb városait.[29]

Beregszász képviselőtestülete 1941. július 13-án hozott határozatot az országzászló felállításáról és az első világháborúban elesett hősök emlékművének felépítéséről a főtéren. Gyűjtést hirdettek ebből a célból, s a helyi újságok – a Kárpátalja illetve a Kárpáti Magyar Hírlap – folyamatosan közölte az adakozók névsorát. A gazdasági nehézségek ellenére gyorsan összegyűlt az emlékmű megépítéséhez szükséges 20.000 pengő, és 1942. május 31-én több ezres tömeg részvételével felavatásra került az emlékmű.

A helyi lapok, a háborús viszonyoknak megfelelően a frontokon kialakult helyzetről a Magyar Távirati Iroda olyakor igencsak szűkszavú közleményei alapján tájékoztatták olvasóikat. Az első aggasztó hírek a frontról 1941 decemberének végén, 1942 januárjának elején érkeztek. Nem lehetett tovább titkolni, hogy a Moszkva alatti harcokban a szovjet csapatok megállították a németek előrenyomulását. Súlyos veszteségeket szenvedett a németek oldalán a magyar gyorshadtest, mely november végén megkezdte a visszavonulást. A szétvert sereg

29 Csanádi: 118.

maradványait szállító katonavonatok december 4–6-án lépték át az uzsoki hágót. A Kárpáti Magyar Hírlap tudósításai szerint a kárpátaljaiak megrendülve fogadták a hadtest roncsainak átvonulását a hágótól Csapig vezető útvonalon, a legtöbb településen forró teával, ennivalóval kínálták a leharcolt alakulat katonáit. A hazatért és szabadságolt katonák a kérdések elől a legtöbb esetben hallgatásba burkolóztak, de az a kevés, amit mégis elmondtak, képet adott mindarról a borzalmas erőfeszítésről, amelyet az elmúlt hat hónap során, de különösen az utolsó hetekben ki kellett fejteniük.

1942 januárjában már a hústalan napok bevezetéséről szóló miniszteri rendeletet közölték az újságok, melynek értelmében kedden, szerdán és pénteken húst sem konzervált, sem frissen elkészített állapotban tilos volt felszolgálni. A cukrászoknak augusztustól egy napot zárva kellett tartani, bevezették a cipőutalványokat… 1942. augusztus 11-én tette közzé a Kárpáti Magyar Hírlap azt a felhívást, mely a fronton harcoló katonák számára téli ruha – meleg kesztyűk, sálak, lábszár- és érmelegítők – gyűjtését kezdeményezte. Mint a tudósításokból kiderült, sok meleg ruha gyűlt össze. Valamennyi helyi lap hírt adott a Horthy István kormányzó-helyettest ért halálos kimenetelű repülőgép balesetről. Mint említettük, az újságok a fronton kialakult helyzetről az MTI hivatalos közleményei alapján számoltak be, viszont terjedelmes cikkeket közöltek a fronton levő katonákkal kötött távházasságokról. Ezeket ünnepélyes körülmények között bonyolították le.

> „A városháza dísztermében asztalra helyezték a vőlegény fényképét, ilyen alkalmakkor kivonult a helyőrség, a Tűzharcos Szövetség, a Vitézi Szék és a Bajtársi Szövetség küldöttsége. Az esketést a polgármester végezte, a vőlegénnyel rádiótelefonon teremtettek kapcsolatot, tanúi a fronton szolgáló bajtársai voltak. A város 100 pengős betétkönyvet ajándékozott a menyasszonynak."[30]

A korabeli lapok hasábjain hiába keresnénk a 2. magyar hadsereg 1942. január 12-e után bekövetkezett doni katasztrófájáról szóló beszámolókat. A honvédelmi miniszter is csak 1943. március 2-án adott részletes tájékoztatót a minisztertanács számára a 2. magyar hadsereg veszteségeiről. Helyette 1943. április 7-én a Kárpáti Magyar Hírlapban közleményt olvashattak az olvasók arról, hogyan lehet érdeklődni a fogságba esett katonák iránt. Ebben az állt, hogy

> „érdeklődni levélben a pápai államtitkárság mellett működő Hírközvetítő Irodán lehet, olasz vagy latin nyelven, gépírással. Fel kell tüntetni a megkeresendő katona nevét, apja nevét, születési helyét, dátumát és azt a frontot, ahol eltűnt, rangját, beosztását. Érdeklődni az egyházi hatóságokon keresztül is lehet. A hadifoglyoknak üzenni is lehet, maximum 25 szó erejéig."

Több mint négy hónappal a doni vereség után 1943. május 26-án adta hírül a Kárpáti Magyar Hírlap, hogy a 2. magyar hadsereg maradványainak tisztjei, katonái visszatértek az anyaországba. Beregszászon május 30-án ebből az alkalomból a hősi emlékmű előtt gyászünnepséget rendeztek, az Oroszlán vendéglő nagytermében megemlékezést tartottak. Ha a helyi sajtóból nem is, a londoni rádió magyar nyelvű adásai mellett a moszkvai rádió magyar nyelvű adásaiból is tájékozódhattak a Kárpátalján élők. „Ebben az időben két magyar nyelvű rádióadás volt a Szovjetunióban. Az egyik a moszkvai központi rádió idegen nyelvű szerkesz-

30 Uo. 134.

tőségén belül működött, de a magyarok csak fordítóként tevékenykedtek abban, a szovjet propagandaműsorokat tolmácsolták magyar nyelven."[31] Adásaik messze álltak a magyarok érdeklődési körétől, magyar vonatkozású anyagok nem szerepeltek bennük, ezért ennek az adónak a műsorát vajmi kevesen hallgatták Magyarországon. Később a magyar nyelvű rádióműsort kibővítették, a magyar szerkesztőség élére Szántó Zoltán került, szerkesztőként Gábor Andor és Nagy Imre dolgoztak mellette. De ez az adó sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, magukat a szerkesztőket is lehangolta a torz, primitív és fantázia nélküli szovjet propagandaanyag. Nem voltak illúziói ezzel kapcsolatban Münnich Ferencnek sem, akit 1942 novemberében neveztek ki a magyar szerkesztőség élére. Ő is maradéktalanul teljesítette moszkvai feljebbvalóinak utasításait.

Kárpátalján a két világháború között a legolvasottabb lapok egyike a Kárpáti Magyar Hírlap volt, melyet a Beregszászon élő Kováts Miklós szerkesztett. 1944-ben méltatta a lap fennállásának 25. évfordulóját. Ebből az alkalomból a lap vezetői így értékeltek:

> „ebből a 25 esztendőből 20 a cseh megszállás idejére esik. A Kárpáti Magyar Hírlapot a magyar létérdekek hívták életre, mindjárt a megszállás első napjaiban. Akkor még »hazaárulásnak« minősítették az ilyen magyar napilap megindítását és szerkesztését (…) Negyedoldalas, féloldalas és egész oldalas fehér foltok mutatták a cseh cenzorok vörös ceruzáinak irtó munkáját. Aztán jöttek a lapbetiltások: hol több, hol kevesebb hónapra, de ekkor is csak vittük tovább ezt a szellemet, valamelyik más lap hasábjain, olykor Munkácson, Beregszászon, Kassán. Mert nem torpantunk meg, felelős szerkesztőnk állta a sarat, bár időben annyit volt a vádlottak padján, mint az íróasztal melletti székben. Írtunk olyan gerinces határozottsággal, amelyet bel- és külföld egyaránt megcsodált, és csendes elismeréssel adózott. A Kárpáti Magyar Hírlapot igen-igen sokan csak szomszédjaik, ismerőseik nevére merték járatni és lopva, titokban olvasták, hogy hitet, erőt, reményt merítsenek belőle a jövőre. Mindig független napilap volt, nem lett csatlósa egyetlen politikai pártnak sem, de egyenesen gerincesen képviselte a magyarság érdekeit."

Egyre nehezebbé vált a lakosság élelmiszerellátása, a lapokból arról olvashatunk, hogy a kormány kénytelen tovább csökkenteni az élelmiszerjegyre járó kenyér, cukor, zsír adagját. A keményen cenzúrázott lapok igyekeztek kisebbíteni a háborús veszteségeket, a harctéri jelentésekben egyre gyakrabban írtak „az ellenségtől való rugalmas elszakadásról", az arcvonal kiegyenesítésére irányuló hadműveletekről, a gondosan előkészített védelmi vonalakba történő taktikai célú visszavonulásokról. Az újságok tovább dicsőítették a hagyományos német-magyar fegyverbarátságot, pedig mindenki tudta, hogy a 2. magyar hadsereg doni veresége után ugyancsak megrendült a két ország közötti bizalom. Hamarosan következett 1944, melyet a korabeli újságok a döntő összecsapás évének neveztek, ám a kárpátaljaiak emlékezetébe ez a gyász és a megtorlás éveként került be. Rossz idők jártak a korabeli újságok számára is. 1944. április 1-én a Tisza vonalától keletre eső területeket, tehát Kárpátalját is, hadműveleti területté nyilvánították. Ez számos szigorú rendelkezés bevezetését vonta maga után. Még 1944. március 28-án kiterjesztették a statáriális eljárást, a rádióadó és -vevő készülékek üzemben tartására, megtiltották a külföldi rádióállomások hallgatását, korlátozták a távolsági távbeszélő forgalmat. Április 4-én korlátozták az utazást Kárpátaljára. És ami esetünkben a legfontosabb: minden baloldali lapot betiltottak. A betiltott lapok, közöttük szinte valamennyi kárpátaljai újság jegyzékét a Budapesti Közlönyben tették közzé.

31 Uo. 137.

A fejezet végén álljon egy megmosolyogni való, groteszknek tűnő sajtótörténeti érdekesség. Az ügy előzménye, hogy a munkácsiak már a század elejétől kezdve szobrot akartak állítani Árpád vezérnek. Az egyik helyi lap, *Az Őslakó* 1941. szeptember 28-i számából megtudhatjuk, hogy Bay Gábor nyugalmazott polgármester minden lehetséges úton megpróbált támogatókat szerezni Munkács lakói több évtizedes álmának a megvalósítása érdekében.

> „Bay Gábor nemrég egy rendkívül érdekes levélben fordult magához Hitler vezérhez és kancellárhoz, hogy a szovjet Oroszországban zsákmányolt ágyúkból egy párat ajándékozzon a magyar nemzetnek, hogy azok anyagából kiönthető legyen lovas szobra Munkácson annak az Árpád vezérnek, aki az Azovi-tenger partjáról, a Don, Dnyeper, Dnyeszter vidékéről, Kijev tájáról a mostani harcok (…) színhelyéről több mint ezer évvel ezelőtt idevezette a magyarokat a Kárpát-medencébe, hogy Európának, a nyugati kultúrának és kereszténységnek majd állandó védelmezői legyenek."

5. A Szovjetunió kötelékében. Második kisebbségi korszak

Kovács Vilmos, a kárpátaljai magyar irodalom immár klasszikussá vált alakja, egyik önéletrajzában szülőfalujáról, Gátról azt írta, hogy a Mérce partjára épült település egyike annak a százegynéhány kárpátaljai magyar falunak „amelyeken átgázolt a hadak ezeréves útja, s amelyeket annyiszor kapott szarvára a történelem öklelő bikája".[32] A gondolatot talán így folytathatnánk: amikor 1944 őszén a vidéket elfoglalták a szovjet csapatok, a háborútól amúgy is meggyötört embereket az orosz medve taposta meg kegyetlenül.

1944 novemberének őszén megkezdődött a 18–55 év közötti magyar és német férfiak elhurcolása, 1947 tavaszán indult az erőszakos kolhozosítás, ezzel együtt jöttek a kulákperek, az egyházak elleni megtorlások, a katonakorú magyar legények elhurcolása a Donyec-medence szénbányáiba. Mint látjuk, az ekkor eszmélő nemzedék tagjainak szintén kijutott a történelmi traumákból. 1944 őszének tragikus eseményei elsodorták Kárpátalja szinte teljes humán-, műszaki- és agrárértelmiségét, megtizedelték a terület munkaképes lakosságát. A Kárpátalján ideiglenesen létrehozott államalakulat hatalmi szervének irányítói megszüntették a magyar művelődési és kulturális egyesületek, klubok, társaságok működését, megtiltották a magyar földrajzi elnevezések, feliratok, a települések eredeti nevének használatát. Politikájukat – Kovács Vilmos és S. Benedek András meglátása szerint – legfőképpen két tényező alakította: az ukrán nacionalizmus és a háborús állapotokkal terhelt személyi kultusz.[33] Balla László a helyzetet hasonlóképpen látta: „Az új hatalomnak kezdetben nem a magyar szellemi élet korlátozása, hanem teljes kiirtása volt a célja. Se iskolák, se sajtó, se színjátszás (…) – semmi, de semmi."[34]

A szovjet fegyverek árnyékában újonnan berendezkedő új hatalom első intézkedéseinek következtében megszűntek az addig Kárpátalján megjelenő lapok és egyéb sajtókiadványok. A cseh érában megjelenő közel hetven újság helyett a kárpátaljai magyar olvasónak egyetlen, az anyanyelvén nyomtatott, ám szellemiségében tőle teljesen idegen lappal, a Munkás Újsággal kellett beérnie, melynek címlapján két sokat mondó felirat volt olvasható.

32 Botlik (2003): 13.
33 Botlik–Dupka: 58.
34 Balla: 8.

„A Zakarpatszka Ukrajinaji Kommunista Párt központi bizottságának hivatalos hetilapja", illetve „Éljen Zakarpatszka-Ukrajna egyesítése Szovjet-Ukrajnával!" Az egyikből mindenki számára egyértelművé vált a lap ideológiai irányvonala. A másik pedig előrevetítette a vidék további sorsát. Az (új) Munkás Újság – mely elődjének, a Csehszlovák Kommunista Pártnak a két világháború közötti korszakban ugyanilyen név alatt megjelenő kiadványát tekintette – első száma 1945. május 27-én hagyta el a nyomdát. Négy kis formátumú oldalon hetente egyszer jutott el az olvasóhoz. „A lap mindenek előtt a magyar olvasóhoz szólva igyekezett lelket önteni a megpróbáltatásoktól összetört emberekbe, demonstrálta az anyanyelvhez való jog érvényesülését, elősegítette a dolgozók gazdasági és politikai aktivitását, a szellemi élet, a művelődés beindulását."[35] De vajon Hidi Sándor nagydobronyi párttitkárnak a *Zakarpatszka-Ukrajna magyarságához* című felhívásával sikerült-e ehhez a célhoz közelebb jutni?

> „Ma még fokozottabban dolgozzunk a párt utasításai szerint. Sok munka vár ránk! Magyar vidékeken nekünk kommunistáknak kell lennünk az élen, ha meg akarjuk mutatni, mit tudunk (…) Nézzünk csak kissé vissza a múltba! 1920-tól együtt működtek az ukrán és magyar dolgozók ezrei. '38-tól szenvedett magyar fasizmus alatt az ukrán és magyar dolgozó osztály. Mi sem természetesebb, mint hogy ma is együtt haladnak a szocialista társadalom felépítésében (…) Mi magyar kommunisták, továbbra is együtt dolgozunk ukrán testvéreinkkel (…)!"[36]

A lap élére Szenes (Kroó) László került, aki nem sokkal azelőtt jött haza a német koncentrációs táborból. Munkatársai közé tartoztak a két világháború közötti időszak haladó értelmiségének képviselői: Győry Dezső költő, Sándor László, a hajdani Sarló mozgalom tevékeny tagja, a Makóról Ungvárra áttelepült Saitos Gyula, aki a húszas években mint a makói Független Újság munkatársa, „József Attila útját egyengette."[37]

Hét hónapnyi működés után a lapot megszűntették. Balla László, a későbbi önálló Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője Szegény ember vízzel főz című visszaemlékezésében így ír erről:

> „A szovjet megszállás után az új hatalom urai – minden ellenséges beállítottságuk ellenére – egy idő múlva rádöbbennek, hogy a magyar lakossággal csak érintkezniük kell valami módon, és engedélyezik a Munkás Újság felújítását. Ezt a gesztusukat azonban rövidesen meg is bánják. Magyarul szerkesztett lap Kárpátalján! Ez nem vezethet jóra (…) A Keletről jött vezetők nem is értik ezt a nyelvet. Hogyan ellenőrizzék hát? És támad egy torz ötletük: ezentúl legyen a lap Kárpáti Igaz Szó címmel az ukrán újság, a Zakarpatszka Pravda magyar fordítása. Ezt a döntésüket meg is ideologizálják: ugyebár a Munkás Újság csak hetente háromszor látott napvilágot, de a területi pártbizottság magyar nyelvű napilapot akar, ehhez pedig nincsenek meg a megfelelő újságíró káderek."[38]

A kárpátaljai magyarság szellemi és kulturális központjának számító Beregszászban – a városban és a hozzá tartozó járásban akkoriban a magyarság lélekszáma együttesen meghaladta a hetvenezret – 1945. december 2-án jelent meg a Vörös Zászló című lap. Az újság magyar és ukrán nyelven hetente három alkalommal, kedden, csütörtökön és szombaton jutott el az

35 Botlik–Dupka: 59.
36 M. Takács: 24.
37 Botlik–Dupka: 59.
38 Balla: 9.

olvasókhoz. A Vörös Zászlónál a fordításos Kárpáti Igaz Szóval ellentétben – két, viszonylag önálló, ukrán és magyar szerkesztőség működött. A járás etnikai helyzetéből adódóan – a magyarság aránya az összlakosságon belül megközelítette a 80%-ot – a magyar szerkesztőség mindig több munkatársat foglalkoztatott, mint az ukrán (általában a magyar kiadás példányszáma legalább öt-hatszorosa volt az ukrán számnak).

A Vörös Zászló kétezer példányban, hetilapként jelent meg. Az első szám szerkesztője Rotman Miklós volt. A következő lapszámtól Skoba László látta el ezt a feladatot, akit Kroó (Szenes) László (1947–1950.), Svéd Ármin (1950–1956.), majd Lusztig Károly (1956–1958.) követett. Ezután pedig több mint 30 éven át, egészen 1991-ig Csanádi György volt a lap főszerkesztője.

Ez idő alatt a lap példányszáma és megjelenésének gyakorisága is változott. Míg 1955-ben 3000 példányszámban jelent meg heti három alkalommal, addig ez a szám 1985-re 11.500-ra nőtt. 1991-ben a lap újra Beregi Hírlap néven jelent meg, körülbelül tízezres példányszámmal. A következő évben viszont csökkent a példányszám és már csak heti két alkalommal került az olvasók kezébe a lap. Napjainkban a kétnyelvű Beregi Hírlap heti egy alkalommal, szombaton jelenik meg, példányszáma pedig nem éri el a 3000-et.

Végig fordításos lapként jelent meg a megye komszomol újsága, a Kárpátontúli Ifjúság (Mology Zakarpatja), mely 1958-ban, Ungváron látott először napvilágot. A Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség Kárpátontúli Területi Bizottságának lapja hetente háromszor jelent meg, ukrán és magyar nyelven. Később hetilap lett belőle, és 10 ezer példányban került az olvasókhoz. A Kárpátontúli Ifjúság nem jelent meg 1963 és 1967 között. A magyar változat eleinte csupán az ukrán költők verseinek fordítását közölte, később a kárpátaljai magyar költők versei, elbeszélései is megjelenhettek benne. A főként egyetemistákból álló Forrás Ifjúsági Stúdiónak is helyet adott a lap 1968 és 1971 között. Annak ellenére, hogy a hetilap irodalmi rovata gyakran pártkritikában részesült, a magyar és ukrán költők, fordítók között jó kapcsolat alakult ki, ami abban is meglátszott, hogy gyakran egymás műveit fordították. Sőt, később az ukrán írók saját nyelvükön írtak a kárpátaljai magyarok életéről.[39]

Szólnunkkellröviden a megyében ebben a korszakban megjelenő másik két fordításos járási lapról is: az Ungváron szerkesztett Kommunizmus Fényei járási újságról és a Nagyszőlősön kiadott Kommunizmus Zászlaja című lapokról. Ezek a kezdetektől fogva a járási állami és pártvezetés közvetlen irányítása alatt működtek. Szerepük természetesen nem csupán abban merült ki, hogy tájékoztatták az olvasókat a járás tanácsi és pártszervezeteinek munkájáról, az általuk meghozott intézkedésekről. Emellett rendszeresen tudósítottak a járáshoz tartozó településeken megrendezésre kerülő kulturális- és sporteseményekről, a különböző fejlesztésekről, az ipar és a mezőgazdaság teljesítményéről. Ám sem a rendelkezésre álló terjedelem, sem a lapgazdák elvárásai, sem a munkatársak nem kellő motiváltsága (elsősorban az alacsony fizetések miatt) nem hatottak abba az irányba, hogy a járási lapokat az ottani közösségek igazán magukénak érezzék. A magyarok esetében még inkább igaz ez a megállapítás. A fordításos lapok nyelvezete a magyar anyanyelvű olvasók számára mindvégig idegen maradt. A járási lapok befolyása a tárgyalt időszakban mégis jelentős, hisz például az 1970-es évek végén, a 1980-as évek elején mind az ungvári, mind a nagyszőlősi járásban a családok többségéhez eljutottak ezek a lapok. Mindez elsősorban nem népszerűségüknek és olvasmányosságuknak

39 Botlik–Dupka: 87.

köszönhető, hanem a járási vezetés által szervezett, hatékonynak bizonyuló előfizetési kampánynak. A falvakban működő valamennyi postai kirendeltség idejében megkapta azokat az előfizetésre vonatkozó irányszámokat, amelyeket muszáj volt teljesíteni. A postamesterek – mivel rendszeres kapcsolatban álltak a nyugdíjasokkal (a nyugdíjakat ők kézbesítették) – az idős emberek körében kezdték meg a járási újságok számára az előfizetők toborzását. Mindez sikeres stratégiának bizonyult. További könnyebbséget jelentett, hogy a kis formátumú lapok előfizetési díja igen csekély volt.

A dolgozatunk által tárgyalt időszakban mind a *Kommunizmus Fényei*, mind a *Kommunizmus Zászlaja* magyar kiadása öt–hatezer példányban jelent meg, ám az 1980-as évek végére a magyar előfizetők száma mindkét lap esetében a negyedére csökkent. Ukrajna függetlenné válása után sem változott a helyzet, ezzel szemben a jelenleg magyar nyelven megjelenő három megyei lap – a *Kárpátalja* (16 ezer példány), a *Kárpát Info* (10 ezer 400 példány), a *Kárpáti Igaz Szó* (8 ezer példány) – olvasóinak száma évek óta stabilnak mondható.

A Kommunizmus Fényei című ukrán nyelvű lapot, mely az ungvári járás lakóit volt hivatott tájékoztatni, még 1949-ben alapították. 1957 márciusától – mint látjuk, az évszám igencsak sokatmondó – az újság magyar nyelven is megjelent. Fénykorában, az 1980-as évek elején a heti három alkalommal megjelenő újság eljutott az ungvári járásban élő csaknem huszonötezer magyar mindegyikéhez.

Ugyancsak 1957-ben alapították a Nagyszőlősön nyomtatott Kommunizmus Zászlaja című járási lapot, amely szintén heti három alkalommal jelent meg. A nagyszőlősi járás közel harmincegyezer magyarja az 1980-as években öt és fél-hatezer példányban fizette elő a járási fordításos újságot. Mindkét lap csak időnként közölt eredeti, magyar nyelven megírt anyagokat. Ilyenkor a lap magyar anyanyelvű munkatársa cikkének ukrán fordítását is benyújtotta a szerkesztő bizottsághoz.

Kárpátalján a megyei rádió igen korán, már 1945-ben megkezdte a magyar nyelvű műsorok sugárzását. Ezek jellegét a korabeli szigorú elvárások határozták meg. A riporterek fő feladata elsősorban a szocializmus építésében elért sikerek bemutatása volt. Az 1970-es évektől kezdődően igen népszerűvé vált az Önök kérték típusú, vasárnap délután közvetített kívánságműsor. Az 1980-as években a rádió naponta egyórás műsort sugárzott magyar nyelven, amelyből az önálló anyag tíz-tizenöt percet tett ki. A Magyar Rádió nyíregyházi stúdiójával ugyan még 1964-ben megkötötték az együttműködési szerződést, ám a csereadások – legfőképpen a meglehetősen kötött tematikájuk miatt – nem növelték a hallgatók számát. A pénztelenség mellett – a munkatársak utaztatása gyakran komolyabb nehézségekbe ütközött –a második legnagyobb probléma az volt, hogy az évek, évtizedek során gyakran változott a nemzetiségi, köztük a magyar adások műsorideje, a sugárzás időpontja.

A kárpátaljai televízió- és rádió bizottság 1974-ben hozta létre az egyesített magyar szerkesztőséget, ami azt jelentette, hogy ettől az időponttól kezdve az itt dolgozó munkatársak tévé- és rádióműsorokat egyaránt készítettek. Legnagyobb nézettségük a tévéműsoroknak hétfői napokon volt, amikor a Magyar Televízió hétfőnként adásszünetett tartott. Az ungvári magyar szerkesztőség ekkor közvetítette csaknem egy órában az általa készített hír- és magazinműsorokat, az érdekes stúdióbeszélgetéseket. Előfordult az is, hogy a magyar iskolák között zajló irodalmi vetélkedősorozat döntőjére az erre a célra berendezett televízió stúdióban került sor. Ám mindez már a múlté. A magyar és ukrán nyelvű kereskedelmi csatornák kínálatával az állami televízió regionális kirendeltsége nem tud versenyre kelni. A gyakran változó idősáv sem kedvez állandó nézőközönség kialakulásának. Amire például a kárpátalja-

iak megszokták, hogy a magyar nyelvű hírek reggelente háromnegyed nyolckor kezdődnek és tíz percig tartanak, addigra az új struktúrában már egy szinte nézhetetlen időpontban, reggel öt óra ötven perckor, öt percben jelentkezett a magyar nyelvű híradó.

5.1. A szovjet éra sajtótörténeti korszakai

A 46 éven át tartó szovjet korszak sajtótörténeti szempontból három, egymástól viszonylag jól elkülöníthető korszakra osztható fel. Az *első korszak* természetszerűen akkor vette kezdetét, amikor a vörös hadsereg csapatai elfoglalták a vidéket. Igaz, 1944 novemberének elejétől egészen a következő év májusának végéig, tehát fél esztendeig, várni kellett arra, hogy megjelenjen az első magyar nyelven nyomtatott lap, a Munkás Újság. Az is tény, hogy Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálával ugyan véget ért egy történelmi korszak, ám arra, hogy a kárpátaljai magyar szellemi élet valamelyest megpezsdüljön, még néhány évet várni kellett. Jellemző módon az első korszak végét, így az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc, illetve az azt követő egy-két év jelenti, amikor megtörténik a nyitás az anyaország felé, s a magyar sajtótermékek, könyvek egyre nagyobb számban jelennek meg Kárpátalján. Ezek hatása – közben beindul a Magyar Televízió műsora is – szinte felmérhetetlen. A következő, *második korszak*, tehát 1957–1958 táján kezdődött, s egészen az 1980-as évek közepéig tartott, a Gorbacsov nevével fémjelzett peresztrojka korszakáig. Közben számos fontos esemény történik: 1965-től részben, 1967 márciusától pedig teljesen önállóvá válik a megye egyetlen magyar nyelvű napilapja, a Kárpáti Igaz Szó, amely a kezdetektől fogva nem csupán egy újság, hanem egyben fontos magyar szellemi műhely is kívánt lenni. A gorbacsovi nyitás évei – tehát a *harmadik korszak* – kétségkívül meghozták az addig „gúzsba kötött lelkek" szabadságát, ám ez egyben az az időszak is, amikor a szovjet rendszer feléli utolsó tartalékait. A szovjet birodalom utolsó éveiben hosszan tartó gazdasági krízis kezdődött el, amikor a viszonylagos jólét után a közel 160 ezer kárpátaljai magyarnak ismét gondot jelentett a mindennapi megélhetés. A kultúrára, így a könyvre, az újságra igen kevés, olykor semmi sem jut.

Miközben a szovjet hadsereg különleges alakulatainak (NKVD) katonái a magyar férfiak első gyalogos menetoszlopait hajtották a szolyvai gyűjtőtábor felé, aközben javában tartott a megye kommunistái első konferenciájának előkészítése. A fórumra 1944. november 19-én, Munkácson került sor, mely határozatot fogadott el a Zakarpatszka-Ukraina újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával. Egy hét múlva, november 26-án ugyanitt, a városi moziban megtartották a kárpátaljai népbizottságok első kongresszusát, amely egyhangúlag elfogadta azt a manifesztumot (kiáltványt), amely kimondta „a kárpátukránok ősi óhaját"-t, a terület, „Kárpátontúli Ukrajna újraegyesülését" Ukrajnával. A Munkácson kiadott manifesztum éles magyarellenes kitételeket tartalmazott. Már az első bekezdés harmadik mondatában ez olvasható: „[…] véget ért a magyarok és más idegenek sok évszázados uralma, a Kárpátontúli Ukrajna ősi ukrán földjén. A vidéken élő nép „[…] vérrel és verítékkel előteremtett gazdagsága" korábban „[…] a magyar és más idegen elnyomók javát szolgálta" (ukrán) „nyelvünket üldözték, iskoláinkat bezárták, az ukrán nemzeti kultúrát rombolták és megsemmisítették." A legsúlyosabb vád: „[…] az 1938. és az azt követő hat év magyar rabsága volt", amikor, „a csehszlovák kormány (…) a magyar fasiszták rabságába taszított minket."[40]

40 Botlik (2003): 30–31.

Tehát ilyen előzményekkel terhelten indult útjára a Munkás Újság, amely a Vörös Zászlóval együtt – ez világosan kiderül az említett újságokban közölt cikkek témája és megfogalmazása alapján – a következő feladatokat vállalta magára:

A háború utáni újjáépítés egyre jelentősebb sikereinek a bemutatását.

A bárhol felbukkanó burzsoá nacionalizmus, kispolgári szemléletmód és életforma bírálatát.

Az árdrágítók, a spekulánsok, a kollektív munkát elszabotálók leleplezését, az állami beszolgáltatás maradéktalan teljesítését.

A reakció, a burzsoá propaganda által terjesztett rémhírek megcáfolását „mely igyekszik hazug hírekkel éket verni és nyugtalanságot kelteni a felszabadított magyar ajkú dolgozók soraiban".

A kollektív gazdálkodás előnyeinek bemutatását az egyéni gazdálkodással szemben.

S legfőképpen, bebizonyítani azt a nyilvánvaló tényt, hogy „a kárpátaljai kis magyar közösség milyen gyorsan megtalálta a helyét a szovjet népek nagy családjában."[41]

A Munkás Újság szerkesztősége így írt az állampolgári hűségről. „Az államhűséget nem egyszerű, polgári kötelességnek tartjuk, hanem szívügyünknek! Ne elégedjünk meg azzal, hogy ezt vagy amazt a rémhírt „valaki" mondta. Járjunk utána. Keressük meg a forrást, és vezessük nyomra állambiztonsági szerveinket. – Légy résen! Ne csak legyints: „Eh, butaság!" Dehogyis butaság. Államunk elleni megnyilvánuló támadásnak egyik galád fasiszta formája. Légy résen! Figyelj! Nyomozz és csapj le a tettesre. Ez honpolgári kötelességed. És téged, elvtárs, ki pártkönyvet hordasz zsebedben, erre kötelez a párttagságod." [42]

A szerkesztőségek háza táján gyorsan megszaporodó munkáslevelezőktől és falusi tudósítóktól ugyanazt a hozzáállást várták el a lapok irányítói, mint a belső munkatársaktól.

> „Ám nem üres lelkendezésre, elcsépelt szólamok szajkózására, hanem a helyzet őszinte feltárására, a tervek átgondolt kidolgozására és felvetésére, gáncs nélküli, termékenyítő bírálatra, a dolgokhoz való szakszerű, alapos hozzáállásra van szükség. A munkáslevelezés így kapcsolatot fog teremteni az egyéni élet, az egyéni sors és a tömegélet, illtetve a tömegsors között."[43]

Néha persze a legártatlanabb tudósítás is olyan információkat közölt, amelyről amúgy nem szokás beszélni ezekben az időkben. Csubirka Mihály, eszenyi levelező a Munkás Újság 1945. augusztus 5-i számában lelkendezve arról írt, hogy falubelijeivel azt követően, hogy nagygyűlést tartottak, megkezdték az aratást.

> „Annak ellenére, hogy 300 férfi hiányzik ma a faluból, minden darab földet bevetettünk. Nehéz munka volt, de a község népe a kommunista vezetőkkel az élen, gyermekekkel, nőkkel, kérges tenyerű öregekkel mégis az elsők közé küzdötte fel magát (…) Férfiak hiányában a nők fogták meg a kaszanyelet, mert tudják, most meg kell mutatni, hogy mi falusiak nem csak kérni, de dolgozni és adni is tudunk."[44]

41 M. Takács: 26.
42 Légy résen! *Munkás Újság*, 1945. június 3.
43 M. Takács: 25.
44 Uo. 27.

A Kárpáti Igaz Szó 1948. március 2-i számában két levelet is közöl Dombászról. Az egyiket Hollender Ferenc bátyúi fiatalember írta:

„Én magam Vuzlovéről (Bátyú) Ekonomicseszk városába kerültem, először két hónapig iskolában tanultam, ahol teljes ellátásban részesültem (…) Ma már brigádunk 300%-ra teljesíti havi tervét (…) Az elmúlt hónapban Szilágyi József 1100 rubelt keresett, én magam is megkeresem a havi kerek 1000 rubelt. Napi nyolc órát dolgozunk egyre jobb körülmények között. Lakásunk közel van a bányatelephez, eddig öten laktunk egy szobában, de mivel Csada Sándor most elhozta magával a feleségét is, mi négyen most külön lakást kaptunk. Esténként sokáig szól nálunk a rádió, a gitár és balalajka hangja összevegyül a mi énekeinkkel, és eltölt bennünket az itt megtalált életöröm."

Demeter Ferenc hasonló jókat írt:

„Kitűnően érzem itt magam, egészséges vagyok, a bányásziskolát jó eredménnyel végeztem (…) Új ruhát, csizmát, téli kabátot csináltattam magamnak. Keresetemből bőven futja a kiadós élelmezésre és szórakozásra is, ezen kívül még mindig marad pénzem, amit hazaküldök. De vannak itt olyanok is, akik itt is az otthoni kulákfiú életét szeretnék élni – munka nélkül. Ezek írják haza a kétségbeesett hangú leveleket, ezek szítják az ellenséges propagandát. Mi, akik boldogan jöttünk ide, mert segíteni akarjuk Hazánk nagy újjáépítése munkáját, súlyt helyezünk arra, hogy ezeknek a kulákelemeknek a hazugságait megcáfoljuk, és felvilágosítsuk az otthoniakat a valós helyzetről." (Demeter Ferenc)

Ha elvszerű a bírálat, akkor nincs helye semmiféle sértődésnek. A Berehovói körzeti lap gyenge hangja címmel alapos elemzést közölt a Kárpáti Igaz Szó 1947. augusztus 24-i száma.

„A Vörös Zászló körzeti lapnak kellett volna a terményért, a párt plénumainak határozataiért folytatott küzdelem szervezőjének lennie. Az olvasó azonban a lap hasábjain nem találja meg azt a hazafias lelkesedést, amellyel a berehovói körzet parasztsága reagált a párt és a kormány felhívására. A Vörös Zászló a Hazával szembeni kötelezettség teljesítéséért folytatott küzdelem ezen döntő időszakában zsákutcába jutott. A lap, kerülve az éles osztályharcot, nem leplezte le a cséplés és a terménybeszolgáltatás elmaradásának igazi okait a körzetben".

Az előbb megbírált Vörös Zászló szerkesztősége még a lap megjelenésének első évében hírül adta, hogy az újság égisze alatt egy műkedvelő csoport alakult, mely végül is 1946 februárjában egy Petőfi-est keretében mutatkozott be a nyilvánosság előtt.

„Az est műsorát a választások miatt városunkban tartózkodott Weisz elvtárs, a Kárpát-Ukrajnai terület elnökhelyettese nyitotta meg, pompásan felépített, nagy szónoki lendülettel előadott és egyre fokozódó érdeklődést keltett beszédében, ismertetve azt a szabadságot és jólétet jelentő, nemzeti mivoltunkat minden vonatkozásban megbecsülő, szebb, és emberhez méltó jövőt, amely az itteni magyarságra vár, amennyiben bele akar és bele tud helyezkedni a közös Szovjet-haza gondolat- és érzésvilágába. Az elnyomást emlegető ellenséges propaganda élő cáfolata ez a Petőfi-est, mondotta többek között, ez a magyar kulturünnep, amelyen az itteni magyarság akadálytalanul áldozhatott egyik legnagyobb nemzeti költője emlékének.

Utána Kiss Albert, beregardói fiatal földmunkás beszélt, aki előző nap tért vissza az orosz hadifogságból, ahol a legemberségesebb bánásmódban volt része, amelyet viruló egészségi állapota is bizonyít. Elmondotta, hogy valamennyi kárpátukrajnai fogoly visszakapta a szabadságát, és útban van szűkebb hazája felé."[45]

Ha így történt volna valójában, akkor valószínűleg a 18–20.000 elhurcolt kárpátaljai magyar férfi közül jóval többen látják viszont szeretteiket. Mert az igazság sajnos az, hogy a magyar férfiak zöme az éhség, a megaláztatás, a kimerítő munka, nos és a reménytelennek tűnő helyzet szülte kétségbeesés miatt odapusztult. A gulágról többnyire 1947 második felében jöttek haza a hadifoglyok és az internáltak.

Henri Barbusse Sztálinról megrajzolt portréja igencsak tanulságos. Az ismert francia kommunista író cikkét a Munkás Újság 1945. augusztus 26-i számában közli.

> „Élettörténete egy sereg diadal, egy sereg nehézség. Vasember. A neve egészen rá vall: sztalin – acél. Hajthatatlan és hajlékony, mint az acél. Hatalmának alapja ijesztő józansága, ismereteinek kiterjedtsége, csodálatos önfegyelme, a világos beszéd iránti szerelme, kérlelhetetlen következetessége (…) Örökös készenléte a kellő ember megválasztására (…) Ő a ma Leninje (…) Lenin a vezető, Sztálin a gazda. Végtelenül körültekintő, és nem egykönnyen ajándékoz meg valakit a bizalmával. Olyan óvatos, mint egy oroszlán.
> Ha beszélgetnek vele szívélyes, nyájas. Úgy tud nevetni, mint egy gyermek. Gorkij ezt a következtetést vonja le: nagy, tántoríthatatlan, erkölcsi egészsége kell, hogy legyen annak, aki így nevet. (…) ha Sztálinnak hite van a tömegben, a fordítottja is igaz. Az új Oroszország valóságos kultuszt űz Sztálinból. De ez a kultusz a bizalomban gyökerezik, és teljes egészében a mélyből nőtt ki."

A kárpátaljai sajtó – természetesen a Vörös Zászló és a fordításos Kárpáti Igaz Szó beszámoltak a Sztálin halálát követően tartott nagygyűlések hangulatáról. Sokan a szláv nemzetiségű, egyszerű emberek közül keservesen sírtak, kétségbeesetten kérdezték egymástól, mi lesz velük, mi lesz az országgal a nagy vezér nélkül. A magyarok többnyire mélyen hallgattak.

5.2. Az enyhülés évtizedei

A kívülálló számára ma már szinte felfoghatatlan, miért volt oly fontos, hogy a múlt század hatvanas éveiben végre legyen a kárpátaljai magyarságnak egy önálló napilapja. Aki nem élt abban a korban, az nehezen értheti meg, hogy ott és akkor egy hivatalos magyar nyelvű szöveg, legyen bármilyen bárgyú is a tartalma – az anyanyelvhez való jog érvényesülését jelentette a gyakorlatban. A kárpátaljai magyaroknak ezekben az években bizony számos olyan nagygyűlést, értekezletet kellett végigülniük, ahol a résztvevők többsége magyar anyanyelvű volt, ám föl sem merült senkiben, hogy ezen a nyelven megszólaljon.

Különösen az 1956-os magyar forradalom után vált fontossá és aktuálissá egy magyar nyelvű lap indítása, hogy köré egy magyar szellemi műhely szerveződjön, mely képes a magyarság szellemi életének felpezsdítésére.

45 Uo. 188.

„Úgy véltem, hogy miután a hatalmas erőket bevetni képes Szovjetunió ilyen könnyűszerrel eltiporta a magyar forradalmat, ezzel a szabadságnak végképp befellegzett, és el kell készülni egy török hódoltságnyi orosz uralomra Magyarországon. Így nekünk, kárpátaljai magyaroknak is számot kell vetnünk azzal, hogy nemzedékek élnek majd így: a Szovjetunió kötelékében, az itt kialakult társadalmi rendszer keretei között. Ebből pedig azt a következtetést vontam le magam és egész népcsoportunk számára, hogy nincs más hátra: minél jobban integrálódni kell a szovjet életbe, föladni eddigi félreállásunkat, visszahúzódásunkat, hisz a magyarság fönnmaradása itt csak így lehetséges. Ahhoz, hogy ezt a – talán több évszázadnyi – időt átvészeljük, sikeres, anyagiakban is, szellemiekben is prosperáló magyarságra van szükség, ez csak a reális körülmények közt való beilleszkedés útján érhető el."[46]

Balla Lászlóval együtt sokan gondolkodtak így akkoriban.

Ám a moszkvai, kijevi elvtársakat egyáltalán nem érdekelte az, hogy a kárpátaljai magyarok sikeresek legyenek, őket teljesen más szempontok vezérelték, amikor évek múltán engedélyezték egy önálló magyar nyelvű napilap megjelenését.

„A magyarországi forradalom azért hozott némi pozitív változásokat az életünkben. Talán anyaországi testvéreink fellépése nyomán valamelyest tartani kezdtek tőlünk is, talán a kádári konszolidációt akarták segíteni azzal, hogy bizonyos fokig jobb körülményeket teremtenek számunkra is. Rotman révén különben arról értesültem, hogy ebben valamelyest szerepük volt azoknak a magas rangú moszkvai funkcionáriusoknak is, akik a forradalom heteiben területi pártbizottságokon tanyáztak, riadtan figyelték a magyarországi eseményeket, és kissé szorongtak amiatt is, nem mozdulnak-e meg a kárpátaljai magyarok. Nem mintha bármely akció eltiprása probléma lett volna (a megerősített politikai rendőrség éjjel nappal talpon volt), de mégis, ugye, a külföld előtt kínos lett volna, ha (…) Nos, a moszkvaiak úgy látták, hogy a magyar lakossággal azért mégis jobban kellett volna a helyi politikának számolnia. Ez mégis: amolyan kirakat Magyarország felé. És kellemetlen dolgokat mondtak a helyi vezetőknek. Hogy hát ezt azért mégsem lehet. Tíz éven át nem volt Kárpátalján magyar középiskola, később is csak néhány mutatóba. Magyar párttagokat Kárpátalján – főként az értelmiség körében – lámpással kell keresni. És nincs a magyaroknak semmiféle sajtókiadványuk."[47]

Lássatok csodát, 1957-ben végre megindult a magyarországi könyvek és lapok behozatala, majd nem sokkal később lehetővé vált az anyaországi újságok, folyóiratok tömeges előfizetése. „Ezzel a több mint egy évtizedig elzárt és magába zárkózó kisebbség a nemzet új szellemi értékeinek a birtokába juthatott."[48] Sorra nyíltak a magyar középiskolák. 1963-ban az Ungvári Állami Egyetemen megnyílt a magyar tanszék. Fennállásának fél évszázada alatt itt 950-en szereztek diplomát. 1957-ben megjelent a Kárpáti kalendárium első száma, s ezzel egy olyan fórum teremtődött, ahová a szerkesztők nem csupán a napi propaganda elvárásait figyelembe vevő írásokat várták, hanem helytörténeti munkákat, kisebb irodalmi tanulmányokat, karcolatokat, stb. Az 1957–1964 közötti években Szenes (Kroó) Lászlón (két elbeszéléskötet) és Kovács Vilmoson (három verseskötet) kívül – Kecskés Béla és Sütő Kálmán egy-egy verseskötetet, Csengeri Dezső egy elbeszéléskötetet, Osvát Erzsébet két gyermekvers kötetet, Balla László egy verses- és egy gyermekverses kötetet, két riportfüzetet és két ifjúsági regényt adott ki.

46 Balla:106.
47 Uo. 107
48 Botlik–Dupka: 65.

5.3. Magyarországi sajtótermékek Kárpátalján

Mint az előzőekben szó volt róla, 1957-ben a kárpátaljai könyvesboltokban megjelentek az első Magyarországon nyomtatott könyvek, az újságárusoknál magyar lapokat lehetett vásárolni, valamivel később ezek előfizethetőkké váltak. Akkoriban talán senki sem gondolt arra, hogy a kárpátaljai magyar családok számára mennyire fontos a magyarországi olvasnivaló. Ha a magyar lakosság számarányát vesszük, akkor egy kárpátaljai magyarra legalább kétszer annyi hetilap, folyóirat jutott, mint egy az anyaországban élő nemzettársára.

A Magyarországról érkező postavonat – gyakorlatilag egy vagon – rakományát a szovjet posta nemzetközi részlegének a csapi állomáson működő kirendeltsége szortírozta és küldte tovább a járási postahivatalokba, illetve továbbította a hágón túlra, főként a birodalom különböző nagyvárosaiba. A postai kirendeltség munkatársaitól a Magyarországról a Szovjetunióba érkező lapok és folyóiratok számára vonatkozó következő adatokat sikerült beszerezni: számuk a múlt század hetvenes éveinek végére, a nyolcvanas évekre vonatkozó állapotokat tükrözik.

Napilapok:
Népszabadság (20.000 példány)
Népsport (20.000 példány)
Magyar Nemzet (15.000 példány)
Népszava (12.000 példány)
Magyar Hírlap (10.000 példány)
Hetilapok:
Szabad Föld (26–28.000 példány)
Magyar Ifjúság (24–25.000 példány)
Nők Lapja (22.000 példány)
Füles (20.000 példány)
Ludas Matyi (20.000 példány)
Kertészet Szőlészet (15.000 példány)
Ország-világ (18.000 példány)
Képes Újság (15.000 példány)
Élet és Tudomány (16.000 példány)
Autó-motor (15.000 példány)
Magyarország (6-7.000 példány)
Pajtás (6–7.000 példány)
IPM (2,5–3.000 példány)

Folyóiratok:
Lakáskultúra (2,5–3.000 példány)
Művészet (2.500 példány)
Valóság (1000 példány)
Fürge Ujjak (1800–2000 példány)
Kortárs (800–900 példány)
Új Írás (700–800 példány)

Ezen kívül a Dörmögő Dömötör gyermeklap, a Fáklya stb. szintén ezren felül példányszámban fogyott el.

Külön kutatás témája lehetne, hogy a szovjet érában a Kárpát-medence különböző régióiban milyen fokú érdeklődés mutatkozott meg a magyarországi sajtótermékek iránt, és hogy mi volt ezeknek a legfőbb oka.

Mindenképpen némi magyarázatra szorul a fenti adatsor. Mint látjuk, csaknem minden kárpátaljai családra – a népszámlálás adatai szerint Kárpátalján ekkoriban 150.000 magyar élt – jutott egy Népsport. Ez egyértelműen jelezte, a család egyik vagy másik, de legtöbbször mindegyik férfitagja – 8–10 éves kortól az aggastyánig – szurkolt valamelyik magyarországi focicsapatnak, s a nemzet valamennyi kiváló sportolóját ők személyes, jó ismerősüknek tekintették. A Szabad Föld által bemutatott vidéki Magyarország lélekben nagyon is közel állt a jelentős részben (nagyjából 62%-ban) falusi, kisvárosi környezetben élő kárpátaljai magyarokhoz. Praktikus tanácsok illetve új termesztési technológiák szintén bőven megtalálhatók voltak a lapban. A politikai napilapok óriási száma egyértelműen jelezte, hogy a világ dolgaira nyitott ez a közösség. Az Autó-motorból fogyó 15.000 példány nem a valós helyzetet, hanem inkább az itt élők vágyait tükrözte, hisz a Szovjetunió fennállásának utolsó évéig legalább tíz évet kellett várni egy új autóra (Moszkvicsra vagy Ladára). A Nők Lapjának, a Tükörnek, később az Új Tükörnek a vonzereje valószínűleg abban rejlett, hogy ezek merőben más életszemléletet, életstílust mutattak be. S az akkori ifjúság életérzését, céljait és vágyait sokkal pontosabban fogalmazták meg a Magyar Ifjúságban megjelent írások, mint a szovjetunióbeli, többnyire egy sémára szerkesztett komszomol lapok. Természetesen a magyarországi kurrens lapok – egyértelműen a hetilapokról van szó – előfizetése csakis szovjet mintára történhetett. Mivel jelentős részük limitálva volt, a dolgozó kollektívában elsősorban azok juthattak hozzá, akik pótlólagosan, de nem teljesen jó szántukból néhány olyan orosz és ukrán nyelvű ágazati vagy pártlapot is előfizettek, amelyek iránt körükben gyakorlatilag semmiféle érdeklődés nem mutatkozott.

Amit ma már nem engedhetne meg magának egy átlagos kárpátaljai magyar család, az akkor a világ legtermészetesebb dolgának számított: az egyik családtag egyhavi bére elment újság előfizetésre. A már akkor is drágának számító Lakáskultúra illetve a Művészet című folyóiratok közül messze nem minden példány Kárpátalján talált gazdára. Ezek egy részét azok a szovjet művészek, a nyugati kultúrára fogékony értelmiségiek rendelték meg, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek a magyar kultúrával. A magyarországi lapok megjelenése, bár ezt nyilvánosan senki sem hangoztatta, termékenyen hatott a kárpátaljai magyar újságírásra, hisz a szerkesztőségekben – persze másutt is, például pedagógus kollektívákban – egy-egy fajsúlyosabb írás napokon át a közbeszéd tárgya lett.

Így utólag szinte már hihetetlen, hogy a magyarországi sajtótermékek Kárpátaljai terjesztése több évtizeden át zökkenőmentesen zajlott. Csupán egyetlen olyan esetről tudunk, amire a háttérben végig mindenre figyelő állambiztonsági szervek meglehetősen hevesen reagáltak. De akkor is későn. Történt pedig, hogy 1988-ban sor került Szabó István Hanussen című filmjének bemutatójára. Ennek kapcsán az Új Tükörben ismertetés jelent meg az akkor már európai hírű rendező legújabb alkotásáról. A hetilap ebből az alkalomból közölte a Hitlert játszó színész fotóját: Hitler, a megszokott katonaruhájában, ölbe tett kézzel egy karosszékben ül. Amikor kézbe vették a lapot, a KGB munkatársai provokációra gyanakodtak, s gyorsan telefonáltak a járási postahivatalokba, hogy az ominózus lapszámot ne kézbesítsék ki az előfizetőknek. Ám mire az utasítás megérkezett, akkorára az Új Tükör egy része már eljutott

az olvasókhoz. A posta vezetői nem vállalták, hogy több ezer olvasónak elmagyarázzák, miért is kell lemondaniuk ezen a héten kedvenc magazinjukról.

5.4. Kárpáti Igaz Szó: mérték és igazodási pont

Végre eljött a nagy nap. A részben önálló Kárpáti Igaz Szó lekerült a nyomdagépről. „Igen, 1965. június 1-je, a holnapi nap, megjelenésünk napja fontos dátum lesz a kárpátaljai magyar szellemi életben" – írta lelkendezve Balla László.

> „Habár (…) Attól tartok, már akadhatnak, akik ezt a kijelentést olvasván elhúzzák a szájukat. Ugyan! Óriási esemény…! Egy bár magyar nyelvű, de kommunista újság, amely a területi pártbizottság titkárainak utasításait követi, a szemük rezdülését figyeli. Kérem azonban azokat, akik ezt az elhamarkodott következtetést levonják, gondolkozzanak el akkori helyzetünkön. Mekkora lehetett a magyar észjárás szerint fogalmazott cikkek éhe, mikor ilyenek húsz éven át nem jelenhettek meg, és hosszú ideig az anyaországból sem jött be újság. A Zakarpatszka Pravda magyarra fordított cikkei (…) mérhetetlenül távol estek az olvasótól, utalásaikat legtöbbször meg sem értették, hisz ezekben – példának okáért – sűrűn hivatkoztak az ukrán népköltészet és irodalom alakjaira, történeteire, mikor pedig keresztrejtvény jelent meg (a fordításos Kárpáti Igaz Szóban), a szerkesztőség lábjegyzetben figyelmeztetett: ukránul kell megfejteni. Régiónk magyar művelődési életéről nem esett szó. Magyar hagyományok, kulturális évfordulók! Ugyan, kérem! Épp erre volt a Zakarpatszka Pravdának gondja! És ami igencsak fájó volt: magyar emberek aláírása a cikkek alatt évszámra nem szerepelt. Aki a Kárpáti Igaz Szót kívülállóként olvasta, azt a következtetést vonhatta le, hogy Kárpátalján nem is élnek magyarok."[49]

Hogy miért is foglalkozunk ilyen részletesen az egyetlen magyar nyelvű kárpátaljai napilap önállóvá válásának kérdésével? Azért, mert a lap a magyar közösség – különösen annak vezető, értelmiségi része számára – nagyon sokáig iránytű, mérték és igazodási pont egyszerre. Nemkülönben hivatkozási alap. Ma már szinte hihetetlen, hogy nem csupán a kárpátaljai települések eredeti nevének használatáért kellett az újság vezetőinek különböző fórumokon harcot folytatni. Hosszú időbe telt, míg a kerület helyett járás, a terület helyett a megye szó használatára a pártbizottságban rábólintottak. A kárpátaljai iskolákban évtizedeken át a magyar tanítókat, tanárokat csak a peresztrojka beköszöntével szólíthatták az addig bevett Árpád Elemirovics helyett Árpád bácsinak, vagy Mária Karlovnát egyszerűen Marika néninek, vagy az alsó osztályban tanító néninek.

5.5. Polgárjogi mozgalom a Szovjetunió legnyugatibb megyéjében

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc okozta riadalom mellett vajon mi késztette a szovjet pártvezetést arra, hogy legalább némi engedményeket tegyen a kárpátaljai magyaroknak, többek között lehetővé téve egy önálló magyar napilap megjelentését? Az alábbiakban azokról a beadványokról lesz szó, amelyeket a kárpátaljai magyarok juttattak el a különböző rangú állami és pártvezetőkhöz, s melyben összefoglalták az itteni nemzetrészt ért legsúlyosabb sérelmeket. Az első beadvány még 1963 januárjában íródott. Kezdeményezője Kovács

49 Balla: 162.

János, egykori vöröskatona, akinek az ügyhöz sikerült megnyernie közel húsz társát (valamennyien az októberi forradalom, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság, az oroszországi, a spanyol polgárháború résztvevői). A levél címzettje az akkori szovjet pártfőtitkár, Nyikita Hruscsov. A memorandumban szó van az oktatás megoldatlan problémáiról, a magyar óvodák és középiskolák és szakközépiskolák hiányáról, s arról, hogy a magyar iskolákban nincsenek magyarul jól tudó pedagógusok. Felhívták a figyelmet arra, hogy az ungvári egyetemen azért kevés a magyar diák, mert nem tették lehetővé a magyar nyelvű egyetemi felvételit a magyar középiskolát végzettek számára. A levél aláírói nehezményezték, hogy magyar vidékeken sok az anyanyelvünket nem beszélő kolhozelnök, és más vezető beosztású személy. „A mérnökök, gyárigazgatók között úgyszólván alig akad magyar nemzetiségű. Annak ellenére, hogy területünkön nagy arányban élnek magyar dolgozók, nincs se magyar színház, se magyar népi együttes. A műkedvelő körök tevékenysége nem pótolhatja ezt a hiányt."[50] A beadvány ötödik pontja pedig így kezdődik: „Területünkön egyetlen magyar nyelvű önálló napilap vagy folyóirat sincs. A Kárpáti Igaz Szó, a Kárpátontúli Ifjúság, a Kolhozélet és a Vörös Zászló című lapok hasonnevű ukrán lapoknak (igen gyenge) fordításai. Úgy véljük, hogy legalább egy önálló magyar napilap kiadása szintén jogos kérelem."[51]

Az önálló magyar napilap megjelenésére ugyan még néhány évet várni kellett, ám már ebben az évben a magyar iskolák végzősei anyanyelvükön felvételizhettek az Ungvári Állami Egyetemre, ahol ugyanebben az évben megnyílt a magyar tanszék.

A második beadvány nyolc évvel később, 1971-ben íródott, és a Kárpátontúli Ifjúság című fordításos megyei lap mellett működő Forrás stúdió tagjai írták alá. A fordításos lap irodalmi oldalain akkoriban többnyire nem fordításos anyagok jelentek meg, hanem az eredeti – ukrán illetve magyar nyelven megírt – versek, novellák, karcolatok. A dokumentumot a Forrás Irodalmi Stúdió hatóságok által megtámadott tagjai – Kovács Vilmos, Fodó Sándor egyetemi oktató, Stumf (S.) Benedek András egyetemi hallgató és mások – Kovás Vilmos irányításával 1971 őszén készítették el, és házról házra járva támogató aláírásokat gyűjtöttek. A memorandumot – melyet miután szeptemberben és októberben több ezren aláírtak, többek között eljuttattak G. Smanykohoz, az ukrajnai KP Kárpátontúli területi bizottsági titkárához, J. Mejheshez, az Ukrajnai Írók Szövetsége kárpátontúli szervezete felelős titkárához, a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőbizottságához, Vaszil Lengyelhez és Fejes Jánoshoz, a Kárpátontúli Ifjúság szerkesztőihez. A Forrás stúdió tagjai nem csupán visszautasították az őket ért vádakat, hogy írásaik nem felelnek meg a szocialista realizmus követelményeinek, hogy nincs igazi társadalmi mondanivalójuk, nincs bennük pozitív politikai állásfoglalás, hogy a versekből mélységes világfájdalom, végtelen pesszimizmus, életuntság árad. Hogy ők a felelősök azért, hogy a Forrás stúdió az apolitizmus mentsvárává, az irodalmi destrukció központjává vált. Írásaikat védelembe véve a szerzők egyúttal felsorolták az egész „magyar lakosságunkat érintő problémákat, amelyek hátráltatják kárpátaljai nemzeti közösségünk fejlődését." Mint említettük, az első beadvány címzettje a megyei pártvezetés.

> „Tévedés ne essék, mi nem volt sérelmeket akarunk felhánytorgatni, nem érzelmeket akarunk felkavarni, amikor a problémák kapcsán olyan régi keletű, de makacsul tovább élő negatív jelenségekre hívjuk fel a figyelmet, amelyben a fogyatékosságok, fonákságok gyökereznek. Ellenkezőleg,

50 Csanádi: 245.
51 Uo. 245.

meggyőződésünk szerint népeink barátsága ellen az vét legsúlyosabban, aki igyekszik elhallgatni, elkendőzni, vélt vagy valóságos eredmények mögé rejteni a meglévő problémákat, s ezzel hagyja elmérgesedni őket".

Aztán következnek konkrétan a problémák: a magyar nyelvű óvodák hiánya, hogy az itteni magyaroknak nincs irodalmi folyóirata, hogy a Kárpáti Kiadó évente egy eredeti magyar szépirodalmi művet jelentet meg, olykor egyet sem, pedig jelenleg is hat magyar szerző kézirata hever valamelyik szerkesztő fiókjában. Hogy a magyar falvakban működő mezőgazdasági nagyüzemekben alig találni magyar vezetőket, hogy iskolásainknak, még a színmagyar falvakban is, oroszul kell köszönniük. A beadvány aláírói felvetik: „Nem volna-e jobb, célravezetőbb, a megoldás járható útja egy olyan testület létrehozása, amely mondjuk kulturális területen meglévő és jelentkező problémáinkat, ügyeinket átnézné, érdekeinket képviselné, tudván, hogy más fajta, nem különálló érdekek ezek, csupán specifikusak."[52] Felhívta az illetékesek figyelmét arra, hogy ilyen testületekre a „szomszédos baráti államokban" számos példát találunk. Vegyük csak a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségét, amely 15.000 románt, az ország lakosságának mindössze 0,15%-át képviseli.

A beadvány azonban nem érte el a remélt hatást, sőt, újabb hajsza indult a szervezők és az aláírók ellen. „Az újabb, az úgynevezett második beadványt 1972 tavaszán állították össze, ezt a dokumentumot 1660-an írták alá, közülük az első három: Kovács Vilmos, Fodó Sándor, Stumf (Benedek) András."[53] Ezt a húsz oldalas anyagot már a legfelső szovjet párt és állami vezetéshez juttatták el. A második beadvány aláírói követelték az 1944. novemberi elhurcoláskor a magyarság kollektív bűnösségéről kiadott határozat visszavonását, a magyar anyanyelvi oktatás kiterjesztését az iskolák minden szintjére az óvodától az egyetemig, kérték, hogy a magyar iskolákban engedélyezzék a magyar történelem oktatását. Külön felhívták a figyelmet a nyelvhasználati sérelmekre, mert még a színmagyar községekben is ukrán nyelven irányították a közigazgatást, intézték a lakosság ügyeit. Sértő, hogy a magyar tannyelvű iskolákban is ukrán volt az adminisztráció nyelve, a települések nevét csak elszlávosított formában használhatják, a városokban és a falvakban nincsenek magyar utcanevek, a középületeken és az intézményeken pedig hiányoznak a magyar feliratok.

Szinte hihetetlen, hogy a szovjet állambiztonsági szervek orra előtt, a mindenütt jelen levő besúgók éberségét kijátszva sikerült összegyűjteni több mint másfélezer aláírást, s azt eljuttatni Moszkvába, a címzetthez (a memorandum elővigyázatosságból több példányban készült).

Az 1976-tól Pomázon élő Íjgyártó Bálint beszámolt még egy fontos fejleményről.

„A beadvány egy másik teljes példányát átküldtük Magyarországra Aczél Györgyhöz (1917–1991), az MSZMP KB titkárához, egy korábban Kárpátaljáról áttelepült, de éppen akkor Beregszászon tartózkodó személlyel. Az illető azt hétfőn reggel átadta Aczél titkárnőjének a KB székházában. Az eredmény – még aznap délután – Fodót, aki Moszkvában még arra várakozott, hogy Mihail A. Szuszlov, az SZKP fő ideológusa fogadja, és jómagamat elbocsátottak a munkahelyünkről. Indoklás nélkül, mert az aláírásokból nem derült ki, hogy kik voltak a kérvény megfogalmazói és az akció szervezői."

52 Botlik–Dupka: 166.
53 Botlik (2003): 133.

Íjgyártó Bálint úgy tudja, hogy Aczél György a beadványt nyomban átadta a KGB magyarországi kirendeltsége főnökének, akinek utasítására azonnal intézkedtek Ungváron, ahol viszont nem tudták, hogy Fodó Moszkvában van.

„Az anyaországi pártvezető cselekedete hatalmas csalódás volt számunkra, mert bíztunk abban, hogy a Kádár kormány felfigyel a kárpátaljai magyarság sérelmeire" – mondta Íjgyártó Bálint. Két héttel azután, hogy Fodó Sándor Moszkvában átnyújtotta a második beadványt Szuszlovnak, bizottság érkezett Ungvárra, hogy kivizsgálja a dokumentum állításait. A helyi vezetés a tényeket nem tudta megcáfolni, G. Smanykot, a területi bizottság titkárát és Ruszin Emilt, a pártbizottság propagandaosztályának vezetőjét leváltották, de más érdemi intézkedés nem történt. Úgy tűnt, hiába volt minden.

Az illetékes elvtársak valóban nem tudtak erről az akcióról? Könnyen előfordulhat, hogy a titkosszolgálat irányítói és a pártvezetők csak a megfelelő pillanatra vártak ahhoz, hogy lecsapjanak. De azt jól tudták, hogy nagyon kényes ez az ügy. Az 1956-os magyarországi forradalom leverése, az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás után nagyon kellemetlenül jött volna egy magyar ügy Kárpátalján.

A Forrás Stúdió néhány tagját kicsapták az egyetemről, őket az akkori rendelkezéseknek megfelelően besorozták katonának. Mint mondtuk, a második beadvány szervezői közül Fodó Sándor és Íjgyártó Bálint elveszítette munkahelyét. Minden erőfeszítés hiábavaló volt? Fodó Sándor szerint azonban „Az 1972-es beadványt akkor is, most is egyértelmű sikerként könyveltük el. Bár nem volt látványos hatása, de enyhült a Kárpátalja magyarságát körülvevő szorítás."[54]

De végül is milyenné vált az a végre megszülető önálló magyar nyelvű napilap, amelynek létrejöttéért több mint két évtizeden át harcoltak a kárpátaljai magyarság öntudatos, egy ilyen nehéz és kényes ügy támogatását is bátran felvállaló képviselői.

> „Persze nem csak rajtunk múlott, sőt, nem is elsősorban rajtunk múlott, hogy milyen újságot szerkesztünk. Meg voltak velünk szemben a szigorúan körvonalazott követelmények. Ennek értelében fő feladatunk a gazdasági élet elemzése, a pártépítési kérdések fölvetése, a tanácsi szervek munkájának mérlegre tevése, és talán legkivált az a valami, amit a hivatalos zsargon »ideológiai nevelőmunká«-nak nevezett. Ezt fölötteseink különös szigorral kérték számon",[55]

emlékezik vissza az önálló Kárpáti Igaz Szó alapító főszerkesztője, Balla László. Aki a továbbiakban arról számol be, hogy az ideológiai nevelőmunka terén semmit nem volt szabad mulasztani, mivel a területi pártbizottságon azt is strigulázták, hogy például egy negyedév alatt hány vallásellenes cikk jelent meg a lapban, és hogy bontásban mennyi irányult belőlük egy-egy felekezet ellen. Ha ez a szám nem érte el a kívánt szintet, nos, azért szemrehányás járt. Tehát vigyázni kellett, hogy az újság kellő mértékben hazafias, internacionalista és vallásellenes legyen. E célnak megfelelően alakították ki a szerkesztőségi struktúrát. A lap közel harminc újságíróját hét rovathoz osztották be. Ezek közül a pártélet és a propaganda rovat volt a két legfontosabb.

Az ambiciózus Balla László már a lap indulásakor célul tűzte ki, hogy az önálló Kárpáti Igaz Szó ne csupán egy legyen a Szovjetunióban akkor megjelenő 283 köztársasági illetve

54 Uo. 139.
55 Balla: 192.

megyei lap közül. „Az volt a cél, hogy ne legyünk csak egyszerűen politikai napilap. Ezen a jellegen túl igyekezzünk olvasóink részére pótolni mindazokat a kiadványokat, amelyek magyarul az országban nem jelentek meg: irodalmi újságot, nőlapot, sportújságot, családi lapot, gyermekújságot, természetbarát kiadványt, művészeti magazint."[56]

A lap vezetői arra törekedtek, hogy magyarságintézményként működve közművelődési munkát is kifejtsenek.

> „[…] folyóiratszerűen szerkesztett, olvasmányos rovataink egyúttal fórumai voltak a lap köré tömörülő közösségeknek. Az íróké és egyéb művészetek művelőié a vasárnaponként (majd szombatonként) megjelenő *Neon,* fiatal tollforgatóinké volt a *Lendület,* széleskörű iskolás aktívánké a *Kis Kárpáti Igaz Szó.* A *Hegyen-völgyön* a természetbarátokat és -kutatókat fogta össze, az *Otthon* a családoké lett."[57]

A közművelődési munka fő irányai a következők voltak:

1971-ben a szerkesztőség patronálásával megalakult a megye fiatal tollforgatóit tömörítő József Atilla Irodalmi Stúdió.

1979 és 1986 között a laptestbe tördelve, az abból kivágható oldalakat kötetté fűzve 16 költő jutott önálló kötethez.

A 1980-as évek elején megalakult és közel egy évtizeden át működött a Kárpáti Igaz Szó olvasóinak Petőfi Énekkara.

1982 és 1989 között közel húsz festő, grafikus, fotós műveiből rendeztek kiállítást a szerkesztőség nagytermében, ilyenkor a laptestből kivágható katalógus készült.

A magyarok által lakott nagyobb községekben évi 3–4 alkalommal Kárpáti Igaz Szó fesztiválokat, szerkesztőségi nyílt napokat szerveztek.

Felmerül a kérdés, mi volt az ára ennek a viszonylag szabad és sokoldalú tényked̈ésnek? „Partnerei voltunk […] kinek? A területi pártbizottságnak, amely véges végig tejhatalmú parancsolóként állt fölöttünk, s amellyel legfeljebb alkudni lehetett, változó sikerrel és korántsem mindig."[58]

No és a fóbia. Balla László a már többször idézett visszaemlékezésében elismeri, hogy a lap vezetőinek tevékenységére kétség kívül rossz hatással volt a pártbizottsági diktátumon kívül még valami. „A lap két évtizedes fordítássá alacsonyítása során kialakult bennünk egy félelem, szinte beteges fóbia: jaj, csak nehogy elkövessünk olyasmit, ami miatt a bizalmat megvonják tőlünk, és visszasüllyedünk előző állapotunkba! Emiatt néha túlzásba vittük a lojalitást a hatalommal, s ennek egy-egy nem épp einsteini zsenialitású képviselőjével."[59]

Mit szól majd hozzá a pártbizottság? Bizony, egy-egy kényes téma megvitatásakor a szerkesztőbizottsági lapértekezleteken ez volt a legfőbb szempont. Az az igyekezet, hogy az újság mindenben megfeleljen a megyei pártbizottság elvárásainak, végül is egy torz szemléletmód és hozzáállás kialakulásához vezetett. Nézzük konkrétan. Az önállóvá vált Kárpáti Igaz Szó egy idő után rendszeresen közölte a Magyar Televízió programját. Természetesen ezúttal is egy kompromisszumos megoldás született, ezen az oldalon először a szovjet TV adása kapott

56 Uo. 193.
57 Uo. 197.
58 Uo. 203.
59 Uo. 202.

helyet a magyar adás programját pedig a csehszlovák televízió adásának programja követte. Ám Magyarországról – azon kívül, hogy a Nyíregyházán szerkesztett Kelet-Magyarország az Ungvárról hozzájuk eljuttatott cikkek segítségével negyedévente beszámolt a kárpátaljai vállalatok, mezőgazdasági nagyüzemek, stb. munkasikereiről, és tette ezt a szabolcsi kollégáktól kapott cikkek segítségével a Kárpáti Igaz Szó – nem vettünk tudomást. A kárpátaljai magyar olvasók többsége számára ez ugyancsak tudathasadásos állapotot jelentett, hisz magyarországi napilapokat és hetilapokat járattak, esténként a Magyar Televízió adásait nézték. Egyszer megtörtént, hogy a Kárpáti Igaz Szó egyik újságírója a Magyar Televízióban látott példával indította cikkét. Amúgy ártatlannak tűnő téma volt: az újságíró a kulcsos gyerekekről írt, azokról, akik szülői felügyelet nélkül töltik vakációjukat. A szerkesztőségi értekezleten a felelős titkár a kéziratot lobogtatva kemény szavakkal oktatta ki a kollégát: semmi közünk ahhoz, mi történik a határ túloldalán. Egy másik kolléga a gebinben kifejezést használta, figyelmeztették, hogy az öntudatos szovjet ember szemléletmódjától ez teljesen idegen.

A nyolcvanas évek közepén a Magyar Rádió Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében működő tudósítója Ungvárra látogatva interjút készített a Kárpáti Igaz Szó ipari és mezőgazdasági rovatának néhány munkatársával. Tudta ő ugyan, hogy ilyenkor mi a szabály, de szerencsétlenségére a főnökség házon kívül volt… Harmadnap szigorú megrovásban részesültek a nyilatkozó újságírók: egyáltalán honnan jött az az őrült ötletük, hogy a megye iparáról, mezőgazdaságáról nyilatkozzanak! – hangzott a dörgedelem.

Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején a szerkesztőség egyre több munkatársa települt át Magyarországra. Bizonyára felsőbb utasításra ügyüket nyílt pártgyűlésen vitatták meg, ezeken részt kellett venniük a lap párton kívüli munkatársainak is. Az előre kijelölt elvtársak hevesen bíráltak az átköltözőt: tettüket szovjet emberhez méltatlan cselekedetnek titulálták… Aztán, olykor egy negyedév sem telt bele, és már az egykori bíráló állt vádlottként a többiek előtt, őt ostorozták hasonló hévvel a kollégák. Akik természetesen az utolsó percig titkolták, ameddig titkolhatták, hogy már intézik áttelepülésüket.

Az ideológiai munka megkövetelte, hogy jelentősebb pártesemények, avagy az újabb szocialista vívmányok elérése alkalmával az újságírók úgynevezett visszhangokat szervezzenek. Ez többnyire úgy történt, hogy az újság valamelyik munkatársa telefonon a munkahelyén felhívta az illetőt, és elmagyarázta neki, hogy miről is fog nyilatkozni.

A cenzúráról: A cenzorok szobái ott voltak azoknak a termeknek a szomszédságában, ahová a szovjet és az ukrán távirati iroda (TASSZ és RATAU) anyagai érkeztek. Érdekes módon ezek az elvtársak – egy szót sem tudtak magyarul – csaknem kizárólag a központból küldött tudósításokat elemezték, nem került-e ezekbe a szovjet rendszert kompromittáló, illetve hadititoknak minősülő tény vagy adat. Ha az újságírók nagyritkán a megye valamelyik félig titkosított ipari üzemében készítettek riportot, akkor a szöveget egyeztették a cenzori hivatal munkatársaival. A megyében megjelenő magyar nyelvű lapokat az erre kijelölt káder, a megyei illetve a járási pártbizottságokon szemlézte, de már csak utólag. Hosszú éveken át nem történt semmi kirívó eset, viszont kisebb nagyobb nyomdahiba akadt bőven. Ezeket viszont a lap vezetői nagyon szigorúan vették. Ha elírták egy-egy fontos személynek a nevét, akkor a nyomdában aznap ügyeletes újságírót illetve a hibák észlelésére külön foglalkoztatott munkatársat – friss fej volt a neve – szigorúan számon kérték. A legtöbbet emlegetett eset talán az volt, amikor egy pártplénumról szóló központi tudósítás végén már a zárójeles szövegrészben a következő jelent meg „(Hosszan tartó taps. Hosszan tartó ütemes taps. Mindenkinek feláll.)”

A szovjet szerkesztőségek belső felépítését valószínűleg annak megfelelően alakították ki, hogy képesek legyenek kiszűrni az ilyen hibákat. Az elkészült kéziratok több szűrőn mentek keresztül, azokat először a rovatvezető olvasta, majd a felelős titkár, végül a lapot az azon a héten vezető helyettes szerkesztő is elolvasta. A főszerkesztő szintén kötelességének tartotta, hogy – többnyire már az oldalban – minden cikket elolvasson.

Nem vettünk Magyarországról tudomást, s az anyaország is úgy tett, mintha Kárpátalja nem létezne, vagy ha létezik is, ott nem élnek magyarok. Vagy ha mégis élnek, azok *szovjet magyarok*. Akik már – legalább is Balla László főszerkesztő Szovjet magyarok című publicisztikai cikksorozatának állítása szerint – „a fejlett szocialista társadalomban, a kommunizmus építésének magasabb fokán élnek mint magyarországi testvéreink, ezért ők azoktól némelyest különböző, sajátos magyarok, »szovjet magyarok«", erre büszkék, és ragaszkodnak életformájukhoz."[60]

„A kárpátaljai magyarok jövőjét, helyzetét ugyanis úgy ítéltem meg – s ezzel korántsem voltam egymagam –, hogy népcsoportunk létét és előrejutását egyvalami biztosíthatja: a sikeres integrálódás a szovjet életbe"[61] – írta a szerző közel harminc évvel a nagy visszhangot kiváltó publikáció megjelenése után.

> „A Szovjetunió sziklaszilárdnak látszott, semmi reménye nem mutatkozott bukásának az elkövetkező évtizedekben, sőt talán évszázadokban; úgy vélekedtem hát: ahhoz, hogy megmaradjunk, ebben az országban kell meggyökereznünk, berendezkednünk úgy, hogy sikeres versenytársai lehessünk más népek fiainak. Továbbélésünkhöz prosperáló magyarok kellenek. Ahhoz pedig, hogy elinduljanak az e felé vezető úton, valóban az szükséges, hogy a szovjet normákat s ne a magyarországi elvárásokat vegyék figyelembe."[62]

Nos, ez Budapesten kivágta a biztosítékot. Azt hihetnénk, hogy ez már a kádári vezetésnek is sok volt, mármint az, hogy kultúrájukban, szokásaikban, életfelfogásukban, céljaikban és törekvéseikben ennyire másak lennének a közvetlenül a határ túloldalán élő nemzettársak. Akikről – már aki ismeri őket – amúgy köztudott, hogy a magyar idő szerint jár az órájuk, többnyire magyar iskolába íratják be gyerekeiket, rengeteg magyarországi sajtókiadványt és könyvet rendelnek meg, főként a Magyar Televízió adásait nézik, s ha tehetnék, nem kétévente látogatnák meg magyarországi rokonaikat, hanem sokkal sűrűbben, ám ezt a szovjet jogszabályok – vagy inkább a bürokrácia – nem teszi(k) lehetővé. Sajnos a magyarországi pártközpontban nem emiatt hördültek fel. Balla László így írja le a magyarországi pártvezetés reagálását:

> „Főnököm (az a párttitkár, aki a szerzőt a cikk megírására biztatta – K. E.) számításai azonban nem jöttek be. A kárpátaljai és a magyarországi helyzet összehasonlítását ugyanis a kádári politika bírálataként is lehetett értelmezni. Magyarországon diplomáciai vonalon tiltakozás jött, pártbizottságunk részére a Központi Bizottságtól dörgedelem, felelősségrevonás."[63]

60 Uo. 221.
61 Uo. 222.
62 Uo. 222.
63 Uo. 222.

Ha elfogadjuk a szovjet népszámlálási adatokat – ez 150.000 kárpátaljai magyarral számolt – akkor a Kárpáti Igaz Szó a maga 42 ezres példányszámával a múlt század hetvenes éveinek közepére már eljutott minden itteni magyar családhoz.

Aztán jön a magyarországi rendszerváltás, szinte egy csapásra lehetetlenné vált a magyarországi lapok előfizetése. Az egyik napról a másikra bevezetett dollárelszámolás a gyorsan koldusszegénnyé vált kárpátaljaiak számára azt jelentette, hogy le kellett mondani kedvenc olvasnivalóikról. Az egyik kárpátaljai élelmes vállalkozó megpróbálkozott azzal, hogy a Szabad Föld remittenda példányait áthozta a határon, megszervezte az ellátó hálózatot, s így a lap egyhetes késéssel a kárpátaljai olvasóhoz is eljutott. Lássatok csodát, így is elfogyott belőle 5–6.000 példány.

A kárpátaljai magyarok a múlt század nyolcvanas, kilencvenes éveinek fordulóján többnyire napi megélhetési gondokkal küszködtek. Olyan magas volt az infláció, hogy közülük csaknem valamennyien *milliomosokká* váltak. Az ideiglenes ukrán pénz, a karbovanec szinte semmit nem ért, volt idő, amikor egy félbarna kenyérért a boltban – ahol ezen kívül szinte semmi mást nem lehetett kapni – 30.000 karbovanecet kértek.

Az alább elmondott történet egy kicsit később esett meg – 1992 táján – tehát már néhány évvel túl voltunk az általunk tárgyal időszakon. A beregszászi piac bejáratánál A4-es formátumú meglehetősen gyenge minőségű újságpapírra nyomtatott szöveget „osztogatott" egy fiatalember. Annyi pénzt kért a papírosért, amennyiért nagyjából negyed kiló kenyeret lehetett venni.

Mégis, mit árul, fiatalember?

A jövő heti magyarországi TV adások programját – hangzott a válasz.

Vettem egyet. Mint kiderült, valakinek az az ötlete támadt, hogy a helyi lap külön oldalakra nyomtatott TV-programjából illegálisan csináltatott néhány száz példányt a nyomdászokkal. Barátunk ezt a „műsoros újságot" kínálta megvételre. Mivel sokaknak akkoriban egyszerűen valódi újságra sem tellett… Szerencsére, ma már nem itt tartunk.

Bibliográfia

Balla = Balla László: *Szegény ember vízzel főz.* Ungvár, PoliPrint, 2002.

Benda = Dr. Benda Mária: *Egyesületi és társadalmi élet Bereg megyében*. Beregszász, Beregszászi Nyomda és Kiadóvállalat, 2003.

Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, Főnix, 1997.

Botlik (2003) = Botlik József: *A hűség csapdájában.* Ungvár-Budapest, Intermix, 2003.

Botlik (2005) = Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I.* Nyíregyháza, 2005.

Botlik–Dupka = Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon…* Budapest, Mandátum, 1991.

Czébely Lajos: *Napló 1976–1989*. Budapest-Beregszász, Mandátum, 1996.

Csanádi = Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásában*. Ungvár, PoliPrint, 2004.

Dupka–Horváth = Dupka György – Horváth Sándor: *Múltunk s jelenünk*. Ungvár, Kárpáti, 1987.

Halász = Halász Marianna: A kárpátaljai lakosság mindennapjai a korabeli magyar sajtó anyagai alapján az 1920-as években. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 2009/3. 79–102.

Ivaskovics–Palkó–Kohán = Ivaskovics József – Palkó István – Kohán László (szerk.): *Kárpátaljai református templomok*. Ungvár-Beregszász, Tárogató, 2000.

Keresztyén Balázs: *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*. Budapest-Beregszász, Mandátum, 2001.

Kovács–Benedek = Kovács Vilmos – Benedek András: Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában. Tiszatáj, 1970/10. 961–966. 1970/12. 1144–1150.

Kroó László: *A Kárpátok alatt*. Budapest, Kossuth, 1988.

László Gézáné – Szarka Ágota (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845–2000)*. Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, 2002.

M. Takács = M. Takács Lajos (szerk.): *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948*. Ungvár-Budapest, Intermix, 1994.

Marina Gyula: *Ruténsors. Kárpátalja végzete*. Nagyszőlős, Ugocsa Print, 1999.

Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest, Főnix, 2001.

Popovics Béla: *Munkács kultúrtörténete a korabeli sajtó tükrében*. Munkács, Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, 2005.

Riskó Marianna: *Ferencesek Nagyszőlősön*. Budapest, Új Ember, 2007.

S. Benedek = S. Benedek András: *A megmaradás esélyei*. Budapest-Beregszász, Mandátum, 1996.

Sándor = Sándor László: *Hidak partok között*. Budapest, Gondolat, 1988.

Szántó János (szerk.): *A kárpátaljai református egyház gyülekezetei*. Beregszász, Immanuel, 2006.

A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Romániában 1918–1989

Győrffy Gábor*

1. Az erdélyi sajtó az 1918–1940 közötti időszakban

1.1. Politikai háttér

Az első világháború 1918 őszén az Osztrák-Magyar monarchia vereségével ért véget, december elsején pedig az erdélyi románok Gyulafehérváron nemzetgyűlést tartottak, amely kimondta Erdély egyesülését Romániával. Az elfogadott nyilatkozat a wilsoni emberjogi elvek alapján garantálta a kisebbségi jogokat, ugyanakkor bizakodásra adott okot az is, hogy a következő év végén Alexandru Vaida-Voievod miniszterelnök Párizsban aláírta a román kormány nevében a kisebbségek jogainak tiszteletben tartásáról szóló nemzetközi egyezményt. A valóságban azonban ezeket az elveket túl kevéssé vették figyelembe, és a két világháború között az erdélyi magyar kisebbség folyamatosan ki volt téve a román kormányok jogkorlátozó intézkedéseinek, amihez a meglehetősen bonyolult bel- és külpolitikai helyzet is hozzájárult.

Románia és Magyarország népeinek sorsát döntően befolyásolta az első világháborút lezáró békeszerződések rendszere, amely nem vette tekintetbe az etnikai viszonyokat.[1] A trianoni békeszerződés 1920. június 4-én szentesítette a háború után kialakult állapotot és Romániához csatolta a történeti Erdélyt, a Partiumot és a Bánság egy részét. Az erdélyi magyarság passzív ellenállási politikája, melyet a gyulafehérvári határozatok utáni állapotok váltottak ki, ekkor már túlhaladottá vált. Az erre vonatkozó első jelzés Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István 1921-ben kiadott, a *Kiáltó Szó* című röpirata volt, amely a reális helyzetbe való beilleszkedést és a politikai cselekvést sürgette.

A két világháború között Románia alkotmányos királyság volt, és 1938-ig parlamenti többpártrendszer működött az országban, azonban az alkotmányosság a gazdasági-társadalmi fejlődés elmaradottsága miatt csak korlátozottan érvényesült. A húszas években rövidebb megszakításokkal a Brătianu család által vezetett Liberális Párt kormányzott, egészen 1928-ig, amikor Iuliu Maniu pártja, az erdélyi román polgárság és értelmiség támogatta Nemzeti Parasztpárt került uralomra.[2] Gheorghe Tătărescu miniszterelnöksége (1934–1937) a kisebbségi magyarság sorsának mélypontját jelentette. Alatta vált kormányrendszerré az a kétszínű politika, mely a kisebbségek tervszerűen végrehajtott elnyomását kifelé szép szavak és humánus elvek hangoztatásával leplezte. A kisebbségek helyzetét még inkább súlyosbította, hogy a náci szellemiségű Vasgárda-szervezet előretörése miatt ebben az időszakban vezették be újra

* Egyetemi oktató, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Politika-, Közigazgatás és Kommunikációtudomány Kar.

1 Köpeczi: 1734.

2 Uo. 1735.

az ostromállapotot és a szigorított cenzúrát.[3] A parlamenti demokrácia időszaka 1938-ban ért véget, amikor a súlyos politikai válság miatt II. Károly királyi rendelettel feloszlatta a politikai pártokat, és az új alkotmány alapján királyi diktatúrát vezetett be.

A két világháború között az erdélyi magyarság legfontosabb politikai szervezete az 1922-ben alapított Országos Magyar Párt (OMP) volt, amely egészen 1938-as feloszlatásáig vett részt a romániai politikai életben. A szervezet 1923-ban megkötötte Averescu tábornok Néppártjával az úgynevezett csucsai paktumot, amely bizonyos jogokat ígért a vallás, oktatás és művelődés téren, abban az esetben, ha a választásokon közösen indulnak és győznek. Az Országos Magyar Párt 1926-ban felmondta a megállapodást, és az erősebbnek tartott Liberális Párttal jutott hasonló megegyezésre, hogy hamarosan visszakanyarodjon a néppárti szövetséghez, majd a német kisebbséggel, aztán újból a liberálisokkal kísérletezzen. Az ilyenfajta egyezkedések biztosíthatták néhány magyar parlamenti képviselő megválasztását, az érdemi ígéreteket azonban a kormányok nem váltották be, a paktumpolitika a gyakorlatban nem javított a magyarság sorsán.[4]

1.2. Erdélyi magyar sajtókiadványok

Erdély egyesítése Romániával a sajtóviszonyokat is lényegesen megváltoztatta. A világháború előtti Erdélyben vidéki viszonylatban tekintélyes sajtó működött, így Trianon után a magát romániai életkeretben találó magyar nemzetrésznek fel kellett ismernie, hogy alkalmazkodnia kell az új helyzethez, és az örökölt intézményeket alkalmassá kell tennie arra, hogy kisebbségi léthelyzetben is hatékonyan működhessenek. Mivel elsőként a sajtó intézményrendszere épült ki, így a nyilvánosság vált az önszerveződő társadalom legfőbb belső hatalmává, egyszersmind az önvédelmi harc felvállalójává.[5]

A román uralom első időszakában az erdélyi lapok háború előtti hírszolgálata szinte teljesen megbénult, és évekbe tellett, amíg magyar lapok ki tudták építeni előbb országos, majd nemzetközi hírhálózatukat.[6] Másfelől a romániai magyar sajtó történetének első éveit a kedvező anyagi lehetőségek jellemezték. A centrumtól, Budapesttől való elszakadásnak jótékony hatásai is voltak: létjogosultságot nyert az újságírói pálya, a korábban vidékiesnek számító lapok országos jelentőséghez jutottak.[7] A húszas évek végéig egyfajta prosperálást tapasztalhatunk, ami a szakma presztízsének növekedésében is megmutatkozott: 1924-ben megalakul az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságíró szervezet, és újságíróklubok jönnek létre Erdély-szerte.[8]

Az 1918 utáni korszak egyértelműen a lapalapítások, lapvállalkozások kora. Azért is, mert a lapalapítások nem ütköztek különösebb nehézségekbe. A berendezkedő államhatalom mindent elkövetett, hogy megkönnyítse a Romániához csatolt erdélyi magyar nemzetrész elszakadását az anyanemzettől.[9] Az olvasás utáni vágyat az 1918 utáni első években elsősorban az

3 Mikó: 142.
4 Köpeczi: 1749.
5 Cseke (1997): 171–172.
6 Fleisz: 108
7 Bíró: 407.
8 Papp Z.: 48–49. Berey: 15.
9 Cseke (2003): 238.

új magyar sajtó elégítette ki, hiszen a magyarországi újság- és könyvbehozatal éveken keresztül szünetelt. A könyvolvasás a külföldi piac elérhetetlensége, majd drágasága miatt szűkebb keretek közé szorult, így a lapok igyekeztek átvenni az irodalmi, tudományos és művészeti kiszolgálás jókora hányadát is.[10]

A lakosság művelődési színvonalát tekintve megállapíthatjuk, hogy a statisztikák tanúsága szerint Romániában az írni-olvasni tudás szempontjából Erdély jóval a romániai átlag felett volt, csaknem 10%-kal haladva túl azt. Természetesen a Romániához csatolt területek régiói és 23 megyéje között is jelentős eltérések voltak. Így például a megyék viszonylatában nagy volt a különbség Arad (69%) és Máramaros (38%) között, a nagyobb területi egységek között pedig a Bánság állt az élen (71%).[11]

Monoki István 1941-ben tette közzé az 1919–1940-es időszak egészére vonatkozó sajtóbibliográfiáját. A kötet bevezetésében a szerző összesítő táblázatokat közöl, amelyből megtudhatjuk, hogy 1919-ben 108 időszaki sajtóterméke volt Erdélynek, amiből 21 napilap. A számadatok 1940-re 186-ra, illetve 33-ra változtak. A korszak – a címek számát tekintve – legtermékenyebb időszaka 1930-ra és 1936-ra tehető, akkor az időszaki kiadványok száma folyamatosan 300 fölött mozgott. 1938-ra azonban már csökkenést tapasztalhatunk, amelyet az akkor életbe lépett szigorú sajtótörvénynek tudható be, amely elsősorban a politikai sajtó megjelenésére írt elő szigorú feltételeket.[12]

Míg a világháború előtt az erdélyi magyar sajtóban Arad és Nagyvárad játszottak vezető szerepet, a háború után rövidesen Kolozsvár lett a vitathatatlan központ. Az újságokon kívül itt alakultak ki a vezető magyar intézmények, és itt létesítettek konzulátusokat a külföldi államok bukaresti követségei.[13]

Monoki adataiból kiderül, hogy a 69 helység közül a legtöbb kiadvány Kolozsvárt jelent meg (457 cím), ezt pedig Temesvár (214), Nagyvárad (147), Arad (126), Marosvásárhely (93), Szatmárnémeti (84) követte. Az adatsor azért is érdekes, mert így érthetőbbé válik az, amit más szerzők a korabeli cenzúra működéséről állítanak. A cenzúra ugyanis elsősorban a határ menti városok és Kolozsvár lapjaira koncentrált, ahol sokkal több lap jelent meg, és így nemcsak a Magyarországról érkező revizionista gondolatokat lehetett mihamarabb kiszűrni, hanem egyúttal a lapok jelentős hányada is kontroll alá esett.[14]

1.2.1. A politikai sajtó

A politikai sajtó az önszerveződés egyik legfontosabb eszköze volt a két világháború között az erdélyi magyarság számára. Az új lapalapítások közül megemlítendő a *Keleti Újság*, melynek első száma 1918. december 24-én jelent meg Weiss Sándor szerkesztésében, első oldalán az azóta is sokat idézett szalagcímmel: *Fehér zászlóval állunk előtted ismeretlen végzet*. A lap kezdettől a román politikába való aktív beavatkozást hirdette. 1927-ben az Országos Magyar Párt birtokába került, s annak a hivatalos lapja lett. Az irányváltoztatás után a főszerkesztő

10 Berey: 11. Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2004. 74.
11 Fleisz: 81.
12 Monoki: V–IX.
13 Bíró: 479–480.
14 Monoki: V–IX. Papp Z.: 45.

Szász Endre 1939-ig, utána felelős szerkesztő Nyírő József lett. Mellette a kolozsvári napilapok közül még kiemelkedett az *Ellenzék*, amelyet 1880-ban Bartha Miklós alapított, és 1944-ig folyamatosan megjelent. Politikai irányzata az 1920-as években a polgári liberalizmus, 1925-ben egy időre vállalta az OMP hivatalos irányvonalát, amikor azonban a magyar párt megszerezte a *Keleti Újság*ot, az *Ellenzék* a román kormányzat felé együttműködést kereső Bánffy Miklós liberálisabb csoportjának orgánuma lett. A két világháború közötti időszakban mindkét újság az erdélyi magyar szellemi élet elismert tényezője volt.[15]

Mellettük hasonlóan országos jellegű napilap volt a *Brassói Lapok*, melynek főszerkesztője 1919-ig Szele Béla, majd 1938–1940 között Kacsó Sándor.[16] A *Brassói Lapok* előnye volt, hogy Brassó politikailag kevésbé veszélyeztetett város volt. Kolozsváron, Temesváron, Nagyváradon ott voltak a román főiskolások, akiknek „mindegyike egy-egy cenzor volt", és reggel az első dolguk volt, hogy megjegyezzenek maguknak egy kisebbségi cikket. A revízió és az antirevízió kereszttüzében Nagyvárad, Szatmár és Arad sajtóját fokozottabban ellenőrizték. De Brassó az ország belsejében volt, közel Bukaresthez, ezért olyan hangon és olyan megvilágításban írhatott egyes eseményekről, amire a megkötött kolozsvári sajtó képtelen volt.[17] Brassóban kezdettől fogva enyhébben dolgozott a cenzúra, s a kiadó ezt ügyesen kihasználta: azokat a témákat, amiket a többi helyi lap nem közölhetett, vagy nem mert közölni, a *Brassói Lapok* megírta. Emellett elsőrendű újságírókat szerződtetett, átfogó tudósítói hálózatot épített ki, nagyon jó fizetéseket adott az alkalmazottaknak. Rendkívüli népszerűségre tett szert, s elsőrendű üzletnek bizonyult.[18] Például a *Brassói Lapok* el tudta érni, hogy amíg Kolozsváron és a határszélen minden helységnevet csak románul lehetett leírni, a lap a magyar helységneveket használta, és ezért úgy tűnt, hogy merészebb magyar újság, mint az *Ellenzék* vagy a *Keleti Újság*.[19] A kiadvány sikerét tükrözi, hogy voltak korszakok, amikor a lapnak Kolozsváron több előfizetője volt, mint a helyi lapok közül bármelyiknek. A *Brassói Lapok*ból Bukarestben, Konstancán, Galacon is több ezer példány kelt el.[20]

Szatmárnémetiben a legfontosabb napilap az 1929-ben meginduló *Szatmári Újság* volt, amely 1935-ben, a magyar helységnevek közlésének betiltása következtében *Újság*ra változtatta címét. Jelentős orgánumoknak számítottak a két világháború között a *Temesvári Hírlap*, a *Nagyvárad*, a *Nagyváradi Napló* és az *Aradi Közlöny*.

A sajtó az iskolák és az egyházak mellett a magyar közművelődés fontos tényezőjévé vált, hatásuk kiterjedt a mintegy másfél milliós magyarság minden társadalmi rétegére. A vezető napilapok példányszáma 6 és 15 ezer között mozgott. A *Brassói Lapok* és a *Keleti Újság* legjobb időszakukban elérték a 15 ezres példányszámot, míg az *Ellenzék* példányszáma 10 ezer körül mozgott.[21]

15 Cseke (2003): 242. Mokcsay: 266–276. A *Keleti Újság*ról ld. mek.oszk.hu/03600/03628/html/k1.htm#Keleti%C3%9Ajs%C3%A1g. Az *Ellenzék*ről ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/e.htm#Ellenz%C3%A9k

16 A *Brassói Lapok*ról ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/b.htm#Brass%C3%B3iLapok

17 Ligeti: 244–245.

18 Berey: 40.

19 Ligeti:245–246.

20 Uo. 244.

21 Bíró: 481.

1.2.2. Folyóiratok, egyházi és tudományos közlönyök

A sajtó decentralizációja miatt a két világháború közötti Erdélyben megjelenő folyóiratokat egyes ideológiai törésvonalak választották el, így megjelenhettek a konzervatív, liberális-radikális polgári és a bontakozó munkásmozgalmakhoz kapcsolható, baloldali lapok is.[22]

A folyóiratok közül 1921-ben indult a *Pásztortűz* – irodalmi, művészeti és társadalompolitikai hetilap, az erdélyi magyar irodalom egyik legrangosabb fóruma, amely egészen 1944-ig jelent meg. A lapot Reményik Sándor szerkesztette, és a kolozsvári Minerva Rt. adta ki Kolozsváron.[23] A marosvécsi irodalmi műhelyből kifejlődő *Erdélyi Helikon* havonta megjelenő szépirodalmi és kritikai folyóirat 1928-ban indult. Felelős szerkesztője eredetileg Kós Károly, a főszerkesztő mindvégig Kisbán Miklós (Bánffy Miklós). Indulásakor Áprily Lajos, 1929 júliusától Kuncz Aladár, 1931 októberétől Lakatos Imre, 1932 januárjától Kós Károly szerkeszti. A két háború közötti romániai magyar irodalom legrangosabb folyóirata lett; munkatársa volt a korszak csaknem minden számottevő írója. Ilyenformán a lap csakugyan sikerrel teljesítette feladatát: a két háború közötti romániai magyar irodalmi élet megszervezését.[24] A *Pásztortűz* és az *Erdélyi Helikon* is az irodalmi transzszilvanizmus eszméjének hívei voltak, és az erdélyi helyi értékeket terjesztették.

A transzszilvanizmus eszméjének válságát vetítette előre 1929 őszén a Kuncz Aladár által kezdeményezett *Vallani és vállalni* vita, amely az *Erdélyi Helikon* hasábjain látott napvilágot. Ennek keretében az erdélyi történelmi regény került keresztтűzbe, így Berde Máriának a vitaindító írása szerint az erdélyi írók a történelmi múltba menekülnek ahelyett, hogy az aktuális valóságot jelenítenék meg. Makkai Sándor, az Erdélyi Református Egyház püspöke, 1931-ben publikálja *Magunk revíziója* című írását, amelyben leszámol a Trianon előtti nemzeti illúziókkal, és politikai realizmusra ösztönzi az erdélyi magyarságot. Öt évvel később Makkai lemond püspöki hivataláról és Magyarországra költözik. Az egész erdélyi magyar közéletre nehezedő, tűrhetetlenné vált hatósági nyomásról árulkodik Makkai nagy feltűnést keltett írása, amely a budapesti *Láthatár* folyóiratban jelent meg *Nem lehet* címmel 1937-ben. Ebben Makkai összefoglalta nézeteit a romániai kisebbségi helyzetről, és arra a következtetésre jutott, hogy nem lehet elképzelni „a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését", mert „emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek tartja magát a kisebbségi »kategóriát«".[25] Az egyre súlyosabb politikai légkörben, a romániai szélsőjobboldal látványos előretörése közepette, az 1937 októberében zajló Vásárhelyi Találkozó a különböző szemléletű erdélyi magyar ifjúsági csoportok cselekvési egységének megteremtésére irányult.[26]

Szintén a két világháború időszakában, 1926-ban indult Kolozsváron a jelenleg is létező – 1940-től 1957-ig szünetelő –, az akkoriban baloldali eszméket felkaroló *Korunk* című folyóirat. Alapítója és az 1931. július-augusztusi számig szerkesztője Dienes László, aki 1929 januárjától Gaál Gáborral közösen jegyzi a lapot. Valójában Gaál 1928 januárjától társszerkesztő; Dienes 1928 második felében Berlinbe távozott, és ettől kezdve Gaál mellett levelezés útján vett részt a szerkesztésben.[27]

22 Papp Z.: 45. Mikó: 190.
23 A Pásztortűzről ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/p.htm#P%C3%A1sztort%C5%B1z
24 Az Erdélyi Helikonról ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/e.htm#Erd%C3%A9lyiHelikon
25 A Nem lehet című írásról ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#Nemlehet. Köpeczi: 1748.
26 Pomogáts: 9–12.
27 A Korunkról ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/k2.htm#Korunk

A már kisebbségi körülmények között felnőtt erdélyi egyetemisták és főiskolások indították 1930-ban az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratot. A László Dezső által szerkesztett lap már indulásakor a főiskolás kérdéseken túlmenően „a romániai új magyar nemzedék folyóirata" akart lenni, bár ezt az alcímet csak 1934-ben vette fel. A különféle társadalmi kérdésekkel foglalkozó folyóirat a legtermékenyebb munkát a falukutatás terén végezte.[28]

Az 1935-ben induló *Hitel* kezdettől fogva szemben állt az *Erdélyi Fiatalok*kal. A lap tényleges szerkesztése Venczel József és Makkai László nevéhez fűződik, akik elégedetlenek voltak az *Erdélyi Fiatalok* tájékozódásával, s tárgyilagosabb szociológiai megvilágításban akartak írni. Az új számozással megjelenő *Hitel* a következő évben komoly negyedévi folyóirattá alakult át Venczel József szerkesztésében.[29]

A két világháború közötti korszakban nagy jelentőségre tettek szert az egyházi és vallásos lapok, melyek közül néhány még a háború előtt indult, s olykor több évtizedes hagyományra tekinthetett vissza: az unitárius *Keresztény Magvető* 1864 óta, az *Unitárius Közlöny* 1889 óta, a *Katholikus Világ* 1898–1946 között, a katolikus *Hírnök* 1900–1944 között, a *Református Szemle* 1900 óta jelent meg. A nevelésnek és iskolaügynek külön szakfolyóirata is jelent meg a római katolikus egyház felügyelete alatt: az *Erdélyi Iskola* (1933–1944), amelynek szerkesztésében püspökké választásáig Márton Áron játszott fontos szerepet.[30] Népszerű volt továbbá Benedek Elek gyermeklapja is, a *Cimbora,* amely 1922-ben indult. A tudományos lapok közül megemlítendő az *Erdélyi Múzeum*, a gróf Mikó Imre által alapított Erdélyi Múzeum Egylet folyóirata, amelynek új folyama 1930-ban indult György Lajos szerkesztésében.[31]

1.3. Az erdélyi sajtó korlátozása

A hatalomváltozás teljesen új helyzetet teremtett az erdélyi magyarság életében, mivel 1918 decembere után a román jogszabályok és rendelkezések léptek életbe. A magyarságnak saját intézményrendszere kialakításáért meg kellett vívnia mindennapos adminisztratív harcát a román állami apparátussal. Igaz ez a megállapítás a sajtó működésére is, melyet az akkori román sajtójogi rendelkezések szabályoztak.

1.3.1. Jogi rendelkezések az 1923-as alkotmány elfogadásáig

Romániában először 1916 augusztusában, az Osztrák-Magyar Monarchia elleni hadba lépéskor hirdették ki az ostromállapotot, amely feljogosította a rendőrséget, hogy elvégezze a sajtókiadványok és az egyéb nyomtatványok cenzúrázását. Hamarosan a megyeközpontokban felállították a katonai cenzúrahivatalokat, amelyek a sajtó- és könyvkiadás mellett a postai küldeményeket is szigorúan ellenőrzte.[32] A román kormány még a háború vége előtt, 1918 szeptemberében egészítette ki az ostromállapot sajtócenzúrára vonatkozó rendelkezéseit. A

28 Az Erdélyi Fiatalokról ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/e.htm#Erd%C3%A9lyiFiatalok

29 A *Hitel*ről ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/h.htm#Hitel

30 Dávid (2010): 23.

31 Mokcsay (1939): 273. A *Cimborá*ról ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/c.htm#Cimbora, az *Erdélyi Múzeum*ról ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/e.htm#Erd%C3%A9lyiM%C3%BAzeum

32 Grecu: 127.

rendelet első pontja szerint az ellenőrzést a Minisztertanács Elnöksége végzi. Ennek értelmében a nyilvánosságnak szánt nyomtatványok, képek stb. terjesztéséhez az intézmény engedélye szükségeltetik. Ugyanez a rendelet vonatkozott a mozi- és színházi előadásokra, amelyek bemutatása szintén a cenzúra előzetes engedélyéhez kötött.[33]

A gyulafehérvári határozatok 1918. december 1-jén teljes szabadságot ígértek a Romániában együttlakó népek számára, melyek „saját nyelvükön, kebelükből való egyének által fogják művelni, kormányozni magukat és törvénykezésüket ellátni". A határozatok ugyanakkor tökéletes sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot ígértek, illetve olyan nyilvánosságot, melyben minden ember szabadon terjesztheti gondolatait.[34]

A sajtó működésére nagymértékben kihatottak a nyelvhasználatra vonatkozó rendszabályok. A nagyszebeni Kormányzó Tanács I. számú dekrétuma, amely 1919. január 24-én látott napvilágot, a román nyelvet hivatalosnak minősítette a románok által megszállt területeken, de ugyanakkor a kisebbségek számára érvényben levőnek írta elő az 1868:XLIV törvénycikket, azaz a magyarok ugyanazon jogokat kapták, melyeket annak idején a románok a magyar állam területén.[35]

A dekrétum ugyanakkor előírta, hogy „a helységneveket minden nemzet a saját nyelvén használhatja."[36] De amint elkészült a helységek román elnevezésének jegyzéke, a hatóságok egyre inkább kezdték szorgalmazni ezek használatát a magyar szövegekben. A cenzorok már 1921-ben, később pedig egyre gyakrabban előírták, hogy a magyar szövegekben is a román helységneveket használják a lapok. Mivel azonban a cenzúra ekkor még nem volt általános, egyes városokban a magyar újságírók szabadon használhatták a magyar helységneveket.[37]

A párizsi békekonferencián résztvevő román küldöttség végig tiltakozott azon elképzelések ellen, hogy külön szerződésbe foglalják a nemzeti kisebbségek jogait, és ezek tiszteletben tartását nemzetközi ellenőrzés alá vonják. Ion I. C. Brătianu miniszterelnök lemondása után a nemzetközi nyomás hatására végül 1919. december 9-én utóda, Alexandru Vaida-Voievod írta alá a szerződést, melynek tartalma a román cenzúra következtében csak később jutott az erdélyi magyarság tudomására. A szerződés széles közjogokat biztosított a kisebbségek – így a romániai magyarság – oktatási, vallási, gazdasági és politikai életében, így Románia kötelezte magát a nyelvhasználati jogok tiszteletben tartására is. A szerződés 8. cikkében a román állam kifejezetten hozzájárult ahhoz, hogy „egyetlen román állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában a magán- vagy üzleti forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bárminő közzététel terén, vagy a nyilvános gyűléseken".[38]

Románia különféle vidékein, leginkább a nyugati határ mentén fekvő városokban, a román megszállás kezdete óta majdnem állandósult az előzetes cenzúra.[39] A románok által megszállt területek helyzete azután tisztázódott végleg a nemzetközi jog szempontjából, hogy 1920. június 4-én aláírták a trianoni békeszerződést. A nagyszebeni Kormányzó Tanácsot feloszlatták, és a megszállott területeket végleg beillesztették Romániába.

Amíg a megszállás ideiglenesnek volt tekinthető, az esetleges zavargások elkerülése miatt az ostromállapotot és az előzetes cenzúrát még akár jóhiszeműen is lehetett indokolni.

33 Petcu (1999): 129.
34 *Magyar Kisebbség*, 1922/7.
35 Bíró: 359.
36 Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában*. Kolozsvár, Minerva, 1944. 115.
37 Bíró: 365–366.
38 Uo. 360.
39 Uo. 365–366.

Marian Petcu román sajtótörténész adatai szerint 1919-ben a legaktívabb cenzúrahivatalok Bukarestben és az erdélyi városokban (22 településen 553 alkalmazottal) működtek.[40] Ám 1920 után a békeszerződés aláírásával a bizonytalan állapotnak vége szakadt. Ennek ellenére a rendelkezések továbbra is életben maradtak, és akadályozták a magyar sajtó tevékenységét. 1920 júliusában a határsávokban, majd 1920 októberében az ország egész területén, 1921 márciusában a határ mentén hirdették ki az előzetes cenzúrát és ostromállapotot. 1922 januárjában a katonai övezetek és az egyes helyeken külön elrendelt ostromállapot kivételével az ország többi részein eltörölték a cenzúrát.[41]

A cenzúra eltörlését a január 15-i Hivatalos Lap közölte. A rendelet szerint az újságok a határzónán belül nem esnek a cenzúra kötelezettsége alá, de a lapok szerkesztőit és az újságírókat szigorú büntetéssel sújtják minden olyan cikkért, amely a koronát sérti, a kormányzó rezsimet támadja vagy a hadsereg ellen szól, illetve a kiadott rendeleteket kifogásolja.[42] A magyar újságírók körében a rendelkezés nagy felháborodást keltett, és az a vélemény alakult ki, hogy a cenzúra úgymond eltörlése még nagyobb akadályokat gördít az újságírás elé.[43]

Az ostromállapot eltörlése azonban nem tartott sokáig. Az 1923. január 23-i *Hivatalos Lap*ban megjelent 131. számú rendelettörvény a magyar-román határ melletti határsávot kiegészítve ismét elrendelte a cenzúrát és ostromállapotot Máramarossziget, Dés, Apahida, Nagyenyed, Székelykocsárd, Tövis, Gyulafehérvár, Petrozsény városokig terjedő vonalon. Ennek következtében az összes nagyobb magyar város, mint Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Arad, ahol a magyar szellemi élet központjai voltak, a cenzúra hatásköre alá estek.[44] E rendelkezések természetesen a többség életét is kordában tartották, de a kisebbségi magyarság – nemzeti identitás felvállalásában szerepet játszó – sajtóját még érzékenyebben érintették.[45]

1.3.2. Cenzúra és lapbetiltások

A román uralom több mint két évtizedében a cenzúra intézményének nem volt egységes szervezete és irányítása. 1933-ig az ostromállapotok bevezetésének időszakaiban a területileg illetékes helyi törvényszékek ügyészségei végezték az előzetes cenzúrát.[46] A cenzúra eleinte úgy működött, hogy a lap cikkének szövegéből kihúzták a kifogásolt részeket, s csak a mellette levő szavakat közölhették. Így a lapok üres részekkel, vagy pedig a kihúzott szavak helyén szorzójelekkel jelentek meg. A *Bihari Újság* 1921. január 13-án közölte az egyik cenzúrázott erdélyi lap 1920. december 25-én megjelent példányát, az alábbi cikket:

> „Hogyan mozduljunk, mikor Erdélyben újra meg újra ***. Hogyan mozduljunk *** amikor ki vagyunk téve annak a rettenetes félreértésnek ***. Ezt ma már nyíltan kimondhatjuk és egyúttal azt is, hogy nem lehet a társadalmi érintkezés terén kesztyűs kezet nyújtani annak, akit *** Jóllehet ma a szeretet ünnepe virradt reánk, mi még szeretetet sem kérünk. Józanabbak vagyunk annál, mintsem

40 Petcu (2005): 49–50.
41 Bíró: 503. Fleisz: 82.
42 Berey: 16.
43 A *Szamos* című napilap írását idézi Berey: 16.
44 Bíró: 503. Fleisz: 82.
45 Papp Z.:48–49.
46 Popescu: 28.

hogy ne tudnók: ***. Méltányos feltételeket kérünk a hatalomtól és biztosítékot arra nézve, hogy a magyarság *** kezdhesse meg gazdasági- és kultúrmunkásságának újrafelvételét".[47]

A fehér foltok legtöbbje egészen kicsi, csak egy-egy szó hiányát jelzi. Ezek kivált történeti és földrajzi vonatkozású szövegekben jelentek meg.[48]

Nemsokára a román hatóságok rájöttek, hogy a cenzúra így túlságosan feltűnő, és az olvasók előtt nyilvánvalóvá teszik az erőszak érvényesülését. Ezért az újságszerkesztőket utasították, hogy a kihúzott szavak helyén nem szabad üres helyet hagyni, a szöveget újra kell fogalmazni, és a cenzúrával értelmetlenné tett mondatokat rövid értelmes mondatokká kell alakítani. Így külsőleg kevésbé volt feltűnő a cenzúra működése.[49] Az elv óvatosságra intette a laptulajdonosokat, akik arra késztették a főszerkesztőket, hogy mielőtt engedélyezésre küldték volna a cikkeket, belső cenzúrát alkalmazzanak.[50]

A cenzúra nemcsak az újságokra és a folyóiratokra, hanem mindenféle sajtótermékre kiterjedt. A tudományos, irodalmi és művészeti kiadványokat éppen úgy előre kellett cenzúráztatni, mint az újságcikkeket. Gyakran a már cenzúrázott és kinyomtatott könyvet is elkobozták. Ez történt Jakabffy Elemér 1922-ben megjelent könyvével, amely *Erdély statisztikája* címmel jelent meg, és a kolozsvári tartományi statisztikai hivatal román vezetői által közreadott demográfiai számadatok hibáira mutatott rá. A román szerzők emiatt a hadbírósághoz fordultak, mely elkobozta Jakabffy könyvének példányait és a szerző ellen hadbírósági eljárást indított.[51]

A nyomtatványok mellett a cenzúra nyilvános előadásokat, így a színházak műsorát is ellenőrizte. A betiltások gyakoriak voltak, néha még a legismertebb magyar darabokat sem lehetett engedély nélkül bemutatni. 1923-ban a kolozsvári magyar színház műsorán szerepelt Madách műve, *Az ember tragédiája*, melyet a belügyminisztérium utasítására levettek a műsorról. Ugyanez az utasítás érkezett a marosvásárhelyi színházba is, azzal az érveléssel, hogy „a magyar közönség a színészekkel együtt énekelte volna a Marseilleise-t", ami rendbontásokat idézhetett volna elő. A román uralom alatt a darabot – különösképpen a forradalmi jelenetet – ezután is csak jelentős kihagyásokkal lehetett előadni. Madách színműve azonban nem volt az egyetlen problematikus darab: az 1930-as években a *János Vitéz*t is betiltották.[52]

A cenzúra keretei között a lapok mind erőtlenebbül tették szóvá a magyarság sérelmeit. Tulajdonképpen nem volt olyan szabály, amihez igazodni lehetett. Amit az egyik városban a cenzúra átengedett, nem biztos, hogy a másik városban megjelenhetett.[53] De gyakran az előzetes cenzúrázás sem volt garancia, hiszen gyakoriak voltak a lapbetiltások is. Alig volt olyan év, amikor valamelyik magyar lapot ne tiltották volna be. 1920 júniusában a *Temesvári Napló*t tiltotta be a rendőrség, majd decemberben az aradi *Rendkívüli Újság* jutott erre a sorsra.[54] Ligeti Ernő visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az aradi lap valóban „rendkívüli" hevességgel követelte a magyarság jogainak tiszteletben tartását a többségi kormánytól, és ezt a hangot nem bírták a

47 Illusztráció a kisebbségek védelmében. *Bihari Újság*, 1921. január 13. Idézi Bíró: 505–506.
48 Cseke (2003): 234–235.
49 Bíró: 506.
50 Cseke (2003): 239.
51 Bíró: 509.
52 Costa Foru Constantin Gheorghe: Cenzura teatrală la Cluj. *Adevărul*, 1923. január 29. Idézi Petcu (2005): 50. Bíró: 486.
53 Berey: 12.
54 Bíró: 504–505.

hatóságok.[55] Az eset úgy kezdődött, hogy december 24-én este, amikor a karácsonyi szám már készen volt, román katonák és detektívek jelentek meg a szerkesztőségben, és határozatot mutattak fel, mely szerint a katonai parancsnokság három hónapra betiltja a lapot. A prefektusnál érdeklődő küldöttség semmilyen magyarázatot nem kapott a katonai hatóságok eljárásáról. A lap főszerkesztőjét letartóztatták, majd pár nap múlva elengedték, de a letartóztatás okát utólag sem közölték. A lap megjelenését csak három hónap után engedélyezték, de a betiltás indokaira soha nem derült fény. Alig jelent meg újra a lap, Húsvét előtt a nyomdában ismét román rendőrök jelentek meg, akik elkobozták a cenzúrázott kéziratokat, és újból letartóztatták a főszerkesztőt. A hercehurca vége az lett, hogy a rendőrparancsnok 1922 januárjában végleg betiltotta a lapot.[56]

A cenzúra léte tehát nem védte meg a lapokat és az újságírókat a további következményektől, így a sajtóperektől sem, melyek mind a cenzúra idején, mind pedig az 1928-tól 1933-ig tartó cenzúra nélküli időszakban ugyanazzal az erővel folytak. A legkisebb célzás, a leghalványabb kritika is elég volt egy sajtóper elindításához.[57] A két világháborúra vonatkozó román szakirodalom is egyöntetűen elismeri, hogy a történelmi tartományok közül Erdélyben volt a legerősebb a cenzúra, de az előzetes ellenőrzés ellenére a sajtóperek száma is jelentős volt: az 1919–1934 közötti időszakban 607 magyar és 94 német újságírót ítéltek el sajtóvétségekért.[58]

A lapbetiltások és az egyéb korlátozások jegyzéke a következő években is meglehetősen hosszú. 1921 januárjában a *Brassói Lapok*-tól vonják meg a postai szállítás jogát. Márciusban a kolozsvári prefektus a város összes magyar lapját betiltotta, mivel indoklása szerint azok rosszakaratúan bírálták a román hatóságok rendelkezéseit. Tíz napig egyetlen magyar lap sem jelenhetett meg.[59] 1922 februárjában kolozsvári nacionalista diákok dúlták fel az *Ellenzék* szerkesztőségét, mivel a lap szatirikus hangnemben írt a kórházakban uralkodó állapotokról. Az esethez hozzátartozik, hogy a támadást előre bejelentették telefonon, de a rendőrség nem tett semmit a szerkesztőség védelmében. Következő hónapban a hivatalos megtorlást is életbe léptették, és a postaigazgatóság minden indoklás nélkül hat hónapra megvonta az *Ellenzék* postai szállítási jogát, ami azt jelentette, hogy a lap vidéki terjesztése lehetetlenné vált.[60]

1.3.3. Az erdélyi sajtó az alkotmány kihirdetése után

Románia új alkotmánya 1923. március 29-én lépett hatályba, hosszú előkészítő munkálatok és egyeztetések után. Az alaptörvény valamelyes visszalépést jelentett a kisebbségek Gyulafehérváron és Párizsban szerzett jogainak tekintetében, mivel csupán általános polgári jogokat nyilvánított ki, melyek a kisebbségeket is érintik, azonban nem garantálta a nemzeti kisebbségek speciális kollektív jogait. Az 5. cikkely szerint a „románok", azaz a román állampolgárok faji, nyelvi és vallási különbségre való tekintet nélkül élvezik a lelkiismereti- és tanszabadságot, a sajtó-, a gyülekezési és egyesülési szabadságot, továbbá a különböző törvények által megállapított összes szabadságokat és jogokat.[61]

55 Ligeti: 86.
56 Bíró: 506–507.
57 Uo. 507.
58 Petcu: 49–50.
59 Sulyok–Fritz: 29.
60 Bíró: 504–505. Berey: 17.
61 Mikó: 46. Barabás–Diószegi–Enyedi–Sebők–R. Süle: 20.

Az alkotmány 25. cikkelye kimondottan a szólás- és sajtószabadságról szólt. Eszerint „az alkotmány biztosítja mindenki számára, hogy szóban, írásban és a sajtóban szabadon fejezhesse ki gondolatait és véleményét". Következésképpen „sem cenzúra, sem pedig a közlemények megjelenésére, eladására, vagy szétosztására vonatkozó semmiféle más előzetes intézkedés nem állapítható meg." Az alkotmány szerint a publikálást nem lehet semmiféle hatósági engedélyhez kötni, és nem kérhető kaució az újságíróktól, szerkesztőktől vagy nyomdászoktól. A sajtóra nem alkalmazható a figyelmeztetések rendszere. Egyetlen újság vagy kiadvány sem függeszthető fel vagy tiltható be.[62]

Azonban az alkotmány publikálása után a cenzúra a kisebbségek által lakott nagyobb városokban zavartalanul működött tovább. A magyarok tiltakozása hatástalan volt, habár a helyezet furcsaságát egyes román értelmiségiek is tényszerűen megállapították. Pop Ghiță, az erdélyi román nemzeti párt kisebbségi szakértője a képviselőház 1923. május 30-i ülésén a „nemzeti diplomácia és a gyulafehérvári határozatok" nevében tiltakozott a cenzúra további fenntartása ellen, és beismerte, hogy egykor a magyar államban a román sajtó ennél nagyobb fokú szabadságnak örvendett. Azt is megállapította, hogy Erdélyben 1867 óta a háború kitöréséig nem ismerték sem az ostromállapot, sem a cenzúra fogalmát. Felszólalása azonban hatás nélkül maradt.[63]

Az Országos Magyar Párt parlamenti csoportjának főtitkára, dr. Willer József a *Magyar Kisebbség* című nemzetpolitikai szemle 1923. szeptember 15-i számában írja:

> „Az ország határszéli városaiban még mindig vígan garázdálkodik a cenzúra. Úgy mondják, az állam biztonsága követeli meg ennek a dohos intézménynek a fenntartását. Úgy mondják, hogy a cenzúra az állam életének és biztonságának ugyanolyan nélkülözhetetlen őre, akár a sziguranca".[64]

Pár hónappal később az erdélyi román párt bukaresti lapja, a *România* (*România*) is szóvá tette a magyar sajtó szabadságának korlátozását. A cikk írója azt követelte, hogy az alkotmányban biztosított sajtószabadságot a valóságban is adják meg.

> „Erdélyben még ma is, 5 évvel a fegyverszünet után fennáll a cenzúra – írta a lap. A kisebbségi lapok, mert hisz elsősorban ezeket cenzúrázzák, ma is fehér hasábokkal jelennek meg. Ami megjelenhetik a bukaresti román napilapban, nem láthat napvilágot a temesvári, aradi, nagyváradi, szatmári stb. kisebbségi újságokban. Egyes városokban háromszoros cenzúrának is alávetik a kisebbségi orgánumokat: a katonaság, a közigazgatás és az ügyészség cenzúrázzák."[65]

1924. december 19-én fogadták el a köznyugalom háborítását büntető törvényt, melyet kezdeményezőjéről, az akkori igazságügyi miniszter Gheorghe Mârzescu-ról neveztek el. A törvény elsősorban a Román Kommunista Párt tevékenységét volt hivatott megfékezni az egyre feszültebb román-szovjet viszony körülményei között. Ezért kifejezetten büntette a társadalmi és az államrend megváltoztatására irányuló erőszakos kísérleteket, az erre vonatkozó propagandatevékenységet, valamint a külföldi személyekkel vagy szervezetekkel való kapcso-

62 Románia 1923-as alkotmánya: www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=1517). Ld. még Berey: 17.
63 Verekedés a parlamentben. *Új Kelet*, 1923. június 1. Idézi Bíró: 503.
64 A sziguranca az állambiztonsági szerv román elnevezése. Berey: 21–22.
65 *România*, 1923. november 11. Idézi Bíró: 503–504.

lattartást.[66] A későbbiekben, főleg az 1930-as években számos sajtóperben hoztak ítéletet a törvény alapján.

A következő években, 1924–1926 között az ideiglenesen betiltott lapok közé került a nagyváradi *Esti Lap*, a gyergyószentmiklósi *Székely Szó*, a nagyváradi *Friss Újság*, a szatmári *Katolikus Élet*, az aradi *Magyar Újság* és a marosvásárhelyi *Székely Napló*.[67] Mindez annak ellenére, hogy az 1923-as alkotmány elvileg garantálta, hogy egyetlen sajtókiadvány sem tiltható be.

A szakmai szolidaritás jegyében a magyar újságírókat ért igazságtalanságokat a román kollégák a későbbiekben is szóvá tették. Ez történt 1927 tavaszán, amikor az *Adevărul* (*Igazság*) című lap szerkesztősége elítélte azokat a megtorlásokat, melyek a kolozsvári *Ellenzék* szerkesztőit sújtották. Az állami szervek azért léptek fel az említett újság ellen, mivel ez bírálta a népszámlálás módszereit, és arra buzdította a volt magyar állampolgár zsidókat, hogy magyar nemzetiségűeknek vallják magukat. Az *Adevărul* ugyanakkor azt is szóvá tette, hogy otthonában ismeretlen tettesek megtámadták Dienes Lászlót, a *Korunk* szerkesztőjét.[68]

Időközben ténylegesen kezdett kialakulni Erdélyben egy sajátos változata az addig is viszonylag egységesebb hangvételű magyar sajtónak. A zavaros átmeneti idők várakozása után az erdélyi lapok nekilendültek saját sorsuk irányításának. Az önálló erdélyi sajtórendszer 1927 körül kezdett kikristályosodni. Az elszakadás után tíz évvel már csökkenőben volt a budapesti lapok iránti érdeklődés is. Talán ezt érezték a hatóságok is, amikor öt budapesti lap szabad árusítását engedélyezték, de ezeknek ekkortájt már nem volt lényeges hatásuk, mivel az erdélyi magyarságot főképp a hazai politikai és gazdasági események érdekelték.[69]

Azonban az Averescu-kormány egy éves néppárti kormányzása alatt (1926–1927) újabb kisebbségellenes határozatokat léptettek életbe. Ekkor tiltották meg a vasutasoknak, hogy magyarul beszéljenek az utasokkal, és elkezdődött a magyar tisztviselők tömeges elbocsátása, hiába tiltakozott az OMP a választási paktum kötelezettségeinek figyelmen kívül hagyása miatt.[70] Averescu kormányzása alatt a sajtó, propaganda és tájékoztatás ügyeinek irányítását egy újonnan létrehozott intézmény vette át, amelyet a Minisztertanács elnökének rendeltek alá, miután 1919-től mindegyik minisztérium mellett működött egy sajtószolgálat. Az intézmény az évek folyamán különböző elnevezések alatt működött: Sajtó- és Tájékoztatásügyi Hivatal (Direcția de Presă și Informații), Sajtó és Propagandaügyi Főigazgatóság (Direcția Generală de Presă și Propagandă), Sajtó és Propagandaügyi Helyettes Államtitkárság (Subsecretariatul de Presă și Propagandă). A hivatal feladatai közé tartozott az államhatalom és a sajtó viszonyának a kérdésköre, ezen belül az információhoz való hozzáférés korlátozása és a sajtó ellenőrzése.[71]

A magyarság is nagy várakozással tekintett 1928 őszén Iuliu Maniu miniszterelnökké kinevezése elé. A nemzeti parasztpárti kormány egyik legelső intézkedése a háború óta fennálló ostromállapot megszüntetése volt, majd 1928. november 21-én egy rendelettörvénnyel eltörölték az előzetes cenzúrát is. A gazdasági világválság évei és a gazdasági cenzúra ellenére lényegében az ezt követő öt évben épült ki a romániai magyar sajtónak a kisebbségi élet csaknem

66 *Statul și dreptul în România interbelică*: www.rasfoiesc.com/legal/drept/Statul-si-dreptul-in-Romania-i39.php
67 Bíró: 504–505.
68 *Adevărul*, 1927. június 4. Idézi Petcu (2005): 53.
69 Fleisz: 88.
70 Berey: 38.
71 Petcu (1999): 132.

minden területét átfogó rendszere. Csakhogy ez az időszak túlságosan rövid volt ahhoz, hogy a szólásszabadság hagyománya konszolidálódott volna. A fasiszta rezsimek térhódítása idején, 1933 decemberében újból visszaállították Romániában a cenzúra intézményrendszerét.[72]

A gazdasági válságot az egész erdélyi magyar társadalom megérezte, hatásai alól az újságírók sem tudtak menekülni. A nehéz pénzügyi helyzetben felütötte a fejét a sajtóbanditizmus és egyre gyakoribbak lettek a szakmai visszaélések. Az erdélyi magyar újságíró szervezet reménytelen harcot vívott az álhírlapírók ellen, akik erdélyi szerkesztőségi igazolványokkal próbáltak itthon és külföldön különféle kedvezményekhez jutni. Az úgynevezett „táskás szerkesztők" a banki-gazdasági szféra zsarolásával igyekeztek pénzt kicsikarni, az „újságíró janicsárok" pedig magyar nevűk ellenére a többségi hatalommal való kollaborálással, antirevíziós magatartásukkal próbáltak előnyöket szerezni.[73]

A gyakori kormányváltások miatt a rendelkezések szigora és a korlátozások intenzitása váltakozó görbét mutatott, és végig megmaradt az erőszakos asszimiláció eszközének. A trianoni határok revíziójára vonatkozó diplomáciai erőfeszítések felerősödésének időszakában, Nicolae Iorga pártonkívüli miniszterelnöksége alatt (1931–1932) megtiltották a lapoknak, hogy revízióval kapcsolatos értesüléseket közöljenek. Ebben az időben történt, hogy a *Szatmári Újság* átvette a bukaresti *Calendarul* című vasgárdista napilapban megjelent, Franco di Veloni által szerkesztett revíziós térképtervét Közép-Európáról. A hatóságok elkobozták a Szatmári Újságot, és a szerkesztőségi helyiséget nacionalista román elemek összetörték.[74] A sajtóperek pedig a cenzúra nélküli időszakban is folytatódtak: Iorga rendkívül érzékeny volt a sajtótámadásokkal szemben, emiatt sokszor még a vicclapokat is perelte.[75]

A kisebbségi magyarságra mind nehezebb napok következtek attól kezdve, hogy Magyarországon Gömbös Gyula került uralomra és a revíziót kormányprogramjába nyíltan felvette. Ez a revíziós hullám szülte Romániában az antirevizionista mozgalmat, amit a román sajtó is igyekezett kiaknázni.[76]

1.3.4. Sajtóperek

Gheorghe Tătărescu miniszterelnöksége alatt az újságírókat valóságos blokád alá vette a cenzúra és az ügyészség. De az előbbi nem védett meg az utóbbival szemben, és sok magyar újságírót büntettek meg olyan cikkért, amit a cenzúra átengedett. Az ügyészek közül főként a kolozsvári Colfescu tett szert nagy hírre, aki vád alá helyezte a legártatlanabb újságírót is, a szerkesztővel és kiadóval együtt, s a legsúlyosabb büntetések kirovását kérte többórás vádbeszédeiben. A Tătărescu-rendszer csak elősegítette a magyar sajtó ellen évek óta folytatott hadjáratát.[77]

A román bíróságok magatartása a sajtóperekben ellentmondásos volt. Eljárásuk elsősorban arra irányult, hogy sorozatos zaklatással, megidézéssel és pénzbüntetésekkel kifárasszák az újságírókat. A pénzbüntetések hozzávetőleges számítás szerint csak a kolozsvári magyar új-

72 Mikó: 85. Cseke (2003): 239.
73 Berey: 50., 53.
74 Uo. 51.
75 Uo. 48. Cseke (2003): 238.
76 Mikó: 135.
77 Uo. 143–144.

ságírókra vonatkozólag mintegy félmillió lej összegre emelkedtek. A nagyobb, évekre terjedő büntetésektől általában óvakodtak, minthogy az ilyen jellegű büntetések különben sem voltak indokoltak. Számos újságírót jogerős ítélettel elítéltek, de az ítélet később amnesztia alá esett. Ennek ellenére sok jelentős magyar újságíró volt börtönben, s alig akadt köztük olyan, akinek pár tucat sajtópere ne lett volna. Olajos Domokos közel 50, Krenner Miklósnak 25, Szentimrei Jenőnek, Végh Józsefnek, Botos Jánosnak, Walter Gyulának, Nyírő Józsefnek, Mátrai Jánosnak és Zágoni Istvánnak 10–15 ízben kellett bíróság előtt védekeznie az ellene indított sajtóperben.[78] A vádak között a legtöbb esetben „államellenes izgatás" és „revizionista propaganda" szerepelt, de hoztak ítéletet „hamis lármakeltés" (Paál Árpád, 1934), pánikkeltés (Dénes Sándor, 1933, Tabéry Géza, 1934), a kormány túl erős bírálata (Reményik Sándor, 1934) jogcímen is.[79]

A sors iróniája, hogy Colfescu leginkább Krenner Miklóst vette célba, aki a kolozsvári *Ellenzék* hasábjain Spectator álnév alatt állandóan szorgalmazta a román-magyar közeledést. Krenner legvisszhangosabb sajtópere 1933 áprilisa és 1937 januárja között zajlott. A kolozsvári törvényszék már 1933. április 24-én ügyészségi vizsgálatot kezdeményezett annak kiderítésére, hogy ki a szerzője az *Ellenzék* húsvéti számában megjelent Spectator aláírású vezércikknek. *Húsvéti harangszó* című írásában Spectator a közös erdélyi hagyományokra épülő transzszilvanizmus, a liberális demokrácia eszmerendszere jegyében lényegében azt fejtette ki, hogy csakis egy autonóm Erdély biztosítaná a kisebbségek zavartalan beilleszkedését a román államkeretbe. Az ügyészségi vizsgálat eredményeként a vádirat az „állam egysége elleni felforgatás" vádját fogalmazta meg. Az 1935. március 1-jei ítélethirdetésben Krenner Miklóst egy hónapi elzárásra, kétezer lej pénzbüntetésre és politikai jogainak, valamint újságírói működésének háromévi felfüggesztésére ítélték. 1936. november 16-i dátummal a kolozsvári törvényszék főügyésze kiállította a letartóztatási parancsot, és utasította a rendőrkapitányságot, hogy tartóztassa le a 61 éves elítéltet, és szállítsa be a kolozsvári törvényszék börtönébe. Közben december 1-jén, Románia nemzeti ünnepe alkalmából királyi amnesztiarendelet lépett életbe, amely elengedte az 5000 lejig és három hónap szabadságvesztésig terjedő büntetéseket. Klein védőügyvéd ezért december 3-án kérvényt nyújtott be, hogy engedjék el védence büntetését. A kérelem eredményeként a királyi kabinetiroda 1937 januárjában hivatalosan értesítette az igazságügyi hatóságokat, hogy Károly király Őfelsége kegyelmi rendelettel felfüggesztette az ítélet végrehajtását.[80]

Nagy visszhangot keltett Szász Endre sajtópere is, amelynek során 1935 októberében elvi jelentőségű ítéletet hirdettek. A *Keleti Újság* felelős szerkesztőjét azért állították bíróság elé, mert amikor a vasúti vezérigazgatóság megtiltotta a vasutasoknak, hogy magyarul beszéljenek, vezércikket írt *Némák leszünk* címmel, melyben előadta, hogy a magyarság néma tüntetéssel lesz kénytelen válaszolni anyanyelv-használati jogának megsértésére, és még a vasúti jegyet is hang nélkül, papírra feljegyzett városnevek bejelentésével fogja kérni. Az ügyész nem tett vádindítványt, mivel úgy vélte, hogy a vasúti társaság kereskedelmi vállalatként köteles figyelembe venni az ügyfelek igényeit, és ezért hibát követett el a rendelet kiadásával. A bíróság végül felmentő ítéletet hozott.[81]

78 Bíró: 508.
79 Dávid (2010): 17.
80 György: 40–47. Cseke (2003): 241.
81 Berey: 56–57.

Szintén 1935-ben, november 16-án a temesvári törvényszék előtt zajlott dr. Vuchetich Endre, a *Déli Hírlap* főszerkesztőjének a sajtópere, akit azért idéztek be, mert *Mindenütt lopnak* című vezércikkében kifejtette, hogy a korrupciót nem lehet tüneti kezeléssel gyógyítani, hanem a baj gyökeréig kell nyúlni. Egy másik lapszámban a *Déli Hírlap* ugyanakkor megírta, hogy a *Paris Soir* szerint Magyarország a Népszövetség elé akarja terjeszteni a revíziós kérelmét. A bíróság a két pert egyesítette, és dr. Vuchetich Endrét a Mârzescu-törvény alapján hat hónapi fogházra és tízezer lej pénzbüntetésre ítélte.[82]

Noha az elzárástól általában megszabadultak az újságírók, a pénzbüntetések behajtásától rendszerint nem tekintettek el. Amiként megfelelő összeg ellenében afölött is hajlandóak voltak szemet hunyni, hogy adott esetben az elítélt helyett más személy vonul börtönbe. Feltűnő, hogy például Kacsó Sándor neve nem szerepel a Bíró Sándor által közreadott listán, annak ellenére, hogy a *Brassói Lapok* vezető publicistájaként és főszerkesztőjeként gyakori vádlottja volt a két világháború közötti sajtópereknek. Ez azzal magyarázható, hogy a szerkesztőségek külön személyt alkalmaztak a lap munkatársaira kirótt börtönhónapok letöltésére, akinek az volt szerződésében, hogy egy évből legfeljebb hat hónapot tölt börtönben, saját maga választása szerint.[83] Egyébként nem csak a *Brassói Lapok* kiadóvállalata alkalmazta ezt a módszert: a *Keleti Újság*nál és az *Ellenzék*nél is dolgoztak úgynevezett „ülőszerkesztők".[84]

Holott a magyar újságírókat sajtóperek sokasága sújtotta, a hatóságok korántsem alkalmazták ugyanazt a mércét a román újságírók esetében. A román uralom alatt magyarellenes izgatásért nem ítéltek el román újságírót, még akkor sem, ha a vétség egyértelmű volt. Ilyen volt például Octavian M. Dobrotă írása a *Román hang az elszékelyesített vidéken* (*Glas românesc în regiunea secuizată*) című székelyudvarhelyi lap 1936. november 12-i számában. A cikk Mussolini milanói beszédét ostorozta, az olasz diktátort az őrültek házába küldte, a romániai magyaroknak pedig Szent-Bertalan éjszakát helyezett kilátásba, ami után jöhetnek majd az olaszok, hogy a magyar hullákat Erdélyben összeszedjék. A cenzúra átengedte a cikket, mivel azonban a Mussolinira vonatkozó sértő kifejezések miatt az olasz és román kormány között diplomáciai jegyzékváltás indult meg, a kormány kénytelen volt két hétre beszüntetni Dobrotă lapját. Ezzel az ügy Olaszországra vonatkozó része lezárult. Közben az Országos Magyar Párt elnöke az udvarhelyi ügyészségen bűnvádi feljelentést nyújtott be Dobrotă ellen nemzetiség elleni izgatás címén. Az ügyészség azonban megszüntette Dobrotă ellen az eljárást, „mivel a feljelentésben foglaltak nem egyesítik magukban a bűncselekmény elemeit".[85]

1.3.5. Sajtójogi rendelkezések az 1933–1938 közötti időszakban

Miután 1933 végén újra életbe lépett az előzetes cenzúra és az ostromállapot, a megyei ispánságok mellett a katonai hatóságok is szerepet kaptak a cenzúra működtetésében. Ez azt jelentette, hogy a Belügyminisztérium és a Nemzetvédelmi Minisztérium együttműködve

82 Berey: 57.
83 Cseke (2000): 158–159.
84 Cseke (2003): 242.
85 Mikó: 169–170. Bíró: 508.

végezték a cenzúrát.[86] Ezek a hatóságok ettől fogva megtiltották az időszaki kiadványokban a magyar helységnevek használatát, s mivel a magyarok alig ismerték a román helységneveket, az olvasók sokszor nem értették a lapok közleményeit, egyes irodalmi és tudományos munkák kiadása pedig lehetetlenné vált. Az *Erdélyi Múzeum* folyóiratban például egy helység- és dűlőnevekről szóló tanulmányból a cenzúra kitörölte az összes földrajzi nevet. Végül bizonyos tolvajnyelv honosult meg a magyar sajtóban. Erdélyt „országrészünk", Kolozsvárt „kincses város", Marosvásárhelyt „székely főváros", Nagyváradot „peceparti Páris" néven kezdték idézni a lapok.[87] Mindezek az intézkedések csak a magyar sajtóra voltak érvényesek, a német újságok továbbra is németül közölhették a helységneveket.[88] Ebben az időszakban a „magyar földrajzi név használata" egyenesen sajtóvétségnek számított, és nemsokára a vád a sajtóperek irataiban is feltűnt.[89]

Miután a magyar helység- és földrajzi nevek használatát betiltották, maguk a lapok is arra kényszerültek, hogy nevet változtassanak. Ahol lehetett, általában csak a földrajzi vagy helységnév maradt el: a *Nagyváradi Napló* egyszerűen *Napló*, a *Nagyváradi Friss Újság* egyszerűen *Friss Újság* név alatt jelent meg. Az *Erdélyi Szemle* elnevezése *Szemle* lett. A *Nagyvárad* viszont *Szabadság* névre „keresztelkedett".[90]

De a cenzúra nem csak tiltó szerepet játszott a magyar sajtó életében, hanem voltak időszakok, amikor azt is előírta, hogy mit és hol közöljenek. Már 1937 előtt is voltak ilyen esetek, de addig csak elvétve fordultak elő. Például 1936-ban a székelyudvarhelyi *Székely Nép* című napilapnak azzal a meghagyással küldték el a Háromszék megyei román prefektus beszédét, hogy azt teljes egészében közölje. Mivel a lap megtagadta az utasítást, a prefektus betiltotta a lap megjelenését, majd elkobozta a kinyomtatott lapot.[91]

A Romániában megjelenő sajtó mellett a posta- és vámhivatalok alkalmazottai a külföldi behozatalt is szigorúan ellenőrizték. Egy 1934-ben készült jelentés szerint a folyó évben az illetékes hivatalok 911 külföldi újságot és folyóiratot ellenőriztek, ezek közül a legtöbb francia (420), angol (90) és magyar nyelvű (72) volt. A betiltott sajtókiadványok jegyzékében 12 francia, 6 angol és 19 magyar cím szerepelt.[92]

A könyvek és egyéb kiadványok cenzúrája az újságokéhoz hasonlóan történt, a kifogásolt részek törlésével. 1935-ben nagy port kavart a kolozsvári Minerva Rt. Kiadásában megjelent magyar ábécéskönyv sorsa, melyet Gyallay Domokos, a *Magyar Nép* című hetilap szerkesztője írt. A könyv anyagát a kolozsvári román cenzúrahivatal előzetesen átnézte és jóváhagyta. A könyv hamarosan 40.000 példányban jelent meg. Azonban a román tanítók elkezdtek feljelentéseket küldeni a közoktatási minisztériumba a könyv „irredenta" szellemére hivatkozva. Az egyik kifogás Kisfaludy Károly verse, a *Szülőföldem szép határa* ellen fogalmazódott meg, melyben a román ügyész burkolt irredentizmust vélt felfedezni. A legsúlyosabb vádpont azonban Petőfi díszruhás képének közlése volt. Emiatt a belügyminisztérium rendelete betiltotta az ábécéskönyv terjesztését, és meghagyta a román csendőröknek, hogy kobozzák el példányait. Gyallay Domokost megidézték a marosvásárhelyi

86 Popescu: 28.
87 Mikó: 143–144.
88 Berey: 58–59.
89 Dávid (2010): 17.
90 Berey: 55. Mokcsay: 269.
91 Bíró: 512.
92 Petcu (1999): 137.

törvényszékre, ahol államellenes izgatás miatt felelősségre vonták. De a bíróság végül nem ítélte el a szerkesztőt.[93]

A cenzúrahivatal jelentéseiből és a sajtóperek anyagából fel lehet térképezni a két világháború közötti román cenzúra alapelveinek magyar vonatkozásait. A cenzúra mindenekelőtt a magyar nemzeti öntudatot és összetartozást erősítő cikkekre, és az államvezetés bárminemű kritikájára volt érzékeny. Olyan cikkek sem jelenhettek meg, amelyek célja az elnyomó intézkedések elleni magyar társadalmi összefogás megszervezése volt. A román újságíróknak természetesen szabad volt a legélesebb kritikákat is megírni, ezért a magyar újságoknál kialakult az a gyakorlat, hogy szó szerint közölték a román ellenzéki sajtóban megjelent kritikákat. Különösen 1934 után lett mindennapossá ez a módszer, és a magyar újságok mindenikében szokásos rovattá alakult a „*Mit ír a román sajtó?*". A román cenzorok a szó szerinti idézeteket már nem törölték, s a magyar közvélemény ilyenformán mégis tudomást szerzett az országban uralkodó állapotokról.[94]

A cenzúrahivatalok további alapelve az volt, hogy semmiféle hírt nem engednek közölni, amely Magyarországot kedvező színben tüntette volna fel a magyar olvasók előtt. Ezért a legártalmatlanabb budapesti hírt is törölték.[95] Az is megtörtént, hogy a cenzúrahivatal kicenzúrázta a magyarországi híreket, mert a szerkesztő ezeket előbb közölte, mint a többi európai országból érkező tudósításokat.[96]

A szigorú rendszer ellenére azonban a cenzúra intézménye mindvégig a román közerkölcsökre jellemző intézmény maradt. Nem volt egyetlen lap sem az országban, vagy akár más időszaki termék, amely ne fizette volt le nyíltan a cenzort. Nem azért kellett megvesztegetni, hogy bizonyos híreket engedjen be a lapba – hiszen ezek miatt úgyis utólag meggyűlt volna a baja a szerkesztőknek – hanem azért, hogy feleslegesen ne akadékoskodjon, ne tartsa vissza a levonatot, ne ellenőrizzen újra akkor is, amikor a rotációs gép már elindult.[97]

1.3.6. Sajtóélet a királyi diktatúra felállítása után

A fasizmus támadásával szemben Romániában 1938-tól kezdve szélsőjobboldali diktatúrát vezettek be, amit II. Károly király tekintélyuralmi rendszerének kiépítésére, s az ehhez igazított nemzettudat megteremtésére használtak fel. Az 1938 elején népszavazásra bocsátott korporatív szellemű alkotmánytervezet az új kormányzási formát szentesítette. A tervezet ellen a 4,3 millió szavazóból az ostromállapot közepette mindössze 5483-an mertek szavazni – azok zöme is Erdélyben.[98]

Habár az alkotmány elviekben garantálta a sajtó- és szólásszabadságot, a 4. cikkelye minden kétséget kizáróan magába foglalta a politikai rendszer által szükségesnek tartott, sajtóra vonatkozó korlátozó intézkedéseket is: „egyetlen román állampolgár sem nyilváníthatja ki, sem szóban, sem írásban, az államforma megváltoztatására (…) vagy az osztályharcra vonatkozó nézeteit."[99]

93 Bíró: 509–510.
94 Uo. 510–511.
95 Uo. 511.
96 Berey: 22.
97 Ligeti: 245.
98 Köpeczi: 1737.
99 Románia 1938-as alkotmánya: www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.frame

Az alkotmány 46. cikkelye szerint a törvényhozó házak feloszlatása idején a királynak jogában állt bármilyen törvényerejű rendeletet kiadni, melyet a törvényhozó gyűléseknek a legközelebbi ülésszak alkalmával jóváhagyásra elő kell terjeszteni. Mivel az új alkotmány kihirdetésének idején a király feloszlatta a parlamentet, a sajtójog reformja is királyi rendelettörvénnyel jött létre. Az 1938-as sajtójogi rendelet elsősorban az időszaki lapok tulajdonviszonyainak és fenntartási eszközeinek ellenőrzésében hozott újdonságokat. Eszerint az időszaki sajtótermékek tulajdonosa csak román állampolgár lehetett, továbbá a törvény tiltotta, hogy a laptulajdonos vagy a kiadóvállalat idegenektől pénzt vagy más anyagi segítséget fogadjon el. Ezzel azt akarták meggátolni, hogy a lapvállalatok mögött idegen érdekek bújhassanak meg. A rendelet érzékenyen érintette a magyar sajtót, amely ily módon nem kaphatott támogatást Magyarországról.[100]

A romániai demokrácia általános hanyatlása miatt az 1938–1940 közötti időszakban az erdélyi magyar sajtónak lényegesen csökkent a közéleti szerepe. Az újságok állandó felügyelet alá kerültek, a lapok többsége a ráfizetés és a megszűnés között vegetált. Az új sajtójogi rendelkezések következtében 1938-ban egyszerre 53 lap volt kénytelen beszüntetni tevékenységét. A sajtó térvesztése miatt erre az időszakra jellemzővé vált, hogy az újságírók egy része átköltözött Magyarországra, és ott folytatta tevékenységét.[101]

A királyi diktatúra bevezetése után a román cenzúra már rendszeresen előírta a lapokban közlendő anyagokat. A cenzúrahivatalban készített cikkeket leküldték a lapok szerkesztőségébe, és utasították a főszerkesztőt, hogy azt meghatározott helyen közölje. Az utasítások egyes esetekben még a cím szedésének módját és a mellékelt fényképek méretét is tartalmazták. Az 1939-es cenzúra jegyzékének tanulmányozása arra enged következtetni, hogy a rendkívül feszült politikai helyzetből és az ostromállapot kihirdetéséből adódó nyilvánvaló korlátozások mellett megjelennek egyes személyes érdekek, illetve olyan korlátozások, amelyek a hatalmon levők érzékenységét voltak hivatottak óvni.[102] Az intézkedések betartását az ostromállapot alatt álló helységekben a katonai parancsnokság képviselője ellenőrizte, ami általánossá vált azután, miután 1939 februárjában az egész ország területén bevezették az ostromállapotot.[103]

A magyar lapok többségében is feltűntek a román cenzúrahivatalban írott cikkek. Ezek egy része a kormányzat belső ellenfeleit támadta, más részük a román honvédelem érdekeit szolgálta. A háború kitörése után például a kolozsvári magyar lapoknak közölniük kellett Kolozs vármegye prefektusának felhívását a román hadsereg céljaira való adakozás érdekében. De olyan cikkek közlését is előírták, amelyek egyenesen Magyarországot gyalázták vagy a magyar kormány intézkedéseit ítélték el.[104]

A királyi diktatúra idején már ez első elektronikus médium, a rádió is szerepet játszott a hivatalos propaganda magyar nyelvű terjesztésében. Az erdélyi magyar rádiózás történetében létezett ugyan 1934-ben egy terv, mely szerint Kolozsváron, Mátyás király szülőházában egy magyar nyelvű rádióadó kezd működni, ez azonban nem valósult meg. Az 1928-ban indult Bukaresti Rádió műsorrácsában 1939-ben jelent meg a napi kétszeri magyar nyelvű hírszolgálat, amelynek célja az volt, hogy ellensúlyozza a budapesti rádió egész Erdélyben fogható adásainak a hatását.[105]

100 Berey: 81–85.
101 Fleisz:108. Dávid (2010): 21.
102 Lăcustă: 8. Bíró: 512–513. Petcu (1999): 142–143.
103 Popescu: 28.
104 Bíró: 512–513. Pectu (1989): 142–143.
105 www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/r.htm#r%C3%A1di%C3%B3

2. Az erdélyi magyar sajtó a második bécsi döntés után 1940–1944

Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés után erdélyi sajtó története két külön szálon futott tovább. Észak-Erdélyt a Székelyfölddel, Kolozsvárral és Nagyváraddal Magyarországhoz csatolták, és így a sajtóra kiterjesztették a magyarországi rendelkezéseket. Az impériumváltás az észak-erdélyi magyarság számára egyértelműen előnyös volt az anyanyelvhasználat, oktatás, művelődés és kulturális tevékenység szempontjából. A társadalmi, gazdasági, politikai előnyöket azonban csak a magyar lakosság bizonyos rétegei élvezték, bár ennek okai nemcsak a magyar politikai rendszer berendezkedésében, hanem a háborús állapotokban is keresendők.[106]

Magyarországon az 1940. augusztus 28-án kiadott kormányrendelet (5555/1940. M. E. sz.) az összes sajtótermékre kiterjesztette a cenzúrát, s a cenzúrabizottságba az ügyészség képviselőin kívül a miniszterelnökség, a honvédelmi, a pénzügyi, a külügyi tárcák és a vezérkar képviselőit ültette. A vidéki sajtó cenzúrahatóságát a helyi ügyészségek a rendőrséggel együtt alkották. 1941 tavaszától egészen 1943 szeptemberéig, stockholmi követté való kinevezéséig *Ullein-Reviczky Antal* volt a miniszterelnöki és egy személyben a külügyminisztériumi sajtófőnök. Az sajtóellenőrző szervek előírásait tartalmazó Parancskönyv naponta végigjárta a cenzúrabizottság tagjait, egyes témákat pedig – elsősorban a külpolitikai véleményeket – a sajtófőnök kizárólagos hatáskörébe utaltak.

A magyar közigazgatás bevezetésével Észak-Erdélyben is életbe léptek az ún. „zsidótörvények". A diszkrimináció mintegy 150 ezer főt érintett, akiknek többsége a román uralom alatt magyarnak vallotta magát, és akiket – a Romániában a két világháború közötti időszakban uralkodó magyar- és zsidóellenes intézkedések után – a hivatalos magyar politika is diszkriminációval sújtott.[107] Az első, 1938-ban kiadott zsidótörvény értelmében „a sajtókamara (…) tagjaiul zsidók csak olyan arányban vehetők fel, hogy számuk a kamara összes tagjai számának húsz százalékát ne haladja meg". A „sajtóstruktúra átalakításának" során a kamara a miniszterelnökségi sajtóiroda hatáskörébe került. Az 1939-es zsidótörvény alapján a zsidó tagok létszáma a kamarában már csak a hat százalékot érhette el.

Ullein-Reviczky Antal visszaemlékezése szerint Teleki Pál miniszterelnök Németország Franciaország feletti győzelme hatására határozta el, hogy „a magyar sajtó kárára lerója adóját Európa legyőzőjének". Teleki valamennyi lap főszerkesztőjét, a távirati irodák és a rádió igazgatóját behívatta a miniszterelnökség sajtóosztályára, ahol a sajtófőnök közölte velük: „fel kell hagyni a lavírozással, és határozottan ki kell állni Németország mellett". A Gömbös által alapított kormány-lapok esetében erre nem volt szükség, hiszen azok amúgy is inkább a kormánypárt jobbszárnyának nézeteit képviselték. Ezen fordulatig Teleki inkább az ellenzéki, liberális sajtóorgánumokra támaszkodott.[108] A Teleki-kormány ennél tovább azonban nem ment, 1940 végén elutasította a német kormány javaslatát a két ország sajtó és a propaganda terén való együttműködésére.[109]

1941-ben életbe léptek Erdélyben is a sajtókamarai rendelkezések, miszerint az időszaki kiadványok munkatársai (szerkesztők, rovatvezetők) csak a sajtókamara tagjai lehetnek. Szin-

106 Barabás–Diószegi–Enyedi–Sebők–R. Süle: 47.
107 Köpeczi: 1757.
108 Ullein-Reviczky: 54–55.
109 Uo. 66–67.

tén kormányrendelet szabályozta a napilapok oldalszámát és árát, melyeket a kiadóvállalatoknak alkalmazniuk kellett.[110]

Az észak-erdélyi lapok is kénytelenek voltak szembenézni az új hatalmi adminisztratív intézkedésekkel: 1941 márciusában visszavonták az *Erdélyi Helikon* ideiglenes működési engedélyét, és csak Bánffy Miklós erélyes fellépése biztosította a lap folyamatos megjelenését.[111] A lap működési engedélyének visszavonását 1941. március 27-én közölte a kolozsvári postaigazgatóság arra hivatkozva, hogy a kiadóvállalat által benyújtott kérvény nem felel meg az előírásoknak. Másnap a magyar Királyi Miniszterelnökség egyik hivatalnoka értesítette Bánffyt, hogy a minisztérium telefonon megállapodott a kolozsvári királyi ügyészség vezetőjével, aki az adminisztrációs hiányok pótlásakor biztosítja a lap működési engedélyét, addig pedig lehetővé teszi az áprilisi szám megjelenését.[112]

Magyarország német megszállását követően, 1944 márciusa után betiltották a liberális, független és baloldali sajtókiadványokat. Az április 6-i kormányrendelet (10.600/1944. M. E. sz.) felhatalmazta a miniszterelnököt, hogy államérdekből bármikor felfüggeszthessen bármely kiadványt. Az ország egész területén elrendelték a teljes sajtócenzúrát, és megszüntették a zsidók sajtókamarai tagságát. Kolozsváron továbbra is megjelenthettek a napilapok közül a *Keleti Újság*, az *Ellenzék* és *Magyar Újság*, illetve az *Erdélyi Helikon*, a *Pásztortűz* és a *Hitel* folyóiratok, de megszűnt a baloldali *Korunk*, az *Új Kelet* zsidó hetilap és az *Erdélyi Fiatalok*. Nagyváradon – egyebek mellett – a *Nagyvárad*, az *Erdélyi Néplap*, Marosvásárhelyen pedig 1943-ig a *Reggeli Újság* jelent meg napilapként.[113] A román lapok közül sokáig csak egy napilap, a kolozsvári *Tribuna Ardealului* (*Erdélyi Tribün*) jelent meg, és később is csupán négyre nőtt a román periodikus kiadványok száma.

A Romániához tartozó Dél-Erdélyben ugyanakkor a román állam intézkedései léptek érvénybe. A bécsi döntés után néhány nappal II. Károly király felfüggesztette az alkotmányt és Ion Antonescu tábornokot nevezte ki miniszterelnöknek, aki II. Károly fia, I. Mihály király mellett államvezérként kormányzott, eleinte a Vasgárdával közösen, majd egymagában. 1941. június 22-én belevitte az országot a Szovjetunió elleni háborúba, melytől nemcsak Besszarábia és a Dnyeszteren túli területek birtokbavételét, hanem Észak-Erdély visszaszerzését is remélte.[114]

A háborús állapot következtében egyre erősödő propagandatevékenység miatt az állam teljes ellenőrzése alá vonta a nyilvánosságot. Ion Antonescu rendelkezései szerint „a sajtónak követnie kell a kormány utasításait, és tolmácsolnia kell programját és kiáltványait, azonkívül ismertetnie kell a kormány munkáját és annak eredményeit" (*Friss Újság*, 1940. szeptember 7.).[115] Az adott helyzetben az állami szervek nemcsak hogy megakadályozták az érdekeiket sértő cikkek publikálását, hanem előírták azt is, mit kell kötelezően megjelentetni. Az egész sajtó számára kötelező anyagokat a Propaganda Minisztériumnak a normatíva osztályán dolgozták ki.[116]

Az új sajtótörvénynek 1941-ben kellett volna elkészülnie, azonban az év végéig nem került arra sor, így Antonescu aláírta a sajtócenzúrára vonatkozó határozatot, amelynek alapján a

110 Papp Z. : 40.
111 Vallasek.
112 Marosi: 255–258.
113 Papp Z.: 40.
114 Köpeczi: 1756.
115 Papp Z.: 51–53.
116 Marino (2000): 59–62.

következő feladatokat ruházta rá a Minisztertanácsnak alárendelt cenzúrahivatalra: a) a belföldi sajtó ellenőrzése, függetlenül a terjesztési módjától, b) az országba érkező külföldi kiadványok ellenőrzése, c) a nyilvánosan bemutatott előadások ellenőrzése. A rendelet 3. cikkelye előírta, hogy a cenzúrahivatalnak jogában áll bármely kiadvány megjelenését vagy csupán egy hírnek közlését betiltani.[117]

A Dél-Erdélyben maradt mintegy 400–500 ezer főnyi magyar lakossággal szemben egyre keményebb rendszabályokat léptettek életbe: korlátozták az amúgy is csekély anyanyelvi oktatást és sajtót, betiltották a kulturális és politikai szervezeteket, akadályozták az egyetlen érdekképviseleti szervként működő Magyar Népközösség munkáját.[118] A korábbi – több évtizedes múlttal rendelkező – magyar lapok legnagyobb része azonnal, vagy néhány hónap leforgása alatt megszűnt: legelőször a dévai *Erdélyi Napló*, aztán a *Brassói Lapok,* amelynek helységeit a Vasgárda lapja vette át, s a laptulajdonost nyomdájának is eladására kényszerítették; október 9-én jelent meg utoljára az *Aradi Közlöny*, karácsony előtt a tordai *Aranyosvidék* és a temesvári *6 Órai Újság*, 1941 február-márciusában a tordai *Aranyosszék* majd az *Erdélyi Hírlap*. 1942 szeptemberéig bírta a petrozsényi *Napló*, majd nem sokkal ezután bejelentette megszűnését Jakabffy Elemér folyóirata, a Lugoson szerkesztett *Magyar Kisebbség* is.[119]

Az anyagi és politikai természetű nehézségek közepette alig néhány dél-erdélyi magyar sajtótermék tudott fennmaradni: a Temesváron Vuketich Endre, majd Olosz Lajos szerkesztette *Déli Hírlap*, a dél-erdélyi magyarság egyetlen napilapja, a Romániai Magyar Népközösség (az engedélyezett magyar kisebbségi szervezet) hivatalos lapja, s két szaklap: a nagyenyedi *Erdélyi Gazda* és az ugyanott kiadott *Szövetkezés*.[120]

3. Az erdélyi sajtó a kommunista diktatúra időszakában

3.1. Politikai háttér

Az 1944. augusztus 23-i államcsíny következtében Romániában megdőlt Antonescu tábornok katonai diktatúrája, és az ország átállt a háborúban a szövetségesek oldalára. Az Egyesült Nemzetek kormányaival kötött egyezmény törvényes keretet biztosított Sztálinnak, hogy megszilárdítsa Romániában a szovjet érdekeket képviselő kommunista párt pozícióját. Az 1945. március 6-án megalakult, kommunisták által uralt Groza-kormány a feltörekvőben levő diktatúra első állomásának tekinthető. Az új kormány felállítását követően, az 1944 novemberében bevezetett szovjet közigazgatást Észak-Erdélyben a román adminisztráció váltotta fel, és ezzel gyakorlatilag Románia bekebelezte Észak-Erdélyt.

A kommunista párt Romániában lépésről lépésre szilárdította meg hatalmát: a párt ideológiai irányvonala radikalizálódott, elkezdődtek a széleskörű tisztogatások, elindult a „reakciós elemek" utolsó maradványainak megsemmisítése. A hatalom 1947 nyarán felszámolta az ellenzéki Nemzeti Parasztpártot és a Nemzeti Liberális Pártot, majd 1948. februárban a

117 *România Hivatalos Közlönye*, 1941. 2466. Idézi Petcu (2005): 67.
118 Barabás–Diószegi–Enyedi–Sebők–R. Süle: 45.
119 Dávid (2010): 24–25.
120 Uo. 24–25. Korom: 177–178.

Román Kommunista Párt (RKP) magába olvasztotta a Szociáldemokrata Pártot, és megalakult a Román Munkáspárt (RMP).[121] A magyarságot képviselő tömegszervezet, a Magyar Népi Szövetség ugyan még formálisan 1953-ig fennmaradt, de tevékenysége teljes egészében alá volt rendelve a hatalom céljainak.

1947. december 30-án az utolsó akadály is elhárult a kommunista párt diktatórikus hatalomátvételének útjából: Petru Groza miniszterelnök és Gheorghe Gheorghiu-Dej pártfőtitkár lemondásra kényszerítették I. Mihály királyt, és kikiáltották a Román Népköztársaságot. Az ipari létesítmények és bankok államosításával 1948-ban a kommunista rendszer a gazdaság felett is kiterjesztette hatalmát. Az 1952-es alkotmány elismerte a Román Munkáspárt vezető szerepét, és kodifikálta az addigi gazdasági, társadalmi és politikai változásokat.

A Groza-kormány ellentmondásos nemzetiségpolitikájának időszaka után (1945–1947) a romániai hatalom egyre nyíltabban lépett fel a kisebbségi magyarság jogai ellen. A román kommunista párt (RMP) Központi Vezetősége Politikai Irodájának 1948. decemberi határozata a nemzeti kérdésben először fogalmazta meg azt a tételt, hogy a kisebbségi kérdést alá kell rendelni a munkásosztály fő feladatának, és ezzel lényegében meghatározta az elkövetkező évek elnyomáson alapuló kisebbségpolitikáját.[122] A szovjet nyomás hatására 1952-ben kialakított Magyar Autonóm Tartomány valójában az autonómiának semmiféle lehetőségét nem biztosította, és a tartományon kívüli magyarlakta területek asszimilációjának eszközévé vált.

Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után a kelet-európai kommunista tömbön belül számos divergens folyamat indult el. Hruscsovnak az SZKP XX. kongresszusán, 1956 februárjában tartott beszéde, melyben feltárta Sztálin személyi kultuszát és a pártvezetés által elkövetett törvénytelenségeket, megrendítette a szocializmus eszméjének alapjait, és a szocialista rendszeren belül addig még soha nem tapasztalt válságot idézett elő.[123] A román pártvezetés több mint egy hónapig várakozó álláspontra helyezkedett, majd az előterjesztett jelentésben Gheorghiu-Dej pártfőtitkár kijelentette, hogy a desztalinizáció Romániában már jóval a XX. kongresszus előtt elkezdődött, és megtörténtek azok a lépések, amelyek a demokratikus centralizmus elveit biztosítják.

Az októberi budapesti forradalom alkalmat nyújtott Gheorghiu-Dej számára, hogy bizonyítsa hűségét a moszkvai pártvezetés iránt, ugyanakkor megerősítse pozícióját a párton belül. A kommunista tábor szétesésének a veszélye, a kommunizmus „humanizálásának" a következményei jelentősen megkönnyítették feladatát, hogy leszámoljon reformer ellenfeleivel.[124] A forradalmi megmozdulások igazolni látszottak Gheorghiu-Dej politikáját, hiszen a hatalom által engedélyezett nyitás a rendszer stabilitását veszélyeztette. A romániai pártvezetés halálos veszélyt látott az eseményekben, nem csupán a sztálini kommunizmus elleni népfelkeléstől, hanem Románia területi integritásának megsértésétől is tartva.[125] Ugyanakkor a magyar forradalom erdélyi visszhangja és a szolidaritás számos jele arról győzte meg a pártvezetést, hogy az erdélyi magyarság különösképpen veszély forrása lehet. A megtorlásokat követő asszimilációs folyamat kezdete ezzel a felismeréssel kapcsolható össze.

A román társadalom erős rétegezettsége miatt teljes sikerrel járt 1956 után a „renitens" etnikai, politikai és társadalmi csoportok ellen indított támadás.[126] A kisebbségeknek tett

121 A Román Munkáspárt (RMP) nevét 1965-ben Román Kommunista Pártra változtatták (RKP).
122 Vincze: 79.
123 Soulet: 91.
124 Lungu–Retegan: 166–180.
125 Fülöp: 106–109.
126 Az 1956-os forradalom hosszú távú nemzetiségpolitikai hatásairól ld. Bottoni (2006): 40–48.

„engedmények" korszaka a magyar forradalom után végképp lezártnak tekinthető. A nemzetiségpolitikai fordulathoz több tényező járult hozzá az ötvenes évek végén: Gheorghiu-Dej párton belüli hatalmának megszilárdulása 1957-ben, a szovjet csapatok kivonása 1958-ban, illetve Kádár János marosvásárhelyi nyilatkozata,[127] amelyet a román pártvezetés úgy értelmezett, hogy szabad kezet kapott a nemzetiségi kérdést illetően.

A hatvanas évektől az offenzív nemzeti jellegű politikai diskurzus egyre inkább felerősödött. A rendszer legitimálására használt ideológia a szocialista tömbön belüli önrendelkezés és a nemzeti érzés táplálása mentén bontakozik ki. Már ekkor észrevehetők a romániai propaganda azon kísérletei, hogy a nemzeti hagyományokra építkező hazafiasság és hazaszeretet kiaknázása révén töltse be integratív szerepét.

Az ideológia eltolódása a nacionalizmus irányába lehetőséget nyújtott a román pártvezetésnek, hogy sajátos politikai legitimitást szerezzen. Az orosz kultúra erőszakos terjesztésének rovására a hivatalos propagandában teret nyertek a nemzeti szimbólumok és hagyományok, egyúttal óvatos nyitás figyelhető meg a nyugati kultúra felé. Mindez arra utalt, hogy az 1965 utáni új ideológiai diskurzus előfeltételeit Gh. Gheorghiu-Dej már a hatvanas évek elején megteremtette a kommunista táboron belüli függetlenedési törekvéseivel. A pártvezetés élére 1965-ben megválasztott Nicolae Ceauşescu örökösként vette át, majd egyre merészebben folytatatta az elődje által elindított folyamatot, és kidolgozta a nemzeti jellegű szocializmus modelljét.

Nicolae Ceauşescu azt a reményt keltette a román társadalomban, hogy a szocialista rendszer emberarcú változatának kialakítására törekszik. A hatvanas évek második felében ezt a látszatot támasztotta alá, hogy Románia nem vett részt a prágai tavasz (1968) elfojtásában, a propaganda pedig határozottan elítélte a csehszlovákiai szovjet beavatkozást, és ezzel jelentős külpolitikai tőkét szerzett az országnak. Az általános optimizmushoz a gazdaság terén érezhető fellendülés, valamint a művelődéspolitikai nyitás is hozzájárult. Azonban csak kevesen figyeltek fel arra, hogy a liberalizációs politika leple alatt Ceauşescu elkezdte személyi kultuszának kiépítését.

Az RKP[128] X. Kongresszusa 1969-ben meghirdette a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom eszméjét, amely már ekkor előrevetítette az új stratégiai szakasz lényegét. Az ázsiai kommunista országokban tett látogatásokat követően a pártfőtitkár 1971 nyarán fogalmazta meg a hírhedt júliusi téziseket, amelyek 17 pontban foglalták össze az ideológia új irányvonalait: a párt vezető szerepének növelése, a pártoktatás és a tömegek politikai nevelésének fokozása az iskolákban és egyetemeken, gyermek- és diákszervezetek keretén belül végzett politikai-ideológiai nevelés fokozása, az ateista propaganda kiszélesítése, a sajtó, a rádió- és tévéműsorok politikai szempontú ellenőrzése és részvétele a politikai propagandában.[129]

Az irányelveket azonban csak fokozatosan léptették életbe; a következő években Nicolae Ceauşescu felszámolta a polgári társadalom legutolsó maradványait, az egyéni kezdeményezés lehetőségeit, és kiépítette személyes diktatúráját.

127 „Itt laknak magyar származásúak is. A nacionalizmus mélyen él az emberek gondolkodásában (...) Mi természetesen elsősorban forradalmárok vagyunk. A határok problémája csak alárendelt kérdés (...)"

128 Ld. a 124. lábjegyzetet.

129 Păiuşan–Ion–Retegan: 135.

3.2. Az erdélyi sajtó a sztálini időszakban 1944–1953

A Szovjetunióban alkalmazott sajtóellenőrzési módszert a második világháború után a kelet-európai szocialista országokban is kötelezővé tették. A több mint két évtizedes szovjet gyakorlat bevezetése révén a kommunista tömbön belül a negyvenes évek végén lényegében egységes irányítási módszerek jöttek létre, amelyek később, az ötvenes évektől kezdve az illető országok politikai sajátosságainak megfelelően árnyalódtak. A totalitárius rendszerekben a kizárólagos ideológia erőszakos érvényesítésével a hatalom a nyilvános kommunikáció terének monopóliumát építette ki.

A szocialista nyilvánosság lényegében a marxista-leninista ideológia által megfogalmazott történelmi és társadalmi törvényszerűségek konkretizációjára törekedett. Mivel azonban az ideológia nem egyezett az objektív valósággal, a kommunista rendszer által működtetett cenzúrának és propagandának át kellett hidalnia a kettő közötti szakadékot, tehát az ideológia alaptételei szerint módosította a bemutatott valóságot. A propaganda így a cenzúra működése nyomán kialakuló információhiányos térbe épült be, és ennek következtében növelte hatékonyságát. A nyilvános kommunikáció teljes körű ellenőrzése lehetőséget biztosított a hatalom számára, hogy elindítsa az indoktrináció folyamatát, amely egyetlen lehető utat, egyetlen érvényes valóságot jelölt meg a tömegek számára: a kommunista rendszerek tökéletességének és történelmi hivatásának a valóságát.

3.2.1. A sajtóellenőrzés intézményes keretei

A kommunista cenzúra törvényes alapjait Romániában a Szövetséges Hatalmakkal kötött 1944. szeptemberi 12-i fegyverszüneti egyezmény határozta meg. Az egyezmény 16. cikkelye előírta, hogy „az időszaki és nem időszaki kiadványok nyomtatása, behozatala és terjesztése, a színházi és mozielőadások bemutatása, a rádióállomások, a posta, a távíró működtetése (…) a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság engedélyével végezhető";[130] a paragrafus korlátlan jogokat biztosított a megszálló szovjet katonaság számára, hogy ellenőrzése alatt tartsa a sajtó, könyvkiadás és művelődés intézményeit. A fegyverszüneti egyezmény aláírását követően az első sajtóellenőrzési intézmény a Gheorghe Marinescu ezredes által vezetett, valójában szovjetek által irányított Központi Katonai Cenzúra volt, amely magába foglalta Sajtócenzúra Osztályt, továbbá a belföldi és külföldi postai szolgálatért felelős részlegeket.[131]

A Groza-kormány felállításával egyidőben a kommunista hatalom ellenőrzése alá vonta a cenzúra irányítását is. Ezt követően a helyi szovjet parancsnokságok a Propaganda Minisztérium mellett működő Cenzúra Bizottsággal együttműködve hajtották végre a kiadványok ellenőrzését, tiltották be, vagy engedélyezték a nyomtatványok terjesztését, a színházi és mozielőadások bemutatását.[132] A külpolitikai útmutatások hatékonyabb közvetítése céljából a minisztérium irányítása alá került a Külügyminisztérium Tájékoztatási Osztálya is.[133]

130 *România Liberă*, 1944. szeptember 17.
131 *Dreptatea*, 1944. december 2.
132 Az *Erdély* 1945. május 18-i számában megjelenő közlemény szerint: „A propagandaügyi miniszter rendelkezése értelmében egyetlen filmet sem lehet forgalomba hozni és bemutatni a (…) Cenzúra Bizottság engedélye nélkül." A közleményt aláírta a Cenzúra Bizottság elnöke.
133 Vrânceanu: 99.

Ugyanebben az évben jelent meg a *Forgalomból kivont kiadványok (Publicaţii scoase din circulaţie)* első jegyzéke, melyet a Propaganda Minisztérium és a Fegyverszüneti Egyezmény 16. cikkelyének érvényesítésére alakult Bizottság (Comisia pentru aplicarea articolului 16. al Convenţiei de Armistiţiu) tett közzé. Ilyen címjegyzékeket nem csak Romániában és nem csak a szocialista országokban adtak ki. A fegyverszüneti egyezmény minden egyes aláírója kötelezte magát a fasiszta eszmeiségű kiadványok felülvizsgálatára. A szocialista országokban azonban idővel a jegyzék tiltása alá kerültek a hivatalos ideológiának ellentmondó, a rendszer stabilitását veszélyeztető művek is.

A szovjetek által irányított katonai cenzúra egészen 1946 januárjáig működött Románia területén. Két hónappal később alakult meg a Tájékoztatási Minisztérium, amely tulajdonképpen a Propaganda Minisztérium feladatkörét vette át, és fokozatosan kialakította saját ellenőrző szerveit. A minisztérium keretén belül jött létre a majdnem három évtizedig működő Sajtóigazgatóság (Direcţia Presei şi Tipăriturilor) első szervezeti struktúrája.[134] A cenzúrahivatal létrehozása általános kelet-európai jelenség, hiszen ugyanebben az időszakban jöttek létre a többi szocialista országban is a nyilvánosságot ellenőrző intézmények.[135]

A politikai hatalom megkaparintása után a kommunista párt akadálytalanul alkalmazhatta a totalitárius rendszerekre jellemező módszereket ahhoz, hogy korlátozza a nyilvánosság szabadságát. A Művészeti, illetve a Tájékoztatatási Minisztérium egyesítése révén 1948-ban létrehozott minisztériumnak kifejezetten az volt a feladata, hogy politikai elvárásokat érvényesítsen a művelődés terén.

> „A minisztérium irányítása alá tartoznak – nyilatkozta a Művészeti és Tájékoztatási Minisztérium (Ministerul Artelor şi Informaţiilor) élére kinevezett Eduard Mezincescu – a legfontosabb eszközök, amelyek a művelődés terjesztésére, a néptömegek kulturális életének megszervezése és az ideológiai harcra hivatottak: a művelődési házak, a sajtó, a rádió, a filmművészet, a színházak, az irodalom, a képzőművészetek, a művészeti oktatás, a kiállítások, múzeumok. Mindezeket az eszközöket teljes mértékben ki kell használni arra, hogy valódi, ideológiai tartalommal áthatott művészi értékeket nyújtsunk a népnek."[136]

A könyvállományok ellenőrzésének szakszerűsítésére utal, hogy amíg a forgalomból kivont kiadványok első két jegyzékét 1945-ben és 1946-ban még egy alkalomszerűen alakított bizottság állította össze, az 1948-as listát már külön erre a célra létrejött intézmény, a Művészeti és Tájékoztatási Minisztérium kötelékében működő Irodalmi Igazgatóság Kiadói Ellenőrzési Osztálya (Serviciul Edituri şi Control al Direcţiunii Literare) adta ki.[137]

A szakminisztériumhoz tartozó Sajtóigazgatóság szervezeti keretei 1949-ben már nem feleltek meg a követelményeknek, ezért az Államtanács május 20-i rendelete kivonta a Művészeti és Tájékoztatási Minisztérium hatásköre alól a cenzúrahivatalt, és létrehozta a Minisztertanács közvetlen felügyelete alatt működő Sajtófőigazgatóságot (Direcţia Generală a Presei şi Tipăriturilor).[138]

134 Marino (2001).

135 Például Csehszlovákiában a Sajtó- és Tájékoztatási hivatal, Lengyelországban a Sajtó- és Nyilvános Előadások Ellenőrző Hivatala.

136 *Scânteia*, 1948. szeptember 24.

137 Costea–Király–Radosav: 75.

138 www.lege-online.ro/lr-DECRET-218-1949-%2822118%29.html

A cenzúrahivatal az évek során egyre hatékonyabban működött együtt a hasonló feladatokat ellátó intézményekkel: a pártbizottságok sajtóosztályai például folyamatosan segítették a cenzúrahivatal tevékenységét. A Sajtófőigazgatóság ellenőrző tevékenysége és a pártbizottságok sajtóosztálya által végzett cenzúra gyakorlatilag kiegészítette egymást, és kettős szűrőként nehezedett a kiadványokra.

Feladatai közé tartozott a különféle nyomtatványok (újság, folyóirat, programfüzet, plakát, stb.) kiadásának és terjesztésének engedélyezése, másfelől a lapok, könyvek és műtárgyak behozatalának és kivitelének jóváhagyása. Szervezeti felépítését kezdetben hat osztály alkotta. Különálló osztályok foglalkoztak a fővárosi, vidéki, illetve külföldi sajtótermékek engedélyezésével és ellenőrzésével, illetve a könyvkiadás és a rádióadók szabályozásával. Az utócenzúra szerepét betöltő osztály a könyvesboltok, antikváriumok és könyvtárak működését ellenőrizte.[139]

A Sajtófőigazgatóság felállítását követően a nyomtatványok ellenőrzése egyre szakszerűbben folyt. Az intézmény rövid időn belül kidolgozta a vidéki irodáknak szánt utasításokat. A helyi sajtó és könyvkiadás, a könyvtárak és helyi rádióadók ellenőrzése során a cenzorok meghatározott szempontok szerint végezték tevékenységüket. A pontokba foglalt tiltások a kommunista ideológia teljes arzenálját magukba foglalták, amelyet a cenzoroknak alaposan ismerniük kellett:

az osztályellenség rendszer- és alkotmányellenes megnyilvánulásai;

a párt, kormány, hadsereg és állami apparátus ellen izgató hírek, cikkek vagy fotók;

a szovjet államot, pártvezetést, illetve a népi demokratikus országokat negatív fényben feltüntető hírek, cikkek vagy fotók;

a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségét megbontani szándékozó anyagok;

a belföldi és külföldi osztályellenség tevékenységét népszerűsítő anyagok;

az imperializmus szolgálatában álló körök megnyilvánulásai, a proletár internacionalizmust és a marxista-leninista elveket megkérdőjelező anyagok;

az ország törvényeibe ütköző, az osztályellenség és az imperializmus szolgálatában álló vallási meggyőződéseket népszerűsítő anyagok;

az ország biztonságát veszélyeztető anyagok, amelyek az osztályellenség és az imperialisták számára szolgáltathatnak katonai jellegű információkat;

azon anyagok, amelyek az osztályellenség és az imperialisták számára adatokat szolgáltatnak az országos érdekű munkálatokról;

a gazdasági és adminisztratív jellegű, az ipari, egészségügyi egységekre vonatkozó statisztikai adatok, amelyeket az imperialista ügynökök saját céljaikra használhatnak fel;

a járványokról, tűzesetekről, árvízről, aszályról, szerencsétlenségekről, balesetekről, gyilkosságokról, rablásokról szóló hírek, cikkek vagy fotók, amelyek pánikot kelthetnek a lakosság körében.[140]

A cenzúrahivatal intézményesülésnek első szakasza 1954-re lezártnak tekinthető; az intézmény ekkorra túllépte a kezdeti szervezés időszakát: képzett személyzettel, hatásosan működő területi irodákkal és pontosan lefektetett szabályzattal rendelkezett. A cenzúrahivatal ekkor érte el azt az állapotot, amikor tevékenysége maximálisan összefonódik az ideológiai

139 Ficeac (1999): 41–43.
140 Uo. 48.

előírásokkal.[141] Keretén belül húsz osztály működött. Külön osztályokat rendeltek a központi sajtó nyomtatásához és terjesztéséhez, a helyi sajtóhoz, a könyvnyomtatáshoz és terjesztéshez, a könyvtárak, a rádió és az Agerpres hírügynökség ellenőrzéséhez, valamint az import-export tevékenységhez.

3.2.2 Az erdélyi magyar sajtó rendszere

Az 1944-es korfordulót követő években, de elsősorban 1948-tól a kommunista rendszer megszilárdulásával a sajtóélet tendenciája egyértelműen megfogalmazható: a független demokratikus lapok elsorvasztása, ugyanakkor a kommunista párt orgánumainak térhódítása és a központi irányítást szolgáló bukaresti magyar nyelvű kiadványok megjelenése.[142] Az írott sajtó mellett a romániai magyar rádiózás az új hatalom irányítása alatt jön létre: a Bukaresti Rádió kötelékében 1945 tavaszán alakult magyar szerkesztőség, amely 1945. május 2-án sugározta első műsorát, eleinte fél órát, majd napi két órát; 1954-ig ez volt az egyetlen magyar nyelvű műsor.[143]

A regionális sajtó rövid idő alatt a kommunista hatalom ellenőrzése alá került. Nagyváradon a konzervatív-liberális *Erdélyi Néplap* megszűnése után indult az *Új Élet* című „demokratikus napilap", a szociáldemokrata *Népakarat*, majd 1946 augusztusában az RKP tartományi hetilapja, a *Fáklya*. Szatmárnémetiben 1944 szeptemberében jelenik meg utoljára a *Szamos* című napilap; ezután csak a szociáldemokraták (*Előre*) és a kommunisták (*Dolgozó Nép*) indíthatnak újságot.

Kolozsváron a szovjet csapatok október 10-i bevonulását követően nem jelenhetnek meg a polgárság lapjai, az *Ellenzék* és a *Keleti Magyar Újság*. Pár napra rá, október 18-án, Kolozsvár elfoglalása után indul az új rendszer kiadványa, az „erdélyi magyar dolgozók lapja" – a *Világosság* – élén Balogh Edgár főszerkesztő *Hídverők* című vezércikkével, amely „az igazi demokrácia, a népuralom korszaka" mellett tesz hitet. Habár a napilap hivatalosan csak 1945 augusztusában került a Magyar Népi Szövetség (MNSz) tulajdonába, már kezdettől fogva ennek nézeteit hirdette.[144] Nagy István, az első szerkesztőbizottság tagja írta a lap politikai irányvonaláról: „Először is meg kellett teremteni a népi demokratikus arcvonal magyar nyelvű lapjait; a magyar írók elsősorban a *Világosság* felé tájékozódtak (…). Tudvalevő, hogy a *Világosság*, ha a címében nem is kimondottan, de egy MNSz-vonalon induló lap volt."[145] A politikai irányvonalak és a nemzetiségi kérdés akkori értelmezése tekintetében sokatmondó lehet Nagy Istvánnak a következő kijelentése is: „a lap direkt pártirányítás alatt jelent meg, és nem egészen volt akkor még világos számunkra, hogy mi különbség lehet az MNSz és az RKP között (…), ha az RKP fel fogja ölelni mindazok erőket, amelyek szükségesek az ország teljes demokratikus kiépítéséhez".[146]

A következő időszakban Kolozsváron csak a baloldali pártok kiadványai indulhattak el: 1944 decemberében a szociáldemokrata *Erdély*, amely a szociáldemokrata pártkolozsvári

141 Marino (2000): 68.
142 Cseke (1997): 177.
143 A Bukaresti Rádió magyar szerkesztőségéről
ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/r.htm#r%C3%A1di%C3%B3
144 A *Világosság*ról ld. Dávid (2010): 1163–1165.
145 Bodor: 282.
146 Uo. 282.

szervezetének hivatalos lapjaként 1948 februárjáig, a párt felszámolásáig élt tovább. Következő év márciusában jelenik meg az RKP Észak-erdélyi Tartományi Bizottságának kiadványa, az *Erdélyi Szikra* hetilap. Két hónappal indulása után az *Igazság* nevet veszi fel, majd 1945 novemberében napilappá változik. Első főszerkesztője Nagy István (1945–1946), majd Aszódy János (1946) és Gáll Ernő (1946–1949). A kiadvány agitációs és propaganda feladatairól szólva Gáll Ernő megjegyzi, hogy ezeket a funkciókat kezdetben összerdélyi hatáskörrel teljesítette a lap. Az *Igazság* a „kommunista párt politikájának, befolyása növelésének és hatalmi monopóliuma kiépítésének eszköze volt."[147]

A háború utáni első években még létezett bizonyos árnyalati különbség a kommunista, népi szövetségi és szociáldemokrata sajtó hangjában. A negyvenes évek végére azonban a kommunista sajtó térhódítása és a két munkáspárt egyesülése folytán a különbségek eltűntek, és a hangnem egységessé vált. Az 1944–1947 közötti időszak jellemző vonása, hogy az újonnan induló, független kiadványként jelentkező – de valójában többségükben az MNSz vonzáskörébe tartozó – lapok rövid időn belül névelegesen is az MNSz, egyes esetekben közvetve vagy közvetlenül a kommunista párt helyi szervezeteinek tulajdonába kerültek. A már említett *Világosság*on kívül számos politikai lap járta be ezt az utat. A marosvásárhelyi *Szabad Szó* a dolgozók lapjaként jelent meg 1944 novemberében, majd 1946 szeptemberében az MNSz napilapjává vált. Később *Népújság* névvel folytatja pályafutását, 1951 áprilisában az RMP kiadványaként jelent meg *Előre* név alatt, majd a Magyar Autonóm Tartomány létrejöttével 1952-ben *Vörös Zászló*ra változtatta nevét. A székelyudvarhelyi *Szabadság* a kommunisták vezette pártkoalíció, az Országos Demokrata Arcvonal lapjaként indult 1944 októberében, egy évvel később az MNSz, majd 1951-tól az RMP Udvarhely rajoni kiadványaként adták ki.[148]

Temesváron a *Déli Hírlap* helyét 1944. november 1-jétől elfoglaló *Szabad Szó* fejlécében először még „politikai napilap" szerepelt, később az MNSz bánsági napilapjaként, majd az 1951 februárjától az RMP Temesvár-tartományi Bizottságának lapjaként találkozunk vele. Aradon az 1945 áprilisában független demokratikus napilapként induló *Jövő* az RMP kiadványa lesz 1949 augusztusától, majd másfél évvel később *Vörös Lobogó*ra változtatja nevét. 1945 tavaszán a szociáldemokraták is kiadtak Aradon egy napilapot, *Szabadág* név alatt. A másik dél-erdélyi nagyvárosban, Brassóban az 1944 őszén induló *Népi Egység* 1947 februárjában vált hivatalosan MNSz-orgánummá.[149]

A szociáldemokrata és kommunista pártok egyesítése az 1947–1948-as évek fordulóján a „szocialista egységfront" megteremtését, tulajdonképpen az egypártrendszer felállítását jelentette. A szociáldemokrata szervezet felszámolása az SZDP korábbi sajtókiadványainak megszűnését eredményezte. A szatmári *Előre* már 1947 júniusában megszűnt, a kolozsvári *Erdély* és a nagyváradi *Népakarat* pedig közvetlenül az 1948. februári pártegyesítő kongresszus előtt jelent meg utoljára.

A Luca László által 1946-ban meghirdetett „elvtelen magyar egység" ellenes harc jegyében az MNSz-lapok, valamint a hagyományos magyar intézmények kiadványai a következő öt év alatt a pártállamot képviselő RMP kezébe kerültek, vagy egyszerűen megszűntek. Az MNSz lapjai közül a kolozsvári *Világosság* volt a leghosszabb életű, 1952 áprilisában szűnt meg.

147 Gáll (1995): 10. Ld.még Kovács. Ld. még: www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/i.htm#Igazs%C3%A1g
148 Győrffy (2006): 23–29.
149 Dávid (2010): 26–27.

A sajtórendszer átalakulása nyomán a pártnak ugyanakkor szüksége volt egy magyar nyelvű központi orgánumra is, amely a RKP Központi Bizottságának a lapja, a *Scânteia* (*Szikra*) irányelvei szerint terjeszti a párt ideológiáját, és közvetlen példaként szolgál a helyi lapok számára. A *României Magyar Szó* 1947 őszén jelent meg, első főszerkesztője Robotos Imre volt, aki korábban a nagyváradi *Fáklyá*t szerkesztette. Munkatársainak gárdája eleinte a párttal kapcsoltban álló újságírókból állt össze, majd a fiatal nemzedék is helyet kapott az újságnál.

Az első szám megjelenését 1947. augusztus 23-ra, a nemzeti ünnepre tervezték, de az augusztus 15-i pénzügyi reform miatt az újság csak szeptember 1-jén jelent meg. Főszerkesztőként Kacsó Sándor neve szerepelt a fejlécen, akit az 1940-ig megjelenő *Brassói Lapok* népes olvasótábora már jól ismert. A tényleges főszerkesztői feladatokat ellátó Robotos Imre öthasábos vezércikkben fogalmazta meg az erdélyi magyarság akkori hittételeit és elvárásait:

> „Nem vagyunk kisebbségei ennek az országnak, hanem szabad és egyenlő polgárai vagyunk, s így vagyunk nemzetiségi létünkben összekötve a demokráciával. (…) Ápolni fogjuk nemzeti hagyományainkat, amelyekből erőt és biztatást nyerhetünk kedvező alakítására, (…) gondozni fogjuk gazdag művelődésünk ősi tölgyeit és friss hajtásait."[150]

A valóságban azonban *României Magyar Szó* szerepe kezdettől fogva a *Scânteia* által megjelentetett pártpropaganda magyar nyelvű terjesztése volt. Ezért a helyi újságokhoz képest nagyobb terjedelemben és részletesebben közölte a pártdokumentumokat, illetve tudósított a párt különböző szintű gyűléseiről, konferenciáiról és kongresszusairól. Az egész országra kiterjedően tájékoztatott a „szocialista építés eredményeiről", mozgósított az aktuális politikai és gazdasági feladatok teljesítésére, leleplezte a nemzetközi imperializmus háborúra uszító és demokrácia-ellenes mesterkedéseit.

A központi politikai napilapok mellett a hatalom gondoskodott arról is, hogy különböző társadalmi rétegek és szakmai csoportok számára jelentessen meg kiadványokat, amelyek a tájékoztatás mellett az ideológiai nevelést szolgálják. Az illető sajtóorgánumokat rendszerint a pártnak alárendelt tömegszervezetek adták ki. A fiatalságot tömörítő Ifjúmunkás Szövetség lapjaként jelent meg az *Ifjúmunkás* (1948. március 11-én), az Országos Szakszervezeti Tanács pedig 1946 januárjában adta ki Bukarestben a *Szakszervezeti Élet*et. A *Dolgozó Nő* képes folyóiratként indult 1945-ben, majd az 1948-ban megalakuló Demokrata Nők Szövetsége kiadványaként folytatta megjelenését.

A földművesek lapjaként jelentkezik a *Falvak Népe,*[151] amely „politikai nevelő és tájékoztató cikkeivel, mezőgazdasági szaktanácsaival, szépirodalmi rovatával és a földműveseket érdeklő törvények (…) közlésével hathatósan hozzájárul a (…) dolgozók műveléséhez, öntudatosításához".[152]

Az 1944. augusztusi fordulat utáni első két évben a kommunista baloldal csupán politikai orgánumai révén befolyásolhatta a művelődési életet, mivel Romániában még nem léteztek irodalmi szaklapok. A politikai és művelődési szférák különválása 1946–1947-ben következett be, amikor létrejöttek azok a fórumok, amelyek közvetlenül tolmácsolhatták a baloldali

150 Robotos.

151 1945. november 18-án indult Kolozsváron az MNSz kiadásában, majd 1951 júniusában a szerkesztőség Bukarestbe költözött. 1952. július 15-től *Falvak Dolgozó Népe* cím alatt jelent meg.

152 A folyóiratok elsőrendű ideológiai feladatai. *României Magyar Szó*, 1948. május 31.

eszmeiséget a művészetek és irodalom terén. Ennek a folyamatnak eredményeként indult 1946 júniusában az *Utunk*, a Romániai Írók Szövetségének lapja.

Az *Utunk* első évfolyama a népfrontos *Korunk* szellemét idézte, uralkodó jegyei a nyitottság, a pluralizmus és a tolerancia voltak.[153] Az új irodalmi lap a régi „korunkosok" és „helikonisták" közös alkotóműhelyeként startolt és az irodalmi egység égisze alatt igyekezett átfogni az erdélyi irodalom minden vonulatát. Egy évvel később ezekből már csak kevés volt fellelhető. A művészi tudatforma leszűkítése nyomon követhető az *Utunk* oldalain, ahol Gaál Gábor „irodalmi napiparancsai" közvetlenül kihatnak a kortárs irodalom kibontakozására. Az irányváltoztatás, a beszűkülés, az átpolitizáltság és a pártosság kialakulásának okai abban keresendők, hogy 1947 tavaszán az RKP számára már túlhaladottá vált az MNSz „népi egység" vonala, és már elkezdődött a harc az osztályszempont szigorú érvényesítéséért magyar vonalon is.[154]

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozását követően 1953 nyarán, Marosvásárhelyen indul Hajdu Győző szerkesztésében az *Igaz Szó* című irodalmi folyóirat, amelynek létrahozásával a kommunista hatalom megpróbálta csökkenteni a kolozsvári *Utunk* köré szerveződő irodalmi csoportosulás szerepét. A folyóirat az évek során nagymértékben hozzájárult az aktuális politikai irányvonal terjesztéséhez és a pártos irodalom fenntartásához, másfelől viszont a magyar kultúra értékeinek közvetítésével s kiváló közönségszervezéssel erős vidéki olvasótábort mondhatott magáénak.[155]

Az egyházi lapok közül, amelyek száma 1940–1944 között 65 volt, s még az 1945–1948 közötti időszakban is 23, mindössze 3 maradt: az unitárius *Keresztény Magvető* és a *Református Szemle*. A második világháború után megjelenő kiadványok – bár nem egyforma mértékben és az időszakoktól is függően – kivétel nélkül a történelmi korszak bélyegét hordozták magukon. A romániai magyar sajtónak az 1950-es évek elejére alakult ki a kommunista időszakra jellemező szerkezete. A cenzúra intézményei megakadályozták, hogy a hivatalos ideológiával ellentétes tartalom jelenjen meg nyomtatásban, miközben a sajtó a kommunista propaganda eszközévé vált. A magyar nyelvű hírlapoknak és folyóiratoknak csupán nagyon csekély mozgásterük maradt, hogy a valós problémákról szóljanak, és hozzájáruljanak a romániai magyarság identitásának megőrzéséhez.[156]

3.2.3. A cenzúra működése

A második világháború utáni időszakban a sajtóellenőrzés és a politikai hatalom megszilárdítása szoros kapcsolatban álltak egymással, és kölcsönhatásuk eredményeként fejlődött ki az ötvenes évek elejére meghonosodott sajtóirányítási rendszer. A sajtó ellenőrzése egyfelől eszköze volt a politikai hatalom megszerzésének, másfelől a megszerzett hatalom révén a pártnak egyre több lehetősége nyílt a sajtó irányítására.

A sajtócenzúra jellege az új politikai helyzet szerint módosult, alávetve magát a szovjet érdekeknek. Első rendelkezése 1944. szeptember 5-én került nyilvánosságra, amikor a Belügymi-

153 Dávid (2010): 1011–1023. Ld. még Tordai: 187–197.
154 Tóth S.: 44.
155 Dávid (2010): 28.
156 Uo. 28–30.

nisztérium arról tájékoztatta az újságok igazgatóit, hogy a sajtócenzúra lényegében érvényben marad, elsősorban a hadsereggel vagy az esetleges hadműveletekkel kapcsolatos értesülések tekintetében. Diplomáciai hírek csak hivatalos forrásból közölhetők, és tilos azon cikkek megjelentetése, amelyek bizalmatlanságot keltenek a kormány iránt. A központi katonai cenzúra első intézkedései közé tartozott, hogy utasítást küldött a Rador román hírügynökségnek a Szovjetuniót és hadseregét illető hírek továbbításának szabályairól. Ezeket csak a TASZSZ szovjet hírügynökség nyomán lehetett közölni, az egyéb csatornán érkezett hírek pedig csak abban az esetben kerülhettek nyilvánosság elé, ha „semmiféle kétely nem merül fel tartalmuk felől."[157] Az újságok és folyóiratok nyomtatásához szükséges a cenzúrahivatal engedélye, amely ekkor még látható módon jelenik meg a kiadványokon. A rádiókészülékek forgalmazását és használatát csak 1945 májusában engedélyezte a Szövetséges Ellenőrző Bizottság.[158]

A magyar nyelvű lapok igyekeztek elkerülni a konfliktusokat, és nem tiltakoztak nyíltan a hatalom sajtópolitikája miatt. Ennek ellenére a cenzúra több ízben lesújtott azokra a magyar lapokra, amelyek akár burkolt formában is bírálták a Groza-kormányt vagy az MNSz vezetőit. Feltehetőleg a cenzúrahivatalnak volt köszönhető az is, hogy a magyar egyetem megszüntetése ellen tiltakozó, 1945. május 30-i kolozsvári gyűlésről egyetlen magyar lap sem számolt be.[159] Olykor az is megtörtént, hogy a két világháború közötti időket felidéző fehér téglalapok tűntek fel a magyar lapokban: az *Erdély* 1945. október 7-i számából törölték a vezércikket, majd novemberben még kétszer üres sorokkal jelent meg. Több ízben alkalmazták az időleges lapbeszüntetések módszerét, így a *Világosság* megjelenését 1945 augusztusában hét napra függesztették fel a „törvényességi keret túllépése" miatt.[160]

A népi demokrácia első éveiben a nyilvános sajtóperek is rendszeresek voltak. A sajtó megtisztítására felállított bizottság (Comisia de epurare a presei) az újságírói szakszervezetektől érkezett feljelentések alapján állította össze a „fasizmust támogató" újságírók jegyzékét. A volt „jobboldali lapok" szerkesztőinek és munkatársainak 1946 tavaszán folytatott népbírósági tárgyalása során Árvay Árpád, a nagyváradi *Estilap* főszerkesztője, Bíró János a *Keleti Újság*, valamint Jávor Béla a *Magyar Lapok* munkatársai kerültek bíróság elé.[161] A későbbi időszakokban már nem voltak perek, hiszen a kommunista hatalom ekkorra kifinomultabb módszereket dolgozott ki arra, hogy elnémítsa a számára kényelmetlen hangokat.

A belföldi korlátozások mellett a sajtónak a szovjet utasításokat is figyelembe kellett vennie. A szocialista országoknak küldött KGB-rendelkezés egyik pontja 1947-ben kitért arra, hogy a helyi sajtónak kerülnie kell a Szovjetunióval lebonyolított kereskedelemre vonatkozó részleteket. Tilos adatokat közreadni az áruk minőségéről és fajtájáról, továbbá tilos kereskedelemnek nevezni a Szovjetunióval létesített kapcsolatot, helyette árucseréről kell beszélni.[162]

A cenzúrával társított intézkedések sorában megemlíthető az újságírói szakma feltételekhez kötött gyakorlása is. A kommunista hatalom legelső intézkedései közé tartozott a sajtó megtisztítása a burzsoá elemektől és a párthű elemek beültetése a szerkesztőségekbe. A sajtókiadványok munkatársai folyamatos ellenőrzéseknek voltak kitéve. A pártvezetés társadalmi és ideológiai

157 Vrânceanu (2000): 105.
158 A vármegye főispáni hivatalának közleménye. *Erdély*, 1945. május 18.
159 Vincze: 326.
160 Uo. 327.
161 Megkezdődött a volt jobboldali lapok szerkesztőinek és munkatársainak népbírósági tárgyalása. *Erdély*, 1946. április 10.
162 Ficeac (2001): 104–125.

kritériumokat alkalmazott az újságírók kiválasztásánál. Gyakorlattá vált az úgynevezett „káderlapok" előállítása, amelyek részletes adatokat tartalmaztak az újságíró származásáról, múltjáról, neveltetéséről, valamint párthűségének megnyilvánulásairól és politikai felkészültségéről. Előnyt jelentett a munkavállalásnál, ha a jelentkező korábban a szovjet sajtóban dolgozott, vagy elvégezte a pártaktivista képzés valamelyik szintjét. A társadalmi kritériumok alkalmazása (munkás vagy dolgozó paraszt családból való származás) elsősorban az 1965-ig terjedő korszakot jellemezte, az ideológiai kritérium viszont változatlanul fennmaradt a kommunizmus bukásáig.

A papírgyárak és nyomdák államosításával 1948-tól a kommunista rendszer a *gazdasági cenzúra* eljárásait is tetszése szerint alkalmazhatta. A nyersanyagokra és nyomdai kapacitásokra, valamint a terjesztési hálózatra gyakorolt monopóliuma révén a hatalom közvetett módon korlátozta az érdekeivel ellentétes kiadványok megjelentetését és terjesztését.

A megyei pártbizottságok sajtóosztályai minden hónapban munkatervet készítettek arról, hogy milyen kérdéseket kell tárgyalnia a sajtónak, közreműködtek a lapok egyéni munkaterveinek előkészítésében, és havi elemzéseket adtak ki a megjelent lapszámokról. Az 1948. januári munkatervek legfontosabb pontja a monarchia, a földesúri-kapitalista kizsákmányolás eszközének leleplezése. A sajtókiadványok januári munkájának elemzéséből kiderül, hogy a lapok milyen mértékben tettek eleget a feladatnak. Az *Igazság* például nyolc leleplező cikket, hat népszerűsítő cikket és hét vezércikket közölt a témával kapcsolatban.[163]

Az 1948. márciusi jelentés azt elemezte, hogy a lapok miként mozgósítottak a nemzetgyűlési választásokon való részvételre. Szigorú bírálat érte az *Utunk*at, az egyetlen olyan folyóiratot „a párt befolyása alatt levő lapok" közül, amely nem állított össze külön lapszámot erre az alkalomra. A jelentés azt is kifogásolta, hogy az 1848-as forradalom százéves évfordulóját ünneplő számban túl hangsúlyosak a magyar vonatkozások.[164] Az utóbbi megjegyzés azt bizonyítja, hogy a kisebbségek nemzeti identitásának megőrzésére vonatkozó cikkek tiltása már a negyvenes évek végén része volt annak a sajtópolitikának, amely a hatvanas években kezdett programatikussá válni.

A Kolozs megyei pártbizottság 1948-as elemzéseiből kiderül, hogy a napilapok közül a legtöbb bírálat a *Világosságot* érte, amely nem vett részt elég tevékenyen a meghirdetett kampányokban és ideológiai téren sem fejtett ki megfelelő tevékenységet. A szeptemberi jelentés azonban a lap hozzáállásának javulását állapította meg, ami annak köszönhető, hogy „a szerkesztőségből eltávolították a kétes elemeket".[165]

A Sajtófőigazgatóság 1949-es felállítását követően a nyomtatványok ellenőrzése egyre szakszerűbben folyt. A nyilvánosság számára elérhető információk megszűrése már a hivatalos hírügynökségben elkezdődött. Az Agerpres létrehozása után nem sokkal cenzorok hada érkezett a szerkesztőségbe, hogy biztosítsa a belső cenzúra hatékonyságát. Az ötvenes években a külföldi híreket kizárólag a TASZSZ hírügynökség közleményei vagy a szovjet sajtó nyomán fordították. Ezt követően a lefordított hír még hat szűrön ment keresztül: átolvasta a felelős szerkesztőségi titkár, egybevetették az eredeti hírrel, majd ellenőrizte az osztályvezető-helyettes, a „tisztafej" szolgálatos, az osztályvezető és végül a főszerkesztő. Az így keletkezett hírt küldték a Sajtófőigazgatóságra, amely engedélyezte a terjesztést. Ugyanezt az útvonalat követték az Agerpres többi részlegén szerkesztett hírek is.[166]

163 KmOL, 3. fond, 205/33. iratcsomó. 13–16.
164 Uo. 17–22.
165 Uo. 55–56.
166 Vrânceanu: 144–145.

A helyi lapok ellenőrzése a Sajtófőigazgatóság megyei hivatalaira hárult. Az intézmény kolozsvári irodájának tevékenysége négy meghatározott területen zajlott: 1. napilapok, 2. hetilapok, 3. hirdetmények és meghívók, 4. egyetemi jegyzetek. Az intézmény 1951. november–decemberi jelentése szerint a hivatal dolgozói az előzetes cenzúra során számos hibát találtak a magyar nyelvű lapokban. Az *Igazság* december 14-i számából törölték a gazdasági propagandának ellentmondó részt, mely szerint az egyik mezőgazdasági szövetkezetben csak 100 kg termést gyűjtöttek be hektáronként a tervezett 300–400 kg helyett. A *Világosság* cikke az osztályharc szempontjait hagyta figyelmen kívül: arról számolt be, hogy a szabotőr kulákok hat hónap börtönbüntetést kaptak egyes termékek elrejtése miatt. A cenzor túl enyhének vélte a büntetést, és törölte a hónapok számát. A *Református Szemle* 8. számában szintén az osztályharc értelmezése ítéltetett hibásnak, mivel a szerző azt egy bibliai idézettel ábrázolta. Az *Utunk* 47. számában megjelent karikatúrának az amerikai imperializmust kellett volna ábrázolnia, a cenzor azonban nem tartotta odaillőnek a rajzot, és a lapszámot újranyomtatták.[167] A hivatal arról is gondoskodott, hogy a pártvezetésről szóló írások kiemelt helyen jelenjenek meg a lapokban, ezért kifogásolta, hogy az *Igazság* december 19-i számában a Gh. Gheorghiu-Dej elvtársnak szánt távirat nem volt elég látható helyen, a cím pedig túl apró betűkkel volt szedve.[168]

A pártlapokban megjelenő vezércikkeket, pártéletcikkeket, ideológiai írásokat, bíráló cikkeket minden esetben 48 órával előre be kellett mutatni a párt Propaganda és Agitációs Osztályán, az illető problémával foglalkozó titkárnak.[169] A tévedések kiküszöbölése érdekében szoros kapcsolat alakul ki a Sajtófőigazgatóság helyi irodája és a Kolozs tartományi pártbizottság sajtóosztálya között. Mindez azt sejteti, hogy a pártbizottság illetékes osztálya első szűrőként működött a sajtót felügyelő rendszeren belül, majd ezt követte a cenzúrahivatal által végzett ellenőrzés.

A cenzúrahivatal elsődlegesen a kommunista rendszert és a pártvezetést negatív fényben feltüntető írások közlését tiltotta. Emellett a sajtóellenőrzés alapelveit az ötvenes évek elején az államtitok szabályozására vonatkozó törvények is befolyásolták. Az 1951-es törvény az államtitok védelme alá helyezett minden adatot, amely a romániai ipari kapacitásokra vagy gyártási technológiákra vonatkozott. A cenzúrahivatal kolozsvári irodájának 1951. december – 1952. január időszakra vonatkozó jelentése szerint számos probléma merült fel amiatt, hogy az újságok titoknak minősülő gazdasági adatokat közöltek. A *Világosság* például megjelölte a Torda melletti víztároló elhelyezését és kapacitását, az *Igazság* január 13-i számából pedig törölték a Herbák János Bőr- és Cipőgyár könyvtárába beiratkozott olvasók számát, mivel ennek alapján lehetett volna következtetni a gyár dolgozóinak számára.[170]

A Sajtófőigazgatóság létrehozását követően csupán három év alatt hét ízben módosították az intézmény feladatkörét. A bővülő feladatok ellátására szükség mutatkozott további káderek kiképzésére; ezt a célt az intézmény keretén belül 1951-től működő személyzeti és szakképzési osztály szolgálta.[171] A cenzúrahivatalnak 1952-ben már 232 alkalmazottja volt, ebből 152 központi cenzor és 80 regionális cenzor.[172]

167 KmOL, 13. fond, 184. iratcsomó. 111–115.
168 Uo. 124–152.
169 KmOL, 13. fond, 181. iratcsomó.3–7.
170 KmOL, 13. fond, 184. iratcsomó.124–152.
171 Ficeac (1999): 69.
172 Macrea-Toma: 223.

A propaganda és cenzúra összefonódására utal a vidéki irodáknak 1952. június 3-án küldött körlevél, amely a vizuális agitációs tevékenység javítását helyezte kilátásba. Az utasítás külön kitért arra, hogy miként és hová lehet kifüggeszteni a marxizmus-leninizmus klasszikusainak, a párt és a kormány vezetőinek arcképeit. Az előírásokat regionális, városi és üzemi szinten felállított szervek ellenőrizték. A bizottságok a pártszervek, néptanácsok, tömegszervezetek és a Sajtófőigazgatóság képviselőiből alakultak meg. Feladatuk a plakátok, hirdetések, falragaszok, rajzok, festmények számbavétele és felújítása, az elavult szlogenek eltávolítása.[173]

A belföldi lapokra és könyvekre vonatkozó intézkedések mellett a pártvezetés rendelkezett a külföldről behozott nyomtatványok osztályozásáról, megőrzéséről és terjesztéséről. A 343/1952. sz. Kormányrendelet négy csoportba osztotta a külföldi kiadványokat:

– tiltott – a nyíltan vagy rejtett módon ellenséges, antidemokratikus, antikommunista és háborúra uszító kiadványok;
– titkos – a kapitalista országokból érkező műszaki, tudományos, gazdasági és kulturális kiadványok, amelyek esetenként az első pontban megjelölt anyagokat is tartalmaznak;
– tájékoztató jellegű – a kapitalista országokból érkező műszaki, tudományos, gazdasági és kulturális kiadványok, amelyek nem sorolhatók az első két kategóriába;
– szabad forgalmú – a Szovjetunióból és a népi demokratikus országokban, valamint a kapitalista országokban kiadott, haladó jellegű kiadványok.[174]

A rendelkezés egyértelmű célja, hogy korlátozza a nyilvánosság terét és az alapvető információkhoz való hozzáférést, illetve megszüntesse az alternatív tájékoztatási csatornákat. A kommunista diktatúra időszakában az egyetlen hírforrások, amelyeket a rendszer nem tudott elnémítani, a külföldről sugárzó rádióadók voltak. A Szabad Európa Rádió, valamint az Amerika Hangja magyar és román nyelvű híradásai évtizedeken keresztül szolgálták a szabad információáramlást.

3.2.4. Propagandakampányok

Az 1944–1953 közötti időszakban a romániai propagandát a hivatalosan elfogadott dualitás jellemezte, amely a Jó és a Rossz kategóriái szerint jött létre: a politikai sajtókampányok haladó és reakciós erők, zsíros és dolgozó parasztok, burzsoák és proletárok, népi demokráciák és imperialista hatalmak, béketábor és háborús uszítók ellentétét jeleníti meg. Az ennek megfelelő társadalom- és világpolitikai ábrázolás a negyvenes évek végére kanonizálódott.[175]

Az 1944–1945-ös években a fasizmus ellenes harc jegyében a sajtó megalapozott bizonyítékok híján is képes volt vádakat gyártani bárki ellen, akinek a két világháború közötti tevékenysége valamilyen oknál fogva nem volt összeegyeztethető az új politikai irányvonallal. A lapszerkesztők és újságírók múltbeli magatartása gyakran került kivizsgálás alá. Az Újságírók Szakszervezete tisztogató bizottságának nyilatkozata szerint az „újságírók voltak azok, akik a legtöbbet cselekedték az uszítás, a gyűlölködés, a hazug propaganda terjesztése körül”,[176] majd rövidesen megkezdődtek a fasiszta eszmék terjesztésével vádolt lapok munkatár-

173 Ficeac (1999): 73.
174 Uo. 72–73.
175 Gagyi.
176 *Erdélyi Szikra*, 1945. március 15.

sainak népbírósági tárgyalásai. A „háborús bűnös újságírókat" sújtó per nyomán, 1945 májusában tizennégy román újságíró ül a vádlottak padján,[177] következő évben pedig az erdélyi magyar jobboldali lapok is sorra kerültek.[178]

Az 1944–1953 közötti sajtó jellemvonása, hogy folyamatosan mozgósított a reakció tevékenysége ellen. A szocialista hatalom ellen, illetve a hatalommal azonosított nép ellen tevékenykedő reakció olyan gyűjtőfogalommá vált, amelybe besorolták a kommunista párt összes ellenfelét. A történelmi román pártokat érő támadások, az egyház ellenes kampányok és a hagyományos magyar intézményekben megkövetelt tisztogatás ugyanazon szlogen, a reakció ellenes harc jegyében folytak.[179]

A hidegháborús hangulathoz igazodva a *Scânteia* a nemzetközi reakció befolyásával kapcsolta össze 1947-ben az erdélyi magyarság törekvéseit: „A román és magyar demokrácia előtt álló feladat: felszámolni a fasiszta és reakciós klikkek maradványait, azokat az elemeket, amelyek továbbra is a sovinizmust szítják, és a háborúra uszító nemzetközi reakciós csoportok érdekeit szolgálják".[180] A magyarság intézményei ellen irányuló frontális támadást Luka László indította el a kolozsvári *Igazság* napilap hasábjain *A romániai magyarság útja* című cikkével.[181] Az „elvtelen magyar egység" elleni kirohanása az önálló magyar intézményrendszer ellen irányult, ahol a cikkíró szerint „lélekmérgező aknamunka" folyik annak érdekében, hogy a magyarságot szembe állítsa a kommunista párttal és a demokráciával. A megnevezett intézmények között szerepelt az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, az Erdélyi Magyar Közgazdasági Egyesület és a Dalosszövetség; nem maradhatott ki a Magyar Népi Szövetség vezetőinek, a Bolyai Egyetem tanárainak, valamint a „sok magyar nyelvű újság és folyóirat" szerkesztőinek szánt figyelmeztetés sem: a magyarságnak meg kell tisztítania intézményeit a „reakciós" elemektől. Egy hónappal később az *Igazság* szerkesztőségi cikke az Erdélyi Múzeum Egyesületet vette célba, amelynek vezetőit azzal vádolták, hogy „az erdélyi reakció egyik fellegvárát" építették ki.[182]

A kommunista propaganda sajátos módszereket alkalmazott a néptömegek befolyásolása érdekében: a sajtó olyan tényeket ítélt el, melyek pontos tartalmát nem ismerteti az olvasóval. Ily módon a negatív propaganda megelőzte, illetve helyettesítette a tájékoztatást, a vélemény kinyilvánítása pedig az objektív tényközlést. A Marshall-tervről például semmiféle konkrét információ nem jelent meg, és csak annyit tudhattunk meg róla a sajtóból, hogy az európai országok gazdasági leigázásának az eszköze, tehát az amerikai imperializmus újabb megnyilvánulása. A kommunista sajtóban kizárólag a hatalom céljait szolgáló hangok szólalhattak meg. A *Pravda* vagy a moszkvai rádió álláspontja rendszerint általános érvényű igazságként jelent meg.[183]

Az imperializmussal szövetkező külföldi reakció ellen folytatott harc jegyében a katolikus egyházak ellen folytatott kampányhoz 1947-től az „imperializmus szolgálatában álló Va-

177 Opriș.

178 Ld. az *Erdély* 1946. április 10-i és következő számait. Az elítéltek között volt Árvay Árpád, Zathureczky Gyula, Polyák István, Dávid Iván, Finta Zoltán és Olajos Domokos.

179 Győrffy (2008): 168–185.

180 Brucan.

181 *Igazság*, 1947. május 22.

182 Válaszúton az Erdélyi Múzeum-Egyesület. *Igazság*, 1947. június 30. Ld. még Benkő: 13–25.

183 A Pravda szerint feladták függetlenségük nagy részét a Marshall-tervhez hozzájáruló kisállamok (*Világosság*, 1947 július 23). A moszkvai rádió szerint Románia népe önerejéből építi újjá az ország gazdasági életét (*Erdély*, 1947. július 1.).

tikán" befolyásának megszüntetése szolgáltatott ürügyet. A titoista elhajlás fogalma 1948 nyarán válik az ideológiai diskurzus részévé, a Jugoszláv Kommunista Párt „szovjet ellenes politikájának" indoklásaként. A kampány célpontjai elsősorban a jugoszláv határ mellett fekvő, szerb kisebbség által lakott megyék voltak.[184] A cionizmus ellenes hadjárat 1948 végétől indult el, miután a Szovjetunió számára világossá vált, hogy nem képes kiterjeszteni befolyási övezetét Izrael államra. A „zsidó polgári nacionalizmus" ellen folytatott kampány egyre fokozódott a következő években, és szerepet játszott a későbbi tisztogatásokban. A hadjáratban az erdélyi zsidó hetilap is részt vett, amely időközben nevet változtatott: az ideológiailag rosszul csengő *Egység* helyett *Új Út* cím alatt jelentkezett.

Az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének (NATO) 1949-es létrehozása után a békeharc terén folyamatos agitációs tevékenység zajlott. Az RMP Kiadója százezer darab szórólapot nyomtatott, valamint hatvanezer, különféle brosúrákat tartalmazó borítékot készített 1950-ben az üzemek és a „mezőgazdaság szocialista szektora" számára. Az üzemekben, gyárakban, intézményekben létrehozott „békeharc bizottságok" szerepe tulajdonképpen az volt, hogy szervezett keretet biztosítsanak az agitáció számára a „háborús uszítók" címkével ellátott, hatalom-ellenesnek tekintett elemek leleplezésére.[185]

A kelet-európai kommunista tömb országaiban zajló koncepciós perek visszatérő motívuma az imperialista körök által szervezett rendszerellenes összeesküvés volt. A szovjet tanácsadók által irányított perek során a vádlottakra minden esetben azt igyekeztek rábizonyítani, hogy külföldi imperialista hatalmak szolgálatában állnak, tehát a nemzet és a nép ellenségei. A különféle ideológiai elhajlások ellen folytatott kampányok időszakában a vádlottak padjára ültetetett magas rangú pártfunkcionáriusok magát az ellenséges eszmét személyesítették meg; a bírósági tárgyalások során meghatározott személyekre hárították a bűnbak szerepét, akikben az ideológiai ellenfél testesült meg. Ily módon a perek egyik funkciója a hatalom lépéseit igazoló ellenségkép kialakítása volt.[186]

Az ideológia terjesztése az 1944–1953 közötti időszakban egyre tervszerűbben ment végbe, és egyre agresszívabb formákat öltött. „Amilyen mértékben erősebbé vált, megszilárdult a népi demokratikus rendszer forradalmunk első szakaszában, olyan mértékben vált erőteljesebbé a szocialista ideológia offenzívája. A szocialista ideológia támadása nem torpant meg egy pillanatra sem" – emlékezett vissza 1959-ben Kallós Miklós szociológus és publicista másfél évtized propagandatevékenységre.[187]

A kommunista propaganda 1948-tól kezdve vált uralkodóvá, miután a hatalom felszámolta politikai ellenfeleit, és irányítása alá vonta a gazdasági, társadalmi és művelődési intézményeket. Az átmeneti időszak forradalmi jellegét a múlttal való radikális szakítás alapozta meg az irodalmi lapokban is, miközben az új diskurzus elfogadtatására mozgalomszerű, erőszakos hadjáratok indultak. A bukaresti központi lapok, elsősorban a *Scânteia* által vezényelt kam-

184 Negreanu: 359–366.

185 Uo. 11.

186 A kelet-európai kirakatperek első felvonása 1948–1949 között zajlott, miután a szovjet-jugoszláv kapcsolatok látványosan megromlottak, és Sztálin utasítására az összes szocialista országban elindul a „titoista elhajlók" elleni harc. Magyarországon Rajk László külügyminiszter, Bulgáriában Trajcso Kosztov miniszterelnök-helyettes kerül bíróság elé; Romániában a Tito-ellenes kampány első áldozata a már régóta idegen elemnek tekintett Lucreţiu Pătraşcanu igazságügy-miniszter. Romániában az egyház ellenes kampány része volt a Márton Áron katolikus püspök ellen indított sajtóhadjárat 1948-ban.

187 Kallós.

pányokban, a szocialista realizmus megteremtésért folytatott küzdelemben a román irodalmi laptársaival együtt a kolozsvári *Utunk* is tevékeny szerepet vállalt. A szocialista realizmus kánonjának kötelező alkalmazása a negyvenes évek végétől a művészetet is arra kötelezte, hogy sajátos eszközeivel harcoljon a néptömegek szocialista tudatának építéséért. A központi pártlapok által irányított irodalombírálat hozzájárult egy új típusú irodalmi közvélemény kialakulásához, amely a szocialista realista alkotásokat a meghatározott kánon hordozóinak kiáltotta ki.[188]

A politikai szerepvállalás megkövetelte, hogy az első évfolyamtól eltérően az 1947-es *Utunk*ban megjelenjenek az augusztus 23-át ünneplő cikkek, amelyek a kommunista párt dicső szerepét mutatatták be, és piros betűs különszámot szenteljen a november 7-i bolsevik forradalom emlékének. Emellett

> „mind a fejlécek, rovatcímek, grafikák (például a többi pártlapból átvett imperialista ellenes karikatúrák), mind a publikációk témája, hangneme tükrözte az *Utunk* felsorakozását a hivatalos pártorgánumok közé. (…) Ugrásszerűen megszaporodnak a vezércikk szerepét betöltő, aláírás nélküli politikai agitációs propaganda jellegű írások, direkt átvételek a központi román pártlapból."[189]

Az *Utunk* 1949-es évfolyamát a kozmopolitizmus elleni fokozódó harc megnyilatkozásai, az új irodalom felvirágoztatására vonatkozó propagandaszövegek uralták. A proletár, néptömegeket nevelő kultúra szelleme számos politikai indíttatású irodalmi pályázatban is megjelent; ezek célja a dolgozó tömegekből származó, új „írói káder" kinevelése. A pályázatok egyértelműen kihirdetett célnak és „sürgős feladatnak" voltak alárendelve: a színjátszó csoportok egyfelvonásos színművekkel való ellátása.[190]

Ebben az időszakban már az íróknak is tervszerűen kellett dolgozniuk. Asztalos István a Román Munkáspárt „kolozsvári írók, művészek sejtjének" jelentette be irodalmi munkatervét: minden hónapban megír egy egyfelvonásost a falusi és városi műkedvelők számára, részt vesz a Magyar Népi Szövetség irodalmi pályázatán, regénnyel jelentkezik a népköztársasági pályázaton, minden két hétben cikket vagy novellát ad a lapoknak, ellátogat a szolyva-visói önkéntes vasútépítők közé és kisregényben dolgozza fel az ottani élményeit.[191]

Következő év elején már a munkában levő kéziratairól és írói terveiről nyilatkozott:

> „Első regényemet, melynek tárgya a falu helyzete a kiéleződő osztályharc közepette, s ebben a harcban a Párt erejének és vezető szerepének a megmutatása, most fejezem be, kiküszöbölve a lektorok által megjelölt hiányosságokat. (…) Ebben az évben tervbe vettem egy ipari regény megírását. Anyaggyűjtés céljából több mint egy hetet az egeresi gipszgyárban töltöttem, és miután az első regényemet befejeztem, április hónapot egészen az üzemben szándékszom tölteni. Következő regényem témája egy munkásigazgató élete, aki ugyancsak a gyárnak lett az igazgatója, amelyben inasként kezdte a munkát. (…) De úgy érzem, még mindez a munkám is kevés a dolgozó népünk igényéhez mérten és a Pártnak, kormányunknak a támogatásával szemben."[192]

188 Győrffy (2007): 63–86.
189 Tapodi: 62–63.
190 Gaál.
191 Cseke: 201–202.
192 Uo. 201–202.

A sajtó feladataira vonatkozó útmutatásokat a párt ideológusai határozták meg, rendszerint az aktuális politikai helyzet függvényében. A magyar nyelvű lapokra is kötelező érvényűek voltak a *Scânteia* irányadó vezércikkei, amelyek kijelölték a sajtó szerepét a szocialista átalakulás folyamatában.[193] A pártvezetés a szovjet sajtó példája nyomán fogalmazta meg a hazai lapok hiányosságait: „Lap és olvasó viszonya nem elég közvetlen, nem elég szoros. Nagyon távol állunk még attól, hogy újságaink (…) a műhelyekben, gyárakban, a hivatalokban, a szántóföldeken szülessenek, mint ahogy az a Szovjetunióban történik."[194]

Az RMP KB Politikai Irodájának a *Scânteia* napilap tevékenységére vonatkozó határozata, amelyet 1951 januárjában adtak ki, az egész romániai sajtó működésére kihatott.[195] A kijelölt feladatokra a magyar nyelvű újságok is reflektáltak.[196] A *Romániai Magyar Szó* élenjáró feladatként fogalmazta meg a „szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség szellemének ápolását a népi tömegek, és különösen az ifjúság soraiban". Ezen kívül arra is kitért, hogy a lapnak mozgósítania kell az „ötéves terv és a villamosítási terv teljesítésére és túlszárnyalására", rendszeresen ismertetnie kell a tömegszervezetek tevékenységét, az ifjúság és a nők tömegeinek politikai, kulturális és szakmai nevelésének kérdéseit.

A *Scânteia* napilapra vonatkozó útmutatások fellelhetők az RMP Kolozs Tartományi Bizottságának jelentéseiben is, amelyek a helyi sajtó irányításának és ellenőrzésének módszereire térnek ki. A politikai irányítás keretén belül a szerkesztőségek kötelesek voltak havi terveket bemutatni a tartományi pártbizottság Propaganda és Agitációs Osztályán. A fontosabb eseményekhez kapcsolódó lapszámok tervét szintén be kellett mutatniuk előzetesen a pártbizottságon. Külön munkaterv készült például a január 22-i Lenin-szám alkalmából.[197]

Ezen kívül a szerkesztőségek különböző tematikus terveket is készítettek, amelyek a szocializmus eredményeit voltak hivatottak alátámasztani. A gazdasági propagandához kapcsolható például a *Világosság* 1951 januárjában készített negyedéves munkaterve, amely szerint a következő három hónapban 4 vezércikk, 11 riport, 17 véleménycikk, 1 vers, 7 grafikon és 3 visszhanglevél fog megjelenni a villamosítási tervvel kapcsolatban.[198] A külpolitikai rovat három hónapos munkaterve ugyanarra az időszakra a következő témákat foglalta magában: a Szovjetunió eredményeinek, tapasztalatainak népszerűsítése; népek harca a békéért, a varsói határozat gyakorlatba ültetéséért; hírek a népi demokráciákról; hetente egyszer hírek a Szovjetunióból; gyarmati népek felszabadító harca; a kapitalizmus általános válságával foglalkozó elvi-ideológiai cikkek.[199]

A propaganda hatékony terjesztése azonban csak megfelelő irányítás mellett valósulhatott meg. Az útmutatások pontos értelmezése érdekében a lapszerkesztőknek részt kellett venniük a pártbizottság gyűlésein, valamint a Propaganda és Agitációs Osztály tanácskozásain. A pártszervek nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a lapok a szovjet sajtó szerint alakítsák arculatukat. Ezért a szerkesztőségekben orosz nyelvtanfolyamot tartottak, amelyeken kötelező módon részt vett minden munkatárs. A Kolozs megyei pártbizottság jelentése elégedetten

193 A párt legélesebb fegyvere. *Romániai Magyar Szó*, 1948. május 8.
194 Jakab.
195 Denzie–Mata: 369–379.
196 Sajtónk feladatai a békéért és a szocializmus építéséért vívott harcban. *Romániai Magyar Szó*, 1951. március 29.
197 KmOL, 13. fond, 180. iratcsomó. 67–82.
198 KmOL, 13. fond, 183. iratcsomó. 3.
199 Uo. 20.

vette tudomásul, hogy az *Igazság* szerkesztőségében öt „elvtárs" már eljutott arra a szintre, hogy szótár segítségével olvassa a *Pravát*.[200]

A propaganda feladatai 1952-ben az új alkotmány tervezetének népszerűsítésével bővültek. A központi és regionális sajtón kívül az év folyamán agitációs csoportok és faliújságok ismertették a tervezetet szerte az országban. A marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet faliújságán például fényképek mutatták be a dolgozók tanuláshoz és pihenéshez való jogát.[201]

Sajátos feladatokat látott el a propaganda a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) létrehozását követően is. A szovjet nyomás hatására kialakított „autonómia" valójában semmivel sem volt magasabb fokú, mint a többi közigazgatási egység önállósága, annak ellenére, hogy a román nacionalizmus egy enklávét látott benne Románia területén.[202] A hivatalos propaganda ezért tudatosan egy nem kizárólag magyar jellegű, hanem integratív szerkezetként ábrázolta a tartományt, ahol minden nemzetiség otthon érezheti magát. Ezzel egyfelől a román lakosságot igyekezett meggyőzni arról, hogy a MAT létrehozása a „dolgozó román nép alapvető érdekeinek megfelelő", másfelől a magyarokat figyelmeztetni, hogy az autonómia nem a függetlenség, hanem „az egység legkézzelfoghatóbb formája".[203]

3.3. Cenzúra és propaganda az 1953–1965 közötti időszakban

3.3.1. A cenzúra és propaganda változó feladatai

Az ötvenes évek közepére a párt kidolgozta a nyilvánosság hatékony ellenőrzésének módszereit, így a cenzúrahivatal vezetőségének törekvései ebben az időszakban főképp az operativitás növelésére irányultak. Az 1954-ben kiadott utasítások lényegében nem módosították a hivatal szervezeti struktúráját, csupán további feladatokkal látták el az államtitok őrzésére vonatkozólag, ugyanakkor szabályozták azokat az átfedéseket, amelyek egyéb – elsősorban katonai – intézmények tevékenységével mutatkoztak meg.[204] Feladatainak kiterjesztése mellett a cenzúrahivatal működése egyre titkosabbá vált; az ellenőrzés már nem nyilvános, hanem titkokban végrehajtott, bizalmas tevékenység. A hatalom kidolgozta a titkos utasítások és rejtett kapcsolattartás rendszerét, melynek során maga az intézmény neve is tabutémává vált. Az újságok, a kiadók és könyvtárak vezetői már nem hivatkozhattak a Sajtófőigazgatóság rendelkezéseire, hanem indoklás nélkül hajtották végre az utasításokat.

A Sajtófőigazgatóság kolozsvári irodája 1955 tavaszán főképp a felmerülő ideológiai problémákkal foglalkozott. Ezek elsősorban a gazdasági propagandával összeegyeztethetetlen kijelentésekre, valamint a magyar-román együttélésre vonatkoztak. Az *Igazság* februári 42. számából töröltek egy részt, amely negatív fényben tüntette fel a gyalui kollektív gazdaság eredményeit, a márciusi *Művelődési Útmutató*ból pedig azt a mondatot, mely szerint a magyarkapusi színjátszó csoport egyetlen román fiatalt sem talált a községben, akinek szí-

200 KmOL, 13. fond, 180. iratcsomó. 67–82.
201 Agitációs csoportok, faliújságok népszerűsítik szerte az országban Alkotmánytervezetünket. *Romániai Magyar Szó*, 1952. augusztus 13.
202 Vincze (1999): 80.
203 A MAT létrehozásának ideológiai meggondolásaival kapcsolatban ld.Bottoni (2003).
204 Ficeac (1999): 93–97.

nészi tehetsége lett volna. A hivatal magyarázatot is fűzött az utóbbi intézkedéséhez: a sovén megállapítás azt sejteti, hogy a románok tehetségtelenek.[205]

A Sajtófőigazgatóság utasításai értelmében a megyei irodáknak figyelemmel kellett kísérniük a központi sajtóban megjelent anyagokat. A jelentős országos és nemzetközi események bemutatásakor a helyi sajtónak a központi pártlapok álláspontját kellett tükröznie. A hivatalos nyilatkozatoknak és tájékoztatóknak egyezniük kellett a *Scânteia*ban megjelent anyaggal, a szerkesztőségi cikkeknek pedig a központi sajtó irányvonalát és hangnemét kellett követniük.[206]

A Sajtófőigazgatóság fontos feladatokat kapott a Román Munkáspárt 1955-ös kongresszusa idején. A hivatal december 15-i titkos körlevele utasította a helyi irodákat, hogy biztosítsák az újságok idejében történő megjelenését és fokozottan ellenőrizzék az összes anyag tartalmát, a hetilapok esetében a *Scânteia*, a napilapok esetében pedig az Agerpres által kiadott hivatalos közlemények szerint.[207]

A kongresszus előkészítését helyi szinten a tartományi pártbizottságok sajtóosztályai tervezték meg. Kolozs Tartományban a két napilap, a *Făclia* (*Fáklya*) és az *Igazság* rovatot indított *A pártkongresszus tiszteletére* cím alatt, amely az ipari és mezőgazdasági dolgozók eredményeit népszerűsítette. Napi rovattá vált a *Pártélet* is, amely szokásosan csak heti 1–2 alkalommal jelent meg.[208]

Az ideológiai elvárások azonban nemcsak a politikai rovatokat érintették. A sportrovatok szerkesztőit 1956 májusában utasították, hogy a kapitalista országokban szervezett sportversenyeken részt vevő román csapatok és küldöttségek kiutazásáról csak az Agerpres hivatalos közleményeit jelentethetik meg. Ugyanez a rendelet vonatkozott a kapitalista országokból Romániába érkező sportolókra is. Tilos volt továbbá részleteket közölni az edzőtáborok időtartamáról és jellegéről, valamint a sportolóknak kiosztott anyagi juttatásokról.[209] Az utóbbi rendelkezés a termelési propaganda kampányaival függött össze, amelyek az ötvenes években a munkafeladatok teljesítésére buzdítottak.

A cenzúra előírásai a nyomtatott információközlés minden területére kiterjedtek: szigorú előírások szabályozták az apró- és reklámhirdetések, valamint az állásajánlatok közlését. Kizárólag a szocialista szektor vállalatai jelentethettek meg reklámokat, miután a szerkesztőség előzetesen ellenőrizte a szöveget; a magánszektor, illetve a külföldi cégek nem kaphattak reklámozási engedélyt. Az álláshirdetések publikálása szintén a szocialista szektor kizárólagos előjoga volt.[210]

Az ideológia módosulásai nem csak a cenzúra, hanem a propaganda működésére is jelentős hatással voltak. Az ideológiai deradikalizáció, valamint a rendszer alapvető válsága miatt a propagandának le kellett mondania az egyetemes igazságok terjesztéséről; helyébe a társadalmat mozgósító szlogenek, a gyakorlati feladatok teljesítésére buzdító felhívások kerültek.

Az ötvenes években a rádióműsorok is kivették részüket a propaganda terjesztéséből, miután jelentősen fejlődött a Román Rádió, növekedett a helyi és központi adások ideje; a rádióadók egyre nagyobb területet fedtek le Romániában és külföldön; 1954. március 15-én, a korábbi kolozsvári fiókszerkesztőséget önállósítva indult meg napi egy órában a

205 KmOL, 13. fond, 79. iratcsomó. 151.
206 Ficeac (1999): 99.
207 Uo. 100–101.
208 KmOL, 13. fond, 69. iratcsomó.151–156.
209 Ficeac (1999): 101.
210 Uo. 98–107.

Kolozsvári Területi Rádió Magyar nyelvű műsora. A párt vezetősége 1956-ban előírta a néptanácsoknak, hogy a helyes műsorpolitika érdekében rendszeresen ellenőrizzék a helyi adások műsortervét.[211]

A politikai tömegnevelésről szóló párthatározatok magukba foglalták a munkára való nevelés feladatát, kijelölték a munkafegyelem növelésére és a takarékossági intézkedések betartására vonatkozó konkrét teendőket. A propaganda értelmezése szerint mindezek az életszínvonal emelkedésének távlati célját szolgálták. A szocialista tömbön belüli kötelességek és a proletár nemzetköziség szelleme ugyanakkor még az ötvenes években is megkövetelték a sajtótól, hogy népszerűsítsék a Szovjetunió és a népi demokráciák „hatalmas sikereit", ismertessék a Szovjetunió „következetes békepolitikáját".[212]

A társadalom kohézióját, a pártpolitika támogatottságát voltak hivatottak bizonyítani a népgyűlések és tömeges ünnepségek, amelyeket a különféle évfordulók alkalmából szerveztek. A tömegek aktív részvétele ezeken a rituális megmozdulásokon a párt által népszerűsített világkép rögzítését szolgálta. Függetlenül attól, hogy Lenin születésnapjának, az ország felszabadulásának vagy az Októberi Forradalom megünnepléséről volt szó, a propaganda semmit sem hagyott a véletlenre, így előre meghatározta a szlogenek skandálásának rendjét, a vörös és nemzeti zászlók számarányát, a pártvezetőket ábrázoló plakátok méreteit.

A politikai propaganda az előző időszakhoz képest visszafogottabb formában jelentkezett, ugyanakkor egyértelműen elkülönült a *gazdasági propagandá*tól, amely az ötvenes évek elejétől került előtérbe; célja a népgazdaság vívmányainak népszerűsítése és a szocialista termelés felsőbbrendűségének hirdetése. Az erre vonatkozó utasítások megtalálhatók a központi pártsajtóban: „A lapoknak konkrét adatokkal kell érzékeltetniük, hogy milyen nagyszerű távlatokat nyitnak országunk egésze előtt és minden egyes tartománya előtt ezek a tervek. (…) Rendszeresen népszerűsíteniük kell a kollektív gazdaságok sikereit és meg kell mutatniuk a kollektív gazdaságok szervezeti megerősödésének útját."[213]

A sajtóban megjelentetett cikkek azt bizonyították, hogy Románia „egész dolgozó népe a párt határozatainak megvalósításáért küzd". Ennek értelmében a munkafogadalmak sorra követik egymást, a mozgósítás kritériumai pedig a kötelező ünnepek (Lenin halálának évfordulója, Sztálin halálának évfordulója, március 8-a, május 1-je, augusztus 23-a, november 7-e) szerkezete mentén bontakoznak ki.[214]

3.3.2. Cenzúra és propaganda az 1956-os magyarországi forradalom idején

A bukaresti pártvezetés nagy aggodalommal kísérte az 1956 nyarán megmutatkozó magyarországi és lengyelországi reformpolitikai tendenciákat. A párton belüli pozíciójukat féltő romániai kommunista vezetők ezért arra törekedtek, hogy minél kevesebb információt kö-

211 A Kolozsvári Rádió Magyar Osztályáról
ld. www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/r.htm#r%C3%A1di%C3%B3
Ld. még Tükrözzék jobban a helyi kérdéseket a rádiósítási központok. *Előre*, 1956. március 4.
212 A politikai tömegnevelés színvonalának emeléséért. *Előre*, 1954. április 29.
213 Sajtónk feladatai a békéért és a szocializmus építéséért vívott harcban. *Romániai Magyar Szó*, 1951. március 29.
214 Győrffy (2009): 29–39.

zöljenek a szocialista táborban zajló „földrengésekről". Az *Előre* július 1-jén utolsó oldalon hozta a poznani munkások felkeléséről a „hivatalos lengyel jelentést", amely „az imperialista ügynökség és a titokban tevékenykedő reakció" összeesküvéseként állította be az eseményeket. A romániai sajtóban nem talált visszhangra Rákosi Mátyás júliusi bukása, a reformer Wladislaw Gomulka visszatérése a Lengyel Egyesült Munkáspárt élére, majd Rajk László rehabilitációja sem.

Az *Előre* október 25-i száma csupán pár soros hírben foglalkozott Nagy Imre miniszterelnökké választásával. Figyelembe véve a Romániában élő jelentős magyar kisebbséget, ennek kapcsolatait és kötődését az anyaországhoz, a magyarországi forradalmi események különösen érzékenyen érintették a romániai vezetést. A sajtóban megjelenő híranyagok egyrészt minimalizálni igyekeztek a népfelkelés valós dimenzióit, másrészt pedig oly módon értelmezni, hogy a forradalmat a szocializmus ellenségei robbantották ki.

A romániai lapok kezdettől fogva csak az Agerpres román hírügynökség egyoldalú tájékoztatását közölhették, mely szerint az imperializmus ellenforradalmat robbantott ki Magyarországon, hogy megdöntse a szocialista rendszert. Mivel a hatalom félt attól, hogy az események kommunista ellenes szervezkedésre ösztönzik a magyar kisebbséget, a magyar nyelvű lapok fokozott nyomás alá kerültek. Az *Előre* kommentárjai élen jártak az események politikai jelentőségének értelmezésében, a szocializmus védelmében.

Október végétől a sajtópropagandának kulcsszerepe volt abban, hogy elítélje a magyar „ellenforradalmat" és hitet tegyen a szocialista fejlődés mellett. Ennek érdekében a lapokban közölt hűségnyilatkozatok az ország polgárainak minden rétegét felsorakoztatták. November 2-án a kolozsvári Herbák János cipőgyár dolgozói, majd 3-án a bukaresti Vörös Grivica gyár munkásai, mérnökei, technikusai és tisztviselői fejezték ki a „párt- és kormányba vetett szilárd hitüket." A marosvásárhelyi Simó Géza Bútorgyár dolgozóinak üléséről küldött tudósítás csak rövidített formában jelent meg az *Előre* november 3-i számában, majd a pártszervek közbelépése nyomán a másnapi lapszám a teljes szöveget is közölte.

Az 1956-os magyarországi forradalom eseményeinek értelmezése megosztó hatással volt az erdélyi magyar értelmiségre, azonban Gáll Ernő szerint a „romániai magyar értelmiség, az írótársadalom színe-java a Rákosi-rendszer ellen lázadó írókkal, szerkesztőkkel és diáksággal rokonszenvezett."[215] Ennek ellenére a hatalom megkövetelte az értelmiség állásfoglalását is a szocialista eszmék védelmében. A kolozsvári írók levelét az *Igazság* november 6-i száma közölte; mérsékelt hangja legfőképp az aggodalmat fejezte ki a politikai helyzet további alakulásával kapcsolatban:

> „Napokon át feszült aggodalommal és egyre megrendültebben figyeltük Magyarország sorsának alakulását. Nyilvánvaló, hogy a szocialista demokratizmusért s a jogos gazdasági követelésekért tett békés erőfeszítéseket kihasználták a reakciós, ellenforradalmi erők. (…) A forradalmi munkás-paraszt kormány megalakulása után mi, romániai magyar írók, bízunk abban, hogy a magyar nép e kormány vezetésével nemcsak megvédi vívmányait, hanem a szocialista humanizmus szellemében ki is teljesíti azokat és egyszer s mindenkorra felszámolja a régebbi vezetés által elkövetett bűnöket. (…) Elért eredményeinket óvjuk, amikor kiállunk a szocializmus és a demokrácia mellett. Úgy érezzük, hogy Magyarország népének érdekében is cselekszünk, amikor a számunkra egyetlen jár-

215 Gáll (1995): 52.

ható utat követjük: felzárkózunk a Román Munkáspárt oldalán, mely országunkban a szocializmus építésének és a lenini nemzetiségi politika megvalósításának élén jár."[216]

A marosvásárhelyi írók levele – *Lelkiismeretünk parancsszava* – ehhez képest terjedelmében és hangnemében is jelentősen különbözött. A november 2-i dátummal közölt, tehát a forradalom leverése előtt fogalmazott levél kétségbeesett hangnemben támadja a szocializmus ellenségeit:

„Aki a Szovjetunió ellen fordul, az emberiség jövőjét bántja. Megdöbbentő az a fékevesztett szovjetellenes uszítás és rágalomhadjárat, amelyet az emberiség söpredéke Magyarország népére zúdít. (…) A garázdálkodó nyilasok réme kísért Magyarország felett! A pokol szabadulhat rátok, ha most engedtek, ha nem véditek meg a szocialista Magyarország kommunistáinak pártját s e párt szent ügyét, a szocialista Magyarországot! Mi, a Román Népköztársaság hűséges gyermekei, románok, magyarok, veletek vagyunk, hiszünk bennetek, hiszünk harcotok végső győzelmében, hisszük, hogy visszaállítjátok a dolgozók hatalmát, hogy ismét feltűzitek gyáraitokra az ember ötágú, vörös csillagát!"[217]

A forradalom leverését követően az *Előre* különszáma november 5-én üdvözölte a „Magyar Népköztársaság forradalmi munkás-paraszt kormányának" megalakulását. Ugyanakkor az ideológiailag megbízhatatlannak bélyegzett Robotos Imre elveszítette a hatalom bizalmát. Az *Előre* főszerkesztő-helyettesi székébe a hadsereg központi lapjától áthelyezett Szilágyi Dezső került, aki a forradalom időszakában az Agerpres budapesti tudósítójaként dolgozott. Robotos betegszabadsága alatt ő kapott megbízást a lap vezetésére, majd 1957 márciusában ténylegesen átvette a főszerkesztői posztot, amelyet egészen 1989 karácsonyáig töltött be.

3.3.3. Sajtóélet a magyarországi forradalom utáni időszakban

A kelet-európai kommunista rendszereket megrázó események hatására a romániai pártvezetés a forradalmat követő megtorlások mellett engedmények megtételére kényszerült a sajtópolitika terén, ami új magyar nyelvű kiadványok indulását eredményezte. A *Korunk* új folyamának megjelenése 1957-ben azoknak a folyamatoknak volt köszönhető, amelyek az előző év tavaszától kezdve a kommunista tömbön belüli szellemi mozgástér kiszélesedését tették lehetővé. Annak ellenére, hogy a moszkvai olvadás csak töredékeiben és ellentmondásosan érvényesült a romániai kommunista párt politikájában, a bukaresti pártvezetés az erdélyi értelmiséggel szemben is engedményeket tett. Így az erdélyi művelődés számos nyereséget könyvelhetett el: 1957-ben Gáll Ernő szerkesztésében újraindult a *Korunk;* ugyancsak Kolozsváron, Asztalos István szerkesztésében kiadták a *Napsugár* gyermeklapot, valamint napvilágot látott a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének folyóirata, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. Bukarestben újra kiadták a Szakszervezetek Központi Tanácsának az 1953-ban megszüntetett *Szakszervezeti Élet* utódjaként a

216 Felzárkózunk a Román Munkáspárt oldalán címmel jelen meg az *Igazság* 1956. november 6-i számában. Aláírói Asztalos István, Balogh Edgár, Bartalis János, Csehi Gyula, Földes László, Horváth Imre, Horváth István, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Létay Lajos, Marosi Péter, Salamon László, Szabó Gyula, Szabó István, Szabédi László, Szentimrei Jenő, Tamás Gáspár.

217 *Utunk*, 1956. november 7.

*Munkáséleté*t, és újraindult az ugyancsak 1953-ban megszüntetett *Ifjúmunkás*. Marosvásárhelyen *Művészet* címmel indult 1958-ban képes havi folyóirat, Sütő András szerkesztésében, amely a következő évtől *Új Élet* név alatt folytatta megjelenését.[218] A Román Rádió 1958 tavaszán hozta létre marosvásárhelyi regionális stúdióját, melynek műsorait román és magyar nyelven sugározták.[219]

A *Korunk* új folyamának szerkesztői abban hitben láttak munkához, hogy a szovjetunióbeli reformfolyamat következtében Romániában is érvényesíteni lehet az „új humanizmus" lehetőségeit. A folyóirat kialakításának tervezgetését azonban rövid időn belül a csalódottság váltotta fel, miután novembertől kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy a pártvezetés erőteljesen beavatkozik a lapterv készítésébe és a szerkesztőség összetételébe. A fokozott ellenőrzés oka abban keresendő, hogy a romániai hatalom gyakorlatban is alkalmazni kezdte az októberi magyarországi forradalomból levont tanulságokat: a rendszer fenntartása szempontjából elengedhetetlen volt az ember arcú szocializmust követelő hangok elnémítása. A forradalom hatása lényegesen megváltoztatta a hatalom és az értelmiség között nyáron kialakult erőviszonyokat, és az előbbi irányába billentette a mérleg nyelvét. Az új folyam első, 1957. januári lapszáma február közepén jelent meg, tartalmában számos hivatkozással az „ellenforradalom" szocialista- és népellenes jellegére.[220]

A magyar forradalom leverése, majd a párt legfelső vezetésének megszilárdítása 1957-ben a politikai diskurzust is megváltoztatta. A Román Munkáspárt 1957. június 28-a és július 3-a között zajló plenáris ülése megvitatta az elmúlt időszak nemzetközi eseményeit, amelyek között első helyen szerepelt a magyarországi ellenforradalom. A határozat az aktuális feladatokat is kijelölte. Ezek a párt egységének és vasfegyelmének, valamint tömegkapcsolatainak erősítése, az ideológiai munka fokozása, amely magába foglalta a dolgozók hazafias nevelését: „irodalmi és művészeti alkotások útján, a sajtó, a rádió, az előadások segítségével ápolnunk kell a hazaszeretetet, a haladó hagyományokat, a népnek a nemzeti függetlenségért és szabadságért vívott hősi harcainak, (…) a munkásosztály és a párt forradalmi harcának emlékét, a párt vezette nép nagy vívmányai fölött érzett büszkeséget".[221]

Az RMP KB titkársága ugyanakkor rendelkezett a sajtókáderek „társadalmi összetételének" javításáról. A Kolozs tartományi pártbizottság 1957. december 3-i jelentése megállapította, hogy a helyi lapoknál dolgozó újságírók többsége az 1944. augusztusi fordulat után került a sajtóba, a régiek közül pedig csak a „haladó szellemű" munkatársak maradhattak a szerkesztőségekben. De annak ellenére, hogy az elmúlt években sok pártaktivista, munkás és paraszt-származású káder került a lapokhoz, és eltávolítottak számos „oda nem illő elemet", a jelentés arra a következtetésre jut, hogy a szerkesztőségek összetétele még így sem megfelelő. Az *Igazság* napilapnál például a 32 alkalmazott közül csak 17 munkás, illetve paraszt-származású. A *Dolgozó Nő* folyóirat szerkesztőségében 13 alkalmazott közül 1 munkás, 4 pedig paraszt-származású. A sajtókáderek társadalmi összetételének javítása érdekében kizárólag munkás és paraszt-családból származó gyakornok szerkesztőket toboroztak *Făclia* és az *Igazság* kolozsvári napilapokhoz. A párt azt is előírta, hogy fokozatosan el kell távolítani a szerkesztőségekből a nem megfelelő elemeket: 3–3 kádert a *Făclia* és az *Igazság* szerkesz-

218 Kuszálik.
219 mek.oszk.hu/03600/03628/html/r.htm#r%C3%A1di%C3%B3
220 Gáll (1995): 38.
221 *Előre*, 1957. július 10.

tőségéből, 2–2 kádert a *Dolgozó Nő* folyóirattól és a rádió területi szerkesztőségéből.[222] Az 1957-ben indított általános ideológiai offenzíva hatásai az irodalmi életben is megmutatkoztak, és fokozottan megkövetelték a pártos irodalomszemléletet. Az *Utunk*at ért bírálatok azon kampányhoz kapcsolódtak, amelyet a hivatalos kritika indított, hogy véghezvigye a két világháború közötti irodalmi hagyaték átértékelését. A folyóiratok felvállalták a rájuk háruló szerepet, és a marxista „haladó hagyományok" feltárására fektették a hangsúlyt; az *Igaz Szó* szerkesztőségét megdicsérték a feladat teljesítéséért, ellenben az *Utunk* „nem tesz bizonyságot a határozott vonalvezetésről, világos felfogásról az átértékelés megszervezésében és irányításában".[223] Az *Előre* cikkírója a megjelentetett vélemények pluralitását és a szerkesztőség egyértelmű állásfoglalásának hiányát bírálta.

A szovjet csapatok kivonása 1958 nyarán fokozott nemzetbiztonsági előírásokat vont maga után. Egyre inkább szigorodtak a politikai, gazdasági és közigazgatási adatok nyilvánosságára vonatkozó korlátozások. A Sajtófőigazgatóság 1957. márciusi utasítása előírta, hogy a minisztériumok létrehozásáról, megszüntetéséről vagy egybeolvasztásáról, miniszterek kinevezéséről szóló rendeletek, a párt és állami tisztségviselők látogatásait bemutató anyagok kizárólag a központi sajtó vagy az Agerpres nyomán közölhetők. Ugyanez az előírás vonatkozott a külpolitikai anyagokra, a külföldi delegációk romániai látogatására, illetve román küldöttségek kiutazására és az aláírt egyezmények szövegére.[224] Az 1957. májusi utasítások szerint a sajtóban nem lehetett nyilvánosságra hozni semmilyen adatot a könyvkiadói hálózat pénzügyi terveiről, a veszteségek elszámolásáról, valamint a szerzők díjazásának összegéről és módozatáról. A rendelet így azokat az adatokat sorolta a tiltott kategóriába, amelyek pár évvel előtte még nyilvánosnak számítottak.[225]

A Sajtóigazgatóság kolozsvári alapszervezetének 1958–1959-es jelentése megállapította, hogy a lapokban történő beavatkozások száma meglehetősen magas, azonban mérséklődött az esetek súlyossága, ami azt bizonyította, hogy javult a szerkesztőségek irányítása. A kolozsvári *Tribuna* és az *Utunk* esetében csökkent azon esetek száma, amikor a cenzúrahivatal teljes anyagokat vett ki a lapokból. Nem mondható el ugyanez a *Korunk*ról, amely a jelentés szerint továbbra is problémákat okozott. Nem létezett lapszám, melyből ne vettek volna ki 3–4, akár 6 teljes anyagot is.[226]

A cenzúrahivatal központi irodájának feladatkörébe tartozott a színházi előadások előzetes engedélyezése is; a hivatal rendszeresen közzétette és kiegészítette a jóváhagyott színdarabok jegyzékét. A jóváhagyást követően a színházak ellenőrző bizottságai még egyszer átnézték a darabok szövegét, és megtekintették a főpróbát. Az esetleges módosítási javaslatokat felterjesztették a helyi Propaganda és Agitációs Osztályhoz. Ha az álláspontok megegyeztek, akkor a módosítást azonnal végrehajtották, ellenkező esetben írásban vagy telefonon értesítették a Sajtófőigazgatóságot, amely meghozta a végleges döntést.[227]

Az 1959-es tevékenység értékelése során a Sajtófőigazgatóság megállapította, hogy az intézmény nagy vonalakban eleget tett a párt és kormány által kijelölt feladatoknak. Az írók és újságírók által leggyakrabban elkövetett „vétségeket" az alábbi csoportokba sorolta: 1.

222 KmOL, 13. fond, 76. iratcsomó. 3–6.
223 Jánosi.
224 Ficeac (1999): 104
225 Uo. 106.
226 KmOL, 55. fond, 145. iratcsomó. 7–11.
227 Mocanu (2001): 171–172.

A romániai gazdasági és társadalmi valóság rágalmazása, 2. Nacionalista megnyilvánulások. 3. Objektivista tendenciák. 4. A misztika terjesztésére vonatkozó kísérletek. 5. Különféle politikai tévedések.[228]

Az RMP 1964. áprilisi nyilatkozata egyértelműen jelezte, hogy a romániai pártvezetés szovjet befolyástól mentes nemzeti sztálinizmus kiépítésén dolgozik. A sajtópropagandában egyre ritkábban tűntek fel a szovjet vonatkozások, miközben egyre hangsúlyosabbá vált a Román Munkáspárt szerepe a szocializmus építésében, a vívmányriportok pedig a hazai eredményeket emelték ki. Elmaradt a szovjet–román barátság hónapjának népszerűsítése, a Nagy Októberi Forradalom ünnepe alkalmából pedig ez *Előre* vezércikke a Szovjetunió történelmi szerepének hangoztatása helyett azt emelte ki, hogy „hazánk (…) az RMP vezetésével történelmileg rövid idő alatt olyan mélyreható társadalmi-gazdasági átalakulásokat valósított meg, amelyek gyökeresen megváltoztatták az egykori Románia arculatát".[229] November 7-én már nem szerveztek felvonulást a fővárosban, az *Előre* ünnepi száma pedig hazai vonatkozású írásokat közölt az első oldalon.

A Moszkvától függetlenedő politikai irányvonal következtében a Sajtófőigazgatóság megállapította, hogy az intézmény „újszerű és összetett problémákkal szembesült", mivel a sajtó egyes cikkei hibásan értelmezték a „szocialista országok KGST-n belüli együttműködését", és nem vették figyelembe „a párt álláspontját a nemzetközi munkamegosztás kérdésében". Ezért sokszor eltúlozták „a szocialista országok és a főként a Szovjetunió által nyújtott segítséget, a szovjet tapasztalatoknak a szerepét."[230] A beszámoló tulajdonképpen a nemzeti ideológiai irányvonal nyomon követését kérte számon a cenzoroktól, akiknek ezt követően fokozottan kellett követniük az aktuális politikai álláspontot.

3.4. Az erdélyi sajtó a Ceauşescu-korszakban

3.4.1 Az új magyar intézmények szerepe és lehetőségei

A hatvanas években Romániában egy újfajta ideológiai kurzus vette kezdetét, amely a Nyugat felé nyitás felmutatásával egyidőben elutasította a proletár internacionalizmus elveit, és a nemzeti sztálinizmus kiteljesítését célozta meg. Annak ellenére, hogy a törvényes keretek engedékenyebbé váltak, és a cenzúra módszerei veszítettek erőszakos jellegükből, a látszólagos enyhülés csupán a hatalom és társadalom közötti párbeszéd helyreállítását szolgálta. Ugyanakkor Nicolae Ceauşecu 1965-ös hatalomra kerülése után a sajátos liberalizmus szimulálása ideiglenesen lehetővé tette az erdélyi magyarság szellemi mozgástrének részleges kiterjesztését is.

A romániai könyvkiadási rendszer átszervezésének keretében 1969-ben jött létre a nemzetiségi kiadóként alapított Kriterion, elindulhatott a román televízió magyar nyelvű adása és 1970 októberében *A Hét* című bukaresti heti napilap, melynek alapító főszerkesztője Huszár Sándor volt. A bukaresti székhelyű intézmények létrejöttének azonban egy másik oka is volt: a pártvezetés korlátozni akarta az erdélyi, főleg a kolozsvári és marosvásárhelyi művelődési

228 Mocanu (2003): IX.
229 A Nagy Október Ünnepe. *Előre*, 1964. november 6.
230 Mocanu (2001): 34.

intézmények befolyását, illetve ezeket könnyebben ellenőrizhető, fővárosi magyar központokba akarta telepíteni. A hatalom így ugyanazt a célt követte, mint az ötvenes évek elején, amikor a MAT területére tömörítette a magyar művelődési intézményeket.

Ugyanakkor – a két világháború közötti hagyományokat feleleventve – számos magyar nyelvű diáklap is megjelenhetett a hatvanas évek végétől (számuk az 1980-as évek végéig elérte az ötvennyolcat). A lazítás politikájának következtében a magyar sajtókiadványok száma megduplázódott, amihez az is hozzájárult, hogy Romániában 1968-ban területi-közigazgatási reformot hajtottak végre, s emiatt az újonnan kialakított megyékben magyar nyelvű lapok indulhattak (Kovászna és Hargita megyében a *Megyei Tükör* és a *Hargita,* Szatmárnémetiben a *Dolgozó Nép* helyét átvevő *Szatmári Hírlap,* Brassóban az *Új Idő* helyébe lépő *Brassói Lapok*). Minden magyarok által nagyobb lélekszámban lakott megyében létezett ebben az időben egy magyar nyelvű napi- vagy hetilap, amely a magyarság számarányának függvényében 10.000–35.000 példányszámban jelent meg, a bukaresti *Előre* központi pártlapot pedig 150.000 példányban terjesztették. Jordáky Lajos felmérése szerint 1971-ben Romániában 42 lap jelent meg magyar nyelven (nem számítva a ritkábban megjelenő és a kétnyelvű kiadványokat), amelyek közül 29 élte túl a diktatúrát.[231]

Az 1957-ben létrehozott román televíziót a hatvanas évek elején korszerűsítették. A Román Televízió Bukarest Magyar Adása 1969 novemberében közvetített először, 1970 elején a hét két-három napján, majd a 90 perces műsoridőből 60 percet vasárnap és 30 percet csütörtökön. 1971-től a két műsoridőt egyesítették, és hétfő délutánonként egy tömbben másfél órás magyar adás jött létre, amely a román televízió kis nézettségű idejét, másrészt a határ menti sávban a budapesti televízió hétfői műsorszünetét kihasználva Románia egész területén nézhető volt. A hetvenes években a magyar szerkesztőség tudósításai és riportjai egyre inkább elütöttek a hatalom által akkoriban elvárt vívmányriportoktól, ezért egyes filmek bemutatását leállították.[232]

A Kriterion alapításával Romániában először létesítettek állami nemzetiségi kiadót, amely a magyar kiadványokon kívül német, szerb-horvát, ukrán, jiddis, szlovák, orosz, tatár és török nyelven jelentetett meg könyveket. A Kriterion irányításával Domokos Gézát bízták meg, aki az Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi részlegének vezetőjenként dolgozott 1961–1968 között. Az új könyvkiadói rendszer azt eredményezte, hogy a Romániában megjelenő magyar könyvek több mint felét a Kriterion adta ki.

Az újonnan létesített kiadók irányítására már a hetvenes évek elején szakosított szervek alakultak meg. A szerkesztőségeken belül működő kiadói tanácsokba a nomenklatúra oszlopos tagjait nevezték ki, akik részt vettek az éves tervek kialakításában és a könyvkínálat meghatározásában.[233] Ugyanakkor a Sajtófőigazgatóság, a pártbizottságok és a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács amúgy is bonyolult hálózata mellett újabb ellenőrző szerv tűnt fel. A Könyvközpont (Centrala Cărţii) 1970-es létrehozása azt bizonyította, hogy a hatalom fokozott stratégiai jelentőséget kezdett tulajdonítani a könyvkiadásnak. A kiadói tervek és példányszámok jóváhagyására vonatkozó hatásköréből kifolyólag a Könyvközpont jelentős szerepet játszott a könyvkínálat alakításában. Ideológiai célzatú rendelkezései az aktuális po-

231 Dávid (2010): 30–31. Jordáky.
232 Dávid (2010): 739–748.
233 Domokos Géza szóbeli közlése. Sepsiszentgyörgy, 2005. augusztus 6.

litikai irányvonal szerint alakították a kiadói tervek tematikai összetételét.[234] A párt szempontjából „nem aktuális" témájú kötetek szűk körű forgalmazásának módszerét a hetvenesnyolcvanas években számos esetben alkalmazták.[235]

A Sajtófőigazgatóság fennállása időszakában a cenzúrahivatal a kiadóvállalatok vezetőségével tárgyalt az egyes művek kiadását illetően. A nyomtatási engedély kibocsátásához a kéziratok minden oldalán szerepelnie kellett a jóváhagyó pecsétnek. A cenzúra elleni harcot ebben az időszakban a kiadók vívták meg a szerzők nevében, akik csak az intézmény felszámolása után ismerhették meg ellenőreiket, miután azok kiléptek a cenzúrahivatal titkosított szervezeti kötelékeiből, és a kiadókat, szerkesztőségeket felügyelő tanácsok tagjai lettek.[236]

3.4.2. A cenzúra működése 1965–1975 között

Az idők során folyamatos ideológiai módosulásokhoz alkalmazkodó cenzúra a hatvanas évek közepétől újra átértékelte irányvonalait. A párt szerepének növekedése és a főtitkár személyi kultuszának kibontakozása szigorú szabályozásokat eredményezett a sajtó számára, amelynek folyamatosan tudósítania kellett a szocialista építés eredményeiről, és gyakorlatilag minden politikai, gazdasági és társadalmi kérdést a legújabb pártdokumentumok tükrében kellett tárgyalnia. Különleges elbánás alá estek a párt- és állami ünnepek, tömeggyűlések és ünnepségek alkalmából szerkesztett anyagok; sok esetben a szerkesztőségekben megírt cikkeket az egész sajtó számára kötelező, központilag megfogalmazott írásokkal helyettesítették.[237]

A marosvásárhelyi és kolozsvári cenzúrahivatal levéltári dokumentumaiban pontosan megfogalmazódnak az irányelvek, amelyek szerint a cenzorok 1967-ben végezték az ellenőrzést. A IX. kongresszus dokumentumai két év elmúltával is irányadó szerepet játszottak, emellett a pártfőtitkár időközben elhangzott beszédei minősültek kötelező anyagnak. A nemzeti politikai irányvonal érvényesítése érdekében a cenzoroknak el kellett sajátítaniuk a román történelem hazafias szellemű értelmezését. A kollektíváknak fel kellett dolgozniuk a jelentős történelmi eseményekre vonatkozó fejezeteket (*România a második világháború idején*, *A román állam kialakulása*, *A függetlenségi háború*, *A román fejedelemségek egyesülése*), valamint az irodalom pártos szempontjait tartalmazó fejezeteket (*A román irodalom 1918–1944 között, Egyetemes és nemzeti értékek az irodalomban*).[238]

Az 1967-es év első hat hónapjában a marosvásárhelyi kollektíva 60 politikai-ideológiai javítást végzett a *Steaua Roşie* és *Vörös Zászló* napilapokban, az *Igaz Szó* havi kiadványban, a szászrégeni *Glasul Muncitorului Forestier*, a maroshévízi *Forestierul Văii Mureşului* lapokban, a rádió előzetesen bemutatott műsorában, valamint plakátokon és programfüzetekben.[239] Fokozott figyelemmel kísérték a dáko-román kontinuitás kérdését: a *Vörös Zászló* február 26-i cikkében kijavítottak egy részt, amely nem emelte ki, hogy a dákok a római invázió után is Erdély területén maradtak.[240]

234 Az intézmény elő- és utóélete tekintetében ld. Macrea-Toma: 226–228.
235 Kerekes György szóbeli közlése. Kolozsvár, 2005. augusztus 30.
236 Az ember is van annyira tanulékony, mint Pavlov kutyái – Beszélgetés Beke Györggyeld. In Bányai (2006): 34–47.
237 Troncotă: 184.
238 MmOL, 403. fond, 2/1967. iratcsomó. 30–33.
239 Uo.
240 Izsák István cikkéről van szó. Ld. MmOL, 403. fond, 2/1967. iratcsomó. 30.

A Sajtófőigazgatóság kolozsvári szervezetének jelentése megállapította, hogy a szerkesztőségekben dolgozó káderek továbbképzése meghozta a várt eredményeket. A közel 50.000 ellenőrzött oldal tartalmában 1967 novembere és 1968 októbere között csökkent a korábbi évhez képest a súlyos politikai és ideológiai tévedések száma. A cenzúrahivatal közel 80, illetve a párt megyei bizottsága közel 140 beavatkozása azt bizonyította, hogy úgy a lapok, mint a cenzorok felelősségteljes munkát végeztek, és megakadályozták a párt propagandájába ütköző anyagok közlését.[241]

A *Korunk*ban 1967–1968 között végzett beavatkozásokat két nagy csoportba oszthatjuk. Az első csoportba tartoznak azok az anyagok, amelyek nem vették figyelembe a párt és állami vonalon kiadott legújabb irányelveket, határozatokat és utasításokat, illetve nem hangsúlyozták a szocialista építés eredményeit.[242] A Sajtófőigazgatóság illető rendelkezései gyakorlatilag az előíró cenzúra szerepét játszották, amely a propaganda módszereinek megfelelően határozta meg a kötelező terjesztésre szánt szövegek megjelenését.

A külpolitikát érintő cikkek azért kerültek a cenzúrahivatal figyelmébe 1967 nyarán, mert elavult pártdokumentumokra hivatkoztak ahelyett, hogy Nicolae Ceauşescu pártfőtitkárnak a Nagy Nemzetgyűlés nyári ülésszakán kifejtett elveit tekintették volna kiindulópontnak.[243] Ennek értelmében a *Korunk* augusztusi számában megjelent szerkesztőségi cikknek tartalmaznia kellett a román külpolitika legújabb irányvonalára vonatkozó tételeket.[244] A novemberi számban csak azután jelenhetett meg Furdek Mátyás *Szocialista árpolitikánk* című írása, miután kiegészült a Román Kommunista Párt októberi plenáris ülésén elhangzott megállapításokkal, és ismertette a pártnak a szocialista árpolitikára vonatkozó útmutatásait.[245] Kun Endre írása a nemzetgazdaság vezetésének elveiről csak azután kapott közlési engedélyt a decemberi számban, miután az RKP Országos Konferenciájának dokumentumaihoz igazították. A tanulmányban egy idézet is szerepelt Nicolae Ceauşescu pártfőtitkárnak a konferencián elhangzott beszédéből.[246] A Sajtófőigazgatóság bukaresti központjának utasítására nem jelenhetett meg a *Korunk* 1968. júniusi számában Lázár Józsefnek a bűnözésről szóló cikke, mivel az írás nem hangsúlyozta kellő mértékben a pártnak ezen a téren kifejtett nevelőmunkáját, az írás csak később megfelelő módosítással kerülhetett publikálásra.[247]

A *Korunk*ot érintő beavatkozások második csoportja azokra az anyagokra vonatkozott, amelyek a Sajtófőigazgatóság szerint „hibásan értelmezik a nemzeti kérdést."[248] A konkrét utasításokból kiderült, hogy a megjegyzés elsősorban a romániai magyar kisebbség múltját, erdélyi jelenlétét bemutató anyagokat vette célba. Az utasítások ez esetben a tiltó cenzúra szerepét játszották, amely megakadályozta egyes szövegek vagy szövegrészek közlését.

A folyóirat 1967. júliusi számában csak módosítások után jelenhetett meg a Veress Zoltán által szerkesztett *Értelmes utazás a Tiszától a Dunáig* című összeállítás.[249] Az útinapló formájában közölt cikkgyűjteményben a cenzúrahivatal azt kifogásolta, hogy az erdélyi települések

241 KmOL, 55. fond, 168/1968. iratcsomó. 16.
242 MmOL, 403. fond, 6. iratcsomó. I. 139–148.
243 Uo. 141.
244 Ld. Külpolitikánk vezérelvei. *Korunk*, 1967/8. 1027–1033.
245 MmOL, 403. fond, 6. iratcsomó. I. 18. Ld. Furdek: 1468–1473.
246 MmOL, 403. fond, 6. iratcsomó. I. 139. Ld. Kun: 1627–1632.
247 MmOL, 403. fond, 6. iratcsomó. II. 302. Ld. Lázár: 991–996.
248 MmOL, 403. fond, 6. iratcsomó. I. 142.
249 Veress: 899–926.

bemutatása során a magyar szellemi értékek, személyiségek és a magyar uralom történelmi eseményei kerültek előtérbe.[250] A lapszámból kivették a kolozsvári sport kezdeteit bemutató írást, amely a Sajtófőigazgatóság jelentése szerint „egyoldalú képet nyújtott a város lakosságának múltbeli etnikai összetételéről".[251] A megfogalmazások lényegében azt fejezték ki, hogy tabutémává vált a régi időkben túlnyomórészt magyarok lakta erdélyi városok múltja.

A Sajtófőigazgatóság bukaresti központi hivatala 1968 derekán különleges figyelemmel kísérte a nemzetiségi jogokat és az erdélyi magyarság identitását érintő cikkeket. A *Korunk* 1968. májusi számában nem jelenhetett meg Demeter János cikke, amelyben nyugati országok (Svájc, Finnország) példáját idézve kardoskodott a nemzetiségek azon joga mellett, hogy anyanyelvüket használhassák a közigazgatásban.[252] A júliusi szám tervében szerepelt Nicolae Mărgineanu írása, amelyben Nagy István festő munkássága kapcsán a szerző kifejtette, hogy az erdélyi és anyaországi magyarokat az identitástudatnak ugyanazon formája kapcsolja össze, mint az erdélyi és a Kárpátokon túli románokat. Mărgineanu arra is kitért, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül az erdélyi magyarok és románok közös vonásait, hiszen Erdély nem csupán egy földrajzi egység, hanem egy sajátos kulturális régió. A bukaresti Sajtófőigazgatóság rendelkezése szerint az említett rész nem szerepelhetett a *Korunk* által közölt cikkben.

A bemutatott esetek más szempontból is érdekesek lehetnek: azt bizonyítják, hogy ebben az időszakban a szerzők, illetve a szerkesztőségek még próbálkoztak olyan anyagok vagy szövegrészek közlésével, amelyek többé-kevésbé nyíltan hirdettek a hivatalos ideológiával ellenkező felfogásokat, és nyilvánvalóan kényesnek minősültek az akkori politikai viszonyok közepette. A hetvenes-nyolcvanas években ilyen jellegű próbálkozásokra már sor sem kerülhetett.

A nemzetiségi politika kétszínűségét tükrözte az a tény is, hogy a pártvezetés részéről heves tiltakozást váltott ki a Magyar Írószövetség 1968 nyarán közzétett nyilatkozata, amely kihirdette a nemzetiségi irodalmak kettős kötődésének elméletét, illetve azt, hogy a szomszédos országokban kialakult magyar nyelvű irodalmak szerves részei az egyetemes magyar irodalomnak. A felsőbb utasítások hatására az *Előre*, az *Utunk* és az *Igaz Szó* szerkesztőségei arra kényszerültek, hogy az ország belügyeibe való avatkozásként határozottan visszautasítsák a „rebellis koncepciót". A cenzúrahivatal dolgozói pedig arra felügyeltek, hogy a sajtóban csak elutasító hangok jelenhessenek meg.

A Sajtófőigazgatóságra azonban váratlan feladatok is hárultak: az 1970-es erdélyi árvíz károsultjainak szánt külföldi csomagokban érkező könyvek, újságok, folyóiratok, hanglemezek és magnószalagok ellenőrzése jelentős mennyiségű munkát adott a hivatal dolgozóinak, akik elsősorban a Magyarországról és az Egyesült Államokból érkező „revizionista" kiadványokra, a nyugati kultúrát és életmódot népszerűsítő anyagokra, valamint a vallásos publikációkra vadásztak. Elkobozták például az amerikai református magyarok által kiadott *Testvériség* című lapot, az amerikai *Life* magazin több számát, valamint két Izraelben kiadott lap, a *Revista familiei* (*Családi lap*) és a *Revista mea* (*Az én lapom*) számait.

Az 1971-ben közzétett júliusi tézisek[253] a propaganda és cenzúra szerves összefonódását eredményezték, és meghatározták a nyilvános kommunikáció témáit és szóhasználatát is.

250 MmOL, 403. fond, 6. iratcsomó. I. 142.

251 Uo.

252 MmOL, 403. fond, 6. iratcsomó. II. 269.

253 A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága 1971. júliusi plenáris ülésén Nicolae Ceauşescu hangzatos beszédet mondott a politikai-ideológiai tevékenység és a párttagok marxista nevelésének javításáról. A beszédet később júliusi tézisek néven kezdték emlegetni, amely kihatásaival új korszak kezdetét jelentette a román kulturális politikában.

A hetvenes évek politikai diskurzusát a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése, a szocializmus, a haladás és a béke szolgálatában álló párt jelszavai, valamint Nicolae Ceauşescu személyi kultusza határozták meg. Az ideológiai beszűkülés következtében a cenzúrahivatal elsősorban az RKP és főtitkárának korszakalkotó szerepét, valamint a nemzetállam eszméjének megjelenítését kérte számon a sajtótól.

A júliusi tézisek kihirdetése után nem sokkal a pártvezetés megszabta az alkotók aktuális feladatait is. Az ideológia, politika, művelődés és nevelés területén dolgozó pártaktíva munkamegbeszélésén az írók tudomására hozták, hogy az irodalomban csak egyetlen ideológia bemutatása megengedett, ez pedig a munkásosztály forradalmi felfogása. A tézisek életbe ültetésére vonatkozóan konkrét rendelkezéseket helyeztek kilátásba: újra kell értékelni a könyvkiadási tevékenységet, ezen belül le kell állítani a burzsoá életmódot népszerűsítő művek fordítását, és szigorúbban kell ellenőrizni a mozik és színházak előadásainak ideológiai tisztaságát.[254] A Sajtófőigazgatóság arról tájékoztatta a helyi irodákat, hogy elsősorban a „történelmi hagyományok értékesítésére" kell figyelniük, az egyéb témákat érintő hibákat még el lehet nézni, azonban a nemzetről alkotott hivatalos álláspontól való eltérésnek nagyon súlyos következményei lehetnek.

A kulturális forradalmat beharangozó júliusi tézisek kihirdetését hamarosan adminisztratív lépések követték. A kulturális élet hatékonyabb irányítása céljából 1971 nyarán alakult meg a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács (Consiliul Culturii si Educaţiei Socialiste), amely a Művelődési és Művészeti Szocialista Bizottság (Comitetul Socialist pentru Cultură şi Artă) helyébe lépett. Az új intézmény kettős, párt és állami felügyelet alatt állt, hatásköre pedig gyakorlatilag megegyezett egy minisztérium hatáskörével.

A cenzúra szakmai hatóságaként működő Sajtófőigazgatóság szerepköre egyre inkább a végrehajtásra korlátozódott. Ugyanakkor a cenzúra rendszerében tapasztalható átfedéseknek, a hasonló feladatokat ellátó intézmények sokaságának meghatározott célja volt: a párhuzamos és többszörös ellenőrzés, amelyet a cenzúrahivatal helyi és központi irodái, a pártbizottság szervei, valamint a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács illetékes osztályai (Sajtóosztály és Irodalmi-Kiadói Osztály) végeztek. A rendszer másik előnye a hatalom szempontjából az volt, hogy az illető szervek egymás tevékenységét is ellenőrizték, ami fenntartotta az általános bizalmatlanság légkörét.

Az államtitokra vonatkozó rendelkezések szigorítása tovább korlátozta a nyilvánosan közzétehető adatok körét. Az 1971 decemberében kiadott törvény kimondta, hogy a sajtó, rádió és televízió kizárólag a hivatalos statisztikák alapján közölhet adatokat a termelési tervekről, befektetésekről, munkaerő létszámáról és gyártási kapacitásokról. A pontosan megfogalmazott előírást egy tágabban értelmezhető korlátozás követte: tilos a román állam érdekeit bármilyen módon sértő anyagok külföldi terjesztése. A rendelkezés érvényesítésére a törvény megtiltotta a román állampolgároknak, hogy kapcsolatba lépjenek azokkal a külföldi sajtóorgánumokkal, rádió- vagy tévéadókkal, amelyek a román állam érdekeivel ellentétes tevékenységet folytatnak. A külföldi médiának adott interjúk során a romániai politikai, gazdasági, társadalmi, tudományos vagy nemzetvédelmi kérdések érintése kizárólag az állami vagy pártszervek előzetes beleegyezésével történhet.[255]

Az ellenőrzés alapelveit és a nyilvánosság számára tiltott témákat tartalmazó végrehajtási utasításokat rendszerint évente aktualizálták. Az egyes adatokra vonatkozó időszakos kor-

254 Cătănuş: 32.
255 *Monitorul Oficial*, 1971. december 17.

látozások és operatív utasítások a cenzúrahivatal *Heti Közlöny*ében (*Buletinul săptămânal*) jelentek meg, vagy sürgős esetben telefonon tájékoztatták a helyi hivatalokat.[256]

Az ideológiai beszűkülést tükrözték *A Hét* esetében alkalmazott eljárások is, amelyek a viszonylagos szabadság időszakának végét jelezték. Horváth Andor, aki 1975 és 1983 között volt a lap főszerkesztő-helyettese, így írja le az akkori állapotot:

> „A pártirányítás/ellenőrzés nem főképpen azt jelentette, hogy mit nem szabad megjelentetni, hanem azt, hogy minek a közlése elengedhetetlen ahhoz, hogy a lap – azon a héten és általában – megjelenjék. Ezért, ha tömören jellemezni akarnám a lap 1970 és 1983 közötti évfolyamait, a helyzet előbb lassú, majd gyors rosszabbodása olyképpen írható le, hogy vészesen növekedett a szerkesztésbe való ilyetén, »pozitív« beleszólás, annak kikötése tehát, hogy mit vár el kötelező módon a hatalom. Korántsem kívánom ezzel kisebbíteni a másik, »negatív« cenzúra rút nyilvánvalóságát, csupán azt szeretném érzékeltetni, hogy az évek múlásával a szerkesztés igazi drámája nem abból származott, hogy mit nem volt szabad írni/megjelentetni, hogy a cenzúra parancsára törölni kellett egy kifejezést, néhány sort, kihagyni magát az egész írást – bár az sem járt örömmel –, hanem abból, hogy a családi diktatúra és a személyi kultusz eluralkodásával ők mondták meg, hány oldal terjedelmű lesz a születésnap, a kongresszusról készülő összeállítás stb., hovatovább ők szerkesztették a lapot."[257]

A szerkesztőségeket arra kötelezték, hogy kész anyagokkal helyettesítsék az elutasított cikkeket, vagy a laptervben szereplő írások helyett kötelezően előírt anyagokat közöljenek. A parancsra megjelentetett cikkeket rendszerint készen küldték a párt ideológiai osztályáról, vagy felsőbb utasítások alapján a szerkesztőségben írták őket.[258] A szerkesztőségek felelősségét fokozta, hogy a cenzúrahivatal nem tájékoztatta közvetlenül a lapokat a folyamatosan módosuló tiltott témákról: a kiadványok szerkesztői a lap előállításának folyamatában tapasztalták ki, hogy mi az, ami átcsúszik a cenzúrán, és mi az, ami nem.

Az 1974-es sajtótörvény egyértelműen meghatározta a sajtóintézmények működésének keretfeltételeit.[259] A törvény értelmében a romániai sajtó a szocialista nemzet legfelsőbb érdekeit szolgálja, és ilyen minőségében folyamatosan munkálkodnia kell a Román Kommunista Párt politikájának életbe ültetésén. Az előírások szerint a sajtóorgánumok tevékenységét egy vezetőségi tanácsnak kell irányítania; a testület tagjainak egyharmadát a politikai és tömegszervezetek képviselői, ipari és mezőgazdasági dolgozók, valamint egyéb szakemberek alkotják. A tagság az adott intézményben dolgozó újságírókkal egészült ki. A vezetőségi tanácsok később fontos szerepet kaptak a Sajtófőigazgatóság 1977-es megszüntetését követő ellenőrzésben. Ezt figyelembe véve a sajtótörvény rendelkezései már a későbbi sajtóirányítási módszereket vetítették előre. Erre utalt az is, hogy a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács hatásköre egyre kiszélesedett, oly mértékben, hogy a cenzúrahivatal marosvásárhelyi kollektívája 1974 szeptemberében azt indítványozta, hogy egyértelműen el kellene különíteni a Sajtófőigazgatóság és a Tanács illetékességébe tartozó problémákat.[260]

256 Zainea: 234.
257 Bányai (2003): 16–24.
258 Petcu (2005): 87.
259 www.legeaz.net/legea-presei-3-1974/
260 MmOL, 403. fond, 25. iratcsomó. 22.

A hetvenes évek gazdasági megszorításait egyfelől a nemzetgazdaság válsága indokolta, másfelől viszont ürügyként szolgáltak egyes – elsősorban magyar nyelvű – lapok megszüntetésére, vagy terjedelmük csökkentésére. A „papírfogyasztás ésszerűsítéséről" szóló 1974-es párthatározat következtében számos magyar nyelvű napilap hetilappá változott (*Vörös Lobogó*, *Szatmári Hírlap*, *Megyei Tükör*, *Hargita*), a többi napilap pedig kevesebb oldalon jelent meg. Bejelentés nélkül megszűnt a *Könyvtári Szemle*, az *Orvosi Szemle*, valamint a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet Diákszövetségének lapja, a *Thália*. A diáklapok többsége és a magyar nyelvű üzemi lapok is erre a sorsa jutottak.[261]

A Hét esetében a kezdetben húsz oldalas lap terjedelme az 1974-ban bevezetett papírtakarékossági intézkedés következtében tizenhat, majd egy évvel később tizenkét oldalra csökkent. Felmerültek személyi leépítések is, mivel a folyóiratot át akarták sorolni a művészeti lapok kategóriájába, amelyek kevesebb munkatársat foglalkoztathattak; a tervet végül nem vitték véghez, és a lap továbbra is politikai kiadvány maradt. A gazdasági megszorítások mellett a hatalom a lap terjesztését is akadályozni próbálta. Felső rendelkezés alapján a szükségesnél több példányt irányítottak olyan megyékbe, ahol a magyarság létszáma csekély volt, ezért a magyarlakta területeken sok potenciális olvasóhoz nem jutott el a lap.[262]

3.4.3 Cenzúra a Sajtófőigazgatóság megszüntetése után

A Sajtófőigazgatóság 1977-es felszámolása előtti időszakban a pártvezetés egyre inkább a belső cenzúra erősítésére fektette a hangsúlyt. A szerkesztőségeket közvetlen felelősség terhelte, hogy a lapok részt vállaljanak a társadalmi homogenizációt szolgáló propaganda terjesztésében. A Szocialista Kultúra és Politikai Nevelés kongresszusa 1976 nyarán a könyvkiadás és a sajtó mennyiségi és minőségi eredményeit vizsgáló jelentésében megállapította, hogy előző évben 3911 könyv, 31 napilap és 444 egyéb időszakos kiadvány jelent meg Romániában. Habár a pártpropaganda és a személyi kultusz egyre inkább egyeduralkodóvá váltak, a pártvezetés nem volt megelégedve az eredményekkel: a kongresszus határozata kifejtette, hogy a sajtó, a rádió és a televízió nem fordít kellő figyelmet a tömegek politikai nevelésére, és nem foglalkozik eléggé mélyrehatóan az „új embertípus" megformálásával, egyben utasította a sajtót, hogy tegyen meg mindent a közölt anyagok politikai színvonalának növelése érdekében.[263]

A sajtóellenőrzés intézményeként létrehozott Sajtófőigazgatóság feladatköre a hetvenes évek közepére egyre inkább a cenzúra alapelveinek aktualizálására, valamint a lektorok felkészítésére összpontosult. A cenzúra mechanizmusa 1975-től kezdve a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács, valamint az RKP KB Propaganda Osztályának jelentős hozzájárulásával érvényesült. Ekkora már nyilvánvalóvá vált, hogy a többszörös szűrőn áthaladó ellenőrzés az intézmény működése nélkül is hatékony maradhat, sőt, tovább növelhető, ha a hivatal munkatársai az egyes szerkesztőségekbe épülnek be. A cenzúrahivatal megszüntetése emellett rendkívül hatásos propagandalépésnek is mutatkozott, amely a nyugati közvélemény szemében a romániai kommunista rendszer gyengülő presztízsének visszaállításához is hozzájárulhatott.

261 Barabás–Diószegi–Enyedi–Sebők–R. Süle: 99.
262 Bányai (2003): 16–24.
263 Pectu (2005): 89.

A Sajtófőigazgatóság hivatalos megszüntetése előtt a pártvezetés időben megtette a szükséges lépéseket, hogy átruházza az intézmény hatáskörét egyéb szervekre. Erre szolgált az a párthatározat, amely az alkotói szövetségek, az írott sajtó, a rádió és televízió, valamint a könyvkiadók szerkesztőségei szerepének és felelősségének növeléséről rendelkezett. Ennek alapján jöttek létre 1977 nyarán a sajtóintézményekben az úgynevezett vezetőségi tanácsok, amelyeknek őrködniük kellett a lapok politikai és ideológiai tartalmát illetően, valamint „munkálkodniuk kell a párt politikájának, a szocialista erkölcs és méltányosság elveinek gyakorlatba ültetéséért, a szocializmust építő dolgozók haladó gondolatainak kifejezéséért".[264]

Habár a cenzúrahivatal megszűnését csak a Minisztertanács 1977. decemberi rendelete írta elő, a szerkesztőségekben már júliustól működni kezdtek a kollektív ellenőrzés új szervei.[265] A cenzúrahivatal dolgozói fokozatosan beépültek a különféle intézmények vezetőségébe, ami azt eredményezte, hogy a törvényekkel és határozatokkal szabályozott cenzúra helyett a félelem „láthatatlan ellenőrzése" kezdett el működni, amely sokkal hatékonyabbnak mutatkozott a korábbi módszerekhez képest. A *belső cenzúra* részévé vált a szerkesztőségek és kiadók életének, amelyek gyakorlatilag megannyi cenzúrahivatallá változtak. Az ellenőrzés ily módon sokkal közelebb került magához a szöveghez. A tiltott témákat tartalmazó utasítások helyett a sajtóellenőrzés elsősorban a pártfőtitkár beszédeiből levont, többféle módon értelmezhető következetések nyomán történt. A hibás értelmezésektől való félelem miatt a sajtó sokszor szó szerint idézte a dokumentumokat, így diskurzusát már alig különböztette meg valami a pártdokumentumok szövegétől.

Mivel nem szabályozták pontosan, hogy mi közölhető, biztonságosabb volt elkerülni a kényesebb kérdéseket. „Addig a cenzor anélkül kifogásolt és törölt, hogy politikai hibaként felrótta volna – véli Horváth Andor –, ezzel szemben az újonnan bevezetett elv arra figyelmeztetett: a szerkesztőnek tudnia kell eleve, hogy mi alkalmas arra, hogy megjelenjék (…), vagyis nem szabad kísérleteznie."[266] Az öncenzúra ezáltal az alkotói folyamat összetevőjévé vált; a megrovások, a publikálási lehetőség megvonása, a honoráriumok elmaradása iránti félelemből származó, túlélést biztosító belső kontrollá alakult.

A cenzúrahivatal megszűnését követően a belső ellenőrzés tanácsait a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács, valamint a pártbizottságok sajtóosztályai irányították, amelyek az utolsó szó jogával rendelkeztek. A *Korunk* esetében például az ellenőrzés négy helyen folyt: 1. A Kolozs megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottságnál; 2. A Kolozs megyei pártbizottság propagandaosztályán; 3. A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácsnál; 4. Az RKP KB Sajtóosztályán.[267]

A cenzúrával folytatott harc a nyolcvanas években egyre inkább kiéleződött. A megyei pártbizottság a következő elvi kifogásokat fogalmazta meg a *Korunk* ellen: nem foglakozik megfelelőképpen a történelmi évfordulókkal, nem népszerűsíti a pártanyagokat, ennek érdekében nem mozgósítja a magyar értelmiséget, és nem száll síkra a polgári ideológia ellen.

264 Hotărârea Comitetului Central al PCR cu privire la creşterea rolului şi răspunderii organizaţiilor de partid şi de stat, de masă şi obşteşti a uniunilor de creaţie, a conducerilor colective ale redacţiilor, a Radioteleviziunii, a editurilor, caselor de filme, instituţiilor de spectacole în activitatea de informare şi educare a oamenilor muncii. *Presa Noastră*, 1977. 6–7.

265 Gáll (2003): 9.

266 *A visszatekintő emlékezetben minden átrendeződik – Beszélgetés Horváth Andorral*. In: Bányai (2006): 212–233.

267 Cseke (2003): 250.

Megállapította továbbá, hogy a szerkesztőségen belüli ellenőrzés nem megfelelő, ami oda vezetett, hogy 1983-ban körülbelül 60 anyagot vettek ki a lapból, 240 oldal terjedelemben.[268]

Az öncenzúra pusztító hatása a szellemi tevékenység minden területére kiterjedt. Horváth Andor szerint a hetvenes évek második felétől a szerzők pontosan ismerték a tabutémákat, ezért már nem kockáztatták meg, hogy olyat írjanak le, ami ellenkezett a sajtóellenőrzés íratlan törvényeivel. Ennek ellenére egyesek megkísérelték, hogy kijátsszák a játékszabályokat, és közvetve tárják elő mondanivalójukat, több jelentésű történetek és képzettársítások révén utaljanak a romániai valóságra. Az ilyen „áthallásos" szövegek esetében a közlés nagyrészt azon múlott, hogy a szerkesztőség mennyire volt hajlandó kockáztatni, mivel a beavatott számára nyilvánvaló volt, hogy az írás „felforgató" vagy rendszerellenes, azonban ezt a cenzor nem tudta bizonyítani; ami persze nem lehetett akadálya annak, hogy leállítsa a közlést.[269]

Esetenként kölcsönhatás alakult ki a könyvek és sajtótermékek cenzúrája között. A könyvek cenzora számára nem volt szempont, hogy az adott írás előzőleg megjelent a sajtóban, ha viszont értesült arról, hogy valamelyik kiadványból már kitiltották, akkor rendszerint kötetben sem jelenhetett meg. Ez történet Szőcs Géza verseskötetével, amelyből a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács azért törölt egy verset, mert azt előzőleg nem engedték megjelenni a *Korunk*ban.[270]

A pártbizottságok által végzett ellenőrzés mellett az öncenzúra létrejöttéhez az is hozzájárult, hogy az állambiztonsági szerv folyamatos megfigyelés alatt tartotta az alkotókat. Az 1978. június 1-jei jelentés szerint a titkosrendőrség 883 irodalmi tevékenységet folytató személyt figyeltetett, akikről feltehető volt, hogy az állam érdekeivel ellentétes felfogást képviselnek, negatívan viszonyulnak az irodalom és művészet ideológiai irányvonalához, politikailag nem megfelelő műveket alkotnak, és ezeket szűk körben, vagy külföldön terjesztik.[271]

A nyolcvanas években a cenzúra egyre inkább az erdélyi magyar történelmi múlt emlékezetének kiirtását és a magyarságtudat lebontását tűzte ki célul. A *Korunk* 1983/12-es számából kiveszik a Madách-centenáriumra és Babits Mihályra vonatkozó hivatkozásokat, azzal az indokkal, hogy „már eleget írtak róluk".[272] A rendelkezés azért is meglepő volt, mivel *Az ember tragédiájá*nak fordítását 1983-ban adták ki újra román nyelven. Kós Károly születésének centenáriuma küszöbén megtiltottak bármilyen megemlékezést az évfordulóról; 1984 tavaszán közölték a *Korunk* szerkesztőségével, hogy Kőrösi Csoma Sándor nevének említését sem szabad túlzásba vinni.[273] Az 1984. márciusi számban nem jelenhetett meg Domokos Géza gyászbeszéde, amely Kacsó Sándor temetésén hangzott el. A lektor kezdetben egyes részeket kifogásolt, majd az egész beszédet kivették, és a Dávid Gyula által írt nekrológot sem engedték közölni azzal a kifogással, hogy „már nem időszerű".[274]

A hatalom ugyanakkor a párt irányvonalát híven követő szerkesztőket helyezett a lapok élére. Huszár Sándort és Horváth Andort 1983-ban távolították el *A Hét* éléről, helyükbe

268 Gáll (2003): 121.
269 Horváth: 5–12.
270 A kötet 1979-ben jelent meg a Dacia Kiadónál. Kerekes György szóbeli közlése, Kolozsvár, 2005. augusztus 30. Szőcs.
271 Petcu (2005): 90.
272 Gáll (2003): 432.
273 Uo. 128.
274 Uo. 128.

Lázár Edit és Barabás István került, akiket az *Előre* gárdájából helyeztek át.[275] Gáll Ernőt 1984-ben menesztették a *Korunk* főszerkesztői székéből, helyette Rácz Győző vette át a lap szerkesztését.[276] A nyolcvanas évek közepétől a *Korunk* már aktívan részt vett az aktuális politikai kampányokban, így az *Erdély története* magyarországi kiadása kapcsán indított elutasító hadjáratban is. A különböző lapokban 1985–1986-ban megjelent propaganda-cikkeket külön kötetbe szerkesztették, majd idegen nyelvekre is lefordították.[277]

A Ştefan Pascu és Nicolae Drăgan által létrehozott román történelmi iskola képviselői ugyanebben az időszakban egyre nacionalistább módon tárgyalták az erdélyi magyarság történelmét. Ion Lăncrănjan 1982-ben megjelent *Cuvânt despre Transilvania* (*Gondolatok Erdélyről*) című könyvének kiadását követően 36 magyar író tiltakozott a magyarellenes, sovén jellegű kötet ellen. Ez volt az erdélyi magyar szellemi élet 1989 előtti egyik legszélesebb körű tiltakozó akciója, amelyről a Securitate Fehér Könyvében több jelentés található.[278]

Ekkor már a nemzetiségi öntudat lebontásának programja leplezetlenül folyt. A homogén román nemzet létrehozásának ideológiája nem tűrt meg semmilyen megnyilatkozást, amely a nemzetiségek létét támasztotta volna alá. Az erdélyi magyarság sajtóorgánumai sorra megszűntek: 1985-ben egyetlen központi telefonutasítással felszámolták a televízió, valamint a vidéki rádióstúdiók nemzetiségi adásait, majd magukat a rádióstúdiókat is bezárták, takarékossági intézkedésekre hivatkozva.

Német nyelvű társlapjával, a *Volk und Kultur*ral együtt az év végén megszűnt a *Művelődés* folyóirat, helyettük egy ívnyi magyar (illetve német) nyelvű anyag jelent meg a *Cântarea României* (*Megéneklünk, Románia*) című propaganda kiadványban. Sem indoklásra, sem pedig „politikai hibák" következtében lefojtatott látszatperekre nem volt szükség ahhoz, hogy felszámolják a lapokat. A két kiadványnak csak az volt a bűne, hogy a magyar és német művelődési életet, népi kultúrát, anyanyelvi ismeretterjesztést vállalták fel, és ébren tartották a nemzeti öntudatot.[279]

3.4.4. A személyi kultusz sajtópropagandája

A hatvanas évek végére a sajtó gyakorlatilag lemondott arról, hogy ideológiai alapcikkekkel magyarázza a szocializmus építését, ezért az ideológia része csupán az integrációs propaganda jelszavainak felsorakoztatására korlátozódott. A propaganda szerint a szocialista építőmunka vezetőjének kikiáltott kommunista párt szerepének növekedése objektív törvény, az élet parancsoló követelménye,[280] a párt pedig „becsülettel teljesíti történelmi hivatását, és az emberi civilizáció csúcsai felé vezeti az egész nemzetet".[281] Ezért az egész dolgozó nép „zárt sorokban tömörül a párt és annak vezetői körül", amit a sajtó azzal bizonyít, hogy a RKP KB és a lapok címére levelek ezrei érkeznek, melyekben az ország *közvéleménye* egyöntetű helyesléssel fogadja a pártfőtitkár állásfoglalásait.

275 Bányai (2003): 16–24.
276 Gáll (2003): 127.
277 *Jocul periculos al falsificării istoriei*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.
278 Ld. *Cartea Albă a Securităţii. Istorii literare şi artistice. 1968–1989*. Bucureşti, Presa Românească, 1995.
279 Mezei: 1.
280 Az alkotó munka jegyében készülünk a X. pártkongresszusra. *Előre*, 1969. június 3.
281 Az RKP – a szocialista építőmunkánk vezetője. *Előre*, 1969. június 6.

A liberalizációs időszakban szerzett politikai tőkét kihasználva az integrációs propaganda arra törekedett, hogy a párt mögé felsorakozott, homogén társadalmat ábrázoljon. Emellett fokozott jelentőséget kaptak a nemzeti függetlenség és szuverenitás, a „belügyekbe való be nem avatkozás" elvei, amelyek a romániai sajátos szocialista építést hivatottak alátámasztani. Az RKP IX. kongresszusának (1965) dokumentumaiban már kiemelkedő helyet foglaltak el a nemzetről és az államról, illetve a szuverenitásról szóló elméleti megállapítások.

Az 1968-as csehszlovákiai szovjet beavatkozás elítélése során éppen azok a jelszavak kerültek előtérbe, amelyekkel a pártvezetés saját független politikáját támasztotta alá: „a csehszlovák nép minden külső beavatkozás nélkül, csak maga oldhatja meg belügyeit" – hangzott el Nicolae Ceauşescu beszédében augusztus 21-én. A meghirdetett elv a későbbiekben a román politika egyik alappillérévé vált. A sajtópropaganda ezért a pártpolitika széles körű belföldi támogatottságát igyekezett bizonyítani. Már ekkor elhangzottak azok a szlogenek, amelyek hetvenes-nyolcvanas években a tömeggyűlések megszokott elemeivé váltak: „Ceauşescu és a párt", „Ceauşescu és a nép", stb.

Az 1969-ben zajló X. pártkongresszus előkészítése során a személyi kultusz további erősödésével egy időben előtérbe került a kommunista párt szerepének növekedése és a gazdasági propaganda. A pártot „a munkásosztály és a nép testéből és véréből eredő" tömegszervezetként mutatta be a sajtó; az első oldalon prezentált munkalátogatások „hatalmas lelkesedés közepette" zajlottak, kidomborítva a „párt és a nép megbonthatatlan egységét, a dolgozók határtalan szeretetét és bizalmát a párt vezetősége iránt". Kiemelkedő helyet foglalt el a „szeretett és tisztelt" Nicolae Ceauşescu elvtárs, aki óriási fényképeken jelent meg a különböző gazdasági egységekben tett munkalátogatásai során. Mindez alkalmat nyújtott arra is, hogy a sajtó tájékoztasson a szocialista versenyek eredményéről és az építőmunka sikereiről.

A személyi kultusz időszakának tetőfokán a pártfőtitkár külföldi hivatalos és belföldi munkalátogatásairól szóló beszámolók már teljes lapszámokat foglaltak el. Az *Előre* sorozatosan közölte a külföldi lapoknak adott interjúkat, melyekben a pártfőtitkár a nemzetközi politikai és gazdasági helyzetről fejtette ki nézeteit. Előkelő helyen jelentek meg az üdvözlő táviratok, amelyek azt tolmácsolták, hogy Nicolae Ceauşescu személyét az egész román nép elismerése és szeretet övezi.

A hetvenes években a propaganda hangsúlyos témái közé tartozott az országban bekövetkezett gyökeres politikai, társadalmi és gazdasági változások bemutatása. A vívmányriportok folyamatosan beszámoltak az ipar és a mezőgazdaság eredményeiről; cikkek áradata mutatta be a folyamatosan javuló életszínvonalat eredményező beruházásokat, a szocialista demokrácia mélységesen emberközpontú intézkedéseit. Kizárólag propagandisztikus, legitimációs célt szolgáltak a párt kongresszusai és plenáris ülései, a választási kampányok, a munkalátogatások és a különböző hivatalos ünnepek, amelyek a párt köré tömörülő egységes társadalmat ábrázolták.

Az egyéni szférát felszámoló homogenizáció a politikai élet mellett más területeken is meghatározóvá vált. A *Megéneklünk Románia* fesztivál az előadóművészetet célozta meg; a Politikai Nevelés és Szocialista Kultúra kongresszusa által 1976-ben elindított rendezvénysorozat célja a szocialista tudatformálás, a „forradalmi nevelő szellemtől átitatott" előadások bemutatása. Tanulók, munkások, földművesek, amatőr és hivatásos művészek vettek részt az országos szintű versenyeken, amelyek tömegeket vontak be az ideológiai tartalommal telített giccs létrehozásába. A sajtó ugyanakkor folyamatosan kitért az „új ember szellemi világának gazdagságát" és „népünk alkotó géniuszát" kifejező műsorok tartalmára, a „mai valóságunkban

gyökerező művek" nevelő hatására. Szintén a rituális rendezvények közé tartozott a *Daciada* sportversenyek sorozata, amely a testneveléssel ötvözte a kulturális-politikai nevelőmunkát.

A propaganda az országban bekövetkezett természeti katasztrófákat követő médiadiskurzust is arra használta, hogy bizonyítsa: a kommunista párt válságos helyzetekben is képes betölteni vezető szerepét. Az 1977-es bukaresti földrengés után a sajtó kiemelte, hogy a szocialista társadalom még a legsúlyosabb megpróbáltatásokkal is képes szembenézni:

> „[…] e nehéz körülmények között a leghatározottabban megnyilatkozott a forradalmi humanizmus – hangzik el a pártfőtitkár beszédében –, az, hogy pártunk és államunk politikájának fő célja, a szocializmus lényege az ember, az ember jóléte és boldogsága (…) Ismételten és ékesszólóan bebizonyosodott pártunk politikai és szervező képessége, az, hogy teljes sikerrel betölti egész nemzetünk vezető politikai erejének szerepét. (…) Íme, mi a forrása annak, hogy pártunk az egész nép határtalan bizalmát élvezi".[282]

A propaganda egyfajta világmegváltó szerepet ruházott a pártfőtitkárra; ő a kiválasztott, látnoki képességekkel rendelkező államférfi, aki nem csupán a román népet vezeti a „haladás és civilizáció egyre magasabb csúcsai" felé, hanem világméretű tervének keretén belül hozzájárul „az új gazdasági és politikai világrend" megteremtéséhez. A pártfőtitkár személyi kultusza a messiási szerep mentén bontakozott ki; a szocialista Románia megteremtőjeként egyénisége megtestesítette a román nép hőseinek életrajzát, és kiteljesíti a nemzeti függetlenségért vívott évezredes harcot.

A Ceauşescu-házaspárt övező személyi kultusz következtében külön előírások szabályozták a pártfőtitkárról és feleségéről szóló cikkek és fényképek közreadását; nevük elválasztás nélkül, egyetlen sorban jelent meg a lapokban, mellőzni kellett az egyéb neveket, amelyek beárnyékolnák ország- és nemzetépítő tevékenységüket. A fényképek csak figyelmes retusálás után kerülhettek be az újságokba.[283]

A párt propagandaosztályának rendelkezése szerint külön ellenőrzés alá vonták a párt legfelsőbb vezetéséről és a központi intézmények vezetőiről szóló cikkeket.[284] A lapok szerkesztőségeire valóságos lidércnyomásként nehezedtek a hivatalos ünnepek és évfordulók alkalmából kötelezően publikálandó anyagok, azok a hűségnyilatkozatok, amelyek megírását minden alkalommal valakinek be kellett vállalnia. Rendszeressé vált, hogy időhiány esetében szerkesztéskor kihagyták a kötelező anyag helyét, amely utólag került be az újságba. Ez elsősorban a politikai napilapokat érintette, de a kényszertől nem szabadultak meg a művelődési folyóiratok sem.[285]

A nyolcvanas években a valóság és a sajtópropaganda által ábrázolt világkép egyre inkább eltávolodott egymástól. A valóságábrázolást egyedül a bükkfanyelv szlogenjei képviselték; a rögeszmeszerűen ismételt nyelvi fordulatok a világkép fenntartását szolgálták: szocialista etika és méltányosság, a nemzetiségre való tekintet nélküli jogegyenlőség, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése, a szocializmus, a béke és a haladás ügye töltötte ki a hivatalos diskurzust.

282 Ceauşescu, Nicolae: *Előadói beszéd a pártnak és az egész népnek a március 4-i katasztrofális földrengés következményei felszámolására tett erőfeszítéséről, az ország jelenlegi gazdasági-társadalmi fejlődéséről, a párt és az állam nemzetközi tevékenységéről, valamint a világpolitikai helyzetről. 1977. március 28*. Bukarest, Politikai, 1977.
283 Petcu (2005): 276.
284 Rad: 90.
285 Beszélgetés Létay Lajossal. Kolozsvár, 2000. május 21.

3.4.5. A könyvkiadás szűkülő lehetőségei az 1980-as években

A nyolcvanas években a romániai művelődés a teljes kiszolgáltatottság helyzetébe került. A pártfőtitkár személyi kultusza, az értelmiségre nehezedő folyamatos ideológiai nyomás, a pártpropaganda egyeduralkodó jelenléte gyakorlatilag lehetetlenné tette a politikailag el nem kötelezett alkotói tevékenységet. Az öncenzúrából eredő tartalmi csonkításokon túl a lapok vagy könyvek szövegére vonatkozó alkudozások egyre több kompromisszumot követeltek. Az engedményekre nem hajlandó szerzők lemondtak a publikálásról, vagy olyan tudományos területekre menekültek, ahol az ideológia jelenléte kevésbé volt tetten érhető. A xenofób belpolitika homogenizációs törekvései ugyanakkor megakadályozták a kisebbségi hagyományok ápolását, a nemzetiségek múltjának feltárását.

A nemzetiségpolitika új irányvonala a könyvkiadók működésében is megmutatkozott. A Tankönyvkiadó a hetvenes években tankönyvek mellett még pedagógiai szakkönyveket is megjelentetett a nemzetiségek nyelvén, azonban 1983-ban a kolozsvári magyar fiókszerkesztőség tevékenységét kizárólag tankönyvek megjelentetésére korlátozták, majd négy évvel később megszüntették. A Politikai Könyvkiadó bukaresti magyar szerkesztőségét 1984-ben számolták fel, ami azért hatott meglepetésként, mert a politikai kiadványokat a kommunista hatalom végig kedvezményezett bánásmódban részesítette, a kiadás nyelvétől függetlenül. Ezt követően a kiadó által gondozott propagandaanyagokat a Kriterionnál publikálták.[286]

A magyar könyvkiadás számadatainak csökkenéséhez a szerkesztőségekben végzett ellenőrzések is hozzájárultak. A Kriterion tevékenységének vizsgálata során a cenzúra szervei megállapították, hogy egyes könyvek kiadása politikai tévedés volt. Egyre növekedett azoknak a kéziratoknak a száma, amelyek nem kaptak kiadási engedélyt. A cenzúra elsősorban az erdélyi magyar történelem, művelődés, néphagyomány emlékeinek feltárását, a nyelvápolást szolgáló művek kiadását akadályozta meg. Az ellenőrző mechanizmus részlegei – Könyvközpont, Művelődési Tanács, Párttörténeti Intézet, Központi Bizottság – leginkább az említett szempontokra figyeltek, már az éves tervek jóváhagyása fázisától kezdve. Leállították az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár V., a Művelődéstörténeti Tanulmányok III., A Népismereti Dolgozatok VI., valamint a négy kötetre tervezett Romániai Magyar Irodalmi Lexikon II. kötetének kiadását.[287]

A Pataki József által szerkesztett *Kolozsvári emlékírók – 1603–1720* című munka esetében a Művelődési Tanács szakértője azt kifogásolta, hogy „nem sikerül hiteles képet nyújtania Kolozsvárról és környékéről, az erdélyi fejedelemség gazdasági-, kulturális-, vallási és nemzeti realitásairól. Az olvasó azzal a benyomással marad, hogy Kolozsvár tisztán magyar város volt. A román lakosság létezéséről Kolozsváron és környékén, de magában Erdélyben is, nem esik szó."[288] A kifogások között szerepelt az is, hogy a tanulmány részletesen foglalkozik a katolikus, protestáns és kálvinista egyházakkal, viszont nem említi meg a román ortodox egyházat. Hiábavalónak bizonyult azzal érvelni, hogy ortodox egyház sem létezett abban az időben, hiszen templom is csak 1797-ben épült Kolozsváron: a „szaklektor" véleményezése többet nyomott a latban az ésszerű érveknél, ezért a könyv kiadását letiltották.[289]

286 Domokos (2000): 76.
287 Uo. 154–155.
288 Uo. 167.
289 Uo. 167–168.

Valójában a Balogh Edgár által szerkesztett *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* hibáját is abban látták, hogy „szándékosan felduzzasztja" a címszavak számát, túlzott jelentőséget tulajdonít a bemutatott személyeknek és jelenségeknek. Az 1981-es I. kötet megjelenése csak a bukaresti Művelődési Tanáccsal kötött kompromisszum árán volt lehetséges. Az 1983-ra tervezett II. kötet végül csak a rendszer bukása után jelenhetett meg.

Dávid Gyula visszaemlékezése szerint az A–F betűk szócikkeit tartalmazó I. kötet kézirata már 1974-ben elkészült, majd a kiadó lektorainak észrevételei alapján átdolgozott és kiegészített változat 1975. március 1-jén került leadásra.[290] Ennek ellenére a többszörösen lektorált kézirat csak 1981 elején jutott a bukaresti Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácshoz. A júliusban megküldött hivatalos referátum három elsődleges pontot érintett: a kötet nem csak a romániai magyar irodalmat foglalja magába, hanem az azt megelőző (1918 előtti) időket is, nagy számban szerepelnek „jelentéktelen szerzők", illetve olyanok, akik a szocializmustól idegen eszmeiségű műveket alkottak. A felsorolt szempontok szerint „újrajavított" kézirat októberben került a nagyváradi nyomdába.

Az újabb „véglegesítéseket" a nyomdai fázisban hajtották végre: októberben két ízben kellett javításokat végezni, másodszor egyenesen a nagyváradi nyomdába kiküldött funkcionárius parancsára. Novemberben újabb utasítások érkeztek telefonon, ezek után pedig a teljes korrektúrát még egyszer felkérték Bukarestbe, s végül csak december 13-án adták ki a nyomási engedélyt.

Az utasítások szerint a szerkesztőknek öt szócikkbe kellett összevonniuk az egyházi irodalmakra vonatkozó anyagot. A cenzúra stratégiáját jelzi, hogy időnyerés céljából az első kötetben ezek közül egyik sem jelenhetett meg. Az „evangélikus egyházi irodalom" átminősült „lutheránus egyházi irodalommá", s így a III. kötetbe került át. A „katolikus egyházi irodalom", melynek a II. kötetben lett volna a helye „római katolikus egyházi irodalom"-ként a IV. kötetbe jutott. A kivágások mellett teljes címszavak is kiestek a kötetből, összesen huszonegy. Számos „egyházi szerző"-ről szóló szócikket töröltek (Balanyi György, Bálint Vilmos, Boros Domokos, Ferenc József, Eisler Mátyás) vagy rövidítettek; nem jelenhetett meg a betlehemes játékokra vonatkozó címszó sem. A cenzúra a közösségmegtartó magyar intézményeket és vállalkozásokat is kifogásolta: húzni kellett az Állami Magyar Színház és Barabás Miklós Céh címszavakból, és teljes egészében törölték az *Erdély Öröksége* cím alatt 1941-ben indított tízkötetes sorozatra vonatkozó bejegyzést. Jelentős részt húztak ki a csángó irodalom ismertetéséből, és kivétették az 1948-ban betiltott társadalmi és művelődési egyesületeket. Az emigráns írók szócikk alatt kizárólag azok a szerzők szerepelhettek, akik a Tanácsköztársaság leverését követően emigráltak Magyarországról Romániába; 1956-os közszereplése miatt Déry Tibor romániai kapcsolatairól egyetlen szó sem eshetett.[291]

Egyre több esetben alkalmazták az utólagos könyvcenzúrát. Beke György *Boltívek teherbírása* című 1983-ban megjelent máramarosi és szatmári barangoló-könyvét két évvel később vonták ki az üzletekből.[292] Cseke Péter *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták* című 1986-os munkája az utólagos cenzúra következtében már nem kapott terjesztési engedélyt. A pártszervek utasították

290 Dávid (2003): 244–246.

291 Dávid Gyula szóbeli közlése, illetve az általa rendelkezésemre bocsátott dokumentumok alapján. Ld. még a cenzúra által az első kötetből kihagyott címszavak teljes listáját az online változat mellékleteként: www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/index.htm

292 Beke: 42.

a nagyváradi nyomdát, hogy zúzzák be a kötet összes példányát, azonban ez csak a bezúzásról szóló jegyzőkönyv, valamint a csíkokra vágott papírmennyiség átvételéről kiállított számla szerint történt meg. Az 1989-es események után egy hónappal a kötet előkerült a nyomdából és „*Index–Tiltott könyvek szabadon* felirattal ellátott haskötővel jelent meg a könyvesboltokban."[293]

3.4.6. Szamizdat kiadványok

A környező szocialista országokkal ellentétben, Romániában a nyolcvanas évek kezdetén egyetlen jel sem mutatott arra, hogy a hivatalos kultúrával szembeszegülő, életképes mozgalom bontakozhat ki. A romániai totalitárius rendszerben nem fejlődhettek ki a polgári társadalomból kiinduló kezdeményezések, amelyek a lengyel, cseh és magyar mintát követő második nyilvánosságot létrehozhatták volna. Annál kevésbe alakulhatott ki a demokratikus politikai ellenzék, amelynek ezekben az országokban a művészeti és tudományos szabadgondolkodás fórumai készítették elő a talajt. Miközben Magyarországon a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára az Aczél György-féle „támogatott, tűrt, tiltott" kultúra kategóriái a szabad kifejezésformák hatására bomlásnak indultak, helyet hagyva a szabad kultúra megnyilvánulásainak, Romániában ellentétes folyamatnak lehettünk tanúi. A művelődéspolitika majdhogynem teljesen lerombolta a megtűrt kultúra fogalmát, és az említett hármas felosztást kettős rendszerre redukálta, melybe csupán a hivatalos propaganda támogatása, illetve az alternatív formák tiltása tartozott.

Ilyen körülmények között a második nyilvánosság jellegzetes formájának, a szamizdatnak a romániai meghonosítása is reménytelen vállalkozásnak tűnt. A szamizdat fogalmát az irányított gondolkodás elleni erkölcsi tiltakozás, a kommunizmus kultúrájával való szakítás jellemezte. Létrejöttét a szigorú ellenőrzésen túl a hivatalos cenzúra eltörlése nyomán állandósuló öncenzúra, a szabad gondolkodás válsághelyzete is gátolta. A magyarországi szamizdat-irodalom hatására, elsősorban az 1981-ben kiadott *Beszélő* példájától ösztökélve, a nyilvános tiltakozásnak ezt a formáját első ízben a Nagyváradon. az 1982 elején megjelenő *Ellenpontok* teremtette meg Romániában.[294] Annak a meggyőződésnek a szellemében, amelyet Ara-Kovács Attila beköszöntő írása közvetített:

> „Mindannyian tudjuk, akárcsak szerte Európában, hogy e területen sem hisz már senki abban, amit e rendszer intézményeinek igazságérzete kimond, kinyomtat és aminek hitelét mindannyiunkra rákényszeríti. (…) Épp ezért vállalkozunk arra, hogy minden véleménynek fórumot biztosítsunk. Föl szeretnénk szabadítani az íróasztalfiókokban elfekvő kéziratok szellemét, s nem kevésbé azt a szellemiséget, amely az értelmiségi tudat hátsó udvarában az emberi öntudat értékeit még épen meg tudta őrizni."[295]

Az *Ellenpontok* a kommunista rendszerek politikája ellen tiltakozó mozgalmak részeként lépett fel. Célja az volt, hogy ismertesse a kelet-európai jogfosztottságot, s ezen belül az erdélyi magyarság politikai, kulturális és gazdasági elnyomását. A Magyarországon keresztül

293 Domokos (1996): 57.
294 Az *Ellenpontok* történetét illetően ld. Tóth K. Molnár.
295 Tóth K.: 29.

Nyugat-Európában is terjesztett lap nemzetközi visszhangja nem maradt el: a Szabad Európa Rádió 1982 augusztusában ismertette az első három szám tartalmát, majd októberben Hanák Tibor *Nyitott szemmel* című műsorában olvasott fel jegyzetet a kiadványból.

Az állambiztonsági szervek hatékonysága miatt a lapnak nem lehetett hosszú élete: 1982-ben nyolc száma jelent meg Nagyváradon, majd a Magyarországra átcsempészett anyagokból még egy lapszámot adtak ki. Az 1982. novemberi kihallgatáson Ara-Kovács Attila, Tóth Károly és Szőcs Géza egyetemlegesen vállalták a felelősséget az illegális kiadvány megjelentetésével és terjesztésével kapcsolatban.

Az *Ellenpontok* esetét követően jó ideig nem merülhetett fel illegális kiadvány gondolata Romániában. Egészen 1988-ig, amikor Balázs Sándor kezdeményezésére született meg az Erdélyben szerkesztett, viszont biztonsági okokból Magyarországon sokszorosított *Kiáltó Szó*.[296] A szamizdat megjelenése ahhoz az időszakhoz kötődött, amikor a kommunista rendszer beolvasztó politikája nyomán az erdélyi magyarság identitástudatában fellépő törések a kollektív lét folytonosságát fenyegették. A diktatúra állandósulása, a növekvő kilátástalanság a Magyarországra menekülők hullámát váltotta ki, az itthon maradók jövőképét pedig a beletörődés, a kiúttalanság jellemezte, amihez az a képzet is hozzájárult, hogy a hatalom végérvényesen berendezkedett, és megdöntésére nincs remény.

A kisebbségi identitástudat és a nemzetiségi hovatartozás átélésének zavarához a kommunista propaganda egyoldalú információs áradata, a kommunikáció bármilyen nyílt formájának a hiánya is hozzájárult, ami végső soron az egyéni és közösségi elzárkózást eredményezte. A Kós Károly-i program nyomdokain haladó *Kiáltó Szó* szamizdat célja éppen a párbeszéd kialakítása, az elszigeteltség feloldása, a magyarság helyzetének ismertetése és a román demokratikus erőkkel való szövetkezés volt. Kezdeményezői ezidőtájt nem reménykedhettek abban sem, hogy az új magyar pártvezetés fellépése kedvező változást idéz elő Erdélyben, hiszen 1988 augusztusában Grósz Károly és Nicolae Ceauşescu aradi találkozója szertefoszlatta az erre vonatkozó ábrándokat. A szamizdat lapindító programja *Beköszöntő* címmel vázolta a magyarság helyzetét:

> „Tisztában vagyunk azzal, milyen sorsot szán nekünk a mostani államvezetés. Iskoláinkat elveszik, kultúránkat kalodába zárják, templomainkat, falvainkat lerombolják, közösségeinket szétzúzzák (…) Szent meggyőződésünk, hogy a kisebbségünket megosztó belső határvonal ellenére létezik össznemzetiségi érdek, a Romániában élő valamennyi magyarnak a létproblémája, s ez nem más, mint megőrizni nemzetiségi entitásunkat. (…) Ahhoz, hogy a nekünk kijelölt sorsot el tudjuk kerülni, mindenekelőtt meg kell értenünk létviszonyainkat. Főleg ehhez akar hozzájárulni a Kiáltó Szó. (…) Tudjuk, hogy pontos akcióprogramra van szüksége a kisebbségi magyarságnak. Ennek körvonalát lapunkban felvázoljuk, részletekbe menő kidolgozása azonban legyen a szélesebb körű közös erőfeszítések eredménye."[297]

A lapszámok rekonstruálása kordokumentum az 1989 előtti romániai léthelyzetre vonatkozólag, illetve jelzése annak, hogy az erdélyi magyarság a diktatúra időszakában is felemelte hangját az önkény ellen.

296 A kiadvány anyaga szerkesztett formában is megjelent. Ld. Balázs (2005).
297 Balázs (1990).

Felhasznált irodalom

Balázs (1990) = Balázs Sándor: Kiáltó Szó. Amit a cenzúra nem vett ki. *Korunk*, 1990/1.

Balázs (2005) = Balázs Sándor: *Kiáltó Szó. Volt egyszer egy szamizdat*. Kolozsvár, Kriterion, 2005.

Bányai (2006) = Bányai Éva: *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006. 34–47.

Bányai (2003) = Bányai Éva: Egy kudarcos sikertörténet. A Hét születésének körülményei. *Korunk*, 2003/8. 16–24.

Barabás–Diószegi–Enyedi–Sebők–R. Süle = Barabás Béla – Diószegi László – Enyedi Sándor – Sebők László – R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990.

Beke = Beke György: *A lándzsa hegye*. Budapest-Ungvár, Intermix, 1993.

Benkő = Benkő Samu: Gáll Ernő és az EME. In Földes György – Gálfalvi Zsolt (szerk.): *Nemzetiség, felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére*. Budapest, Napvilág, 2005.

Berey = Berey Géza: *A magyar újságírás Erdélyben 1919–1939*. Szeged, Ablaka György Könyvnyomdája, 1940.

Bíró = Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867 – 1940).* Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1989.

Bodor = Bodor Pál: *Így született az Utunk*. *Adalékok*. Utunk Évkönyv, 1972.

Bottoni (2003) = Stefano Bottoni: A sztálini „Kis Magyarország" megalakítása, 1952. *Regio,* 2003/3.

Bottoni (2006) = Stefano Bottoni: Recepció és párhuzamosság. A romániai '56 és a magyar forradalom viszonya. *Korunk*, 2006/2. 40–48.

Brucan = Silviu Brucan: Ardealul. *Scânteia,* 1947. március 10.

Cartea Albă a Securităţii. Istorii literare şi artistice. 1968–1989. Bucureşti, Presa Românească, 1995.

Cătănuș = Ana Maria Cătănuș (szerk.): *Sfârşitul perioadei liberale a lui Ceauşescu: Minirevoluţia culturală din 1971*. Bucureşti, Institutul Naţional pentru studiul totalitarismului, 2005.

Ceaușescu Nicolae: *Előadói beszéd a pártnak és az egész népnek a március 4-i katasztrofális földrengés következményei felszámolására tett erőfeszítéséről, az ország jelenlegi gazdasági-társadalmi fejlődéséről, a párt és az állam nemzetközi tevékenységéről, valamint a világpolitikai helyzetről. 1977. március 28*. Bukarest, Politikai, 1977.

Costea–Király–Radosav = Costea Ionuţ – Király István – Radosav Doru: *Fond secret. Fond "S" special. Contribuţii la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România*. Dacia, Cluj-Napoca, 1995.

Cseke (1997) = Cseke Péter: *Metaforától az élet felé. Kisebbségi értelmiség – kisebbségi nyilvánosság*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion, 1997.

Cseke (2000) = Cseke Péter: *Láthatatlan emlékművek.* Miskolc, Felső-Magyarország, 2000.

Cseke (2003) = Cseke Péter: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések. Kisebbségi létértelmezések*. Kolozsvár, Kriterion, 2003.

Dávid (2003) = Dávid Gyula: *Írók, művek, műhelyek Erdélyben*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2003.

Dávid (2010) = Dávid Gyula (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Kolozsvár, Erdélyi-Múzeum Egyesület, Bukarest-Kolozsvár, Kriterion, 2010.

Denzie–Mata = Eugen Denzie – Cezar Mata: *România comunistă. Statul şi propaganda 1948-1953.* Târgovişte, Cetatea de Scaun, 2005.

Domokos (1996) = Domokos Géza: *Esély I*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1996.

Domokos (2000) = Domokos Géza: *Igevár. Kriterion-történet tizenhat helyzetképben elmondva*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia-Polis, Kolozsvár, 2000.

Ficeac (1999) = Bogdan Ficeac: *Cenzura comunistă şi formarea omului nou*. Bucureşti, Nemira, 1999.

Ficeac (2001) = *Tehnici de manipulare*. Bucureşti, Nemira, 2001.

Fleisz = Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története 1890 – 1940*. Pécs, Pannónia Könyvek, 2005.

Furdek = Furdek Mátyás: Szocialista árpolitikánk. *Korunk*, 1967/11. 1468–1473.

Fülöp = Fülöp Mihály: Románia politikája 1944 augusztusától 1989 decemberéig. *Külpolitika*, 1990/2. 106–109.

Gaál = Gaál Gábor: Új írói szervezet – új írói feladatok. *Utunk*, 1949. március 12.

Gagyi = Gagyi József: A magyar kisebbségi elit társadalomképének változása Erdélyben az ötvenes-hatvanas években. *Látó*, 2005/5.

Gáll (1995) = Gáll Ernő: *Számvetés*. Kolozsvár, Komp Press, 1995.

Gáll (2003) = Gáll Ernő: *Napló I. (1977–1990)*. Kolozsvár, Polis, 2003.

Grecu = Dan Grecu: *Romanian censorship in old Romania*. In Marian Petcu*: Puterea şi cultura. O istorie a cenzurii*. Iaşi, Polirom, 1999.

Győrffy (2006) = Győrffy Gábor: A független erdélyi magyar sajtórendszer felszámolása a második világháború után. *ME.DOK*, 2006/1. 23–29.

Győrffy (2007) = Győrffy Gábor: Irodalomirányítás a második világháború utáni Romániában (1944–1949). *Székelyföld*, 2007/3. 63–86.

Győrffy (2008) = Győrffy Gábor: A sztálini időszak kommunista sajtópropagandája Romániában. *Magyar Kisebbség*, 2008/1–2. 168–185.

Győrffy (2009) = Győrffy Gábor: Rituális elemek a romániai államszocialista sajtópropagandában. *Médiakutató*, 2009/2. 29–39.

György = György Béla: Spectator sajtópere. Krenner Miklós születésének 125. évfordulójára. *Magyar Média*, 2000/4.

Horváth = Horváth Andor: *Golyóstoll. Egy értelmiségi jegyzetfüzeteiből 1980–1982*. Marosvásárhely, Mentor, 2006.

Jakab = Jakab Antal: Tegyük szorosabbá a lapok és újságolvasók közötti viszonyt. *Romániai Magyar Szó*, 1948. május 9.

Jánosi = Jánosi János: Irodalmunk kérdései az Igaz Szó, az Utunk és a Korunk tevékenységének tükrében. *Előre*, 1957. szeptember 26.

Jocul periculos al falsificării istoriei, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

Jordáky = Jordáky Lajos: A romániai magyar nyelvű sajtó 1971-ben. *Korunk*, 1971/3.

Kallós = Kallós Miklós: Másfél évtized ideológiai harcaiból. *Utunk*, 1959. július 2.

Korom = Korom Mihály: *A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig*. In Rácz István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéből*. Debrecen, Csokonai, 1988.

Korunk, 1967/8. 1027–1033.

Kovács = Kovács András: *A hűség csapdái*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1999.

Köpeczi = Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III. kötet.* Budapest, Akadémiai, 1986.

Kun = Kun Endre: Új elvek a nemzetgazdaság vezetésében. *Korunk*, 1967/12. 1627–1632.

Kuszálik = Kuszálik Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok (1940–1989).* Budapest, Teleki

László Alapítvány Közép-Európai Intézet, 1996.

Lăcustă = Ion Lăcustă: *Cenzura veghează. 1937–1939*. Bucureşti, Curtea Veche, 2007.

Lázár = Lázár József: Elmélkedés a bűnözésről. *Korunk*, 1968. 7. 991–996.

Ligeti = Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2004.

Lungu–Retegan = Corneliu Mihai Lungu – Mihai Retegan: *1956. Explozia. Precepţii române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Ungaria şi Polonia*. Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996.

Macrea-Toma = Ioana Macrea-Toma: *Cenzura instituţionalizată şi încorporată. Regimul publicaţiilor în România comunistă*. In Ceseranu Ruxandra (szerk.): *Comunism şi represiune în România comunistă*. Iaşi, Polirom, 2006.

Marino (2000) = Adrian Marino: Cenzura în România. Schiță istorică introductivă. Craiova, Aius, 2000.

Marino (2001) = Adrian Marino: Cenzúra Romániában. *Korunk*, 2001/9.

Marosi = Marosi Ildikó (szerk.): *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944).* II. Bukarest, Kriterion, 1979.

Mezei = Mezei József: Miért szűntünk meg? *Művelődés*, 1990/2.

Mikó = Mikó Imre: *Huszonkét év — az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Budapest, Studium, 1941.

Mocanu (2001) = Marin Radu Mocanu: *Cenzura comunistă*. Bucureşti, Albatros, 2001.

Mocanu (2003) = Marin Radu Mocanu: *Literatura română şi cenzura comunistă (1960–1971)*. Bucureşti, Albatros, 2003.

Mokcsay = Mokcsay Júlia: A megszállott területek magyar időszaki sajtója. *Magyar Könyvszemle*. 1939/3. 266–276.

Molnár = Molnár János: *Az egyetlen. Az Ellenpontok és az ellenpontosok története.* Szeged, Agapé, 1993.

Monoki = Monoki István: *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919-1940).* II. kötet. *Hírlapok és folyóiratok.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, 1941.

Nagy = Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában*. Kolozsvár, Minerva, 1944.

Negreanu = Ioana Alexandra Negreanu (szerk.): *România. Viaţa politică în documente. 1950.*

Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2002.

Opriş = Ioan Opriş: *Procesul ziariştilor naţionalişti*. Bucureşti, Albatros, 1999.

Păiuşan–Ion–Retegan–Păiuşan = Cristina Păiuşan – Narcis Dorin Ion – Mihai RETEGAN: *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945–1989)*. Bucureşti, Tritonic, 2003.

Papp Z. = Papp Z Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években*. Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005.

Petcu (1999) = Marian Petcu: *Puterea şi cultura. O istorie a cenzurii*. Iaşi, Polirom, 1999.

Petcu (2005) = Marian Petcu: Cenzura în România. In Marian Petcu (szerk.): *Cenzura în spaţiul cultural românesc*. Comunicare.ro, Bucureşti, 2005.

Pomogáts Béla: *Jelszó és mítosz*. Marosvásárhely, Mentor, 2003.

Popescu = Dumitru Popescu: *Regimul juridic al stării de asediu*. Iaşi, Institutul de arte grafice Alexandru Terek, 1942.

Rad =Ilie Rad: *Aspecte ale cenzurii literare*. In Pectu, Marian: (szerk.): *Cenzura în spaţiul cultural românesc*. Comunicare.ro, Bucure şti, 2005.

Robotos = Robotos Imre: Ezt vállaljuk. *Romániai Magyar Szó*, 1947. szeptember 1.

Soulet = Jean-Francois Soulet: *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*. Iaşi. Polirom, 1998.

Sulyo–Fritz = Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv, 1918–1929*. Kolozsvár, Juventus. 1930.

Szőcs = Szőcs Géza: *Párbaj, avagy a huszonharmadik hóhullás*. Kolozsvár, Dacia, 1979.

Tapodi = Tapodi Zsuzsa: *Irodalom a politika szolgálatában. Gaál Gábor munkássága a pályája utolsó szakaszában (1946–1954).* Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 2001.

Tordai = Tordai Zádor: *Egy év Gaál Gábor-i Korunk. In* Tordai Zádor – Tóth Sándor (szerk.): *Szerkesztette Gaál Gábor 1929–1940*. Budapest, Magvető, 1976.

Tóth K. = Tóth Károly Antal (szerk.): *Ellenpontok*. Csíkszereda, Pro-Print, 2000.

Tóth S. = Tóth Sándor: *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korszakából*. Budapest, Balassi, 1997.

Troncotă =Tiberiu Troncotă: *România comunistă. Propagandă şi cenzură*. Bucureşti, Tritonic, 2006.

Ullein-Reviczky = Ullein-Reviczky Antal: Német háború-orosz béke. Magyarország drámája. Budapest, Európa-História, 1993.

Vallasek = Vallasek Júlia: Hagyomány és önkanonizáció. *Korunk*, 2002/4.

Veress = Veress Zoltán: Értelmes utazás a Tiszától a Dunáig. *Korunk*, 1968/7. 899–926.

Vincze = Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. (Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből).* Csíkszereda, Status, 1999.

Vrânceanu = Florica Vrânceanu: *Un secol de agenţii de presă româneşti (1889-1989)*. Piteşti, Paralela 45, 2000.

Zainea = Ion Zainea: *Cenzură, cenzori şi cenzuraţi. Din activitatea DGPT Oradea (1966–1977).* In Pectu Marian: (szerk.): *Cenzura în spaţiul cultural românesc*. Comunicare.ro, Bucureşti, 2005.

Újságok, folyóiratok:

Bihari Újság
Dreptatea
Előre
Erdély
Erdélyi Szikra
Igazság
Korunk
Magyar Kisebbség
Monitorul Oficial
Presa Noastră
România
România Hivatalos Közlönye
România Liberă
Romániai Magyar Szó
Scânteia
Új Kelet
Utunk
Világosság

Levéltári források:

KmOL = Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, 3., 13., 55., 403. fond.

Magyar sajtó a Délvidéken 1914–1989

Mák Ferenc*

1. A továbbélni-tudás forrásvidékén 1914–1944

1.1. Bevezetés

Az 1848–1849-es szabadságharcig és az abszolutizmus évtizedéig, sőt a Délvidék XVIII. századi újratelepítéséig nyúlnak vissza a tájegység történelmi, társadalomtörténeti és gazdasági megszervezettségének és homogenitásának hiányosságai. A meg-megújuló háborúk, és a nyomukban támadt belső feszültségek miatt kétszáz év sem volt elegendő, hogy a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye, valamint a Csanádi és a Pécsi Egyházmegye magyar és nem magyar lakossága biztos alapokon szervezze meg a maga közösségi életét. Történészek és írástudók gyakran hivatkoznak arra, hogy a hosszúra sikeredett harmadik honfoglalás erőpróbái nem adtak időt a kultúra és a művelődés intézményeinek megteremtésére, holott az igazi kérdés az lenne, hogy a betelepülő népcsoportok és közösségek miért nem tudták megőrizni a magukkal hozott kultúrát oly módon, hogy az meghatározó erőforrása lehetett volna a hagyományteremtésnek és az intézményépítésnek. Lehet, hogy a határőrvidéki létforma nem volt alkalmas a megállapodott társadalmi élet kialakulására? A kései korok beavatottjai – Szenteleky Kornéltól Molter Károlyon át egészen Bori Imréig – sok fölös energiát pazaroltak a kérdés megválaszolására: vajon miért nincs a Délvidéknek története, s ami mégis emlékeztet az elmúlt időkre, az vajon történelem-e, vagy inkább „csak" művelődéstörténet, s ha művelődéstörténet lenne, akkor a hagyománytudat mentén milyen szervező erő formálta azt nemzeti önismeretté és közösségi öntudattá. A *Kalangya* folyóiratban Bolgár László egy 1941-ben közölt összefoglaló tanulmányában kifejezetten a „helyi kultúra hiányáról" értekezett, aminek okát abban vélte látni, hogy az újratelepítés vegyes eredetű lakossága története során még nem alakulhatott szerves kulturális egységgé. Ők egyként előszeretettel hivatkoztak arra, hogy a Bácskának, a Bánságnak és a szlavóniai–baranyai tájnak azért nem volt a „transzilvanizmushoz" fogható, a régió szellemiségét és sajátosságait fölmutató irodalma, mert a megformálatlan társadalomban nem jöhettek létre az irodalom (és vele együtt a tudományos élet) intézményei – pedig ez nem felel meg a valóságnak. Az irodalomnak és a tudományoknak legfeljebb a mai értelemben vett intézményei hiányoztak, a kiegyezést követően villámgyorsan kiterebélyesedő sajtó, és az egyesületi élet (a polgári kaszinók, dalárdák és olvasókörök) igenis kultúrateremtő erővé nőtték ki magukat, a tudományos életnek pedig – az 1883-ban megalakult Bács–Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat előtt is, majd vele együtt is – kiváló fórumai voltak az iskolai, elsősorban a főgimnáziumi évkönyvek és értesítők. Mindemellett az egyházi intézmények is máig ható, ma is eleven

* Művelődéstörténész, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

műveket és művelődéstörténeti értékeket teremtettek. A gond a bírálatot megfogalmazó utódok esetében inkább a hagyománytudattal és a történelmi emlékezet ingoványos alapjaival van: lábujjhegyen állva bizony a szemlélt valóság is inogni látszik.

És mindezzel együtt is való igaz, hogy az utódállamok magyarsága közül a jugoszláviai magyar közösség bizonyult a legtörékenyebbnek. 1918 után kerek egy évtizednek kellett elmúlnia ahhoz, hogy vezető férfijai 1928-ban végre ráébredjenek az önálló közösségi élet megszervezésének szükségességére. Az új délszláv állam közben már felszámolta a magyarság intézményeit, megszűntette az egyesületeit, elvette az anyanyelvű oktatás lehetőségét, elbocsátotta a tanítókat, felszámolta a magyar közép- és nagybirtokot, kisajátította az egyházi javakat, és betelepítette a szláv hivatalnoki kart. Nem volt már hátország a sérelmek orvoslásához, és nem volt idő a jogi akrobatikára. A Szerb–Horvát–Szlovén monarchia hegyvidéki brutalitással látott neki a számára elfogadhatatlan nemzeti közösségek fölszámolásához. „A jugoszláv állam megalakulásakor – ellentétben a csehszlovák és a román állammal – egyszerre, szinte rajtaütésszerűen vonta el a kisebbséggé vált magyarság minden jogát és életlehetőségét" – írta Kende Ferenc egy a maga pályáját összegző írásában.[1] Jóllehet a trianoni békeszerződés kötelezte az utódállamokat a nemzetiségi jogok tiszteletben tartására, a délszláv királyság mindent elkövetett a kisebbségek felszámolása érdekében. Miként Herceg János rámutatott *Kisebbségben* című írásában:

> „Az elnemzetlenítés gyakorlatának mindig és mindenütt intézményesített szervei vannak. Nálunk az első világháború után a központosított kormányzat ugyancsak a nemzetiségek jogfosztásával igyekezett elterelni a figyelmet az igazi bajokról. (…) Ami akkor is hiányzott: a jugoszláviai magyarságnak nem volt olyan központi szerve, amely a műkedvelést, a könyvtárak ügyvitelét, a dalárdákat és egyáltalán a zenei életet irányította volna."[2]

Amikor a félmilliónyi jugoszláviai magyarság felismerte, hogy nyelvének és kultúrájának, nemzeti hagyományai megőrzésének a módját magának kell megtalálnia, azt is látnia kellett, hogy a sorsáért és jövőjéért vívott küzdelmeinek egyedüli eszköze a sajtó. A bácskai, a bánsági és a szlavóniai–baranyai magyarságnak 1918–1941 közötti elesettségében mindvégig egyetlen igaz támasza volt: a sajtója, és a sajtója révén időközben intézményesült anyanyelvű irodalma. A sorsfordítónak hitt 1941-es esztendő számvetése szerint is: a feladat sikerült, és a jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó minden külső és belső problémái ellenére is önálló, gerinces, karakteres és színvonalas médiummá nőtte ki magát. Kalapis Zoltán *Sajtótörténetünk fejezetei* című munkájában ugyan úgy látta, hogy a rossz anyagi körülmények közepette tengődő magyar sajtó helyzetét nehezítette a „szellemi erők teherbírásának" alacsony foka is, hiszen „Budapest sűrű hajszálerein évtizedeken át felszívta a tehetséget, az optálásokkal, a kiutasításokkal pedig újabb űr keletkezett".[3]

1 Kende: 1.

2 Herceg (2003): 297. és 302. Az SZHSZ Királyság igazi bajai a szociális elmaradottság, a korán kiütköző szerb–horvát ellentét és a megoldatlan macedón és albán kérdések voltak.

3 Kalapis (1989): 83.

A betelepített új hivatalnoki kar a déli területekről érkezett. Ők voltak a „koferašok", akikről Herceg János is megemlékezett. Érkezésüket követően azonnal eltávolították a magyar feliratokat, és megtiltották a magyar nyelv használatát is. Mégsem ez volt a kisebbségi közösség kiszolgáltatottságának mélypontja.

> „Uralmuk első tíz évét mégis a viszonylag liberális politikai szellem jellemzi. Az állandó és egyre fokozódó politikai harci zaj sok lehetőséget nyújtott, hogy a magyar ügyet a kisebbségi sajtó napirenden tartsa és sérelmeit feltárja. Minél jobban elmérgesedtek a politikai csatározások, annál több lehetősége nyílott a magyar sajtónak a jogtalanságok és visszaélések szellőztetésére."[4]

Az 1929. január 6-án bevezetett katonai diktatúra erősen próbára tette még a megszólalás lehetőségét is.

Az első világháború a legszebb virágzásának pillanatában roppantotta össze a délvidéki magyar sajtó életét: az 1914. június 28-i szarajevói merényletről még a címoldalon számoltak be a lapok, de az azt követő eseményekről – az ultimátumról, a jegyzékváltásról, a katonai előkészületekről – csak a hírek között esett olykor szó. A vidék újságolvasó polgári lakosai el sem tudták képzelni, hogy küszöbön volt a hagyományos világ egész rendjét fölforgató, világméretű katasztrófa. A hadüzenet tényét sem kezelték a súlyának megfelelően. Azután érkeztek az első frontjelentések, és a lövészárkokból hazaküldött levelek. Majd besorozták a nyomdai dolgozókat, az újságírókat, az írni tudó tanítókat és jogászokat is. 1916 nyarán „bevonultatták" a harangokat is,[5] amit hamarosan követett a háztartási fémtárgyak beszolgáltatásáról szóló hadügyminisztériumi rendelet. Az újságok pedig közölték: *Rekvirálják a könyvnyomdák ólombetűit*, a nyomdáknak készletük tíz százalékát háborús érintettség okán be kellett szolgáltatniuk.[6] 1917-re már jelentkezett a papírhiány is, ami végérvényesen eldöntötte a sajtó sorsát. A nyomdák és a lapok talpon állva haltak meg.

Mégis, az 1918-ra bekövetkezett tetszhalálát követően, 1920 után a magyar hírlapirodalom a délszláv állam hatalmi fellépései, tiltásai és a kényszerű szünetek ellenére is újjászületett, feléledt, és azon frissiben három napilap is megjelent a Délvidéken: Szabadkán a *Bácsmegyei Napló* (1929. január 6. után *Napló*) és Nagybecskereken a *Torontál* (majd *Híradó*) folytatta az immár sok évtizedes múltra visszatekintő munkáját, Újvidéken pedig 1920-ban megalakult a *Délbácska* (majd *Reggeli Újság*) című lap. Óbecsén 1920. február 1-jén megjelent a *Tiszavidék* című hetilap első száma, amely 1934. április 15-én történt megszűnéséig hűségesen tájékoztatta a Tisza-mente magyar olvasóit, Zentán pedig 1922 és 1941 között a *Sentai Újság*ot, a hetente háromszor megjelenő lap biztosított megszólalási lehetőséget a helyi magyarságnak. Zomborban – az időközben színét és rangját vesztette megyeszékhelyen – 1929 decemberében indult a *Friss Újság* című hetilap, ám néhány hónappal később a naponta megjelenő Új Hírek lépett a helyébe, amely azután 1930–1941 között folyamatosan megjelent. Velük egy időben, göröngyösebb pályán, de ugyancsak tiszteletet parancsoló módon sorra szökkentek szárba a helyi lapkezdeményezések, s még Muraszombatban is megjelent a *Muraszombat* című újság.

Annak ellenére, hogy a magyar sajtóviszonyok mostohábban alakultak, mint az anyaországban, vagy mint az erdélyi és felvidéki magyar kisebbségeknél, a jugoszláviai magyar sajtó

4 Kende: 1.
5 Szászy: 1.
6 Rekvirálják a könyvnyomdák ólombetűit. *Óbecse és Vidéke*, 1916. június 4. 3.

helyzete viszonylag jónak mondható – állapította meg Bolgár László 1941-ben a *Kalangyá*ban közölt *A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó* című tanulmányában. Jugoszláviában 1939. május 1-jén összesen 45 magyar kisebbségi újság jelent meg, de statisztikáját az 1918 és 1939 közötti két évtizedben általa feltételezett 120 megjelent sajtótermék alapján készítette el. (Ezek között voltak olyan szaklapok is, amelyek magyar és szerb–horvát, illetve magyar, szerb–horvát és német nyelven jelentek meg.) Ezeket véve alapul, a kimutatása szerint, amíg Jugoszláviában minden 12.000 személyre jutott egy sajtótermék és minden 400.000-re egy napilap, addig a magyar kisebbségi közösség esetében ugyanez az arány 10.550, illetőleg 125.000 volt. Ezekkel a mutatókkal a magyar kisebbség sajtója mennyiség és minőség tekintetében messze túlszárnyalt minden más jugoszláviai kisebbségi sajtót, beleértve a németekét is. Bolgár László ezzel együtt is úgy látta, hogy a vajdasági magyar sajtó lehetőségei igencsak szűkösek voltak. Olvasóközönsége kizárólag a jugoszláviai magyarság volt, Magyarországra mindössze néhány száz érkezett. „A jugoszláviai olvasó közönség óriási többsége természetesen a magyar lakosságból kerül ki – írta a tanulmány szerzője –, bár megbízható számítások alapján az összes példányoknak kb. 4 %-át vásárolják szlávok, 4 %-át pedig németek." Ennek legfőbb oka az volt, hogy a német kisebbségi sajtó fejletlen volt, amellett a háború előtti időkből még sok német számára természetes volt, hogy magyar újságot járasson. A szláv közönség érdeklődésének pedig az volt az oka, hogy a fővárosi nagy lapok szinte megfojtottak minden vidéki szerb vagy horvát sajtóorgánumot, márpedig a magyarul beszélő szláv népesség is szívesen olvas helyi jellegű híreket. Herceg János tudni vélte, hogy az újvidéki *Délbácska* és a helyébe lépő *Reggeli Újság* katolikus alaphangja miatt igen kedvelt volt a zombori és a szabadkai bunyevácok és a sokácok körében is. Bolgár László *A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó* című tanulmányában arra is rámutatott, hogy

> „a magyar olvasóközönségnél erős korlátot jelent a közel 50%-ra becsült nincstelenek nagy szegénysége, valamint a műveltebb és tehetősebb városi osztály gyengesége (kevesebb 20%-nál). A számításba jövő elemek közül a legjobb olvasó a városi intelligencia, a nagybirtokosok egy része, az iparosok, kereskedők és a törpebirtokosok, míg a nagybirtokosok egy másik részének és a vagyonosabb gazdáknak »bácskai közönye« immár közmondásossá vált."

Valamennyi sajtóterméket figyelembe véve, úgy tűnt, hogy az 1930-as években már majdnem minden huszadik személy vásárolt újságot, ami azt jelentette, hogy a magyarság 5–5,5%-a volt a sajtó fogyasztója. Ez az arányszám a falvakban valamivel alacsonyabb, ott nem haladta meg az 5%-ot.[7] A magyar lapok naponta átlag 30.000 példányban jelentek meg, amiből csak 5%-ot tettek ki az ingyenes tiszteletpéldányok. Az összes példányszámból a négy napilap – a *Napló*, a *Reggeli Újság*, az Új Hírek és a *Híradó* – közel 80%-ot tett ki.

Bolgár László úgy látta, hogy a jellegük tekintetében

> „a jugoszláviai magyar újságok meglehetős hasonlóságot árulnak el. Nagyobb mértékben csak a suboticai *Napló* üt el laptársaitól, mely a háború előtti magyar vidéki sajtó figyelemreméltó hagyományain indulva mai napig is megtartotta liberális-individualista s amellett riportszerű élénk írásmódját. A többi lap aránylag közelebb jutott az általános magyar fejlődésvonalhoz, sőt nem egy közülük a legújabban fölmerült koreszméknek is kaput nyitott (sic!). Szélsőséges irányzatú lapok

7 Bolgár: 32–33.

sohasem tudtak zöld ágra vergődni; a legnagyobb eredményt mindig a mérsékelt, de öntudatosan nemzeti szellem tudta fölmutatni."

Úgy látta, hogy nem egy lap kifejezetten azért keletkezett, hogy élhessen: minden magasabb hivatás nélkül, „ezeknél a nevelő hatás elmaradása folytán csak a magyar szó jelentett pozitív értéket".[8] A lapkiadók közül minden ötödik rendelkezett saját nyomdával, minden tizedik pedig más helységben jelent meg, mint ahol nyomták. A Vajdaságban összesen tizenkét helységben nyomtattak magyar újságot; a legtöbbet, tizenhármat Szabadkán, Újvidéken hetet, Nagybecskereken (Petrovgradban) pedig ötöt. A lapok általában súlyos anyagi gondokkal küszködtek. „Rentábilisak csak a napilapok és 2–3 nagyobb példányszámú hetilap lehet, míg a számszerű többség tengődik és csak szerkesztőjének áldozat- és munkakészségéből él." A lapok 65%-a közölt hirdetéseket, és az ebből származó jövedelem tette ki a bevételük 30–40%-át.

A legnagyobb jelentőségük a tájékoztatás tekintetében kétségtelenül a napilapoknak volt, de az 1939 létező húsz hetilapnak is óriási szerepe volt a magyarság életében. Jellegük szerint a hetilapok megoszlása a következő volt: 16 általános (leginkább politikai), 8 felekezeti, (ebből 5 katolikus), 2 képes szórakoztató, 3 ifjúsági és gyermeklap, 2 irodalmi, 12 szaklap, (ebből 4 mezőgazdasági, 2 vicc- és 1 sportlap), és 2 egyéb. Egy-egy napilap jól szerkesztett vasárnapi száma sokszor a folyóiratok és a könyvek szerepét is igyekezett betölteni. Vajdaságon kívül Belgrádban két hetilap is megjelent az Élet és Egészség, valamint *Adventhírnök*, Zágrábban pedig *A* Nép című újságot vehette a kezébe a magyar olvasó.

Bolgár László úgy vélte, hogy

„a jugoszláviai magyar kisebbségi lapok nem szólnak kifejezetten társadalmi osztályoknak vagy pontosan körülírható rétegeknek. A kisebbségi sors nagyobbrészt megszüntette a mesterséges korlátokat, úgyhogy a lapok vételénél a legfontosabb szempont az árban található. (…) A rétegződés inkább szakmánként történik, amit a magyar sajtó mai differenciálódottsága már nehézség nélkül meg is enged."[9]

Ezt azonban minden későbbi elemzés határozottan cáfolta, és a magyarság osztálytagoltságára mutatott rá. Az újságírói utánpótlásnak nem volt intézményes formája, az egyes tehetségek csakis saját erejükből és kezdeményezésük alapján érvényesülhettek. A jugoszláv újságírókkal való kapcsolatok meglepően élénk volt, közel húsz szerkesztőségi beltag és tíz külső munkatárs volt tagja a Jugoszláv Újságíró Egyesületnek.

Bolgár László többször idézett tanulmánya végén kiemelte, hogy a jugoszláviai magyar sajtó hiánypótlóan fontos szerepet töltött be az irodalom, művészet népszerűsítése és népnevelés terén is.

„A tudomány, művészet és irodalom még nincsen megszervezve a magyar népcsoport körében, úgyhogy azoknak ápolása csaknem kizárólag a sajtóra hárul. Irodalmi téren a magyarság reprezentatív szerve a *Kalangya* lett, mely mai formájában 1937. óta nem csak befelé, hanem az ország határain kívül is méltóan képviseli a jugoszláviai magyar irodalom színvonalát és élniakarását."

8 Uo. 33.
9 Uo. 33–34.

Figyelemre méltó erőfeszítésként értékelte az újvidéki *Reggeli Újság* Közművelődési Tanácsának több éves művelődésszervező és kultúrateremtő tevékenységét is, amely gyakorlati tanácsokkal látta el a közművelődési egyesületeket. Az írók, a művészek, a papok és a lelkészek, a tudományos kutatók a nagyobb lapok hasábjain találtak maguknak teret, jogos tehát a megállapítása: „ha szerényebb keretek között is, a sajtó volt az, mely gyakran még irányította is tevékenységüket és működésüket". Elmondható tehát, hogy a sajtó volt a magyar kisebbség életének egyik legfontosabb szervezője, melynek jelentőségét még „helyenkénti gyengeségei és gyarlóságai sem csökkenthetik".[10]

A *Bácsmegyei Napló* sokat bírált és sokat magasztalt tulajdonosa és felelős szerkesztője, Fenyves Ferenc, a hírlapkészítés messze földön ismert és Budapesten is elismert mestere, aki Kosztolányi Dezsővel és Babits Mihállyal együtt Négyessy László szemináriumán tanulta a stilisztikát, és Szabadkán Braun Henriktől a lapkészítést, Újságírás a *vidéken* című 1911. június 4-én megjelent tárcájában így fogalmazott: vidéken, a kisvárosban rettenetes nehéz újságot csinálni.

> „Amint a vidéki újság átalakult heti szakközlönyből érdekes lappá, úgy kialakult vidéken is egy új osztály. A vidéki újságírók osztálya. Az újságíró, aki vidéken él, társtalan magányában, a vele hasonszőrűekkel mindig veszekedve, mások által csendesen utálva, ma már nem a műkedvelő jogász, aki a szünetet az újságírás tövises gyönyörei közt tölti el, nem nyomdász, aki szedés közben megszerkeszti a lapot is, és nem akar sem a tanítói, sem az árvaszéki iktatói állás boldog révében nyugalomra térni, ő *csak* újságíró. Kenyérkeresetből meg ambícióból, és nem a cirkuszjegyért és az ingyen uszodahasználatért ír. Az álma, a vágya: az újság, az ambíciója pedig egy fővárosi redakció felé szárnyal. *Tíz esztendő alatt száz évet fejlődött a vidéki sajtó, s legalább egy évszázaddal előzi meg fejlődésben a magyar vidéket*. (…) A vidéki újságíró igazi napszámosa a kultúrának, igazi mártírja annak az igyekezetnek, hogy mind többen olvassanak. Szerzetes, aki nem tesz ugyan szegénységi fogadalmat, de mégsem gazdagodik meg soha, aki nem tesz nőtlenségi esküt, de sötét és barátságtalan hónapos szobákban éli le az életét. Az utolsó tán azok között, aki komolyan tud lelkesedni, örülni, aki komolyan sír, s akinek a lelkét egy szent ambíció fűti: szép és jó újsággal kultúrát csinálni. És aki ezért a gyönyörűségért szenved el minden fájdalmakat."[11]

Szabadkán, és szerte a Bácskában húsz-harminc év múltán e tekintetben semmit sem változtak a körülmények, 1920–1941 között hasonlóan alakultak az írói és újságírói pályák. Csak a főváros ígéretével lettek szegényebbek. Ami azonban elveszett a pálya szélességében, azt betölthették a mélység tekintetében.

1.2. Bácsmegyei Napló

Kétségtelen, hogy a délvidéki városok közül Szabadka a sajtó történetében is meghatározó szerepet játszott. Kolozsi Tibor két vaskos kötetben – *Szabadkai sajtó (1948–1919)* és *Szabadkai sajtó (1919–1945)* – dolgozta föl a város hírlapirodalmát. A forradalom és szabadságharc idején Szép Ferenc a Szent Rókus, majd a Szent Teréz templom plébánosa 1848. november

10 Uo. 36–37.
11 Újságírás a vidéken. In Fenyves (1938): 26–27.

eleje és 1849. január 8. között kiadta a mindössze tíz számot megélt *Honunk Állapota* című időszaki közlönyt, majd 1849 márciusában és áprilisában a heti rendszerességgel megjelenő *Közlöny Kivonata* című[12] két oldalra nyomott, plakát alakú kiadványt, de a szabadságharc bukását követően két évtizednek kellett elmúlnia, hogy 1871. január 1-jén megjelenjen a *Bácska* című „vegyes tartalmú heti közlöny", amely a *Honunk Állapota* után az első újság volt ezen a tájon. Még ugyanabban az esztendőben, 1871. március 31-én megjelent a második hetilap is, *Bácskai Híradó* címmel. Már kifejezetten a politikai helyzet, a közelgő választás indokolta az első szabadkai napilap kiadását is: a *Bácskai Napló* 1896. október 4-én jelent meg; ez azonban összesen huszonnégy napot élt, október 28-án meg is szűnt.[13] 1903. június 14-én dr. Janiga János és dr. Vojnich Gyula az olvasók kezébe adták a *Bácsmegyei Napló* első számát, amely az 1929. január 6-i királyi diktatúra után *Napló*ként egészen 1941-ig megjelent.[14]

Fenyves Ferenc laptulajdonos és lapszerkesztő megírta a lap negyedszázados történetét az 1924-ben megjelent *Huszonöt év* című számvetésében. A szerkesztőség 1903-ban ugyanis átvette a *Függetlenség* ötödik évfolyamát, s már indulásakor a hatodik évfolyamába lépett, így ünnepelhettek 1924-ben jubileumot. Fenyves 1906-ban, huszonegy éves korában került az akkor „félig pártlapnak" számító *Függetlenség*hez. „1907 júniusában a nyomdászt rávettem – írja –, hogy szüntesse be a *Függetlenség*et, s ugyanazon év július 6-án újra megindult a *Bácsmegyei Napló*." Az új, illetve az újra életre hívott újság aztán tartalmában és formájában is szakított a vidéki újságok tradíciójával, ezzel egyidőben a szerkesztőség is átalakult, jelentősen kibővült. Ekkor már Fenyves Ferenc felelős szerkesztő mellett András Ernő, Faragó Rezső, Strelitzky Dénes, Heisler Zoltán, Ambrus Balázs, Czebe László, Somlyó Zoltán, Hajnal Jenő, Vajda József, Frank Gyula, Ortutay István, később Katona Béla, Rácz Lukács, Székely János és az első „igazi bunyevác újságíró", a tehetséges Malagurszky Lőrinc voltak a lap munkatársai.[15] A háború előtt, ha nem is vált országos jelentőségű lappá a *Bácsmegyei Napló*, a bácskai közéletnek már kétségtelenül komoly tényezője volt. Nyíltan vállalt liberális irányvonalával azok közé a magyar újságok közé tartozott, „amely[ek] komolyan küzdött[ek] a nemzetiségek egyenjogúsága mellett, s mely[ek]nek hasábjairól száműzve volt a nemzetiségi uszítás". *Ahogy elindultunk* című írásában András Ernő így emlékezett a kezdetekre:

> „1908 júniusában a hosszú Fischer Ernő nyomdász bútorozott szobájában, két rozoga íróasztalon két fiatalember életre hívott egy elcsendesedett, öreg újságot, a *Bácsmegyei Napló*t. (…) Újságot csináltak, amely nem ollózott sehonnan, amely új szempontokat vetett fel, fütyült a közjogi beidegzésű vezércikkekre, érdekes és kellemes olvasnivalót nyújtott, bátran kiemelt minden félszegséget, s tántoríthatatlan harcosa volt egy új irodalomnak, szociális világszemléletnek, és a felvilágosult haladásnak. Első volt Ady Endre, Móricz Zsigmond, Babits Mihály és a holnaposok mellett[i kiállásban], száműzte a nagyképűséget, s a komoly szellemi munkát fürgén keverte a humoros fölényű bökversekkel, a pikantériát a nemes irodalmi programmal, a szenzációs riportot a társadalmi tanulmányokkal. (…) A szerény, négy oldalas, nehezen kinyomott lap gubójából kibontakozott egy hatalmas apparátussal szerkesztett, géppel szedett, rotációssal sokszorosított, országos jellegű, komoly terjedelmű újság."[16]

12 Kolozsi (1979).
13 Kalapis (1989): 79.
14 Kolozsi (1973): 294–326.
15 Fenyves (1924): 12–13.
16 András: 28–29.

Akkori munkatársa, Székely János pedig negyedszázad múltán is fontosnak tartotta hangsúlyozni: „Új volt a *Bácsmegyei Napló* politikája is, mert nyíltan és becsületesen az elnyomottak oldalára állott, és a *Világ* megjelenése előtt néhány esztendővel már hirdette a nemzetek egyenjogúságát, a szabad gondolkodást, a szabad tanítást és az igazságos választójogot."[17]

Amikor kisebb szünet után Fenyves Ferenc ismét felelős szerkesztőként jegyezte a lapot, 1913. május 9-én *Ezt akarom!* címmel vezércikkben jelentette be a terveit és a törekvéseinek lényegét:

> „Meghatottsággal veszem kezembe a tollat, hogy bejelentsem a közönségnek, a mai naptól kezdve a *Bácsmegyei Napló* újból a szerkesztésemben jelenik meg. (…) Itt vagyok, és megpróbálom azt, ami talán másoknak lehetetlennek látszik: Bácskát és Szabadkát modern, eleven újság révén kötni össze az országgal. Olyan újságot akarok csinálni, amely hangot adjon a haladás iránti vágynak, amely sürgesse és konstatálja a fejlődést. Újságot, mely tárgyilagosan regisztrálja az eseményeket, amely megérezze a város szíve dobbanását, amely lehető hű fotográfiája legyen Szabadka és Bács megye társadalmának. (…) Olyan körülmények közt sikerült visszatérnem, hogy biztosíthatom a lapom minden irányban való függetlenségét. Pártok politikája, s egyének szolgálata nem befolyásolja a *Bácsmegyei Napló*t, amely az országos politikában a szabadelvűség nemes hagyományain épült radikális haladást, a városi politikában pedig a városi polgárság életigényeinek kielégítését vallja követendő programmal. Nekünk nem ellenségünk senki, de vállaljuk és álljuk a küzdelmet mindenkivel szemben, aki ezt az országot a feudális rendszer kínai falával akarja a haladástól, agrárvámokkal kívánja a gazdasági fellendüléstől és konzervatív választójoggal szeretné az európai kultúrnépek sorába való beilleszkedéstől elzárni. Ez az újság szerény kereteit meghaladó erővel sújt le azokra is, akik a város vezetésében a polgári akarat érvényesülésének útjában állnak."[18]

Ez volt a lap történetében a leghatározottabban megfogalmazott program.

1918. november 18-án, néhány nappal a szerb hadseregnek Szabadkára történt bevonulását követően a katonai hatóság azonnal betiltotta a *Bácsmegyei Napló*t. A betiltás – egy rövid megszakítással – egészen 1920. augusztus 23-ig tartott. Az újra megjelenő lap tulajdonosa és felelős szerkesztője Fenyves Ferenc célként fogalmazta meg:

> „hirdetni az SHS királyságbeli magyarság becsületes loalitását, békés munkakedvét, reprezentálhatja a magyarság kultúrképességét, s követelheti a magyarság számára az egyenlő jogokat, az egyforma elbánást, s felemeli a szavát a visszaélések ellen. Ma is azt követeli a magyarság számára, amit a magyar éra alatt követelt az itt élő nemzetiségek számára: egyforma elbánást, testvéries megértést."[19]

A *Bácsmegyei Napló* negyedszázados jubileumának pillanatában, 1924-ben igazi sajtóvállalatként működött: közel százhúsz ember napi munkája segítette a lap megjelenését, és tette oda tudása legjavát, hogy az újság színvonalas, érdekes és versenyképes legyen. Fizetett munkatársai Belgrádból, Újvidékről, Zomborból, Zentáról, Nagybecskerekről, Zágrábból és Budapestről naponta küldték a színes tudósításokat és jelentéseket. 1929. január 6. a királyi diktatúra kikiáltását követően a megváltozott társadalmi-politikai körülmények közepette valóra váltak Fenyves Ferenc öt évvel korábban papírra vetett sorai: keserves érzés volt látni,

17 Székely: 31.
18 Fenyves (1938): 28–29.
19 Fenyves (1924): 14.

„hogy a régi nemzetiségi politika hibáit és bűneit hatványozott mértékben követték el a kisebbségi sorsban maradt magyarsággal szemben éppen azok, akiknek mint üldözött nemzetiségi férfiaknak alkalmuk volt érezni, hogy mit jelent a meg nem értett nemzetiségi kisebbséghez tartozni. Azért is lehangoló ez, mert még véletlenül sincs az uralkodó nemzetiség közt egy Jászi Oszkár, vagy sajtójában egy *Bácsmegyei Napló*, amely szót emelne a magyar nemzetiségi kisebbség mellett."[20]

Az elfogulatlan elemző joggal véli úgy, hogy a *Napló* volt a két háború közötti jugoszláviai magyar sajtó legszínvonalasabb orgánuma, a legjobban megírt, a legjobban szerkesztett újság, amit a délvidéki hírlapirodalom fel tudott mutatni. Szándéka szerint pártoktól függetlenül a demokrácia szabta keretek között szolgálta a „jugoszláviai magyarság kulturális és gazdasági érdekeit". A *Bácsmegyei Napló*nak „nincs, és soha nem is volt más bevétele, mint amit előfizető, olvasó és hirdető fizet azért az ellenszolgáltatásért, amit a lap nyújt neki" – állította magáról önérzetesen a felelős szerkesztő.[21] Fenyves Ferenc egyébiránt minden alkalmat megragadott, hogy a maga és a lapja függetlenségét hangsúlyozza, s amikor csak tehette, tiltakozott az állami szubvenció vádja ellen. 1924-ben ezt írta:

„A *Bácsmegyei Napló* mindig becsületes újság volt. Becsületes abban az értelemben is, hogy soha pénzért, vagy anyagi előnyökért nem mondott ítéletet, nem változtatott hitet és meggyőződést, nem védett és nem támadott. De becsületes abban az értelemben is, hogy mindig liberális volt, az elnyomottak, a szenvedők igazságáért küzdött, s minden igaz ügynek a védelmezője volt. Ezek az erények, s az, hogy minden sorát az újságírói hivatás és a közönség iránti szeretet vezette, szerezték meg számára az olvasók ezreinek – hisszük – törhetetlen szeretetét."

Kalapis Zoltán ezzel szemben fontosnak tartotta megjegyezni: „Az a hír járta, hogy minden kormányt alázatosan kiszolgált. Tény az, hogy egy időben állami szubvenciót is kapott."[22] A korabeli sajtópolémiákban – melyeket a *Napló* elsősorban a *Délbácská*val, majd annak utódjával, a *Reggeli Újság*gal és az Új Hirekkel vívott – rendre megfogalmazódott az állami támogatás kérdése, de feszültség forrása volt ez a Szenteleky Kornél és Fenyves Ferenc közötti kapcsolatban is.

1920. augusztus 23-án történt újraindulását követően a lapnak több pécsi emigráns is belső munkatársa lett. A szegedi Dettre János társszerkesztői szerepet kapott, mellette Haraszti Sándor, Godányi Zoltán, Flamm József, Geleji Dezső, Diószeghy Tibor, Tamás István és László Ferenc dolgozott a napilapnál. Meghatározó hírlapírói közé tartozott Szegedi Emil, Havas Károly, Stella Adorján, Magyari Domokos, Szántó Miklós, Hesslein József, Hegedűs Béla. A vajdasági magyar írók közül itt kezdte pályáját Majtényi Mihály, Lévay Endre,

20 Uo. 13–14.

21 A Bácsmegyei Napló ma. In *A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja 1924.* 25. – 1930. december 25-i cikkében maga a felelős szerkesztő így fogalmazott: „Ennek a területnek legnagyobb magyar újságja ez a *Napló*, amelyet mi csinálunk. Büszke lehet rá nemcsak minden magyar, hanem minden kultúrember, hogy ez itt készül, és alkalom van, lehetőség van a legmodernebb technikai eszközökkel formában, hangban, tartalomban előkelő nagy újságot csinálni itt. Ez a mi közönségünknek a legnagyobb dicsérete, hogy ő, és csak ő tart el, és tart fenn egy újságot, amely tartalomban, terjedelemben egyre gyarapodik és izmosodik. Mert ezt a lapot, a Naplót csak az olvasók tartják el. A jövedelme, a bevétele csak az, amit az olvasók másfél dinárjai jelentenek a számára. Soha egy para támogatást, szubvenciót, alimentációt, vagy más ilyesmit nem fogadott el." Hűvös sorok szerelmünkről: a közönségről és az újságírásról. In Fenyves (1938): 84–85.

22 Kalapis (1989): 87.

Kolozsi Tibor, Sulhóf József, Bodrits István, Kovács Sztrikó Zoltán és Debreczeni József is. 1928-ban és 1929-ben *Vagyunk* címmel irodalmi almanachot jelentettek meg, amelyek a vajdasági magyar irodalom akkori helyzetét mutatták meg. Fenyves 1935. október 18-án meghalt, a lap szerkesztését özvegye és öccse Fenyves Lajos vette át. 1941 tavaszán egy száma újra *Bácsmegyei Napló* címmel jelent meg, ezt követően azonban a lapot betiltották.

1.3. Délbácska – Reggeli Újság

Újvidéken az első magyar újság az Újvidék volt, amely három évtizeden át 1878 és 1908 között jelent meg, mint afféle elkötelezett krónikása a sokat látott pétervárad erőd lábainál zajló életnek. A város történetétől azonban ugyancsak elválaszthatatlan az Újvidéki Hírlap (1891–1905), a *Bácsmegye* (1900–1919), az Újvidéki Újság (1901), a *Határőr* (1905–1914) és az Újvidéki Napló (1909–1918) is.[23] Milan Bikicki és Ana Kaćanski újvidéki sajtóbibliográfiája az 1824–1918 közötti közel száz év során 152 sajtótermék megjelenéséről tud, ebből 25 magyar, 9 német és 3 szlovák nyelven jelent meg, a többi szerb lap, hírlap vagy sajtónak minősülő nyomtatvány volt. Az első világháború utolsó esztendejének tanúja csak az 1918-ban megszűnt Újvidéki Napló volt. 1919-ben három lapalapítási kísérlet is történt, az új városi hatóság azonban csak 1920 decemberében engedélyezte egy magyar napilap kiadását, s a *Délbácska* első száma 1920. december 12-én került az olvasók kezébe. Az újvidéki magyar közösség nagyszerű vállalkozását *A* Délbácska története (1920–1929) címmel Hornyik Miklós írta meg 1985-ben. Monográfiájának bevezetőjében részletesen bemutatta a történetet, ahogyan az új magyar napilap megjelenését az újvidéki katolikus hitközség kezdeményezte és annak anyagi támogatásával végül az meg is jelent. A megjelenéshez az alaptőkét Fáth Ferenc, a város apátplébánosa és társai biztosították. Az apátplébános és az újvidéki magyar értelmiség jelesei gyűjtötték össze a pénzt a lapengedély kiváltásához is.

> „Fáth Ferenc és társai egyféle – pénzügyi értelemben nem profitáló – részvénytársaságot alapítottak; körülbelül 500 újvidéki magyar értelmiségi személyenként 100–500 dinárt adományozott a lapalapítás céljaira, úgyhogy a *Délbácska* 200.000 dinár kezdőtőkével kezdte meg a működését."

Fáth Ferencen kívül még hét alapító tagja volt a vállalkozásnak: Horváth Lajos újvidéki református lelkész, Fábry Bertalan újvidéki evangélikus lelkész, dr. Szlezák Rezső újvidéki ügyvéd, Ábrahám János helybeli könyvkereskedő, Beck János könyvkötő, valamint Irsai Antal és Palásti György újvidéki szőlősgazdák.[24]

A *Délbácska* politikai napilap első felelős szerkesztője dr. Szlezák Rezső, újvidéki ügyvéd volt, aki 1920. december 12-től 1923. április 30-ig állt a lap élén. 1923 májusától egészen 1929. november 30-ig – a lap utolsó számáig – Tomán Sándor, aki megalapításától kezdve belső munkatársa volt a lapnak, felelt a szerkesztésért és a kiadásért is. 1929 decemberétől a napilap *Reggeli Újság* címen jelent meg. Ugyancsak Hornyik monográfiájából derül fény a lap szerkesztői és munkatársai gárdájára is, név szerint: dr. Szlezák Rezső (1920–1923), Tomán Sándor (1920–1929), Császár Géza (1921–1925), Kottász Aladár (1924–1929), Andrée

23 Uo. 82.
24 Hornyik (1985): 13–14.

Dezső (1925–1929), Szabó Sípos Ferenc (1925–1929) és Csuka Zoltán (1929) munkájának volt az eredménye az újvidéki napilap. A *Délbácska* zombori tudósítója Aleksandar Radičević és Kührner Béláné, az óbecsei Cziráky Fetter Imre, a nagybecskereki Kelemen János és Dániel Gy. László, a temerini Kovács Antal, a szabadkai Búzás László. Belgrádból Mika Radosavljević és Lusztig Nándor, majd Lefkovics Ernő, Zágrábból pedig Vladimir Turkaj és Pufics Ottó küldött beszámolókat a lapnak. Amikor 1922-ben megalakult a Magyar Párt, annak céljait és törekvéseit feltétel nélkül a magáénak tekintette, a párt vezető politikusai cikkeinek, nyilatkozatainak teret adott, és biztosította számukra a nyilvánosságot. Amikor pedig 1929. január 6. után ezt nyíltan nem tehette, kultúraszervező erővé lépett elő.

A *Délbácska* 1920. december 12-én vezércikkben fogalmazta meg a célkitűzéseit.

> „Két évi szünet után újból megindul városunkban a magyar újságírás, hogy a magyar újságolvasó közönség egy régóta kifejezett, eddig azonban még ki nem elégített óhajának tegyen eleget. Mert azok a magyar újságok, melyek a Vajdaság területén megjelennek, céljaikban, törekvéseikben és szellemükben a vajdasági magyarságnak nagyrészt idegenek és attól távol állnak. Egy oly hírlapot akarunk tehát nyújtani, amely írásában és irányában a magyarság érzelmeivel és lelkével rokon, amely úgy ír, ahogyan ez a magyarság érez és gondolkodik. Ez az újság a *Délbácska*. Az az új helyzet, melyet a békeszerződés teremtett, és amely által a magyarság az S.H. S. állam területén nemzetiséggé vált, azt bizonyos feladatok elé állította, hogy a közösség érdekeivel nem ellentétes, ezektől azonban mégis különböző külön érdekeit és céljait a törvényes rend alapján állva, és a törvényes korlátokat soha át nem lépve, megvalósíthassa. (...) (A) politikai célok mellett lehetnek azonban a gazdasági és kulturális élet terén olyan célok, melyek általánosak, nem is függnek a társadalmi osztálytagosulástól, hanem egy nemzetiségnek sajátos, külön céljait képezik. Az ily célok köré való csoportosulás nyelvi, illetve nemzetiségi alapon már történhetik anélkül, hogy az illető nemzetiség az általános államérdekkel vagy törvényes renddel összeütközésbe jönne. Az ilyen gazdasági és kulturális, tehát nem politikai természetű, sajátosan magyar célok és érdekek elérése, ápolása és védelme végett a vajdasági magyarságnak is egységbe kell tömörülnie. Ennek a tömörülésnek szószólója, felvilágosítója, oktatója és irányítója akar lenni a *Délbácska*. Erre vállalkoztunk."[25]

A vezércikk írója már ekkor, az első szám címoldalán jelezte heves ellenérzését a vajdasági magyarság szellemétől és törekvéseitől idegen lapokkal szemben, s nem volt nehéz kitalálni, hogy a célkeresztben a *Bácsmegyei Napló* állt.

„A *Délbácska* következetesen kitartott amellett – írta könyvében Hornyik Miklós –, hogy a vajdasági magyar sajtó jelentősebb hányada idegen célok, idegen törekvések és idegen szellemiség szolgálatában áll." A *Délbácská*t a katolikus hitközség akarata hívta életre, érthető tehát, hogy a katolikus vallás, a katolikus világszemlélet és a katolikus erkölcs alapjain állt. Meggyőződése szerint a *Bácsmegyei Napló* „álkisebbségi lap" volt, nem foglalkozott a jugoszláviai magyar kisebbség sorskérdéseivel, soha nem nézett őszintén szembe a közösség kiszolgáltatott helyzetével, a jogfosztás következményeivel. Elkötelezettség hiányában üzleti érdekeinek rendelte alá a politikai őszinteség követelményét, és ezzel „hátat fordít a félmilliós jugoszláviai magyarság létkérdéseinek". Bizonyára az újvidéki magyar napilap szerkesztőségének címezte válaszát a *Bácsmegyei Napló*, amikor így fogalmazott:

25 Délbácska. *Délbácska*, 1920. december 12. 1.

„Jól tudjuk, hogy nemcsak barátaink vannak, hogy utunkban nemcsak jóindulat segít, hanem számolnunk kell a rosszakarattal és a rágalommal is, és itt szeretnénk ezzel le is számolni. Soha kérő szó meghallgatatlan nem maradt a *Bácsmegyei Napló*nál, soha igaz ügy nem volt, amelynek nem mi lettünk volna harcosai és soha önös érdek, vagy személyes ambíció nem vezetett bennünket. Ha volt üzleti profitunk, az mindig az volt, és az marad a jövőben is: jó, érdekes, friss, nívós és igaz újságot adni. Ha irigység és rágalom igyekezett törekvéseinket befeketíteni, mi ezt mindig visszavetettük azokra az alantas okokra, amelyekből ezek fakadtak. A támadásokat álltuk, és nem törődtünk azzal sem, hogy törpe epigonok gáncsolnak, vagy utánoznak bennünket."[26]

A *Délbácska* – majd 1929. december elsejétől – a *Reggeli Újság* iránya és álláspontja a keresztény elkötelezettség és a kisebbségi magyarság ügyének a szolgálata volt: „az első tíz évben, ebben a politikai légkörben a magyar lélek ébrentartását végezte" – írta Kende Ferenc. Lényegesen megváltozott a helyzete 1929-ben, amikor Sándor király rendelete alapján a Živković-kormány bevezette a katonai diktatúrát. A politikai élet megszűnt, közigazgatási, társadalmi kritikát, elemző vagy helyzetismertető cikket közölni többé nem lehetett. Ettől kezdve a cenzúra szigora könyörtelenül lesújtott a renitensnek vélt lapokra. 1929-től a *Reggeli Újság* tere fokozatosan beszűkült, helyzete oly nagymértékben ellehetetlenült, hogy a lap 1934 őszére válságba jutott. Tulajdonosa, az újvidéki katolikus közösség döntés előtt állt: vagy beszünteti az újságot, vagy átadja olyan vállalkozónak, aki megpróbál lelket lehelni a napilapba. Ekkor jelentkezett a lap egyik szerkesztője Andrée Dezső, aki vállalta a *Reggeli Újság* anyagi átszervezését és erkölcsi megújítását. Kende Ferenc visszaemlékezése szerint – aki lap- és könyvterjesztői vállalkozásának bukását követően ekkor lépett a szerkesztőség kötelékébe[27] – „Andrée elképzelése az egész országot behálózó magyar napilap volt, és e célból mindenekelőtt Észak-Bácskát, az egész bánáti és baranyai részt, később a Horvátországban és Boszniában élő magyar szórványokat szerveztette és nyerte meg olvasóknak a *Reggeli Újság* számára." Megoldotta továbbá a Szabadkától Óbecséig terjedő tanyavilág magyarjainak a lappal történő ellátását is.

A nyílt politikai színvallás ellehetetlenülését követően az újvidéki napilap kiváló érzékkel taktikát váltott:

„A jugoszláviai magyar kisebbség társadalmának összetételét tanulmányozva megállapítást nyert, hogy ha valamilyen összefogó magyar életet akarunk Jugoszláviában felvirágoztatni, azt csak az egymástól elszigetelten élő, gyöngeségükben bukdácsoló magyar egyesületek útján lehet elérni. Ezért a *Reggeli Újság* hozzálátott a magyar egyesületi élet megszervezéséhez, tekintet nélkül az egyesületek működési körére, vagy célkitűzésére (gazdakörök, legényegyletek, dalkörök, felekezeti társulatok, sportegyletek, szívgárdák, kongregációk)."[28]

1936 és 1941 között vasárnaponként *Egyesületi Közlöny* címmel külön mellékletet adtak ki, amelynek célja a magyar egyesületi élet felkarolása, fejlesztése volt. A nyilvánosság meg-

26 Előfizetési felhívás. In *A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja 1924.* 151–152.
27 Bárdi: 195–252.
28 Kende: 2–3.

kerülésével a szerkesztőségen belül jogi tanácsadó irodát hoztak létre, ahol minden hozzájuk forduló vagy rászoruló magyar embert ingyenesen láttak el tanácsokkal. A falusi és a tanyai lakosság között egészségfelvilágosító munkát végzett, *Fő az egészség* címmel 25.000 példányban, két kötetes tájékoztató jellegű könyvet jelentetett meg, és térítésmentesen osztotta szét a magyar olvasók között. A napilap gyakran rendezett gyűjtést az elesett magyar családok részére. Útjára indította a Gyöngyösbokréta elnevezésű hagyományőrző és hagyománynépszerűsítő mozgalmat, amely hamarosan magyar nemzeti tömegmozgalommá vált. Számos útmutató írása mellett a lap az első Gyöngyösbokréta ünnepet 1936 nyarán, Gomboson rendezte meg. „Ez a mozgalom magyar népünk nemzeti érzését nagyban növelte, és olyan népszerűségre tett szert, hogy a legtöbb helyen időhöz kötött, és ismétlődő magyar ünneppé változott. A Gyöngyösbokréta a jugoszláv uralom alatt nem egyszerű népünnepélyt jelentett, hanem ízig-vérig magyar nemzeti megmozdulást" – emelte ki visszaemlékezésében Kende Ferenc.[29] A nemzetnevelő színjátszás jelszavával a lap nemcsak megszervezte, de mindenkor tanácsokkal is ellátta a vidéki magyar műkedvelő egyesületeket.

A napilap 1936-ban nótapályázatot hirdetett, amelynek eredményét a *Nótát küld a Duna–Tisza tája* címmel kötetben is megjelentették. Ennek sikerén fölbuzdulva a *Reggeli Újság* hetente kottázott magyar dalokat közölt. Központi szerv, magyar kultúrszövetség hiányában a vidéki egyesületek népnevelő tevékenysége ki sem bontakozhatott. Ezért a *Reggeli Újság* szerkesztőségén belül a Közművelődési Tanács vette a kezébe az irányítást, és a kultúrmunka megszervezését. A Közművelődési Tanács nem volt „engedéllyel vagy alapszabályzattal működő szervezet. A *Reggeli Újság* szerkesztőségén belül alakult meg, ahol helyet kapott minden népművelői szándék, törekvés vagy igyekezet. A napilap »egyik osztálya« volt, amely kulturális kérdésekkel foglalkozott." Működése során több mint száz népművelői előadást jelentetett meg, és küldött szét a magyar egyesületeknek felolvasás céljából. Kísérletet tettek a *Magyarország történelme* című előadássorozat öt füzetben történő megjelentetésére is, és annak ellenére, hogy a cenzúra a terjesztését nem engedélyezte, „kézirat gyanánt" mégis eljutott az olvasókhoz. „A Közművelődési Tanács első 1937–1938. évi munkájának értékelésekor kiderült, hogy az általa kiadott népszerű előadásokat 47.215 személy hallgatta meg. Később ez a szám meghaladta a 100.000-t is."

Két éven át minden vasárnap egy ívnyi terjedelemben tájékoztató és ismeretterjesztő anyagot közölt, s 1939-re ebből állt össze a 832 oldalas *A Reggeli Újság mindentudó lexikona és idegen szavak szótára*. Nem volt viszont ilyen sikeres a Műveltség Könyvtára sorozat terve, mint ahogyan a cenzúra megakadályozta a magyar irodalom népszerűsítését is. Arany János *Toldi*ját ugyan még sikerült füzet formájában megjelentetni, a kezdeményezés kiteljesítésére azonban már nem volt lehetőség. Ezzel szemben sikeres volt a magyar írástudatlanság elleni küzdelmük; Kristály István padéi igazgató-tanítóval – Vető György álnéven – *Betűvető* címmel ábécés könyvet írattak, és ennek segítségével falun megszervezték az analfabéták oktatását. Szenteleky Kornél szerkesztésében a *Reggeli Újság* heti mellékleteként jelent meg *A Mi Irodalmunk* című „belső folyóirat", amelynek első, 1930. december 14-én napvilágot látott száma még a *Karácsony* címet viselte, utolsó számával 1933. április 2-án szűnt meg. *Tündérország* címmel Andrée Dezső a gyermekeknek szánt mellékletet szerkesztette, a *Reggeli Újság Naptára* pedig évente 30.000 példányban jelent meg. Kende Ferenc kiemeli:

29 Uo. 4.

„A *Reggeli Újság* hervadhatatlan érdeme, hogy messze túlmenően a napilap feladatán, hivatásának legmagasabb szintjére emelkedett. Mellőzve a napilap adta kényelmes kereteket, sikerült megvalósítania a hatóságok által nem engedélyezett központi kulturális irányítást. Ezt a törekvését nem csak elméletben, útmutató cikkekben valósította meg, hanem a lap hasábjain kívül, személyes munkával és gazdag kulturális anyaggal."[30]

A *Reggeli Újság* 1941. december elseje és 1944. június 30. között Újvidéki Reggeli Újság címmel jelent meg. Főszerkesztőjét, Andrée Dezsőt az újvidékre bevonuló szerb partizánok nyomában a titói hatalom hadbírósága 1944. december 29-én halálra ítélte és kivégezte.

1.4. Laptársak a pályán és a pálya szélén

Zomborban 1865-ben *Ipar* címmel jelent meg az első újság, Bács–Bodrog vármegye korabeli történetének igazi krónikása a Tiszáékhoz hű *Bácska* (1878–1914), az ellenzéki *Zombor és Vidéke* (1881–1901 és 1905–1908) volt. A Radics György szerkesztette, és Bittermann Nándor nyomdájában készített *Bácská*t 1879 áprilisában a megyei főispáni hivatal megbízta, hogy legyen a megye hivatalos közlönye. A lap vezércikkben emelte ki:

„ha eddig is azon munkások közé tartoztunk, kik múlhatatlan kötelességnek ismerik el hatáskörükben a megye érdekeit előmozdítani, s ezáltal közvetve a haza felvirágoztatásán fáradozni: annyival inkább tartozunk [ezután] azok közé, midőn lapunk arra van hivatva, hogy a megye érdekeit kiváló módon képviselje."

És valóban, a történelmi Magyarország összeomlásáig a *Bácska* című lap támogatója volt minden politikai, gazdasági és közművelődési törekvésnek, hasábjain jelentek meg az irodalmi és tudományos élet eseményei, évről évre nyomon követhetők a polgárosodási és polgárosítási törekvések. Zombor akkori központi helyzetéből eredően pedig a hírlapban megjelentek a délszláv nemzeti törekvések eseményei is – a *Bácska* magatartása e tekintetben is példaértékű, és mint ilyen, megkerülhetetlen támasza és forrása az egykori magyar állam máig tisztázatlan nemzetiségi kérdéseinek megválaszolásában. A hírlap 1914-ben történt megszűnésével azonban a város egy évtizedig magyar újság nélkül maradt.

Merész kezdeményezésnek tűnt Bosnyák Ernő vállalkozása, amikor a szabadkai *Bácsmegyei Napló*, az újvidéki *Délbácska*, az óbecsei *Tiszavidék* és a zentai *Sentai Újság* mellett lapot alapított, és a szabadkai *Hírlap* betiltását követően állás nélkül maradt Gyöngyösi Dezsőt bízta meg a *Sombori Újság* (1925–1931) című négyoldalas hetilap szerkesztésével. Herczeg János így emlékezik vissza:

„Pedig tudnia kellett volna, hogy sehonnan semmiféle anyagi támogatásra nem számíthat. Nem úgy, mint elődei, Bittermann [Nándor] és Obláth Károly, akiknek azért csurrant és cseppent némi szubvenció a város és a vármegye rejtett alapjaiból, főként a választások előtt. Bosnyák Ernő kizárólag a maga keserves keresetére számíthatott."[31]

30 Kende: 7.
31 Herceg (1975): 6.

A *Sombori Újság* a helyi ügyeken túl igazi magyar lapként szóvá tette a bezárt magyar gimnázium, az elbocsátott tanítók és tanárok ügyét, vissza-visszatért a megroppant egzisztenciák kérdéséhez. „Igyekezett egyéniség lenni a *Sombori Újság*, mint minden valamire való lap, ha csak egy kicsit is ad magára." 1928 novemberében vezércikkben köszöntötte az *Óbecsei Helikon*t, és az első pillanattól kezdve támogatta Szenteleky Kornél irodalomszervező tevékenységét. Ezért, ha kellett bátran szembeszállt a *Bácsmegyei Napló*val is. A magyar szellemiségű lapok kérdésében pedig a *Délvidék,* majd a *Reggeli Újság* pártjára állt. „A klerikális támogatásból éldegélő újvidéki újság, amelynek belső munkatársa az a Csuka Zoltán volt, aki szellemi mozgalmunkat szervezte", Fenyves Ferenc lapjával szemben ugyancsak kiállt a *Vajdasági Írás* című folyóirat ügye mellett, s mindeközben „egy-egy oldalvágást minduntalan megreszkírozott a *Napló* ellen" is. Akárcsak a szabadkai *Hírlap*, de „ilyen hévvel s ilyen éles hangon nem kelt ki ellene egyik sem" – mutatott rá Herceg János a *Sombori Újság* kapcsán.

A *Bácska* 1914-ben történt megszűnését követően két évtizedet kellett várni arra, hogy Zombornak újra magyar napilapja legyen. A *Friss Újság* című 1929 decemberében indult napilapnak a nyomdatulajdonos Sava Miladev volt a kiadója, aki a főszerkesztői feladattal Deák Leót bízta meg. A lap azonban még azon a télen megbukott, és helyébe lépett az Új Hírek, amely azután Gyöngyösi Dezső és Markovich (Majtényi) Mihály – 1936-tól pedig Illés Sándor – szerkesztésével 1941-ig szolgálta a város magyar közönségének tájékoztatását. „A szabadkai *Napló* kitűnően szerkesztett újság volt, felvette a versenyt a fővárosi lapokkal. A *Reggeli Újság* Újvidéken a katolikus klérus befolyása alatt állt, ennélfogva bunyevác és sokác olvasói is voltak. Az Új Hírek délután ötkor már kinn volt a zombori utcákon" – és ez feltétlenül az előnyére vált.[32]

Meghatározó szerepet vállalt a kisebbségi magyarság tájékoztatásáért vívott küzdelemben az Óbecsén Draskóczy Ede szerkesztésében megjelenő *Tiszavidék* című hetilap is. Elődje a Bácskay Bódog szerkesztette szépirodalmi, közgazdasági és társadalmi hetilap, az Óbecsei Újság volt, amelynek első száma 1911. október1-jén jelent meg. Nemes küzdelemben edződött a lap, hiszen az 1888 óta folyamatosan megjelenő Óbecse és Vidéke által uralt területen kellett riválisként felkeltenie az olvasói érdeklődést. Úgy tűnik, ez sikerült, hiszen a világháború utolsó két évében – 1917-ben és 1918-ban – ugyan szüneteltette a megjelenését, de 1919. június 22-én ismét köszönthette az olvasóit. A hetilap Radoszávlyevits Vladimir könyvnyomdájában készült Óbecsén. Felelős szerkesztője, Bácskay Bódog az újság VIII. évfolyamában, 1920. február1-jén *Tiszavidék*re változtatta a nevét, és a megváltozott helyzetre utalva azt is föltüntette: „cenzúráztatott St-Bečej-en". Bácskay Bódog azonban 1922. szeptember 2-án meghalt. Az elkövetkező néhány számot Tihanyi Ernő jegyezte, 1922. október 22-én azonban a *Tiszavidék* már Dr. Draskóczy Ede felelős szerkesztő irányításával jelent meg, egészen az 1934. április 15-én történt megszűnéséig.

Draskóczy Ede óbecsei ügyvéd Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán és Kende Ferenc társaságában szervezője és irányítója volt a „vajdasági" magyar irodalmi élet megszervezésének, intézményes alapjai megteremtésének. Ehhez lapja a *Tiszavidék* mindenkor fórumot, megszólalási lehetőséget biztosított. 1928. november 17-én és 18-án Draskóczy, az óbecsei Magyar Népkör fennállásának hatvanadik évfordulóján, a patinás egyesület elnökeként több mint negyven délvidéki magyar írót hívott meg a Tisza-parti városba, és az ünnepség keretében megtartott tanácskozáson együttesen megfogalmazták a magyar kisebbségi közösség közmű-

32 Herceg (1979): 425.

velődési és irodalmi törekvéseinek programját. Másnap a lapok már Óbecsei Helikonként üdvözölték a kezdeményezést.[33] Hogy 1928-tól a lapok, folyóiratok, irodalmi megmozdulások, tanácskozások és végül két könyvsorozat formájában a délvidéki magyar irodalom is hírt adhatott magáról, nagyban segítette a Draskóczy által életre hívott óbecsei írói találkozó. Az ott fölfedezett közösségi élmény hatása feltétlenül bátorította az írói törekvéseket is, ami azután a magyar folyóirat és a könyvek egyre gyakoribb megjelenésében is megmutatkozott.

Zentán a magyar nyelvű hírlapkiadás újraindulási kísérletére 1921-ben került sor, amikor a helyi erők megjelentették a *Tiszamellék* című politikai napilapot. Az újság mindössze 78 számot ért meg, az új délszláv állam nem adta meg számára a bizonyítási lehetőséget. Egy évvel később, 1922-ben azonban már *Sentai Újság* néven jelentkezett az új, hetente háromszor megjelenő lap, amely 1941-ig tett eleget nemes küldetésének. 1941 és 1944 között már *Zenta Újság* néven jelent meg. 1929-ig, a királyi diktatúra bevezetéséig impresszumában ott szerepelt elkötelezettségének jelzéseként: a Magyar Párt lapja. S hogy kétség ne férjen a hitelességéhez, a szerkesztőség feltűnő helyen hirdette: a *Sentai Újság* a Vidovdani Alkotmány 13. szakasza értelmében jelenik meg.[34]

Amíg a Bácskában az 1870-es évektől kezdődően sorra indultak a heti- és a napilapok, hogy többnyire gyertyalángként lobbanjanak el az olvasók közönyében, addig Torontál vármegyében egészen más volt a helyzet: azon a vidéken mintha takarékosabban bántak volna anyagi eszközzel és emberi energiával egyaránt. „A régi Torontál a nábobok megyéje volt, a Deák-párti birtokos osztály erősen a kezében tartotta a vármegyét" – mutatott rá Kalapis Zoltán –, így a politikai küzdelmek sem voltak olyan élesek, hogy a választások a sajtó világát is fölbolygatták volna.[35]

Nagybecskereken 1872. április 7-én jelent meg a *Torontál* első száma. Szerkesztője és tulajdonosa a *Pesti Napló* egykori tárcaírója és a *Hölgyfutár* ismert szerkesztője, Balás Frigyes volt. A sajtótermék 1876-tól a vármegye hivatalos közlönye lett. 1892. január 30-án kifelé független politikai hírlapként – valójában továbbra is a vármegye „védőszárnyai alatt" – áttért a napi megjelenésre. Története során a *Torontál*t Lauka Gusztáv (1882–1892), Brájjer Lajos (1892–1908) és Somfai János (1908–1917) is szerkesztette, és olyan meghatározó írók dolgoztak a lapnál, mint Szentkláray Jenő, Stassik Ferenc, Scossa Dezső, Menczer Lipót, Streitmann Antal, Sz. Szigethy Vilmos, Borsodi Lajos, de a becskereki újság közölte id. Bartók Béla néhány írását is. A *Bánáti magyar nyelvű polgári társadalomtudomány a századforduló idején 1880–1918* című monográfiájában a társadalmi kérdések, egyáltalán a társadalomtudományok iránt fogékony hírlapnak tekintette a *Torontál*t, ami a sajtó akkori körülményei közepette egészen egyedülálló volt.[36] 1912-ben megjelenésének negyvenedik évfordulóján az akkori felelős szerkesztő, Somfai János *A negyven éves Torontál* című tanulmányában foglalta össze a hírlap történetét.[37] Az ünnepen rész vett Brájjer Lajos is az egykori főszerkesztője és tulajdonosa – aki akkor már a *Fiumei Estilap* felelős szerkesztője volt – és lapjában beszámolt az ünnepről. Tőle tudható, hogy a *Torontál* a jubileum alkalmából terjedelmes ünnepi számot adott ki, ismertetve a lap alapításának történetét, és „rámutatva arra a hazafias tevékenységre, amelyet a Torontál négy évtizedes fennállása alatt kifejtett".[38]

33 Mák (2011): 333.
34 Pejin: 67.
35 Kalapis (1989): 81.
36 Lőrinc: 12.
37 Somfai: 1–4.
38 A Torontál ünnepe. *Fiumei Estilap*, 1912. június 4. 1.

A *Torontál* 1930 és 1941 között *Híradó*ként jelent meg. 1941 után – egészen 1944. október 1-jén történt megszűnéséig – ismét *Torontál*ként került az olvasók kezébe. A Délvidék egyik legjelentősebb hírlapjának története azonban máig feldolgozatlan. Németh Ferenc 1992-ben *Egy régi lap törzsgárdája – A becskereki Torontálról indulásának 120., napilappá alakításának 100. évfordulója kapcsán* című tanulmányában bemutatta ugyan a lapot, annak legjelesebb szerkesztőit és munkatársait, az 1920 utáni történetével azonban ő sem foglalkozott.[39]

1.5. A folyóiratok

Az államfordulat után közel egy évtizednek kellett elmúlnia ahhoz, hogy a jugoszláviai magyarság végre fölocsúdjon a tétlenségből, és ráébredjen arra, hogy kizárólag magára van utalva. Budapest és az anyaország már semmit sem tehet az érdekében, a délszláv állam intézményesült elnemzetlenítési politikája, valamennyi hivatalával és hivatalnokával együtt pedig minden lehetségest elkövet annak érdekében, hogy kezelhető és terelhető kisebbséggé faragja az ország nem szláv közösségeit. Az 1928. november 17-én és 18-án Óbecsén megtartott írói találkozón elhangzott előadásában Draskóczy Ede határozottan rámutatott: a délszláv állam részéről a magyarság semmilyen támogatást nem kap nemzeti kultúrája megőrzéséhez, mint ahogyan nem támogatja a „vajdasági" magyar irodalom intézményesülésére irányuló törekvéseket sem. A magyarságnak egyéb lehetősége nincs, mint a meglévő művelődési egyesületeken belüli hagyományápolás és közösségi építkezés. Ezért sürgette az egyesületi tevékenységek céltudatos összehangolását, egy – szándéka szerint programadó – irodalmi folyóirat létrehozását, valamint a Vitkovics Mihály Irodalmi Társaság létrehozását. Törekvéséhez Szenteleky Kornél és Csuka Zoltán személyében társakat is lelt. Óbecsén elhangzott javaslataira pedig írásaiban és előadásaiban – egészen 1941-ig – rendre visszatért.

1918 utáni évtizedben a *Bácsmegyei Napló* tekintette magát a „vajdasági" magyar irodalom egyetlen letéteményesének. Irodalomszemléletére és irodalompolitikájára a regionális irodalmak létjogosultságának a tagadása volt a jellemző, és ezt a nézetét Szenteleky Kornél programjával szemben is érvényesítette mindaddig, amíg erre lehetősége volt. Fenyves Ferenc szerkesztői és lapkiadói meggyőződésének rendre Haraszti Sándor vagy Havas Károly adott hangot, vitairataik ma is a vajdasági magyar irodalom genezisének legfontosabb dokumentumai.

1928-ban Csuka Zoltán *Képes Vasárnap*jának mellékleteként Szenteleky Kornél szerkesztésében azután mégis megjelent az államfordulatot követő idők első magyar folyóirata, az irodalomtörténeti jelentőségű *Vajdasági Írás* (1928–1929). Megszűnése után helyét a *Reggeli Újság* irodalmi mellékleteként megjelenő – ugyancsak Szenteleky szerkesztette – *A Mi Irodalmunk* (1930–1933) vette át, hogy a két rövid életű kísérlet után a Szenteleky és Csuka Zoltán megálmodta *Kalangya* (1932–1944) már a saját kora magyar irodalmának számon tartott, ma már történelmi jelentőségű folyóirata legyen.[40] *A Mi Irodalmunk* első (*Karácsony* című) száma 1930. december 14-én, utolsó száma pedig 1933. április 2-án jelent meg. Megszületését sajátos körülmények segítették: Szenteleky ekkor már egy napilap, a *Reggeli Újság* 5000 fős olvasótáborához szólhatott, és voltak már törekvéseinek hű támogatói is: Csuka Zoltán, Draskóczy Ede és Kende Ferenc hűségesen kitartottak mellette. Az sem elhanya-

39 Németh
40 Utasi: 210.

golható körülmény, hogy „a *Reggeli Újság* kisebbségpolitikai iránya 1930–1933-ban azonos volt Szenteleky kisebbségvédelmi programjával" – mutatott rá Hornyik Miklós.[41] Szenteleky már a húszas években, a „vajdasági" magyar irodalomról hangoztatott nézeteit ért támadások során megtapasztalhatta a *Bácsmegyei Napló* ellenséges magatartását. A *Vajdasági Írás* és *A Mi Irodalmunk* megjelenésekor Fenyves Ferencék előbb közömbösen, majd egyre ellenségesebben fogadtak minden magyar kisebbségi kulturális megmozdulást, minden „politikai vagy művelődési önszerveződésről tanúskodó kezdeményezést és mozgalmat". Sokat elárul annak a levélnek a részlete, amelyet 1931. február 28-án Szenteleky Csuka Zoltánhoz intézett, s amelyben szót emelt *A Mi Irodalmunk* már megfogalmazott és célként kitűzött kisebbségpolitikájának megőrzése érdekében: „A *Napló* gerinctelenségét és feltétel nélküli megalkuvását mindenki elítéli. Ha mi is ezt a megalkuvó politikát követjük, akkor nemcsak erkölcsileg, de üzletileg is súlyos hibát követünk el" – írta a küzdőtársnak.[42]

Szenteleky akkor is kiállt a *Reggeli Újság* mellett, amikor a pályatárs, Kende Ferenc 1933 júliusában a *Napló* megújulásának reményében őt is a hírlappal való együttműködésre kérte fel. A távolmaradását így indokolta meg:

> „nemcsak jóindulatú semlegességgel, de őszinte örömmel veszem, ha íróink egy napilapban becsületes hajlékot kapnak. Én persze nem vehetek részt e hajlék megteremtésében, (…) nem akarom agóniájában otthagyni a R. Ú.-ot. Belátom, hogy a R. Ú. nívótlan, rosszul szerkesztett lap, mégis be kell vallanom, hogy nekem ez a ványadt sajtótermék legközelebb a szívemhez."

Ugyanakkor nem rejtette véka alá a *Napló*val szembeni ellenérzését sem:

> „Ha egy lap sohasem foglalkozik a kisebbségi magyar kultúrproblémákkal, a kisebbség kulturális és gazdasági bajaival, az nem érdemli meg a magyar sajtótermék elnevezést. (…) A jugoszláv sajtóviszonyok igenis lehetővé teszik, hogy öntudatos kisebbségi magyar szellemben szerkesszenek egy lapot. (…) Talán megértheted, hogy amíg a R. Ú. él, addig nem lehetek hűtlen hozzá." [Kende Ferencnek, Szabadka. 1933. július 12-én].[43]

Harcukat azonban Szenteleky Kornél 1933. augusztus 20-án bekövetkezett halála új szereplőkre osztotta ki.

A *Hétről–Hétre* című irodalmi hetilap első száma 1934. áprilisában jelent meg, Pató Imre szerint akkor, amikor Szenteleky halálát követően Szirmai Károly szigorított a *Kalangya* szerkesztési elvein, és ezzel sok feltörekvő féltehetség előtt elzárta a megjelenési lehetőséget. Magiszter (Kiss Vilmos) lapja 1935. március 24-én szűnt meg.[44] Más úton járt a baloldali ifjúság: 1934-ben a szabadkai Népkör fiataljai, Lévay Endre szerkesztésében megalapították a Hídat, amely szinte folytatta az Őrtűz (1931–1933) és a *Vajdaság* (1932) szándékát. A *Híd*at azonban 1940-ben betiltották, helyébe a Laták István szerkesztette *Világkép* lépett. 1945 után a kommunista ideológia szellemében újra megjelent a *Híd*.

41 Hornyik (1986): 167.
42 Bisztray–Csuka: 200.
43 Uo. 381–382.
44 Pató (1984): 333–447.

1.6. Sajtószabályozás a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén

1918 után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén a lapszerkesztők, a lapkiadók, az írók és a publicisták életét és munkáját a cenzúra és a szélsőséges erők támadásai egyformán fenyegették. Az 1921. június 28-án elfogadott délszláv állam [Vidovdáni] alkotmánya 4. § kimondta ugyan, hogy az államban „valamennyi polgár a törvény előtt egyenlő”,[45] a mindennapi életben egészen másmilyenek voltak a körülmények. Ha az alkotmányban foglalt elvek irányították volna a királyi Jugoszlávia valóságát, nem került volna sor a „szociális” agrárreform jogsértéseire, a magyar tulajdonú gyárak, üzemek, mintagazdaságok és kereskedelmi cégek kisajátítására, a magyar iskolák fölszámolására, a tanítói, tanári és hivatalnoki kar elbocsátására, az egyházak vagyonának elkobzására, és a magyar civil és egyházi intézmények, egyesületek, társaságok működésének betiltására. Ha a kisebbségek ugyanolyan jogokat élveztek volna, mint az államalkotó nemzetek fajai, nem kényszerítették volna optálásra a nemkívánatos elemeket, nem korlátozták volna a Magyarországgal történő kapcsolattartást, nem akadályozták volna meg az utazást, és nem lett volna rendőrségi zaklatásnak kitéve mindenki, aki bármilyen formában a történelmi múltra emlékeztette a nemzeti közösségét.

A magyar lap- és könyvkiadás szabályozásának történetét Csáky S. Piroska *Sajtóviszonyok vajdaságban (1918–1929)* című munkájában dolgozta föl. Kutatásai nyomán vált ismertté, hogy az új délszláv állam egész területére vonatkozó sajtótörvényt csak 1925-ben fogalmazták meg és hirdették ki.[46] Egészen addig, az ország területein több sajtótörvény volt érvényben – mindenütt tovább élt annak az országnak a szabályozása, amelytől a területet elszakították. Szerbiában az 1904. január 12-én jóváhagyott sajtótörvény szabályozta a könyv- és lapkiadást, Vajdaság területén pedig az 1914. évi magyarországi sajtótörvényt alkalmazták, és e tekintetben a sajtóra vonatkozó 1914. március 28-án az Országos Törvénytár 8. számában megjelent XIV. törvénycikk volt az irányadó.

1920 után különös előszeretettel alkalmazták a cenzúrára vonatkozó rendelkezéseket. A XIV. törvénycikk 7. § szerint: „Minden politikai napilap köteles ezentúl számainak kinyomása után, de még expedíció előtt, azaz az utcai terjesztés előtt két példányt beterjeszteni a főispáni hivatalhoz az aznap kinyomott lapból, és csak az expedíció és a terjesztés jóváhagyása után küldheti szét a lapokat.” Ugyanez a rendelkezés volt érvényben a hetilapok és az időszaki kiadványok tekintetében is. A vonatkozó rendelkezésből (VI. fejezet, 30–32. §) kitűnik, hogy eredetileg a cenzúrát csak háború vagy mozgósítás esetén lehetett bevezetni – a délszláv állam pedig a háborús körülmények továbbélésének tekintette a konszolidáció éveit, és a cenzúrát a mindennapok gyakorlatává tették. Milyen ördögien ellentmondásos volt a helyzet: a királyi Jugoszláviában az átmentett magyar sajtótörvény szerint szankcionálták a magyar sajtó magatartását.

Sándor király azonban 1929. január 6-i keltezéssel „az országhatalom és a közbiztonság megvédése érdekében” új törvényeket fogalmazott meg.[47] A királyi diktatúrát szentesítő törvény 1. § kimondta, hogy bűncselekménynek számít minden olyan mű – könyv, sajtótermék, aprónyomtatvány – megírása, kinyomtatása, megjelentetése, kiadása és terjesztése,

45 *A Szerbek, Horvátok, Szlovének királyságának alkotmánya*. (1921): 3.
46 *Službene novine.* Beograd, 1925. augusztus 8.
47 Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi. *Službene novine, god.* XI. br. 9. Beograd, 1929. január 11.

amely az államhatalom ellen lázít, s amely veszélyezteti a közrendet, a közbiztonságot és az országhatalmat, vagyis „erőszakra bujtogat". Ez a rendelkezés vonatkozott minden szóbeli vagy írott formában terjesztett propagandára. A vétkes lap véglegesen betiltható: 1. ha egy hónap alatt legalább három számát betiltották; 2. ha a hatósági helyesbítéseket nem közlik a következő számban; 3. ha a pénzbírságra ítélt személy három napon belül nem fizeti be a büntetést.

Kolozsi Tibor is idézte a délszláv állam demokratikus alkotmányának rendelkezéseit, és ő is rámutatott, hogy a gyakorlatban egészen másként valósultak meg a törvényes előírások.

> „Szerbia alkotmánya ugyan szavatolta a sajtószabadságot, de a kormány a háborús körülményekre való tekintettel (…) mégiscsak előszedte a lomtárból ezt a megszorító intézkedést. Igaz, hogy megszűnt a politikai lapoknak a háború előtti Magyarországon bevezetett kaucióját, viszont a cenzor ceruzája igen gyakran beleszabdalt az újságcikkekbe, sőt nem volt ritka az elkobzás sem. Az első időben nagy fehér foltok jelezték az újságban a cenzor működését, később azonban elrendelték, hogy a kicenzúrázott részek helyét nem szabad üresen hagyni, hanem be kell tölteni más anyaggal."[48]

Kende Ferenc is fontosnak tartotta kiemelni: a Živković kormány egyik első lépése

> „a sajtó teljes elnémítása volt. Új intézkedései két fő pilléren nyugodtak, az előzetes cenzúrán és a belgrádi sajtóiroda által kiadott, sugalmazott közlemények *kötelező megjelentetésén*. A diktatórikus kormány erre a célra külön kinevezett ügyészi karával drákói szigort gyakoroltatott. Különösen a *Reggeli Újság*gal szemben érvényesítették a bosszantás minden fajtáját, melynek csúcspontjaként a betiltás damokleszi kardját lebegtették."[49]

De a cenzúra a hírlapokon kívül a könyvekre is éberen ügyelt. Hornyik Miklós emlékeztetett rá, hogy 1931. karácsonyára megjelenik a *Reggeli Újság* ingyenes könyvmelléklete, *A Mi Irodalmunk Almanachja*, amelyet az ügyészség nemes egyszerűséggel megcsonkított: kivágatta az almanach 9–10. lapját, amelyen Adorján András *Tiszai ének* és *Két halott* című verse megjelent.[50] Ma sem tudjuk, mi szerepelt a kifogásolt versekben.

A hírlapok és sajtótermékek előzetes cenzúrája a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban már 1919-ben, a megszállás első napjaiban a közigazgatási hatóságok és az ügyészségek hatáskörébe került. Ettől kezdve már nem a kinyomtatott sajtóterméket kellett bemutatni, hanem az újságok kefelenyomatát kellett az ügyészséghez benyújtani engedélyezés végett. „Az időszaki sajtót a Vajdaság területén a közigazgatási hatóság és az ügyészség legjobb belátása szerint cenzúrázta, arról nem is beszélve, hogy a kisebbségi lapok szerkesztőségét a nacionalista szervezetek támadásaitól a rendőrség nem védte meg" – írta Hornyik Miklós a *Délbácska története*ben.[51] A kor tanúja, Herceg János némileg árnyaltabban mutatta be a cenzúra működését: „A január hatodiki diktatúra után ugyan kegyetlenebbül gyakorolta hatalmát a nagy szerb osztályuralom, de következetesebb is volt, s kisebbségi kérdések helyett sokkal inkább fog-

48 Kolozsi (1979): 9.
49 Kende: 1.
50 Hornyik (1986): 169.
51 Hornyik (1985): 22.

lalkoztatta a szerb–horvát ellentét, s az erősödő munkásmozgalom."[52] Azért a magyar lapok betiltására havi gyakorisággal került sor. A cenzorok persze nem voltak lángelmék, s ezért jelentettek különös veszélyt a magyar sajtóra.

> „A szájukba kellett rágni, hogy mit szabad a lapoknak közölniük. Az ügyészek naponta kapták a leiratokat, tilalmakkal tele. Nem volt például szabad soha semmiféle formában bírálni a Párizs környéki békeszerződéseket, s ezt a szót: Trianon törölni kellett a magyar lapok szótárából. A horvát nemzeti mozgalom egy-egy megnyilvánulásáról éppúgy nem volt szabad írni, mint a macedón komité merényleteiről. Belpolitikai eseményekről tájékoztatni csak a hivatalos távirati iroda, az Avala anyaga alapján lehetett."[53]

Hogy mindezekkel szemben miről szabad írni, arra nézve nem kapott utasítást a cenzor, s ez fölöttébb óvatossá tette őt – ébersége olykor túlment a józanész határán. Így történhetett meg, hogy a Ferenc József keserűvíz hirdetése is szankciókat vont maga után.

1.7. 1941–1944 és ami utána következett

A háborús idők sajtója – tekintettel a körülményekre – a hagyományos civil értékekkel nehezen mérhető és csak sajátos kitekintésekkel értékelhető. Amíg az 1941. április 11-i délvidéki bevonulást követően a civil élet hamarosan konszolidálódott, addig a sajtó a háborús propaganda szolgálatába került. Már 1941 őszén az egyetemes magyar oktatási rendszer részeként kezdték meg működésüket az általános- és középiskolák – visszaállítva a magyar polgári leány- és fiúiskolák, valamint a gimnáziumok hagyományos intézményeit is –, és újjászerveződött a magyar kulturális tevékenység is, a sajtó azonban nem talált vissza, mert nem találhatott vissza a maga civil, polgári rendjéhez. Mindössze néhány bátortalan lapalapítási kísérletre került sor: Szabadkán 1941 elején Csuka János kért és kapott engedélyt az 1929-ben betiltott *Hírlap* újbóli elindítására. 1941. április 2-tól *Délmagyarország*, illetve két szám után *Délvidéki Magyarság* címmel indult Szabadkán egy „keresztény politikai napilap", amely 1944 őszéig szolgálta a „nemzeti ügyet". A becskereki *Híradó* újra *Torontál* néven jelent meg, az Új Hírekből *Délvidék* (1941–1944), a *Reggeli Újság* pedig Újvidéki Reggeli Újság lett. 1942. február 14. és 1944. szeptember 30. között jelent meg az Óbecsei Járás, a *Sentai Újság*ból pedig *Zentai Újság* lett. 1944. december 24-én a partizán szabadcsapatok a magyar civilek ezreit lőtték a tömegsírokba, amikor Keck Zsigmond főszerkesztésében, Gál László, Lévay Endre és Majtényi Mihály közreműködésével – az új világ hírnökeként – megjelent a *Magyar Szó* című napilap előde, a *Szabad Vajdaság*. A titói Jugoszlávia kommunista sajtótermékének „szabadságából" arra sem futotta, hogy a sajtó mindazon munkatársait számba vegye, akik az 1944–1945-ös tömeggyilkosságok mártír áldozataivá váltak.

A memoárok rendre a kisebbségi sors keserűségéről számolnak be, a politikai–hatalmi kényszerek valóban béklyóba kötötték a kisebbségi közösségek életét, maga a puszta túlélés is olykor megoldhatatlan feladatot jelentett. Volt, aki belehalt a küzdelembe – mint Szenteleky Kornél –, volt, aki sikeresen megvívta a maga harcát – mint Draskóczy Ede,

52 Herceg (1975): 6.
53 Herceg (1979): 322–323.

aki 1945 tavaszán Budapest ostromának idején tűnt el –, ám akadt olyan is, aki hírmondóként hatalmas életművével maradt tanúja az elmúlt időknek, mint Herceg János. Mindahány írástudói sors, amely a közösségteremtés küzdelmében teljesedett ki. Ám közöttük is egyedülálló az a Ligeti Ernő, aki 1924-ben a *Bácsmegyei Napló* jubileumára írt üdvözlő levelében fogalmazta meg: van valami felemelően szép abban, hogy az ember kisebbségi újságíró. Ha semmi egyéb, hát az, hogy nincs módja az elfásultságra, a megöregedésre. Az osztozkodást követően ugyanis már nem közömbös, hogy szolgálja az írást. Így ír az erdélyi lapíró:

> „A felelősségérzés, egy egész néprész élete-halála a mi vállainkon nyugszik, a kötelesség, hogy népünknek parlamenti képviselői is mi vagyunk, a feladat átmenti a múltból a jövőbe a szellemi birtokállományunkat, mindez oly gazdagodás, ható területünk oly kiszélesbedése, amelyről soha álmodni nem mertünk. A kisebbségi újságíró nemcsak riportot ír, nemcsak regisztrál, hanem kopoltyút is ad a népének, hogy lélegzeni tudjon."

Ott, ahol a sajtó egyedül jelenti a közélet színterét, bensőségessé válik az írás szolgálata.

> „Egészen új élet kezdődött, a járni tanulás, a felszabadulás, az életbe átlépés rejtelmes évadja, ahol minden nap új meglepetést, új erőmegfeszítést, új horizontokat ígér és parancsol. Minden kisebbségi lap jelentősége százszorosan felfokozódik, minden leírt szó egy óriási koncertterem akusztikájával zeng szét. (…) Nem a kisebbségek csinálják a sajtót. A sajtó formálja, hívja életre a bizonytalan utakra tévedt utódállami magyarságot, és újjáteremtve azt, keresi meg számára intellektuális alapon a továbbélni tudás lehetőségét, és menti meg az oldott kéve sorsától."[54]

Hogy immár évszázadnyi keserves sorsa után is van ereje a délvidéki magyar közösségnek a megújulásra, az a családi emlékezet őrizte hagyománytudat mellett az örökség vállalásának felelősségére folyamatosan emlékeztető magyar sajtónak köszönhető. Mindamellett a száz év történetének eleven emlékeit is őrzik a lapok.

2. A „dolgozó ember felszabadításának és a társadalom humanizálásának" a szolgálatában 1944–1989

2.1. Szabad Vajdaság – Magyar Szó

1944 dermesztő telének utolsó napjaitól kezdődően a Jugoszlávia területén berendezkedő titói hatalom sorra teremtette meg a szigorúan ellenőrzött, gondosan válogatott újságírók által készített magyar nyelvű sajtótermékeket: a *Szabad Vajdaság* – később *Magyar Szó* – első száma 1944 decemberének utolsó napjaiban, az *Ifjúság Szava* 1945. október 5-én, a *Híd* folyóirat kettős száma pedig 1945 októberében jelent meg. 1946. április 5-én – a „szabadság és béke második évében" – az olvasók kézbe vehették a vajdasági Népfront új hetilapját, a *7 Nap*ot is, nem sokkal ezután 1946 augusztusában pedig megszületett a jugoszláviai magyarság mezőgazdasági szaklapja, *A* Föld Népe, amely 1950 őszén előbb az Új Falu

54 Ligeti: 99–100.

című hetilap melléklete, majd a *Magyar Szó* belső rovata lett. A *Vajdasági Dolgozó Nő* 1946 októberében indult, 1947. január 1-jén pedig megjelent a *Pionírújság* is, és ugyanazon esztendő, (1947) novemberében a *Dolgozók* címmel kikerült a nyomdából a szakszervezeti közlöny is. Az újsütetű lapok sorában utolsóként, 1950. október 3-án látott napvilágot a Vajdasági Testnevelési Szövetség magyar nyelvű hetilapja, a *Sportújság*.

„A dolgozók az új Jugoszláviában annyi, és olyan sajtóterméket állítanak elő, amennyire és amilyenekre szükségük van – hirdette hivalkodón címoldalán a *7 Nap* első száma. – A szükségletek kielégítésének akadályai egyedül anyagi természetűek: annak a kérdése, hogy van-e elegendő papír, nyomdagép, festék, betű, ólom és más ezer dolog, ami egy lap előállításához szükséges."

Ez pedig akkortájt kizárólag az újjáépítés kérdése volt.

„Annak a kérdése, teremt-e magának a munkásosztály fegyelmezett, megfeszített munkával, új munkamódszerekkel, erejének és a gépek teljesítőképességének ésszerűbb kihasználásával mindenből eleget. A dolgozók anyagi és szellemi jóléte kizárólag a dolgozókon múlik. Anyagi és szellemi javakból annyink lesz, amennyit termelünk magunknak. A 7 Nap is Jugoszlávia dolgozói erőfeszítésének, az ország hallatlan lendülettel folyó újjáépítésének immár beérett gyümölcse."[55]

Honnan támadt volna egyszerre tettre kész, jól képzett magyar írástudó sereglet – a lapcsinálásban járatos szakember-gárda – nyolc-tíz magyar sajtótermék előállítására? Volt-e szellemi ereje, lelki kondíciója a jugoszláviai magyarságnak biztató üzenettel megtölteni az új lapokat? Vajon a jugoszláviai magyarságot szolgálta-e a partizán-hatalommal megteremtett „lapcsalád"?

1944. december 24-én – akár egy szomorú karácsonyi ajándék – Újvidéken, a szerb fegyveres csapatok bevonulását követően a *Slobodna Vojvodina* tükörpárjaként[56], *Szabad Vajdaság* címmel megjelent a titói Jugoszlávia első magyar napilapja, a későbbi *Magyar Szó* elődje. Néhány nappal korábban négy kiválasztott embert – a napilap főszerkesztésével megbízott – Kek Zsigmondot, Lévay Endrét, Majtényi Mihályt és Gál Lászlót, az új hatalom pártszigorral rendelte Szabadkáról Újvidékre. Azokban a napokban, alig száz kilométerrel nyugatabbra a Duna bácskai oldalán megmerevedett fronton a Petőfi brigád négy zászlóaljába besorolva mintegy 1200 „önkéntesnek" kinevezett jugoszláviai magyar katonája éppen az utolsó, sorsdöntő rohamokra készült. 1945 januárjában Tito hadseregének egy része, a szovjet csapatok több alakulatával és a bolgár hadsereg egységeivel együtt Szlavóniából vonult a Dráva vonalához, ahol februárban és márciusban már elkeseredett harcok folytak a Balaton vidéki nagy ellentámadása idején jelentős erősítéshez jutott német csapatokkal. A jugoszláv szempontból döntő ütközetre 1945. április 11-én a Dráva jobb partján Bolmán, Újbezdán és Eszék környékén került sor, ahol – a túlélők visszaemlékezései szerint – az értelmetlen áttörési kísérletek során a besorozott bácskai magyar bakák százai pusztultak el. Később, a partizáncsillag tündöklésének idején az a hír járta, ők voltak azok, akik mártírságukkal megváltották a magyarság belépőjét a

55 Beköszöntő. *7 Nap*, 1946. április 5. 1.

56 A Slobodna Vojvodina első száma 1942. november 15-én (vasárnap) jelent meg Újvidéken, az illegalitásban működő Svetozar Marković, a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága politikai titkárának szervezésében. Popov 13.

jugoszláv népek testvéri közösségébe, a Petőfi brigád elesett katonáinak vére mosta tisztára a magyar becsületet. Ütközeteikről és pusztulásukról a *Szabad Vajdaság* már az Agitprop hírei alapján számolt be.

A napilap „legendás" indulásáról az azt követő fél évszázad során sokan beszámoltak[57], a legrészletesebben talán éppen az egyik korai szerkesztője, Lévay Endre, aki a *Megélt élet* című visszaemlékezései második kötetében, a 2002-ben megjelent *Holnapvárók*ban foglalta össze a történteket[58]. 1944 novemberében Kek Zsigmond – a bizalmi ember – levelet kapott Újvidékről, a párt tartományi vezetőségétől: „Azzal a felhívással fordultak hozzánk, hogy a tartományi székvárosban magyar nyelvű napilapot kell indítani. A feladat teljesítését megnehezíti az a körülmény, írták, hogy ott magyar újságíró nincsen." Persze, hogy nem volt. Az emlékirat nem említette a legendás *Reggeli Újság* megszűnésének okát: tulajdonosát és főszerkesztőjét, Andrée Dezsőt az Újvidékre bevonuló szerb partizánok akkor már letartóztatták, s öt nappal a *Szabad Vajdaság* első számának megjelenése után, 1944. december 29-én az új hatalom halálra ítélte és kivégezte. Akik pedig az elmúlt évtizedekben vele alkották meg a lapot, szétszéledtek, elmenekültek. Jovan Veselinov-Žarko tartományi párttitkár és felesége Stanka Veselinov úgy vélte, hogy a baloldaliként ismert *Híd* című folyóirat egykori munkatársai – akik közül néhány különféle beosztásokban akkor már a szabadkai Népfelszabadító Bizottságban tevékenykedett – alkalmasak a bizalmi feladat elvégzésére. Néhány nap múlva a négy „meghívott" káder megérkezett Újvidékre, ahol a *Slobodna Vojvodina* szerkesztőségében kellett jelentkezniük. Másnap kora reggel indultak a Futaki út felé.

> „A járást jól ismertem – írta Lévay Endre –, mert az egykori *Uránia Nyomdá*ban nemegyszer jártam Szabó Sípos Ferencnél és Csuka Zoltánnál, amikor irodalmunk útjait egyengettük közösen, olyan egyetértésben, mintha saját gyerekünk útját akarnánk járhatóvá tenni. Magát, a volt tulajdonost, Komlóst is ismertem, akit családtagjaival együtt elsodort a háború szele."

Az emeleten lévő tágas szobában berendezett szerkesztőségben négy íróasztal állt, és mindössze két magyar billentyűzetű írógép, egy régi Royal, és egy Continental – az Uránia Nyomdaipari Vállalat egykori tulajdona – várta az érkezőket. „Négyen kell, hogy vállaljuk a munkát, s ehhez a *Slobodna Vojvodina* minden egyes száma és hírforrása rendelkezésünkre áll. (…) Már az első naptól kezdve úgy éreztük, egyek vagyunk, akár egy család, és amit csinálunk, az valamennyiünk közös célja."[59] A szedő- és tördelőteremben a nyomdászok között is sok ismerős akadt: Lévay Endre a szabadkaiak közül egy bizonyos Borkovicsot, és Fischer Imrét – a szabadkai Fischer Móric fiát[60] –, Majtényi Mihály pedig a *Zentai Újság* nyomdá-

57 Bori Imre irodalomtörténetében fél mondattal intézte el az eseményt: „Közvetlenül a háború után a szellemi élet már jelt adott magáról: a Szabad Vajdaság, a mai Magyar Szó elődje 1944. december 24-én megindult, a Híd 1945-ben újraindult – immár kilencedik évfolyamát kezdve meg, az első könyv pedig 1947-ben került ki a nyomdából." – Bori (2007): 127.

58 Lévay Endre könyve az 1980-ban megjelent első rész, a Terhes örökség után huszonkét évvel, 2002-ben jelenhetett meg, ugyancsak az újvidéki Forum Könyvkiadónál. Első méltatóinak egyike, Fekete J. József így fogalmazott: „Érzésem szerint Lévay Endre emlékezéseiben többet hallgatott el a megélt történelem közös nevezőjéből, mint amennyit elmondhatott volna." (zEtna elektronikus folyóirat) A kései olvasó – az ideológiai elszíneződéseken túl – a nevek és események faktográfiájának megismerésekor mégis őhozzá fordul segítségért.

59 Lévay (2002): 179., 184–185.

60 Rájuk nagy szeretettel emlékezett Csuka Zoltán kései emlékiratában. Csuka: 53–54. p.

jának egyik szedőjét üdvözölhette. Az elvtársak a lapterjesztést Szakáll Károlyra bízták, aki a háború előtt Fenyves Ferenc Szabadkán megjelenő *Napló*ja terjesztőhálózatának a lelke volt.[61] Az indulás napjaiban egyébként „hozomra" adták a lapot, abban a hiszemben, hogy hamarosan eldől a lap árának a kérdése is. Az égető papírhiányt pedig Mara Jenő egykori lapjának, a nagybecskereki *Torontál*ból lett *Híradó*nak volt munkatársa, Kollin József oldotta meg.[62] A magyar napilap tehát a romokból indult, és később *Magyar Szó*ként sem vállalt semmilyen közösséget a két háború között virágzó, a közösségépítésben, a magyar irodalom és kultúra ápolásában kimagasló teljesítményű, polgári újságírással. Ez annál is feltűnőbb, mert az elkövetkező másfél évtized során – az 1960-as évek elejéig – a délvidéken minden magyar sajtótermék körül a „polgári újságírás" neveltjei bábáskodtak. Soha ennyi meghasonlott, kontraszelektált ember nem tolongott az íróasztalok körül!

A *Szabad Vajdaság* lapjain az első hírek még nem a tudósítóktól származtak, szinte kizárólag a *Slobodna Vojvodina* szerb híranyagának a fordításai voltak, de fordították a hadszíntérről érkezett rádió- és a távirati jelentéseket is. „A hazai és külföldi jelentések mellett helyet adtunk a népfelszabadító bizottságok, szakszervezetek tevékenységének, és arra is gondot fordítottunk, hogy a közellátás fontos kérdései se maradjanak ki, mert a nehéz napokban a mindennapi kenyérről ilyen úton is gondoskodnunk kellett" – idézte föl emlékeit Lévay Endre. A cikkek rendre névtelenek, így nem tudható ki a szerzője *Az új jugoszláv sajtó* című – szinte programnyilatkozatnak tekinthető –, erősen agitpropos írásnak sem:

> „A szabad Vojvodina területén a jelentéktelen múltú lapok helyett ma az új, friss szellemet képviselő, és az új eszmékért eredményesen küzdő Slobodna Vojvodina jelenik meg – olvasható a lelkes értékelésben. – Ez a Noviszádon megjelenő napilap, és magyar nyelvű laptársa, a Szabad Vajdaság munkájában sokkal többet jelent a puszta hírszolgálatnál. Jelenti azt a hitet, amely a szabad és autonóm Vojvodina minden becsületes szándékú lakosát betölti, és azt a küzdelmet, amelyet a gyarmatsorsban élt népcsoportok közösen folytatnak a közös szabadságért. A jugoszláviai magyarság számára a Szabad Vajdaság jelenti mindazt, amit szlávajkú testvéreink számára jelent a Borba, a Politika, a Slobodna Vojvodina és az ifjúsági lapok. […] Most ennek a lapnak minden gondolkozó, Vajdaságunk és az új államunk céljaiért őszintén küzdő, becsületes magyar kezébe el kell jutnia!"[63]

Már most érdemes megfigyelni, hányszor fog előfordulni a lapban a „becsületes magyar" fogalom, amivel a kommunista hatalom szinte maga köré szervezte a mozgalomhoz hű emberek táborát: ettől kezdve az a tisztességes ember, aki csatlakozik a mozgalomhoz.[64]

Néhány nappal később a csúrogi razzia évfordulóján, a szerb áldozatokra emlékezve az újság megemlítette az egykori vétkesek, Feketehalmy-Czeydner Ferenc, Grassy Imre, Deák

61 Szakáll Károly „úgy ismerte a Vajdaságot, mint a saját tenyerét. […] Nemcsak hogy egy vicinális, de még egy járgány sem járt arra sokáig. De ő ment: szekéren, kerékpáron, útközben néha elkapott katonai kamionon, s aránylag rövid idő alatt, meglepő eredménnyel szinte beszervezte a vidéki lapterjesztőket, a lapárusokat: nagyobb helységekben a rikkancsokat." Uo. 191.

62 Kollin József életében a jugoszláviai magyar sajtó tájékán az anyagbeszerzőtől kezdve az újságírón és a lapszerkesztőn át a rikkancsig már minden volt. Uo. 202–205.

63 Az új jugoszláv sajtó. *Szabad Vajdaság,* 1945. január 4. 1.

64 Thurzó Lajos 1946-ban a Magyar Szóban közzétett Temerin dolgos és bizakodó magyarjai című riportját így fejezte be: „A temerini dolgozó és becsületes magyarok elindultak a múlttal való végső leszámolás útján, és erről az egyenes és tiszta útról nem térnek le soha többé." – *Magyar Szó-riport 1944–1979.* 44.

László, Zöldy Márton nevét, ám a cikk írója nyomban hozzátette:

> „Nem ezekről akarunk ma beszélni, hanem a vajdaságiakról, a bennszülöttekről, honi gyilkosokról, Bácska gyilkossá vedlett fiairól. Azokról, akik ennek a földnek, szülőföldjüknek, hazájuknak, itt élő népeinknek váltak gyilkosaivá. Akik harács voltukban fosztogatókká, szolgalelkűségükben árulókká, gyilkos ösztöneikben hóhérokká fajultak. Bácskaiakról, magyarokról, akiket ha nem tudnánk megtagadni, szégyellenénk, hogy itt születtünk, s itt éltünk. Elfajult, mérges dudvái ezek ennek a földnek, az aljas nácik megvásárolt bérencei, a fasizmus fizetett pribékjei. Nem vajdaságiak voltak ezek, nem magyarok, de gyilkosok! […] Népítélet folyik a honi gyilkosokon. Vajdaság népe: szerb és magyar együtt halált kiált a gyilkosokra. Halál mindenkire, aki megtagadja a szülőföldjét, aki elárulja népét, aki gyilkolja testvéreit. Nem nézzük, hol született, nem kérdezzük mifajta volt: halál a fasizmusra!”[65]

És még ugyanabban a számban, a harmadik oldalon közölték a razzia során becstelen szerepet vállalt öt csúrogi magyar – Balog Pál, Nagy Vince, Cipó Márton, Juhász József és Farkas Imre – történetét. „Az elítéltek felett a halálos ítéletet 1945. január 10-én Csúrogon, nagy tömeg előtt nyilvánosan végrehajtották.”[66] A történeti kutatás nyomán ma már közismert, hogy akkor már javában tartott az 1944 októberében kezdődött megtorlás, melynek során Csúrog, Zsablya és Mozsor magyar lakosságának többségét likvidálták, a megmaradtakat pedig – az újszülött csecsemőktől az aggastyánokig – a járeki táborba internálták.[67] Nem szólva a Bácska-, a Bánság- és a Dél-Baranya-szerte dúló, esztelen partizán-vérengzésekről.

A *Szabad Vajdaság* polgári sajtóműhelyekben nevelkedett újságírói minden adódó lehetőséget megragadtak, hogy figyelmeztessék a magyar olvasót helyzete megváltozására, emlékeztessék nemzete múltban elkövetett bűneire, és az iránta kegyelmet gyakorló új hatalom iránti kötelezettségeire; napról-napra, cikkről-cikkre haladva rajzolták meg előtte a lojalitás jövőben járható útjait. A *Zenta magyar kultúrmunkásai a magyarországi szláv kisebbség jogainak elismeréséért* című beszámoló szerzője a zentai járási magyar kultúregyesületek képviselői és legismertebb kultúrmunkásai üzenetét ismertette. A Tisza-parti város magyar értelmisége aggódott a magyarországi szerbek és horvátok sorsáért, ezért szóvá tette: „a szláv kisebbség sajnos nem élvezi ugyanazokat a jogokat Magyarországon, amely jogokat az itteni magyarság megkapott. [...] A magyar kisebbség Jugoszláviában teljes politikai, gazdasági és kulturális jogokat élvez, kultúrmunkájában támogatást kap a néphatóságoktól, és ezért a Föderatív Jugoszláv Népköztársaságot a saját hazájának tekinti”. És mint szabad és boldog embernek, nem közömbös számunkra a magyarországi szláv kisebbség sorsának alakulása. „Követeljük – üzenték a zentai magyarok –, hogy a magyar kormány Magyarországon ugyanolyan szabadságot biztosítson a szláv kisebbségnek, mint hazánk nekünk, vajdasági magyaroknak, mert ez az alapja a két ország együttműködésének.”[68] Néhány nappal később, január 18-án *Reakciós soviniszta elemek terror alatt tartják a jogaitól megfosztott magyarországi szláv lakosságot* címmel budapesti beszámolót közölt a *Szabad Vajdaság*, melyben a tudósító drámai

65 Sötét emlékezés. *Szabad Vajdaság*, 1945. január 23. 1.
66 A katonai bíróság ítéletei. *Szabad Vajdaság*, 1945. január 23. 3.
67 Matuska (1991): 393. Matuska (1992): 385–399. Matuska (2004): 232. Mészáros (1995): 222. Teleki 209.
68 Zenta magyar kultúrmunkásai a magyarországi szláv kisebbség jogainak elismeréséért. *Magyar Szó*, 1946. január 13. 1.

hangon fejtette ki: Magyarországon a szláv lakosság terror alatt él. A hivatalokban és az intézményekben nemzetiségi gyűlölködést szítanak. A szerbeket és a horvátokat kizárják a képviselő-testületekből, iskoláik működését nem engedélyezik, akadályozzák a szláv antifasiszta front működését, megfélemlítik és bántalmazzák a leszerelt jugoszláv harcosokat, és falragaszokkal uszítanak a szláv lakosság ellen. Közben a „magyarországi reakció" a Jugoszláviából átszökött németeknek, Vajdaságból a népharag elől elmenekült háborús bűnösöknek a kedvébe jár. És nem marad el a politikai üzenet megfogalmazása sem:

> „Mi, a jugoszláviai magyar dolgozó nép, a demokráciának minden áldását élvezzük. Teljes a részvételünk nem csak a képviselő-testületekben, hanem a népuralomban [is], annyi iskolánk van, amennyit megtölthetünk tanulókkal és tanítókkal, tanárokkal, iskoláink számát nem engedély, hanem a reális szükségek és lehetőségek szabják meg. […] Nekünk Jugoszlávia szabadságot és jogokat adó hazánk, a magyarországi nemzetiségek számára nincs jog és nekik nem hazájuk Magyarország, mert haza csak ott van, ahol jog van! […] A magyarországi dolgozó nép is úgy tudja a szomszéd népek bizalmát és barátságát biztosítani, ha kíméletlenül leszámol a reakcióval és jogaihoz juttatja nemzetiségeit, mert csak az a nép szabad, amely elismeri minden nép szabadságát."[69]

Hovatovább a szabadkai Húsfeldolgozó Népüzem munkásai és alkalmazottai is üzentek a magyarországi reakciónak: a politikai, közéleti és kulturális téren „teljes szabadságot élvező", becsületesen dolgozni akaró magyar munkásság és értelmiség a leghatározottabban elutasítja a „soviniszta, rabló-imperialista törekvéseket".[70] Tito marsall Jugoszláviájában a szláv és magyar dolgozó nép együtt építi a demokráciát, és az öntudatára ébredt munkásosztály követeli a magyarországi munkásságtól, hogy haladéktalanul számoljon le a reakcióval! Majd ismét egy hang szólalt meg a nép soraiból. Szalai József szabadkai népképviselő a szövetségi parlament ülésén elmondott beszédében kijelentette: a jugoszláviai magyarság megtalálta a maga útját, és többé nem ül fel a hazug jelszavaknak, többé „nem leszünk fegyver azok kezében, akik Horthy alatt egyszer már megmutatták nekünk, bácskai magyaroknak, mit jelent a revízió".[71] A jugoszláviai magyar dolgozó tömegek ma már jól tudják, hogy nem revízióra, hanem földre, szociális igazságra, a munka megbecsülésére, demokráciára és szabadságra van szükségük. Mindezeket meg is kapták, hiszen az új Jugoszláv Népköztársaság az igazi népi demokrácián alapul. A Bácskában és a Bánságban a magyar családok többsége a meggyilkoltakat és az elhurcoltakat gyászolta, amikor a magyar nyelvű napilapjában már javában verték az éket az anyaország és kisebbségi magyarság közé. Nem is fog ez megszűnni a kommunista hatalmi rendszerek bukásáig.

Mint ahogyan a kommunista hatalom bukásáig érvényes volt az a titói üzenet, amit a nemzeti történelem jelentőségéről az ifjúsági szervezetek küldöttjei előtt fogalmazott meg, s ami négy évtizeden át a testvériség-egység eszméjének az ideológiai alapját is jelentette:

> „Úgy látom – mondta a generalisszimusz –, hogy a nemzeti kisebbség kérdését tévesen fogtátok fel. Világos, hogy a nemzetiségi kisebbségi ifjúsági szervezeteknek bizonyos jelleget kell adnunk.

69 Reakciós soviniszta elemek terror alatt tartják a jogaitól megfosztott magyarországi szláv lakosságot. *Magyar Szó*, 1946. január 18. 1.

70 Szubotica munkásai a reakció és a sovinizmus ellen. *Magyar Szó*, 1946. január 19. 3.

71 Mi, vajdasági dolgozó magyarok visszautasítjuk a revíziós politikát, és kijelentjük, hogy hazánkban nagyobb gazdasági, politikai és kulturális szabadságban élünk, mint amilyenben Magyarországon részesülhetnénk. *Magyar Szó*, 1946. január 25. 2.

> Az elv az, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális és közművelődési önállósággal rendelkezzenek, azonban a nemzeti kisebbségek kulturális munkája nem fejlődhet olyan irányban, amely kívül áll Jugoszlávia kulturális keretein. Ez vonatkozik például a magyar és a román nemzetiségi kisebbségekre és a többiekre is. Ezeknek nemzetiségi nyelvüket kell eszközül felhasználniuk kulturális színvonaluk emelésére, de az új Jugoszlávia demokratikus eszméinek szellemében kell nevelkedniük. Nem képezhetnek idegen testet, hanem kisebbséget Jugoszlávia összességében. Erre vigyázni kell. A kisebbségeknek saját nyelvükön kell megismerniük mai való tényeinket, és saját történelmükből csak azt tanulhatják, ami pozitívum és haladó szellemű, nem pedig azt a történelmet, amely a sovinizmust szítja. Nem engedhetjük meg nálunk más nemzetiség nemzeti sovinizmusának kifejlődését."[72]

Így váltak a nemzeti történelemről és a közösségi hagyományok értékéről vallott nézetek évtizedeken át törvények által tiltottá, megbélyegzetté és üldözötté. Hivatalok, intézmények és erőszakszervezetek működtek azon, hogy a népeket elválasszák saját múltjuktól és elődeik szellemi örökségétől.

Hogy az osztályharc fegyelmezett alattvalókat követel, azt ismételten kiemelte a lap igen hangzatos, *A Vajdaság magyarsága kíméletlenül leszámol a soraiban bujkáló fasisztákkal* című írásában, melyben a párt a sovinizmus elleni fokozott harcra buzdított. Ezúttal a bánsági Debelyacsáról (Torontálvásárhelyről) a helyi Népfront üléséről érkezett a figyelmeztetés: a reakció, amely a végső vereség előtt áll, utolsó kétségbeesett erőfeszítésével igyekszik megbontani a munkáshatalom egységét, akadálya, kerékkötője akar lenni az újjáépítésnek és a boldogabb élet felé történő haladásnak. Ellene kíméletlen harcot kell indítani, és „ki kell irtani a sovinizmus minden maradványát". A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság magyarsága könyörtelenül leszámolnak a fasizmus minden felbukkanó maradványával, a soviniszták, a reakciós elemekkel és azokkal, akik a társadalmon belül gyűlöletet szítanak.[73] Úgy hangzik ez, mint egy párthatározat – valójában az is volt. Az 1945–1946-os esztendőkben a közvéleményt erősen befolyásoló sajtó meghatározó szerepet játszott a kommunista hatalom fölépítésében, kiteljesítésében és törvényeinek a megalkotásában is.

Indulatos, nyers, nyíltan fenyegető, kioktató és kegyetlen volt a *Szabad Vajdaság* hangja, ezzel jelezte a kommunista hatalom melletti lojalitását és (kisebbségi) ügybuzgalmát. Lévay Endre emelte ki: a *Slobodna Vojvodina* olvasásakor

> „igyekeztünk átültetni a híreket a magyar zsurnalisztika hangjára. Nem kis munka volt ez, mert a polgári sajtó többé-kevésbé bulvár frazeológiája sehogyan sem felelt meg egy szocialista napilap hangvételének. Minden írás, a vezércikktől egészen a napi hírekig új, szigorúan tárgyilagos és díszítő, hangulatkeltő jelzőktől mentes hangszerelést követelt meg. A hangsúly nem a hangzatos címen, hanem a tartalmon volt, a közérthetőség legegyszerűbb szintjén tálalva, mert a közzétett írás a legszélesebb néprétegeknek szólt."[74]

72 Használja a nemzeti ifjúság anyanyelvét eszközül kulturális színvonala emelésére, de az új Jugoszlávia demokratikus eszméinek szellemében kell nevelkednie. *Magyar Szó*, 1946. január 17. 1.

73 A Vajdaság magyarsága kíméletlenül leszámol a soraiban bujkáló fasisztákkal. *Magyar Szó*, 1946. február 8. 2.

74 Lévay (2002): 186–187.

Mintha az újságíró mentséget keresne a méltatlan viselkedésre és magatartásra. Lévay Endre évtizedek múltán sem vette észre, hogy szerb kezdeményezésre indított magyar napilap a megfélemlítés eszköze volt a kommunista hatalom kezében. Bogdánfi Sándor négy évtizeddel később, 1984-ben is úgy látta, hogy a magyar napilapnak a tudatosítás volt a feladata azokban az időkben, „amikor az emberek az akasztások, razziák, csendőrrémtettek, bombázások idegtépő évei után nemcsak szabadságra, hanem tettre vágytak, de nem voltak még tisztában a helyzettel, szorongtak és tétováztak, miközben az ellenforradalom lidérce is hatott rájuk”.[75] Az 1944–1945-ben történtek után a Bácska, a Bánság és a Drávaszög magyarságának megnyugvásra és reménykedésre lett volna szüksége, ehelyett minduntalan a kiszolgáltatottságára emlékeztették őt. A frissen hantolt tömegsírok zegzugos útvesztőiben a magyarság fölkarolására, gyámolítására lett volna szükség, és semmi nem menti az újságírókat, hogy ezt nem vállalták, nem tették meg. Mi több, ebben önként vállaltak meghatározó szerepet: „Olyan újságot csinálunk – mondtuk mind a négyen – hogy az a miénk, a mi mindennapjaink lapja lesz!” – vetette papírra Lévay.

Szeli István a *Magyar Szó-riport 1944–1979* című gyűjteményes kötethez írt utószavában felhívta a figyelmet az újságírás, a riport, és azzal együtt az egész délvidéki magyar irodalom negyed évszázad alatt történt átalakulásnak lényeges jelenségére. A háborút követő harcias, objektív, „ténymegállapító-közlő jelleg” idővel egyre oldottabb és személyesebb lett, a rendeletek és hirdetmények plakátjai mögött megjelent az ember, akinek véleménye és állásfoglalása egyre finomabb hangszerelésben jelentkezett; a tudósítás tárgyias, adatszerű jellegét lassan fölváltotta „a megragadott élethelyzetek ábrázolásában” magát megmutató író alanyisága. A „társadalom és egyén viszonyának a szórendje felcserélődik, a dedukció helyére az indukció lép, kifejezve az írónak azt a törekvését, hogy humanizálja írásának tárgyát”. Az írás megfogalmazójának eszmei magatartása is megváltozott: többé „nem ő vonja le a konklúziókat, hanem az írás sugalmazó erejére bízza, hogy az olvasót a benne megindított eszmélkedés természetesen vezesse el a szükséges tanulságokhoz”.[76] Hogy ez az írás, az újságírás, az irodalom és vele együtt a társadalom általános humanizálódását jelentette-e, azt nehéz lenne rövid elemzésben kifejteni. A *Szabad Vajdaság* a katonai közigazgatás sajtóorgánuma volt, hangját és hangnemét ez a tény határozta meg – és ezzel tisztában voltak a lap polgári világból érkezett újságírói is.

A történelmünk tanúsága szerint a XX. század során, a Délvidéken is négy típusa alakult ki a közösségéért tenni akaró, cselekvő embernek. Az első a történelmi Magyarországba beleszületett teremtő szellem, aki az öröklött példák nyomán a tőle telhető legjobb szándékai mentén igyekezett az elképzelhető legelviselhetőbbre, a legtökéletesebbre formálni a maga világát. Törvényt alkotott, tanított, várost és közösséget épített – és a politikai pártelkötelezettségen túl semmilyen kényszereknek nem kellett megfelelnie. 1918 után erőteljes fordulatot vett a cselekvő ember sorsa: még emlékezett a régi elkötelezettségekre, még tudta, hogy a maga és a közössége számára erkölcsi és társadalmi szempontból mi lenne a jó, mi lenne a haladó és az előremutató, de az új állam politikai kényszerei megfosztották őt a tényleges cselekvés lehetőségétől, és már csak néma szemlélője maradt az idők fordulatának. Jött egy új – a sorban a második – nemzedék, amely az iskolái és a családi neveltetése révén még hitt a nemzeti elkötelezettségben, de ismerte a kisebbségi sors kényszereinek hatalmát is: úgy fogott

75 Bogdánfi: 51.
76 Szeli: 370–371.

hozzá a közösségépítéshez, hogy lelke mélyén patikamérlegre tett minden gesztust és minden cselekedetet. Magára nézve kötelezőnek érezte az új állam törvényeit és előírásait, ám azt is látnia kellett, hogy a törvények nem a közössége boldogulását szolgálják. Ebben a megfeszítettségben alapított iskolát, ott, ahol nem volt iskola, szerkesztett lapot, ott ahol nem volt újság, és próbált lelkesíteni, ott, ahol erőt vett a közösségen a csüggedés. Többségük azután odaveszett a második világháború poklában.

A legizgalmasabb (és egyben a legtalányosabb) a háború utáni nemzedék cselekvő tagjainak a sorsa volt. Ők sem születtek a szabad elhatározások világában, kirekesztés, megtorlás és bosszú, idegen katonák zaklatása volt az osztályrészük, és az igazoló hivatalok dölyfős kegyurai ügyeltek az indulásukra – és a pályájukra. Éveknek kellett elmúlni ahhoz, hogy a hatalom kiválasztottjaként az új társadalmi rend keretében szerephez jussanak. Velük új sereglet érkezett a magyar kisebbségek életébe: ők voltak a hivatalos hatalom elvárásainak teljesítői és rendelkezéseinek a végrehajtói. Mérhetetlenül kiszolgáltatott helyzetben voltak az immár harmadik nemzedék értelmiségi elitjének a tagjai, s vagy úgy kompenzáltak, hogy közösségükkel szemben kíméletlenül végrehajtották a politikai rendszer parancsait, vagy teremtetek egy olyan, az elvárásoknak megfelelő – ámde hamis – kisebbségi kultúrát, amely minden vonatkozásában a többségi elvárásoknak igyekezett megfelelni. Mindezek nyomán megszületett a hamis nemzettudat, a múlt tagadásának újabb és újabb nekifeszülése, a magyar kultúrát és az irodalmat pedig át- meg átjárta a mérhetetlen lojalitás. Közéjük tartozott Kek Zsigmond, Lévay Endre, Majtényi Mihály és Gál László nemzedéke is. Többségük idővel az általuk kiszolgált hatalom áldozatai lettek. Az ő eltorzult világuk nem szülhetett egyebet, mint a disszidensek nemzedékét (a negyedik generációt), amelynek tagjai a folytonos ideológiai vigyázzállás kényszeréből az önként vállalt belső, vagy a messzi távolba vivő, külső emigrációba menekült. Ők lettek a globalizálódó világ igazi áldozatai.

1944-ben az új jugoszláv hatalom a maga szempontjából kellően körültekintő volt, amikor a magyar napilap szerkesztését az általa kiválasztott négy emberre bízta. Kek (Keck) Zsigmond pályáját református lelkészként kezdte, teológiai tanulmányait Budapesten (1924), Utrechtben (1925–1926) és Strasbourgban végezte (1926–1929). 1935-től Szabadkán volt lelkész, ahol a szociálisan érzékeny fiatalokkal megalapítója volt a *Híd* című folyóiratnak, melynek balra tolódásakor követte annak ideológiai átalakulását, hamarosan a kommunista Mayer Ottmár jobb kezeként emlegették őt. Amikor 1944 novemberében megbízták a *Szabad Vajdaság* szerkesztésével, Lévay Endre szerint már „leköszönt református lelkészi munkahelyéről", elkötelezett kommunista meggyőződéssel vállalta a lep felügyeletét és irányítását.[77] (Pedig korábban erős szálak köthették a hitéhez, hiszen Keck Zsigmond Ágoston Sándor református püspök leányát vette feleségül.) A napilapnak – mely 1945. szeptember 27-től *Magyar Szó* címmel jelenik meg – 1948-ig volt a főszerkesztője, amikor kegyvesztettje lett a titói politikának. 1948–1953 között börtönben ült, és megjárta a hírhedett Goli otok-ot[78] is.

77 A Híd című folyóirat 1934-es indulására és az azt követő eseményekre Lévay Endre így emlékezett: Keck Zsigmond hazaérkezve Szabadkára, 1935-től folyamatosan „maga köré gyűjtötte a KIE fiataljait, de már olyan összetételben, hogy soraiban nemcsak reformátusok, hanem más vallásúak is, s nem csupán magyarok, hanem szerbek is helyet foglaltak. Nem a befelé hajlást, hanem a széles kitárulkozást egyengette, s ezek a rokon vonások a két ifjúsági mozgalmat, a népköri ifjúságét, és a református ifjúsági mozgalmat eszmei szinten egészen közel juttatták egymáshoz." Lévay (1988): 246–247.

78 Sziget Horvátország partjainál, ahol férfibörtönt és munkatábort működtettek, nagyrész politikai elítéltek számára.

1954-től ismét a *Magyar Szó* munkatársa volt, és Kossa János néven nyelvművelő cikkeket írt. Egyik sokat idézet mondata szerint: „A kisebbségi kisebbrendűség érzetét csak egy erős nyelvbe és népi kultúrába ültetett nemzetiségi öntudat tudja ellensúlyozni." Fenyvesi Ottó az emlékét idéző versében (*Kek Zsigmond*) alakját így énekelte meg:

Soli deo gloria.
Egyedül övé a dicsőség, miénk a fájdalom,
a tények otromba súlya, a döglött hús szaga.
Övék a dicsőség, miénk a pusztuló örökség.

Lévay Endre is a szabadkai *Híd* írói köréből indult, a folyóirat első szerkesztője volt. Ifjú korában a népi falukutató mozgalom lelkes követőjévé vált. Pályája elején társadalmi tanulmányokkal, szociográfiai írásokkal jelentkezett, követőjévé vált a szociálisan elkötelezett nemzeti mozgalomnak. 1942-ben lelkesen üdvözölte a Szabadkán fellépő népi írókat, köztük Féja Gézát, Veres Pétert, Sinka Istvánt, Erdélyi Józsefet és Nagy Istvánt,[79] 1943-ban pedig részt vett a nevezetes Szárszói találkozón. 1944-ben *Dél kapujában* címmel Csuka Zoltán szerkesztésében a Szenteleky Társaság adta ki a szociográfiai írásait, benne a *Magyarok a déli végeken*, a *Mi délvidékiek*, a *Hajdujárási szigetmagyarság* és a *Magyar Kánaán – Magyar temető* című, kiváló tanulmányaival. Később, a titói hatalom ezt nem bocsájtotta meg neki. Lévay, bár kétségtelenül szimpatizált a baloldali gondolattal, mindössze három hónapig – a *Szabad Vajdaság* szerkesztésének idején – volt tagja a kommunista pártnak, ahonnan társai rábeszélését követően, önként lépett ki. 1948-ban, letartóztatását követően őt is a Goli otokra deportálták. Fekete J. József egyik tanulmányában megállapította: „Lévay Endrének a személyében minden hatalom ellenséget látott. A magyar uralom éppen baloldali, hidas kapcsolatai miatt egzisztenciális ellehetetlenítésével büntette", néhány évvel később, 1948-ban, az Informbüró idején a falukutatói elkötelezettségét nem bocsátották meg neki. A szabadulását követően, 1953 után azonban már nem tudott teljes elszántsággal beilleszkedni a közösségi munkába.

Majtényi (Markovich) Mihály írói pályája is a polgári újságírás műhelyeiben bontakozott ki, 1928–1929-ben a zentai *Friss Újság*, 1929–1937 között a zombori Új Hírek, 1937–1944 között pedig a szabadkai *Napló* munkatársa volt – így érkezett Újvidékre a *Szabad Vajdaság*hoz. 1943-ben Budapesten a Magyar Írás Könyvkiadónál jelent meg a *Császár csatornája* című regénye, melyben Kiss József hatalmas művének, a Ferenc-csatorna kiépítésének történetét írta meg.

„A pozsonyi luteránus iskola hajdani növendéke, Kiss József, aki néhány év előtt sóhajtó megkönnyebbüléssel fogadta a türelmi rendeletet, József császár hívének számított. A korszellemhez, hivatali álláshoz és neveléshez képest a »széles haza« fogalmát vallotta. A boldogulást az osztatlan nagy birodalomban. A dinamikus lendület, amely a josefinus idők szellemét áthatotta, őt is magával ragadta" – olvasható a kötetben Majtényi választott eszményképéről.

A témáját azonban 1951-ben Élő víz címen átdolgozta. A *Magunk nyomában* (1961) és *Szikra és hamu* (1963) című köteteiben a délvidéki magyar irodalom előtörténetének eseményeire és alakjaira emlékezett, ám róla is elmondható: mindaz, ami valódi történet, a ho-

79 Lévay (2002): 87–95.

mályban marad. A *Szabad Vajdaság* szerkesztői közül talán ő állt a legtávolabb a plakátszerű, propaganda szolgálatába szegődő újságírástól. Korai korszakában kiválóan helyt állt a polgári lapoknál, erre lehet következtetni Lévay Endre visszaemlékezési alapján is: a *Napló* szerkesztőségében Majtényi Mihály volt az, akihez igazi barátság fűzte őt.

> „Alig volt nap, hogy a szerkesztőségi órák után ne lettünk volna együtt – írta *Terhes örökség* című visszaemlékezésében. – Ez a nagyon szelíd és törékeny ember – alkatának ellentmondóan – olyan szellemdús és olyan nagyszívű, széplelkű egyéniség volt, akit nem lehetett nem szeretni. […] Tehetsége sokkal többet nyújtott, mint amennyit kibontakozásának éveiben elismertek. Soha nem tudtunk lángra lobbanni idejében, csak megkésve. Fogyatékossága az enyémhez volt hasonlatos: a brancsbeliek között nem tudta adminisztrálni magát. A kapott feladat mindig előbbre való volt, mint az egyéni alkotása, jóllehet úgy írt, hogy minden mondatával az olvasó szívéhez férkőzött. Azt a szerkesztőségben is éreztük, hogy könnyedén mesélő stílusával sokkal több rajongó olvasót szerzett a lapnak, mint akkor a vele együtt élő írók és alkotók közül mások. Tárcáiból – ha időszerű eseményről is szóltak – valami üde szellem ragadta magával az olvasót, s olyan sziporkázó tudott lenni, hogy még bökverseivel is (…) felhívta magára a figyelmet."[80]

Lévay Endre, Kek Zsigmond és Majtényi Mihály évtizednyi ismeretség és közösen végzett munka után érkeztek 1944-ben Újvidékre.

Más volt a helyzet Gál Lászlóval, aki 17 éves budapesti gimnazistaként részt vett az 1919-es forradalomban, a Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe, onnan pedig Olaszországba emigrált, s csak az 1930-as évek elején került vissza Szabadkára. Költészetének kiteljesedése az 1950-es évekre esik, egyes vélemények szerint versei a szocialista költészet „legmarkánsabb alkotásai a jugoszláviai magyar irodalomban". Kalapis Zoltán Életrajzi kalauzában leírta: „A háborús éveket sárga karszalagos munkaszolgálatosként töltötte, s a '44-es deportálás elől illegalitásba menekült, barátai, ismeretlen jóakarói mentették meg az életét."[81] Amikor 1944 novemberében Újvidékre került, élete legválságosabb korszakát élte, hiszen korábban elhurcolt feleségéről már egy éve semmit sem tudott. A laphoz érkezett az értesítés, hogy Csehszlovákiában, a szovjet csapatok által fölszabadított táborok egyikében megtalálták a hitvesét. „Arra valamennyien emlékszünk – írta Lévay Endre –, hogy napsugaras tavasz volt, amikor Laci elveszettnek hitt felesége megérkezett Újvidékre."[82] Számukra akkor ért véget a világháború.

A *Szabad Vajdaság* négy ember munkájaként, négy oldalon, több ezer példányban 1944. december 24-én, karácsonyra került az olvasók kezébe. Az első oldalán Josip Broz Tito üzenete volt olvasható: „A *békülés baráti jobbját nyújtjuk minden becsületes polgárnak, aki kész arra, hogy velünk együtt felépítse összerombolt hazánkat.*" Hogy a partizánterror idején ezt hányan hitték el, az ma már kideríthetetlen. Lévay Endre visszaemlékezése szerint az első szám megjelenését követően egy-két hét elteltével egyre gyakrabban érkeztek levelek és tudósítások Szabadkáról, Zentáról, Zomborból, Becséről, Nagybecskerekről és Titelről. Hogy ez mégsem volt a spontán lelkesedés következménye, azt a szerkesztők is tudták: a tudósító-hálózat „megszervezésében" élen járt az Agitprop, az Antifasiszta Nők Tanácsa, a kommunista

80 Lévay (1988): 266–267.
81 Kalapis (2002): 330.
82 Lévay (2002): 214.

ifjúság megannyi dinamikus szervezete, s minden testület, művelődési egyesület, dalárda, szakszervezeti és nyugdíjas klub, melynek működését a kommunista hatalom engedélyezte. De megszaporodtak a külső munkatársak is, Laták István hetente több tudósítást, terjedelmes beszámolót küldött a lapnak Szabadka mindennapi életéről, kézenfekvőnek tűnt vele erősíteni a lapot. Lévay levélben hívta őt Újvidékre. Laták Istvánhoz régi szálak fűzték őt, évtizeddel korábban, 1934-ben együtt szerkesztették a *Híd*at. Benne „a legtöbbet ígérő belső munkatársat láttam – írta –, hiszen ifjúkorától kezdve mozgalmi ember volt. […] Mint igazi proletárköltőnek, világéletében az volt az életstílusa, sőt – éppen ez állt hozzá a legközelebb."[83] Laták István nyomában azután megjelentek a *Híd*-mozgalom egykori tagjai is.

„Legelőször Kun Szabó György jelentkezett a ludasi tanyavilág életéről szóló írásával, amelyben már benne volt a ma. A másik kéziratot Hedrich József küldte, a harmadikat Kúti Gyula. [Kek] Zsiga közölte, hogy jelentkeztek a zentaiak is: Thurzó Lajos, Farkas Nándor, Tóth József (…). Zomborból Herceg János küldött új hangot megütő értékes kéziratot, hasonlóképpen új, merész hangszerelésű írást kaptunk B. Szabó Györgytől. De jelentkezett még Zrenjaninból Lukó András, Minda Tibor, Nagy Sándor, kevéssel később Lévay Nándor Padéról, Kókay Károly Bajmokról, Szabó Gizella – első női munkatársunk – Becséről, Rehák László Kikindáról, Börcsök Erzsébet Versecről, a legtávolabbi vidékről."[84]

Apróbb írásokkal fölkereste a lap szerkesztőségét a titeli Csikós István és a topolyai Herbatin Kálmán és dr. Gyetvai Károly, s mint lelkes terjesztő és tudósító, a csantavéri Béres István is. Velük azután a *Szabad Vajdaság*ban megjelentek az eredeti írások is, a riportok, a beszámolók, az életképek és a kiemelkedő dolgozók portréi lassan megtalálták helyüket a lap hasábjain. Majd a szakszervezetek szervező munkájának köszönve jelentkeztek a gyárak, az üzemek, a mezőgazdasági szervezetek írástudói is, jelezve, hogy az élet biztosan halad az újjászervezés útján. A szerkesztők úgy érezték, hogy a napilap a maga korának tankönyve lett, benne volt minden, amit az átalakuló valóságról az utókornak tudnia kell.

A *Szabad Vajdaság* 1945. szeptember 27-én jelent meg először *Magyar Szó* címmel, a hangnem, a retorika azonban maradt a régi. A címváltozást a vezércikk jelentette be:

„Lapunk új alakja és címe is azt igazolja, hogy a magyar sajtó, a magyar népjogok szabadon fejlődnek a demokratikus Jugoszláviában – áll a természetesen most is névtelen szerző írásában. – Címében is ki akarjuk fejezni, hogy lapunk a magyarság lapja, szabad a magyar szó és a gondolat. […] Nem volt a magyar szó a megszállás szava, a jöttmenteké, svábokból jötteké, csendőröké és katonatiszteké. Ez most az igazi magyarok szava. […] A becsületes, dolgozó magyar nép szava, ez a munkásoké, parasztoké, dolgozó értelmiségé, a felébredt demokratikus magyarság szava. Az önmagát megtalált, felszabadult népi magyarságé."[85]

Teljes évtizednek kellett elmúlnia ahhoz, hogy Rehák László főszerkesztő működése idején – aki ugyancsak „pártkáder" volt – „fölengedjen a légkör", és az addig kötelezően katonai szürkébe öltöztetett lap, ha árnyalatnyit is, de mégis „színesebbé" váljon. Vébel Lajos, aki

83 Uo. 208.
84 Uo. 193–194.
85 Magyar Szó. *Magyar Szó*, 1945. szeptember 27. 1.

Rehák után 1957–1963 között volt a napilap főszerkesztője, egy kései visszaemlékezésében elsősorban Steinitz Tibor – a később megalakuló könyvkiadó vezetője – érdemének tekintette, hogy a *Magyar Szó* háza táján megjelentek „a háború előtti, újságkészítésben is járatos szerkesztőségi írók" is, akik írásaikban már határozottan fölismerhető igényességgel fogalmaztak: Laták István, Thurzó Lajos, Sulhóf József, Urbán János, Herceg János, Szirmai Károly, Csépe Imre, Fehér Ferenc, B. Szabó György, Debreczeni József és Szeli István.[86] Jelenlétük idővel valóban átrajzolta a lap korábbi partizán-arculatát.

A későbbi főszerkesztő, Kalapis Zoltán *A Magyar Szó fél évszázada – Adalékok a jugoszláviai magyar napilap történetéhez* címmel 1994-ben monográfiát írt az ötven éves lapról. Ő Vébel Lajos (1957–1963), Varga László (1963–1967), Vukovics Géza (1967–1973) főszerkesztők tevékenységét tekintette a magyar nyelvű napilap aranykorának,[87] szerényen elhallgatva, hogy az elődök munkájának méltó folytatása volt az ő 1973–1975 közötti ténykedése is. Az újvidéki napilap fényes korszakának legfőbb ismérvét röviden így foglalta össze: a Magyar Szó „a magyar nyelvterület legjobban szerkesztett, a legtöbb információt közlő, legszabadabban lélegző napilapja volt".[88] Hozzáteszem: a vidéki mutációi révén egyben a legszínesebb is. Az 1960-as évek végétől, egészen az 1990-es évek elején kirobbant délszláv háborúk okozta katasztrófáig a *Magyar Szó*nak számos – csak egyes bácskai és bánsági régióban megjelenő – melléklete létezett, melyek a helyszínen, a maguk regionális szerkesztőségeiben készültek. A városok, községek és települések szocialista szövetségeinek anyagi hozzájárulásával megjelenő újságokat a központi lap mellékleteként, a hét meghatározott napján vehették a kezükbe az olvasók. Közülük a szocializmus idején mindvégig hírlap-gondokkal küszködő város helyi melléklete, a *Szabadkai Napló* volt a legrövidebb életű, 1969–1971 között mindössze két évet élt meg, mint ahogyan 1969–1975 között az újvidéki *Közműveink Lapja* sem tudott magának megtartó olvasóközönséget teremteni. A *Topolya és Környéke* 1969-ben indult útjára és 21 év után, 1990. március 31-én szűnt meg. Az *Utoljára jelent meg a Topolya és Környéke* című cikk írója kiemelte: a helyi sajtó évszázadnál is hosszabb története során most fordul elő először, hogy a város újság nélkül marad.[89] Cservenák Pál, községi politikus arra figyelmeztetett: akkor szűnt meg egy magyar nyelvű sajtótermék, „amikor tartomány-szerte is beszűkülőben van az írott és egyéb tájékoztatás. Az elmulasztottakat nem lehet visszahozni és pótolni, de a jövőre jobban fel kell készülni, és tudomásul kell venni, hogy az írott szót semmi mással nem lehet helyettesíteni, mert az egyben kordokumentum is."[90]

Zenta, Ada, Csóka, Magyarkanizsa (és egy ideig Törökkanizsa) helyi lapja volt az 1969 óta megjelenő *Tiszavidék*, mely ugyancsak a nagy összeomlás idején, 1993. augusztus 6-án jelent meg utoljára.[91] A *Tiszavidék* is nagy űrt hagyott maga után: húsz éves történetének legjobb írásait a szerkesztőség 1989-ben kötetbe gyűjtötte, és amolyan Tisza-menti antológiaként 4000 példányban adta az olvasói kezébe.[92]

86 Vébel: 10.
87 Kalapis (1994): 83.
88 Uo. 129.
89 Utoljára jelent meg a Topolya és Környéke. *Magyar Szó*, 1990. március 31. 6.
90 Kell, vagy nem kell Topolyának újság? *Magyar Szó*, 1990. március 31. 6.
91 Fodor: 1. – A lap haldoklása sokáig tartott, a megszűnésének fenyegető réme már 1989-ben megjelent. Mégsem lesz visszaszámlálás (?) – Szerény, de színes ünnepség a Tiszavidék 20. évfordulóján. *Forum*, 1989. április 14. 16.
92 Sinkovits

1978. október 5-től jelent meg önálló helyi lapként a négyoldalas *Temerini Újság*. A városnak 1928–1944 között saját hetilapja volt, amelyet *Temerini Újság* címen a helyi Láng nyomda tulajdonosa adott ki. A *Magyar Szó* 1959-től előbb szórványosan, majd csütörtökönként rendszeresen Temerin rovatcím alatt közölt helyi vonatkozású híreket, ebből lett 1960-tól a *Csütörtöki Temerini Újság* című melléklet, amelynek elnevezése 1966-ban *Temerini Újságra* változott, és 1974-től már csütörtökön és szombaton is megjelent.[93]

A *Dunatáj* 1970 elejétől Zombor, Apatin, Hódság heti sajtóorgánuma volt, később csatlakozott a lap megjelentetéséhez a baranyai Eszék, Pélmonostor, Vinkovci és Vukovár is, terjedelme ekkor a korábbi négy oldalról nyolc oldalra gyarapodott. Megjelenésének húsz éves jubileumán Kővári Árpád így méltatta a lapot:

> „Benne volt a baranyai táj, a pöttömnyi szlavóniai falvakról is olvashattak írásokat. Benne volt Vörösmart, Kopács, Herceg János, Baranyai Júlia, és még sokan mások jelentkeztek hosszú éveken át írásaikkal. A Dunatáj megőrizte alapvető jellegzetességét és értékeit. […] Sok-sok ember sohasem juthatott volna nyilvános szóhoz, fényképe, munkájának gyümölcse nem jelenhetett volna meg a nyilvánosság előtt, ha nem lennének olyan helyi jellegű újságok, mint a Dunatáj."[94]

Ez az egyetlen a *Magyar Szó* egykori regionális lapjai közül, amely a balkáni háborúk elcsöndesültével, ötévi kényszerhallgatás után, 1999. március 17-én a régi nevével, de immár Zombor község hetilapjaként újra megjelent. „A Dunatáj ott és azzal szeretné folytatni, ahol és amiben meggátolták: az itteni magyarság anyanyelvű tájékoztatásával a szűkebb pátriánkban történtekről, és azokról, akik e történések érdemi hordozói" – állt az első szám beköszöntő vezércikkében.[95]

A *Bánáti Híradó* első száma 1970. május 9-én jelent meg és huszonegy éven át, 1991. február 9-én történt megszűnéséig Nagybecskerek, Kikinda, Magyarcsernye, Begaszentgyörgy majd Törökbecse, 60.000 lélekszámú magyar közönségének a lapja volt. 1975-ben gazdagodó és gyarapodó korszakában Pancsova, Fehértemplom, Versec és Kevevára területére is kiterjedt volna a lap tájékoztatása, és nyolc oldalról tizenkét oldalra bővülhetett volna, erre azonban valamiért nem került sor.[96] Szerkesztője, Horváth András húsz éves évfordulóján így méltatta a *Bánáti Híradó*t:

> „A lapalapítás célja az volt, hogy az említett községek szert tegyenek egy helyi magyar nyelvű hetilapra, illetve mellékletre. Húsz évvel ezelőtt az volt az elképzelés, hogy a melléklet idővel önállósul, s mint önálló lap fogja tájékoztatni az alapító községek magyar ajkú lakosságát. […] A háború utáni negyed évszázadban ennek a vidéknek nem volt magyar nyelvű sajtója. Hosszan tartó tárgyalások után a Bánáti Híradót 1970. május 9-én a Magyar Szó kiadványaként vehette kezébe az olvasó. Azóta a lapnak több mint ezer száma jelent meg […]. Lehet-e szebb föladat annál, mint elmondani azt, amit az embereknek, a kétkezi munkásoknak, a szántásban-vetésben meggörnyedt (…) földművesnek tudnia kell. Mindig is ezt, a szűkebb környezet híreit, az embereket közvetlenül érintő és érdeklő tudnivalókat próbálta az olvasó elé varázsolni a Bánáti Híradó."[97]

93 *Temerini Újság*, 1990. február 15. 4. (keretes kishír).
94 Kővári: 8.
95 Virág: 1.
96 Törköly: 16.
97 Horváth (1990a): 8.

Ez volt a *Bánáti Híradó* 1008. száma. Néhány hónappal később már a hetilap megszűnéséről tudósított a *Magyar Szó*. Horváth András a magyar sajtó fölszámolásának folyamata mögött Belgrád politika szándékaira mutatott rá: Szerbia ideológiai hadjárata idején erősen korlátozta a kisebbségek tájékozódási lehetőségeit, „minek zaklatni szegény bánáti magyarokat holmiféle eltérő véleményekkel?" Elegendő, ha Belgrádra figyelnek![98] A lapot azok szüntették meg – mutatott rá a szerkesztő –, azok döntenek sorsáról, akik soha nem olvasták, de nagyon jól tudják, hogy a biztos tájékozódáshoz mi kell a népnek.

Óbecsének a *Magyar Szó*n belül nem volt saját melléklete, de a napilapban 1962-től kedden és szombaton – tehát heti két oldalon – megjelent a *Becse és környéke,* amely 1990-ben egy oldalra csökkent.[99] Hogy 1990-ben a szerb politika céltudatosan csökkentette a magyar sajtófelületet, arra eleven bizonyság, hogy szinte kampányszerűen került napirendre a *Dolgozók* című hetilap megszűnése, valamint az igen olvasott gyermek- és ifjúsági lapok, a *Mézeskalács*, a *Jó Pajtás* és a *Képes Ifjúság* fennmaradásának kérdése.[100]

A *Magyar Szó* emlegetett fénykorának kezdetén – az 1960-as években – születtek meg a lap kulturális mellékletei is. Közöttük a rangjában és múltjában immár egyaránt tekintélyes *Kilátó*, melynek első száma 1961. december 3-án jelent meg, s amely olykor „kulturális és kritikai melléklet"-ként, máskor csak a „Magyar Szó magazinja"-ként több mint fél évszázada meghatározó orgánuma a délvidéki magyar irodalomnak és tudományos életnek. A *Könyvbarátok Híradója* 1965–1978 között a Vajdaságban megjelent, vagy Magyarországról importált könyvekről tájékoztatta az olvasókat, a *Nyelvművelő*, a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesülete havi közlönye pedig 1971. október 2-ától egészen az 1979. augusztus 4-én bekövetkezett megszűnéséig az anyanyelv ápolásának a fóruma volt. A *Szivárvány* – Kalapis Zoltán szerint a *Magyar Szó* legsikeresebb melléklete – 1978. március 8-án jelent meg először Serer Lenke szerkesztésében. A kisújság indulásakor az ismeretterjesztést, a gyakorlati tanácsadást és a szórakoztatást tűzte ki feladatául. Huszonkét évvel később, a hatszázadik szám megjelenésekor a mindvégig hűséges szerkesztője elmondta: a Szivárványt

> „annak idején azzal a céllal indítottuk el, hogy a Magyar Szóban szétszórtan közölt, különféle ismeretterjesztő, szórakoztató és gyakorlati tanácsadó rovatokat külön mellékletben, egy helyen találjuk, s ezzel hetente egyszer egy sajátos otthon, család, szabadidő, ismeretterjesztő és szórakoztató magazinnal ajándékozzuk meg az olvasókat."[101]

Az 1990-es évek egy kései átalakítása során, amikor színes mellékletként létrejött a *Tarka Világ* (1994), a *Szivárvány* beolvadt, majd csöndesen megszűnt létezni. A *Grimasz*, Gál László két világháború közötti szatirikus lapjának utóda 1963-tól, a *Napsugár* című két oldalas gyermekrovat pedig 1972 óta heti rendszerességgel kap helyet a *Magyar Szó*ban.

A *Föld Népe* a délvidéki magyarság mezőgazdasági szaklapja 1946-ban indult Bodrits István szerkesztésében. 1950-ben beolvadt a rövid életű Új Faluba, 1953-tól azonban már Papp Endre szerkesztésében a *Magyar Szó* hetente megjelenő mellékletévé vált, és ugyancsak a kényszerű átalakítások idején, 1992-ben szűnt meg. Az 1973-tól megjelenő *Rtv-újság* 1994-től ugyancsak

98 Horváth (1990b): 7. – Maradjon a Bánáti Híradó. *Magyar Szó*, 1990. március 10. 7.
99 Kényszercsökkentés. *Magyar Szó*, 1990. július 7. 11.
100 A közlönyöket senki sem szünteti meg? *Magyar Szó*, 1990. május 18. 8.
101 600. Magyar Szó – *Szivárvány*, 1990. január 10. 1.

a *Tarka Világ* része lett. Az egypárti diktatúra korában a *Küldöttek Híradója* (1957-től) és a *Kommunista*, a Jugoszláv, a Szerb és a Vajdasági Kommunista Szövetség hetilapjának magyar változata (1967-től) a szocializmus eszmei alapjait volt hivatva népszerűsíteni. A hatvanas évektől kezdve a *Magyar Szó* hétköznapi számai 16–20, vasárnapi számai 24–32, ünnepi számai pedig 36–48 oldalon jelentek meg. A vidéki mutációkkal együtt a lap olykor hétköznap is elérte a 32–36 oldalas terjedelmet. Ideológiai műhelye a belpolitikai és a művelődési rovata volt, és – ugyancsak Kalapis Zoltán meglátása szerint – „belső munkatársainak hosszú sorából kerültek ki (…) azok, akik nélkül nehezen lehetne megírni a jugoszláviai magyarság teljesebb szellemtörténetét, akik hozzátartoztak, vagy még ma is hozzátartoznak az irodalmi élethez, tudományossághoz, a művelődés- és helytörténetíráshoz, pedagógiához”.[102]

Ebben az összetettségében a hetven éves *Magyar Szó* a délvidéki magyarság kisebbségi történetének talán a legfontosabb krónikája – mindazzal együtt, amiről hírt adott, és mindazzal együtt, amit elhallgatott. A titói korszakban – bár a fejléce alatt sokáig a Vajdasági Népfront napilapja volt olvasható – erőteljesen a Kommunista Párt irányítása alatt állt. 1980 után a haldokló Jugoszlávia politikája erősen rányomta bélyegét, majd sorsa a miloševići diktatúra és a délszláv háborúk történetével forrt össze.

> „A Magyar Szóban – írta gyakran idézett számvetésében Kalapis Zoltán – az elmúlt fél évszázad alatt – a szocializmus, az egypártrendszerű parancsuralom, vagy ha úgy tetszik, az egyszólamúság korában – több-kevesebb intenzitással, néha láthatóan, legtöbbször azonban suba alatt, két áramlat, két felfogás viaskodott egymással: a »hivatalos« vonal, a pártban is erősen ható dogmatikus szárny, az erőszakos, ellentmondást nem tűrő, az öncenzúrát messzemenően alkalmazó szemlélet, az osztályharc kemény, megszállott képviselői és a liberálisok, a demokrácia felé hajlók, az olvasóközpontúság, a szabadabb fogalmazás, a népi szolgálat hívei között.”[103] Ezzel együtt is úgy látta: „A szerkesztőség nagyobbik, vagy talán inkább a legbefolyásosabb része, az internacionalizmus eszméjétől áthatva, valóban viszolygott minden »magyarkodás«-tól, sőt a magyarság érdekeivel ellenkező cikkeket is írt, azoknak viszont, akik valamilyen formában megpróbálták megfogalmazni a nemzetiségi politikai fonákságait, kegyetlenül nekimentek, még a legártatlanabb kísérletet is elfojtották.”

Olykor az elvetemültségig megszállott erők is pusztították a lapot. Kalapis Zoltán a napilap egyik hírhedt, a pártfegyelemnek az elmebajig megszállott főszerkesztőjét, Erdélyi Károlyt „önhitt politikus”-nak nevezte, aki Összefoglaló a Magyar Szó szerkesztéspolitikai koncepciójának végrehajtásáról 1977-től *1981-ig* című, 1980 decemberében papírra vetett helyzetértékelésben így fogalmazott: „Nem szabad túlértékelni a lap szerepét. Az elkötelezett dolgozóközpontú napilap is csak része a politikai rendszernek.” Nyíltan kimondta, hogy

> „az akcióprogramok korlátoznak is, ez egyik alapvető rendeltetésük. Azzal, hogy igyekeznek a társadalom szervezett szubjektív erőinek megmozdulásait széleskörűen és alkotóan kibontakoztatni a lap hasábjain is, leszűkítik, vagy teljesen lehetetlenné teszik az olyan megnyilvánulásokat, elképzeléseket, amelyek nem az elfogadott politikát és céljait szolgálják. […] A szerkesztőség dolgozóinak nagy többsége folyamatosan felsorakozott az akcióprogramok mögött, a differenciálódás tehát egyre erőteljesebbé vált, ami mélyreható változásokat hozott. Nem történt meg ugyan az akcióprogramok

102 Kalapis (1994): 114.
103 Uo. 108.

nyílt elvetése, de ki milyen mértékben tette és teszi őket a magáévá, az a nyilatkozatok és a tettek közötti különbségből mindenkor bizonyíthatóan kiderül. Meg nem értésről, de ellenállásról is kell szólnunk."[104]

Erdélyi Károly ezzel a meggyőződésével az osztályharcos proletár-ideológia ősbozótosába tévedve – mint a *Szabad Vajdaság* idejében – az uniformizálódást tekintette a legfőbb erénynek, és a „társadalom szervezett szubjektív erői"-nek fórumává kívánta lefokozni a napilapot. A Tito utáni korszak rémületének előrevetülő árnyékában ez visszatérést jelentett a dogmatizmus ősködének állapotába, melyről a nem kevésbé dogmatikus Bogdánfi Sándor 1985-ben, a negyven éves lapot méltatva így beszélt:

„Amellett, hogy érvényre juttatja a JKP programelveit és politikáját, a Magyar Szó nemcsak hírközlő, nemcsak közvélemény-formáló szerepet tölt be, hanem mozgósít is, aktív résztvevője a társadalmi és politikai folyamatoknak, és felelős a folyamatok alakulásáért. Hatása tehát túlhalad az általános ismeretterjesztő kereteken, s a dolgozó ember felszabadítását, humanizálását szolgálja."[105]

Holott a dolgozó ember már felszabadult, és végre élni szeretett volna a szabadságával. De ettől a szabadságtól akkoriban egyre többen féltek.

Mindezek ismeretében fölmerül a kérdés: vajon a jugoszláviai egypártrendszer idején, az 1944–1989 közötti időkben a jugoszláviai magyarság ügyét szolgálta-e a *Magyar Szó*? Segítette-e a közösséget a boldogulásában, az útkeresésében, jogainak érvényesítésében? Mivel járult hozzá a kommunista pártfegyelemnek alávetett napilap a délvidéki magyarság megmaradásához és boldogulásához? Kétségtelen, hogy a *Magyar Szó*, magyar nyelven tájékoztatta a kezdetben félmilliónyi, majd egyre fogyatkozó olvasóit. Ám az is bizonyos, hogy az egypártrendszer idején a nemzeti létkérdések elfedésével és elhallgatásával jelentősen hozzájárult a magyar közösség talajvesztéséhez, tanácstalanságához és megfogyatkozásához. Azzal, hogy esetenként akadályozta a nemzeti történelemmel és a közösségi hagyományokkal kapcsolatos kérdések fölvetését, mérhetetlen károkat okozott az olvasóinak. Mindamellett az ideológiai leszámolások pódiuma és fóruma is a *Magyar Szó* volt. 1976-ban, a zentai „kísérleti színpad ügye" (Vicei Károlyék bebörtönzése) kapcsán az akkori főszerkesztő, Petkovics Kálmán az újságírói angazsáltság hőfokát kifogásolta:

„a nemzeti egyenjogúság osztályalapon való fejlesztéséről sem írtunk eleget. Ez vonatkozik a Magyar Szóra, Létünkre, Képes Ifjúságra, Hídra, egyszóval majdnem minden kiadványunkra. Még a Magyar Szó ideológiai rovatára, a Kilátóra is. A nevezetes zentai példa – az úgynevezett kísérleti színpad körüli bonyodalom – bebizonyította, hogy néhány magas rajtalapú újságíró vonakodik az ilyen témáktól! Van, aki túlságosan kíméli a nevét és keresztnevét ebben a harcban. Ez a nacionalizmus iránti engedékenység jele. Anarcholiberalista hagyaték. […] A liberalizmus csődtömegének maradványai házunk táján is fellelhetők. Ide tartozik a csoportharc, a cselszövések, az önigazgatás értékrendjének kispolgári devalválása. A pletykák félretájékoztatások, célzatos félremagyarázások alakjában hemzsegnek körülöttünk. Az eszmei semlegesség sem ritka tünet."[106]

104 Erdélyi: 4. .

105 Bogdánfi: 62–63.

106 Petkovics Kálmán jelentése a Forum munkástanácsának az 1976. évről. Idézi Erdélyi Károly nevezett helyzetértékelésében, 1980. december 1. 2–3.

A *Magyar Szó* az ideológia védelmezőjének szerepében tetszelegve, a Kommunista Párt biztos bástyájaként mindenkor terepet biztosított a politikai leszámolásoknak is: 1976-ban a zentai színházügy idején, 1981-ben a magyarkanizsai „orgonaügy" során (amikor a középiskolai tanárok a templomban hallgatták orgonaszakos diákjuk vizsgahangversenyét), 1983-ban az Új Symposionnal történt leszámoláskor, és 1985-ben az óbecsei egyházi kiadvány ügyészi betiltása során is.

Az Erdélyi-korszak szakmai és morális tekintetben egyaránt nagy károkat okozott a jugoszláviai magyar újságírásnak (és a közéletnek), de a főszerkesztőnek olykor a bolseviki elszántságra emlékeztető tetteivel sem sikerült lehetetlenné tenni „a szerkesztőségben mélyen gyökerező liberális, demokratikus jellegű, a népi szolgálat jegyében fogant vonulatokat". Az ő idejében, ha megtépázva is, de „tovább bővültek az olyan újságírói életművek, amelyek nélkül az itteni magyarság teljesebb szellemtörténetét nehéz lenne megírni, sőt még újabbak is létrejöttek."[107] A *Magyar Szó* belső és külső – rendszeresen bedolgozó – munkatársainak életműve beépült a délvidéki magyarság irodalmába, tudományos életébe és kultúrtörténetébe: nincs olyan írástudó, akinek a lap hosszabb-rövidebb ideig ne biztosított volna megjelenési lehetőséget. Önmagában is kortörténeti dokumentum, hogy három emberöltőnyi értelmiséginek volt a szellemi otthona.[108] A Magyar Szó egykori főszerkesztői Kek Zsigmond (1944–1948), Rehák László (1948–1957), Vébel Lajos (1957–1963), Varga László (1963–1967), Vukovics Géza (1967–1973), Kalapis Zoltán (1973–1975), Petkovics Kálmán (1975–1976), Erdélyi Károly (1976–1985) és Sinkovits Péter (1985–1989) voltak, az ő irányításukkal töltötte be a (politikai) küldetését.

2.2. *7 Nap*: „Írtam mindenről, amit szocializmusnak hívnak"

A *7 Nap* első száma 1946. április 5-én, tizenkét oldalon, ötezer példányban jelent meg Újvidéken, ahol a hetilapot hét éven át – egészen 1953. március 1-jéig – szerkesztették és nyomtatták, ezt követően került csak át Szabadkára, amelynek utolsó hat évtizedével a hírlap szorosan összeforrt. Megjelenését napokkal korábban, 1946. március 24-én a *Magyar Szó* így harangozta be: az új, demokratikus Jugoszlávia gazdasági és kulturális viszonyaink rendeződésével és fejlődésének nagy lendületével a sajtó terén is újabb igények jelentkeztek, „a magyar dolgozóknak régi óhajuk egy magyar nyelvű szakszervezeti közlöny megindítása, melynek hiányát lépten-nyomon érezzük". A cikk írója részletesen kifejtette, az új Jugoszlávia politikai üzenete a *Magyar Szó* révén naponta eljut a magyarsághoz, hiányzik azonban a magyar nyelven írt jó novella, a jó regény, s az olvasók szívesen olvasnának érdekes riportot, vagy ismeretterjesztő cikkeket is. Nincs, aki foglalkozna a falusi lakosság gondjaival, a földművelés és állattenyésztés időszerű kérdéseivel, és nincs, aki tanáccsal látná el a dolgozó nőket.[109] És egyáltalán:

107 Kalapis (1994): 150.

108 A napilap megjelenésének 45 éves jubileuma alkalmából A főszerkesztők írják címmel nyolcan emlékeztek főszerkesztői tényekedésükre. Rehák László: Húsztagú szerkesztőséggel (1948–1957); Vébel Lajos: Színt a szürkeségbe (1957–1963); Varga László: Dagadó vitorlákkal (1963–1967); Vukovics Géza: Állandó távlat (1967–1973); Kalapis Zoltán: Marad a fohászkodás (1973–1975); Petkovics Kálmán: Talán igaz sem volt… (1975–1976); Erdélyi Károly: Adósság; (1976–1985); Sinkovits Péter: Egy könyv – és sok más minden (1985–1989). *Magyar Szó*, 1989. december 24. 10–11.

109 Rövidesen megindul a vajdasági magyar hetilap. *Magyar Szó*, 1946. március 24. 2.

napilapunkon kívül nincs olyan magyar nyelven megjelenő sajtótermék, amely a magyarságnak irányt mutatna a demokrácia építésekor. Mindezen csokorba foglalt igényeknek és elvárásoknak fog eleget tenni az új hetilapja, a *7 Nap*.

A kor ideológiai elvárásainak megfelelően, első számának első oldalán Tito-idézet emlékeztette az olvasókat a „felszabadító háború" befejezését követően létrejött nemzetközi helyzet összetett jellegére.

> „E bonyolult helyzet a világbéke megszilárdításának ügyében a békeszerető és demokratikus erőktől óriási erőfeszítéseket követel. Hitler Németországa, az úgynevezett tengely és csatlósai fölött teljes katonai győzelmet arattunk, de egyes országokban a fasizmus még mindig él, s egyes szövetséges országokban hathatós támasza van azokban a reakciós urakban, akik a katonai győzelem eredményével nincsenek megelégedve, akiknek a kisnemzetek függetlensége nincs ínyükre, s akiknek baj a demokratizálódás és a széles néprétegeknek győzelme országunk reakciója felett."

Vagyis: az osztályharc fokozott éberséget követelt az írás magyar embereitől is, és harci helyzetbe került az, aki tevékeny szerepet vállalt a sajtó világában. Hogy mindezzel tisztában volt maga a hetilap is, kiderül az első szám első oldalán közölt *Beköszöntő*ből:

> „A vajdasági dolgozó magyarság politikai napilapja, a Magyar Szó, és ideológiai havi folyóirata, a Híd után, mint azok szerves kiegészítője, a mai nappal megindult e lapok tájékoztató, oktató és szórakoztató testvérlapja is. A 7 Napot, amelynek hiányát már régóta érezzük, a testvériség jegyében a Népfront segítő keze teremtette meg. A lehetőségeket a népi szabadságjogok adták meg hozzá. Az írott magyar szónak ez az újabb fejlődése egy újabb lépés azon az úton, amelyet új alkotmányunk szélesen kitár Jugoszlávia minden népe előtt. A sajtószabadság, mint a politikai szabadságjogok egyik pillére, a magyar sajtónak is szabad kereteket teremtett, amelyeket kitölteni és kiaknázni a magyarság – a dolgozó magyarság feladata."[110]

A *Magyar Szó* 1946. április 7-én üdvözölte a *7 Nap*ot, megjelenését újabb jelentős állomásnak tekintette a vajdasági magyar sajtó történetében. Kiemelte: az a tény, hogy egyre több magyar nyelvű kiadvány jut el az olvasóhoz, nemcsak a kevés számú magyar újságíró sikerét jelenti, hanem elsősorban a szocialista termelés és az újjáépítés diadalát. „Abban a munkaversenyben, amit írók és újságírók folytatnak együtt a városok és falvak munkásságával, komoly sikert jelent a 7 Nap" – írta a napilap.

A hetilap indulásának, kibontakozásának körülményeit, és későbbi – több évtizedes – történetét két egykori főszerkesztője, Kolozsi Tibor és Petkovics Kálmán is megírta, a monográfiáknál mégis sokkal színesebbek és főleg tanulságosabbak az évfordulós visszaemlékezések. Dési Ábel (Sárkány Szilveszter), aki teljes alkotói pályáját a *7 Nap* újságírójaként töltötte el, *Emlékezés az indulásra* című írásában fölidézte a háború utáni lapkészítés szegényes körülményeit: a szerkesztőség az első példányok megjelenésekor mindössze három emberből állt. A főszerkesztő Hock Rezső, tengernyi elfoglaltsága miatt csak néha fordult be az egyébként is szűkös kis szobába. „A lap igazi szerkesztője, fordítója, írója és mindenese Dudás Kálmán, a költő és műfordító volt, és mellette ott volt egy kedves és szorgalmas gépírónő, a Marika." A hetilap többi munkatársa – külsősként – a *Magyar Szó* embereiből került ki, az induláskor

110 Beköszöntő. *7 Nap*, 1946. április 5. 1.

Gál László, Majtényi Mihály, Sulhóf József, Thurzó Lajos és Kolozsi Tibor alaposan kivette a részét a munkából. „Akkor természetes dolog volt, hogy mindenki egész nap dolgozik, és egyszerre többféle munkát is végez" – idézte föl emlékeit Dési Ábel.[111]

> „A szerkesztés és a felelősség a szó legszorosabb értelmében egyszemélyi volt – emlékezett ugyancsak az indulásra az akkori főszerkesztő Hock Rezső, aki előzőleg a tartományi belügyi megbízott és a szociálpolitikai megbízott helyettese volt. – Egyedül az Agitprop nyújtott segítséget azzal, hogy megjelenés előtt láttamoztatta a lap tartalmát, amit mi abban az időben természetesnek találtunk, és talán szükséges is volt. De hogy mit nyújtunk be láttamozásra, azt a főszerkesztőnek kellett összeszerkesztenie, megírását megszerveznie, a szedést a nyomdától kiharcolnia, a hozzá való papírost Kollin Jóskától, a Slobodna Vojvodina vállalat mindenes titkárától (…) kizsarolnia."[112]

A *7 Nap* Újvidéki korszakának első fő- és felelős szerkesztője Hock Rezső nem egészen egy évig állt a lap élén, már 1947 márciusában kinevezték őt a szabadkai színház igazgatójának. A neve ugyan egészen 1948 augusztusáig a címlapon szerepelt, ekkor azonban már érdemben Steinitz Tibor – aki 1945–1946-ban már dolgozott a *Magyar Szó* szerkesztőségében – felügyelte a lapot. Négy évtizeddel később született *Köntöst változtatott, köpönyeget nem forgatott* című számvetésében úgy értékelte: „A 7 Nap kezdettől fogva rendhagyó jelenség volt. Egyéni színt képviselt sajtónkban, és sajátos hangot. Világos és érthető köznyelven szólt olvasóihoz, a meghonosodó szürke szólamok zsolozsmázása helyett." A lapnak volt bátorsága, hogy szembeszegüljön illetékes helyek követeléseivel, a hogy frontnyelvet száműzze a közölt írásokból.[113]

A *7 Nap* azonban újvidéki évei során mindvégig kereste sajátos arculatát, miközben nem egy esetben a megszűnés határára sodródott. 1950. szeptember 20-án bejelentették: október elejétől bővült terjedelemmel, változatosabb tartalommal, képes lap lesz a közlöny, ám ez a kezdeményezés sem bizonyult sikeresnek: az újságírók addigi riportjai, színes írásai sorra elmaradtak, helyüket a képes oldalak igyekeztek betölteni – sikertelenül. Az alapító, a Szocialista Szövetség tartományi vezetése fölismerte, ahhoz, hogy a lap életben maradjon, új közeget kell találni a számára. S az elhatározás nyomán a *7 Nap*ot áthelyezték Szabadkára. A döntés idővel helyesnek bizonyult, az észak-bácskai centrum körülményei és adottságai, a tömbmagyarság közössége kellett ahhoz, hogy a magyar hetilap magára találjon. Az 1953. március 1-jén megjelent első szabadkai számban Nagy Ferenc, a lap igazgatója *A 7 Nap Szabadkán* című vezércikkében kifejtette:

> „A lap áthelyezésénél különböző szempontok játszottak közre. A jugoszláviai magyarság jelentős része Észak-Bácskában él. Az átköltözés ezért annyit jelent, hogy közelebb kerültünk a társadalmi életünk folyamán felmerülő problémákhoz, amelyeknek megoldása terén magyar viszonylatban a 7 Nap már eddig is jelentős munkát végzett. Ily módon ezentúl még jobban megfelelhetünk majd a sajtóra háruló fontos nevelő feladatnak a szocializmus építésében. Szabadkán különösen a múlt év folyamán jelentkezett érezhető törekvés egy magyar lap kiadására. Most tehát egy világosan kifejezett társadalmi igény teljesült, természetesen amennyiben jószándékú, ha nem elszigetelődő törekvésről van szó."[114]

111 Dési: 43.
112 Hock: 52.
113 Steinitz: 53.
114 Nagy: 1.

A *7 Nap* újvidéki korszaka ezzel lezárult, s hogy jó döntés volt a változtatás, az is bizonyítja, hogy a példányszám rövid idő alatt 8500-ra ugrott. Kolozsi Tibor úgy vélte, a *7 Nap* Szabadkára költözése után vált közlönyből valódi politikai jellegű hetilappá.[115] A magyarság szellemi központjában, a mindaddig sajtó nélkül vergődő Szabadkán az olvasók jól fogadták a hetilapot. Egy ideig még Steinitz Tibor maradt a főszerkesztő, de hamarosan Nagy Ferenc vette át tőle a posztot, mellette Lévay Endre és Juhász Géza készítették a lapot, Gál László és Braun István külső munkatársak maradtak. Ekkoriban – az 1950-es évek második felében – jelentkezett Bori Imre, Sárkány Szilveszter (Dési Ábel), Dévavári (Dér) Zoltán, Burkus Valéria és sokan mások, akik majd hosszú évtizedekig meghatározzák a *7 Nap* arculatát. Kolozsi Tibor idézett tanulmányában a lap népszerűségét elemezve rámutatott: a lap különösen népszerű volt az értelmiség körében, erre vall, hogy a *7 Nap* olvasóinak 87 százaléka olvasta a *Magyar Szó*t is, 79 százalékának pedig volt rádiója is, mindez mégsem jelentett akadályt, hogy 1970 elején a példányszám elérje a 35.000-et. Sajátos volt az olvasók területi eloszlása: Észak-Bácskában 23.770 (csak Szabadkán 8000); Közép-Bánátban 3108; Közép-Bácskában 2808; Észak-Bánátban 2020; Dél-Bácskában 652; Dél-Bánátban pedig 489 olvasója várta a lap pénteki megjelenését.[116] Ezért mondhatta a *7 Nap* negyven éves évfordulóján Biacsi Antal, az aktuális fő- és felelős szerkesztő: „A negyvenéves fejlődés nemcsak minőségi, hanem mennyiségi is."[117]

A *7 Nap* útját, történetét és kibontakozását döntően meghatározta Kolozsi Tibor, akit az alapító 1956. szeptember 16-án nevezett ki főszerkesztőnek a lap élére, és 1971 szeptemberében történt nyugdíjba vonulásáig – másfél évtizeden át – töltötte be ezt a tisztséget. A toll tapasztalt embere volt ő, első versei 1931-ben a szabadkai diáklapban, az Őrtűzben, novellái pedig a *Kalangyá*ban jelentek meg. 1934–1941 között a *Híd*ban olykor Soós Tibor néven publikált.[118] A háború előtt ő is Fenyves Ferenc lapjánál, a *Napló*nál volt újságíró, ahol alkalma volt megismerni a polgári sajtó intézményét, és annak szakmai-műfaji meghatározottságát. 1946 után azon kiválasztottak sorába tartozott, akikre az új hatalom rábízta a jugoszláviai magyar sajtó és az újság megteremtését. A *Szabad Vajdaság*hoz Laták Istvánnal és Sulhóf Józseffel együtt csatlakozott, de a „mindenesek társaságának" tagjaként írásaival szerepelt a *Magyar Szó*ban, a *7 Nap*ban és a *Dolgozók*ban is. 1947-ben az első magyar nyelven megjelent kötetben, a *Téglák, barázdák* című antológiában elbeszélésével szerepelt. Pályája során írt elbeszéléseket és regényeket is, maradandót azonban Szabadka sajtótörténetét összefoglaló két hatalmas kötetével A *Szabadkai sajtó 1848–1919* (1973) és *Szabadkai sajtó 1919–1945* (1979) című munkájával alkotott. Rövid életrajzát Barácius Zoltán foglalta össze.[119]

Az 1946. április 5-től 1953. március 1-jéig Újvidéken szerkesztett lap felelős szerkesztői Hock Rezső (1946–1948) és Steinitz Tibor (1948–1952) voltak. 1953. augusztus 23-a és 1956. szeptember 16-a között Nagy Ferenc felelős szerkesztőként jegyezte a *7 Nap*ot, 1956. szeptember 16-án Grósz György került az igazgató és a felelős szerkesztő posztjára, Kolozsi Tibort pedig főszerkesztővé nevezte ki az alapító (1956–1971). 1970. november 27-től Petkovics Kálmán a fő- és felelős szerkesztő helyettese. 1971 szeptemberében Kolozsi Tibor

115 Kolozsi (1971): 33–36. 42.
116 Uo. 52. 56–58.
117 Biacsi: 5.
118 Pató (1976): 270.
119 Barácius: 33.

nyugdíjba vonult, helyére a szerkesztőség és a kiadói tanács indítványára, fő- és felelős szerkesztői minőségben 1972. február 8-án Petkovics Kálmánt nevezte ki az alapító (1972–1974). Az igazgató Grósz György maradt. A fő- és felelős szerkesztő helyettese 1972. április 28-ától Brenner János lett. 1975. január 1-jén, Petkovics Kálmán távozását követően, ideiglenesen Grósz György igazgató lett a lap ügyvezető fő- és felelős szerkesztője, helyettese Brenner János és Mészáros Zakariás. 1975. október 22-től Brenner János lett a fő- és felelős szerkesztő (1975–1979), helyettese Mészáros Zakariás. Grósz György továbbra is maradt az igazgató. 1977. február 18-án Grósz György több mint húszévi szolgálat után megvált a *7 Nap*tól, távozása után Fejes Szilveszter lett a vállalat igazgatója. 1979 novemberében Mészáros Zakariást nevezték ki fő- és felelős szerkesztővé (1979–1984). 1984. február 10-étől Biacsi Antal a fő- és felelős szerkesztő (1984–1990). A pártkatonáknak e fegyelmezett seregét látva nem tűnik véletlennek, hogy az igazgató Fejes Szilveszter a negyven éves *7 Nap* jubileumi számában kihangsúlyozta: „A 7 Nap, mint Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének sajtószerve nagy lendülettel küzdött és küzd a JKSZ programjában kitűzött és a JKSZ Központi Bizottságának, meg a VKSZ Tartományi Bizottságának határozataiban megfogalmazott hosszú lejáratú gazdaságszilárdítási célok megvalósításáért."[120] Ennek érdekében tevékenykedtek igazgatóként, fő- és felelős szerkesztőként, valamint a kiadói tanács elnöke és tagjaként azok a pártkatonák, akik 1989-ig, a kommunizmus bukásáig eredendően meghatározták a lap arculatát és szellemiségét. Ugyanezen az évfordulón Milenko Beljanski, a *7 Nap* két évtizedes zombori munkatársa az önmagának föltett kérdésre, hogy „miről írtam"? – így válaszolt: „Írtam mindenről, amit szocializmusnak hívnak."[121]

A párt, a népfront és a szakszervezetek felügyelte kiadói tanács, és az általuk alkalmasnak vélt – mindenkor pártfeladatot teljesítő – főszerkesztő hajthatatlan következetességgel irányította a *7 Nap*, és hozzá hasonlóan valamennyi sajtóorgánum tevékenységét. Valahol e mozgalmi életbe ágyazottan végezte a munkáját az újságíró, akinek feladata volt az olvasó megszólítása, gondjainak megjelenítése, olykor még országépítő céljainak a meghatározása is. Hogy a kommunista hatalom Jugoszláviában hogyan tekintett az olvasóra, kiderült Mészáros Zakariás vezércikkéből, amelyben a hetilap ötvenezer feletti példányszámát ünnepelte. A jelentős eredményt a *7 Nap* a politikai rendszer szerves részeként érte el, éltető erejét azonban mindig az olvasó jelentette.

> „Az olvasó, aki összetett társadalmi munkát végez, aki anyagi javakat termel, önigazgat, társadalmi-politikai tevékenységet fejt ki, aki ápolja és fejleszti a testvériséget és egységet, az együvé tartozást, az elnemkötelezettséget, a népfelszabadító háború és a forradalom vívmányait, aki új társadalmat: a szocialista önigazgatású társadalmat építi legtöbbször igen bonyolult körülmények között."[122]

A kommunizmus 1989-ben bekövetkezett bukásáig a sajtó Jugoszláviában is ebben a tömény megtévesztésben és vaskos hazugságban vélte megtalálni a maga helyét, miközben egyetlen őszinte mondata nem volt arról a kiszolgáltatottságról, amelyben az alattvaló tömegek tengették életüket. Közéleti küzdelmekről írt akkor, amikor a pártfegyelem érvényesült, akciókban látta a jövő építésének egyetlen lehetséges útját akkor, amikor a politika eltéko-

120 Fejes: 4.
121 Beljanski: 8–9.
122 Mészáros (1983): 1.

zolta a gazdasági erőforrások maradékát is. Íme egy kiragadott csokor a hetilap politikai tárcarovatából: Dr. Mirnics József *A fasiszta megszállás Bánátban és Bácskában* (1965), Živan Kumanov *A népfelszabadító mozgalom Észak-Bácskában* (1965), Dr. Rehák László *Az 1968-as alkotmánymódosítás önigazgatási társadalmi tartalma* (1968), Boško Krunić A *párt hatvanadik évfordulójára* (1979), Milenko Beljanski *A fasizmus ellen* (1979) és *A zombori munkásmozgalom* (1979), Urbán János *A forradalmár tanító* (1979), Boško Kovačević *Tito a nemzetiségi kérdésről* (1980). Ez volt a magyar hetilap, amely elsőrendű feladatának a nemzeti egyenjogúság önigazgatási alapon való elmélyítését tekintette.

Kivételes pillanata volt a *7 Nap* korai történetének Fehér Ferenc *Jugoszláviai magyar írók* című sorozata, amely 1971. november 12-én indult és 1973. március 9-én ért véget, s amelynek keretében a kiváló költő és publicista összesen hetven magyar írót mutatott be. 1975-től azután végre, szűkre szabott négy oldalon *Forrás* címen helyet kapott a lapban a művelődési rovata is, ahol már színvonalasabb könyvismertetők, színházi és zenei kritikák is megjelenhettek. 1975. december 26-án a megújult *7 Nap* 32 újságoldalon 14 kis oldalas melléklettel jelent meg. Őt évvel később, 1980. február 22-én elhagyta a szabadkai Birografika nyomdáját a kettős újság első száma, amelyben a *Melléklet* egyre meghatározóbb szerepet játszott. A megszokott lapterjedelmű „anyalapból" egyre több rovat, gyarapodva és gazdagodva került át a *Melléklet*be. 1984. április 6-án a *7 Nap* magazinszerű formában, 68 oldalon jelent meg, s ezt a formáját – a viharos 1990-es évek után – a polgári újságírás hagyományaihoz visszatérve, ma is őrzi.

2.3. Dolgozók: „az igazi demokrácia hazájában"

1947. november 13-án jelent meg a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Vajdasági Tanácsa magyar nyelvű hetilapja a *Dolgozók* első száma. Az ország munkásai a szakszervezetek országos értekezletére készültek, bokréta volt hát az új sajtóorgánum az épülő szocializmus kalapján. Brindza Károly, a munkásmozgalom jeles alakja (aláírás nélküli) főszerkesztői beköszöntőjében hangsúlyozta: hogy a magyar munkásság is hetilapot kapott, arra „csak az igazi demokrácia hazájában kerülhetett sor, abban az országban, ahol ismeretlen fogalom a nemzetiségek sanyargatása, hol törvény üldözi a nemzetiségi túlkapásokat és a sovinizmust, ahol nem csak lehetővé teszik, de szívvel-lélekkel segítik is a nemzeti kisebbségek kulturális fejlődését."[123] A boldogabb élet reményét sugallta az a rengeteg beszámoló is, mely az országépítés sikereiről szólt: gyárak, üzemek, hidak és vasútvonalak, városrészek újjáépítői, bányászok és földművesek fogadalmaitól és eredményeitől volt hangos az ország, s a híradások megtöltötték a *Dolgozók* oldalait is. Az első évforduló adott először alkalmat a visszatekintésre: „Nagy ipari központjainkban ma már nincsen egyetlen üzem sem, ahol nem olvasnák a Dolgozókat. Eredményünk, hogy több mint tízezer előfizetőnk és jóval több olvasónk előtt magyar nyelven segítettük megérteni a világ eseményeit."[124]

Mégis, minden derűs előrejelzés és optimista előretekintés ellenére, a szakszervezeti hetilap hosszú éveken át nem találta meg a maga helyét a jugoszláviai magyar sajtó világában. Az indulás éveiben a cikkeket többnyire azok írták, akik a *Magyar Szó*, a *7 Nap* és a *Híd* oldalain is megjelentek: a kontraszelektív politikai érdekérvényesítés erősen megválogatta, kik szere-

123 Brindza Károly beköszöntője: Boldogabb élet és derűs jövő. *Dolgozók*; 1947. november 13. 1.
124 Matuska (1990): 12.

pelhetnek a sajtóban. A megjelenése meg-megszakadt – voltak esetek, amikor hosszabb ideig tetszhalottja volt a szakszervezeti szándéknak – majd változott a fejléc, a formátum. A *Dolgozók* sok botladozás után akkor talált magára, amikor a hatvanas évek elején sikerült maga köré gyűjtenie kiváló írók egy csoportját: „a gyönyörű írásokat, a ragyogó riportokat" ekkor már Sinkó Ervin, Gál László, Laták István, B. Szabó György, Petkovics Kálmán, Majtényi Mihály, Herceg János, Németh István, Fehér Ferenc és mások írták.[125] Akadt olyan gyár, ahol a szakszervezet minden munkás számára előfizetett a lapra, talán ezért történhetett meg, hogy amikor a magyar munkások tömegesen vállaltak munkát a nyugati és tengerentúli országokban, a *Dolgozók* ismét válságba került.[126] 1979. november 29-én színes borítóval jelent meg a *Hétvége* című melléklete, ami azután nagy szerepet játszott abban, hogy a nyolcvanas években végre olvasmányos és népszerű magazinná érett a lap. Példányszáma fénykorában meghaladta a húszezret. Története során hét főszerkesztő – Brindza Károly (1947–1950), Kizúr András (1950–1955), Kovács András (1955–1958), Bogdánfi Sándor (1958–1964), Lukó András (1964–1968), Szabó Gábor (1968–1972), ismét Bogdánfi Sándor (1972–1980), Polyvás József (1980–1990) – fáradozott azon, hogy a *Dolgozók* a küldetésének megfeleljen.

Azután az ország nyolcvanas évekbeli hosszú haldoklása, majd az 1990-ben történt összeomlása majdnem maga alá temette a lapot. 1990. május 4-én a *Magyar Szó* a hetedik oldalán arról tudósított, hogy *Nem jelenik meg a Dolgozók, a Képes Ifjúság, a Jó pajtás és a Mézeskalács*. (Akkoriban szűntek meg sorra a *Magyar Szó* heti, vidéki mellékletei is.) *Leírtak bennünket* – írta egy pedagógus, Péter Klára a *Magyar Szó*hoz intézett levelében, amikor végleg bizonyossá vált a *Jó Pajtás* című gyermeklap megszűnése:

> „Egyszerűen leírtak bennünket, mint egy leltári tárgyat: nincs többé, nincs rá szükség. Hogy miért bennünket? Mert ezek az újságok mi vagyunk. A gyerekkorunk, a gyerekeink, a tanítványaink; a régi és a napokban születő kultúránk mindene, hozzánk tartozó morzsája. Része az anyanyelvünknek, létezésünknek anyanyelvi gondolkodásunknak. És szerves része az oktatásunknak. […] Megszégyenítve és megsemmisítve érzem magam kollégáimmal és tanítványaimmal együtt. […] Tagja vagyok ennek a társadalomnak, melynek normái és szabályai vannak, és mint pedagógus, kiemelt társadalmi tevékenységet végzek. És kiveszik a kezemből az egyetlen eszközt, támaszt, segítséget, amit a nagyon szerény tartalmú tankönyvön kívül még az oktatásban felhasználhatok. Hát mi ez, ha nem megsemmisítés?"[127]

Íme a bizonyság: Jugoszlávia először kultúrájában, másodszor pedig a frontokon halt meg. Ebben a helyzetben sem politikai szándék nem volt a magyar lapok megjelentetésére, sem az anyagi forrásokkal nem rendelkezett az ország. A gazdasági összeomlás során az infláció a kultúra költségeit is jóval gyorsabban növesztette, mint ahogyan a forrásokat feltölthették volna. A *Dolgozók* akkor került végveszélybe, amikor az 500 százalékos infláció mellett a lap előállítása már 1,7 milliárd dinárba kerül. Csak 1988-ban 1500 százalékkal drágult a papír.[128] A könyv- és lapkiadó munkaszervezet belső tájékoztatója, a *Forum* cikkírója kérdéseket fogalmazott meg:

125 Csorba: 7.
126 Pató (1990): 7.
127 Péter: 8.
128 T. K. J.: 7.

„Ki vállalhatja magára a felelősséget, hogy eltemet egy négy évtizedes múltra visszatekintő magyar nyelvű munkáslapot? A szerkesztőség ilyen politikai felelősséget nem vállalhat magára, és a Forum munkaszervezet sem. A Tartományi Szakszervezeti Tanácsé a felelősség, a munkásosztály érdekvédelmi szervezetéé? A döntő szót még nem mondta ki senki sem."[129]

Hol volt már akkor a józan mérlegelés, vagy a megfontolt érvelés lehetősége?

Voltak, akik úgy látták, hogy a korábbi létbiztonság a pártállam felszámolásával megszűnik ugyan, de a piacgazdaság elhozza a szabad vállalkozás lehetőségét, ami a tájékoztatásban és a művészi alkotótevékenység területén a valódi értékek létrehozásával fog érvényesülni. Az elkövetkező időkben a közönség támogatása döntő jelentőségűvé válik, „a gazdaság piacorientáltsága mellett létrejön egy közönségorientáltságú művészeti és tájékoztatási tevékenység" is. A jövőben nem képzelhető el az a belterjes irodalom, amely hírlapot, folyóiratot és könyvet csak a raktároknak termel, s amelyben az újságok a hatalom szócsöveként működnek. Az újságoknak önmagukat újra kell építeniük. „Mert akár jogállam, akár nemzetállam lép is a pártállam helyébe, az elmúlt időszakban annyit hangoztatott tényleges, közérthető és naprakész tájékoztatás előtt valójában most nyílnak meg a távlatok, amikor a pártirányítás és az állam atyáskodása helyére a valódi demokrácia és az »élcsapat« vezető rétegének a voluntarizmusától magszabadult népakarat lép" – írta Zentáról Szloboda János tanár úr.[130]

Hamar kiderült azonban, hogy a *Dolgozók* sem tartozik azon lapok közé, amelynek a megjelenését Vajdaság tartomány kormánya a jövőben pénzelni fogja. Azt persze sehol egy szóval sem mondták, hogy a szakszervezet magyar hetilapjára nem lenne szükség. Sőt, a politikusok rendre kiemelték: éppen ilyen lapot igényelnek az olvasók. Csak pénz nincs a megjelentetésére. A főszerkesztő, Polyvás József egyik vezércikkében így fogalmazott: „Olyan jogokat érvényesítettünk, küzdöttünk ki, amelyek értelmében egyetlen egy nemzetiségi újságot sem lenne szabad felszámolni, főként, ha azokból nincs is olyan sok. […] A nemzetiségek nyelvén nálunk nemigen lehet anyagilag kifizetődő újságot készíteni."[131] Ekkoriban történt, hogy a zentai szakszervezeti körökben a nemzetiségi jogok érvényesítésének hiányát emlegették. Tizenkétezer példányban jelent meg a lap, és negyvenezren olvasták, amikor a feje fölött megkondult a vészharang.

Kezdetben fölmerült, hogy a *Dolgozók* a *7 Nap* mellékleteként fog megjelenni, erről azonban a szerkesztőség hamar lemondott – a hetilap megmentésének újabb lehetőségét keresték. 1990. december első napjaiban a szerkesztőség arról tájékoztatta az olvasóit, hogy Forum–Dolgozók Kft. néven új lapkiadó céget hoztak létre egy magyar nyelvű családi lap megjelentetésére. Tárgyilagos és magas színvonalú tájékoztatást ígértek, amelyen belül a társadalmi-politikai, illetve szórakoztató tartalmak közötti arány 30:70 lenne, ami az olvasóközönségünk elvárásainak is megfelel.[132] A *Dolgozók* utolsó száma 1990. december 13-án jelent meg. A szerkesztőség így búcsúzott a hetilap régi nevétől: a 43 éves lap nem szűnik meg, csak átalakul. „A régi Dolgozókat a szakszervezeti díj, a kisemberek sorsközössége, és olvasni,

129 A Dolgozók nem szűnhet meg. *Forum (a munkaszervezet lapja),* 1989. május 30. 1–2.

130 Szloboda (1990): 8.

131 Polyvás (1990a): 3. Polyvás (1990b): 3.

132 A Dolgozók olvasóihoz és barátaihoz, a Forum–Dolgozók KFT leendő alapítóihoz. *Magyar Szó*, 1990. december 2. 10.

tájékozódni akarása éltette. A Családi Kört egy még tevékenyebb, még szélesebb összefogás hozta létre." Az 1920–1930-as évek polgári sajtó-intézményeinek megszűnése óta először fordult elő a Vajdaságban, hogy több tucat különérdek összefogott egy régi, jól bejáródott, az olvasók által kedvelt és keresett lap megmentéséért, „azért, hogy ne szegényedjen el egyetlen címszóval se a jugoszláviai magyar sajtó."[133] A *Családi Kör* pedig azóta is – immár tizenkét évfolyamával – szolgálja az olvasóit.

2.4. A Híd, mint az ideológiai alapvetés fóruma

A *Híd* folyóirat 1938-tól Mayer Ottmár főszerkesztői irányításával az illegális Jugoszláv Kommunista Párt szócsöve lett, és ettől kezdve a szépirodalom háttérbe szorult, hangneme, stílusa és tartalma osztályharcossá vált, és ezzel a munkásmozgalom szolgálatába szegődött. Pap Pál – voltaképpen Herceg János – Ár ellen című programadó cikke 1938 novemberében jelent meg és egyszerre adott választ mindazoknak, akik árulással vádolták a folyóirat fiatal nemzedékét, kiemelve, hogy a folyóirat valójában most találta meg igazi szerepét, rálépett arra az útra, amelyet – szociális elkötelezettségénél fogva – hivatva volt végigjárni. A történelmi materializmus elvárásainak megfelelően sokat foglalkozott a munkásság és a parasztság gazdasági kiszolgáltatottságának kérdésével, a falvak és a városok fejlődésének gondjaival.

> „Ezek azok a kérdések – olvasható a programadó nyilatkozatban –, amiket csak a szlávsággal és az összes nemzetiségekkel egyetértve oldhatunk meg. És éppen ezért hangsúlyoztuk és hangsúlyozzuk az ittlévő magyarság összetartásának szükségét, az anyanyelv és népi kultúra ápolását és fejlesztését, a nép gazdasági és társadalmi életének hatásosabb megszervezését."

Mindezeknél időszerűbb és súlyosabb kérdésekkel nem is foglalkozhatnának, hiszen ezek a tömegek legégetőbb gondjai.

> „Hiszen – folytatta Pap Pál, azaz Herceg János – a miénk a leginkább magára hagyott és leginkább széthúzó kisebbség. Nagy szavakat hangoztató fejetlenséget látunk mindenfelé itthoni tájékozottság és a mindennapi élet komoly munkája helyett. A szervezetlenség és tájékozatlanság legbomlasztóbb jeleit tapasztalhatjuk, különösen a magyar értelmiség és középosztály soraiban, ahelyett, hogy tervszerűen, meggondolt, s türelmes munkával igyekeznénk Vojvodina összlakosságával testvéri egyetértésben munkálni népünk érdekeit. A mi vallott kötelességünk, munkánk, és célunk népünk gazdasági, kulturális és társadalmi emelése, *de mindenkor és mindenütt* a szláv és egyéb itteni nemzetiségekkel egyetértve. Minden nemzeti és faji gyűlöletet elvetünk. Ebben a kérdésben is határozottan és nyíltan az ár ellen úszunk. Ugyanúgy megvetjük a nemzeti gyűlöletet, mint a nemzetüket tagadókat."[134]

Ezek a gondolatok alapozták meg a *Híd* háború utáni helyzetét, a titói Jugoszláviában betöltött szerepét. 1945 után azt is a javára írták, hogy a jugoszláv királyi ügyészség 1940-ben betiltotta a baloldali folyóiratot, 1941-ben Laták István szerkesztésével, *Világkép* címmel

133 A szerkesztőség: Viszontlátásra a Családi Körben! *Dolgozók*, 1990. december 13. 3.
134 Pap: 332.

jelent meg, de csak három száma látott napvilágot, áprilisban már a magyar hatóságok is betiltották.

A háború után a *Híd* korábbi legitimitása elegendő garanciának bizonyult az újbóli megjelenéshez, 1945-ben a Steinfeld Sándor szerkesztette október–novemberi kettős számmal a folyóirat – jelezve a folytonosságot – a kilencedik évfolyamába lépett. Az 1945. november–decemberi kettős szám élén közölt, aláírás nélküli beköszöntő a *Szabad Vajdaság*ban is tapasztalt militáns kiáltvány formájában közölte: a folyóirat

> „az új Jugoszláviában újra megszólal szabadon s magyarul, hirdetve azt a szabadságot, amelyet az új demokratikus ország nyújt minden demokratikus népi és nemzetiségi megmozdulásnak. Mi más programja lehetne az új Hídnak az új Jugoszláviában, mint a legharcosabb és legközvetlenebb demokrácia: népuralmunk erkölcse, Népfrontunk kiépítése, a reakció elleni kíméletlen küzdelem és a keserves múlt tanulságaképp a dolgozó nép megingathatatlan egységének és népeinek felbonthatatlan testvériségének megszilárdítása. Ezzel a programmal hívjuk össze a Híd régi olvasóit s híveit, ezzel toborozunk új híveket a magyar demokrácia egységének, Jugoszlávia népei testvériségének, Duna-medence népei együttműködésének és a szabadságszerető népek legyőzhetetlen haladásának."[135]

Későbbi főszerkesztője, Bori Imre úgy fogalmazott: a régi folyóirat dicsfénye és az egykori szerkesztőinek a vére kellett az új célok és programok hitelesítéséhez.[136] Volt, amikor ő is úgy látta, a *Híd* története során akkor állt faladata magaslatán, amikor a Pap Pál megfogalmazta eszméket hirdette. Csak jóval később, a kommunizmus bukását követően változott a megítélése. A hatvanéves *Híd* főszerkesztőjeként látta úgy, hogy egykor az új hatalomnak csak a lap osztályharcos elkötelezettsége kellett, és nem az irodalmi öröksége.

> „A háború utáni első évfolyamok a szellemi sivárság és a politikai provincializmus égbekiáltó példáit kínálták: a szovjet és a jugoszláv szocialista-realista, illetve szociális irodalmi praxisból mintha az csapódott volna a *Híd* szerkesztőségének asztalára, ami gyenge volt, dilettáns, maradi és vérszegény volt. Csoda, hogy a fuldoklásnak ezeket az éveit folyóiratunk átvészelte! Talán az tartotta meg, hogy ama »pártirodalom« terjesztésének a feladatát ruházták rá, amit akkoriban is inkább a szakszervezetek propagandaosztályától vártak el."[137]

Fordulatot jelentett azonban a *Híd* 1950. áprilisi száma, ekkor jelentkeztek „az új idők hírnökei": Fehér Ferenc, Bori Imre, Juhász Géza, Németh István és Tomán László nemzedéke ekkor hozta vissza a színvonalas irodalmat a folyóiratba. Szabó Ida a Föderáció Tanácsának tagja azonban 1984-ben, a folyóirat ötvenéves jubileumát ünnepelve is érdemesnek tartotta kiemelni: a *Híd* volt a háború előtt a legjobban szerkesztett baloldali folyóirat.

> „A Jugoszláv Kommunista Párt külön figyelmet fordított arra, hogy az írott szó ereje eljusson a munkásosztályon keresztül a dolgozók, a nemzetek és nemzetiségek minden rétegéhez. A pártsajtó,

135 Programnyilatkozat. *Híd*, 1945. november–december 3.

136 A Híd korábbi szerkesztői és munkatársai közül a második világháború során sokan meghaltak. A mártírok között tartották számon Kis Ernőt, Mayer Ottmárt, Varga Gyulát, Simokovich Rókust, Schwalb Miklóst, Singer Adolfot, Wohl Lolát és Pap Pált.

137 Bori (1994): 278.

legyen az legális, vagy illegális, több nyelven jelent meg. Ha az egyiket betiltották, nyomban más címmel ott volt a másik. Az ötvenéves Híd azonban mindvégig a Kommunista Párt legális magyar nyelvű folyóirata, és ezért rendkívül nagy szerepet játszott a forradalmi eszmék szításában, a kizsákmányolt néptömegek szervezésében, mind a városi proletariátus, mind pedig a falusi nincstelenek harcának irányításában az egyre közeledő fasiszta veszedelem közepette."[138]

Az irodalom felől közelítve a Híd-kérdéshez, az 1950-es ifjú nemzedék tagjai úgy ítélték meg, hogy éppen a hatvanas években volt a folyóirat egyik aranykora, hiszen a köréje csoportosult íróknak meghatározó szerepük volt a jugoszláviai modern magyar irodalom kialakulásában, öneszmélése kiteljesedésében. Mások egyenesen úgy gondolták, hogy a folyóirat egymaga volt ennek az irodalomnak a megteremtője, sokszínűségének kibontója,[139] ami önmagában is a Híd-hagyomány lényegét jelenti. 1994-ben, a hatvanéves *Híd* ünnepén Bányai János – aki 1976–1984 között volt a lap főszerkesztője –, úgy látta, hogy abból a hagyományból, „amit a harmincas évek közepétől kezdődően írók és gondolkodók, vidéki és városi szellemek nemzedékei építettek, a Híd nem léphetett ki", erről sem ő, sem egyetlen szerkesztője nem mondhatott le. – S ha mégis kilépett volna belőle,

„akkor veszendőbe ment volna kultúránk és irodalmunk, sőt kisebbségi történetünk múltjának egy jelentős rétege és szelete. Múltunkra akkor is szükségünk volt, és most is szükségünk van. […] a Híd, mint a kevés hosszú életű magyar folyóiratok egyike, nem mondhat le a múltjáról és a hagyományairól sem, csak azért, mert ezt a múltat és hagyományt ma esetleg másként ítélik meg, mint ahogyan korábban megítélték. Annak a baloldali, szociális érzékenységű irányvételnek, a társadalmi kritikát is képviselő irodalmi, szellemi és politikai vállalkozásnak, amit a Híd, főként a világháború előtti években szorgalmazott, vannak olyan eredményei és példái, amelyekről komoly kulturális veszteség nélkül akkor sem lehetett, és ma sem lehet lemondani."[140]

Ezt látszik megerősíteni a főszerkesztők névsora is, akiknek sorában az első három – Steinfeld Sándor (1945–1948), Olajos Mihály (1949–1950), Ernyes György (1951. 1–3.) – valóban politikai küldetést vállalt. Őket követően azonban Majtényi Mihály (1951–1955), Herceg János (1955–1957), Major Nándor (1957–1963), Pap József (1963–1964), Ács Károly (1965–1975), Bányai János (1976–1984) és Bori Imre (1984–2005) valamennyien „irodalomteremtők" voltak.

2.5. Új Symposion: igényesség és új szenzibilitás

1945. október 5-én jelent meg a magyar ifjúság hetilapja, az *Ifjúság Szava*, mely 1951-ben *Ifjúság*ra változtatta a nevét, 1967-től pedig *Képes Ifjúság*ként jelent meg. Két évtizeden át szigorúan pártfeladatot hajtott végre: a szocializmus eszméjét közvetítette a fiatalok közössége felé. Igazi szerepét és feladatát Hornyik Miklós főszerkesztői irányítása alatt (1968–1975) lel-

138 Lábadi: 22.
139 Bori (1979): 12.
140 A folyóirat az irodalom játéktere – Hatvanéves a Híd. *Magyar Szó – Kilátó*, 1994. május 28. 11–12.

te meg, amikor sikerült maga köré gyűjteni a legkiválóbb fiatal írókat, költőket és újságírókat. Dudás Károly, Podolszki József, Garai László, Tari István és mások ekkoriban szociális riportokban és mélyinterjúkban hozták a Bácska, a Bánság, a Drávaszög és Szerémség, valamint a Lendva-vidék legeldugottabb tájainak magyarságáról a híreket. „Rendkívül jók voltak a szociográfiai és tényfeltáró riportjaink is, Vajdaságban ilyen téren akkor a Képes Ifjúság volt a legjobb" – nyilatkozta Kartag Nándor a lap későbbi főszerkesztője.[141] Emellett rendkívül jó irodalmi és kritikai rovata volt, amelyik aztán önállósodott. A hetilap ekkor tizenkétezer példányban jelent meg, s ebből négyezret Magyarországon adtak el.

1961–1964 között az *Ifjúság* című hetilap irodalmi rovatából, a *Symposion* mellékletéből lett 1965-ben az Új Symposion című – kezdetben művészeti–kritikai, később társadalmi–művészeti–kritikai folyóirat, amely története során meghatározó szerepet játszott az egyetemes magyar irodalomban is. Akik útjára indították – Tolnai Ottó, Domonkos István, Bányai János, Bosnyák István, Várady Tibor, Utasi Csaba, Ladik Katalin, Végel László, Fehér Kálmán és sokan mások ma már klasszikusai az új-avantgarde irodalomnak. Korai írásaikban érezhető volt az 1960-as évek magyarországinál fölszabadultabb jugoszláv irodalmak hatása, írói, költői és művészi világképüket a szerb, a horvát és a szlovén irodalom által közvetített európai szellemi hatások erőteljesen befolyásolták. „Fellépésük alapjaiban bolygatta meg a jugoszláviai magyar irodalom színképét: szembeszálltak a vidékiség még sok helyütt uralkodó szemléletével, az új irodalom friss hatásait hozták magukkal, nem esküdtek látszatértékekre, s mindmáig mások és önmaguk szigorú kritikusai" – szokták idézni Bányai János véleményét. Mások felettébb károsnak ítélték a hagyományokkal szembeni magatartásukat, s azzal, hogy rombolói voltak a hagyományos értékrendnek, Szenteleky ákácai fölött a kozmopolitizmusnak törtek utat. Az sem véletlen, hogy az Új Symposion köré csoportosult fiatalok kedvelt műfaja a kritika és az esszé volt. A dilettantizmussal és a vidékiséggel szembeni bírálatuk azonban nem állt meg a káros jelenségek ostorozásánál, könyörtelenül megbélyegezték a hagyományos tartalmak és a klasszikus irodalmi formák művelőit is. Bosnyák István szerint, a modernitásnak ebben a műhelyében vált nagykorúvá a jugoszláviai magyar irodalom, ezzel szemben Hornyik Miklós úgy vélte, hogy kozmopolitizmusukkal a jugoszlávizmus kiszolgálói voltak. 1964. január 3-án az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában a symposionisták bemutatkozása alkalmából Bosnyák István *Bevezető helyett* címmel felolvasott írása programadó nyilatkozatnak is tekinthető:

> „Azok számára, akik sehogy sem tudják nekünk megbocsátani azt, hogy nem hasonlítunk rájuk, úgy tűnhetne, végre »megértünk«, végre felszámoltuk az állandó »hadiállapotot«, s ezúttal már szent a béke mindazzal, ami »hazai«, ami »vajdasági«. Nos, hogy egyértelműen eloszlassuk e szimbolikus jelentés látszatát, a Symposion két évi tapasztalataira kell hivatkoznunk: nem tartunk lehetségesnek semmiféle együttlevést, egy húron pendülést, szellemi szimbiózist a jugoszláviai magyar értelmiségiek és quazi-értelmiségiek azon táborával, amelyet mi legszívesebben tópartinak, mások pedig regionálisnak hívnak. E hetykének tűnő kijelentés nem alaptalan. Ugyanis a Symposion létrejötte óta eltelt két év alatt meddőnek bizonyult minden olyan törekvés, mely bennünket »szellemi koegzisztenciára« igyekezett ösztönözni a nevezetes táborral. […] Különállásunk, izoláltságunk indítékai közt nincsenek tehát biológiaiak, éppúgy, mint ahogy foglalkozásbeliek sincsenek, de annál nagyobb számban vannak olyanok, melyek az igényesség-, a szenzibilitás-, és életérzésbeli különb-

141 Hevér: 4–5.

ségekből erednek. […] Az ellentétek túl nagyok ahhoz, hogy a mesterkélt összeházasításuk ne csak valami langyos egyveleget, amorf torzszüleményt eredményezne. A langyosság, a mozdulatlansággal felérő mértékletesség és megállapodottság nekünk nem konveniál."[142]

Céljuk a provinciális bezárkózottság, a templomtorony-perspektíva radikális felszámolása. Enervált galileisták – mondhatná a fél évszázaddal bölcsebb utókor.

A symposion-mozgalom és a lap történetének ma már két alapvető forrása van: Csorba Béla és Vékás János *A kultúrtanti visszavág – A symposion-mozgalom krónikája 1954–1993* (1994), Szerbhorváth György pedig *Vajdasági lakoma – Az Új Symposion történetéről* (2005) címmel dolgozta föl a sok vitát kiváltó, zajos eseményeket.

2.6. Üzenet: „keresi azt, amit a múltban eltakart a hallgatás"

Újvidéken ma is töretlen a meggyőződés, hogy az 1990-es évekig szigorúan államhatárok közé zárt jugoszláviai magyar irodalom valódi, ma is vállalható értékei a *Híd*, az 1961-től megjelenő *Kilátó* és az 1965-ben indult Új Symposion lapjain született meg. Ám ha ezt elfogadnánk, méltánytalanul feledkeznénk meg az 1971-ben indult – egészen más célokat maga elé tűző – szabadkai folyóiratról, az Üzenetről.

1945 után a jugoszláv kultúrpolitikai döntés alapján Újvidéket tekintették alkalmasnak arra, hogy a magyar kisebbség kulturális és szellemi központja legyen, és ezzel Szabadkát egyszerre megfosztották régi – történelmi – szerepétől. A kommunista hatalom a saját szempontjai alapján megfontoltan járt el: Újvidék távol esik Közép- és Észak-Bácskától, ahol a magyarság többségben élt, ebből eredően minden intézménye – sajtója, könyvkiadója, iskolái, később az egyeteme is – szerb többségi közegben működött, ezzel valamennyi kellő módon ellenőrizhetővé, befolyásolhatóvá és irányíthatóvá vált. Aki a kisebbségi intézmények bármelyikében értelmiségiként munkát kapott – vagy bármilyen formában szerephez jutott –, az nemzeti közegéből kiszakadt, aminek következtében a magyar falvak és kisvárosok szellemi vezetők nélkül maradtak: az egyén és a közösség atomizáltságában az asszimiláló erők kiszolgáltatottjává vált. Újvidék magyar intézményeit, gyökerüket vesztett fiatalokkal töltötték föl, ezzel a gazdag hagyománnyal és történelmi múlttal rendelkező városok – Zenta, Magyarkanizsa, Topolya, Óbecse, és nem utolsósorban Szabadka – teremtő értelmiség nélkül maradtak. (Hogy ez mégsem vezetett a vidéki értelmiség önfeladásához, azt a kommunizmus bukása után gyors ütemben lezajlott közösségi önszerveződés és szellemi építkezés ékesen bizonyította.) Szabadka igazi tragédiája a határközeli régióba történt beszorításával kezdődött, s a szigorúan ellenőrzött vesztegzáron belül sem a gazdasága, sem az ipara, de a hagyományos, polgári örökségen alapuló kultúrája nem fejlődhetett az igényeknek megfelelően. A Délvidék egyik szellemi végvárát rábízták a homoksivatagra, polgárainak szorgalmát és teremtő erejét vakvágányra terelték. 1945 után úgy teremtettek Újvidéken magyar sajtót, hogy egyetlen – a szakmában járatos – magyar újságírója nem volt a városnak; a *Magyar Szó*, a *7 Nap*, a *Dolgozók* és a *Híd* elindításához zömében Szabadkáról – elvétve Zomborból, Zentáról és Nagybecskerekről – vezényeltek írástudókat a székvárosba. Kosztolányi városának különösen tetszetős ajándék volt, amikor párthatározat alapján, 1953-ban Szabadkára helyezték a *7 Nap* szerkesztőségét. A magyarság ezzel végre hetilapot, a Népfront pedig véleményformáló

142 Bosnyák: 38.

fórumot kapott: a lappal ugyanis a titói kommunizmus magyar elkötelezettjei is megérkeztek a városba.

Mindezek ellenére Szabadka tudományos és irodalmi folyóiratra és könyvkiadó intézményre vágyott, és küzdelmében makacsul kitartott. Hosszú előkészület után 1971 szeptemberében jelent meg a művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat, az Üzenet első száma – mindjárt igen tetszetős küllemmel, 128 oldalon. Alapítója Szabadka Község Művelődési Önigazgatási Érdekközössége (1971–1977), kiadója pedig a Városi Könyvtár (1983–1993), majd a 7 Nap Lapkiadó vállalat volt. Az Üzenet eredeti elképzelés szerint a szabadkai írók műhelye kívánt lenni, azoknak igyekezett megjelenési lehetőséget biztosítani, akik az újvidéki magyar sajtóban és a *Híd*ban nem találták meg a helyüket. Ez azonban amolyan megkésett vallomás, az első szám elején közölt aláírás nélküli Üzenet című beköszöntőben megfogalmazott program kellően lírai és homályos ahhoz, hogy a lapkiadói és szerkesztői szándék benne megmutathatná magát. Eszerint az új folyóirat az alkotó [művész? szellem? társadalom? – M. F.] ember- és anyagformálásban felmerülő kérdésekre keres választ. „Keresi azt, amit a múltban eltakart a hallgatás, vagy éppen a kor valóságot szépítő palástja, vagy az ismeret és a kapcsolat hiánya." A szellemi élet olyan, mint a búvópatak: olykor hatalmas robajjal tör a felszínre. Minél hosszabb a rejtőzködési kényszer, annál eruptívabb a jelentkezése. „A közlési lehetőség pótolja a hiányt – olvasható a továbbiakban –, munkára serkent, erőt kölcsönöz ahhoz, hogy az alkotó munkával foglalkozók lebontsák a hallgatással és mesterséges visszhangtalansággal elébük húzott falakat." Ez határozott, és félre nem érthető célzás volt Újvidék elzárkózó akadémizmusára. Az Üzenet ezzel szemben a nyitottságot hirdeti: az előállt helyzet

> „megköveteli, hogy a lap vajdasági, sőt szélesebb nyelvterületi jellegű irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat legyen, amely szellemi törekvéseiben nem szűkíti le a munkálkodást kizárólagos esztétikai szempontokra, nem szegődik kizárólagosan *egy* irodalmi irányzat elmélet szolgálatába, hanem szélesen kitárja a kaput minden alkotó művész, tudós, közíró előtt, aki érdeklődéssel kíséri szellemi életünk sajátos hangú, szabadabb társulási formákat kereső törekvéseit. (…) Maga a feladatvállalás teszi szükségessé, hogy folyóiratunk *mozgalmi* jellegű legyen: úgy segítse az alkotómunka folyamatát, hogy egyszersmind az eszmék formálásának, közös dolgaink lelkiismeretes taglalásának is fóruma lehessen."

Az Üzenet szerkesztői úgy vélték: olyan művekre van szükség, amelyek a nagy változások során megmutatják a holnap lehetőségeit. Ez az igény viszont nem kötheti magát műfajokhoz. Ha az új szabadkai műhely a világról és a szellemi életről szeretne valódi, hiteles körképet alkotni, azt csak az írókkal, költőkkel, festőkkel, szobrászokkal, zeneművészekkel, a színházi élet munkásaival, pedagógusokkal, nyelvművelőkkel, esztétákkal, a tudományok szakembereivel, történészekkel, az irodalmi riport művelőivel és közírókkal együtt teheti meg.[143] Az első, kifejezetten irodalmi szám szerzői – Dudás Kálmán és Németh István kivételével – valamennyien szabadkaiak. A magyarországi szerzők közül Pomogáts Béla és Péter László szerepel egy-egy könyvismertetővel.

Csordás Mihály főszerkesztő a folyóirat megjelenésének tizenöt éves évfordulóján Lábadi Károlynak, a *Magyar Képes Újság* újságírójának kérdésére válaszolva elmondta: a szükség parancsoló szavára hozták létre a folyóiratot, amely azonnal erős gyökereket eresztett.

143 Üzenet. *Üzenet*, 1971. szeptember, 3–4.

„Azt azonban nem merték hinni még a szerkesztői sem, hogy a lap több lesz annál, mint aminek megálmodták, mint aminek szeretnék: nem csak a Szabadkán és környékén élő és alkotó írók helye a megnyilatkozásra, hanem a jugoszláviai magyar irodalom egyik sajátos arculatú, a hagyományápolás feladatát eredményesen végző, az alkotók új nemzedékeinek sok tagját gárdájába soroló folyóirat."[144]

A jugoszláviai magyar irodalom modern irányzatainak fórumaként, és a magyar avantgarde kísérletező lapjaként a *Híd* és az Új Symposion már megtalálta helyét a délvidéki magyarság szellemi életében, ugyanakkor „a hagyományápolás munkáját" végző, céljaikkal és szándékaikkal peremre szorult írók, irodalom- és művelődéstörténészek fórumot, megjelenési lehetőséget kerestek maguknak. Az Üzenet „jó érzékkel kerülte meg a kordivat buktatóit, és látott hozzá olyan tennivalók végzéséhez, amelyek hosszú idő óta várattak magukra. A gyökerekbe kapaszkodtak szerzői, és a valóságirodalom iránt mutatták a legnagyobb vonzódást" – fogalmazott az ünnep alkalmával Csordás Mihály. Nem sikerült viszont a társadalom napi gondjait föltáró és leíró műfajokat – a szociográfiát, a történelmi esszét és tanulmányt meghonosítani; ezekhez műveléséhez azonban a társadalmi feltételek sem voltak adottak: az egypártiság véleménykényszere kizárta a szabad gondolkodás lehetőségét és az őszinteséget. A régi cél, a faluszociográfia, és egyáltalán, a valóságirodalom művelésének lehetősége még legalább egy évtizedig váratott magára. Amikor viszont kiforrta magát a folyóirat, kiváló tematikus számaival lepte meg az olvasóit. Emlékezetes kiadványai voltak: Szenteleky Kornélról (1973/12., 1992/7–8.), Kosztolányi Dezsőről (1975/2–3., 1985/2–3., 1986/11.), Csáth Gézáról (1977/2–3., 1987/1–3., 1997/9–10.), Penavin Olga munkásságáról (1979/11., 1986/7–8.), a Híd folyóiratról (1984/5–6.), a 7 Napról (1986/4.), Vuk Karadžićról (1987/10–11.), a „huszonnyolcasok" nemzedékéről (1988/7.), Herceg Jánosról (1989/7–9., 1994/7–8., 1995/1–3.), és a 600 éves Szabadkáról (1991) készült különszámai. Két évtizedes jubileumára méltán üzente Budapestről Rónay László: húsz esztendeje üzennek lelkes és áldozatos munkatársai a világnak, „bizonyítva, hogy a kisebbségi sorban is él és virágzik a magyar kultúra. […] Üzenjetek! Higgyétek el, a ti üzenetetekre is nagyon nagy szükségünk van. Olyan hang a tiétek, amely nélkül szegényebb volna a zengő magyar kórus, s árvább a magyar irodalom."[145] Az Üzenet 1989-cel zárult korszakában Biacsi Antal (1971–1978), Urbán János (1978–1984), Csordás Mihály (1985–1989), Dér Zoltán (1989–1992) voltak a fő- és felelős szerkesztői.

2.7. Létünk: a teljesebb világkép ígérete

Azt, hogy a hetvenes évek elejére mekkora igény jelentkezett a jugoszláviai magyar alkotó értelmiség körében egy kifejezetten tudományos folyóiratokra, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1971 őszén röviddel az Üzenet megjelenése után megszületett a társadalom–tu-

144 Tárt kapuk – Tizenöt éves az Üzenet. Csordás Mihály főszerkesztő válaszol Lábadi Károly kérdéseire. *Magyar Képes Újság*, 1986. szeptember 25. 14. Csordás Mihály ugyanezt elmondta a Magyar Szónak is: „Az Üzenetet a szükség hozta létre, az a célkitűzés, hogy fórumot adjon a Szabadkán élő alkotóknak. Ebből következik az is, hogy induláskor sokkal kisebb feladatra vállalkozott, mint amit később teljesíteni tudott. És ez akkor is áll, ha tudjuk, hogy a magányos alkotók fóruma volt, és részben maradt is, de nyitva volt a Vajdaság bármely részén élő alkotók előtt." Szöllősy Vágó: 14.

145 Rónay: 11.

dományi szakfolyóirat, a *Létünk*, két évvel később, 1973 novemberében pedig a Pedagógiai Társaság szakfolyóirata, az *Oktatás és Nevelés*. Ezek a folyóiratok a vajdasági szellemi életben olyan részfeladatokat vállaltak magukra, amelyek megvalósítására az addig létező *Híd*, az Új Symposion és a *Magyar Szó* hétvégi kulturális melléklete, a *Kilátó* nem voltak sem alkalmasak, sem elegendőek.

A *Létünk* első száma 1971 decemberében jelent meg 200 oldalon. Társadalom, tudomány, kultúra – hirdette a címlap a választott és a kijelölt pálya szélességét. A Marx Károlytól vett idézet azonban a korlátokat is megmutatta: „Nem az emberek tudata az, amely létünket, hanem megfordítva, társadalmi létünk az, amely tudatunkat meghatározza" – állt a belső címoldalon a materialista gondolkodás totálizmusára figyelmeztető mondat. Alapítója a Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének (VDNSZSZ) Tartományi Választmánya, kiadója pedig az újvidéki Forum Lapkiadó Vállalat volt, azzal, hogy a folyóiratot – az Üzenethez hasonlóan – Szabadkán szerkesztették. Fő- és felelős szerkesztője az ország politikai életében korábban jelentős szerepet játszó Rehák László volt (1990/2–3.-as számig szerkesztette a folyóiratot), a szerkesztő bizottságnak pedig Ágoston Mihály, Josip Buljovčić, Fehér Kálmán, dr. Györe Kornél (főszerkesztő helyettes), Dr. Matkovics József, Sáfrány Imre, Sági András, Dr. Tóth Lajos, Dr. Várady Tibor, Vass Ádám volt a tagja. A tizennyolc tagú szerkesztői tanácsban már a politikusok voltak többségben. A folyóirat évente hat alkalommal jelent meg.

A periodikum élén a VDNSZSZ Tartományi Választmánya elnökségének a társadalmi kérdésekkel, kultúrával és művészettel foglalkozó magyar nyelvű folyóirat megalapításáról szóló határozata volt olvasható, melynek első bekezdése kiemelte: a társadalomban és a tudományok terén jelentkező igényeknek tett a politika eleget, amikor útjára bocsátotta a *Létünk*et. 1971-ben a politikai fórumokon még lehetett hivatkozni a magyar nemzetiség etnikai sajátosságainak kulturális, művészi és egyéb értékeinek ápolására irányuló igényekre: „Vajdaság társadalmi, gazdasági, kulturális, művészeti és nemzeti sajátosságai – így a magyar nemzetiségé is – valamint a tudományos gondolkodás, kulturális és művészeti élet erősödése, az elméleti és gyakorlati kérdések megfelelő tudományos tárgyalását kívánják." A nemzeti egyenjogúság elvének továbbfejlesztése, a tudományos, kulturális és művészi alkotómunkának az önigazgatói szocializmus alapjain történő kiterebélyesedése, „a nemzeti jellegzetességek kifejezésének és gazdagításának követelményét támasztja oly módon, hogy hozzájárul mind a magyar nemzetiség, mind más nemzetek és nemzetiségek előrehaladásához a Vajdaságban és a JSZSZK-ban." 1971-ben úgy tűnt, hogy a társadalom–tudományok, a kulturális és művészeti élet fejlődése, a magyar nyelven alkotók tudományos, kulturális és művészeti lehetőségei reális alapot adnak a társadalmi kérdésekkel, kultúrával és művészettel foglalkozó folyóirat megindítására.[146]

A *Beköszöntő sorok* névtelen megfogalmazója ugyancsak fontosnak tartotta kiemelni, hogy a folyóiratot a társadalmi környezet igénye szülte. Annak az igénye, hogy a jugoszláviai magyarság többet tudjon meg önmagáról, a környezetéről és egész társadalomról, hogy teljesebb és átfogóbb legyen a világról alkotott képe. Meggyőződése a folyóirat köré csoportosuló tudósoknak, művészeknek és politikusoknak, hogy léteznek mindazok a föltételek és adottságok, amelyek a magyarság számára biztosítják a tudományos munka lehetőségét. A jugoszláviai magyarság társadalmi szerkezete „sokrétűbb, ezért szellemisége is igényesebb", mint tíz-tizenöt évvel ezelőtt volt, amikor a mondanivalójukat magukról, társadalmunkról és

146 A VDNSZSZ Tartományi Választmánya elnökségének határozata. *Létünk*, 1971. december, 6.

az országról maradéktalanul elmondhatták versben és vezércikkben. 1971-ben már több volt a válaszra váró kérdés, ezért kellett megújítani és bővíteni a tájékoztatási eszközöket. „Ehhez a felelősségteljes munkához csatlakozik most a maga eszközeivel a *Létünk* is."[147]

Az elhatározás, amivel a *Létünk* első száma az olvasók elé lépett nagyon új, nagyon eleven, és nagyon friss volt. Györe Kornél *Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása, különös tekintettel a tartomány magyar népességére* című, térképekkel, grafikonokkal gazdagon illusztrált tanulmány, valamint Lőrinc Péter *A bánáti városok szociográfiája az egykorú irodalom tükrében, a századforduló idején című írása az újdonság erejével hatott. A tudományos élet új irányairól azonban Bori Imre *Hagyományaink* című tanulmánya adott hírt, melyben az irodalomtörténész az újvidéki Forum Könyvkiadó *Hagyományaink* és *Kövek* sorozatának terve kapcsán a hagyomány-fogalomról, a „vajdasági" hagyománytalanság-tudatról, a hagyományok feltárásának feladatáról és a történelmi értékek jelentőségéről értekezett. A szerző két kérdést fogalmazott meg: vajon

> „a jugoszláviai magyarság olyan közösség-e, szociológiai, társadalom–történeti szempontból, hogy nemcsak hagyomány-igényéről beszélhetünk, hanem hagyomány-teremtő energiájáról, múltjáról is? […] Létezik-e a szellemi alkotásoknak olyan összessége, amelyet a jugoszláviai magyarság a termékeiként ismerhet és vállalhat?"[148]

Nem mellesleg, ezek olyan bátor kérdések voltak, amelyekre a hamarosan bekövetkező politikai „visszarendeződés" után két évtizedig senki sem adott határozott választ, maga Bori Imre is csak 1990, még inkább 2000 után vetette föl újra a kérdéseket, előbb az *Ember, táj, történelem* (2001), majd az *Ezredéve itt* (2004) című délvidéki olvasókönyvei összeállításakor.

Akkor, 1971-ben Bori is úgy vélte, az, hogy a szellemi életünkben végre fölmerült, követelő módon jelentkezett a hagyományaink kérdése, az elsősorban a nemzetiségek alkotmányos helyzetének rendezésével magyarázható. S csak másodsorban játszott szerepet

> „a jugoszláviai magyar irodalomnak, s vele a szellemi élet gondolkodási folyamataiban a jugoszláviai magyar kultúra autonóm arculatának a felismerése, kötődéseinek a tisztázása, »határainak« a megállapítása. Ebben a kérdésben az a jelentős, hogy szellemi életünk tisztázta viszonyát mind a magyarországi szellemi élethez, mind az egyetemes magyar kultúrához, aminek következtében természetes módon kerülhetett »előtörténete« gazdag hagyománykincsének közvetlen közelébe, anélkül, hogy csorbát kellene ejtenie az egyetemes magyarság hagyomány-fundusán: a magáénak tudott és vallott »hagyományok« egyszerre lehetnek a jugoszláviai magyar kultúráé és az egyetemes magyar kultúráé is, mint ahogy a jugoszláviai magyar irodalom egyszerre autonóm és önálló, a maga törvényeinek engedelmeskedő, s az egyetemes magyar irodalomnak szerves része is a többi magyar irodalmakkal egyetemben."[149]

Időközben létrejöttek a hagyományvilág és a történelmi múlt föltárásához szükséges tudományos intézetek – a Magyar Tanszék, a Hungarológiai Intézet és a magyar könyvkiadás intézményei –, amelyek nélkül a hagyományfeltáró munka el sem képzelhető. Az 1968-ban

147 Beköszöntő sorok. *Létünk*, 1971. december, 7–8.
148 Bori (1971): 63.
149 Uo. 70–73.

létrehozott Hungarológiai Intézet tudományos közlönyének első száma Szeli István, első évkönyve pedig Penvin Olga főszerkesztésével 1969-ben jelent meg.

Friss és lendületes volt a *Létünk* című társadalom–tudományi folyóirat első néhány évfolyama, a hetvenes évek közepén azonban a politikai hatalom dogmatikus visszarendeződését követően a folyóirat – egészen az 1990-es évek végéig – a kanonizált marxista „gondolkodás" fórumának számított, az „önigazgatói szocializmus" világtörténelmi jelentőségét végtelenül hosszú tanulmányokban méltató áll tudósok önképzőkörében többé nem volt helye a valódi tudományoknak. A folyóirat elmélyültebb társadalomtudományi véleményformáló korszaka az 1980-as, 1990-es évek fordulójára esett, míg történetének utolsó évtizede során a politikatudomány, a néprajz, a történetírás – valamint a népismereti kutatások – műhelyévé vált.

2.8. Hitélet: a katolikus elkötelezettség hangja

1960-ban Tito rendezte Jugoszlávia kapcsolatát a Szentszékkel. Ezt megelőzően az egyházak – az 1944–1960 között eltelt évek során – legfeljebb egy-egy falinaptárt nyomtathattak ki, vallási tartalmú kéziratot a nyomdáknak még átvenni sem volt szabad. 1960-ban azután Belgrádban Tito és Agostino Casaroli érsek – a Vatikán utazó nagykövete – aláírták a megállapodást a Szentszékkel, ami aztán egyebek mellett a Jugoszláviában érvényes „teljes sajtószabadság" szellemében lehetővé tette az egyházi sajtó újjászületését is. Ennek köszönhetően Zágrábban 1962-ben látványosan megújult a katolikus sajtó és a könyvkiadás, egymás után jelentek meg a lapok és a folyóiratok, köztük a *Glas Koncila* (Zsinat Hangja) című hetilap is. A horvátok eredményeit látva a Bácska és a Bánság magyar katolikus papsága is magyar nyelvű vallásos folyóirat megindítása mellett döntött: „adjunk ki havi folyóiratot, híveink igénylik az Egyház bátor kiállását, szemben a kommunista kiadványokkal" – fogalmazták meg olyan jeles esperesek, mint Vondra Gyula, Tarján Imre és Kőműves Károly, akik azonmód el is döntötték, Huzsvár László verbászi plébánosra bízzák az egyházi folyóirat szerkesztését. A leendő főszerkesztő kereste föl Újvidéken a tartományi vallásügyi bizottságot, hogy engedélyt kérjen a magyar nyelvű vallási folyóirat kiadására. Meglepetésére az „elnök elvtárs" közölte vele, külön engedélyre nincs szükség, majd kellő nyomatékkal hozzátette: „országunkban a sajtó szabad".[150] (Más kérdés, hogy az állambiztonság emberei az első pillanattól kezdve folyamatosan rajta tartották a szemüket a *Hitélet*en és a szerkesztői tevékenységen is.)

Ez volt a II. Vatikáni Zsinat ideje, és a Huzsvár László vezette háromtagú szerkesztőség ennek a jegyében szerkesztette az új folyóiratot. „A horvátországi katolikus hetilap, a *Glas Koncila* nagyszerű anyagot nyújtott számunkra a megújulásról. Célunk az volt, ami a zágrábi napilapé: folyamatosan igyekeztünk népszerűsíteni a zsinat sugallta elképzeléseket" – írta visszaemlékezésében a főszerkesztő. És ha korábban a vajdasági tartományi vallásügyi bizottság elnöke kellő „nagyvonalúságot" tanúsított, nem úgy Zágráb, ahonnan egy szürke eminenciás azzal a kérdéssel kereste föl Huzsvár Lászlót: „Mi célja van önnek és a bácskai magyar papoknak a magyar nyelvű egyházi folyóirat beindításával a Szabadkai Egyházmegyében, amelynek a hívei tudvalevően többségében horvátok?" Ez már önmagában is kellő félreértésről, félremagyarázási szándékról tanúskodott, hiszen a nevezett Egyházmegye területén a 320.000 magyar katolikus hívő mellett mindössze 65.000 horvát és bunyevác hívőt tartottak

150 Huzsvár: 143–145.

számon. A különös megkeresésre adott válasz szerint: „Hívő népünknek már sok éve ateizáló jellegű napilapot, hetilapokat és folyóiratokat ad a kezébe a kormányzat. Kötelességünknek tartjuk azt lehetőségeinkhez mérten ellensúlyozni a *Hitélet* megjelentetésével egyházunk hű híveinek bátorító tájékoztatására."[151]

1963 októberében jelent meg a katolikus hitbuzgalmi folyóirat első száma, amely 1988-ig kis formátumú füzetként, később, rövid időre újságnyi méretben nyújtott havonta színvonalas és igényes lelki táplálékot a katolikus családoknak.

> „Kiéhezett közösséget kapott ajándékba a katolikus sajtó – írta visszaemlékezésében a főszerkesztő. – A háború utáni másfél évtized során a Délvidéken a magyar nyelven megjelent kiadványok igyekeztek alsóbb rendűnek feltüntetni a vallásos embert. A jugoszláviai magyarság pártutasításra szerkesztett napilapja, a *Magyar Szó* és megannyi más, vallási érzelmet becsmérlő kiadvány elképesztő és ostobaságoktól ordító cikkeket közölt."[152]

És (csak névleg) Csipak Ferenc (1963–1977) és (ténylegesen) Huzsvár László (1977–1990) szerkesztette folyóirat – Komáromi Borbála szerkesztőségi tag tevékeny közreműködésével – valóban jelentősen hozzájárult az egyházmegye lelki életének kibontakozásához, hitelesen képviselte híveit, a vajdasági magyarságot a világegyház, a kulturális, társadalmi, politikai intézmények előtt. „Katolikus küldetésének megfelelően építette és őrizte a krisztusi lelkületet a magyar, a horvát és a német hívekben." (Néhány évvel később – 1969 karácsonyától – azután, ugyancsak Huzsvár László szerkesztésében magyar nyelven, rendszeresen megjelent a *Katolikus Kincses Kalendárium* is.)

Induláskor – bőségesen ollózott anyaggal – előbb nyolc, két hónap múlva már tizenhat oldallal jelent meg a *Hitélet*. Néhány év múlva, színes fedőlappal már negyven oldalra bővült a folyóirat, s ennek megfelelően a példányszáma is rohamosan emelkedett: az első számokat háromezer példányban küldték szét a plébániákhoz, és nem telt el hosszú idő, máris tizennégyezerre nőtt az érdeklődők száma. Fénykorában a hitbuzgalmi folyóirat negyvenkét oldalon 19.400 példányban jelent meg, ebből három és fél ezret Magyarországra és Romániába juttatott el a szerkesztőség.

> „Kemény postadíjat fizettetek, de átvette az újvidéki főposta – emlékezett a folyóirat hőskorára Huzsvár László. – Egyszer hívatnak: a belügyből figyelmeztetést kaptak, nyugat felé küldhetik, de a kommunista államokba nem. Elmentem Belgrádba. Ott fel is vették három-négy hónapon át, de ott is hívat a postaigazgató, hogy nem lehet. Elmentem Zágrábba, onnan másfél évig küldtük. Majd Lendváról, majdnem két évig."[153]

Ekkor taktikát váltottak, a határt átlépő hívek vitték magukkal az összecsomagolt kiadványt, és a csomagot az előre megbeszélt plébánián leadták. Így a *Hitélet* egy idő után a kárpát-medencei magyarság keresett katolikus folyóirata lett – Erdélyben a katolikus papok és hívek gépelt formában terjesztették.

Huzsvár Lászlónak főszerkesztőként gondja volt rá, hogy a *Hitélet* a Bácska és a Bánság határain túl a teljes jugoszláviai magyarság katolikus közösségének életére odafigyeljen, be-

151 Uo. 147.
152 Uo. 148–149.
153 Miskolci (2012a): 10.

számoljon a hívek életének minden jelentősebb történéséről. Különösen ügyelt arra, hogy az ünnepek és hétköznapok eseményei mögött megjelenjen a történelmi háttér is. Hol név nélküli tudósítások érkeztek távoli vidékekről, hol csak betűjel engedte sejteni a gondos beszámoló szerzőjének a nevét. Voltak papok, tanítók és egyházi személyek, akik teljes névvel hitelesítették az egyházi élet történéseit, a (h. l.) szignó mögött pedig a főszerkesztő személye bújt meg szerényen.

A Bánságból *Felejthetetlen napok* címmel a tiszakálmánfalvi (budiszavai) népmissziós napok eseményeiről (1966) számolt be a rejtőzködő tudósító. Egy bizonyos (I-n) *Történelmi visszapillantás*a Begaszentgyörgy, Szentgyula, Žitište múltjáról írt (1970), (B. J.) pedig a székelykevei *Nagy Bálint ny. kántortanító életpályáj*át rajzolta meg (1973). *A beodrai templom megújult* – írta az ugyancsak névtelen tudósító (1974), (kmfk) pedig *Egyetlen helység Bánátban, amelynek két plébániája van* című cikke Szentkláray Jenő városába, Törökbecsére vitte az olvasót (1975). A fejértelepi katolikus egyházközség életéről hozott hírt (r r) *Odalent Bánátban* című írásában (1980), (-k. -a.) megkérdezte: *Egyházaskér – ugyan hol van?* (1980), *A pislákoló mécsest eltaposni nem szabad* szerzője az écskai egyházközségről tudósított (1987). A *Katolikus püspöki szentmise Alibunáron – először* című tudósítás pedig ismét Dél-Bánságba kalauzolta az olvasókat (1990).

Bácska katolikus hívei sem maradtak ki a beszámolók sorából, *Ada nagy napja* a toronyszentelésről hozott hírt (1970). *Adorján – Új oltár, ősi hit* – írta egy bizonyos (se) (1971). A *Bezdáni beszámoló* szerzője ugyancsak a templom építésének történetéről tudósított (1971), míg a *Tizenhét bánáti faluból egy új bácskai* című írás Bácsgyulafalva (Telecska) múltjára tekintett vissza (1973). Huzsvár László (hl) *Ahol szentet terem a Duna vize* a rejtőzködő futaki katolikus egyházközségről hozott hírt (1974), a bácsföldvári (tsj) azt jelezte: *Szent Mihály népe szót kér magának* (1974). A *Csantavéri ünneplés (1929–1979)* című tudósítás pedig alkalmat adott a szerzőnek Csantavér történetének rövid áttekintésére is (1979).

Baranyából Berecz Sándor és Sóti Imre arról tudósítottak, hogy *Dárdán népmissziót tartottak* (1977), amiről azután a szomszéd falu sem maradt le: *Népmissziók Hercegszöllősön* volt olvasható az egy évvel később született beszámoló (1978), viszont a *Szent-István napi búcsú a dályai hegyekben* (1979) című tudósításból a *Hitélet* olvasói egyéb jelentős közösségi eseményekről is értesülhettek. Varga Géza plébános *Száz éves tornyok* címmel a djakovói egyházmegye jubileumának rendezvényeiről tudósított (1982), s ugyancsak ő számolt be a jeles eseményről: *Templomavatás Kórógyon* (1985). Muravidék is érkeztek írások az újvidéki katolikus folyóirathoz: előbb a *Lendván keresztet szenteltek* (1973), és *Megújult lélekben a lendvai hívek* (1974), majd Franc Krampac két beszámolója, a *Dobronak – Murántúl* (1979) és a *Levél a muravidéki Dobronakr*ól (1981), s végül Szomi Judit *Ritka ünnep Dobronakon* (1986) című beszámolója hozta egymáshoz közel a távoli vidékek katolikus közösségeit.

Huzsvár László folyóiratában különös figyelmet szentelt a másutt elhallgatott történelmi múlt emlékeinek. Ő írta (hl) jelzettel a *200 éves jubileum Kúlán* (1970), és a *Pusztatemplom hivatást teljesített* (1971) című írásokat, de talán a Bács múltját ismertető a *Legősibb kolostor egyházmegyénkben* (1975) szerzőjében is őt tisztelhette az olvasó. A titokzatos (I-n.) *Történelmi visszapillantás* címmel Rogendorf – Szöllősudvarnok – Banatski Dušanovac faluról írt tanulmányt (1970), (-s -l) pedig elmondta az olvasóknak: *Kétszáz éves a gombosi templom* (1973). 1974 nagy eseménye, hogy abban az esztendőben volt *A Belgrádi Érsekség 50 éves*. 1976-ban *Megünnepelték a martonosi templom 200 éves jubileumát*, Gubi K. pedig Horgosról írta tanulmányát: *Ahol már 1775-ben 440 bérmálkozó volt* címmel, mellette Dongó Ferenc *„Kárvallott*

embörök" – Martonoson még a török hódoltság idején 245 hívőt bérmált meg a belgrádi püspök címen szólt a Tisza-mente történelméről. 1980-ban – a szent életű püspök születésének 1000 évfordulóján – *Oroszlámos, ahol Gellért övéi körébe érkezett* címmel (Csaba) értekezett a honfoglalás koráról, és még ugyanabban az esztendőben az aláírás nélküli beszámoló *Szent Gellért ünnepség Versecen* címmel foglalta össze az ünnepi rendezvény eseményeit. Aminthogy a múltat idézte a *Dél-Bánáti hívőközösség Ali bég idejéből* (1990) című tanulmány névtelen szerzője is.

Nem maradtak ki a beszámolókból a zarándokhelyek történései sem: a *Doroszló 1967* (1967); *Az orosz-keresztúri Szentkút vize* (1990); *A tekiai Mária-kegyhely múltja és jelene* (1990), mint ahogyan a tudósítások elvitték az olvasókat az Isten háta mögötti vidékekre is. A katolikus egyházközség életéről számolt be a *Mi újság Kisoroszon?* (1974), a *Megújult a kucorai plébániatemplom* (1978), az Őrszállási és regőcei hívek küszködése (1988) és a *Ha Gunaras és környéke összefog* (1983) című tudósítások szerzői is.

„Úgy látszik, magam sem voltam tudatában eddig, milyen sokat jelentett a mi kis *Hitélet*ünk" – mondta Huzsvár László visszatekintve a folyóirat első két évtizedének történetére. Szabadon hirdette, hogy a XX. századnak szüksége van a vallásos érzületű emberekre, hogy a vallásos élet is tud lépést tartani a korszellemmel. „A katolikus élet megnyilvánulása volt a *Hitélet*", amely az önmagát védelmező, fenntartani igyekvő, magyar vallási közösség érzületét fejezte ki.[154] A katolikus újság érezhetően új színt hozott a délvidéki magyar újságírásban, őszinteségével minden számában a tiszta beszéd forrása volt. 1989. december 15-én azután bejelentették, hogy a *Hitélet* és az *Agapé* folyóirat egyesül, és a továbbiakban *Hitélet* címen, de az *Agapé*től örökölt magazin formában jelenik meg.

2.9. Rádió és televízió

1949. november 29-én – az AVNOJ-i Jugoszlávia megalakulásának tizenötödik évfordulóján –, déli tizenkét órakor kezdte meg működését az Újvidéki Rádió, amely az alapító – a Szerb Köztársaság kormányának – szándéka szerint a Vajdaság területén élő szerbek mellett a négy legnépesebb nemzetiség, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin népek „tájékoztatását, kulturális életét és oktatását szolgálta".[155] Az elképzelés szép volt, de a csillogó máz határozott, jól fölismerhető politikai szándékot takart. Még a levegőben volt az egy évvel korábban, 1948-ban a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal történt látványos titói összetűzés puskapor-szaga, még nagyban tartott a Sztálin eszméihez hű jugoszláv kommunisták üldözése, letartóztatása és bebörtönzése, amikor a renegát országot sújtó információs zárlat feltörésére, határozottan propaganda célokkal megszületett a műszaki szempontból európai színvonalú újvidéki rádióközpont. Ahogyan Szilágyi Károly fogalmazott, Titónak: „Olyan új, messze hangzó szócsőre volt szüksége, amely a környező országok nyelvén szólva egyensúlyozni próbálja a szovjet propaganda hatását, és eljuttatja a maga üzenetét a szomszédokhoz és a nagyvilágba." (Nem mellékes tény: 1948-ban hasonló megfontolásból ugyancsak Újvidéken megalapították a Testvériség–Egység Könyvkiadó vállalatot is.) A céloknak és a szándékoknak megfelelően az Újvidéki Rádió vezetőgárdáját is a Kommunista Párt állította össze:

154 Miskolci (2012b): 15.
155 Szilágyi: 94.

Dimitrije Divljak volt az igazgató, Bogdan Cvijanović a műszaki igazgató, Vida Jovanović a pénzügyek felügyelője, Szalai István a magyar, Branislav Dadić a szerb, Jan Grnja a szlovák, Ion Markovićan a román és Gyura Szopka a ruszin osztály főszerkesztője. A zenei szerkesztőség főnöke Radoslav Vuksan volt, őt később Anton Eberst követte a poszton.

Az indulást követő első években a szerb szerkesztőség többnyire az információközvetítésre, a propaganda-feladatok teljesítésére törekedett, a nemzetiségek nyelvén sugárzott műsorok azonban sokkal átfogóbbak voltak, teret biztosítottak a művelődési, az oktatási, az irodalmi és a színházi élet eseményeinek, és megjelentek az első gyermekműsorok is. Három éven át – egészen 1952 végéig – minden műsort élőben sugároztak, csak azután tértek át a fölvételezett műsorok gyakorlatára. Induláskor a magyar nyelvű politikai–informatív szerkesztőségnek nyolc munkatársa volt: Szalai István főszerkesztő mellett, Bogdánfi Sándor, Deák Margit, Dujmovics János, Kizúr Jolán, Kovács József, Janacsek József, Sóti Oszkár készítették a műsorokat. Valamennyien a „termelői munkából" érkeztek, molnársegéd, parasztlány, gyári munkás, tanító, főiskolás, háziasszony, pályája elején álló újságíró volt az eredeti foglalkozásuk, akik – a nyomtatott sajtó munkatársaihoz hasonlóan – a párt határozata alapján Zomborból, Szabadkáról, Zentáról, Nagybecskerekről és egyéb városokból, településekből érkezte a tartomány fővárosába. Ők állították össze a napi, valamivel több, mint egy órás magyar adást. Szalai Istvánt 1964-től Vébel Lajos követte, akit 1985-ben Gion Nándor váltott föl. Irányításukkal a hetvenes és nyolcvanas években olyan jeles rádiósok futottak be szép és emlékezetes pályát, mint Aladics János, Sulhóf József, Szerencsés József, Saffer Pál, Umek Miklós, Kizur István, Fejős István, Borbély János, Madarász András, Margusics Lajos, Balázs Piri György, Nagy József, Kovács József és a kései számadó, Szilágyi Károly. Az utóbbi 2009-ben publikált *Hatvan éves az Újvidéki Rádió* című tanulmányában kiemelte: az Újvidéki Rádióban a sajtószabadságot – a nyomtatott sajtóhoz hasonlóan – egyszerű volt értelmezni: „a pártot, a munkásönigazgatást, az el nem kötelezett barátainkat, a testvériség-egységet és Tito elnököt nem volt szabad bírálni, s a nagy sajtóbotrányok nem is a kritikus hangvételű újságcikkek miatt, inkább csak az elírások körül voltak (például amikor hadvezér helyett vadvezérnek titulálták Titót): a bíráló hangnemű publicisztikai írásokat már megjelenésük előtt kiszűrték a főszerkesztők."

A magyar szerkesztőség műsorai közül kétségtelenül a legnépszerűbb a *Faluműsor* volt, amely vasárnapi ebédidőben, amikor minden család asztalhoz ült, Bácska és a Bánság földművelő magyarságának nyújtott zenével színezett, oktató szándékú tájékoztatást. Kezdetben Balázs Piri György szerkesztette, majd később Papp Gábor József és Gallusz László, s olyan kiváló, vidékjáró munkatársak készítették, mint Begovits Imre, Majoros Péter, Kizur István, Najbauer János és Nagy Nándor. Évtizedeken át a *Faluműsor*ban olvasta föl Herceg János *Ereszalji észrevételek* című jegyzetét, olyankor elcsöndesedett a kanálcsörgés is. A legenda szerint az asztalfőn ülő parasztgazda fölemelte a mutatóujját, és így szólt: „Csönd legyen, most a Herceg beszél!"

1954-ben indult a *Rádióiskola* a magyar diákok oktató-nevelő adása. Első szerkesztője Keck Irén volt, akit Sárosi Károly, Korom Tibor, Borbély János, s végül Kaszás Károly követett a szerkesztői poszton. Jól összeszokott munkatársi gárda hamar megtalálta az utat a gyerekekhez: Cvijanović Mária, Deutsch Judit, Mara Dudvarski, Fece Irén, Fehér Magda, Matijevics Mária, Szekeres Piroska, Tóth Erzsébet, később Kovács István és Szilágyi Károly izgalmas tudományos műsorokat készítettek. Magyar tankönyvek hiányában a rádió vállalta az ismeretterjesztés nemes feladatát, s a Bácska és a Bánság magyar pedagógusai gyakran a

rádió adásaiból merítettek témát és anyagot a tantárgyuk oktatásához. Az ismert szaktekintélyek – Bori Imre, Szeli István (magyar nyelv és irodalom), Lévai Anna, Varga Péter, Szűcs Budai József (zene), Fábri Nándor, Uri Ferenc (földrajz, történelem) és mások – tanácsai és útmutatásai alapján elkészített műsorok anyagát félévenként külön közlönyben jelentették meg, melyet azután minden vajdasági magyar iskolának ingyenesen eljutattak. Zenei adásokhoz kottákat és dalszövegeket is mellékeltek.

1991-ben, a háború kitörésének évében, a magyar szerkesztőségnek 113 munkatársa volt, 100 újságíró, szerkesztő, lektor és bemondó, 11 gépírónő és két titkárnő. A jugoszláv fegyveres konfliktusban a valamikori Újvidéki Rádió megsemmisült. A maradéka ma 56 újságíró, szerkesztő, lektor és bemondó.

1968. január elsején délelőtt tíz órakor sugározta a Belgrádi Televízió Újvidéki Főszerkesztősége az első magyar adását. A Belgrádból közvetített tizenkilenc perces bemutatkozó műsort Begovics Imre szerkesztette, és Lányi István rendezte. Ezt követően heti három alkalommal jelentkezett magyar híradóval a Fejős István főszerkesztői irányításával működő kis létszámú szerkesztőség. Január 7-én sugározták a *Barázda* című mezőgazdasági műsor első adását, amely azután harmincöt éven át az Újvidéki Televízió legnézettebb magyar műsora volt. Öt évvel később, 1973. január elsején öt önálló szerkesztőséggel (szerb, magyar, szlovák, román és ruszin), immár Újvidéki székhellyel megkezdte működését a tartományi intézmény, az Újvidéki Televízió. A magyar szerkesztőség műsora folyamatosan gazdagodott, s a magyar televíziózás fénykorát az 1980-as években élte, amikor 110 tagja volt a szerkesztőségnek, ebből 30-an alkották a műszaki személyzetet. A magyar szerkesztőség ekkor átalakult magyar tájékoztató műsorok szerkesztőségévé, mellette létrejött a dokumentum- és oktató-, a művészeti és művelődési műsorok szerkesztősége is, és így együtt, közös munkával évi 60.000 percnyi magyar műsort készítettek.[156]

Emlékezetes műsora volt a televíziónak az 1985. január 7-én indult – „televíziós hetilapnak" szánt – *Napjaink* című közéleti magazin, melyet Kovács László szerkesztett. Induláskor az volt az elképzelés, hogy „ami a Híradóban nem kap elég teret, időszűke miatt nem kommentálható, illusztrálható a kellő mértékben, az benne lesz (megfelelően feldolgozva) a *Napjainkban*".[157] A *Napjaink* húsz évi működése után az Újvidéki Televíziónak a miloševići rendszer során történt leépítésekor szűnt meg.

Gazdag újságírói, szerkesztői, rendezői és riporteri életpályák teljesedtek ki az Újvidéki Televízió szerkesztőségeiben. Kartag Nándor – aki végig meghatározó alakja volt az intézménynek –, 2003-ban *35 éve együtt* címmel írta meg a jugoszláviai magyar televíziózás történetét. Portréi megannyi mozaikkockája a délvidéki magyar művelődéstörténetnek. 1968–1999 között az Újvidéki Televízió rendezője volt Vicsek Károly, aki pályája során számos délvidéki magyar szerző elbeszélését, drámáját vagy regényét filmesítette meg. Rendezései közül kiemelkednek Deák Ferenc *Parlag* (film, 1974) és *Trófea* (film, 1979), Gobby Fehér Gyula *Fekete glóbusz* (tévéfilm, 1977), Gion Nándor *Naplemente* (film, 1982), Deák Ferenc *Fajkutyák ideje* (tévéfilm, 1983), Gion Nándor *Késdobáló* (tévéfilm,1985), Herceg János *Szikkadó földeken* (tévéfilm, 1987) és Gion Nándor *Keresünk egy jobb hajót* (tévéfilm, 1988) című alkotásainak filmváltozatai.

1999 tavaszán, a NATO-bombázások idején találat érte az Újvidéki Televízió épületét, és megsemmisült. Néhány nappal korábban bölcs előrelátással 34.000 doboz filmet, a délvidéki

156 Szántó: 6.

157 Húszéves a Napjaink. *Magyar Szó*, 2005. január 12. 8.

magyarság 27 évi történetének kordokumentumát sikerült kimenteni az épületből, ennek az archívumnak a sorsa azonban megnyugtató módon máig nem oldódott meg.

2.10. Sajtószabályozás a titói Jugoszláviában

1946. január 31-én fogadták el a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság első alkotmányát, amelynek 13. szakasza kimondta: „A nemzeti kisebbségek a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban saját kulturális fejlődésük és szabad nyelvhasználatuk minden jogát és védelmét élvezik."[158] Ez a rendelkezés Jugoszlávia története során mindvégig érvényben maradt, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1974-es Alkotmánya 154. szakaszában így módosult: „A polgároknak nemzetiségre, fajra, nemre, nyelvre, vallásra, műveltségre vagy társadalmi helyzetre való tekintet nélkül egyenlő jogaik és kötelességeik vannak. A törvény előtt mindenki egyenlő." Az Alapelvek I–X. pontjaiban az állampolgárai számára a szabadságjogok keretében biztosította a véleménynyilvánítás szabadságát[159] is, ám ez korántsem jelentett valódi véleményszabadságot, az ügyészség a szóban és írásban elkövetett vétséget a szocializmus (és a rendszer) elleni izgatásnak tekintette, és az állam ellen elkövetett bűncselekményként büntette.

A Jugoszláv Képviselőház 1945. augusztus 24-én fogadta el a szocialista ország sajtótörvényét, melynek 6. szakasza megvonta a lapkiadás jogát mindazoktól, akik nem állnak a kommunista rendszer – a Kommunista Párt – „politikai ellenőrzése alatt". Ezzel voltaképpen kimondta a párt egyedüli és kizárólagos szerepét a sajtó, a lapkiadás és az újságírás arculatának és jellegének a meghatározásában. A törvény 24. szakasza a sajtóvétségnek tekintette „az ország képviseleti testületei megsértésének vagy rágalmazásának vétségét", aminek elkövetéséért a szerző, a szerkesztő, a kiadó, a nyomdász és a terjesztő egyaránt felelősségre vonható.[160] A törvény 1946-ban történt megerősítése során tovább szigorodott, és sajtóvétségnek tekintette „az alkotmányos rend megdöntésére való felhívást" is. Jugoszláviában tehát a Kommunista (Szocialista) Párt, vagy annak különböző intézményes hatalmi alakzatai – a Népfront, később a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége, a Szakszervezeti Szövetség – alapíthattak hírlapot vagy folyóiratot, melyek azután kizárólag a párt szigorú felügyelete mellett jelenhettek meg. A párt a hírlapok és folyóiratok indulásakor a fő- és felelős szerkesztővel, a szerkesztőbizottsággal együtt kinevezte a sajtóterméket felügyelő Kiadói Tanácsot is. A Kiadói Tanács maga volt a „társadalmasított hatalom", ideológiai–politikai felügyeletet gyakorolt az újságok fölött, a fontos döntések azonban mindenkor a pártközpontban, a kommunista vezetés szűk körében születtek meg. A Kiadói Tanácsot Kalapis Zoltán a régi Agitprop kései, kifinomultabb változatának tekintette, melynek irányító, ideológiai és ellenőrző jellege volt. Megszabta a lapok – így a *Magyar Szó* – irányvételét, rovatait egyenként, külön-külön is elemezte, programokat szabott a szerkesztőség számára, és éberen felügyelte az újságírók munkáján túl azok mindennapjait is, beleszólt és befolyásolta a pályájuk alakulását. A Kiadói Tanács tevékenységét *Az eszmei és politikai helyzet értékelése a Magyar Szó szerkesztőségében* című belső szerkesztőségi anyag így határozta meg:

158 *Službeni list FNRJ* – Beograd, 1946. br. 10.
159 A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya. Belgrád – *A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapja,* 1974. 7–26.
160 Zakon o štampi. *Službeni list DFJ,* Beograd, 1945. br. 65.

„A szerkesztési politika megvalósításának eszmei–politikai elemzése, és értékelése folyamatosan egyik központi eleme a tanács munkájának. Nemcsak globálisan véleményezett és értékelt, hanem akciókat, jelenségeket vizsgált konkrétan, mint például a nemzetiségekre, liberalista (sic!) magatartásra, kispolgári felfogásra, elitizmusra, bírálgatásra és romboló bírálatra utaló viszonyulásokat és magatartásokat, s álláspontokat alakított ki. Reagált a hibákra, mulasztásokra, s feladatmeghatározásaiban, meghagyásaiban világos és határozott volt, szükséges azonban, hogy a segítségével megfogalmazott és általa hitelesített lappolitika végrehajtását is közvetlenebbül előmozdítsa."[161]

A *Magyar Szó* volt főszerkesztője szerint a pártpolitikai szempontokon belül minden fontos volt, csak az újságírók munkája, teljesítménye nem. A hozzá hasonló önhitt politikusok olykor még a lap szerepét és jelentőségét is csökkenteni igyekeztek.

Ahogyan a *Magyar Szó*, úgy a *7 Nap* – és valamennyi korabeli sajtótermék – megjelenésében döntő és meghatározó szerepet játszott a Kiadó Tanács (később laptanács). Kolozsi Tibor szerint azzal a céllal hozták létre, hogy „a lap problémáinak megvitatásával irányt mutasson, biztosítsa – nem valami politikai fórumnak – hanem magának a közösség képviselőinek azt a jogát, hogy véleményt nyilvánítson az újság törekvéseiről, irányvonalának helyességéről, esetleges hibáiról."[162] E demokratikusnak tűnő eljárással szemben a Kiadói Tanács feladata a valóságban kifejezetten politikai volt: számon kért, és fegyelmezett, ha a párt irányvonalától eltérő jelenségeket tapasztalt. Igaz, hogy a testület a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből verbuválódott, sokan képviselték a gazdasági és kulturális élet különböző területeit, volt közöttük munkás, paraszt és értelmiségi is, többségben azonban valamennyien pártpolitikusok voltak.

Petkovics Kálmán *A 7 Nap útja* című monográfiájában szintén részletesen tárgyalta a kiadói tanácsok szerepét és feladatát:

„Az újságok alapítói által kinevezett, és a különleges társadalmi érdek képviseletére hivatott önigazgatási szervektől elsősorban azt várták el, hogy rendszeresen értékeljék a lapok társadalmi rendeltetésének megvalósulását, s ha kell, bírálattal vagy tanáccsal támogassák ebben a szerkesztőségeket. A tanácsok létrehozásával csökkentek az elzárkózás vagy privatizálás kórokozóit hordozó törekvések esélyei."[163]

A Kiadói Tanács munkájával „erősítjük a jugoszláv szocialista társadalmi közösséghez való tartozás tudatát, anélkül, hogy az etatizmus útvesztőjébe keveredénk". A *7 Nap* első kiadói tanácsa 1956 végén alakult meg, elnöke Nagy Ferenc volt. 1965. november 27-én új kiadói tanács jött létre, elnöke Rajcsán István a végsőkig elkötelezett társadalmi–politikai munkás volt. 1970. november 19-től új kiadói tanács alakult, elnökévé Bagi Károlyt választották. 1979 novemberében a kiadói tanács helyébe a laptanács lépett, amely Mészáros Zakariást nevezte ki fő- és felelős szerkesztővé. 1980. január 15-én a laptanács kimondta: „a *7 Nap* politikai orgánum, mely tájékoztató szerepe mellett vállalja a marxista világnézet népszerűsítését, küzd a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek egységének erősítéséért, foglalkozik a köztársaságok és tartományok mindennapjait érintő kérdésekkel". (*7 Nap*, 1980. január 18.) A kiadó tanácsoknak döntő szerepük volt az újságok és folyóiratok főszerkesztőinek a kinevezésében is.

161 Erdélyi: 5.
162 Kolozsi (1971): 49.
163 Petkovics: 28.

Azt pedig, hogy a sajtótörvény meglehetősen laza és bizonytalan meghatározása alapján mi minősült sajtóvétségnek, azt a mindenkori állampárt hatalmi körei határozták meg. Az eljárás rendre úgy indult, hogy a „fölkért" (inkább megbízott) – többnyire nagy tekintélynek örvendő – író, újságíró, tudós vagy közéleti személyiség írásban bírálta a (párt által) kifogásolt közösség- vagy rendszerellenes jelenséget, amivel egyféle sajtókampányt indított az útjára. A cikk megjelenése után egymást követték a hozzászólók, el egészen addig, amikor már a gyárak, üzemek és intézmények dolgozói közös fölhívásban követelték a hatóság eljárását. A demokratikus közvélemény „nyomásának engedve" azután a rendőrség, az ügyészség és a bíróság eljárt az ügyben, és kimondta az államellenes cselekedet büntethetőségét. Ez a fajta jogbizonytalanság különös veszéllyel járt, hiszen nem paragrafusba foglalt törvények, hanem pártpolitikai érdekek alapján történt az ítélkezés. A jugoszláv újságírók 1988-ban elfogadott kódexe is általánosságokat tartalmazott. Az alapelvek sorában említi:

> „hivatásának teljesítése közben a sajtóban, rádióban és televízióban az újságíró kiáll a szocialista önigazgatás, az ország egységének sérthetetlensége és Jugoszlávia szövetségi berendezkedése, nemzetei és nemzetiségei egyenjogúságának elve, a humánus szocialista emberi viszonyok, valamint a jugoszláv külpolitika elnemkötelezettségi és békés egymás mellett élési elve mellett. Az újságíró kiáll a munkásosztály alkotmányos szerepének és a dolgozók azon jogainak érvényesítése mellett, hogy szabadon rendelkezzenek életükkel és munkájukkal, kiáll a jugoszláv szocialista hazafiság erősítése, forradalmi vívmányaink és az ország alkotmányos berendezkedésének megőrzése mellett."

Ezt követően 15 pontban foglalja össze a sajtó emberének jogait és kötelességeit.[164] Azt viszont már maga a sajtót felügyelő pártszervezet – illetve annak képviselői – határozták meg, hogy ki, mikor, milyen formában sértette meg az alkotmányt és az újságírói kódexet.

2.11. Kitekintés

1944 utolsó napjaitól kezdve az 1989 miloševići hatalomátvételig Jugoszlávia történetét az egypárti kommunista hatalom alakította és irányította. A baloldali munkásmozgalom sikere egybeforrt a partizán fegyverek által kivívott forradalom győzelmének mámorával, s ez Tito életében szilárdan őrizte a marxista-leninista világnézet egyeduralmát. A partizán fegyverek dicsősége erősen átrajzolta a délszláv népek nemzeti mitológiáját is: a népfölszabadító háború sikere nyomán felsőbbrendűségi tudatuk mélyén a történelmi kiválasztottság tévképzete munkált. Ám amikor a gazdasági gondok nyomán egyszerre kimerültek és apadni kezdtek az ideológiai források, a négy és fél évtizedes múltra visszatekintő pártállam négy rettenetes polgárháborúban omlott össze. Jugoszlávia összeomlásában is a valódi lényegét mutatta meg. Közben a félmilliónyi magyarság 250.000-re apadt, bizonyára nem azért, mert – ahogyan a titói rendszer hirdette – a délszláv népek közösségében a legteljesebb mértékben élvezte az egyenlő jogokat.

Az azonban bizonyos, hogy ha a magyarság a nacionalizmus vádjának ódiumában nem is élhetett a saját nemzeti hagyományainak megfelelően alakított társadalmi–politikai életet, az anyanyelvi sajtó teljes vertikuma a rendelkezésére állt: volt napilapja, voltak hetilapjai, volt irodalmi, tudományos és felekezeti folyóirata. Volt gyermek- és ifjúsági lapja, és még

164 A jugoszláv újságírók kódexe. 113–115.

szórakoztató magazinja is. Nem is a mennyiséggel volt a baj, sokkal inkább az egyszólamúsággal, a véleménynyilvánítás és a szólásszabadság hiányával. Ennek súlyos következménye akkor mutatkozott meg, amikor 1990 után a délvidéki magyarság is végre a kezébe vehette volna sorsa irányítását. A fölszabadulás helyett azonban évtizedes polgárháború kataklizmája szakadt a nyakába, s ebben az összeomlásban nem volt támasza a léleknek: nem volt a történelmi tudat biztosította eszményképe, nem volt a nemzeti önismeretből meríthető erőforrása, és nem rendelkezett a hagyományokra támaszkodó közösségépítő programmal. A közösség erodálódása – az asszimiláció, a gazdasági kiszolgáltatottság és a szociális–egzisztenciális létbizonytalanság – végtelenül kiszolgáltatottá tette a magyarságot, s hogy ez így alakult, annak elsősorban a szabad társadalom, a szabad közösségépítkezés és a szólásszabadság hiánya volt az oka. Ott, ahol szabad a sajtó és szabad a véleményalkotás, ott könnyebb levetkezni a gyarmati állapotot. A volt Jugoszlávia magyarságával azonban nem ez történt.

A volt Jugoszlávia magyarsága csak tíz évvel a közép-kelet-európai változások után, 2000-ben, a miloševići rendszer bukását követően látott hozzá a közösségépítéshez és társadalmi intézményeinek a megteremtéséhez: ennek folytán a sajtó intézménye ma is keresi a megoldásokat. A társadalmi–politikai változásokat túlélte a *Magyar Szó*, a *Híd*, a *Létünk* folyóirat, és a sokszorosan átalakult *Hét Nap*.[165] A *Dolgozók* hetilap *Családi Kör* címen él tovább, de eltűnt – és hatalmas űrt hagyott maga után – a hagyományok iránt mindenkor nyitott Üzenet. 1995. május 4-én a *Szabad Hét Nap* mellékleteként megjelent *Bácsország* című honismereti szemle első száma, mely néhány évvel később önálló negyedéves folyóirattá vált. 2001-től Szabadkán jelenik meg az *Aracs* című – ugyancsak negyedévente jelentkező – közéleti folyóirat. Eltűnt viszont az Új Symposion, helyette *Ex-Symposion* címen Veszprémben jelenik meg egy alkalmi kiadvány. A *Hitélet* is arculatot váltott, és ma már ugyancsak Magyarországon jelenik meg, ám helyét átvette a Tóthfaluban megjelenő katolikus hetilap, a *Hírvivő*. Az viszont örvendetes, egyszersmind a fölszabadultság fokmérője is, hogy megszaporodott a városi (önkormányzati) lapok és hírlapok száma. Ezek között a legkiválóbbak a *Temerini Újság*, az Új Kanizsai Újság, a zombori *Dunatáj*, és az időközben megszűnt *Székelykevei Igaz Szó* (1997–2007). Az 1990–1996 között megjelent *VMDK Hírmondó,* a politikai átalakulások nélkülözhetetlen krónikása volt. Helye és szerepe lett volna a *Vajdasági Hírnök* (1992–1996) című hetilapnak is, megszűnését a közösség veszteségei közt tartjuk számon. Mellettük a lapkísérletek hosszú sora jelzi: vajúdik a délvidéki magyar sajtó intézménye, s immár a piaci feltételek között keresi a maga helyét a szerb társadalom szabta körülmények közepette.

Beke György, a kiváló erdélyi publicista *Kisebbségi magyar sajtó a Kárpát-medencében* című tanulmányában hosszan részletezte a kisebbségek csonka társadalmán belül a sajtó igazi jelentőségét. Ott, ahol nincs az érdekérvényesítésre alkalmat adó parlament, nincsenek törvényalkotó és végrehajtó intézmények, ezek az alapvető funkciók a sajtóra és a tömegtájékoztatási eszközökre hárulnak. „Létérzékelésük, társadalmi és nyilván nemzeti gondjaik legfőbb kifejezési formái a tömegmédiumok, amelyeknek nem ritkán intézményeket, hatóságokat, szervezeteket vagy éppenséggel politikai pártokat kell pótolniuk. Ezzel együtt egyféle »nyitott levéltárak« a jelen és a jövő kutatói számára."[166] A volt jugoszláviai, mai szerbiai magyar sajtó közösségünk közel száz esztendős történetének semmivel sem pótolható krónikája.

165 *7 Nap* (1993. július 23-ig), *Új Hét Nap* (1993. november 5. – 1995. április 28.), *Szabad Hét Nap* (1994. augusztus 4. – 2001. január 10.), *Hét Nap* (2001. január 24-tól).
166 Beke: 33.

Irodalom

A folyóirat az irodalom játéktere. Hatvanéves a Híd. Főszerkesztők visszaemlékezései: Herceg János (1955–1957); Major Nándor (1957–1963); Pap József (1963–1964); Ács Károly (1965–1975); Bányai János (1976–1984); Bori Imre (1984–2005). *Magyar Szó – Kilátó*, 1994. május 28.

A jugoszláv újságírók kódexe. = A jugoszláv újságírók kódexe. In Vukovics Géza – Kalapis Zoltán (összeállították): *Újságírók Könyve.* Újvidék, Forum, 1989.

A Szerbek, Horvátok, Szlovének királyságának alkotmánya. (Fordította: Dr. Gráber László és Dr. Kalmár Elemér. Subotica. Minerva, [1921].

András = András Ernő: Ahogy elindultunk. In *A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja 1924.* Subotica, Minerva, 1924.

Barácius = Barácius Zoltán: Kolozsi Tibor. *Hét Nap*, 2007. január 24.

Bárdi = Bárdi Nándor: Sajtóterjesztés és társadalomszervezés – Kende Ferenc a vajdasági magyar közművelődés szervezésében (1935–1940). In *Egyén és közösség*. Zenta, 2012.

Beke = Beke György: Kisebbségi magyar sajtó a Kárpát-medencében. *Jelkép*, 1991/1–2.

Beljanski, Milenko: A Dunatáj és barátai. *7 Nap*, 1983. január 14.

Beljanski (1986) = Milenko Beljanski: Két évtizeden át. *7 Nap*, 1986. április 4.

Biacsi Antal: Akik nélkül nem újság az újság. In Brenner János (et al.) (szerk.): *Pénteki találkozások. Megjelent a 7 Nap fennállásának 25. évfordulója alkalmából.* Szabadka, Forum, 1971. 65–99.

Biacsi (1986) = Biacsi Antal: Olvasóköszöntő. *7 Nap*, 1986. április 4.

Bisztray–Csuka = Bisztray Gyula – Csuka Zoltán: *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933.* Budapest - Zombor, Szenteleky Társaság, 1943.

Bogdánfi = Bogdánfi Sándor: Negyven év. In *Magyar Szó naptár 1985*. Újvidék, Forum, 1984.

Bolgár = Bolgár László: A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó. *Kalangya*, 1941/1–2.

Bori (1971) = Bori Imre: Hagyományaink. *Létünk*, 1971. december.

Bori (1979) = Bori Imre: Negyvenöt éves a Híd. *7 Nap*, 1979. május 11.

Bori (1994) = Bori Imre: A Híd hatvan éve. *Híd*, 1994. május–június.

Bori (2007) = Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, Forum. 2007.

Bosnyák = Bosnyák István: Bevezető helyett. *Képes Ifjúság*, 1985. május 22.

Csáky S. Piroska: *Sajtóviszonyok vajdaságban (1918–1929)*. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1981. 49.

Csorba Béla – Vékás János: A *kultúrtanti visszavág – A symposion-mozgalom krónikája* 1954–1993. Újvidék – Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 1994.

Csorba (1987) = Csorba Zoltán: A dolgozó emberhez, a munkáshoz szólunk – Beszélgetés Polyvás Józseffel, a negyvenéves fennállását ünneplő Dolgozók főszerkesztőjével. *Magyar Szó*, 1987. november 13.

Csorba Zoltán : 45 év az olvasók szolgálatában. *Forum* [a munkaszervezet lapja], 1989. december 23. 1.,8.

Csuka = Csuka Zoltán: *„Mert vén Szabadka áldalak…" – Emlékezés életem két korszakára*. Szabadka, Életjel, 1971.

Dettre János: *Új partok felé – Válogatott cikkek*. Szabadka, Életjel, 1979.

Dési = Dési Ábel: Emlékezés az indulásra. *7 Nap*, 1986. április 4.

Erdélyi (1980) = Erdélyi Károly: *Összefoglaló a Magyar Szó szerkesztéspolitikai koncepciójának végrehajtásáról 1977-től 1981-ig.* Újvidék, 1980. december 1. (Gépirat.)

Fejes = Fejes Szilveszter: Negyvenévesen. *7 Nap*, 1986. április 4.

Fenyves (1924) = Fenyves Ferenc: Huszonöt év. In *A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja 1924.* Subotica, Minerva, 1924.

Fenyves (1938) = Fenyves Ferenc: *Még egyszer elmondom – Fenyves Ferenc írásai.* Subotica, Minerva, 1938.

Fodor = Fodor István: Nincs Tiszavidék. *Tiszavidék*, 1993. augusztus 6.

Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék, Forum, 2001.

Herceg János: *Két világ*. Újvidék, Forum, 1972.

Herceg János: A Kalangya indulása. *Hungarológiai Közlemények* (Újvidék), 21. szám. és In Pastyik László (szerk.): *Összegyűjtött esszék, tanulmányok.* Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003. III.

Herceg János: *Előjáték*. Újvidék, Forum, 1975.

Herceg (1975) = Herceg János: Egy régi hetilap (Sombori Újság). *Magyar Szó – Dunatáj* (Zombor), 1975. május 14.

Herceg (1979) = Herceg János: *Visszanéző*. Újvidék, Forum, 1979.

Herceg János: Zombori napilapok. *Magyar Szó – Dunatáj* (Zombor), 1978. március 22., március 29. és április 5.

Herceg (2003) = Herceg János: Kisebbségben. In Pastyik László (szerk.): *Összegyűjtött esszék, tanulmányok.* Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003. III.

Hevér = Hevér Lóránt: Főszerkesztők, üzenetek, ünneplés – 60 éves a Képes Ifjúság. *Képes Ifjúság*, 2005. március 30.

Hock = Hock Rezső dr.: Mindjárt mélyvízben kellett úszni. *7 Nap*, 1986. április 4.

Hornyik (1985) = Hornyik Miklós: *A Délbácska története (1920–1929).* Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1985.

Hornyik (1986) = Hornyik Miklós: *A Mi Irodalmunk története és repertóriuma (1930–1933).* Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1986.

Horváth (1990a) = Horváth András: Bánáti Híradó. *Magyar Szó*, 1990. május 12.

Horváth (1990b) = Horváth András: Egy melléklet végnapjai. *Magyar Szó*, 1990. december 30.

Huzsvár = Huzsvár László: *Sajtóapostolból apostolutód*. Budapest, Szent István Társulat, 2013.

Kalapis Zoltán: A Szabad Vajdaság első éve. *Magyar Szó – Kilátó* (Újvidék), 1980. december 24. és december 27.

Kalapis (1989) = Kalapis Zoltán: Sajtótörténetünk fejezetei. In *Újságírók kézikönyve.* Újvidék, Forum, 1989.

Kalapis (1994) = Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó fél évszázada – Adalékok a jugoszláviai magyar napilap történetéhez*. Újvidék, Magyar Szó, 1994.

Kalapis (2002) = Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz I.* Újvidék, Forum, 2002.

Kartag Nándor (írta és szerk.): *35 éve együtt – A jugoszláviai magyar televíziózás története*. Újvidék, Forum, 2003.

Káich Katalin: Adalékok a zombori sajtó történetéhez. *Magyar Szó – Dunatáj* (Zombor), 1974. november 20.

Kende = Kende Ferenc: *Tájékoztató az újvidéki Reggeli Újság huszonkét esztendei munkájáról*. Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt., 1941.

Kolozsi Tibor: *Őrtűz fényében – Szabadkai folyóiratok és könyvek.* Szabadka, Életjel, 1969.

Kolozsi (1971) = Kolozsi Tibor: Huszonöt esztendő. In *Pénteki találkozások*. Megjelent a 7 Nap fennállásának 25. évfordulója alkalmából. Szabadka, 1971.

Kolozsi (1973) = Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1948–1919).* Szabadka, Életjel, 1973.

Kolozsi (1979) = Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1919–1945).* Újvidék, Forum, 1979.

Kővári = Kővári Árpád: Jubilál a Dunatáj. *Magyar Szó*, 1990. január 17.

Krestić, Vasilije: *Istorija srpske štampe u Ugarskoj 1791–1914*. Novi Sad, 1980.

Lábadi = Lábadi Károly: Ötvenéves a Híd. *Magyar Képes Újság*, 1984. május 31.

Lévay Endre: *Egy nemzedék elindul – A szabadkai fiatalok harcos évei 1931–1940.* Szabadka, Életjel, 1974.

Lévay (1988) = Lévay Endre: *Terhes örökség.* Újvidék, Forum, 1988.

Lévay (2002) = Lévay Endre: *Holnapvárók – Emlékezések*. Újvidék, Forum, 2002.

Ligeti = Ligeti Ernő: Erdélyi levél az öreg lapírók megifjodásáról. In *A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja 1924*.1924.

Lőrinc = Lőrinc Péter: *Bánáti magyar nyelvű polgári társadalomtudomány a századforduló idején 1880–1918*. Újvidék, Hungarológiai Intézet, 1973.

Magyar = Magyar László: Az első szabadkai lap nyomában. Újvidék, *Magyar Szó – Kilátó*, 1979. november 10.

Magyar Szó-riport 1944–1979. = Végel László – Németh István (vál.): *Magyar Szó-riport* 1944–1979. Újvidék, Forum – Magyar Szó, 1979.

Malušev, Cvetko: *Leltár – Önéletrajzi jegyzetek*. Szabadka, Életjel, 1990.

Matuska (1990) = Matuska Márton: „Világ csudálta ezt az új világot" – A Dolgozók emlékezetére. *Magyar Szó*, 1990. szeptember 30.

Matuska (1991) = Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Újvidék, Forum - Magyar Szó, 1991.

Matuska (1992) = Matuska Márton: *A megtorlás napjai. Ahogy az emlékezet megőrizte*. Budapest, Montázs, 1992.

Matuska (2004) = Matuska Márton: *Hová tűntek Zsablyáról a magyarok?* Temerin, A VMDP Történelmi Bizottsága, 2004.

Mák Ferenc: *A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája*. Újvidék–Zenta, Forum – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008.

Mák (2011) = Mák Ferenc: *Bizonyítás egyszerű utakon. Draskóczy Ede válogatott írásai*. Zenta, Magyar Művelődési Intézet, 2011.

Mészáros (1983) = Mészáros Zakariás: 50.160. *7 Nap*, 1983. február 18.

Mészáros (1995) = Mészáros Sándor: *Holttá nyilvánítva – Délvidéki magyar fátum 1944–1945. I*. Bácska, Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1995.

Miskolci (2012a) = Miskolci Magdolna: Egy gazdag életpálya vallásirodalmi állomásai. *Magyar Szó*, 2012. február 6.

Miskolci (2012b) = Miskolci Magdolna: Üzenet és küldetés – Beszélgetés msgr. Huzsvár László nyugalmazott nagybecskereki megyéspüspökkel a Táncsics Mihály-díj kapcsán. *Magyar Szó*, 2012. március 31.

Nagy = Nagy Ferenc: A 7 Nap Szabadkán. *7 Nap*, 1953. március 1. 1.

Németh = Németh Ferenc: Egy régi lap törzsgárdája – A becskereki Torontálról indulásának 120., napilappá alakításának 100. évfordulója kapcsán I–III. *Magyar Szó – Kilátó*, 1992. március 7., március 14., március 21. 1992.

Pap = Pap Pál [Herceg János]: Ár ellen. *Híd*, 1938. november.

Pastyik László: A pécsi emigráció szerepe a jugoszláviai magyar sajtó első évtizedében. In *Hungarológiai Közlemények* (Újvidék), 1975/25.

Pastyik László: A délvidéki egyházi sajtó a XX. században (Alakulástörténeti vázlat). In Kinka Erzsébet – Mák Ferenc – Pastyik László (szerk.): *A koronakerület gondnoka – 100 éve született Gyetvai Péter kanonok, egyháztörténész. A Péterrévén 2012. május 31-e és június 2-a között megtartott tudományos tanácskozás anyaga.* Péterréve – Óbecse, Népkvt., 2012.

Pató (1976) = Pató Imre: *A Híd repertóriuma (1934–1941)*. Újvidék, Hungarológiai Intézet, Forum, 1976.

Pató (1984) = Pató Imre: *A Hétről-Hétre repertóriuma*. Újvidék–Szabadka, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete és Életjel, 1984.

Pató (1990) = Pató Imre: „Elbúcsúzunk az olvasótól" – 43 év után, holnap jelenik meg a szakszervezeti lap utolsó száma. *Magyar Szó*, 1990. szeptember 26.

Pejin = Pejin Attila: *A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875–1962)*. Zenta, Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 2004.

Petkovics = Petkovics Kálmán: *A 7 Nap útja*. Újvidék, Forum, 1986.

Péter = Péter Klára: Leírtak bennünket. *Magyar Szó*, 1990. május 18.

Polyvás (1990a) = Polyvás József: Búcsú a Dolgozóktól? *Dolgozók*, 1990. április 19–26.

Polyvás (1990b) = Polyvás József: Ismét Dolgozóktól. *Dolgozók*, 1990. május 29.

Popov = Dušan Popov: A Slobodna Vojvodina első száma – A vajdasági sajtó negyven éves jubileuma. *Magyar Szó – Kilátó*, 1982. november 6. (43.).

Rónay = Rónay László: Szorongó üzenet – az Üzenetnek. *Magyar Nemzet*, 1991. november 30.

Sinkovits = Sinkovits Péter: Húsz év hordaléka – Kiadvány a jubiláló Tiszavidékről. *Magyar Szó*, 1989. március 23.

Somfai = Somfai János: A negyven éves Torontál *Torontál*, 1912. június 1.

Steinitz = Steinitz Tibor: Köntöst változtatott, köpönyeget nem forgatott. *7 Nap*, 1986. április 4.

Szántó = Szántó Márta: Harmincöt éves a jugoszláviai magyar televíziózás. *Magyar Szó*, 2003. január 9.

Szászy = Szászy István: Búcsú a harangoktól – 1916. augusztus 9. (vers). *Óbecse és Vidéke*, 1916. augusztus 13.

Szegedi Emil: Fenyves Ferenc. In *Mégegyszer elmondom... Fenyves Ferenc írásai*. Szubotica, Minerva, 1938.

Szeli = Szeli István: Utószó. In Végel László – Németh István (vál.): *Magyar Szó-riport: 1944–1979*. Újvidék, Forum – Magyar Szó, 1979.

Szerbhorváth György: *Vajdasági lakoma – Az Új Symposion történetéről*. Pozsony, Kalligram, 2005.

Székely = Székely János: A régi lap, a régi város. In *A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja 1924*. Subotica, Minerva, 1924.

Szloboda = Szloboda János: Lapsirató. *Magyar Szó*, 1990. május 18.

Szilágyi = Szilágyi Károly: *Hatvan éves az Újvidéki Rádió*. Aracs, 2009/4.

Szöllősy Vágó = Szöllősy Vágó László: Az alkotók nyitott fóruma – Az Üzenet másfél évtizedes jubileuma. *Magyar Szó*, 1986. október 30.

Teleki = Teleki Júlia: *Keresem az apám sírját – Visszatekintés a múltba II*. Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 1999.

Törköly = Törköly István: Ami az olvasót érdekli. *Magyar Szó*, 1990. január 16.

T. K. J. = T. K. J.: Mégis megjelenik a Dolgozók – Meghosszabbították az életét, de anyagi helyzetét tekintve továbbra is kómában van. *Magyar Szó*, 1989. május 18.

Utasi = Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Újvidék, Forum, 1984.

Vébel = Vébel Lajos: Színt a szürkeségbe. *Magyar Szó*, 1989. december 24.

Virág = Virág István: (Újra)indulás. *Dunatáj*, 1990. március 17.

A horvátországi magyar sajtó 1914–1989

Mák Ferenc*

1. Horvát–szlavónországi magyarok

Az 1868-as kiegyezés ellenére már korántsem volt a korábbi évszázadokhoz hasonlóan békés a magyar–horvát együttélés – különösen a szabadságharc eseményei után nem –, amikor az 1880-as években a Dunántúl déli vármegyéiből, de legfőképpen a Bácskaságból az olcsó földárak csábítására a szegények ezrei indultak el Szlavónia erdős-mocsaras-lápos vidékei felé. Az amerikázás is ekkor vált tömegessé, s akinek még hajójegyre sem futotta, az kénytelen volt megelégedni a Dráva–Száva közti, többnyire gyönge minőségű, de mégis, nagy munkával művelhetővé szelídíthető földekkel. Szlavónország századokkal korábban a történelmi Magyarország szerves részének számított, külön báni méltósággal, országgyűlési képviseleti joggal, és ősiségére oly büszke, a birtokait makacsul őrző magyar nemessége akár segíthette volna a zsellérek népes seregét. De nem segített. „Az olcsó és engedelmes cselédet, a jó munkást látták a bácskai és a dunántúli magyarban a szlavóniai földbirtokosok, magyarok és nem magyarok. (…) Mindenkinek lehettek itt nemzeti céljai, csupán a magyar urak mondtak le a népüket, az országukat védő érdekekről a maguk érdekeiért" – írta Herceg János *Magyarok Szlavóniában* című emlékezetes tanulmányában.[1] Új hazájukban nem volt, aki örömmel fogadta volna a rongyosan érkezőket, a régiben nem akadt jóindulat, amely marasztalta volna a távozókat. A kiegyezés utáni évtizedben a Bácskából negyven ezren vándoroltak ki Szlavónországba, ami az évtizedek során csak gyarapodott, olyannyira, hogy az 1910. évi népszámláláskor már 105.000 főnyi magyar társadalmat vettek nyilvántartásba. A Vukovár környéki birtok ura, Eltz gróf, s vele együtt Guttmann báró és mások birtokain szinte kizárólag magyar volt a cselédség.

> „A középkorban eltűnt magyar falvak helyett új települések jöttek létre az Alföldről, a Bácskából és a Dunántúlról odavándorolt népből – írta Herceg János, aki mélységes együttérzéssel szólt a hontalanok sorsáról. – Akkor népesedett be a Dályai-hegy. S Erdődtől le a Vukáig magyar aratók énekét vitte szét nyáron a szél. (…) Tanyabokrok jöttek létre, amelyek idővel falvakká nőttek."

A szorgalmas kezek nyomán rövid idő alatt kultúrtájjá vált a korábban tölgyeseiről ismert Száva és Dráva közötti árterület.

Az 1850. évi osztrák népesség-összeírás szerint az akkori Horvátországban 5732, a határőrvidéken 4985, összesen mindössze 10.717 magyar lakos élt. A kiegyezés, majd a határőrvidék polgári közigazgatás alá helyezése után:

---

* Művelődéstörténész, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta

1 Herceg: 1–2.

1880	41.417
1890	68.794
1900	90.781
1910	105.948 magyar lakosa volt Horvát–Szlavónországnak.

Az 1900. évi népszámlálási adatok szerint a Horvát–Szlavón társországok 2.416.304 főnyi lakosságából 90.781 (3,76%) vallotta magát magyarnak. A legtöbben Verőce vármegyében (31.001 fő), Szerém vármegyében (22.783 fő), Belovár–Kőrös vármegyében (14.050 fő) és Pozsega vármegyében (13.762 fő) éltek. Ebben a négy vármegyében volt található a magyarság 89,9%-a. A nagyvárosok közül Zágrábban 2805, Eszéken pedig 2297 magyart tartottak nyilván. A horvát–szlavónországi magyarok 82,4% római katolikus, 10,3%-a református, 2%-a evangélikus és 4,7%-a izraelita vallású volt.

A Horvát–Szlavón társországok nemzetiségi viszonya ugyancsak az 1900. évi népszámlálás szerint a következő arányokat mutatta:

horvát	1491 (ezer)	61,6%
szerb	691	25,3%
német	136	5,6%
magyar	91	3,7%
cseh	32	1,3%
szlovén	20	0,8%
szlovák	17	0,7%
egyéb	18	1,0%
összesen	2416 (ezer)	100,0%[2]

A megművelhető földekre vágyó magyarok ezreit a horvát lakosság kifejezetten ellenségesen fogadta, s az ellenségeskedésben az egyház, a helyi közigazgatás képviselői – a papok, a jegyzők, hivatalnokok és a tanítók – jártak az élen, akik a nemzeti érdekeik elleni támadásként élték meg az egyébként parlagon heverő területek új bérlőit és tulajdonosait. Ellenszenvüknek az újságok és a hírlapok bőséges teret biztosítottak. Ne feledjük: az 1868-as magyar–horvát kiegyezés a Horvát–Szalvón társországokban biztosította a horvát–szerb nyelvű közigazgatás, oktatás és egyházi élet megszervezését, a honvédség helyi egységein belül a horvát volt a vezényleti nyelv, a szabadon választott Szábor saját döntése alapján képviseltette magát a magyar Országgyűlésben, közben mindent elkövettek annak érdekében, hogy a szórványban élő és társadalmilag, gazdaságilag hátrányos helyzetben lévő magyarok letelepedését, közösséggé szerveződését megakadályozzák. Tisza István miniszterelnök és kormánya számára nyilvánvaló volt, hogy valamit tenni kell az erőszakos beolvasztási törekvések ellen. Ekkor született meg annak az akciónak a terve, amelynek megvalósítására létrehozták a Julián Egyesületet.

A Julián Egyesület gróf Tisza István miniszterelnök kezdeményezésére 1904. április 16-án alakult meg a Nemzeti Múzeum dísztermében megtartott közgyűlésen. Az alapítók sorában politikusok, főpapok, a tudományos élet jeles személyiségei, volt miniszterek és még aktív minisztériumi tisztségviselők vettek részt. Az alapszabály 1. § a Julián Egyesület célját abban

2 Bernics: 11., 14.

jelölte meg, hogy „a magyarságot, és különösen a végeken élő véreinket művelődési, társadalmi és gazdasági téren támogassa. Céljainak megvalósítására főleg iskolákat állít és segélyez." Az általános szándék mellett, ebben még nincs szó a szlavóniai akcióról, s amikor hónapokkal később a horvát–szalvónországi magyarság helyzete szóba került, a segélyezési igények felmérésére Margitai Józsefet, a csáktornyai tanítóképző igazgatóját, a későbbi Julián-tanfelügyelőt kérték fel.[3] Hamar kiderült, hogy a Julián Egyesületre hatalmas munka vár: 105.000 főnyi, zömében írni-olvasni nem, vagy alig tudó, földművelésből élő, középosztály nélküli paraszt–közösséget kell az érdekeit érvényesíteni képes, cselekvő társadalommá alakítani. Egy értelmiség nélküli, falvakban, tanyacsoportokban, erdőirtásokon és vízmosásokban élő szántó-vető és gazdálkodó csoportból kell a fönnmaradásra képes, nemzeti közösséget formálni. Ehhez nyilvánvalóan iskolákra, egyesületi életre, könyvtárakra és pénzintézetekre van szükség.

A legégetőbb feladatnak az iskolalapítás tűnt. Kiderült, hogy a horvát törvények értelmében magyar tannyelvű községi iskolák létesítésére nincs lehetőség. Nincs akadálya viszont a felekezeti iskolák alapításának, az 1898. évi autonóm törvény életbe lépése óta a magyar reformátusok lakta tankerületeken már működtek is ilyen oktatási intézmények. A római katolikus magyar felekezeti iskolák létrehozását azonban Strossmayer püspök megtiltotta, amit magániskolák alapításával igyekeztek pótolni. A horvát iskolatörvény értelmében ugyanis magániskola alapítója bárki lehetett. Volt is erre példa: a Horvát–Szlavón országokban 1890-től már sikeresen működtek a MÁV-iskolák. A „vasúti iskolák" fenntartása és működtetése viszont csak ott volt lehetséges, ahol a vasúthálózat mentén vasútállomás volt. A szlavóniai katolikus magyarság zöme azonban olyan elszórt, egymástól távoli területeken élt, ahol maguknak sem felekezeti, sem vasúti iskolát nem állíthattak. Így született meg az elhatározás, hogy a Julián Egyesület szervezésében a magyar római katolikus tankötelesek számára Julián-iskolákat alapítanak. A tervezett „központi egyesület" mint iskolaalapító, átveszi a kormánytól a szórványmagyarság támogatására szánt pénzeket, azokat eljuttatja a szlavóniai helyi magyar egyesületeknek, és mint azzal megbízott szervezet, egyben az egész akciót is felügyeli. „A szlavóniai magyarság sok ügye olyan természetű, hogy a szükséges intézkedéseket egyházi úton keresztülvinni nem lehet, hanem más szervek közreműködése kell. Különösen áll ez a katolikus magyarokra, akikkel szemben a horvát érzelmű papság ellenséges indulattal viseltetik." E feladat elvégzésére alakult meg a Júlián Egyesület – mutatott rá Bernics Ferenc *A Julián akció* (1994) című kiváló könyvében.

A támogatás jelentőségét és szükségességét felismerve 1904-ben gróf Klebersberg Kuno miniszterelnökségi államtitkár vezetésével alakult meg „a horvátországi magyarok – elsősorban katolikusok – anyanyelven történő elemi iskolai oktatása, hitélete, művelődésének megszervezése, iskolák és könyvtárak létesítése céljával a Julián Egyesület". Az általában nehéz körülmények és mostoha feltételek között dolgozó tanítók szinte missziós munkát végeztek: az iskolai oktatás mellett istentiszteletet tartottak, gazda- és olvasóköröket szerveztek, színházi előadásokat és kulturális műsorokat rendeztek. Tevékenységük később gazdasági segélyezéssel és hitelszövetkezetek megszervezésével bővült.

Bernics Ferenc könyvében részletesen bemutatta a magyar kormány Julián akciójának három területét: a) *vasúti iskolák*, b) a *református magyar iskolák* és c) a *katolikus magyar iskolák* létesítésének, támogatásának és fenntartásának történetét. Kutatása szerint Horvát–Szlavón országokban az első MÁV iskola 1890-ben Kamerál–Moravicán létesült,

3 Uo. 23–24., 26.

„ezt követték a Brodban, Vinkovcin és Zimonyban (1894), Zágrábban (1896) és Eszéken (1897) megnyíló magyar iskolák. Az 1904–1905-es tanévben már hét iskola működött, összesen 1216 tanulóval, akik közül 873 volt a magyar anyanyelvű. Az 1906–1907-es tanévben már tizenegy iskolában 2532 diák tanult, közöttük 1638 volt a magyar. Az 1908–1909-es tanévben a MÁV-iskolákba 3174 tanuló járt."[4]

Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint 9342 lélek, az ottani magyarság 10,3%-a volt református. Legtöbb Verőce vármegyében (3571 fő), Szerém vármegyében (2780 fő) és Pozsega vármegyében (1596 fő). A Julián akció 1904-ben kapcsolódott be az iskolák helyzetének a javításába. Az 1905–1906-os tanévben kilenc református iskolában összesen 581, az 1906–1907-es tanévben pedig 823 diák tanult. Antal Gábor püspök 1908. november 21-én kelt jelentésében 12 református iskolát említett 766 tanulóval. Az utolsó, 1917–1918-as tanévben már 1000 fölé nőtt a tanulók száma.[5] Ugyancsak az 1900. évi népszámlálás szerint Horvát–Szlavón országokban 90.781 lélek közül 74.869 – a magyarság 82,4%-a – volt katolikus hívő. Legtöbben Verőce vármegyében (26.161 fő), Szerém vármegyében (19.080 fő), Belovár–Kőrös vármegyében (12.257 fő) és Pozsega vármegyében (10.890 fő) éltek.[6] Az első tanévben, 1904–1905-ben 792, a másodikban, 1905–1906-ban pedig már 1190 diák tanult a katolikus Julián-iskolákba, és a számuk egyre nőtt. Az 1913–1914. esztendő volt a Julián akció kiteljesedésének ideje, ekkor a Horvát–Szlavón országok katolikus Julián-iskoláiban 6671, Bosznia–Hercegovina Julián-iskoláiban pedig 714, zömében magyar tanuló járt. 1914-ben 82 Julián (katolikus), MÁV és református iskolában 12.000 volt a magyar nyelven tanulók száma. Herceg János *Magyarok Szlavóniában* című tanulmányában hasonló eredményre jutott. Rámutatott:

„a Julián Egylet 1913-as térképe szerint Szerém, Verőce, Pozsega és Bjelovár–Kőrös megyében összesen ötvenkét településen működött Julián-iskola. Mellettük tíz református egyházközségben megmaradtak a felekezeti iskolák. A MÁV további korszerű iskolákat nyitott Zágrábban, Pleternicán, Brodban, Našicén, Vinkovcin, Mitrovicán, Rumán, Inđiján és Zimonyban."[7]

A magyar kormány a Julián-iskolák megszervezésével a magyarságot az elhorvátosodástól akarta megmenteni. Horvát–Szlavón országokban ugyanis a magyarság ki volt téve az erőszakos elnemzetlenítésnek. Ezt kellett minden áron megakadályozni.

Az iskolaalapítás és -működtetés mellett a Julián Egyesületnek a szlavóniai magyar parasztság gazdasági megerősítését szorgalmazó gazdasági akciója is volt, mindamellett feladatának tekintette a kiszolgáltatott magyar közösség jogvédelmének biztosítását, a közigazgatási, birtokszerzési és telekkönyvi ügyek lebonyolításának a megszervezését is. A közművelődési akciója pedig a szlavóniai magyarság kulturális támogatását tekintette feladatának, s ezt oly sikeresen végezte, hogy 1914-re a Julián könyvtárhálózatnak Horvát–Szlavón országokban és Bosznia–Hercegovinában 147 helyen 205 könyvtárában 22.200 kötetes állománya volt.[8]

4 Bernics: 31.
5 Uo. 35., 39–40.
6 Uo. 41.
7 Herceg: 1–2.
8 Bernics: 89.

Ennek a jól szervezett akciónak – és a Horvát–Szlavón országok magyarsága reményeinek – vetett véget az 1918 novemberében bekövetkezett szerb katonai megszállás, az 1918. december 1-jén megalakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a trianoni békediktátum aláírását követően pedig rövid úton fölszámolta a Julián-intézményeket: néhány református iskola kivételével az összes magyar tannyelvű (MÁV és katolikus) iskolát és valamennyi könyvtárat bezárták, a magyar tanítókat pedig kiutasították az országból. Az értelmiség és a polgári–iparos réteg nélküli, szétszórtan, településeiken is kisebbségben élő, gyenge nemzettudatú parasztok gyorsan asszimilálódtak. A népszámlálási adatok jól érzékeltetik a horvátországi magyarság rohamos, példátlanul tragikus fogyását:

1910	119.874	5,0 %
1921	76.436	2,4 %
1948	51.399	1,4 %
1991	22.355	0,47%

Egy évtized leforgása alatt a városok – Zágráb, Varasd, Eszék és Zimony – magyarsága már 1921-re a negyedére, a falvaké pedig több mint harmadával, összességében 76.000 főre csökkent. És nem ez volt a mélypont, a XX. század során „úgy szóródtak szét ezek a kis magyar szigetek, akárcsak a sömlyék a buján tenyésző síkvidéki tájban" – írta szomorú számvetése végén Herceg János.

2. A hazához való hűséges ragaszkodás érzésével

Szlavóniai Magyar Újság 1908. október 4. – 1918. november 10.

1908. október 4-én, Eszéken jelent meg a *Szlavóniai Magyar Újság* című közéleti és politikai hetilap első száma, amely a *Horvát–Szlavónországokban élő magyarok lapja*ként futotta végig évtizedes pályáját, azzal, hogy az 1912. november 10-i száma már *A horvát–szlavóniai és boszniai magyarok lapja* alcímmel került az olvasó kezébe, ami – szerepéből eredően – a vállalt feladatok bővülését jelentette. Az indulásakor négy oldalas hírlap tulajdonosa és felelős szerkesztője Poliány Zoltán tapasztalt újságíró és szerkesztő volt, aki korábban a *Bukaresti Magyar Újság*ot is szerkesztette, s akit többéves sikeres bukaresti munkássága elismeréseként Károly román király is kitüntetett. 1901-től néhány éven át ő szerkesztette az *Erdélyi Kárpát Egyesület* havi értesítőjét, 1906-ban pedig az ő gondozásában jelent meg a *Romániai magyarok nagy képes naptára*. (Kár, hogy pályáját a sajtótörténet kutatói mindmáig nem írták meg; Poliány Zoltán munkásságának alakulását ma három országon át kellene nyomon követni.) A lapot Eszéken, a Szlavóniai Magyar Újság könyvnyomdájában állították elő, ám a jól szervezett, egyre gazdagabb tevékenységet magára vállaló intézmény könyvkötészettel, és egyéb nyomdatermékek – egyebek mellett kalendáriumok – előállításával is foglalkozott.[9] A vasárnaponként megjelenő újság első oldalán (nem egyszer a másodikra is átnyúlóan) a leggyakrabban aláírás

9 Tevékenységét gyakran hirdette a hetilap utolsó oldalán: Szlavóniai Magyar Újság könyvkötészete – Értesítjük a közönséget, iskolákat, hitelszövetkezeteket, bankokat, hogy a Szlavóniai Magyar Újság nyomdájával kapcsolatban könyvkötészetet rendeztünk be, ahol minden e szakba vágó munkákat jutányos áron elkészítünk. Kérjük a magyarok támogatását. Eszék, Vašarište 19. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1910. január 1. 4.

nélküli vezércikk szerepelt, alatta a szokásos tárcarovattal. A második oldalán a magyarországi belpolitikai és a külpolitikai beszámolók voltak olvashatók, a harmadik oldalon pedig a horvátországi hírek és a lapszemle szerepelt. A maradék helyet és a teljes negyedik oldalt a hirdetések töltötték meg – ezzel is jelezve a vállalkozás terebélyes piaci alapjait.

A lap első számában a *Beköszöntő*t maga a főszerkesztő, Poliány Zoltán írta, kellően kidomborítva a lapkiadói tevékenysége történelmi súlyát:

> „Jelentős esemény a Horvát–Szlavónországokban élő magyarság életében a Szlavóniai Magyar Újság első számának megjelenése – írta a vállalkozására felettébb büszke laptulajdonos –; jelentősége annál nagyobb, mert ez az első lap, amely címében is kifejezetten a Horvát–Szlavónországokban élő magyarságot kelti életre. (…) Ennek a lapnak tehát új utakat és ösvényeket kell vágni, hogy előre haladhasson, és céljainak megfelelhessen. (…) A Szlavóniai Magyar Újság az az összekötő kapocs kíván lenni a szétszórtan élő magyarság közt, melynek erejét és kitartását mindenki érezni fogja, aki hozzánk csatlakozik, és bennünket támogat. A horvátországi magyarság sorsáról, életéről vajmi keveset tud a hazai közvélemény, úgyszólván nem is ismeri ezt a sok ezernyi testvérét."[10]

A beköszöntő vezércikk mellett az előfizetési felhívásból is sugárzott az optimizmus: a szerkesztőség bízik abban, hogy a Horvát–Szlavónországban élő százezer fős magyarság felismeri a hetilap jelentőségét, és értékeli, hogy végre megszületett az orgánum, amely nyilvánosságot teremt egyéni és közösségi gondjainak, és segíti a mindennapi ügyes-bajos dolgai elintézésében; és – mert olvasóként tisztában van a *Szlavóniai Magyar Újság* küldetésével –, mindet meg fog tenni a lap fönntartása és fejlesztése érdekében.[11] Évek múltán még ennél is határozottabban szólt a felhívás:

> „A *Szlavóniai Magyar Újság* ötnegyedévi fennállása óta megmutatta, hogy erre a lapra szükség van, ez a lap hiányt pótol. Aránylag rövid idő alatt elterjedt egész Horvátországban, hogy a fajszeretet, a nyelvhez való ragaszkodás érzelmével lelki kapcsolatba hozza a szétszórtan, nagy küzdelmek között élő magyarságot. Aki a *Szlavóniai Magyar Újságot* járatja, az nem érzi magát elhagyatva. Van egy jó, hűséges barátja, akinek elpanaszolhatja búját-baját, aki – ha emberileg lehetséges – segít rajta. Sorakozzék mindenki a zászlónk alá. Így lesz erős a szlavóniai magyarság."[12]

Hasonló módon, minden későbbi előfizetési felhívás az összefogás jelentőségét hangsúlyozta, joggal, hiszen a szlavóniai hetilap évtizedes megjelenése során úgyszólván a horvátországi (és boszniai) magyarság központi intézményévé vált.

A *Szlavóniai Magyar Újság* megalapítása előtt a szlavóniai magyarok tájékoztatását a Budapesten szerkesztett, és a Földművelési Minisztérium égisze alatt megjelenő, *Magyar Néplap* látta el – nem igazán átütő erővel. Ezt a gazdasági jellegű hírlapot – amelyben nem kaptak helyet a szórvány-magyarság sorsával foglalkozó írások – ingyen osztották szét a szlavóniai magyar családok között. Az eszéki hetilap tehát valóban fordulatot jelentett a mindvégig feszült politikai légkörben élő magyarság életében, és pezsgést hozott a közélet megannyi színterén. A sajtó biztosította nyilvánosság azután a magyar–horvát viszonyt is erőteljesen alakította. Horvát–

10 Poliány (1908): 1.
11 Előfizetési felhívás. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1908. október 4. 2.
12 Előfizetési felhívás. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1910. január 1. 1.

Szlavónországban ugyanis – úgyszólván az 1868-as magyar–horvát kiegyezés óta – politikai harc folyt a szupremácia megszerzéséért, s ennek a küzdelemnek többnyire a magyarság vált az áldozatává. Túlfűtött horvát nacionalisták a saját nemzetükre nézve halálos veszélyt láttak a magyarság szlavóniai betelepülésében, indulatos fellépéseiket pedig Magyarország rendre fenyegetésként élte meg, s azt összeegyeztethetetlennek vélte a két ország közötti államszerződésben megfogalmazott elvekkel és határozatokkal. Poliány Zoltán lapja – jól kiépített tudósítóhálózata révén – késedelem nélkül, azonnal beszámolt a magyarokat ért sérelmekről, az iskolák, a művelődési egyesületek, a magyar intézmények elleni erőszakos fellépésről vagy a barátságtalan jogi eljárásokról. „Riadót fújok. (…) Ébresztem az alvó magyar lelkeket" – írta a lap agilis újságírója, Haller Jenő – és arra figyelmeztette az olvasóit: mindenkor joguk van kiállni a saját érdekeik mellett. A magyarságon múlik, hogy vállalja-e a közéleti szereplést, vállalja-e, hogy cselekvő módon vesz részt a maga és közössége sorsának alakításában. „Nem a föld mostoha: az emberek. Nem ellenségeitek fegyvere fogyasztja, ritkítja soraitokat, hanem saját közömbösségetek." Úgy vélte, hogy akinek lehetősége van arra, hogy a sorsán javítson, és mégsem teszi meg, az a közössége ellen cselekszik. Aki viszont hajlandó részt venni a közös munkában, de nem leli meg annak módját, az forduljon segítségért a *Szlavóniai Magyar Újsághoz*, ahol minden nyugtalanító kérdésére választ kap.[13] *A politikai jogok gyakorlását nem szabad elhanyagolni* üzente egy másik vezércikkében a *Szlavóniai Magyar Újság*: a Horvátországban élő magyarság jogai nem érvényesülnek a közéletben, és ennek okát abban látja, hogy a községi képviselőtestületekben a magyarság alig van képviselve, „pedig sok községben túlnyomó többségben van más nyelvűek mellett". A magyarság elhanyagolta politikai jogainak a gyakorlását. „Vagy ha nem is hanyagolta el, de nem tudja a módját, hogyan kell azt megszerezni. Nem volt senki, aki felvilágosította volna. De most már van. Itt a Szlavóniai Magyar Újság. Ez fog küzdeni azért, hogy a magyarság politikai jogokhoz jusson" – üzente az eszéki lap szerkesztősége az olvasóinak.[14]

Az újság rendszeresen beszámolt a magyarlakta településeken a helyi horvát hatóságok – a szolgabírák, a jegyzők, a csendőrség, nem egy esetben az egyházi méltóságok – önkényes fellépéseiről, lapszemléjében pedig részletesen foglalkozott a horvát sajtó indulatos kirohanásaival. Az ellenséges hangvételű, uszító cikkeket magyar fordításban rendszeresen közölte. 1909. március 7-i számában a *Hogyan izgatnak a magyarok ellen?* cím alatt egy meg nem nevezett horvát lap beszámolóját jelentette meg:

> „Íme, ismét egy merénylet – írta a horvát nyelvű tudósítás. – A Julián Egyesület ázsiai hordái mint dühös fenevadak rátámadtak a dežanováci horvát iskolára. Szét kell rombolni a horvát iskolát, s romjain fel kell állítani egy ázsiai magyart. Ezeknek a vérszopóknak nem elég, hogy Krešteloválcon van három tanerős iskolájuk. Négy évig támadták Szokolovác és Troglava községeket, hogy itt is magyar iskolát emeljenek. Mikor ez nem sikerült, akkor azzal az impertinens kéréssel folyamodtak Rauch-hoz, hogy csukja be a kreštelováci horvát iskolát. A kérés hiábavaló volt. (…) Tehát, ha nem tudnak magyar iskolát állítani, be akarják csukatni a horvát iskolákat."[15]

A horvát lapok könyörtelenül támadták az iskolák mellett a magyar egyházat és az egyházi rendezvényeket, a művelődési intézményeket – elsősorban a könyvtárak munkáját –, kifogá-

13 Haller: 2.
14 A politikai jogok gyakorlását nem szabad elhanyagolni. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1909. január 24. 1.
15 Hogyan izgatnak a magyarok ellen? *Szlavóniai Magyar Újság*, 1909. március 7. 1.

solták az illetékességért folyamodó magyarok szándékát, a MÁV gazdasági érdekeltségeit és vele együtt a magyar nyelvhasználat jogszerűségét is. A XIX. század fordulóján és az azt követő évtizedben Szlavóniában ádáz bozótharcra hasonlított a mindennapi élet – valószínűleg az adok-kapok-kölcsönösség alapján. Abban a felfokozott politikai légkörben veszélyeztetve érezte magát a magyar és a horvát fél egyaránt. Félnivalója azonban a magyarságnak volt: őt az erőszakos horvátosítás veszélye fenyegette, szükség volt hát azokra az eszközökre, amelyekkel fölvehette a küzdelmet az asszimiláló törekvésekkel szemben.

A *Szlavóniai Magyar Újság* pedig határozott fellépéssel küzdött a horvát befolyás erősödése és az asszimilációs törekvések ellen. Úgyszólván minden megjelent számában a figyelem középpontjában állt a beolvasztási kísérletek bírálata. *Miért asszimilálódik a magyar?* – tette fel a kérdést már a lap indulásának évében Haller Jenő (1908. október 25.), s már a következő számban ugyanezzel a címmel válaszolt neki egy bizonyos Loparits R. József (1908. november 1.). Haller Jenő – jó taktikai érzékkel – napirenden tartotta a témát, és *Észrevételek Loparits R. József cikkéhez* című írásában még egyszer szemlét tartott az ellenséges folyamatok és törekvések felett (1908. november 22.). Amíg a kettejük párbeszéde zajlott, Punek Gyula *Fajunk áthasonulása ellen* című írásában (1908. november 8.), a főszerkesztő, Poliány Zoltán *Nagyhorvát törekvések* című – szinte boltíves – vezércikkében (1908. november 15.), az ismeretlen (-d. -ó.) pedig *Mindenek előtt magyarok legyünk!* című publicisztikájában (1909. január 31.) írta meg a szlavóniai magyarság sorsával kapcsolatos meglátásait.

A veszélyeztetettség érzése átjárta a magyar lelkeket, és beitta magát a magyar közösség életének minden létező szövedékébe. A *Szlavóniai Magyar Újság* pedig birodalmi biztonságérzetének birtokában, és a közösségi jogok ismeretében – helyesen –, önvédelemre biztatta a kiszolgáltatott közönségét. Folyton hangsúlyozta: a szlavóniai magyarságnak szervezkednie kell, különben oldott kéveként fog széthullani. Ebben benne volt az üzenet: a szlavóniai magyarságnak politikailag is meg kell szerveznie önmagát. „Az egyes ember gyenge és erőtlen, a magyarság tehát erőt csak úgy fejthet ki, ha tömörül" – írta egyik vezércikkében maga Poliány Zoltán. Kifejtette, hogy a Szlavóniában letelepedett magyarság nagy területen szóródott szét, nem úgy, mint a Szerém megyei németek, akik az évek során megteremtették a maguk jól szervezett, zárt közösségi életét. Az intézményeket nélkülöző társadalomban a közösségteremtésnek egyik járható útja a művelődési egyesületek, olvasókörök alapítása és megszervezése. Az olvasókörökre, azok szervező munkájára elsősorban olyan helyeken van szükség, ahol még magyar iskolák nincsenek.

> „A szervezkedéshez, egyesületekbe való tömörüléshez jogunk van, ezzel a joggal élni is kell, hogy a szervezkedés alapján más jogokhoz is jusson a magyarság. A szlavóniai magyarságnak sok és nagy érdekei vannak. A hozzánk érkezett panaszokból látjuk, hogy itt a magyarságnak tömörülésre van szüksége, hogy az összmagyarságot érdeklő jogos érdekeit megvédhesse"

– írta Poliány Zoltán. Az olvasókörök hálózatát egy központ köré kell szervezni, hogy azután az így alakított egyesületi centrum felállíthasson „egy ingyenes jogvédő és tanácsadó irodát, amely a magyarság sérelmeit vizsgálhatná és jogvédelmet nyújtana. – Fejtegetése végén a főszerkesztő hozzáfűzte –: Szervezkedésben van az erő."[16]

De Poliány Zoltán ennél is tovább ment. 1913-ban *Emlékirat*ot intézett Tisza István miniszterelnökhöz, melyben kifejtette: a szlavóniai magyarság jövőjét az iskolákra és a gazdasági

16 Poliány (1909): 1.

élet megerősítésére kell alapozni, és ebben a társnépek közül a svábok szövetségét kell keresni. Együttes fellépésükkel komoly erőt jelentenének a horvátországi politikai színtéren is. Olyan kivándorlást koordináló iroda fölállítását javasolta, ahol a szülőföldjüket elhagyó bukovinai és óromániai magyarokat is Amerika helyett Szlavóniában juttatnák földhöz. Segítséget kért továbbá lapjának, a *Szlavóniai Magyar Újság*nak a boszniai „terjeszkedéshez", hogy ott is kifejthesse közösségépítő tevékenységét.[17] A miniszterelnök nem fogadta kitörő lelkesedéssel a javaslatokat, és nem is támogatta az *Emlékirat*ba foglalt kérelmeket.

Az időszerű politikai és társadalmi kérdések fölsorolása mellett igen gazdag volt a *Szlavóniai Magyar Újság* tárcarovata is. Egy-egy Gárdonyi-elbeszélés vagy Ábrányi-Emil-vers (*Magyarok szent napja*) mellett rendszeresen közölte a „helyi szerzők" – többnyire Julián-tanítók, MÁV-hivatalnokok, katolikus papok vagy református lelkészek – olykor igen szerény munkáit is, így a zágrábi Sági Ernő *A vágányok mentéről* című versét (1909. január 10.), az antunováci Izsák Ignác *A háládatlanság* (1909. február 14.), a titokzatos eszéki B-ó K-ly *A granicsár* (1909. március 14.) vagy Kozma Imre *Az első szerelem* (1909. április 18.) című elbeszélését. Üde színfoltjai voltak a tárcarovatnak az olyan, szociográfiába hajló írások, mint Rácz Béla *A gyerek* című „a szlavóniai magyarság életéből" vett rajza (1909. április 4.) vagy a belišćei Molnár Sándor *Kirándulás Jankovácra* című beszámolója, melyben „Szlavónia legszebb díszének" nevezte az általa beutazott vidéket (1909. július 11.). Méltán sorakozik e színes írások mellé Kozma Imre *Muraközi levél* című beszámolója is (1909. október 17.). Haller Jenő a velika–pisanicai Julián-iskola igazgatója, a lap állandó munkatársa az irodalomban is verhetetlennek bizonyult; tüzes publicisztikája mellett olykor elbeszéléssel (*Az áruló tojások,* 1909. február 28.), máskor verssel (*Julián-iskola avatására*, 1909. május 2.), majd *A hajszál* című „páros beszéddel" jelenettel (1909. június 2.) lepte meg olvasóit, *Tahy Ferenc a horvát irodalomban* (1911. július 23.) című értekezésével viszont már a magasabb igényeket is kielégítette, mígnem 1909. március 21-i számában a *Szlavóniai Magyar Újság* bejelentette kedvelt újságírója, *Kinizsi* című poémájának megjelenését.[18] „Haller Jenő, lapunk munkatársa költői elbeszélést írt Kinizsiről, a magyar történelemnek erről a kiváló alakjáról. Talán ez az első magyar könyv, mely Horvátország területén megjelent" – hirdette büszkén saját kiadványát a hetilap.[19] És valóban, ezzel a verseskötettel vette kezdetét a horvátországi magyar könyvkiadás.

Üde színt hozott az eszéki hetilap életébe Bassa Gyuri, aki előbb rövid tudósításokkal, majd néhány verse után *Boszniai level*eivel (1910. október 2. és november 20.) hívta fel magára a figyelmet. Ezután a sikerein fölbátorodva néhány kiváló értekezést is megjelentetett, közöttük *A kiegyezési törvény hibái* (1910. december 11.) és a *Horvát állam történeti megvilágításban* (1910. december 25.) című írásai bizonyultak maradandónak. Ugyancsak a bosnyák fővárosból küldte az eszéki hetilapnak tudományos munkáit Benisch Arthur dr., a szarajevói magyar gimnáziumi tanfolyamvezetője, akinek *Horvátország nemzetiségi viszonyai* (1913. június 13. és június 20.) és *A horvát választókerületek beosztása* (1913. december 25.) című tanulmánya határozottan emelte a *Szlavóniai Magyar Újság* színvonalát. Közvetlenül az első világháború kitörését megelőzően, 1914. április 12-én jelent meg Poliány Zoltán lapjában egy

17 Poliány Zoltán: Emlékirat a horvátországi és a boszniai magyarság politikai megszervezése tárgyában Tisza István gróf. m. kir. miniszterelnökhöz. Idézi Bernics: 90.

18 Kinizsi-Haller Jenő költői elbeszélése került ki a Szlavóniai Magyar Újság Nyomdájából. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1909. március 21. 3.

19 Kinizsi. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1909. április 4. 2.

ismeretlen szerző *Horvát–Szlavon és Dalmátország autonómiája és a magyar államiság* című tanulmánya, amely már jelezte az újság tudományos irányvételének elmélyülését.[20]

Persze sok olyan kitűnő írás jelent meg a *Szlavóniai Magyar Újság* lapjain, amely évszázaddal később is méltán vált ki elismerést az olvasóban. Kivált az olyan művelődési életre és az iskolákra vonatkozó írások tűnnek ma is tanulságosnak, mint Szabó Imre *Magyar középiskolákat!* (1912) és Kozma Imre *Pályaválasztás* (1914) című hosszabb, több részletben közölt írása. De ide sorolhatók Ágoston Sándor református lelkésznek a szórványokkal foglalkozó tudósításai is.

Az eszéki hetilap 1911. április 2-i számában külön kiemelte: a mai számához *A Család* című mellékletet is csatolták. *A Család*, a *Szlavóniai Magyar Újság*, a Horvát–Szlavónországokban élő magyarok lapjának ingyenes havi melléklete volt, s ugyancsak az eszéki szerkesztőségben készült. Első száma 1908. október 4-én jelent meg, nyolc oldalon. Az új vállalkozást ugyancsak a felelős szerkesztő és laptulajdonos, Poliány Zoltán felügyelte, a szerkesztést azonban a feleségére, Poliány Zoltánnéra bízta, aki *Mit akar A Család?* címmel fogalmazta meg a melléklet programját. A kellő lelkesedéssel és hittel útjára bocsátott kis újságnyi melléklet arra fog törekedni, hogy az előfizetők családjának valamennyi tagja, felnőtt és gyermek, iskolás, kétkezi munkás, szántóvető paraszt, értelmiségi tisztviselő, nyugdíjas néptanító, vasúti munkás és megfáradt idős ember megtalálja benne mindazt, ami szellemi és lelki művelődését előmozdítja, s amellett a pihenés óráiban szórakoztató társa is legyen. A legnagyobb hangsúlyt azonban a Horvát–Szlavónországokban élő magyar ifjúság nevelésére helyezik, ennek megfelelően minden igyekezetükkel azon lesznek, hogy *A Család* és a fiatalok között megteremtsék az állandó szellemi kapcsolatot, és közleményeikkel felébresszék „lelkükben a hazához való hű ragaszkodás érzését, a tudás vágyát, és minden szépért, jóért való lelkesedést". Meggyőződéssel vallják, hogy

> „manapság már a társadalom minden rétegében csak úgy lehet boldogulni, előretörni, vagyonosodni, és a haza és társadalommal szemben való kötelezettségeket híven teljesíteni, ha hivatásunkhoz, munkánkhoz tudással, lelki és szellemi műveltséggel felszerelve fogunk hozzá. Földmíves, iparos, kereskedő és hivatalnoki életpálya egyformán vezethet a boldogulás felé, ha – gyermekeinket bármely életpályára is készítjük elő – ellátjuk szellemi kincsekkel, s eleve hozzá szoktatjuk az önműveléshez, mert a mai korban a tudatlant, az elmaradottat mindenhol letörik, elnyomják."

Ahhoz, hogy a szlavóniai magyarság méltó lehessen az utókor elismerésére, művelt közösséggé kell válnia, amely a hagyományok tiszteletében építi föl a maga társadalmát.

> „Erősen hisszük – kerekítette le ígéretét a lap szerkesztője –, hogy a mi lelkesedésünk visszhangot fog kelteni a Horvát–Szlavónországban élő magyarok lelkében. Hisszük, hogy körénk fog seregleni az itt élő magyarság tekintélyének emelését, szellemi és lelki művelődését előmozdító munkánkban. Mi pedig támogatásunk fokozódásával arra igyekszünk, hogy lapunkat nagyobbítsuk, s így mentől többet nyújthassunk olvasóinknak."[21]

20 Az első, valóban tudományos értekezés, amely helyet kapott az eszéki hetilapban a Magyarország és Horvát–Szlavon–Dalmátországok kapcsolatának történeti fejlődése című tanulmány volt, amely Késmárky István, a pécsi jogakadémia tudós igazgatójának a Szabad Lyceum eszéki bemutatkozásán elhangzott előadása volt. Lásd: *Szlavóniai Magyar Újság*, 1911. február 19. 1–2., február 25. 1–2., március 5. 1–2.

21 Mit akar A Család? *Szlavóniai Magyar Újság,* 1908. október 4. 1.

A *Szlavóniai Magyar Újság* havi melléklete valóban a fiatalabb nemzedék igényeinek igyekezett megfelelni, határozottan irodalmi orientáltságú közleményeit is e szempontok alapján válogatta össze. Lapjain olvasható volt Bársony István *Csudálatos történet* (1908. október 4.) és Rákosi Viktor *Réz Péter különös története* (1908. december 1.) című elbeszélése, Szabolcska Mihály *A haza* (1908. október 4.) és *Húsvét hajnalán* (1909. április 1.) című verse, akárcsak Gárdonyi Géza *A magyarok története* (1908. december 1.) és Hollósi Sándor *Téli rege* (1908. november 1.) című költeménye. Rendszeresen közölt verseket *A Család*ban a *Szlavóniai Magyar Újság* hasábjairól már ismert csemernicai Julián-tanító, Rácz Béla – *Tanév elején* (1908. november 1.), *Temetéskor* (1908. december 1.) és *Küszködöm a lelkem…* (1909. december 25.) –, és a még kiderítetlen illetőségű Miklósné M. Nagy Idus – *A fecske* (1908. október 4.), *Kicsiny, füstös szoba* (1909. március 1.), *Elnyíltak hát…* (1909. október) és *Karácsonykor* (1909. december 25.) – aki megható figyelemmel fordult a gyermekek felé. S amíg az 1908. október 4-i számában a *Török világ Magyarországon* című írásával a melléklet a történelmi múltba kalauzolta a fiatalokat, a *Királyért és hazáért!* (1909. május) című cikk szerzője, Falcione Kálmán, az eszéki 28. honvéd gyalogezred főhadnagya a hazafiságra történő nevelésben vállalt példás szerepet. *A Család*ban Miklósy M. Ödön karikatúrái és szövegrajzai kifejezetten üde színfoltot jelentettek.[22] Ismerve a mellékletként megjelenő lap repertóriumának töredékét, méltán hiszi a kései olvasó, hogy kitüntetett érdeklődés kísérhette a megjelenését.

Mint ahogyan megkülönböztetett érdeklődésre tarthattak számot a *Szlavóniai Magyar Újság* ünnepi – karácsonyi és húsvéti – mellékletei is. 1908 karácsonyán a két oldalas ünnepi csatolmányban *A papa barátja* című tárca, a *Nagy magyar asszonyok* cím alatt Zrínyi Ilona és Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonyok életrajza, Tóth Gyula *Karácsonyi agyal* című verse, Hild László *Karácsonyest – idegenben* című elbeszélése, Miklósné H. Nagy Idus *Karácsonykor* című költeménye és *Hazajött karácsony estéjén* című elbeszélés tette hangulatossá a szlavónországi Szentestét.[23] Az 1909. évi húsvéti mellékletben pedig Miklósné M. Nagy Idus *A magyar lányokhoz* című verse, egy bizonyos Ürögi *Hogyan ismerik egymást a szlavóniai magyarok* című tárcája és a *Húsvéti szokások – a nagyhét babonái* című, a néprajzi érdekességekről számot adó írás kapott helyet.[24]

A szlavóniai magyarság történetének kutatói azt is tudni vélik, hogy a *Szlavóniai Magyar Újság*, amely tíz éven át „felszínre hozta a szlavóniai magyarság kulturális és egyéb panaszát", a Julián Egyesület támogatásával jelentette meg a 150 oldalas, igen színvonalas, *Szlavóniai Magyarok Képes Kalendáriumá*t, amelyet tízezer példányban adott ki, olyan olcsó áron, hogy az ingyenes adományként, csaknem minden horvátországi magyar családhoz eljutott.[25] Bernics Ferenc a már említett *A Julián akció* című monográfiájában idézi a Julián Egyesület elnökének 1912–1913-as esztendőkre vonatkozó elszámolását, amely szerint 1912–1913-as években 3437 katolikus imakönyv mellett Horvát–Szlavónországokban 28.000, Boszniában 2000 *Magyar Naptár* mellett további 2000 *Hajós Naptár*at is kiosztottak a magyar családok körében.

22 Egyelőre nehéz kideríteni, hogy mikor szűnt meg A Család. Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében – erősen hiányos gyűjteményben – csak az 1908. és az 1909. évfolyama olvasható.

23 Szlavóniai Magyar Újság karácsonyi melléklete. 1908. december 25. 2.

24 Húsvéti melléklet. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1909. április 11. 1.

25 Herceg: 1–2.

„Ezek a naptárak, kalendáriumok a magyarságtudat ápolásán túlmenően az intenzív gazdálkodáshoz adtak tanácsokat, de jogi eligazítást is tartalmaztak, például az illetékességi jog megszerzéséhez és általában a közigazgatási eljárásokhoz. A boszniai naptárak felhívták a figyelmet az ottani gazdasági lehetőségekre, a Balkánra irányuló magyar kereskedelem és vállalkozások fejlesztésének távlataira"

– írta Bernics Ferenc.[26] S valóban: az eszéki hetilap az 1917. esztendő egyik augusztusi számában megjelentette a Julián Egyesület közleményét, miszerint előkészületben van a *Julián-kalendárium*, a szlavóniai magyarok 1918. évi naptára, amelyet a korábbi esztendőkhöz hasonlóan ezúttal is minden szlavóniai magyar családhoz eljuttatnak. Jelezték: „Az egyesület csak annyi naptárat nyomtat, amennyit az összes helységből kérni fognak", ezért „naptárosztási íveket" köröztettek a magyar lakosság körében.[27] (Ezeknek a naptáraknak és kalendáriumoknak azonban mindmáig nem jutottam a nyomára.)

Szorongások és elmélyülő félelmek terhével köszöntött be Szlavóniában az 1913. esztendő: a Balkánon immár egy esztendeje dúlt a véres háború.

„Világtörténelmi időket élünk – kezdődött szokatlan módon az aktuális előfizetési felhívás. – A szláv és a germán faj mérkőzése előttünk játszódik le, s úgy lehet, nekünk is részünk lesz ebben a nagy mérkőzésben, hogy a magyar állam területét, a magyar államiságot Európa keretén belül megőrizzük a szláv tenger hullámverései ellen."

Természetes hát, hogy „ilyen rendkívüli időkben mindenkinek újságot kell olvasni, hogy az eseményeket figyelemmel kísérhesse". Fizessen hát elő minden jó érzésű ember az érdekeit szolgáló és az ügyeit felkaroló eszéki újságra! „Hazafias tisztelettel a Szlavóniai Magyar Újság kiadóhivatala."[28] Az eszéki hetilap rendszeresen beszámolt a balkáni frontok háborús eseményeiről, s ebben messzemenően különbözött a Délvidék – a Bácska és a Bánság – vezető lapjaitól, a zombori *Bácska*, a szabadkai *Bácsmegyei Napló* és az óbecsei *Tiszavidék* ugyanis alkalmanként, csak mint távoli, egzotikus eseményekről számoltak be a török birodalom utolsó háborújáról és végső összeomlásáról. Úgy tűnt, a Délvidéken senki sem számolt a Balkánháború súlyosabb következményeivel. Velük szemben a *Szlavóniai Magyar Újság* fokozatosan megtanulta az újságírás legkegyetlenebb műfaját, a hadi tudósítás komor és fegyelmezett tárgyszerűségét.

A *Szlavóniai Magyar Újság* 1914. június 28-án mindössze két oldalas rendkívüli kiadásában számolt be a szarajevói merényletről: „A trónörökös pár ellen Sarajevóban merényletet követtek el – A trónörökös és felesége halott"[29] – tudósított röviden a lap, ám a részleteket csak néhány nappal később Csobánci Imre, a lap „rendes boszniai munkatársának" *A sarajevói katasztrófa* című beszámolójából ismerték meg az olvasók.[30] Azután egyre komorabbak lettek

26 Bernics: 91–92. A Julián Naptárat az eszéki hetilap maga is rendszeresen hirdette: Julián Naptár. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1917. január 21. 3. és A Julián-Egyesület közlése: A szlavóniai magyarok 1918. évi naptára. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1917. augusztus 5.

27 A Julián-Egyesület közlése: A szlavóniai magyarok 1918. évi naptára. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1917. augusztus 5. 3.

28 Előfizetési felhívás. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1913. január 5. 1.

29 Rendkívüli kiadás. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1914. június 28.

30 Csobánci: melléklet 1–2.

a jelentések: 1914. július 12-én, majd július 26-án is a Monarchia Szerbia elleni határozott fellépéséről[31] tudósított az eszéki újság, amely alkalmasnak látta *A sarajevói merénylet után* címmel összefoglalni az eseményeket.[32] A *Szlavóniai Magyar Újság* is – mint annyi más laptársa – a háború fenyegetésének rémképével nézett szembe. 1914. július 26-án jelezte: a jóslásban járatosak 1915-re háborút jósolnak. Még aznap *Háború Szerbiával* címmel megjelent a lap újabb – immár a második – rendkívüli kiadása.[33] Egy héttel később, 1914. augusztus 2-án *Döntsenek a fegyverek!* vezércikkével az élén jelent meg a *Szlavóniai Magyar Újság*, és első oldalon közölte Ferenc József *Népemhez!* című kiáltványát,[34] ugyanakkor bejelentette Belgrád bevételét is. Ekkor már hatalmas lendületben érkeztek a hadi tudósítások, olyannyira, hogy a következő szám már *Kitört a világháború – Harminc millió katona fegyverben* címmel jelent meg.[35] A Kossuth-nóta két, aktuális változatát – a *Ferenc József azt üzente*, és a *Tisza Pista azt izente* című, – háborúra hangszerelt szövegét 1914. augusztus 16-i számában közölte a hetilap.[36] A harctereken és a lövészárkokban született versek és dalszövegek közlése – a haditudósítások mellett – végigkísérte a *Szlavóniai Magyar Újság* hátralévő négy esztendejét.

A nagy háború négy esztendejében az eszéki hetilap mindvégig figyelemmel kísérte a Horvát–Szlavónországokból besorozott magyar férfiak sorsát, közölte a szerkesztőségbe beérkezett leveleket, tudósításokat, beszámolókat. Különösen nagy odafigyeléssel gondozta a frontokon született történeteket és verseket. A 1917. október 14-i számában Birinyi József két költeményét, a *Hadifogoly siralma* és az *Örök élet* című versét közölte, ezzel a kis megjegyzéssel:

> „Birinyi József ivanovcei Julián igazgató és tanító olasz fogságból üdvözletét küldi lapunk útján ivanovcei magyarjainak és tanítványainak. Bús fogságában szívének, lelkének vágyait versekbe önti, ezekből küldötte hozzánk az alábbi hangulatos költeményeket. A verseket 1917. január 7-én indította útnak, s azok csak most érkeztek hozzánk, 10 hónap múltán."[37]

Ugyancsak a frontról érkezett Hild László őrmester, Julián igazgató-tanító *Levél a harctérről*[38] című írása, és az öreg népfölkelő, Sági János *Őrségen* című levele[39] is. 1917 októberében egy csererokkant *Hogyan élnek a magyar katonák az olasz fogságban* című írásában megrázó képet festett hadifoglyok életéről.[40] A Szlavóniai Magyar Újság *Julián tanítók a háborúban* címmel rendszeresen közölte a sebesültek, az elesettek és a fogságba kerültek névsorát.[41]

31 Legújabb: A Monarchia Szerbia ellen. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1914. július 12. 7., július 26. 3–4.
32 A sarajevói merénylet után. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1914. július 26. 2–3.
33 Rendkívüli kiadás. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1914. július 26. 6., melléklet 2.
34 Döntsenek a fegyverek! – Hadüzenet – Népemhez! *Szlavóniai Magyar Újság*, 1914. augusztus 2. 1–2.
35 Kitört a világháború – Harminc millió katona fegyverben. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1914. augusztus 9. 1–4.
36 Háborús dalok: Ferenc József azt üzente, és Tisza Pista azt izente. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1914. augusztus 16. 6.
37 Birinyi József versei. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1917. október 14. 4.
38 Hild László őrmester, Julián igazgató-tanító: Levél a harctérről. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1916. augusztus 6. 1.
39 Sági (1917): 4–5.
40 Hogyan élnek a magyar katonák az olasz fogságban – Egy csererokkant közléseiből. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1917. október 14. 3–4.
41 Julián tanítók a háborúban. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1917. március 11. 5.

A családtagjaikért aggódókat pedig hasznos tanácsokkal látta el.[42] Az évek múltával egyre gyakoribbá váltak a háború anyagi és erkölcsi pusztításáról szóló beszámolók: *2.874.271 ember a központi hatalmak hadifogoly állománya* – közölte a hetilap 1917. május 20-i számában.[43]

A *Szlavóniai Magyar Újság* azon kevés vidéki lapok sorába tartozott, amelyek végigküzdötték a világháborút. Nem szűnt meg akkor sem, amikor mozgósították a nyomdászokat, akkor sem, amikor ólomkészletének jelentős részét hadicélokra kellett beszolgáltatnia, mi több, akkor is felkutatta a lehetőségeket, amikor papírhiánnyal kellett számolniuk. Talán a laptulajdonosnak, Poliány Zoltánnak köszönhető, hogy lapja egyike azon kevés sajtóorgánumnak, amely hitelesen beszámolt a történelmi ország összeomlásáról. 1918. október 20-án szalagcímben jelent meg a tragikus hír: *Magyarország területe épségben marad – legfeljebb Horvátország elszakadásáról lehet szó*, egy héttel később, 1918. november 3-án pedig már *Horvátország elszakadása és a független délszláv állam megalakulása* címmel tudósított a legújabb fejleményekről. 1918. november 10-én azután bejelentette: *Vége a háborúnak*.

> „Elég volt a vérontásból és a pusztításból. Itt az ideje, hogy mindenki felvegye a régi munkáját, s minden igyekezetével azon legyen, hogy a romok eltakaríttassanak, a könnyek letöröltessenek, s a régi világ helyett egy új támadjon fel a háborús szenvedések tüzében és vérkeresztségében megújult és megtisztult emberekkel."[44]

A borzalmak azonban még csak ezután következtek, Szlavóniában is egyszerre általánossá vált a rablás és a fosztogatás, az égő házak, a kifosztott magtárak, a lerombolt, összetört, feldúlt otthonok látványa. A „fosztogatásban megrészegedett csőcselék" azt hitte, hogy végre megérkezett a szabadság. Minden bizonnyal Poliány Zoltán laptulajdonos és felelős szerkesztő – a Julián-mozgalom rendíthetetlen híve és támogatója – volt *A mi hivatásunk* című vezércikk szerzője.

> „Nem akarjuk elhinni – írta megrendülten –, hogy ez a borzasztó lelki betegség, ez a népragály a mi szlavóniai magyar népünkben is egyeseket magával ragadott. Az vígasztal csak bennünket, hogy a mieink közül csak kevesen tántorodtak meg, s az önérzetes, igazi magyar nép távoltartotta magát a rendetlenkedőktől. (…) A szlavóniai magyarság e jobb részének az a nagy hivatása van ezekben a nehéz időkben, hogy a rend fenntartásában szerepet vállaljon, felvilágosítsa a sötétségben járókat, megerősítse az ingadozókat, megszelídítse a megvadultakat, visszatartsa a saját vesztükbe rohanókat. Ez a mi hivatásunk!"[45]

A rend védelme egyébként mostantól mindenkinek saját, jól felfogott érdeke. November 4-én ugyanis Szlavóniában is életbe lépett a statárium, Báró Adamovics Iván kormánybiztos a következő rendeletet adta ki:

> „Mindenki, akinél elrabolt gabona, lábas jószág, vagy háziberendezés van, 3 nap alatt köteles beszállítani vagy a tulajdonoshoz, vagy a rendőrséghez, vagy a községhez. Aki 3 nap alatt a megnevezett

42 Érintkezés a hadifoglyokkal – Levelek az ellenséges országokba. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1917. április 8. 5–6.

43 A háború mérlege. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1917. február 4. 1. Statisztika a háború borzalmairól. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1917. március 4. 3.

44 Vége a háborúnak. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1918. november 10. 1.

45 A mi hivatásunk (vezércikk). *Szlavóniai Magyar Újság*, 1918. november 10. 1.

elrabolt tárgyakat be nem szolgáltatja, s azokat a házkutatás alkalmával megtalálják, azt a rögtönítélő bíróság kötél általi halálra ítéli. Azon károkért pedig, amelyeket a lakosság okozott, az egész község egyetemlegesen felelős, azaz az okozott károkat a község lakossága egyformán fedezi, akár részt vett a rablásban, akár nem vett részt. Báró Adamovics kormánybiztos."[46]

A *Szlavóniai Magyar Újság* az 1918 őszén bekövetkezett összeomláskor együtt pusztult el Szlavónországgal, azzal a vidékkel, amelynek elesett magyarjait egy évtizeden át istápolta és gyámolította. A történelmi Magyarország összeomlásán kívül semmi egyéb jel nem árulta el az eszéki hetilap – Horvátország első magyar nyelven megjelentetett hírlapja – halálának, meghalásának közeli bekövetkeztét. A csoda az volt, hogy abban az ellenséges környezetben egy évtizeden át megjelenhetett, és tizenegy évfolyamának közel ötszáz számában krónikáját adta annak a százezer főnél is nagyobb magyar közösségnek, amely elesettségében földet és megélhetést keresett magának, s amelynek a feléje irányuló ellenséges indulatok szüntelen áradásban pillanatnyi megnyugvása nem volt. És miközben a *Szlavóniai Magyar Újság* történelmet írt, lapjain – tanítók, papok, lelkészek, hivatalnokok és újságírók tolla nyomán – megszületett a régió sajátos magyar irodalma is.

3. Irányított a nemes törekvésekben

Zágrábi Magyar Társaskör 1909–1914

A magyar sajtótörténetben nyoma sincs annak a Zágrábban megjelent helyi kiadványnak, amely a *Szlavóniai Magyar Újság* megjelenésével egy időben, 1909 és 1914 között a leghitelesebben tájékoztatott a horvát főváros magyar közösségének életéről. A *Zágrábi Magyar Társaskör* című, négy oldalas hírlap a Zágrábban élő magyarok, indulásakor még kézzel írott, hivatalos *értesítője* volt. Lapengedélyt a Zágrábi Magyar Társaskör elnöksége kapott, és a szerkesztésért Sági Ernő, a társaskör elnöke volt a felelős. Az első fellelhető példánya az 1909 novemberében kiadott, I. évfolyam 6. száma volt, amiből kikövetkeztethető, hogy az első (elkallódott) száma júniusban láthatott napvilágot. Élén a szerkesztő *A megvalósult álom* című lelkes beszámolójával, amely arról tájékoztatott, hogy: „Mire e sorok megjelennek, megnyílik az első zágrábi magyar műkedvelői kiállítás". S hogy mi is volt a rendezvény lényege, azt a negyedik oldalon *Tudnivalók a kiállításról* cím alatt fejtették ki.[47] A *Zágrábi Magyar Társaskör* első számának hiányában ugyan nem ismert a lap meghirdetett programja és a célkitűzése, bőven kárpótolja azonban az olvasót Sági Ernő kiállítást üdvözlő írása:

„Társaskörünk hivatást tölt itt be Zágrábban – írta a lapszerkesztő. – Behegeszti mostoha társadalmi viszonyainktól támadt sebeket, irányít a nemes törekvésekben, s amellett, hogy szórakoztatást nyújt, kultuszt csinál a művészkedésből, terjeszti a közműveltséget, mely mindnyájunk közös kincse, közös vagyona. (…) Visszagondolunk a hét év előtti időkre. Milyen sivár, vigasztalan volt itt a helyzetünk. Megalakítottuk a társaskört, s akkor végre valahára lélegzethez jutottak a bátortalanok"

46 Rendelet. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1918. november 10. 1.
47 Tudnivalók a kiállításról. *Zágrábi Magyar Társaskör*, 1909. november (6. szám), 4.

– írta a lelkes közéleti munkás.[48] A továbbiakban a *Téglát-téglára* című beszámoló arról tudósít, hogy a téglajegyek árusításával egyre szaporodik a (közösségi) házalap. *Fogy a tábor* címmel a lapszerkesztő a Zágrábi Magyar Társaskör halottait, vagy a várost elhagyó személyeket veszi számba, de *Könyvtárrendezés* címmel a magyar könyvek gyűjteményéről is beszámol. A zágrábi magyarok közössége 1909. október 24-én megtartott társas estélyéről *Első fehér estély* címmel olvasható tudósítás, de hírt adnak arról is, hogy Bánó Jenő, a mexikói egyesült államok főkonzulja beszámolót tartott a társaskörben a távoli országban szerzett élményeiről. Az egyesület műkedvelői bemutatták a *Felhő Klári* című népszínművet, Zsilovecz Lajos és Sági Ernő pedig további erőfeszítéseket tettek a *Munkás gimnázium*mal kapcsolatos terveik megvalósításáért.

A horvát fővárosban megjelent *Zágrábi Magyar Társaskör* című lapnak mindössze még egy példányát, az 1914 augusztusában megjelent harmadik számot veheti kezébe az érdeklődő. Már ebből is kitetszik, az V. évfolyam idején már nehézségekkel küzdött a közben értesítőből *közlönnyé* előléptetett lap, ha a havonkénti megjelenés helyett a nyár végére csak a harmadik számmal léphetett az olvasók elé.[49] Az időközben nyolc oldalasra bővült újságot továbbra is Sági Ernő felelős szerkesztő jegyezte, és Vilim Eisenstädten zágrábi könyvnyomdájában nyomtatták. „Háromnak tesz szívességet: önmagának, lapunknak és a hirdetőnek, ha rendelés alkalmával megemlíti lapunkat" – hirdette magát belső oldalán a *Zágrábi Magyar Társaskör*. A (még) gondosan szerkesztett hírlap a világháborús mozgósítás pillanatában került az olvasók kezébe, vezércikkében jelezve: „Harcban állunk azzal az esküdt ellenségünkkel, amely minden eszközzel életünkre tör."[50] Ennél is fontosabb a *Szlavóniai Magyar Újság* lapjairól ismert Szabó Imre *Föladatunk* című írása, amely a nagy fölfordulásban programot kínált olvasóinak, a zágrábi magyar értelmiségnek: „Föladatunk – írta – társadalmi téren barátainkká tenni a horvát középosztály velünk hasonló érdekű és azonos világnézetű részét, miként ez a múltban történt, a rendiség érdekeltjei között."[51] Vele karöltve a lap felelős szerkesztője, Sági Ernő *„Kérjetek és megadatik nektek"* című cikkében ismételten kiemelte: „Horvát–Szlavónországokban körülbelül százezer katholikus magyar él", akik számára a háborús fenyegetettségben létfontosságú, hogy erős közösséggé szerveződjenek.[52] Ezért minden felelős ember tegyen meg minden tőle telhetőt, hogy a nagy veszélyben a nyáj ne széledjen széjjel. A lap harmadik és negyedik oldalán bőséges beszámolót nyújt a társaság és a zágrábi magyarság életének eseményeiről. További feltáró munka nyomán derülhet fény arra, mi lett a Zágrábi Magyar Társaskör sorsa, és hogyan alakult a továbbiakban az oly nagy gonddal és lelkesedéssel szerkesztett közlönyének további élete.

48 A megvalósult álom. *Zágrábi Magyar Társaskör*, 1909. november (6. szám), 1–2.

49 A Zágrábi Magyar Társaskör hivatalos közlönye megjelenik minden hónapban egyszer. A Társaskör tagjai díjtalanul kapják.

50 „Ferenc József azt izente…". *Zágrábi Magyar Társaskör*, 1914. augusztus (3. szám), 1.

51 Szabó: 1–2.

52 Sági (1909): 1–2.

4. „Amíg a magyar sajtó béklyókba verve”

Magyar Újság (Mađarske Novine)
1921. november 15. – 1922. március 29.

A *Szlavóniai Magyar Újság*ot maga alá temette az összeomlott ország. A forradalmak után, az idegen megszállást követően Bethlen István konszolidációs programjára volt szükség ahhoz, hogy a trianoni Magyarország szuverenitását újraértelmezzék. A sok törés mellett Pécs környékén alakult ki e szuverenitáson a legcsúfabb gyűrődések egyike: vérmes területi reményeket táplálva szerb csapatok tartották megszállva a baranyai vidéket. Több mint két évnek kellett elmúlnia ahhoz, hogy kiderüljön: Pécs környéke Magyarország része marad. Közben azonban a szerb királyi hadsereg fegyvereinek oltalma alatt a Tanácsköztársaság 1919. augusztusi bukása után Pécsre – és környékére – menekült hívei, eszmei tanácsadói, katonái és haszonélvezői 1921. augusztus 14-én kikiáltották a Baranyai Szerb-Magyar Köztársaságot. Cselekedetüket a végső kétségbeesés vezérelte, 1921 nyarára ugyanis már világossá vált, hogy a győztes nagyhatalmak nem támogatják céljaikat, és nem lesznek partnerek Magyarország további földarabolását célzó törekvéseikben: a Pécs környéki gazdag szénbányák vidékét nem fogják az új délszláv államhoz csatolni. „A Magyar Tanácsköztársaság vereségét követően a megszállt területeken menedéket talált emigránsok magukkal hozták az ellenforradalom elleni gyűlöletet, de azt a hitet is, hogy amit elkezdtek, folytatni fogják” – írta Szűts Emil *Az elmerült sziget* című kiváló könyvében.[53] A baranyai történéseket erősen befolyásolták az országból külföldre menekült polgári radikálisok egykori vezérei – Károlyi Mihállyal az élükön –, akik ugyancsak bíztak a nemzetközi támogatásban. „Elsősorban Jászi Oszkár volt az, aki belgrádi, bukaresti és prágai tárgyalásai során az időközben létrejött kisantant országok kormányainak támogatását remélte megnyerni egy ilyen arányú kibontakozáshoz.” A baranyai köztársaság azonban néhány napos fennállását követően, mindennemű komolyabb harc nélkül összeomlott. „A szociáldemokraták és az oktobrista radikálisok belevitték a köztársaság kikiáltásába Pécs és Baranya munkástömegeit, de maguk egy pillanatig sem gondolták komolyan a küzdelmet” – szögezte le könyvében Szűts Emil. 1921. augusztus 19-én Rajić szerb kormánybiztos egyetlen puskalövés nélkül átadta a városházát Gosztonyi Gyulának, a kifosztott, kirabolt Pécs város magyar kormánybiztosának. A szerb hadsereg és a hivatalnoki kar kivonulásával egyidőben fejvesztve hagyták el a várost mindazok, akik az elmúlt két év során bármilyen formában szerepet vállaltak a politika és a közélet történéseinek alakításában. A menekülők között ott voltak a pécsi és baranyai hírlapok és újságok – a *Baranyai Magyar Újság*, a *Munkás*, a *Hír*, a *Dunántúl* és a *Baranjski Glasnik* – szerkesztői és újságírói is. A baranyai területekről rengetegen menekültek Szlavónia irányába, az eszéki vasútállomásra óránként érkeztek az emigránsokat szállító szerelvények.

> „Néhány nap alatt az Eszékre érkezetteknek a száma megközelítette a húszezret – olvasható *Az elmerült sziget* utolsó fejezetében. – Ilyen nagyságrendű elvándorlásra előzetesen nyilván senki nem gondolt. Ezért elhelyezésük szinte megoldhatatlan probléma elé állította a várost. Iskolákban, ideiglenes barakkokban szállásolták el a menekülteket.”[54]

53 Szűts: 194.
54 Uo. 186.

A belgrádi kormány külön irodát állított fel, ahol a menekültek ügyeit, nyilvántartásba vételét intézték. Közülük kevésnek fordult meg a fejében, hogy Jugoszláviában keresse a boldogulás lehetőségét, s abban reménykedtek, hogy hamarosan megtalálják a módját a nyugati államokba, vagy a tengeren túlra történő utazásnak.

Pécsi emigránsok közül az újságírói ismeretekkel rendelkezők többsége az akkortájt újra indult szabadkai és újvidéki magyar napi- és hetilapoknál helyezkedtek el. A szegedi Dettre János a *Bácsmegyei Napló*nál társszerkesztői szerepet kapott, mellette Haraszti Sándor, Godányi Zoltán, Flamm József, Geleji Dezső, Diószeghy Tibor, Tamás István és László Ferenc dolgozott a napilapnál. Csuka Zoltán, Fekete Lajos és mások az újvidéki *Délbácska*nál kopogtattak, és nyertek – ideig-óráig – befogadást. Többségük évek múltán megtalálta a módját annak, hogy visszatérjen Magyarországra, utolsó csoportjuk 1934-ben a marseille-i királygyilkosság után hagyta el Jugoszláviát. Közülük néhányan – Csuka Zoltán, Fekete Lajos és Dettre János – jelentős szerepet játszottak az anyaországtól elszakított Bácska és a Bánság magyar irodalmi életének a megszervezésében is.[55]

Akadtak azonban olyan írók és újságírók is, akik Szlavóniában, Eszéken próbáltak szerencsét. Itt jelent meg 1921. november 15-én a rövid életű *Magyar Újság* című napilap, s hogy az ismeretlen Aleksandrovič P. Milán felelős szerkesztő és igazgató jegyezte lap hálájának is hangot adjon, és a lojalitását is kifejezze, a magyar neve mellett azonmód feltüntette szerbül is: *Maďarske Novine*. A hat oldalasnak indult napilap utolsó oldalán jelezte: Nyomja a Srpska Štamparija d. d. u. Osijek. Az egyébként igen szerény külsejű napilap mögött a névtelenségbe burkolózva igen tapasztalt újságírók állhattak, kiderül ez az újság szerkezetéből is: természetesen vezércikkel indult, s a vonal alatt – jegyzet, vers vagy novella formájában – helyet kapott a tárca is. A 2–3. oldalon a tudósítások szerepeltek, mellettük a 3–4. oldalon a *Legújabb* cím alatti rovatban politikai kommentárok, helyzetelemzések jelentek meg, a *Hírek* cím alatt pedig többnyire az Eszék környéki közéleti események (kultúra, színház, irodalom) kapott helyet. Az 5–6. oldal a hirdetéseké volt. 1922. január elejétől azonban az újság 4 oldalra csökkent.

Az első szám hiányában nehezen deríthető ki a *Magyar Újság* politikai programja, segít azonban ennek megállapításában az ötödik számában *Köztársaság, vagy királyság?* címmel közölt Split, nov. 16-i keltezésű, Károlyi Mihály-levél, és a hozzá fűzött szerkesztői megjegyzés.

> „Igen tisztelt Szerkesztő Úr! – írta az emigrációból az egykori köztársasági elnök. – Sorait köszönettel vettem, és örülök, hogy Jugoszláviában ismét egy magyar nyelven írt újság jelenik meg. Amíg a magyar sajtó béklyókba verve, addig kétszeres fontossággal bír az utódállamok szabad magyarságának véleménynyilvánítása, amely hivatva van az európai közvélemény előtt a Horthy regime veszélyes és kétszínű játékát leleplezni, és abban az irányban dolgozni, hogy otthon olyan állapotok teremtessenek, amelyek lehetővé teszik a jugoszláv és a magyar barátság folytán a keleteurópai konszolidáció megvalósulását. Sikert és erőt kívánva a munkára, üdvözli Károlyi Mihály."

Az aláírás nélküli kommentárból azután következtetni lehet a lap ideológiai hátterére, meghatározottságára is:

> „Károlyi Mihály a volt magyar népköztársaság elnökének levelét – áll a szerkesztői megjegyzésben – büszkén tesszük lapunk élére. Ha politikai nézeteink nem is mindenben fedik egymást, a végcé-

55 Csuka: 95.

lunk mindenesetre egy: mi, itt élő, magyar nyelvű SHS állampolgárok szintén azt óhajtjuk egész lelkünkkel, hogy Hazánk [a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – M. F.] és Magyarország a legjobb békében, teljes harmóniában éljenek egymás mellett, óhajtjuk ezt annál inkább, mert amíg a jelenlegi antagonizmus a két állam között fennáll, addig a mi helyzetünk sokkal nehezebb itten. És óhajtjuk azért is, mert a minket magyarországi testvéreinkhez fűző érzelmi kötelékeket akkor sem bírnánk széttépni, ha két szívünk volna. Hiszen kedveseink sírjai domborodnak abban a szegény, vezetői által agyonkínzott, félrevezetett országban, hiszen rokonaink, szülőink, gyermekeink élnek ottan. Élnek és szenvednek. Nekik megváltás számba menne az olyan élet, amiben nekünk már is részünk van. A jelenlegi magyar rezsim bukását mi is várva várjuk. (…) a rendszer ellen küzdünk, (…) a demokratikus Magyarország megteremtéséért. Csupán egyben tér el véleményünk Károlyi Mihályétól. (…) teljesen közömbös előttünk, vajon köztársasági vagy királysági államforma alapján következik be Magyarország újjászületése."[56]

A *Magyar Újság* szerkesztői abban bíznak, hogy a demokratikus Magyarország újra otthona lesz minden becsületes magyarnak.

A *Magyar Újság* módfelett kényes helyzetben vállalta az újonnan alakult délszláv államban a magyar nyelvű tájékoztatást. Persze nem voltak könnyű helyzetben a már tekintélyes múlttal rendelkező szabadkai, zombori, zentai és újvidéki sajtóorgánumok sem, amelyeknek az új helyzetben, az új elvárásoknak megfelelően kellett áthangolniuk nem egy esetben évtizedes programjukat. Kétségtelen, hogy az új hatalom elvárta a legnagyobb fokú lojalitást – a cenzori szigor mindenkor ki is kényszerítette azt –, ugyanakkor az olvasók, az új helyzetbe került magyar tömegek is elvárták a sajtótól a jogaik és érdekeik képviseletét, és a sérelmek hangsúlyozását. Ehhez képest is lényegesen nehezebb volt az emigránsokat felügyelő szerb rendőrség szeme láttára a közösség számára is elfogadható, hovatovább keresett lapot kiadni! „Magyar ember csak az SHS királyságbeli magyarság szószólóját, az osijeki Magyar Újságot olvassa és terjeszti"[57] – hirdette magát az új lap, miközben minden bizonnyal érezte a szólamok mélyén rejlő meghasonlottságot is.

A *Magyar Újság* a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság emigránsainak a lapja volt, s minden – a nagyvilágban szétszóródott – sorstársuk megkülönböztetett figyelemmel kísérte a kezdeményezésüket. Századok és ezrek kerestek akkoriban megszólalási lehetőséget, hogy a bukott forradalmak menekültjeiként hangot adjanak a konszolidálódó magyarországi politikai rendszerrel szemben megfogalmazott ellenszenvüknek. Ezt tette – nem egy alkalommal – Károlyi Mihály is! Az eszéki lapnak azonban távol kellett magát tartania mindennemű forradalmiságtól, a baloldali elkötelezettségnek még a látszatát is kerülnie kellett. Hiszen hetekkel az indulása után *Az Osijeken leleplezett kommunista összeesküvés* címmel maga is kénytelen volt beszámolni a királyi rendőrség drasztikus fellépéséről. „Az Obznana drákói szigora dacára – írta a *Magyar Újság* – akadtak emberek, akik megkísérelték a kommunizmus esztelen tanaival lángba borítani az országot."[58] Hetekkel később pedig már a felforgató eszmék hirdetéséért Belgrádban meghozott halálos ítéletről számolt be a lap.[59] Az Oroszországból érkező

56 Károlyi: 1.

57 Hirdetés. *Magyar Újság*, 1922. március 28. 3. Egy másik hirdetés szerint: Legelőbb ér célhoz az a kereskedő, aki sűrűn hirdet a Magyar Újságban. *Magyar Újság*, 1921. december 16. 5.

58 Az Osijeken leleplezett kommunista összeesküvés. *Magyar Újság*, 1922. január 28. 3.

59 Memento. *Magyar Újság*, 1922. február 26. 1.

hírek közül is – a hatalmi elvárásoknak megfelelően – a bulvár kapott hangot, amikor „Lenin szerencsétlen, lealacsonyodott országában" a kannibalizmus terjedéséről közölt beszámolót.[60] Majd ugyanazon a helyen, vezércikkben üzente a sorstársaknak: „Proletártestvérem, én látlak téged: látlak emigrációs fájdalmaid kálváriajárásán!"[61] Ilyen feltételek mellett korántsem meglepő a *Magyar Újság* ideológiai meggyőződésének hiánya; a szerkesztőségnek naponta kellett kompromisszumot kötnie a megjelenése érdekében. Hogyan is lehetett volna „az SHS királyságbeli magyarság" szószólója, elesettségében támogatója és pártolója?

Pedig rövid élete során az eszéki magyar napilap erre is tett kísérletet. Megjelenésének harmadik hetében, 1921. december 3-án *Baranyai hangok* című tudósításában a délszláv államhoz csatolt dél-baranyai magyarok keserves sorsáról hozott hírt a *Magyar Újság*.

> „Fájdalmas, súlyos panaszok érkeznek hozzánk a Dráva túlpartjáról – olvasható kiemelt helyen, a vezércikkében. – Magyar véreink panaszkodnak, hogy nem bírják megszeretni hazájukat, mert a haza sem szereti őket, mert nem édes hazájuk, hanem mostoha. [A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságról van szó! – M. F.] Jajkiáltásként csendül fülünkbe a szavuk: a baranyai magyarok nem lelik honjukat e hazában. Hozzánk fordulnak, egyedül a Magyar Újságtól remélnek még segedelmet, mert mi állandóan arra tanítjuk őket, hogy a magyarnak szeretnie kell új hazáját. De hát hogy szeressék ők – kérdik –, ha ez a haza rabszolgákká teszi őket?"

A cikk írója elmondja, hogy a panaszok hallatán egyik szerkesztőjük napok óta a baranyai községeket járja. „Elmegy minden helyre, ahonnét segélykiálltásotokat ide hallottuk: elmegy mindenkihez, akit sérelem ért, elmegy a jegyzőkhöz, a szolgabírókhoz, az alispánhoz. Mindent följegyez, és mi mindent fölírunk. (…) Eljuttatjuk panaszaitokat elfogulatlan szerb és horvát laptársaitokhoz."[62] Kétségtelenül megérzett valamit a napilap küldetése jelentőségéről, s szeretné a helyszínen hallani a megbántottak, az üldözöttek panaszait. A *Szerkesztői üzenetek*ben egy bizonyos *Baranyai*hoz is szólt a szerkesztő:

> „Az Ön által felhozott adatok megdöbbentőek, de már nem újak. Pár nap előtt értesültünk róla első ízben, és azonnal kiküldtük egyik munkatársunkat, aki most sorba járja a falvakat, mindenütt jegyzőkönyveket vesz fel. Az összegyűjtött adatokat részletesen feldolgozva nyilvánosságra hozzuk, felterjesztjük a kormányhoz, és ha kell – memorandum alakjában – Ő felségéhez [is]. Magyar szívünk egész melegével kérjük Önöket, legyenek türelemmel, ne ragadtassák magukat valami meggondolatlan cselekedetre, és főleg ne tévesszék össze a haza szent fogalmát egyes közigazgatási hatóságok túlkapásaival. Basáskodó jegyzők és szolgabírák bőven voltak a régi éra alatt is, de higgyék meg, az SHS királyságban a sajtó nagyon könnyen le bírja törni az ilyen urak szarvait, bármily címeresek is legyenek azok."[63]

A legfontosabbnak továbbra is azt tartják a lap szerkesztői, hogy minél több, minél hitelesebb adat jusson a birtokukba, amelyek – szükség esetén – a „bíróság előtt" is döntő erővel bírnak.

60 Kannibálok. *Magyar Újság*, 1922. február 18. 1.
61 Proletártestvérem. *Magyar Újság*, 1922. március 12. 1.
62 Baranyai hangok. *Magyar Újság*, 1921. december 3. 1.
63 Szerkesztői üzenetek. *Magyar Újság*, 1921. december 3. 5.

Nem is késett a beszámoló. Már másnap, 1921. december 4-én, majd két nappal később, december 6-án, egy bizonyos Kardos Sándor – feltételezhetően állnévről van szó – *De profundis* címmel a baranyai falvakban szerzett tapasztalatai alapján a helyi szerb hatóságok könyörtelen zaklatásairól számolt be. „Magyar hírlapírók vagyunk, akiknek hivatásuk és kötelességük minden magyar ember panaszát megvizsgálni, és ha jogosnak találjuk, orvoslást is keresni" – írta nem leplezett önbizalommal Kardos Sándor. S mintegy magát bátorítva, hozzátette: „*Áldassék e földnek szabadelvű, törvénytisztelő szelleme, amely nem engedi, hogy a magyar kisebbségnek, vagy bárkinek is torkába fojtsák a szót*." Majd hosszan sorolta a sérelmeket: Sepsén Árki Ferencet a saját házába betelepült emigráns, Jovišić Simon kifosztotta és megverte. Panaszt tett a jegyzőnél, de semmi nem történt. A szomszéd Balogh Sándor fia Magyarországra szökött, ezért őt, az itthon maradtat a hatóság szüntelenül zaklatja és fenyegeti. Augusztus 31-én a községházán egy rendőrkáplár összeverte. Kovács Sándor volt bírót az új jegyző verette meg. Székelyhidiéknél a családfőt verték meg, majd börtönbe zárták, mert a fia ugyancsak Magyarországra szökött. Később őt is kitoloncolással fenyegették. Csendőrök „csinálnak rendet" a falvakban, „még a csecsszopót is ki kellene irtani" – kiáltják be a magyar házak ablakain. Egy bizonyos Sikoparija jegyző önkényes eljárása: 500–1500 koronás váltságdíjat követel a magyar férfiaktól, azzal az ígérettel, hogy a pénz lefizetése után felmentik a katonai szolgálat alól. Nagy az elkeseredés a baranyai magyarok soraiban: „Látták, hogy hiába minden a jegyző úr földi hatalma ellen, és magukba fojtották a panaszt. Ott él, és dolgozik bennük az elkeseredés, keserű könnyek ülnek a legerősebb és legkeményebb férfi szemében is, de a szót visszafojtják. Úgy is hiába! – mondják" – olvasható a tudósításban. S a panaszok közvetítését vállaló Kardos Sándor újságíró hozzátette: „Meg kell mutatni a baranyai népnek, hogy az államhatalom teljesen elfogulatlan minden nemzetiséggel szemben, és ha a magyar tiszteli a törvényt, akkor az állam is érvényt szerez a törvény erejének bárkivel szemben is."[64] Másnap, december 7-én *Közigazgatási bajok* címmel a jegyzői túlkapásokról, zaklatásokról újabb cikket közölt a *Magyar Újság*. A tudósító – jó demokrataként – az alkotmányra, az alkotmányos jogokra hivatkozott. „A határon való átdobás fenyegetését pedig senki se vegye komolyan" – bátorította a megfélemlítetteket.[65]

A *Szerkesztői üzenetek* is a panaszosokhoz szóltak: *Szintay L.*-nek üzenték Rakitovci faluba „Majd ujjára koppintunk mi annak a jegyzőnek, aki az itteni magyarokból erővel idegen magyarokat akar csinálni. Még a nap folyamán bejelentjük az esetet Božić dr. főispánnak." A viroviticai *Sz. L.-t* pedig azzal vigasztalták: „Üres fenyegetés. Pribičević miniszter rendelete értelmében senkit sem lehet a belügyminisztérium parancsa nélkül a határon átdobni."[66] Bizony, lehetett. Mi több, Svetozar Pribičević – akinek nevéhez a névelemzés gonosz törvénye is fűződött – ennél többre is képes volt, politikai ténykedését a királyi Jugoszlávia magyar kisebbsége súlyosan megszenvedte. 1921–1922-ben, a *Magyar Újság* rövid története során néhányszor beszámolt a pécsi menekültek keserű kiszolgáltatottságáról, sanyarú sorsáról, és a hatóságok ellenséges magatartásáról is.[67] De odafigyelt a határon túli történésekre is: 1921. december 7-én – a baranyai magyar emberek helyzetéről szóló beszámolóval egyidőben – Pécsről is keserű hírek érkeztek: „A napokban – írta az újság – hét személyt szállító transzport

64 Kardos: december 4. 3–4., december 6. 3.
65 Közigazgatási bajok. *Magyar Újság*, 1921. december 7. 1.
66 Szerkesztői üzenetek. *Magyar Újság*, 1921. december 4. 6.
67 A baranyai menekültek küldöttsége Beográdban. *Magyar Újság*, 1922. január 20. 3.

– két család – érkezett Osijekre, akiket a pécsi rendőri hatóságok kiutasítottak és ki is toloncoltak Baranya területéről pusztán azért, mert jugoszláv állampolgárok voltak."[68] Ontotta az eszéki *Magyar Újság* a szomorú történeteket, és valószínűleg közben a saját tehetetlenségére is ráébredt. Mert a királyi Jugoszláviában előbb-utóbb a magyar sajtó mostoha sorsával is szembe kellett néznie.

A *Magyar Újság* az életéért, a megmaradásáért vívott reménytelen csatát. 1922 márciusában még szóvá tette, hogy a riválisa egy bizonyos „sovén sajtó" ujjongva kürtölte világgá a *Magyar Újság* haldoklásának hírét, mire egy másik „piszkos kis sajtótermék" bukfences örömében el is parentálta a lapot.

> „Ma már minden magyar ember tisztában van vele – írta, szinte önmagát bátorítva –, hogy a Magyar Újságnak nem szabad meghalnia. Jól tudjuk, vannak a Vajdaságban más magyar lapok is, tisztességes, jó magyar lapok, de a tulajdonképpeni szűkebb értelemben vett Horvát–Szlavónország területén mi vagyunk az egyetlen magyarul író, magyar kultúrát terjesztő lap. A mi lapunk élő dokumentuma annak, hogy a trianoni béke, és az alkotmány mégsem papírrongy, hanem a köztudatba is lassan átmenő valóság. Ezért szent kötelessége minden igaz magyar embernek pártolni ezt a lapot."

Kellő optimizmussal bejelentette a szerkesztőség a lap közeli megújulását is: a *Magyar Újság* hamarosan külön nyomdában, saját szedőgépén, új formában, a mostaninál bővebb terjedelemben fog megjelenni. De a szerkesztőséget azt követően sem fogják érdekelni a riválisok pletykái. „Mi csak a magyarságért küzdünk rendületlen hittel, és semmi személyes támadással nem törődve megyünk előre. Isten minket úgy segéljen!"[69] Nem múlt el három hét, és az eszéki *Magyar Újság*, csöndesen megszűnt. Az Országos Széchényi Könyvtárban az 1922. március 29-én napvilágot látott száma az utolsó fellelhető példány.

Azt is mondhatnám, „hozsannás örömök" közepette szűnt meg. Utolsó száma megjelenése előtt egy héttel még lelkesen számolt be az SHS királyság beharangozott új sajtótörvényéről. A cikk írója bevallotta ugyan, hogy nem ismerik annak lényegét,

> „de hisszük, babonás hittel vagyunk aziránt, hogy annak paragrafusaiban a legtisztább szándék őrködik a jugoszláviai nyomtatott betű védelmén. Hisszük, hogy a tisztességes tollforgatót megvédelmezi, a sajtókalózokat lesújtja, az írói alkotásokat pedig megmenti a ponyva kisajátítástól. Ha ilyen az új sajtótörvény, minden szeretetünk az övé, s hozsannás örömmel üdvözöljük."[70]

Ugyanott egy másik cikkében bejelentette: az új jugoszláv sajtótörvény szigorú rendelkezéseket tartalmaz a rágalmazók ellen.[71] Mintha bármi is múlott volna ezen. Ha tehát 1922. március 12-én még úgy tűnt, hogy nemcsak biztosított a lap jövője, de a bővülésre, a terjedelmi gazdagodásra is adottak a feltételek, március utolsó napjaiban pedig váratlanul megszűnt az eszéki *Magyar Újság*, akkor nehéz nem arra gondolni, hogy a délszláv állam új sajtótörvénye volt a megszűnésének oka. Bizonyosnak tűnik tehát, hogy az olyan lelkesen

68 Pécsről kitoloncolt SHS állampolgárok – Meghurcolt jugoszláv kereskedők. *Magyar Újság*, 1921. december 7. 2.

69 Magyarok! *Magyar Újság*, 1922. március 12. 3.

70 Sajtótörvény. *Magyar Újság*, 1922. március 23. 1.

71 Elkészült a jugoszláv sajtótörvény. *Magyar Újság*, 1922. március 23. 2.

üdvözölt sajtótörvény fojtotta meg, lehetetlenítette el a két évfolyamában is mindössze négy és fél hónapot megélt *Magyar Újság*ot. Mégsem volt felesleges az igyekezete, mégsem múlt el nyomtalanul az „emigráns" újságírók lapja.

A *Magyar Újság* lelkes munkatársa volt a legtöbbször (h. l.) szignó mögé rejtőzködő Halász P. Lajos – Halász Pápics Lajos –, akinek rövid életrajzát évtizeddel később, 1931-ben az óbecsei szerkesztőtárs, Fárbás József írta meg *Régi arcok – Száz arckép a régi Becse közéletéből* című cikksorozatának *Helybeli tollforgatók és művészek* fejezetében. Az 1897-ben született Halász Lajos „írni jóval a háború előtt kezdett különféle dunántúli lapokban. 1918-ban társszerkesztője volt a muravidéki *Híradó* című hetilapnak". A pécsi emigráció megjelenésekor már hivatásos újságíró volt, 1921 óta megszakításokkal munkatársa a szabadkai *Napló*nak, 1928 óta – egészen 1934-ben történt megszűnéséig – szerkesztője az óbecsei *Tiszavidék*nek, és ilyen minőségében ismét a *Napló* munkatársa, akkor éppen „sztáribecseji" tudósítója. 1922-ben felelős szerkesztője volt az oszijeki *Magyar Újság* című napilapnak.

> „1923-ban a Napló *Muravidék* című rovatát szerkesztette, amelyben az újabb magyar irodalomban elsőnek foglalkozott a muravidéki szlovének (vendek) életével elbeszélések és riportok alakjában. 1923-ban fő- és felelős szerkesztője volt a muravidéki *Istina–Igazság* című szlovén–magyar hetilapnak. 1922-ben alkotta meg a *Muravidék* kifejezést, a Muraköz és a Murántúl közös neve gyanánt."[72]

Halász Lajos valójában már a *Magyar Újság*ban a lap muravidéki tudósítójának nevezte magát, első politikai beszámolója a *Levél Szlovéniából, Dolnja-Lendva, dec. 4.* című írása 1921. december 10-án jelent meg.[73] 1922. február 16-án *Muravidék* címmel külön rovatot indított az eszéki lapban, s a cím alatt a következő közlemény volt olvasható: „Rovatvezető P. Halász Lajos, Dolnja-Lendava, Fő út. E rovat megjelenik a Magyar Újság minden pénteki számában. A rovatot érintő minden közlemény és megkeresés a rovatvezető címére küldendő."[74] A rövid tudósítások mellett a *Magyar Újság*ban mindössze három terjedelmesebb írása jelent meg: 1922. február 16-án (p. h. l.) jelzéssel egy két nappal korábban Lendván kelt tudósítását, a *Határrevízió a Muravidéken – Az SHS csapatok kiürítettek három Magyarországnak ítélt községet* című, határozottan politikai jellegű írását közölték.[75] Ezt követően *A génuai kézfogó I–II.* című tárcája (1922. március 4. és március 5.) és a *Miként elpusztult Jeruzsálem* című írása jelent meg, amely a saját megjegyzése szerint *Riport egy világtalan koldusról és csodás – világos meglátásairól* (1922. március 28.), s amelynek első mondata így hangzott: „Messze északon, a lendvamenti kis városkában találkoztam először riportom hősével."

A *Magyar Újság* megszűnése után továbbra is Alsólendván maradt, ahol 1923. november 25-én társával közösen kiadták az *Istina–Igazság* című négyoldalas, kétnyelvű politikai hetilap első számát. Tulajdonosa és kiadója Király József, fő- és felelős szerkesztője Halász P. Lajos (Ljudevit P. Halász) volt. Kiadóhivatal a lap szerint Dolnja Lendava (Fő út), és a csáktornyai Kraljek i Vežić nyomdában nyomtatták. Programját, az *Istina – Az igazság* című kétnyelvű beköszöntőjében a laptulajdonos, Király József fogalmazta meg. Eszerint

72 Fárbás: 3.

73 Muravidéki hírek – A Magyar Újság tudósítója. P. Halász Lajos: Levél Szlovéniából. *Magyar Újság*, Dolnja-Lendva, 1921. december 10. 4.

74 Muravidék. *Magyar Újság*, 1922. február 16. 2.

75 Határrevízió a Muravidéken – Az SHS csapatok kiürítettek három Magyarországnak ítélt községet. *Magyar Újság*, Dolnja-Lendava,1922. február 16. 3.

„Az Igazság címen indult útjára a dolnja lendavai járási magyar és szlovén nép igazi szószólója. A magyar és a szlovén népé egyaránt, mely nép évszázadokon át együtt nevelkedett, együtt élt: együtt viselte az élet minden nehézségeit. Ezt a népet *szoros rokoni kötelékek* is fűzik egymáshoz; együtt élt a béke napjaiban, együtt a háború viszontagságos éveiben, úgy gazdasági, mint kulturális téren egymásra van utalva. Ezen okok késztették arra a járás vegyes lakosságát, hogy politikailag egy táborba tömörüljön, és közös erővel védelmezze meg érdekeit."

Az alsólendvai hetilap mögött bevallottan is az újonnan alakult [talán Szlovéniai] Radikális Párt helyi szervezete állt, és legfőbb céljának tekintette a földosztást, a szlovén és magyar nincstelenek, a zsellérek és a summások földhöz juttatását.[76] Az első számban a felelős szerkesztő, Halász P. Lajos a *Három gyöngytyúk* című tárcájával szerepelt, melyet Brüll József barátjának ajánlott, a negyedik oldalon pedig *A vásári hajcsár próféciája* című verse jelent meg, címe alatt a kegyetlen üzenettel: „Apámnak, a jó öreg korcsmárosnak ajánlom". Később az *Tiszavidék*ben (h. l.) jelzettel a helyi eseményekről közölt apró kis tudósításokat, igazán figyelemre méltó az a néhány verse volt, amelyeket teljes névvel közölt: a *Testvérgyónás* (1928. március 11.), a *Nálam a dal…* (1928. szeptember 9.), és a többiek, melyek a formabontó avantgarde lázától szabadulni igyekvő, a kötött vers fegyelmét kereső költő kísérleteit mutatják meg. „*Vagyunk sokan, akiket / Isten ujja megérintett, / S érintésétől egy új világba lendül át / Fájdalmunkkal telített életünk…*" – írta a *Testvérgyónás* című költeményében, mélységes-mély elveszettség-élményével viaskodva. Halász P. Lajos egy remélt, a mainál árnyaltabb irodalomtörténetben a világban és a költészetben új hazát és otthont kereső, felettébb szenzibilis költőként fog méltó helyére kerülni.

5. „Jöjjön el végre a humanizmus"

Zágrábi Magyar Újság 1945. november 1. – 1945. december 1.

1944. december 24-én Újvidéken, a Bácskába és a Bánságba bevonuló szerb partizán-fegyverek ropogása közepette, a titói hatalom ideológiai előkészítésével megbízott *Slobodna Vojvodina* című napilap tükörpárjaként, *Szabad Vajdaság* címmel megjelent az új Jugoszlávia első magyar napilapja, a későbbi *Magyar Szó* elődje.[77] Négy, a Jugoszláv Kommunista Párt számára is megbízható ember – a főszerkesztői teendőkkel megbízott Kek Zsigmond, mellette a Szabó Zoltán életre keltette falukutató mozgalom lelkes híve, Lévay Endre, a *Császár csatornája* című történelmi regény szerzője, Majtényi Mihály és a baloldali mozgalmak korábbi harcos katonája, Gál László – Szabadkáról utazott a lap és újságíró nélkül maradt Újvidékre, hogy eleget tegyen a bizalmi elvárásoknak: eljuttassa a megfélemlített magyarsághoz az új jugoszláv népi hatalom üzenetét: feltételei vannak a túlélésnek! A két háború között megjelent *Reggeli Újság* akkor már megszűnt, újságírói szétszéledtek, tulajdonosát és főszerkesztőjét, Andrée Dezsőt a szerb partizánok letartóztatták, s öt nappal a *Szabad Vajdaság* első számának megjelenését követően, 1944. december 29-én halálra ítélték és kivégezték. A Délvidéken tehát új alkuk alapján indult az újságírás és a sajtó élete. A *Szabad Vajdaság* – 1945. szeptember 27-től *Magyar Szó* – a katonai közigazgatás sajtóorgánuma volt, hangja, üzenete

76 Király: 1.
77 Kalapis.

és eszmei irányultsága ennek megfelelően artikulálódott. És mivel a négy kiválasztott újságírónak a későbbiekben meghatározó szerepe volt az 1945. október 5-én indult *Ifjúság Szava*, és az 1945 októberében azonnal kettős számmal jelentkező *Híd* folyóirat megjelenésében is, elmondható, hogy a párt – és kiszolgálói – rövid idő alatt megteremtették a jugoszláviai magyar hírlapirodalom átlátható vertikumát. 1946. április 5-én az olvasók kezébe került a *7 Nap* című hetilap első száma, 1947. november 13-án pedig megjelent a *Dolgozók* is, a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Vajdasági Tanácsa magyar nyelvű hetilapja. Az egyébként szinte kizárólag földművelésből – jelentéktelen mértékben a kisipari tevékenységből – élő délvidéki magyarságnak nem maradt egyetlen csoportja, rétege, szegmense vagy közössége, amelynek életébe ne könyökölt volna bele a kommunista hatalom megteremtette sajtó. Talpalatnyi hely nem volt az új kezdeményezéseknek. Vagy mégis?

1945. november 1-jén a horvát fővárosban, távol a jugoszláviai magyarság tömegeinek lakóhelyétől, megjelent a Frangepán utca 26. szám alatt szerkesztett *Zágrábi Magyar Újság* című nyolc oldalas független politikai és gazdasági hetilap első száma. Az impresszum szerint a kiadásért és a szerkesztésért Walter Emil felelt és a Nakladni zavod Hrvatske nyomdájában állították elő. Összesen öt száma jelent (jelenhetett) meg. A lap és a kiadója tragikus történetét *Volt egyszer egy Zágrábi Magyar Újság* című tanulmányában Tomán László dolgozta fel és 1991. február 28-a és március 18-a között tizennyolc folytatásban a *Magyar Szó* jelentette meg.[78] A tanulmány megbízható forrás a *Zágrábi Magyar Újság* történetének.

Első száma élén *Megbékélést…* című, aláírás nélküli vezércikkében a következő olvasható: korábban soha nem tapasztalt, rettenetes háború során a nemzetek az emberiség történetének legsötétebb tragédiáját élték meg. Ártatlan milliók estek áldozatul az esztelen pusztításnak, egymás ellen fordultak a népek, és a démoni gonoszság nyomorba döntötte a világot.

> „Nagyot vétkezett az ember. Az emberiség. Mindenki, aki ölt. (…) Helyrehozhatatlan átok kíséri e kor emberét. Itt nem lehet üres frázisokkal helyrehozni a vétkeket, itt nem lehet halottaikból feltámasztani a gyermekük után vágyakozó apák, hitvesükről álmodozó férjek millióit, itt csak egyet lehet csinálni nekünk, akik életben maradtunk: magunkba szállni, imádkozni, és kérni az Úristent, hogy világosítva meg elménket, adjon erőt, hogy hibáinkat legalább némiképp helyrehozhassuk. Itt meg kell nyitni a börtönök ajtaját, itt munkát és kenyeret kell adni a népnek."

A világháború túlélőinek úgy kell élniük, hogy a történelemben még egyszer ne kerüljön sor hasonló tömegmészárlásra.

> „Ezért maradtunk függetlenek, minden napi politika felett állók. Ezért nem kötelezzük le magunkat sem ide, sem oda. Amíg toll lesz a kezünkben és tinta asztalunkon: pacifisták maradunk. Találjon egymásra végre az emberiség. Fogja meg végre egymás kezét Jugoszlávia minden nemzete, népe, pártja és családja."

A vezércikk írója érezhetően a béke, a megbékélés hangját ütötte meg. S aki az Úristen kegyelmében bízott, szinte ugyanazzal a szavakkal szólt az olvasóihoz, mint a Horvát Népfront Végrehajtó Bizottságának (Izvršni Odbor Narodnog Fronta Hrvatske) tisztviselője, akinek üzenete ugyancsak az első oldalon állt:

78 Tomán.

„Horvátország kisebbségi népei! A ti népi jogaitok biztosítva vannak a szabad, Demokratikus Federatív Horvát Köztársaságban. Ezekért a jogokért küzdöttek legjobb fiaitok, ezekért a jogokért együtt indultok majd a Nemzeti Frontba tömörült horvátokkal és szerbekkel a választásokra. Így biztosítjátok majd a szabad népi, gazdasági, politikai és kulturális kibontakozástokat."[79]

Szemmel láthatóan a zágrábi magyar értelmiségi és az újonnan szerveződő politikai hatalom ugyanazt akarta: békében és reményekben együtt vágni neki az ország újjáépítésének, egy élhető világ megteremtésének.

Valóságban a harmadik oldalon közzétett *Indulj el lapocskánk…* című írás foglalta össze a *Zágrábi Magyar Újság* célkitűzéseit:

„Jöjjön el végre a humanizmus, és töltse el a legyőzötteket szeretettel, a győzteseket megbocsájtással. Indulj el lapocskánk, hogy a nagy magyar család Jugoszláviában élő minden tagjának megfoghassuk a kezét ezekben a súlyos történelmi időkben, segíts hozzá lapocskánk, hogy a bizonytalanságban vajúdó kis magyar elhatározásoknak utat mutassunk, népünk kisebbségi életét megkönnyítsük, jogaiért síkra szállhassunk, és Tito marsal (sic) által körvonalazott szabadsága felett messzenéző szemekkel őrködhessünk. (…) Külpolitikai célkitűzéseinket a dunai államok nagy konfederációjának (sic) gondolata határozza meg. Hirdetjük és akarjuk, dolgozunk és harcolunk a magyar–jugoszláv barátság kiteljesedése érdekében. Ha a magyar és délszláv népek összeölelkeznének: e hősi nemzetek összefogása szilárd biztosítéka lenne az egyetemes világbékének és népei boldogulásának. (…) Feltétlenül tiszteletben tartjuk annak az államnak a törvényeit, amelyben egyenlő állampolgárként élünk. Tiszteletben tartjuk Jugoszlávia marsalját (sic), Josip Broz Titót. Lapunk mindenkor azt a politikai irányt támogatja, amely a kisebbségi magyar nép egyetemes szempontját, élet- és kultúrkövetelményeit tiszteletben tartja, azt elősegíti. Nem leszünk ellenzék, ha Tito marsal által körvonalazott szabadságnak a magyar nép gyakorlatban is részese lesz. Elenben felemeljük a szavunkat ott, és akkor, ahol és amikor kisebbségi életünk érdekeit veszélyeztetve látjuk. (…) Kulturális célunk, hogy Jugoszlávia és Magyarország között erőteljes és kölcsönös kultúrkapcsolat létesüljön. Munkálkodunk a magyar közművelődési közösség újjáépítésén, őrködünk a magyar iskolák zavartalan működése felett, szolgáljuk a színtiszta magyar kisebbségi művészetet. Egy gazdag, erőteljes és nagy Jugoszláviát akarunk, és benne konszolidált politikai és gazdasági viszony[ban] élő, megelégedett népeket. Ha ide irányuló törekvéseinket munkánk teljesüléséhez segíti, hisszük, hogy lapunk elérte célját, és üdvösen szolgálta az egyetemes emberiségnek, a jugoszláv köztársaság minden nemzetének, a Jugoszláv Köztársaságban élő magyar közösségnek érdekeit egyaránt."[80]

A lap a második oldalon interjút közölt Ivo Ferollal a horvát helyettes kultuszminiszterrel, akivel a Jugoszlávia és Magyarország közötti kultúrkapcsolatok lehetőségeiről beszélgettek. A horvát politikus elmondta, a magyarok lakta területeken amint lehet, újraindítják a magyar oktatást. „Hazánkban – mondta Ivo Ferol – az összes kisebbségi iskolák nemcsak hogy állami támogatásban részesülnek, hanem valamennyi az állam költségvetésében szerepel."

A november 11-én megjelent második szám után, és a november 18-án megjelent harmadik szám előtt – november 16-án – a Kek Zsigmond szerkesztette újvidéki *Magyar Szó*ban

79 Megbékélést. *Zágrábi Magyar Újság*, 1945. november 1. 1.
80 Indulj el lapocskánk… *Zágrábi Magyar Újság*, 1945. november 1. 3.

állam- és népellenes magatartás vádjával, kegyetlen támadás indult a zágrábi hetilap ellen. A napi hírek között olvasható tudósítás szerint:

> „A szuboticai szakszervezeti tanács legutóbbi plenáris ülésén napirendre hozták a Zágrebben megjelenő Zágrábi Magyar Újság kérdését. Dudás Lajos felhívására az egybegyűltek elítélték a lap reakciós és Népfront-ellenes irányzatát. Elhatározták, hogy a szakcsoportok értekezletein figyelmeztetik a szervezett munkásokat és alkalmazottakat a Zágrábi Magyar Újság romboló, szabotázs szellemére. A szakcsoportok együttes akciót indítanak a reakciós lap bojkottálására. A szuboticai szakszervezeti tanács határozata csak alátámasztja azt az elítélő véleményt, amit a Zágrábi Magyar Újság kiváltott a Vajdaság dolgozó tömegeiből."

A szabadkai kerületi közvádló helyettese, dr. Gyetvay Károly még aznap elrendelte a *Zágrábi Magyar Újság* városban fellelhető példányainak az elkobzását. A Magyar Szónak ugyanabban a számában a magát megtámadottnak vélt proletárhatalom nevében megszólalt Dobos István vasmunkás, aki *Néhány kérdés a Zágrábi Magyar Újság „független" politikai és gazdasági hetilap szerkesztőjéhez, Walter Emil úrhoz* címmel féktelen kirohanást intézett a *Zágrábi Magyar Újság* és szerkesztője ellen. „Kicsoda ön, Walter úr? Kitől nem független, és kitől függ Ön, és becstelen lapja?" – kérdezte a vasmunkás „undorral lapozgatva a Zágrábi Magyar Újságnak nevezett szennylapot."[81]

A *Zágrábi Magyar Újság* harmadik száma vezércikkében üdvözölte a közelmúltban lezajlott választásokat: „Hozzád szólunk most, ezer éve ezer sebből vérző magyar népünk." Meggyőződése a cikk írójának, hogy a Népfront győzelme a magyarság számára is lehetővé tette, hogy a teljes népi szabadság jegyében alakítsa a jövőjét. Számára a Népfront választási győzelme azt jelenti, hogy a Köztársaság és Tito útmutatásai alapján megvédheti a jugoszláv népek demokratikus államát, és szabadon kiállhat a humanizmus eszméi mellett. A föderatív demokratikus jugoszláv köztársaságban a régi Jugoszlávia területén a rabéletet élő magyarság végre fölszabadulhat az elnyomás alól. (1945. november 18.) A lelkesedéssel, a lojalitással akár a Kommunista Párt és maga Tito is elégedett lehetett volna. De nem volt elégedett, ezért a *Magyar Szó* tovább uszított. Egy nappal korábban, 1945. november 17-én *Független, politikamentes reakció* című, följelentéssel is fölérő írásában leszögezte, a *Zágrábi Magyar Újság*

> „szabotálja azt a népi demokratikus mozgalmat, amely a Népfrontban tömörül. (…) Két száma jelent meg a hetilapnak, és egyetlen szót sem írt arról, hogy ebben az országban újjáépítés folyik. (…) Talán az újjáépítéstől is független a Zágrábi Magyar Újság? Talán nem érdekli, hogy itt egy egészen új országot kell felépíteni, hogy itt millió tennivaló van, hogy emberfeletti munkát végez az ipari munkásság (a magyar munkásság is Walter úr!), hogy csodálatos erőfeszítéseket tesz a földművesnép (a magyar földművesnép is, Walter úr!)? […] Vajon mi érdekli a Zágrábi Magyar Újságot? »Fel akarja emelni szavát ott és ahol, akkor és amikor kisebbségi életünk érdekeit veszélyeztetve látja«. Számára nincs más probléma, fütyül Jugoszláviára, alkotmányára, újjáépítésre, Népfrontra, és arra a tényre, hogy a magyarság egyenrangú nép Jugoszlávia népei között. Walter úr azonban ott áll méla lesben, és várja, mikor veszélyeztetik a magyarság érdekeit. Akkor majd jön ő, a Walter. Bizonyára erre azt lehetne mondani, hogy akinek semmi más gondja nincs ebben az országban, mint egyedül és kizárólag a magyarság sorsa, az csomagoljon, és menjen oda, ahol egészen ennek a problémának

81 Tomán: március 5. 14.

szentelheti magát. (…) Mi azonban, magyar dolgozók, a dolgozó magyar nép, ismerjük az ilyen alattomos népbolondítókat, és tudjuk, mit kívánunk. Azt kívánjuk, hogy az ilyen arcátlanul pimasz hang Jugoszláviában magyarul ne hangozhassék el. (…) Walter úrék nem politizálnak, de lapjuk minden sorában, egészen a szerkesztői üzenetekig aljas és alattomos módon bújtatják el piszkos és romboló politikájukat."[82]

Vajon ki volt az aláírás nélküli pamflet szerzője: az egyháza szolgálatát akkor már feladó református lelkész, Kek Zsigmond, a népnemzeti elkötelezettséggel vádolható Lévay Endre, a Markovichból lett Majtényi Mihály, vagy a náci haláltáboroktól hosszan rejtegetett és így megmenekült Gál László? Kinek az életművébe illeszthető oda ez a politikai följelentés?

A *Zágrábi Magyar Újság* 1945. november 25-én megjelent negyedik számában *A mi választunk kedves Magyar Szó* címmel – aláírás nélkül ugyan, de egészen bizonyosan Walter Emil tollából – született ugyan egy tétova válasz, de ez a hetilap reménytelen helyzetén már semmit sem változtatott. Tomán László tanulmányában kifejtette: a Magyar Szó nem a maga nevében támadta a zágrábi magyar hetilapot, a Népfront, és a mögötte álló Kommunista Párt riadt meg attól a lehetőségtől, hogy Zágrábban magyar nyelven olyan lap jelenik meg, amely kívül esik a hatáskörén, függetlensége miatt nem gyakorolhat fölötte ideológiai felügyeletet. Óriási veszélyt látott abban, ha a jugoszláviai magyar kisebbség más, független forrásból is tájékozódhat.

Nem sokkal a lap ötödik, utolsó számának megjelenését követően, 1946. február 7-én *Elítélték Walter Emilt a Zágrábi Magyar Újság volt szerkesztőjét kémkedésért és népellenes uszításért* címmel közölt tudósítást az újvidéki *Magyar Szó*.

„Zágrábi jelentés szerint – olvasható a harmadik oldalon – Walter Emilt, a Zágrábi Magyar Újság szerkesztőjét kémkedésért és népellenes uszításért a zágrábi népbíróság húszévi kényszermunkával egybekötött szabadságvesztésre, polgári jogainak tízévi elvesztésére és vagyona elkobzására ítélte."

A per a zágrábi Kerületi Népbíróság előtt folyt, ahol Walter Emilt a nép és az állam elleni elkövetett bűnökről szóló törvény alapján vonták felelősségre. A zágrábi *Vjesnik* 1946. február 3-i számában *Elítélték a magyar fasiszta-revizionisták kémjét és a Jugoszlávia népei elleni gyűlölet szítóját – A reakciós fasiszta Magyar Újság című lapot az érsekségi nyomdában készítették* címmel számolt be az eseményről. A tudósítás szerint a *Zágrábi Magyar Újság* szerkesztője írásaiban

„fasisztákkal foglalkozik, akiket a néphatalom felülkerekedése után népellenes tevékenységük miatt leváltottak addigi pozícióikról. Tudatosan választja őket a cikkeinek főszereplőivé, hogy életük és körülményeik leírásával szolgálatokat tegyenek a reakciósoknak, akik szuggerálták neki, hogy megindítsa ezt a lapot".

A *Vjesnik* a klerikális körök befolyását vélte látni abban, hogy a lapot a zágrábi érseki nyomdában állították elő. Amikor pedig Walter Emil a zágrábi gyárakat, üzemeket és vállalatokat látogatta, valójában Magyarország javára kémkedett. Majd közölte az ítélet megokolása: „Az alapvető vívmányaink elleni áskálódás és a magyar fasiszták javára végzett ipari kémkedés

82 Független, politikamentes reakció. *Magyar Szó*, 1945. november 17. 1.

miatt Walter Emilt 20 évi kényszermunkával egybekötött szabadságvesztésre, polgári jogaitól való 10 évi megfosztásra, valamint vagyonelkobzásra ítélték." Ezzel a lapszerkesztő Walter Emil örökre eltűnt a történelem sötét süllyesztőjében, egy olyan per következtében, melyet Tomán László sajtótörténetünknek „sötét, szégyenteljes fejezetének" nevezett.[83] A közösség lelkiismeretének máig tisztázatlan részlete, hogy e rettenetes politikai bűntényben magyar írók, a betű magyar szolgálói is tevőlegesen részt vettek. Botrány, hogy a történtek után méltónak tartják életművük elismerését. „Nem volt jó lap a Zágrábi Magyar Újság – állapította meg Tomán László. – Nem volt időszerű, érdekes, színes, olvasmányos újság." Nem voltak a *Magyar Szó*hoz fogható „neves" újságírói, nem voltak vidéki tudósítói, és ami a legfontosabb: nem volt olvasói hátországa sem. Ami azonban ennél is tragikusabb, Walter Emil és lapja nem érezhette maga mögött sem az államot, sem a pártot.

6. A nemzeti öntudat ápolása

Magyar Képes Újság 1952. március 15. – 1995 [?] (a meghalásig)

A *Zágrábi Magyar Újság* hatósági erőszakkal történt elpusztítását követően négy évnek kellett elmúlnia, hogy 1949. november 29-én – az AVNOJ-i Jugoszláv Föderatív Köztársaság születésnapján – Eszéken megjelenjen a horvátországi magyarság első, mindössze négyoldalas havilapja, a *Magyar Néplap*. Kiadója a megjelenésével egyidőben megalakult Horvát Köztársasági Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség volt, és ötezer példányban, havonta két alkalommal került az olvasók kezébe.[84] A mindössze két-három tagból álló szerkesztőséget, a felelős szerkesztő, a ma már ismeretlen Kartalija Mária vezette, s a lap az eszéki Štampa városi nyomdában készült. Az első szám *Üdvözöljük a Horvát népköztársasági magyarokat!* című vezércikkében nehézkes magyarsággal fogalmazták meg: „A Magyar Néplap állandóan foglalkozni kíván a magyar kisebbségünket érdeklő ügyekkel, úgy kulturális, mint gazdasági kérdéseink megvalósításával, és e téren kivívott eredményeinket kívánjuk visszatükrözni." A második számban volt olvasható a kiadó intézmény, a Horvát Köztársasági Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség programja, és ekkor jelentek meg az első vidéki tudósítások is. Gál László versben üdvözölte Titót, és részletet közöltek – a közben kultikus személyiséggé nőtt – Sinkó Ervin Tizennégy nap című művéből.[85] A *Magyar Néplap* azonban nem találta meg a keresett közönségét, ezért hamarosan megszűnt, utolsó száma 1950. december 30-án látott napvilágot. Megszűnését követően határozottabb nyomot nem hagyott a horvátországi magyar sajtó történetében. Arra azonban jó volt, hogy jelezze a magyarság valódi sajtóigényét, és hogy felmérje az igények kielégítéséhez rendelkezésre álló szakmai, szellemi és műszaki erőforrások minőségét. Lábadi Károly úgy vélte, a *Magyar Néplap* szakképzett újságírók hiányában is teljesítette feladatát: elérte, hogy a sajtó kérdése, a magyar nemzetiség ügyévé vált.

Régi, ősi hagyományaiba süllyedt, archaikus vidéken járunk, amikor a drávaszögi és keletszlavóniai magyarok szülőföldjén barangolunk. Baranyai Júlia tolla kell ahhoz, hogy megsejtsünk valamit ama titokzatos szellemi tartalmakból, melyek inkább rejtőzködni, mint hivalkodni szeretnének. Lélekben nagyon fegyelmezettnek kell lennie annak az írástudónak, aki

83 Tomán: március 12. 14.
84 Lábadi (1996): 308.
85 Lábadi (1980): 68–72.

ezen a vidéken az otthona iránt érzett elhivatottságból vallomásával a nyilvánosság elé lép, és az újságírással járó feladatokra vállalkozik. Mert roppant nehéz arról a vidékről írni, ahol a történések többnyire rejtve a lelkek mélyén zajlanak. Valahogy úgy, ahogyan a Tanárnő, Baranyai Júlia az írótárshoz, Fehér Ferenchez intézett leveleiben megfogalmazta:

> „Vége az én szép őszi csatangolásaimnak a falu határában, ahol ilyenkor olyan kedves találkozásaim vannak a megkésett csökött, magányos napraforgókkal, elvénhedt kálvinista varjak elnyújtott, a levegőben bánatosan úszó hangjával. (…) Valójában alvadtvér-dalok szakadhatnak fel immár belőlem is, látván az én világom elmúlását, pusztulását, de talán azért mégsem érdemlem meg azt a sok szépet, amit írt, hiszen látja, nem tehetek semmit, hogy mindezt meggátoljam, bármennyire fáj is, bármilyen eszelősen kíséreltem meg ezt sokszor, sokszor." Majd másutt hozzátette: „Ilyenkor még ijesztőbbé válik baranyai magányunk, elhagyatottságunk, feltartóztathatatlan rohanásunk a közelgő messzibe."

A Drávaszög történetéről, a *Vízbe vesző nyomokon* (1977) című munkájáról is az a véleménye: „Nem lesz sok értelme annak a könyvnek, csupán megkésett lármafa, vagy tán már lélekharang, de megmarad letűnő világunk emléke…"[86] Lármafa, lélekharang vagy jól hangszerelt sajtó szolgálja-e a baranyai magyarság tájékoztatásának ügyét, azon az elveszettnek hitt tájon, ahol gyakran római emlékeket fordít ki a földből szántáskor az eke, s ahol a reformáció prédikátorainak emléke még elevenen él?

Ha a Duna felől – a délvidéki tömbmagyarság lakóhelye irányából – a Bácskából érkezik az utazó, Kiskőszegnél lép Baranya földjére. Északra kanyarodva Darázs irányában régi szőlőszekerek nyomaival találkozik, dél felé húzódik a Baranya-hát déli lejtője, ahol Kő, Sepse, Karancs, Csúza és Vörösmart, kissé távolabb pedig Laskó és Hercegszőlős található. Aki viszont az árterekig is eljut, az Várdarócot és Kopácsot is látni fogja. Ahhoz viszont már a múlt alapos ismeretére is szüksége van a vándornak, ha Baranya-járó útja során Nagybodolya és Kisfalud embereivel is beszélgetni szeretne. Az olyan elpusztult települések, mint Mogyoród, Dobsza, Csopa, Szőlőske, Csatár s a többi hozzájuk fogható, pedig már csak a „reformáció századok előtti világát idéző" történelmi távolságból igézi meg a látogatót,[87] aki jó, ha a régi krónikák lámpását is magával viszi.

Ennek a kisebbségi magyar közösségnek kellett tehát sajtót adni a kezébe, hogy egyszerre legyen eszköze az emlékek megőrzésére, és a teremtő élet lehetőségeinek magvalósítására. A *Magyar Néplap* 1950. december 30-án történt megszűnése után alig tizenöt hónappal, 1952. március 15-én Zágrábban megjelent a *Magyar Képes Újság* első száma. Lapalapító főszerkesztője Malušev Cvetko (Kiss Flórián) negyed századdal később így emlékezett az indulásra: a Horvát Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó bizottság elnöke, Franko Franulović bízta meg őt egy magyar lap tervének a kidolgozásával. Azt kellett tisztáznia, hogy voltaképpen mire is van szüksége a horvátországi magyarságnak: Ez a kisebbségi közösség

> „igen szétszórt helyiségekben, falvakban él, ott is csak kis csoportokban, erős horvát és szerb környezetben. Jórészt a magyarországi jobbágyfelszabadulás idején települt ide, egzisztenciájához ol-

86 Fehér (1988): 35.
87 Fehér (1970): 360–361.

csó földet keresett. Erdőszéleken – forgalmas helyektől távol – telepedett meg, mert itt volt a föld a legolcsóbb. Települései elszigeteltek, egymás közt és a horvátokkal is keveset érintkeznek. Az évtizedek során megmaradtak múltszázadbeli [XIX. századi – M. F.] élet- ás kultúrszínvonalukon, mert velük senki nem törődött. Az első világháború végéig az egykori Julián Egyesület próbálta sikertelenül megszervezni iskoláikat, gazdaköreiket, míg a régi jugoszláv rendszer egyszerűen nem akart tudomást venni létezésükről. A horvátországi magyaroknak csak elvétve volt magyar iskolájuk, az is csak ott, ahol nagyobb tömörségben éltek. Első feladatunk tehát az lesz, hogy – mindent az elején kezdve – kultúrát, felvilágosodást, modernebb termelési módszereket és jobb életet vigyünk ezekbe a falvakba."[88]

Kiss Flórián a *Híd* folyóirat egykori szociográfusa helyett most a pártfunkcionárius Malušev Cvetko[89] szólt a drávaszögi magyarság sorsáról, életéről és történetéről, és a múltismeret tekintetében ő is majdnem a délszláv kincstári küldetéstudat hibájába esett; ti. abba a tévhitbe, hogy a délvidéki magyarságnak a Jugoszláv állam adott kultúrát, felvilágosultságot és műveltséget, holott csak arról volt szó, hogy a határozott nemzeti kultúrával és hagyományokkal rendelkező magyarságnak állami eszközökkel a kisebbségi sors másodrendűségi körülményei helyett a felszabadultság és a szabad cselekvés élményét kellett volna biztosítani.

Hogyan is kell tehát hozzálátni a lapalapításhoz? A horvátországi magyarok jórészt már alig beszélték az anyanyelvüket, még kevésbé tudtak magyarul írni-olvasni.

„Évszázados múltjukban szinte nem is kérték, még kevésbé követelték emberi és nemzeti jogaik megvalósítását. Magyarságtudatuk nem kristályosodott ki határozott nemzeti érzésbe, intelligenciájuk [érts: értelmiségük] nincs, a falvakban csak itt-ott van egy magyar tanító vagy pap. Könyveket, újságokat aligha olvasnak, kultúrköreik – ha vannak – csip-csup ügyekkel foglalkoznak, igazi [érts: városi] kultúrát nem terjesztenek, legfeljebb táncolnak, vagy magyarul énekelnek."

Malušev Cvetko és Sinkó Ervin a Zágrábban folytatott közös megbeszélések során arra a megállapításra jutottak, hogy a horvátországi magyarságot először a magyar nemzeti öntudat szintjére kell emelni, mert anélkül jó jugoszlávok sem lehetnek. Ezt az ügyet kell szolgálnia az új lapnak is![90]

És miközben Zágrábban folytak a magyar újság megjelenésének előkészületei, 1952. március 15-én, az Eszéken megtartott ünnepi rendezvényen Josip Šestan, a Horvát Szábor alelnöke kifejtette:

88 Kiss: 7–8.

89 Malušev Cvetko, Svetozar (Kiss Flórián) (1910-1993), publicista szerkesztő. 1936-tól a Híd belső munkatársa és anyagi ügyeinek intézője. A 40-es évek második felében az újvidéki Testvériség–Egység Könyvkiadó Vállalat szerkesztője. 1952–1971 a zágrábi Magyar Képes Újság alapító-szerkesztője. In Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék, Forum, 2001. 153.

90 Másutt Malušev (Cvetko) Svetozar erre így emlékezett: „A való helyzet az volt, hogy az itteni magyarok gyerekei szüleiknek igen hibás magyar nyelven, cirill betűkkel írták leveleiket. Tanítóik, papjaik, komoly írástudóik nem voltak, csoda-e hát, ha végképp elmagyartalanodtak, hogy anyanyelvükön már alig érintkeztek, és lakodalmaikon is horvát dalokat énekeltek. Ezt a helyzetet akarta megváltoztatni a Jugoszláv Kommunista Párt, és a lap alapítóit is olyan irányban befolyásolta, hogy új irányt adjanak a horvátországi magyarok életének. »Visszamagyarítani a magyarokat!« volt a jelszó (…)." Svetozar: 143–148.

„Nálunk az alkotmány nem holt betű! Éljetek magyarok az alkotmányadta jogaitokkal, beszéljetek szabadon magyarul! Ne szégyelljétek szép anyanyelveteket! Nincs kitől, mitől félnetek, ha magyarul zeng a dalotok! Jártam köztetek, láttam, hogy szabadoknak érzitek magatokat, és tudom, hogy harcoltatok is fegyverrel a kézben a jugoszláv népek közösségének ügyéért."

Malušev Cvetko (Kiss Flórián) szerint bátorító jeladás volt ez a *Magyar Képes Újság*nak, hogy „összefogásra serkentse a horvátországi magyarokat, és önálló kulturális élet szervezésére biztassa őket". Így született meg az akkor már csak 52.000 főt számláló horvátországi magyarok egyenrangú félként történő elfogadásának hivatalos politikai elhatározása, abban az időben, amikor róluk csak mint „szórvány-magyarságról beszéltek Magyarországon és Vajdaságban" is.[91]

Így, ilyen szándékkal és megfontolással jött létre Zágrábban a *Magyar Képes Újság*, amelyet évekkel később – 1962. január 1-től néhány éven át – „a jugoszláviai magyarság szórakoztató képes folyóirata"-ként jegyeztek. Kiadója a Szocialista Szövetség volt, közvetlen felügyeletet pedig a Horvátországi Magyarok Szövetsége gyakorolt fölötte. Tausz Imre egy 1979-ben született visszaemlékezésben úgy fogalmazott: 1952. március 15-én született egy újság, amely „hamarosan meleg otthonra talált a szlavóniai, a baranyai, a vajdasági, a bánáti magyar családoknál". Kiss Flórián főszerkesztő mellett, Sinkó Ervin, Hangya András és Debreczeni József voltak a lap eszmei irányítói és első számainak szerzői is. A szerkesztőség tagjai és a horvát főváros magyar egyetemi hallgatói hamarosan otthonuknak kezdték érezni a szerkesztőséget, de rövidesen a Bácskából is sorra jelentkeztek az írók: Laták István, Herceg János, Bodrits István, Dévaváry Zoltán, Lévay Endre, Petkovits Kálmán küldte írásait rendszeresen a lapnak.[92] A *Magyra Képes Újság* az indulás éveiben erősen szocrealista színezetű volt, helyet kaptak benne az országépítő munka eredményeiről szóló beszámolók, tudósítások, külön hangsúlyt kaptak a párt vezetésével elért politikai, gazdasági és kulturális sikerek, ezen belül is elsősorban a horvátországi magyarság sikerei: a magyar falvakban tevékenykedő művelődési egyesületek és az iskolák munkája. Vagyis: az újság hamar a szocialista élet részévé vált.

1962. március 15-én a *Magyar Képes Újság* megjelenésének tízedik évfordulóján Jancsics Miklós készített számvetést az elmúlt évtizedről. A zágrábi lap magát a rövid életű eszéki *Magyar Néplap* utódjának tekintette, s a tizenkét oldalas lap indulásakor főként Kórógyról, Csáktornyáról, Eszékről, Szentlászlóról, általában Baranyáról közölt helyi jellegű írásokat. A tízéves lapnak akkor már tizenöt állandó, vagy időszakos munkatársa volt, és olyan feladatokat teljesített, amelyekre „a szerb–horvát nyelvű sajtóban rendszerint külön folyóiratok, képes újságok" voltak.[93] Debreczeni József, Urbán János, Lévay Endre, Czakó Tibor, Penavin Olga, Pataki András, Herceg János írásait közölte a lap, rendszerint Hangya András szövegillusztrációival. Nem maradt ki a *Magyar Képes Újság*ból a művelődéstörténet sem, a sibeniki székesegyházról Damjanov Jadranka (1956. május 1.), *Dalmácia kőbevésett álmai*ról Oto Bihalji Merin értekezett ugyanott. 1962-ben a *Hazánk szépségei* címmel indult rovat *Klisz-várá*t is bemutatta (1962. április 15.), anélkül, hogy az írás megemlítette volna a vár magyar történelemben játszott szerepét és jelentőségét. Mintha semmi kapcsolata nem lenne a magyar történelemmel, IV. Béla

91 Uo. 144.
92 Tausz (1979): 141–146.
93 Jancsics: 2–6.

királyunkkal. És hogy a jugoszláv népek forradalmi múltjáról se feledkezzenek meg, a lapban helyet kaptak a partizán élettörténetek is: *A hegyek hős fia: Márkó Oreskovics néphős küzdelmes élete* címmel közel másfél éven át (1955–1956) volt olvasható a „lélegzetelállító" háborús történet. 1962 márciusában, a tízéves megjelenés ünnepén felsorolták azokat, akik kimagaslóan sokat tettek a lap arculatának és szellemiségének megteremtéséért: Baranyai Júlia a vörösmarti tanárnő, a baranyai magyarság múltjának lelkes kutatója, Pataky András kopácsi tanító, a baranyai krónikák szerzője, Burány Béla volt zágrábi egyetemi hallgató, később zentai orvos, Pappé János eszéki közgazdász és sokan mások, közöttük Hangya András festő- és grafikusművész.[94]

A *Magyar Képes Újság* fejlődése töretlen volt: 1954. január 15-étől a borítólapot már fényes papírra nyomták, 1969. július elsejétől pedig négyszínnyomásos lett a borító. 1971-ben Kiss Flórián (Malušev Cvetko) nyugdíjba vonult, a szerkesztőség átkerült Eszékre, s ezzel egyidőben jelentősen megfiatalodott. A főszerkesztői posztot Tausz Imre vette át, aki *Húsz év távlatából* című visszaemlékezésben elmondta: a Horvátországi Magyarok Szövetsége titkáraként neki kellett volna megtalálnia a nyugdíjba vonult főszerkesztő utódját. De minden ezirányú kísérlete eredménytelenül végződött. Mivel Horvátországban nem volt a feladat elvállalására alkalmas újságíró, hát a Vajdaságban nézett szét. Beszélt Gál Lászlóval, Fehér Ferenccel, Majtényi Mihállyal, Herceg Jánossal, Kek Zsigmonddal és Bogdánfi Sándorral is, de a helyzetet ők sem tudták megoldani. A kudarc ára az lett, hogy a határidő lejártakor, Tausz Imre maga vállalta el a *Magyar Képes Újság* irányítását.

> „Soha egy hír, soha egy jelentés nem került ki a kezemből. A szerkesztésről meg ne is beszéljek. A nyomdászatot sem ismertem. (…) Beszélgettem a Képes munkatársaival. Be kell vallanom, hogy nem nagy jövőt jósoltak sem nekem, sem az újságnak. (…) A kinevezésemet 1971. április 1-jén kaptam kézhez. Nevetséges helyzet! Meg voltam győződve, hogy az egész nem tart sokáig, hiszen majdcsak találtatik egy szakavatott kolléga. Elmúlt húsz év." .[95]

Rá egy évvel, 1972-ben, a lapot önnállásának 20. évfordulóján Tito köztársasági elnök a Testvériség és Egység Ezüstkoszorús Érdemrendjével tüntette ki.

1977-ben, a közben 36 oldalra bővült, megjelenésének immár 25. évfordulóját ünneplő lapról, Bori Imre ünnepi méltatásában érdemesnek tartotta elmondani: a beérkezett *Magyar Képes Újság* híranyagában szerencsésen találta meg a helyinek, az országosnak és az egyetemesnek az arányát. Riportjainak jelentős hányada a társadalmi felelősségről tanúskodik azzal, hogy megmutatja a szociográfia határozott jegyeit is. Az újság híreket közöl a horvátországi falvak életéről, a sorsukat alakító emberekről, az anyanyelvi oktatás igényéről és a magyar hagyományok ápolásáról. A népélet színtereinek – a mesterségek és a foglalkozások – bemutatása pedig a néprajztudomány számára jelent komoly eredményeket. Ahogy az irodalomtörténész fogalmazott: „A néprajzi és művelődéstörténeti közleményekből a helyi múlt üzen beszédesen és félre nem érthető módon." A megjelenésének negyedszázadát ünneplő újság „a néprajzi gyűjtő és értelmező munkának a műhelyévé vált. Pataky András közleményei – szóljanak akár a *Kopácsi daloskönyv*ről, akár a kopácsi halászat eszközeiről – elsőrangú eredmények, szívesen közölnék tudományos kiadványok is." Bori Imre kimagasló teljesítményként értékelte

94 Régi Munkatársak. *Magyar Képes Újság,* 1962. március 15. 6–7.
95 Tausz (1992): 11.

a rendszeresen megjelenő *Képes néprajzi ábécé*t is, úgy vélte, Lábadi Károly és Loboda Gábor vállalkozása „jelentőségében több mint a helyi hagyományok, és a baranyai–szlavóniai magyarság népi múltjának a megismertetése, emlékeinek bemutatása".[96] Az irodalomtörténész a sorozatban a horvátországi magyar néprajzi lexikon alapjait vélte fölfedezni, s igaza volt, húsz évvel később, 1996-ban jelentős részben ebből született meg Lábadi Károly *Drávaszög ábécé – Néprajzi és folklór tájlexikon* című kötete. A másik, ugyancsak figyelemre méltó, tudományos rovata az újságnak, az *Örökségünk,* az 1972 és 1991 között eltelt, közel két évtized során több száz horvátországi magyar témájú helytörténeti, néprajzi jellegű cikket adott közre.[97] A *Magyar Képes Újság* háza táján ünnepi volt a hangulat, s csak kevesen figyeltek föl a népfogyatkozás nagy veszélyére: az 1952-ben még 52.000 fős horvátországi magyarság huszonöt év alatt, 1977-re 32.000 főre csökkent.[98] A szerkesztőség ekkor döntött úgy, hogy a lakóhelyén, az otthonában keresi föl a vészesen pusztuló magyar közösséget: Baranya-szerte lapbemutató körútra indultak.

Közben a főszerkesztő, Tausz Imre erőteljesen fiatalított a lapon, írók, újságírók új nemzedékét vonta be a *Magyar Képes Újság* körüli munkába. Évekkel később, 1982-ben a főszerkesztő – a lap harminc éves jubileumára készült számvetés után – a célokat és a feladatokat hét pontban sorolta, közülük a negyedik: a lap horvátországi, szlavóniai és baranyai jellegét, továbbra is az ott élő emberek társadalmi-politikai tevékenységéről szóló írások mutassák meg.

> „Írásainkkal tükrözni szeretnénk, hogy az itt élő magyarság, hogyan járul hozzá önigazgatási szocialista társadalmunk építéséhez. Ha tárgyilagosak akarunk lenni, érzékeltetnünk kell, hogy jelen vagyunk a politikai életben, hogy termelőink aktív részesei az önigazgatási szerveknek, és a többi nemzettel együtt részt vállalnak a fennálló gazdasági nehézségek leküzdésében, a gazdaságszilárdítás célkitűzéseinek megvalósításában."

A politikai megfeleléssel kapcsolatos elvárások teljesítése után a 6. pont már a lényegről szólt: „az újságban ápoljuk nemzeti irodalmunk értékes hagyatékát, helyet adunk a mai jugoszláviai magyar irodalom törekvéseinek, és nem feledkezünk meg arról, hogy részesei vagyunk az egyetemes magyar irodalomnak. Külön gonddal ápoljuk a délszláv irodalomhoz fűződő kapcsolatainkat és egymás kölcsönös bemutatását." A 7. pont szerint: „kapcsolataink a Vajdasággal sokrétűek. Olvasótáborunk nagy része ott él, és ezért rendszeresen közlünk írásokat a Bácskában és Bánátban élő magyarságról, ezáltal igyekszünk egymást megismerni, közelebb jutni egymáshoz."[99] Ezek voltak azok a legjelentősebb feladatok, amelyek megvalósítására az alapító Szocialista Szövetség és a munkáját felügyelő Horvátországi Magyarok Szövetsége is kötelezte a *Magyar Képes Újság*ot. 1982-ben a szerkesztőség létszáma a főszerkesztő mellett mindössze négy újságíróból, egy műszaki szerkesztőből, egy főkönyvelőből, egy könyvelő-gépírónőből és egy takarítónőből állt. Akkor fogalmazódott meg az igény, hogy a kéthetente megjelenő lap 1983. szeptember elsejétől váljon hetilappá. Addigra a szerkesztőség – szellemiekben megújulva – tizenhárom főre gyarapodott. Az eladott példányszám 1983-ban: előfizetésben 1497, szabad eladásban 1525, összesen 3035 volt.

96 Bori: 2.
97 Lábadi (1996): 308.
98 A HMSZ Plénumáról. *Magyar Képes Újság*, 1977. április 15. 6.
99 Tausz (1983): 146–154.

A megjelenésének 30. évfordulóján elmondott ünnepi méltatásokból kiderült: a horvátországi magyar lappal a politika is elégedett volt. Vlado Podubski, a Szábor nemzetek közötti viszonyokkal foglalkozó bizottságának elnöke táviratban köszöntötte az ünnepeltet, és kiemelte: „Lapjuk az eltelt harminc évben jelentős feladatot végzett a magyar anyanyelvű lakosok tájékoztatásában, az anyanyelv és nemzeti kultúra fejlesztésében, a kulturális és kultúrtörténeti értékek megőrzésében, a művelődésben (…).”[100] Gállos Orsolya ugyanakkor a budapesti *Élet és Irodalom*ban megjelent méltatásban rámutatott: a *Magyar Képes Újság* első száma 1952. március 15-én jelent meg, olyan időben, amikor „mélyponton volt a magyar–jugoszláv viszony”. A jugoszláviai magyarság írástudó közösségének köszönhető, hogy eredetileg a Szlavónia–Baranya régió területén élő magyarság számára készülő lap rövid idő alatt „egyik fóruma lett a jugoszláviai magyarság szellemi életének: irodalmi és képzőművészeti alkotásokat tett közzé, számos cikkben dokumentálta a Drávaszög magyar falvainak néprajzi emlékeit, beszámolt a közösségben zajló kulturális életről, az anyanyelvi oktatás eredményeiről.”[101] Ő úgy tudta, hogy az Eszéken szerkesztett, de a teljes jugoszláviai magyar kultúra, művelődés és irodalom otthonát jelentő lap akkor már 4500 példányban jelent meg.[102] Egy 1983-ban készült felmérés szerint az olvasói közül: 7,3% földműves, 16,0% háztartásbeli, 30,5% munkás, 8,6% értelmiségi, 16,8% diák, 12,4% nyugdíjas, 8,4% pedig hivatalnok. Az életkor alapján: 18 évesig 16,0%, 27 évesig 26,0%, 50 évesig 31,0%, 50 éven felül 27,0% volt az olvasók aránya.[103]

1988-ban már 34 oldalon jelent meg a hetilap. Rovatai, a külpolitika, a krónika (a régió eseményeit később *Körkép* cím alatt közölte), a gazdasági, művelődési- és tájtörténeti riportok, a fiatalok oldala, a *Szemhatár* című művelődési rovat, benne a nyelvművelő írással, a *Képes néprajzi ábécé*vel és a *Vízi élet*tel, a nők oldala, a sport, majd a tudományos élet eseményeiről hírt hozó *Világunk*, a gyerekeket megszólító *Barkóca* és végül a *Képernyő,* a rádió- és tévé-műsor. Ekkor hozta legszebb írásait Herceg János rovata, a *Lapszélen*. Emlékezetesek a lap színes borítói, melyeken a drávaszögi magyarság életét (településeit, társulatait, egyesületeit, néphagyományait) mutatták be. A hetilap helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi rovatában ekkor jelent meg Pataky András *A Drávaszög 400 évvel ezelőtt* és Lábadi Károly *Oskolák a régi Drávaszögben* című tanulmánya. Minden azt súgta: a *Magyar Képes Újság* addigi legtermékenyebb korszaka után újabb virágzás következik, a magyar újságírás legszebb hagyományait követve a lap új szellemi értékekkel lepi meg az olvasóit, akik Zágrábtól Versecig, Szabadkától Belgrádig és Eszéktől Óbecsén át Nagybecskerekig hetente várták a már sajátjuknak érzett lapot. Azután mégsem így történt.

1992-ben, megjelenésének negyvenedik évfordulójáról az 1991-ben kirobban horvát–szerb háború folyton megújuló ostromai közepette, a rommá lőtt Eszéken emlékeztek meg a szerkesztőség még együtt maradt tagjai. A számvetés szándékával készült jelentésében Csörgits József a történelem korábbi évszázadainak ismétlődését vélte látni: most is menekülésre, bujdosásra, a szülőföld elhagyására kényszerítik a fegyverek Drávaszög és Kelet-Szlavónia írástudóit.

100 Ünnepeltünk – Üdvözlő táviratok a Magyar Képes Újság megjelenésének 30. évfordulójára. *Magyar Képes Újság*, 1982. április 15. 16–17.

101 Gállos: 8.

102 Gállos Orsolya tévedett, a Magyar Képes Újság legnagyobb példányszáma 1979-ben 3800 volt. Csörgits (1989–1992): 93–98.

103 Tausz (1985): 171–176.

„A mostani viharos időkben is kizökkent nemzeti kultúránk, irodalmunk szekerének kereke a kívánt és neves elődök által kijárt nyomból. Annak ellenére, hogy az ezredfordulót szétszórva, megszégyenítve és többször is elárulva várja a horvátországi magyarság, néha, egy-egy titkos jelre, vagy hívó szóra valahol, mint mágneshez a fémpor, tömörül, bizakodik. Most, a Magyar Képes Újság megjelenésének 40. évfordulója alkalmából is ezt tesszük."

A lehetőségek és az eszközök hiányában a legkezdetlegesebb körülmények közepette készült a lap, melynek példányai kézről-kézre adva jutottak el a távoli menekülttáborokba. Akkor, 1991 és 1996 között úgy tűnt: a horvátországi magyarok által lakott területek – a Drávaszög és Kelet-Szlavónia – el fognak veszni a háborúban. „A Magyar Képes Újság negyven év után, egy háború vége felé közeledve könnyen a megszűnés lehetőségével is szembe kell, hogy nézzen."[104] Valóban, az 1952-ben alapított, és története négy évtizede során folyton gyarapodó, színesedő, a volt Jugoszlávia magyar sajtó- és hírlap-történetében jelentős tekintélyt kivívó *Magyar Képes Újság* elvérzett a szerb háború során. Talán ő kísérte utolsó útjára az árpád-kori magyar települések – Kórógy, Szentlászló és Haraszti – szétlőtt templomait, a felgyújtott és leégett orgonákat, a lángokban elhamvadt jellegzetes díszítésű oromfalakat, tornácokat és hambárokat, a feldúlt és letarolt kerteket és az otthon küszöbén kivégzett magyarokat. A *Magyar Képes Újság*, a drávaszögi és a kelet-szlavóniai magyarság XX. századi történetének leghűségesebb krónikása valamikor 1995 vészterhes napjaiban szűnt meg[105] úgy, hogy az ágyútűzben elbúcsúztatni sem volt alkalom. A vállalt küldetésének örököse, az *Új Magyar Képes Újság* 1996. április 11-től a HunCro Kft. Kiadásában jut el hűséges olvasóihoz.

A *Magyar Képes Újság* egykori újságírói közül életművével messze kimagaslik a néprajzkutató és művelődési történész Lábadi Károly. Az újvidéki Magyar Tanszék elvégzése után, 1972-ben lett az eszéki hetilap újságírója, és 1991-ig hűséges krónikása volt a baranyai és a kelet-szlavóniai, emellett a nyugat-bácskai falvak életének. Baranyai Júlia példája nyomán korán fölismerte az archaikus vidék rejtett szépségeit, a továbbélő történelmi örökséget és szellemi értékeket. Egyik első, 1983-ban megjelent *Laskóiak* című kötete – a szerző megjelölése – eligazító a laskói helytörténeti és néprajzi gyűjteményhez. Ismeretei mélyülésével kötetei is szaporodtak: a *Kopácsi vízi élet* (1987), az *Oskolák a régi Drávaszögben* (1993), az *Istenek hajléka a Drávaszögben* (1994), a *Kopács, a víz melletti falu* (1994), az *Istenek népe a Drávaszögben* (2000), a *Boranyja* (2007), a *Várdaróc – a rét melletti falu* (2008), és az *Egyházak Alsó-Baranyában és Szlavóniában* (2012) egy-egy fontos állomása annak az útnak, amely a *Magyar Képes Újság* lapalji rovata, a *Néprajzi ábécé*től előbb a *Drávaszög ábécé*hez (1996), majd a *Drávaszög lexikon*ig (2008) elvezetett. Lábadi Károly könyveiben tovább élnek azok a baranyai és szlavóniai értékek, amelyeket a délszláv háború megsemmisített.

7. Sajtószabályozás Horvátországban és a Horvát Köztársaságban

A horvátországi magyar sajtó nyolc évtizedes – 1908–1989 közötti – története három történelmi korszakon belül bontakozott ki: a *Szlavóniai Magyar Újság* és a *Zágrábi Magyar Társaskör*

104 Csörgits: 93–98.
105 Lábadi (1996): 308.

a magyar–horvát államszövetség idején jelentek meg, s a történelmi Magyarország összeomlásával meg is szűntek. Hiányukat 1921–1922 fordulóján már az akkor újonnan alakult délszláv állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság államrendjén belül a *Magyar Újság (Maďarske Novine)* igyekezett pótolni, kevés sikerrel. Megszűnése után huszonhárom év múlt el úgy, hogy a horvátországi magyar közösségnek nem volt újságja, hírlapja. Arról, hogy e közösség mégis létezik, olykor-olykor, elvétve a bácskai lapok közöltek híreket. Csak a második világháború után – akkor már a titói Jugoszláv Föderatív Népköztársaságban – történt kísérlet Zágrábban magyar hetilap indítására, Walter Emil *Zágrábi Magyar Újság*ját tragikus körülmények között számolta fel a kommunista hatalom. Az eszéki *Magyar Néplap* még nem tudott a horvátországi magyarság soraiból élet- és munkaképes szerkesztőséget maga köré gyűjteni, ám megtette ezt az 1952-ben útjára bocsájtott *Magyar Képes Újság*, amely nemcsak kiváló szerkesztőséget, de igényes és öntudatos magyar olvasóközösséget is teremtett maga köré.

A horvátországi magyar sajtó sorsát a XX. század kegyetlen háborúi alakították és formálták: az 1914-es nagy háború a kibontakozásnak vetett véget, a második világháború véresen megtorolta még a tétova kezdeményezést is, s amikor az 1950-es években, konszolidáltabb körülmények között megszületett az új magyar sajtó, egy újabb véres háborúban, az országot is megsemmisítő, 1991–1996 közötti nagy pusztulásban, legszebb virágzásában fojtotta meg a horvátországi magyar hírlapot (és hírlapirodalmat is).

A magyar–horvát kiegyezés keretében az 1868: XXX. t.-cz. 47. és 48. §-ai Horvát–Szlavónországnak külön igazságügyi autonómiát biztosított, és a társországok területén külön horvátországi sajtójog állott fönn, melynek szellemében 1875-ben új, önálló sajtótörvény lépett életbe.

> „A magyar korona országaiban – fejtette ki a sajtójog összetettségét Kenedi Géza – 1867-től 1899-ig nem kevesebb, mint öt külön sajtójog volt életben. Legelőbb is az 1867. márczius 17-diki rendelet Erdélyben az osztrák Btk.-vel kapcsolatban életben hagyta az 1852. évi osztrák sajtórendtartást, melyet az 1871. május 14-én 1498. sz. a. kelt igazságügy-miniszteri rendelet a sajtó-esküdtszék beillesztésével módosított. Ezenkívül az 1868: XXX. t.-cz. 47. és 48. §-ai Horvát–Szlavónországnak külön igazságügyi autonómiát biztosítván, a társországok területén külön horvátországi sajtójog állott fönn. Ugyanezen törvényczikk 66. §-a és ezzel kapcsolatban a magyar kormány 1871. évi szeptember 14-diki rendelete Fiumét egyelőre szintén külön jogterületnek declarálván, itt továbbra is életiben maradt az 1852. évi osztrák sajtópátens, még pedig esküdtszék nélkül, részben kir. járásbíróság hatáskörrel. Végül az 1873: XXVII. t.-cz. által az országba visszakebelezett bánsági és titeli határőrvidéken az 1872. október 8-án kelt 31720. sz. igazságügy-miniszteri rendelet az ott már korábban életbeléptetett 1862. deczember 17-diki osztrák sajtópátenst hagyta érvényben, egyelőre szintén esküdtszék nélkül, de kir. törvényszéki hatáskörrel (Karánsebes, Pancsova, Fehértemplom, Újvidék).”[106]

Az egységesítést az 1896: XXXIII. t-cikkben foglalt bűnvádi perrendtartás hozta meg, amelynek 27. §-a – Horvátország kivételével – az ország egész területén életbe léptette az 1848: XVIII. t.-cikket és megszűntette az 1867. évi ideiglenes eljárást.

A XX. század elején ez, a negyven §-ból álló *Zakon*[107] *od 17. svibnja 1875. o porabi tiska za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, br. 32.*, illetve 1914-től ennek a rendkívüli, háborús kö-

106 Kenedi: 46–47.
107 Törvény.

rülményekre vonatkozó szigorúbb változata szabályozta a *Szlavóniai Magyar Újság*, és a *Zágrábi Magyar Társaskör* megjelenését. A horvát–szlavónországi sajtótörvény lényegét tekintve apró részleteiben, ha eltért is a magyarországi sajtótörvénytől, tartalmát tekintve ugyanúgy a polgári jogalkotás terméke volt – nemzeti kizárólagosság egyetlen paragrafusában sem fedezhető fel. 1914 júliusától a *Szlavóniai Magyar Újság*ot is a cenzúra felügyelte, s a háború során a „fehér foltok" jelezték annak szigorát. A lap azonban a sajtóvétség hibájába nem esett, s egészen az 1918 novemberében bekövetkezett összeomlásig a Horvát–Szlavón társországok magyarsága életének hűsége krónikása volt.

1921. június 28-án hirdették ki a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alkotmányát, mely megszabta az új délszláv államban érvényes polgári alapjogokat és kötelességeket. Az alkotmány megfogalmazta a kulturális alapjogokat is, és első helyen szögezte le: a sajtó szabad! „Nem lehet semmi olyan preventív rendszabályt megállapítani, amely írásművek és újságok megjelenését, árusítását és terjesztését akadályozná. Cenzúrát csak háború és mozgósítás idejére lehet megállapítani, és csak olyan kérdésekre, amelyeket a törvény előre megállapít."[108] Csakhogy, 1920 után a délszláv államban – az államrend konszolidálásának idején – még hosszú éveken át hadiállapot volt, és továbbra is előszeretettel alkalmazták a magyarországi 1914. évi XIV. törvénycikk 7., a cenzúrára vonatkozó rendelkezéseit, miszerint: „Minden politikai napilap köteles ezentúl számainak kinyomása után, de még expedíció előtt, azaz az utcai terjesztés előtt két példányt beterjeszteni a főispáni hivatalhoz az aznap kinyomott lapból, és csak az expedíció és a terjesztés jóváhagyása után küldheti szét a lapokat." Ugyanez a rendelkezés volt érvényben a hetilapok és az időszaki kiadványok tekintetében is, és minden bizonnyal e törvény adott lehetőséget a *Magyar Újság (Mađarske Novine)* ellehetetlenítésére. A külföldinek számító (pécs–baranyai) emigránsok által szerkesztett hetilap bármilyen lépését és gesztusát államellenes cselekedetnek minősíthették.

A második világháború után a Jugoszláv Képviselőház első határozatainak egyikeként 1945. augusztus 24-én fogadta el a szocialista ország sajtótörvényét, melynek 6. szakasza megvonta a lapkiadás jogát mindazoktól, akik nem állnak a kommunista rendszer – a Kommunista Párt – „politikai ellenőrzése alatt". Walter Emil 1945. november elsején indult *Zágrábi Magyar Újság*ja valójában a lapkiadás jogát sértette meg azzal, hogy a párt beleegyezése nélkül jelent meg, s hogy munkáját nem helyezte a párt ellenőrzése alá. A sajtóvétség lényege kiderül a bírósági eljárásból, bár a perben nem sajtóvétséggel, hanem nép- és államellenes magatartással vádolták meg a lap főszerkesztőjét és tulajdonosát, és a súlyos ítéletet is ennek szellemében fogalmazták meg.

A törvény 1946-ban tovább szigorodott, és sajtóvétségek sorába bekerült „az alkotmányos rend megdöntésére való felhívás" is. 1945 után Jugoszláviában csak a Kommunista (Szocialista) Párt, vagy annak különböző intézményes hatalmi alakzatai – a Népfront, később a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége, a Szakszervezeti Szövetség – alapíthattak újságot vagy hírlapot, melyek fölött azután – az eszmeiséget számon kérve – éberen őrködött. A *Magyar Képes Újság* is a Szocialista Szövetség kezdeményezésére született meg, és a felügyeletet annak egy másik szervezete, a Horvátországi Magyarok Szövetsége gyakorolta. A Szocialista Szövetség nevezte ki a főszerkesztőt, és vele együtt a kiadói tanácsot is, melynek közvetlen irányító, ideológiai és ellenőrző hatalma volt. A *Magyar Képes Újság* – a vajdasági laptársaival ellentétben – impresszumában nem tüntette föl az éppen aktuális kiadói tanács tagjainak névso-

108 Csáky S.: 399–400.

rát, egy 1983-as lapértékelésből azonban kiderül, hogy a párthatalom „kurátori testületét" a Horvátországi Magyarok Szövetségének 4 tagja, Vinkovci, Vukovár, Eszék és Pélmonostor Szocialista Szövetségének egy–egy tagja, a Magyar Képes Újság szerkesztőségének 3 tagja, összesen tehát 11 tag alkotta. Név szerint: Csörgits József, Döme Dániel, Gaál István, Kontra Ferenc, Mészáros Ferenc, Pasza Árpád, Pintér János, Sója Dénes (elnök), Tausz Imre, Tóth Attila és Troszt Sándor. Ők irányították és egyben értékelték is, hogy a lap mennyire valósította meg a JKP által kitűzött társadalmi-politikai célokat.[109]

Egészen valószínűtlen történet a horvátországi magyar sajtó históriája: a *Szlavóniai Magyar Újság*, és a *Zágrábi Magyar Társaskör*, a *Magyar Újság* és a *Magyar Képes Újság* is a nemzet iránt érzett elkötelezettség és a veszélyeztetett magyar kisebbségi közösség iránti szolidaritás és segítőkészség teremtette szellemi erőforrások környékén született. Poliány Zoltán, Sági Ernő és társaik az általuk szerkesztett újságokban a közösség gyámolítása érdekében fogtak a lapszerkesztéshez. A horvátországi magyarság esetében nem a közösségi igények teremtették meg a nyilvánosság fórumait, hanem az értelmiség egy-egy csoportja vállalta, hogy a nyomtatott szó eszközeivel támogatja és irányítja a közösség társadalmi, gazdasági és kulturális megszervezését. Olyan szószólói voltak ők a délvidéki magyarságnak, aki munkájuk során mindvégig a pártfogoltjaik – a birtokáért küzdő parasztok – támogatását és jóindulatát kérték. A horvátországi magyar sajtó úgy volt „hatalom", hogy megalkotói – az újságírók és a szerkesztők – ujjaik között mindvégig a legelesettebbek kenyerét morzsolták.

Irodalom

A Szerbek, Horvátok, Szlovének királyságának alkotmánya. (Fordította: Dr. Gráber László és Dr. Kalmár Elemér). Subotica. Minerva, [1921].

Bernics = Bernics Ferenc: *A Julián akció*. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1994.

Bori = Bori Imre: A Magyar Képes Újság margójára. *Magyar Képes Újság*, 1977. március 15.

Csáky S. = Csáky S. Piroska: Sajtóviszonyok Vajdaságban (1918–1929). *Hungarológiai Közlemények* (Újvidék), 1981/49.

Csobánci = Csobánci Imre: A sarajevói katasztrófa – Rendes boszniai munkatársunktól. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1914. július 5.

Csörgits = Csörgits József: Jelentés a Magyar Képes Újság munkájáról. In *Horvátországi Magyarok Szövetsége. Évkönyv 11–14.* Eszék – HMSZ, 1989–1992.

Csuka = Csuka Zoltán: *„Mert vén Szabadka áldalak…"*. Szabadka, Életjel, 1971.

Fárbás = Fárbás József: Régi arcok – Száz arckép a régi Becse közéletéből – Helybeli tollforgatók és művészek. 5. rész. *Tiszavidék*, 1931. június 7.

109 Tausz (1985): 171–176.

Fehér (1970) = Fehér Ferenc: *Hazavezérlő csillagok. Naplójegyzetek.* Újvidék, Forum, 1970.

Fehér (1988) = Fehér Ferenc: A Drávaszög krónikása. In *Vállalt világ. Naplójegyzetek*. Újvidék, Forum, 1988.

Gállos = Gállos Orsolya: Harmincéves a Magyar Képes Újság. *Élet és Irodalom*, 1982. június 4.

Haller = Haller Jenő: Szózat a szlavóniai magyarsághoz. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1909. január 3.

Herceg = Herceg János: Magyarok Szlavóniában. *Világszövetség*, 1993. február 2.

Jancsics = Jancsics Miklós: Tízéves a Magyar Képes Újság. *Magyar Képes Újság,* 1962. március 15.

Kalapis = Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó fél évszázada – Adalékok a jugoszláviai magyar napilap történetéhez*., Újvidék, Magyar Szó, 1994.

Kardos = Kardos Sándor: De profundis. *Magyar Újság* (Osijek), 1921. december 4., december 6.

Károlyi = Károlyi Mihály: Köztársaság, vagy királyság? *Magyar Újság* (Split), 1921. november 19.

Kenedi = Kenedi Géza: *A Magyar sajtójog – Úgy amint életben van*. Budapest, Franklin-Társulat, 1903.

Király = Király József: Istina – Az igazság. *Igazság,* 1923. november 25.

Kiss = Kiss Flórián: Így kezdődött. *Magyar Képes Újság*, 1977. március 15.

Lábadi (1980) = Lábadi Károly: A Magyar Néplap. In Troszt Sándor (szerk.): *Horvátországi Magyarok Szövetsége. Évkönyv 2*. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék, 1980.

Lábadi (1996) = Lábadi Károly: *Drávaszög ábécé – Néprajzi és folklór tájlexikon*. Eszék –, Budapest, HunCro Sajtó- és Nyip. Kft. – Drávaszög Alapítvány, 1996.

Svetozar = Malušev Svetozar: A Magyar Képes Újság 35. évfordulójára. In *Horvátországi Magyarok Szövetsége. Évkönyv 8–9.* Eszék, 1986–1987.

Merki Ferenc: A Horvátországi Magyarok Szövetségének szerepe művelődési életünk fejlesztésében. In *Horvátországi Magyarok Szövetsége, Évkönyv 1.* Eszék, 1979.

Glibonjski, Milan: *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével – Milan Glibonjski visszaemlékezései*. Fordította, a bevezetőt, a jegyzeteket és a névmutatókat írta, a kötetet szerkesztette Hornyák Árpád. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2006.

Poliány (1908) = Poliány Zoltán: Beköszöntő. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1908. október 4.

Poliány (1909) = Poliány Zoltán: Alakítsunk olvasóköröket. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1909. április 18.

Sági (1909) = Sági Ernő: „Kérjetek és megadatik nektek". *Szlavóniai Magyar Újság*, 1909. január 24.

Sági (1917) = Sági János: Őrségen – Egy öreg népfölkelő levele. *Szlavóniai Magyar Újság*, 1917. február 25.

Sípos Anna Magdolna, dr.: Egy fejezet Délvidék kulturális földrajzából – A Julián Egyesület. In Kókai Sándor (szerk.): *A Délvidék történeti földrajza. A Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főisk. Földrajz Tansz., 2006.

Szabó = Szabó Imre: Föladatunk. *Zágrábi Magyar Társaskör*, 1914. augusztus (3. szám).

Szűts = Szűts Emil: *Az elmerült sziget – A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság*. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1991.

Tausz (1979) = Tausz Imre: A Magyar Képes Újságról. In *Horvátországi Magyarok Szövetsége. Évkönyv 1.* Eszék, 1979.

Tausz (1983) = Tausz Imre: Jelentés a Magyar Képes Újság szerkesztőségének 1982-es évi munkájáról. In *Horvátországi Magyarok Szövetsége. Évkönyv 5.* Eszék, 1983.

Tausz (1985) = Tausz Imre: Jelentés a Magyar Képes Újság szerkesztőségének 1984-es évi munkájáról. In *Horvátországi Magyarok Szövetsége. Évkönyv 7.* Eszék, 1985.

Tausz (1992) = Tausz Imre: Húsz év távlatából. *Magyar Képes Újság*, 1992. június 11.

Tomán = Tomán László: Volt egyszer egy Zágrábi Magyar Újság I–XVIII. *Magyar Szó*, 1991. február 28. – március 18.

A sajtó- és szólásszabadság, avagy a muravidéki magyarság küzdelmei a XX. században

Bence Lajos*

Bevezető

A sajtószabadság kérdése a XIX. századi forradalmi és szabadságküzdelmeket követően a XX. századnak is fontos sajtó-közéleti és politikatörténeti-jogi kérdésévé vált. Különösen érvényes a megállapítás a trianoni határokon kívül rekedt mintegy 3–3,5 millió magyar vonatkozásában, akikben sohasem szűnt meg a remény, hogy egyszer újra visszakerülnek természetes közegükbe, anyaországukhoz. Dolgozatunk a sajtó- és szólásszabadság témáját járja körül a trianoni elszakadást követő időszakban. A XX. századot három jelentősebb időszakaszra osztjuk. A „gyorssajtó" megjelenését követő első időszakot, azaz a „boldog békeidőt", a XIX. század végének az 1920-as évi elcsatolással bezáródó fejezetét mintegy előtörténeti szakaszként értelmezhetjük. A muravidéki magyar sajtó e közel 4 évtizedes időszakának szabad légköre, a honismeret, ezen belül is a helytörténet és a néprajz iránti tudományos-irodalmi érdeklődést alapozta meg. E mellett a korszakban a különböző társadalmi körök, könyvtári, olvasói egyletek révén a művelődéstörténeti és polgári értékek jelentősége is megnőtt. Az éppen kibontakozó gyors ipari és kereskedelmi fejlődésnek vetett véget a trianoni diktátummal szentesített elcsatolás.

Az új délszláv államba való kerülés után az akkor még 14 ezres lélekszámú Mura menti magyar közösség csak nehezen talált magára. A vajdasági magyarsággal is nehézségekbe ütközött a kapcsolatkiépítés, amely folyamat csak a '30-as évek végén indult el. Kezdetben úgy tűnt, hogy mindenféle önszerveződés hiábavaló, az agrárreform és a kolonizáció pedig a lakosságot nap mint nap szembesítette a földönfutás vagy az éhenhalás alternatívájával. Bekövetkezett a legrosszabb: sem a szlovén, sem a horvát megszállókkal nem találták meg a közös hangot. A Mura és a Rába között meghúzódó 19 település magyar többségű lakossága számára 1924–1925 táján világossá vált, hogy mi is történt.

A gyors egymást követő választások következtében, a parasztság érdekeit hirdető muravidéki pártok a magyarság szavazatainak megszerzésére igyekeztek kihasználni az alsólendvai – már több évtizedes hagyományokkal rendelkező – nyomdászatot, és magyar nyelven is elindították a lapkiadást. Míg a lendvai nyomdában csak szlovén, illetőleg kétnyelvű lapok jelenhettek meg, addig Muraszombatban a gyorsan fejlődő finánctőke beáramlása, s a takarékpénztári tevékenység megélénkülése jóvoltából a régi államiságból maradt ranggal és vagyonnal rendelkező még mindig módos ipar- és részvénytulajdonosok vagyonuk kockáztatása árán is, a magyar sajtó újraindításával tiltakoztak a jogtiprás ellen. A *Muraszombat és vidéke* című lap – betiltásáig – az ellenzéki magyar sajtó magatartásával, a muravidéki sajtószabadságért folytatott harcával a '20-as években a szabad sajtó történetének, valamint a nyomdászati tevékenységnek is fontos fejezetét jelenti.

---

* Szlovéniai magyar költő, publicista, szerkesztő, egyetemi oktató.

A címben megjelölt témában a korszak részletesebb kutatása nehézségekbe ütközik, hiszen alig van fellelhető, kutatható sajtótermék és egyéb anyag.

A sajtó-szabadság témájában való kutakodásainkat csak a második világháború befejezése utáni időszakban, majd az 1956-os magyar népfelkelés és forradalom kapcsán, a muravidéken a magyar sajtó másod-, illetve harmad-virágzásának idején tudjuk érdemben elkezdeni. A bolsevik propagandát gyakorló szlovén szerkesztők a szigorú belgrádi és ljubljanai újságírásra is alkalmazott doktrínákat követve, az agitprop hírverést részesítették előnyben, bizalomgerjesztő kitételekkel a világháború után értelmiség nélkül maradt magyar lakosság felé. A szlovéniai magyar sajtó szempontjából talán mégis nagy ajándék, hogy közel három évtizednyi szünet után, ismét magyar nyelven íródott lapja van a közösségnek. A pártállamban a „hithű" kommunisták, később szocialisták igyekeztek a '80-as évektől, gyorsabb iramban fejlődő magyar lap hírközlő tevékenységét kidomborítva, a lakosság tájékoztatási/tájékozódási igényeit kielégíteni. Jelentősebb lépés azonban csak a '80-as évek végén történt, amikor gyors egymásutánban három szerkesztő és munkatársi gárda is cserélte egymást. A független magyar sajtó ügye végül csak a Muravidéki Magyar Tájékoztatási Intézet megalapításával ért révbe.

1. Az elszakadás felé – közelgő vihar vészes előjelekkel

A vesztes háború utáni csonka magyar állam – amely később a korlátozott parlamentáris demokrácia minősítést kapta – maga is számos nehézséggel küzdött. Az utódállamokban – a 3-3,5 milliós magyar kisebbséggel – még súlyosabb volt a helyzet: itt ugyanis nem csak az államiság hagyományai hiányoztak, hanem a nemzetállamról kialakított koherens kép is. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban is hamarosan diktatórikus intézkedésekhez nyúlt a hatalom, a széthúzásra, a pártok által képviselt önös célokra és érdekekre, a széthullás veszélyére hivatkozva. A nemzeti, valamint vallási-területi arányok magukban hordozták a konfliktusokat, az 1929-ben bevezetett diktatúra és az azt követő gyakori választások pedig tovább fokozták a „belső harcot". A demokrácia látszatát azonban a többpártrendszer hellyel-közzel fenntartotta.

A két világháború közötti zűrzavaros, információhiányos hézagokkal felkutatott szakirodalomban a régi Jugoszláviát csupa negatív, az Új Jugoszláviát csupa pozitív jellemzővel felruházó egyoldalú szemlélet kerekedik felül. Ennek okait kutatva (különösen a muravidéki magyarság vonatkozásában) egyrészt a zűrzavarban való eligazodni nem tudást, másrészt a rálátás hiányát, harmadrészt pedig a gyér értelmiségi réteg által felmutatott kisebbségi helytállás hiányát, az önszerveződés lehetetlensége miatti passzivitást, valamint a mindezen hiányosságok egyfajta lekicsinylését lehet kiolvasni a kutatói véleményekből.

Pedig már az úgynevezett forradalmi korban – 1918 végén – történtek olyan események, amelyek előre jelezték a közelgő katasztrófát, a Murán inneni terület esetleges elcsatolását, illetőleg Stájerországnak és Krajnának Ausztria-Magyarországtól való leválása esetén a szlovén területtel való összekapcsolását sejtették.

A korabeli történelmi feljegyzések[1] már 1918 novemberében feszült helyzetről számoltak be a Mura és a Dráva közti határ menti térségből, majd amikor a szerbeknek a horvátokat is sikerült meggyőzniük arról, hogy az elhúzódó világháború miatt az ország mind kato-

1 Nagy (1925).

nai-védelmi, mind politikai szempontból meggyengült, igyekeztek kihasználni a kínálkozó helyzetet. Így elfoglalták a zömében horvát nemzetiségű lakosság által lakott Muraközt Csáktornyával együtt, majd 1918 végén Alsólendvát is elfoglalta egy kisebb, húsz fős szerb csapat, ezt követően a karácsonyi időszakot kihasználva december 28-án Muraszombat is az ellenség kezére került. A muravidéki székhelyek megszállása azonban rövid ideig tartott, hiszen a lakosság pl. Alsólendván fegyvert ragadott, hogy a fosztogató és provokáló katonaságot elűzze. A „muraszombati csataként" elhíresült hadi cselekmény soránn – itt az összecsapás emberáldozatokat is követelt – Szombathelyről jelentős támogatás érkezett. Így január 3-án az egész Murától észak-keletre fekvő területet visszaszerezték a betolakodóktól.

A szakirodalom a mai napig adós azzal a kérdésfelvetéssel, hogy a Murán inneni rész 1918 utolsó napjaiban történő megszállása milyen érdekből valósult meg.[2] Más volt a helyzet a második, végleges megszállással, ami a Tanácshatalom megszűnését követő két hét alatt, augusztus 12-én és 13-án be is következett. Utóbbi megfelelt a párizsi békekonferencia 1919. júliusi 9-i döntésének, amely a Muravidéket a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak ítélte, és előzetesen a határvonalat is kijelölte.

2. A gyorssajtó a fejlődés szolgálatában

Bár a sajtószabadságról szóló dolgozatunk, nem szigorú kronológiai szempontokat követve vizsgálja a közép-kelet európai rendszerváltásokig terjedő időszak kisebbségi-jogi vonatkozásait, a gyorssajtó elterjedésével összefüggő sajtótörténeti vonatkozásokkal kell kezdenünk. A kiegyezéssel induló intenzív fejlődéssel a nagy kiterjedésű járás központjává vált Alsólendva 1872-ben járási bírósági székhely is volt. Még ugyanebben az évben megkezdte működését a polgári iskola, majd egy évvel később a helybéli takarékpénztár. A járási körjegyzőség 1876-tól, a csendőrség pedig 1884-tól működött a városban. Ezek a tényezők, ahogy a vasút megépítése is, egyfajta polgári életmód kialakulását eredményezték a dél-zalai kisvárosban. Alsólendva, a XVI. századi előzmények után – amikor is a város a vándornyomdából kikerülő 1573-as keltezésű protestáns könyvekkel máról-holnapra a Dunántúl egyik meghatározó kultúrcentrumává vált – 1889-ben találunk újra nyomdát. Itt nyomtatták ki az említett év januárjában az *Alsó-Lendvai Híradó* című hetilap első számát. Ha figyelembe vesszük a tényt, hogy a mai értelemben vett első tömeglapot, a *Kis Újság*ot szinte egy időben nyomták a lendvai lappal, akkor késésről nemigen beszélhetünk. A gyors, szinte robbanásszerű fejlődés az információáramlás, a hírközlés előtt is új távlatokat nyitott.

Az Alsó-Lendvai Híradó első szerkesztője, Pataky Kálmán volt, s a hetilapként jegyzett sajtótermék fejlécén „vegyes tartalmú" meghatározást tüntetett fel. A nyomdatulajdonosok gyors cserélődése azonban két év után, 1891-ben a lap megszűnését eredményezte. 1897-től Alsólendván új hetilap indul, *Délzala* címmel. A lap alcíme alapján többfajta igényt is próbált kielégíteni: a társadalmi, közéleti és gazdasági kérdések mellett a helybéli hatóságok és közjegyzői egylet, valamint az Alsólendvai Takarékpénztár hivatalos közlönyi szerepét is betöltötte. A *Délzala* is tiszavirág életű lap volt, két év alatt megszűnt. Helyébe 1899-ben az ugyancsak az *Alsó-Lendvai Híradó* címet viselő lap lépett, amely két évtizeden keresztül töltötte be szerepét, 1919. július 20-ig jelent meg. A viszonylag hosszú élet titka abban rejlett,

2 Göncz (2001)

hogy Andor Pál felelős szerkesztő mellé Balkányi Ernő nyomdatulajdonos, a lap fő mecénása is felsorakozott, s a lapkiadáson kívül igen széles körű nyomdászati tevékenységet is kifejtett. A képes levelezőlapok mellett díszes meghívókat éppúgy nyomtatott, mint reklámszórólapot, továbbá a könyvnyomtatás területén is kitűnt.

A nyomdaipar és a gyorssajtó elterjedésének, az ezzel párhuzamosan kibontakozó ütemes polgárosodás és gazdasági fejlődés kibontakozásának e korai szakaszában a Balkányi család, a fiatal tőkés réteg megteremtődésének a modelljéül is szolgált. Az 1904-ben alakult „Hungária ernyőgyár" 1906-ra részvénytársasággá alakult, amely a vállalkozás sikerét is jelezte.

E pezsgő gazdasági-üzleti fejlődésbe a Balkányi család is sikeresen kapcsolódott be, és jó üzleti érzékkel kezdett nyomdaiparának fejlesztésébe. A Budapesten és vidéken szerzett nyomdaipari tapasztalatait alkalmazva, valamint a város támogatását is megszerezve, hamarosan papírkereskedést, majd kölcsönkönyvtárat és könyvkötészetet nyitott, 1902-re pedig egy gyorssajtó előállítására alkalmas „gépezetet" is beszerzett. A vállalkozást az alsólendvai főutcán felépített új lakóépületébe helyezte át. Eközben a terjeszkedés gondolatával is eljátszott, 1904-től Muraszombatban fióknyomdát nyitott. Mivel Lendva vidéke, és főleg a Murához közelebb eső Muraszombat környéke mindig is többnemzetiségű területnek számított, hamarosan a magyar nyelvű kiadványok mellett szlovén, illetve vend nyelvű sajtótermékeket is nyomtatott. Így pl. 1914-től Lendván kezdték nyomtatni a Klekl József által szerkesztett *Novine* (Újság) című újságot, mely a Murán inneni terület legnagyobb példányszámú katolikus lapjának számított.

Függetlenül attól, hogy a nyomda kifejezetten nyitott volt a különböző pártok és egyének érdekei irányában, közel 50 éves fennállása alatt mégis meggyűlt a baja a megrendelőkkel. Nemcsak a nyelvbéli lojalitást, de a politikait is elvárták a különböző színekben megjelenő kliensek: elég az Alsó-Lendvai Híradó első két évtizedének számait áttekinteni, hogy minderről meggyőződjünk.

Halász Albert a XIX. század végének sajtóját néprajzi szemszögből áttekintő könyvében[3] részletes kimutatást ad az Alsó-Lendvai Híradó évfolyamairól, jelezve a fejléc alatt található kiadói, illetve tulajdonosi és szerkesztői posztok megoszlását. Ebből kitűnik, hogy Balkányi szerkesztői, laptulajdonosi és kiadói szerepvállalása a lap nyomtatói jogának megszerzése után példa értékű, hiszen nem csak a nyomtatás válik igényessé, hanem a szerkesztői tevékenysége is jó ízlésről és körültekintő igényességről tanúskodik. A Délzala megszűnésével, melynek utolsó, 1898-as csonka évfolyamát (mindössze három szám jelent meg) még ugyanebben az évben Alsó-Lendvai Híradóként Andor Pál jegyzi, de az 1900-as évfolyam már Balkányi Ernő teljes szerkesztői-lapkiadói-nyomdászi szerepvállalásával történik. A vegyes tartalmú hetilap a mai, jó értelemben vett honismereti-helytörténeti-néprajzi lapnak felelne meg, amelyből a tárcairodalom és egyéb, a kor szokásait tükröző, más hasonló, főleg vidéki példákat követve, a lektűr-irodalom sem hiányozhatott. Ezt a sokszínűséget egészen a világháború kitöréséig – 1905-től Oszeszly M. Viktor szerkesztésében – sikerült megőriznie a lapnak.

Ebben az időszakban Dervarics Kálmán helytörténetírónak a vendekről, illetve Hadik Mihályról írott ködoszlató-felvilágosító folytatásokban megjelent munkái, Sági János Zala megye népraji kincseit feltáró, ugyancsak több számban napvilágot látott munkáit falta az olvasó. Persze a gyorssajtó e korai szakaszában sem hiányoztak a botránygyártók, akik a lap szerkesztőjét, becsületsértésért beperelték (Boszorkányjárás epilogusa c. pamflet).

3 Halász.

A lapot a háborús időkben is sikerült kiadni, bár ahogy Halász írja, ekkor már csak árnyéka volt önmagának: a „Gyilkos merénylet" című cikk a szarajevói, a trónörökös és neje ellen elkövetett terrorista cselekményről számol be, és ez az esemény az újságra is hasonlóan gyilkos hatással volt, hiszen 1919. július 20-i megszűnéséig másról sem cikkezett, mint a háborúra való felkészülésről, a harci sikerek után pedig a veszteségekről.

3. A sajtószabadság ügye az elcsatolás utáni években

A forradalmi időszakban[4] és az új államalakulatban „kézről-kézre" járt az Alsó-Lendvai–Híradó, mindenkor kiszolgálva a megrendelők igényeit. Elég a lap fejlécét és az alcímét szemügyre venni, hogy lássuk, hogyan válik a lokális, helyi érdekeket és közügyeket, valamint kulturális értékeket prezentáló lap máról holnapra, de főleg a forradalmi időszakban hol az egyik, hol egy másik párt kiszolgálójává: miként válik a lokálpatrióta „Társadalmi és gazdasági hetilap" „Szociális lappá", miként alakul át szerkesztésben és irányvonalában, majd a II. világháború utolsó évében a Szálasi hatalomátvétele után Göcseji Őrszem címen „Hungarista hetilappá", propagandaújsággá. A szlovén és vend nyelven nyomtatott keresztény-tendenciózus a nép felemelkedését sürgető Novine, az erősen baloldali, kommunista–szocialista Ljudska pravica (Népjog) már a Jugoszláv Királyság „szabadabb" légkörében is megjelentek a Balkányi nyomdában. A magyar sajtó(szabadságot) teljességgel figyelmen kívül hagyó, teljes jogfosztottság időszakának abszolút kedvezményezettje Klekl József volt, aki a magyar egyházi körökkel – különösképpen Mikes János[5] szombathelyi megyéspüspökkel – továbbiakban is jó viszonyt ápolt. A szombathelyi püspökségen, amelyhez nyugdíj iránti kérelmével jelentkezett, megoszlottak a vélemények „lelkipásztori" tevékenységéről. Mikes főleg az őszinteséget hiányolta plébánosánál, Kleklnél, aki pánszláv törekvéseit a püspök előtt mindig letagadta, s egyházmegyéje tiltakozó papságának a pártjára állt: „hogy az úgyis rendkívüli nehézséggel egybehozható nyugdíjból olyan ember is részesüljön, aki irodalmi, politikai és népszervezési munkára elég erős, de a lelkipásztorkodásra nem". Ahogy egyik sajtótörténeti írásban olvassuk: a tájnyelvi szlovén és magyar sajtó segítségével a muravidéki politikai élet alakítói rájöttek, hogy a színen tudnak maradni. Kleklnek, a muravidéki katolikusok és a muravidéki szlovénség önjelölt vezetőjének, akit a szlovén néptömegek vakon követtek, az agrárreform feletti felügyeletével és hatalmával a Megváltó szerepét is sikerült eljátszani.[6]

Bánffy Szilvia[7] a '20-as és '30-as évekbeli lendvai nyomda tevékenységéről, a gazdasági válság okán súlyosbodó papírhelyzetről írja: „A korszak viharos történelmi eseményei, mint

4 Az Alsó-endvai Híradó 1919. júniusi számában a katonai tanács felhívása és a forradalmi törvényszék megalapítása szerepel a címoldalon, valamint a Strasser Ármin ügyvéd letartóztatásáról szóló beszámoló, akit ékszerek elrejtésért vettek őrizetbe, lefoglalva a 140.000 korona értékű kincset. A lap elrettentő retorikát gyakorol az olyan egykori uralkodó elemekkel szemben, „akik a Tanácskormány rendeleteinek kijátszását forgatják fejükben", következésképpen „a tanácskormány szerveinek sas szemei mindent észrevesznek, és kíméletlen vasököllel sújtanak le mindenkire, akik nem respektálják, s kijátszani igyekeznek a forradalmi kormányzótanács rendeleteit".

5 Göncz (2001). „Nem kételkedem – írja Mikes –, hogy Klekl kifogástalan életű pap, és azt hiszem, hogy jó szándék vezérli". Majd néhány sorral lejjebb: „Az is bizonyos, hogy Klekl nagyon naiv politikus és sok baj okozója."

6 Pivar: 97–105.

7 Bánfi: 25–31.

például az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése Balkányit is erősen érintette, a muraszombati nyomdáját el is veszítette. Ő ennek ellenére tevékenységét nem csak fenn tudta tartani, de az 1920-as és 30-as években még tovább is fejlesztette."[8]

Az impériumváltás utáni években, ahogy láthattuk Balkányi az alsólendvai sajtó történetének szabadságküzdelmeiben már nem vállalt közvetlen szerepet, csupán jónevű és megbízható, nem egy esetben lojális nyomdászként, a minőségi nyomdatermékek előállítása terén vált a szakma és ipar meghatározó alakjává.

3.1. Vádemelés Balkányi nyomdász ellen

A Maribori Területi Levéltár forrásai között egy Balkányi elleni vádiratot is találunk a „trianoni időkből", az 1920. április 14. és 1921. június 13. közötti időszakot érintően. A Maribori Körzeti Bíróság a nyomdászt és 19 társát (valószínűleg a nyomda dolgozóit) „a haza elleni bűncselekmény vádjával" perbe fogja. A vád szerint az idézett „békés időszakban" jogtalanul szereztek tudomást a hadi egységek mozgásáról szóló tervekről, valamint a háborúra és az ország védelmére vonatkozó titkos intézkedésekről. A vádirat ugyanakkor kitér a „haza, az uralkodó és az alkotmány" elleni bűntett részleteire is. E szerint Balkányi és társai tettüket azzal a szándékkal követték el, hogy egy idegen ország kémelhárításának szolgálatot tegyenek. A vádirat foglalkozik azzal is, hogy a magyar tiszteknek jugoszláv újságokat küldözgettek Zalaegerszegre, és hogy Balkányi (Erst) kémigazolvány birtokában közvetített a szerbek és a magyar kémszolgálat között.

Az említett bíróság azonban 1922 áprilisában Balkányit a vádanyag hiányosságaira való indokkal felmentette. A zavaros, szlovén és szerb nyelvű felmentő iratban a bíróság a titkos adatok és a kémek közötti adat- és információközvetítésről megjegyzi: „Sehol sincs feljegyzés, sem bizonyíték arról, hogy Šranc (az egyik kém neve) felé a határon túlra történt-e adatközvetítés, s arról sem, hogy ismerte-e azok tartalmát. Amennyiben voltak ilyen szándékai, Balkányi rossz állampolgár, s jugoszláv állampolgárként és bölcs emberként, jó emberként nem szabadott volna ilyent tennie. De cselekedetei alapján, a vádirat súlyának megfelelő, bizonyítékokkal is alátámasztott döntést nem lehet hozni."[9]

Az Alsó-Lendvai Híradóval párhuzamosan megjelenő Muraszombat és Vidéke, a Vas megyéhez tartozó Muraszombatnak és az itt élő hungarus-tudatú szlovén lakosságnak volt a sajtója. Az 1884-től három és fél évtizeden keresztül 1919-ig folyamatosan megjelenő lap, nagyon is hullámzó színvonalú volt, de ahogy az Alsó-Lendvai Híradónál is megjegyeztük, rengeteg művelődéstörténeti, néprajzi, valamint helytörténeti értéket őrzött meg. Nem véletlenül, hiszen a szerzők és szerkesztők között olyan nevekkel találkozunk, mint a kiváló népfőiskola alapító és néprajzos Bellosics Bálint, a kitűnő helytörténészek Dervarics Kálmán és Pataky Kálmán, akikben a mai magyar tudományos élet úttörő nagyjait, fáradhatatlan szervezőit tisztelhetjük.

Ezért egyetértünk azokkal, akik a Balkányi nyomda 1947-ben történt államosításának tényével: „egy a gyomaendrődi Kner családhoz hasonló jelentőségű nyomdászat" korszaká-

8 Uo. 31.
9 Šövegeš Lipovšek: 53.

nak a lezáródását regisztrálják a dunántúli régióban, Nyugat-Magyarországon, a történelmi Alsólendván. A kultúra közreadása és megismertetése vonatkozásában pedig, a kisvárost nálánál nagyobb városok fölé emelve, méltó utóda volt a Bánffyak nyomdászának, Hoffhalter Rudolfnak.[10]

3.2. Lapalapítások és beszüntetések a ’20-as években

Említettük már, hogy a lendvai nyomdában az új körülményekhez alkalmazkodva szlovén, illetve vend nyelvű lapok is készültek. A Novine, a cím magyarázatában Szlovén Vidék Híradójaként határozta meg magát, kiadójaként pedig a cserencsóci plébánost, Klekl Józsefet jelölte meg. A nyomdász, Balkányi Ernest neve szerepel a fejléc melletti kis négyzetben, aki a hirdetések gyűjtését is felvállalja. Klekl, aki a trianoni döntés előkészítésében, az elcsatolásban is fontos szerepet játszott, hol burkoltan, hol pedig nagyon is nyíltan magyarellenes propagandát fejtett ki a muravidéki szlovének körében. Hogy mennyire tisztában volt a sajtó általi manipulációs lehetőségekkel, arra talán elég egyetlen példát felhozni. A magyar polgárok, illetve katolikus érzelmű hívek meggyőzésére az 1926. évi választásokra pártot is alapított (Független Muravidéki Párt), így a magyarok szavazataira számítva a Novinének hamarosan magyar nyelvű „testvére” is született, Népújság címmel. Ennek első száma 1926 januárjában jelent meg, profilját tekintve „politikai és társadalmi hetilap” volt. Utódja a Naše novine (A Mi újságunk) lett, amelynek magyar fejlécén a Néplap cím díszelgett. A pártalapítás kudarcának köszönhetően azonban ezek a lapok is rövid életűek voltak: 1926 januárjától, illetve májusától az év decemberéig jelentek meg.

A Novine példáját több hasonszőrű muravidéki társa is követte, pl. Benko (Benkő) József nagykereskedő és vágóhíd-tulajdonos is, aki Mőrska Krajina címmel hetilapot jelentetett meg, amely előbb kétnyelvű cikkeket közölt, később pedig *Muravidék* címmel önálló magyar nyelvű újságot is kiadott. A lap megjelenésének egy évtizede alatt (1922–1932) nemcsak címében, de jellegében is több változáson esett át. Így a „vallási-politikai és kulturális hetilapból”, 1927-ben „politikai, gazdasági és társadalmi hetilap” lett, a ’30-as évek fordulóján pedig magát „Murántúl és Muraköz értesítőjének” nevezte. A lap kiadójaként pedig Benkő helyett Kühar Štefan, illetve István van feltüntetve. (Ahogy éppen alakult az aktuálpolitikai helyzet, illetve az új délszláv államon belüli, szlovén–horvát viszony.)

A diktatúra bevezetéséig, a hol vallási, hol pedig a gazdasági színezetben többször is fellángoló vita, a „ki volt itt előbb”, továbbá ki szabadította fel/foglalta „vissza” a vidéket, politikai kérdés- és problémakörbe ágyazva főleg az egymást követő választások során került előtérbe. Az új határok meghúzását (1925) követő években előbb a Drávai Bánsághoz került a vidék. A horvátok, a „fölszabadítók” sohasem mondtak le a szlovének javára a területről. Elsősorban gazdasági megfontolásokból, a Lendvát és vidékét továbbra is meg akarták szerezni. Ennek nyomait az alsólendvai nagy hagyományokkal rendelkező nyomtatott magyar és más nyelven is megjelenő sajtóban is nyomon követhetjük.

10 Bánfi: 41.

Az országos SzHSz-listák (SzHSz – Szerb-Horvát-Szlovén) pártjai közül főként a klerikális Korošec- és Radič-féle Parasztpárt osztotta a választások alkalmával a lapot.[11] Klekl, mindvégig megmaradt a szlovén érdekek hirdetése mellett, lapjának (Novine) egykori főszerkesztője, Holsedl azonban 1926 táján átpártolt a Strausz Flórián esperes vezette „lendvai körhöz". Két evangélikus lelkésztársával megalakította a Független Muravidéki Pártot, és a horvát érdekeket képviselő Radič vezette párttal szimpatizált. A pártalapítás és az elszakadási mozgalom azonban Klekl győzelmét hozta, függetlenül attól, hogy két lapot is indítottak, a Naše novine-t és a magyar hasonmását, a Néplapot.[12]

3.3. Betelepítések és kitelepülők – magyarok és szlovének az agrárreformban

Varga Sándor[13] helytörténész, e korszak jó ismerője, egyik összefoglalójában az igazságtalan, politikai és lelki kizsákmányolásra épülő rendszer agrárreform kezdeményezéseit okolja az asszimiláció és önfeladás útjára lépő magyarság politikai elerőtlenedéséért. Varga az asszimilálódás összefüggéseit is az eddigiektől merőben eltérően látja, a sajtóközlemények és a központi intézkedések közlönyben való megjelenésére alapozva bírál. , A szlovéniai magyarság vezető egyénisége, a Népújság kisebbségi sajtóorgánumának létrehozója, hosszú évtizedekig főszerkesztő-újságírója a trianoni békeszerződéssel való egyet nem értését így foglalja össze: „Ha megnézzük Muravidék térképét, megállapíthatjuk, hogy különösen a Lendvai járásban (…) egyetlen szlovén település sem volt. Ennek ellenére az akkori királyi Jugoszláviához csatolták, hogy milyen mérce alapján, azt nehéz felfogni."

Az 1920. június 4-i békeszerződésben vállalt kisebbségi vonatkozású nemzetközi kötelezettségeket az alkotmány még említi, a törvények azonban már ritkábban térnek ki ezek részletezésére. Nem így a többségi sajtó, amely a kisebbségi jogok be nem tartását nyíltan bevallja. A Jutro[14] már 1920-ban ilyen újságcímekkel agitál a Lendva vidéki magyarok oktatási-nyelvhasználati jogai ellen: meg kell szüntetni a magyar nyelvű iskolákat; át kell helyezni a magyarul tudó tanítókat szlovén környezetbe; szlovén nyelvből vizsgát kell tennie a magyar tanítóknak stb.

A tervszerűen végrehajtott magyarellenes hajsza, a magyar iskolák megszüntetését és a magyar tanerő teljes kiirtását célzó adminisztratív és egyéb erőszakos intézkedések, amelyeket a nyelvvizsga-kötelezettségekkel és összevonásokkal csak tetéztek, 1924-re meghozták gyümölcsüket: a magyar iskolák megszűntek. Erről a Jutro[15] szlovén hetilap az évtized közepén diadalittas cikkben számol be: „Megszüntettük a magyar nyelvű tagozatokat az általános iskolákban."

11 Az 1920-as első Jugoszláv választásokon 7 párt jelöltette magát, 1925-ben pedig a számuk megduplázódott. Mivel a Murán inneni területen a politikai kultúrának egy-két egyházi személy kivételével (Klekl és társai) nem voltak hagyományai, a zűrzavaros helyzetet kihasználva a kialakuló új tőkések igyekeztek (Benko-Benkő, Šiftar, Hartner stb.) a parasztság és a kereskedői réteg, valamint a kibontakozó ipar érdekeit képviselni, ezek igényeit kiszolgálni. Kleklnek némi előnye is volt, hiszen az agrárreform végrehajtásában oroszlánrészt vállaló cserencsóci plébános a felosztott holdakért cserébe választói szavazatokat szerzett.

12 Pivar: 102.

13 Varga (1994): 77–87.

14 *Jutro*, 1924. október 6. Ljubljanában megjelenő központi lapok egyike, mely a muravidéki „magyar nyelvű" polgárok ellen is nyíltan fellépett, jogos követeléseiket, jogaikat semmibe véve.

15 *Jutro*, 1925. szeptember 11.

Ezzel párhuzamosan a magyar tanerő elűzésében is példátlan erőszak nyilvánult meg. A magyar pedagógusok jobbnak látták elhagyni a vidéket, helyüket pedig szlovén tanítókkal töltötték fel.

A betelepítésekkel, azaz új, szlovén lakosság betelepítésével – legtöbb esetben egész falvak létesítésével – az agrárreformból származó földek ezek között történő elosztásával, a magyarok kizárásával pedig a szociális alapú gyűlölet kialakulásának is tág teret nyitottak. Ennek, mint ismeretes, a II. világháború alatti kitelepítések és a magyarok 1945 utáni internálása lett tragikus következménye.

Az első, 1921-ben megvalósított ilyen betelepítés során tengermelléki telepeseket hoztak Petesháza határába. A Mura mellett, a későbbi szlovén és a horvát határvidéken hozták létre Petesháza település új kolóniáját 42 családdal, illetőleg 240 családtaggal. A második hullámban Benice néven új falut létesítettek szintén közvetlenül a Mura folyó mentén, 32 családdal, 161 családtaggal. Az eljárást humanitárius okokkal is magyarázták, felhozva az üldözések elől való menekülést, az olasz fasizmus embertelen intézkedéseit Isztria és a nyugati tengermelléki területeken, továbbá az ottani, paraszti származású lakosság földéhségének csillapítását.

A betelepítésekkel 1925-re mintegy 800–1000 új szlovén lakossal beindult a régióban a nemzetiségi összetétel megváltoztatása, így a magyar lakosság száma a 1931-es népszámlálással mintegy 40 százalékos csökkenést mutatott a Trianon utáni népszámlálás adataihoz viszonyítva, a szlovének részaránya pedig a szerb és horvát hatalmi-adminisztrációs állami alkalmazottakkal együtt mintegy 60 (!) százalékkal nőtt. A betelepítések ezzel nem zárultak le, hiszen 1932-ben újabb kolóniákat hoztak létre (Hosszúfalu és Kámaháza), szintén tengermelléki telepesekkel. Ekkor már jelentős ellenállás bontakozott ki a betelepülők ellen. A lázongó hangulatot a magyar őslakosok jogos földigényeinek megfogalmazásával néhány szlovén képviselő is támogatta. Az agrárbizottság elnöke azonban mindezt elutasította, mondván „a magyaroknak kemény ököl jár, ezzel kell őket lojális állampolgárokká nevelni”.[16]

A már említett agrárreform kapcsán Kovács Attila[17] a téma monográfusa, a Lendva környéki vizitáció nyomán, egy a Ljubljanai Agrárigazgatóság számára készített titkos iratra bukkant. A látottak alapján Vratović 6 pontban összegezte javaslatait: elsősorban a magyar földbirtok megszerzése érdekében el kell űzni a nagybirtokosokat, a muravidéki magyar kereskedőket pedig szigorú ellenőrzés alá kell vonni, a máshonnan származó magyarokat el kell űzni, a jugoszláv eszmét nem támogató papokat át kell helyezni, az iskolákban pedig meg kell honosítani a szlovén nyelvet.

Kovács összegző megállapításában olvassuk: a Lendva vidéki magyarokat 1924. október 1-jével zárták ki a földreformból, éppen a 1920-ban megkötött 4 évre szóló bérlési szerződés lejártakor. A Maribori Területi Agrárhivatal határozata szerint azok a földterületek, amelyeket korábban szláv nemzetiségű személyek béreltek, továbbra is az illető személyek tulajdonában maradtak. Nem így a magyar, illetve más, nem szláv nemzetiségűek esetében, ezektől a bérlési jogot is megtagadták. Az így „felszabaduló” földeket a kolonizáció továbbfolytatására használták fel, új betelepülők számára tartották fenn. „A Lendva-vidéki magyarságot nagy csapásként érte a földbérlés jogának megvonása, mivel a legfontosabb megélhetési forrásuktól, a földtől vonta meg őket” – áll az összegzés végén. A kitelepüléssel, illetve elvándorlással főként a fiatal családtagok éltek, ezeknek a száma az 1925-ben tetőzött második menekült-

16 Varga (1994): 81.
17 Kovács: 358–360.

hullám alkalmával elérte az 1000–1200 főt. Nagy részük sohasem tért haza új, sokszor tengerentúli hazájából.

A másik, e korszakkal foglalkozó muravidéki magyar szerző, Pivar Ella, a paraszti réteg kizsákmányolásában és tönkretételében a finánctőke gyors forgatásában élenjáró, sebtében kialakult nagybirtoknak és a pártok tevékenységének nyilvánít nagy jelentőséget. A diktatúra bevezetése után, a '30-as években ugyanis e területen is fokozottan érvényesül a politikai pártok befolyása a gyors egymást követő választásokon a magyar szavazók meggyőzése vonazkozásában is. A forrásul szolgáló „Muravidéki magyar sajtótermékek a két világháború között" című írást[18] azonban terjedelme ellenére sem nevezhetnénk tanulmánynak, inkább a két világháború közötti korszak politikai-közéleti viszonyai sztereotípia-gyűjteményének. Ebben a szellemben taglalja a Jugoszláv Királyság felbomlását a „szociális, politikai, a nemzetiségi és vallási kérdések" iránt tanúsított közömbösséget, ezeknek az eltüntetésére, a probléma megoldására irányuló akarathiányt. Szükség esetén – ahogy Pivar tréfásan megjegyzi – „tőke és evangélium" is szövetségre lépett, utalva az egyházi intézmények mohóságára, amelyeket szintén bevetettek a lakosság és a nincstelen rétegek, idénymunkából élők és béresek kisemmizésére. Az elnyomás és politika egyik eszköze a liberális köpenybe bújtatott sajtó volt, melyet szükség esetén nemzeti színekkel ékesítettek fel.[19]

3.4. A magyarság ügyét is felvállaló sajtótermékek: a Szabadság és a Muravidék

A fönti vélemény azonban korántsem fogadható el maradéktalanul, hiszen túlságosan is fekete-fehér megközelítést tükröz. Ha ugyanis a magyar sajtó ügyét és a magyarság érdekvédelmében fellépő lapokat vesszük górcső alá, megállapíthatjuk, hogy egy-két kivételtől eltekintve, ha nem is beszélhetünk a magyar nemzeti közösség és annak jogai mellett kiálló harcos magatartású, radikális megnyilvánulásokról (mint pl. a Szabadság esetében), azért jelen vannak az objektív tájékoztatás ismérvei. Ha a pártok csatározásában való közvetlen részvételt nem is vállalják fel, de a szimpátiaszerzés, a választási propaganda és a meggyőzés elemei rendre felbukkannak a '20-as évek magyar és „helyi-szlovén" nyelvű sajtótermékeiben.

Mindenekelőtt álljunk meg Hartner Nándor, egykori magyar parlamenti képviselő (a muraszombati járásból) által kiadott Szabadság hetilapnál, amely a '20-as évek közepén tűnt ki harcos magatartásával, a magyar ügy melletti bátor kiállásával. A politikai porondon kevés babér termett számára. Sem a helyi szlovént, sem a horvátot nem beszélte, s bár 1933-ban Muraszombat polgármesterének választották meg, a húszas években a hatalmas örökség birtokában, inkább a gazdasági életben sikeres. Az általa indított Szabadság hetilapot a hatalom – erősen revizionista szellemisége miatt – többször is perbe fogta. A hetilap éppen a magyarokra nehezedő nyomás fokozódása időszakában, 1923 májusától megszűnéséig, 1925 augusztusáig jelent meg folyamatosan.

Ha az agrárreform kapcsán kifejtett tiltakozásait, vagy az oktatásügyben tapasztalt jogtiprások elleni felszólalásait nézzük, akkor kitűnik, hogy nem csupán a tulajdonát és életét féltő nagybirtokos hangja hallatszik a Szabadságban, hanem erőteljesen megnyilvánul a kis magyar közösség és a magyar iskolák megtartását szolgáló igyekvő akarat is. Az első ilyen

18 Pivar: 101–105.
19 Uo. 98.

cikke a Szabadságban az akkor legaktuálisabb témát érinti, a magyar családok földtől való eltiltását az „agrárreform" címszó alatt. A „Miért nem kapnak a magyarok grófi földet?"[20] című újságcikkében olvashatjuk: „Prekmurjében több mint 16 ezer hold földet osztottak ki kezdetben magyaroknak és szlovéneknek, görzi és trieszti menekülteknek egyaránt. A nagycsaládos földművesek megörültek a kapott földnek, mely anyagi jobblétüket biztosította. A kapott földbe munkát, fáradságot, pénzt vetettek bele, hogy a termést kicsikarják belőle. És most csattant a magyarokon az ostor."Ezek után a cikk a katonakötelesek kálváriáját taglalja. Az érintett családok vegyesen, szlovének és magyarok az agrárhivatal válaszcsapásaként elveszítették a grófi földek bérlési jogát. A később csellel hazacsalogatott sorköteles dezertőröket 6–7 éves katonai szolgálatra kényszerítették. Persze megint a magyarokat érte a nagyobb csapás, hiszen ahogy a lapban is szerepel: a miniszteri rendelet értelmében, a magyaroknak nem járt föld. Hiába érvelt cikkében Hartner logikusan: „Mert a magyar nemzetiségű (azonban) jugoszláv polgárra állampolgári terhek nehezednek, kell, hogy megillessék őt az alkotmányban biztosított polgári jogok is."

Az 1923-as tanévkezdés kapcsán Hartner „apró hiányosságot" észlelt, amire a Rovás című rovatban megjelenő cikkében hívja fel a figyelmet: „Mint tudjuk, október 1-jén életbe lép az új hivatalnoki pragmatika, s azok akik nincsenek kinevezve, 3 évig (megint) rendelkezési állományban maradnak" – elégedetlenkedik a cikk írója az Oktatásügyi Főtanács tanító-kinevezési halogatásai miatt.[21]

A gyanú olyan mértékben beigazolódott, hogy a Szabadság a következő, 1924/25-ös tanév kezdetén nem kevesebb, mint ötven tanító hiányáról számol be a muravidéki iskolákban. A kialakult helyzetért pedig a kormányt és a rossz oktatáspolitikát tette felelőssé: „A pomurjei (muravidéki) tanítási rendszerben eddig is a politika és a politizálás játszotta a főszerepet, a régi tanítókat politikai indítóokokból áthelyezték vagy nyugalmazták, s ennek az eredménye az, hogy most az iskolaév kezdetekor több iskola tanító nélkül van!" Megjegyezzük, hogy a magyar iskolák megszüntetésére irányuló tervben Szlovénia tengermellékéről idemenekített tanítókat helyeztek a magyar tanerők helyébe, ez utóbbiakat pedig előbb szlovén nyelvvizsgatételre kötelezték, vagy egyszerűen elbocsátották.

A Szabadság egyik utolsó, 1924. októberi számában „Analfabétákat nevelnek Pomurjében" címmel erélyesen tiltakozott és a 80 százalékban magyar alsólendvai iskola példáján mutatta be, hogy immár nyílt erőszakos asszimilációs szándék sejthető az újabb intézkedések mögött: „Igenis, kérem szépen, mert a dolnjelendavai elemi iskolában a párhuzamos I. és II. magyar osztályokat beszüntették, s azoknak 15–30 magyar nemzetiségű és tiszta magyar anyanyelvű tanulóját a szlovén osztályokhoz tettek csak azért, mert az I. és II. elemi osztályokban kevés szlovén anyanyelvű tanuló van! Furcsa egy okoskodás ez! A szlovén osztályokban nincs elegendő számú tanuló, s ezért a magyar nyelvű tanulókat is odacsapják, csakhogy meglegyen a létszám, (…) s hogy a magyar szónak és a magyar iskolának még a nyomát is eltüntessék."

A vasárnaponként Muraszombatban megjelenő Szabadság a politikai és egyéb kisebbségi sérelmek napirenden tartásával, gyakran ugyanannak a témának a körüljárására, teljesebb feldolgozására is vállalkozott – ilyen volt például a fentebb már érintett oktatásügy helyzete. Az ilyen hosszabb, a mai vezércikkektől némiképp eltérő, az egész címoldalt betöltő írások mellett természetesen a rövidebb újságírói műfajok, kommentárok és hírek, továbbá irodalmi

20 *Szabadság*, 1923. július 15. *Murska Sobota*. I. 9.
21 *Szabadság*, 1923. szeptember 2. *Murska Sobota*, I. 16.

alkotások is megtalálhatók a lap hasábjain.[22] Nem véletlenül tiltották be a jugoszláv hatóságok a Szabadságot, hiszen a három évfolyam alatti megjelenésével sok borsot tört az orruk alá. A lap megjelenésének a körülményeiről, a Hartnert ért bírálatokról és cenzori akadékoskodásokról, s a végső megszűnéséről egy korábbi írásomban már a következőket állapítottam meg:

> „Rengeteg kellemetlenség érte leplezetlen magyar érzelmei miatt, s nagy anyagi áldozatokkal tudta csak fenntartani újságját, noha hamarosan kétezren fizettek arra elő. Merész cikkei miatt azonban úgyszólván hetente fizethette a tízezer dináros büntetéseket, a lapot is úgyszólván minden héten másik nyomdában kellett előállítania a jugoszláv hatóságok akadékoskodásai miatt. Ennek ellenére kitartott, nem ijedt meg állampolgársága elvesztése rémétől, s az ezzel együtt járó anyagi bukástól."[23]

Némileg hasonló utat járt be a *Mörszka krajina – Muravidék* folyóirat is, amely már címében is provokációnak tűnt a központi szlovén érdekeket hangoztató szlovén lakosság körében. A vend elmélettel is összefüggésbe hozható magyar ábécés betűkészlet használata, a tájnyelv alkalmazása, s nem utolsósorban a magyar nyelven való tájékoztató jellegű cikkezés is szálka volt a magyar értékeket elvető szlovén hatóságok szemében. Pedig a kiadó és tulajdonos, Štefan Kühar a Beköszöntőben világosan fogalmazott, amikor a lap profilját meghatározta: az újság azért íródott tájnyelven, mert a lakosság „nehezen tanulja meg a testvérnyelvet" (értsd: a muravidéki nyelvjárástól nagy mértékben különböző szlovén köznyelvet – a szerző megj.). A magyar nyelvű írások megjelentetéséről pedig: hogy a szlovénül nem tudók is tájékozódhassanak. A ljubljanai Jutro hetilap már a címben is „madžaron" (magyarbarát) áskálódásra utaló jelet vél felfedezni, s felhívja a hatóságokat a Muravidéken zajló „sötét machináció" csírájában való elfojtására.[24]

Arról, hogy a „madžaronok szócsöve" lenne a lap, Göncz László megjegyezte: a hetilap az ezeréves magyar értékek hirdetése mellett a két nép történeti egymásra utaltságát, továbbá a muravidéki szláv nemzetiségű lakosság szlovén voltát hangoztatta, távol állt tőle a „vend teória" összes lehetséges változata. Göncz szerint a központi hatalmak számára Kühar lapja azért volt elfogadhatatlan, mert „a szlovén és magyar emberben számos pozitív sajátosságot vélt felfedezni, amit a délszláv állam keretében megpróbáltak eltüntetni, általánosságba taszítani, hiszen a Magyarországtól való elcsatoláskor tett ígéretekből semmit sem tudtak (vagy akartak) teljesíteni". Tegyük hozzá: sárba tiporták, nevetség tárgyává tették azokat a szlovéneket, akik – mint Kühar is tette – a megbékélést és az ezeréves közös múlt értékeit felemlíteni merték.[25] Ettől függetlenül az 1927-től „gazdasági és társadalmi hetilap" alcímmel megjelenő Muravidék fontos tájékozódási pontjául szolgált a talajvesztett muravidéki magyarság életének, nehéz magára találásának e sorsdöntő szakaszában.

A '30-as évek elején a klerikálisok magyar nyelven is megjelenő újságja, a *Népújság* szűnik meg elsőként, majd előfizetők híján, Kühar és a liberálisok lapja is követte 1932-ben. Így a muravidéki magyarság a '30-as években sajtó nélkül maradt. Egyik utolsó próbálkozásában,

22 Varga József a lap irodalmi jellegű alkotásai között tallózva, kiemeli a szerkesztő, Hartner kiállását a kisebbségbe szorult muravidéki magyarok mellett. A lap megjelenésének három évében lankadatlan erővel küzd a lap indításakor tett ígérete szerint a mostoha sorba jutott magyarok jogaiért, amelyet szlogenjében és címében is megfogalmazott: „A Szabadság (is) küzdeni fog a gondolat és az emberi jogok szabadságáért."

23 Bence (1994): 57.

24 Göncz László: Magyar nyelvű sajtó a Muravidéken. In Göncz (2001): 293.

25 Uo. 294.

a Muravidék 10 éves jubileumán is az eredeti célkitűzést próbálta alapfunkciójaként megjelölni, az új rendszerrel való lojalitás egyidejű hangsúlyozásával. Egyik utolsó számában is kiemelt téma volt a magyar lakosság fölötti aggódás, akiket minden áron meg akar védeni attól, hogy az új állam törvényeivel összeütközésbe kerüljenek.[26]

Új lapalapítási kísérlet eleve sikertelenségre lett volna ítélve, hiszen azt nem engedélyezte volna a diktatórikus jugoszláv állam. A „vidovdáni" (Víd-napi) alkotmány hatályon kívül helyezése után (1929), a diktatúra első napjaiban rendelet jelent meg az egyesületek működésének revíziójáról, de ez a sors várt a politikai pártokra is. 1929 januárjában feloszlatták az Országos Magyar Pártot, a délvidéki magyarság egyetlen politikai és kisebbségvédelmi szervezetét.

A terület 1941. évi Magyarországhoz történt visszacsatolás után viszont Hartner Nándor nagy lendülettel és óriási teherbírással folytatta a lapkiadói munkát ott, ahol a húszas évek közepén kénytelen volt abbahagyni. Előbb újra elindította a Muraszombat és Vidéke című lapot, majd néhány hét alatt megszervezte a Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesületet, 1943-ban pedig a Muraszombati Járás országgyűlési képviselőjévé választották. Lapja, mely a háború végéig folyamatosan megjelent, érthető módon sokat veszít harcias szókimondásából. A háborús uszítást is felvállalva a budapesti kormány hűséges kiszolgálójává vált. Ellenzékiként tudta igazán szerepét betölteni, hiszen a Szabadság egész Délvidék egyik legradikálisabb lapjának számított. Rövid életű lapként azonban az erősen megosztott és értelmiségétől megfosztott magyarságot nem sikerült kellőképpen megszólítania, felráznia, cselekvésre ösztökélnie.

3.5. A második világháború utáni sajtóalapítási tervek

A Muraszombat és Vidéke című lappal, valamint a lendvai nyomdában a nyilas terror időszakában nyomdafestéket látott *Göcseji Őrszem*mel a muravidéki magyar sajtó újabb, második világháborús fejezetének végére is pont került. Tragikus epilógusa a Mura menti nyomdászati tevékenységnek Balkányi Ernő fiának, Eleknek Szálasiék általi likvidálása, s a lendvai nyomdának az új hatalom államosítási intézkedésével a nyomda lefoglalása (1947) és Ljubljanába szállítása.[27]

Bár már 1949-ben is történtek kísérletek a muravidéki magyar nyelvű sajtó újbóli feltámasztására, az újságírók hiánya miatt minden terv, elképzelés lehetetlennek bizonyult. Az első lépéseket a „kuss magyar-kor" (1945–48-ig) után Vlaj Lajos járási aktivista tette meg a magyar sajtó ügyében, akinek háborús és baloldali érdemeit az új hatalom is elismerte. [Vlajt költőként a vajdasági magyar irodalmi életben is számon tartották (Szirmai Károly, Herceg János), a polgári szellemiségű Kalangyának volt megbecsült szerzője.] A lendvai képviselő-testületben elfogadott lapalapítási szándéknyilatkozatot követően a Muraszombatban megjelenő Ljudski glas-ban (Népszava) felhívás jelent meg Vlaj Lajos aláírásával:

> „Mennyi szép akció lezajlott, mennyi sikeres munka és az újságban nyoma sem volt mindennek. Meg kell változni ezen áldatlan állapotnak. A Magyar Szó-t természetesen fogjuk ezután is olvasni, mert hiszen az a mi tanítónk, de emellett (…), a mi szűkebb vidékünk Ljudski glas lapja hozza majd írásainkat."[28]

26 Uo. 295.
27 Bánfi: 31.
28 Bence (1994): 58–59.

Az értelmiségi nélkül maradt magyarságot azonban csaknem érintetlenül hagyta a képviselő felhívása, melyet a bizalmatlanság teljes jeleként is felfoghatunk. Nagyobb visszhangja a szlovéniai magyarok 1952-es kisebbségi konferenciájának volt, de a sajtó ügyében előmozdulás itt sem történt. Így a háború utáni évtizedben is a pangás nyomta rá a bélyegét a muravidéki magyarok önszerveződésére, s a magyar sajtóra. Csak a Lendvai Községi Népbizottság 1955-ös újraszervezését követően kerülhetett ismét napirendre a magyar sajtó ügye, melynek nagy lökést adott az '56-os magyar forradalom és szabadságharc körüli hírdömping és propaganda, valamint ezek lecsengésével, a magyar menekültügy kapcsán megjelent cikkanyag.

3.6. Lapalapítási kísérlet az '56-os forradalom és szabadságharc „árnyékában"

A magyarországi népfelkelés híre napok alatt bejárta a világot. A nyugati világban a második világháborút követő hidegháborús időszak is hozzásegített ahhoz, hogy az elektronikus média gyors fejlődésnek induljon, s elsőrendű propaganda eszközként lépjen elő. A rövid, de mozgalmas és óráról-órára változó 10–12 nap történéseiről ily módon „naprakész" és hiteles képet kaphatott a világ közvéleménye. A forradalom leverése után pedig a menekültáradat elindulásával újabb és újabb részletek kerültek felszínre a szemtanúk és a forradalom résztvevőinek hiteles tanúságtevése jóvoltából. A később részrehajlással, alantas ellenpropagandával és hírveréssel megvádolt nyugati rádióknak (Szabad Európa, Amerika Hangja) nagy szerepe volt a menekültek letelepedésében, családjuk és hozzátartozóik Nyugatra juttatásában.

A rádiózás kezdetét jelentő időszakban a Muravidékhez legközelebb eső Mariborban is magyar nyelvű tájékoztatók, felhívások és tanácsok hangzottak el az '56-os menekültek részére arra vonatkozóan, hogyan lehet legálisan, ha úgy tetszik, jugoszláv segítséggel elhagyni az ország területét, továbbá milyen lehetőségeket kínál fel a menekültek fogadását illetőleg az állam.

E rövid bevezető után egyrészt azt vizsgáljuk, milyen hatása volt a hírközlésnek a Nagy Imre-ügyet követően a jószomszédinak egyáltalán nem nevezhető, az Informbiro utáni időszakban csak lassan normalizálódó, két ország közötti politikai viszony alakulására. Másrészt a helyi, muravidéki magyar sajtó elindítása szempontjából a sajtószabadságnak mely válfajai voltak megvalósíthatóak abban az időszakban. A szerző meg van győződve arról, hogy az '56-os eseményekről szóló tájékoztató-propaganda cikksorozat nagyban hozzájárult a ködoszlatáshoz a forradalom megítélését illetőleg. A magyar-jugoszláv viszonyban azonban a Kommunista Tájékoztatási Iroda (Kominform) igénybevételével a szovjethatalom által szított feszültségek nem oldódtak, sőt talán még feszültebbé váltak. E sorok írója, arról is meg van győződve, hogy 1956 és annak utóhatásai nélkül nem indulhatott volna el a 1958-ban a *Népújság* sem, amely ugyan fennállásának első évtizedeiben folyamatos megjelenés követelményének is alig-alig tudott eleget tenni, gyenge személyi és anyagi feltételek között sínylődött, egy-másfél főt foglalkoztatott, az állami központi és regionális sajtó már megjelentetett cikkeinek fordításaiból tartotta fenn magát, és végig erős ideológiai nyomás alatt állt.[29]

Érdekességként megjegyezhető, hogy a két ország pártvezetése közötti, barátinak nem mondható viszony miatt, a Muraszombatban megjelenő Pomurski Vestnik (Muravidéki Híradó) magyar mellékletében az októberi események előtt a magyarországi vonatkozású cikkek

29 Bence (2006): 30–37.

és hír értékű információk száma igen csekély volt. A Szocialista Szövetség (teljes nevén: a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége – azaz a Népfront) által kiadott hetilap kéthetenként megjelenő magyar nyelvű mellékletében az 1956-os évtől négy oldalon közölt aktuális híreket, beszámolókat, tudósításokat a külföldi és a helyi eseményekről. A melléklet első száma, amely 1956. január 19-én jelent meg, a Vezércikk helyett[30] című beköszöntőben a melléklet elindításának indokoltságát ekképpen foglalta össze: „A magyar nemzetiségű állampolgáraink túlnyomó része bebizonyította az elmúlt hét év folyamán, amikor a határ mentén nehéz volt az élet, hogy jó állampolgára az új, szocialista Jugoszláviának. Mi sokszor nem tudtuk eléggé felbecsülni a hazafias öntudatukat, és nem ismertettük meg velük alaposan és időszerűen az új életet, a hazai és a világeseményeket" – írja Rogl Franc, népbizottsági elnök. A „Néhány szó az olvasóhoz!"[31] című cikkben pedig a szerkesztő fordul az olvasóhoz, biztatván őket, küldjenek tudósításokat, hiszen akkor ér célba a kezdeményezés, ha nem csak a szerkesztőség cikkei szerepelnek benne, hanem azoké is, akik olvassák a lapot.

Egyik ilyen példának számít a néhány hónappal később megjelent „Magyarországon bekövetkezett a régóta várt esemény"[32] főcímű összefoglaló jellegű beszámoló Rákosi lemondásáról, Gerő első titkárrá való kinevezéséről. A lap ezen kívül más külpolitikai eseményekre is reagált: a „Vér Poznan utcáin" című szófukar hír a „külföldi és belföldi reakciót" teszi felelőssé a lengyelországi véres történésekért, akik úgymond „kétségbeesett lépésre szánták el magukat", következésképpen „elégedetlenséget és véres zavargást idéztek elő". De „rosszul számoltak", hiszen a lengyel reformok és az ország demokratizálása eddig is „jelentős haladást ért el". A „Hol keresendők a poznani zavargások okai?" című lényegre törő cikkben szerepel Edvard Ochab első titkár kijelentése, mely szerint, tévedés volna, „ha a zavargás okait az imperialista ügynökök aktivitásában keresnék". Ochab bizonyos önkritikát gyakorolva a 6 év elégedetlen gazdaságpolitikájában és a pártvezetés bizonyos hibás lépéseiben is kereste a választ, akik nem tettek meg mindent a nehéz anyagi helyzetben lévő munkások és alkalmazottak „segélyezésére".

A Tito és Hruscsov találkozó is a pártok közötti jó viszony erősítésére tett lépések első jele volt, amely a szocialista államokban – elsősorban Lengyelországban és Magyarországon – is egyre fokozódó elégedetlenség következtében jött létre. Csak sejthetjük, hogy a „magánjellegű" jugoszláv-szovjet csúcson a szocializmus „állásáról" a kommunista uralom fenntartásának lehetséges módozatairól, a lengyel és a magyar törekvésekről is szó esett. Az újság „A Jugoszláv külpolitika nem változott meg"[33] címmel címoldalon közölt hírösszefoglalót, melyben mindkét fél az ilyen jellegű megbeszélések fontosságát emeli ki, majd az újságírók kérdésére Rajknak és társainak rehabilitációja és újratemetése kapcsán a magyarországi viszonyokról megjegyzi: nagy jelentőséget kell tulajdonítani a Magyar Dolgozók Pártjának vezetősége által a közelmúlt hibáinak és tévedéseinek a felszámolása érdekében tett lépéseinek.

Ugyanitt „Hírek Magyarországról" rovatcím és „Soha többé…" alcím alatt több hír is napvilágot látott.[34] Többek között a Rajkék temetéséről, a magyar-jugoszláv gazdasági kapcsolatok erősödéséről, a szakszervezeti küldöttség és a MDP-küldöttsége jugoszláviai látogatásáról.

30 *Pomurski Vestnik*, 1956. január 19.
31 Uo.
32 *Pomurski Vestnik*, 1956. július 26.
33 *Pomurski Vestnik*, I. 19. 1.
34 Uo. 4.

Tulajdonképpen a négy oldalon megjelenő melléklet utolsó oldala egy rövid kishír kivételével Magyarországról szól. A Pomurski Vestnik magyar melléklete ezt követően november 1-jei és 8-ai számában „post festum"-jellegű beszámolókat, híreket közöl a magyarországi forradalom és népfölkelés óráról órára változó eseményeiről.

Az első hír a két-, illetve gyakran háromhetenként megjelenő Pomurski Vestnikben, a magyarországi forradalmi eseményekről egy héttel később, november 1-jén jelent meg. A világesemények porondjáról főcím alatt másodikként, „A kibontakozás felé" címmel[35] közzétett „vezércikkszerű" írásban a forradalmi megmozdulást – aligha kétséges, hogy központi utasításra – még a „kibontakozási lehetőségként" értékelte a cikk írója. A szovjet alakulatok segítségét a rend helyreállításában és a népfelkelést a Gerő Ernő vezette kormány által „fasiszta ellenforradalmi megmozdulásnak", valamint az ügy „katonai ügyként" való minősítését túlzásnak tekintette. „A végsőkig válságos és bonyolult helyzetben csak akkor tárult ki a kivezető út, amikor Nagy Imre kormánya ténylegesen hivatalba lépett, amikor a kormány programjában és nyilatkozatában napvilágot láttak a dolgozók lényeges követelései, és amikor már lehetetlen volt nem félreállítani az útból azokat a vezetőket, akik a gyászos Rákosi-korszak bűneit tetézték az utóbbi hét bűneivel." A cikk írója a Nagy Imre és Kádár János vezette állami és pártvezetést garanciának tartotta arra, hogy ők ketten „a magyar társadalom leghaladóbb erőinek tevőleges közreműködésével" a helyzeten úrrá tudnak lenni. A negyedik oldalon a „Mi történik Magyarországon?" főcím alatt az új magyar kormány megalakulásáról, az MDP október 28-án megtartott központi vezetőségi üléséről kiadott közleményről számol be a lap, valamint a 23-i és 24-i eseményekről és a szovjet csapatok beavatkozásáról. A címoldalon a budapesti rádióban elhangzott Nagy Imre által beolvasott kormánynyilatkozatot hozza a lap, melyben Nagy kategorikusan elutasítja azokat a nézeteket és véleményeket, melyek szerint az országban nem egy „hatalmas népmozgalom", hanem ellenforradalmi megmozdulás zajlik. Nagy Imre szerint a megmozdulásokban „elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és eggyé-forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom", mely célul tűzte ki, hogy „biztosítsa nemzeti függetlenségünket, önállóságunkat és szuverenitásunkat, kibontakoztassa társadalmi, gazdasági, politikai életünk demokratizmusát". Az oldal legalján egy szenzációéhes cikkben az osztrák rádió jelentésére hivatkozva, az események egyik áldozatának, Puskás Ferenc közismert labdarúgónak a halálhírét kelti. A szófukar cikkecske nem felejti el megjegyezni, hogy Puskás a felkelők oldalán harcolt.

Az egy héttel később november 8-án megjelenő szám[36] már az időközben lezajlott forradalom eseményeiről számolt be, némi csalódottsággal, elégedetlenséggel. A közben kirobbant szuezi válság miatt a politikai kitekintőnek is felfogható vezércikk már nem a magyar eseményekkel, hanem az angol-francia agressziót elítélő ENSZ „ítélet" lényeges pontjait vette számba. A címoldalon megjelent tudósítás arról számolt be, hogy fegyveres magyar katonák jelentek meg „hazánk területén", mely egyedülálló, hiszen a Lenti laktanya híradós századának tagjairól beszélt, kik kamionnal lépték át Rédicsnél a magyar-jugoszláv zöldhatárt.

„A kapott utasítások szerint ezeket a személyeket határőrségünk befogadta és lefegyverezte. Mindezeket a polgári és katonai személyeket befogadó–központokban helyezték el." – áll a cikkben.

A negyedik oldalon a szuezi válság mellett a magyarországi eseményekkel foglalkozott a lap. A „Magyarországon tovább folyik a vér" című kommentárban Nagy Imre a varsói egyez-

35 *Pomurski Vestnik*, I. 20. 2–4.
36 *Pomurski Vestnik*, I. 21. 1. 4.

mény felmondását és a szovjet csapatok azonnali kivonulását követeli. „A magyar kormány az ország haladóirányú kibontakozása érdekében mást nem tehetett, minthogy felmondja a Varsói Szerződést, bejelentse az ország semlegességét a katonai tömbökkel szemben és hogy az Egyesült Nemzetekhez forduljon." – áll a szűkszavú kommentárban. Ugyanebben a cikkben – valószínű más hírforrásra történő hivatkozással – olvashatunk az „erősödő reakciós és antifasiszta erőknek", mint a fegyveres felkelés új szereplőinek a megjelenéséről. „A zűrzavar megszüntetése és a polgárháború elkerülése érdekében Nagy Imre kormánya (…) arra kényszerült, hogy a reakciós törekvéseknek is sorozatos engedményeket tegyen" – áll a cikkben. A lap alsó felét a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásáról szóló hír töltötte ki, melynek miniszterelnöke Kádár János élesen bírálta a Nagy Imre kormány gyengeségét, az ellenforradalmi erőkkel való fellépést illetőleg, amelyek veszélyeztetni kezdték „a magyar szocializmus vívmányait, a nép államát, a munkások és a parasztok hatalmát és az ország létét." A lapban helyet kapott a Kádár-kormány 15 pontban megfogalmazott „programja" is. Ennek első pontja a nemzeti függetlenség és az ország szuverenitásának a biztosítása, a második a népi demokrácia rendszerének és a szocializmusnak „minden agressziótól" való megvédése szerepelt. A tárgyilagos tudósítás ezúttal sem maradt el, így a szlovéniai magyar lakosság saját lapjából nagy vonalakban értesülhetett a legfontosabb történésekről. Azt azonban sejthette, hogy a szovjet csapatok újbóli bevonulása a kommunista rend visszaállítását jelenti.

Az '56-os eseményekkel való foglalkozás azonban itt még nem ér véget, hiszen hátra volt még annak „hazai" értékelése, melyet maga Tito elnök tett meg Pulában, a Kommunista Szövetség isztriai aktíváján elmondott, a lap hat oldalán közölt beszédében. Ezt egész terjedelmében a lap 1956. november 29-i számban[37] olvashatták a muravidéki magyarok. „A szocializmus időszerű kérdéseiről" című beszédben az 1948-as jugoszláv–szovjet konfliktus, a Hruscsov–Tito találkozások mellett a lengyelországi és a magyarországi ügy is helyet kapott. Tito a lengyelországi helyzetet kedvezőbben ítélte meg, hiszen mint mondta, ott „Gomulka erőteljesen kezébe ragadta az ügyeket". Mivel Lengyelországban nem jutottak kifejezésre a reakciós erők, amelyek kétségtelenül léteznek, a szovjet beavatkozás elmaradásával az ország a demokratizálódás és a „teljes függetlenség" útjára léphet – volt a pártvezér és államfő véleménye.

A marsall cicerói kérdés formájában „válaszolt" arra a kérdésre, hogy a szovjetunióbeli utazását miért nem Magyarországon keresztül tette meg. A válasz: mert Rákosi országán nem akart átutazni. Érdekességként elmondhatjuk, hogy Gerőről ugyanolyan rossz véleménye van a jugoszláv elnöknek, mint Rákosiról. Az első szovjet beavatkozásért is Gerőt teszi felelőssé, aki csőcseléknek nevezte a százezres tüntetősereget, s megsértette az egész népet. „Végzetes hiba volt a szovjet katonaságot behívni, amíg tartottak a tüntetések" – fejtette ki Tito. Ahogy súlyos hibának tartotta azt is, hogy egy „másik ország" katonaságát vetették be saját népük megleckéztetésére. Persze Nagy Imrét is sok mindenben bűnösnek találta, főleg ingadozását, a zűrzavarban mutatott határozatlanságát ítélte el Tito. Fő bűne azonban – s itt a hintapolitika nagymestere, a hithű kommunista ismét remekel –, hogy fegyverbe szólította a népet a szovjet hadsereg ellen és a nyugati imperialistákhoz fordult segítségért, s ezzel veszélybe sodorta a „szocializmus vívmányait".

A fentiekből kifolyólag a második szovjet beavatkozást szinte szükségszerűnek tekintette, bár meakulpázva, hogy a jugoszláv vezetés sohasem támogatta a beavatkozást, de végül is a beavatkozás révén a szocializmus, mint „legfőbb érték megőrzése", ismét győzedelmeskedik.

37 *Pomurski Vestnik*, I. 22. 1–7.

Csak remélni szeretné, hogy a sztálinista erők is belátják, hogy ilyen módszerekkel nem mehet tovább, mert a szocializmust és az eszmét „borzalmas csapás érte".

Van a magyar forradalomnak még egy kínos, jugoszláv szempontból igen ellentmondásos epilógusa, amely a szovjet–jugoszláv politikai viszony és a pártok kapcsolatára, valamint az ügy etikai voltára is ráirányítja a figyelmet. A magyar melléklet 8. oldalán nagybetűs cím (Hol van Nagy Imre?) figyelmeztet arra, hogy a jugoszláv követségen menedékjogot igénylő Nagy Imrét és társait a szovjetek Kádárék egyetértésével elrabolták, s ismeretlen helyre szállították. Az incidensről, Nagy Imréék november 22-én történt elrablásáról a lap következő számában olvashatunk részletes beszámolót. A „Durva egyezményszegés"[38] oknyomozó jegyzet szerint a jugoszláv kormány és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány között október 21-én aláírt egyezmény értelmében Kádárék biztosították Nagy Imre és társainak biztonságát és szabadságát. Erre hagyatkozva 22-én úgy döntöttek, hogy elhagyják a jugoszláv nagykövetség épületét. A többi lényegében ismert. A jugoszláv kormány jegyzékben tiltakozott a magyar és a szovjet félnél a történtek miatt, s kérték az egyezményben foglaltak megvalósítását. Mindhiába!

Aztán a magyar kormány részéről szertelen hazudozás indult el Kádárék részéről, amiről az itteni sajtó részletesen beszámolt. Jellemző, hogy a jugoszlávok tiltakozó jegyzékéről Kádárék mélyen hallgattak. November 23-án hivatalos rádióközleményben azt jelentették be, hogy az autóbusz utasai saját kérelmükre Romániába távoztak. (Érdekes. Miért nem Jugoszláviába? Ahonnan a menedékjogot kapták?) A későbbi, budapesti jelentések Nagy Imre és társainak ügyében az agitációs propaganda már jól bevált, a bolsevik álhírgerjesztés egyik kimunkált tételeként, abbéli szándékáról tudósított, mely szerint Nagy Imre és társai egy jugoszláv–szovjet összeesküvés folytán kerültek Romániába. Tehát nem Magyarország, hanem Jugoszlávia szegte meg az egyezményt. A harmadik variáns magától Kádártól származik, s a maga nemében a legaljasabb, jelesül arról szól, hogy Nagy Imréék, „nehogy provokatív gyilkosság áldozatai legyenek" személyi biztonságuk megőrzése érdekében, óvatosságból nem saját otthonaikban kaptak elhelyezést. – „Az ügy nem zárult le" – írta a jegyzet írója. Részünkről azonban igen, hiszen a „nevesincs" újság 1957-ben a munkástanácsok fokozatos feloszlatásának pillanatáig, valamint egy-két rövidebb cikkben foglalkozott a menekültek kapcsán Magyarországgal.

Kádár vezető képességeiről, Tito legközvetlenebb munkatársa, a szlovén Edvard Kardelj, a Szövetségi Végrehajtó Tanács alelnöke mondott elsőként lesújtó ítéletet.[39] Kardelj a Nagy Imre és társaival kapcsolatos egyezményszegés ismeretében kifejtette: kétségbe vonja, hogy a Kádár-kormány az a „szubjektív tényező", mely Magyarország belső társadalmi ellentmondásainak feloldásában „haladó módon" tudna közreműködni. A december 15-ig történtekből arra lehet következtetni, hogy a „sztálinista elemek" érvényre jutásával a Kádár-kormány az általa képviselt politika révén nem képes megoldást hozni a magyarországi válságra – vallja az éleslátásáról ismert szlovén politikus. Kezdetét vette a kommunista rémuralom, a megtorlások, melynek folyamán több száz embert ítéltek koholt vádakkal kötél általi halálra, közöttük gyerekek váltak a forradalom mártírjaivá. Az országot elhagyók száma meghaladta a 200 ezret. A Jugoszláviába menekülők száma pedig 1957 januárjában elérte a 15 ezret.[40] A lakosság

38 *Pomurski Vestnik*, I. 23–24. 4.
39 Uo. 1.
40 *Pomurski Vestnik*, II. 2. 4.

meleg élelemmel és ruhával segített a magyar forradalom és szabadságharc leverését követő menekültáramlat résztvevőinek. Mindenütt szimpátiával nagy szolidaritással fogadták a „hősöket". A Magyar Köztársaság a forradalom fél évszázados évfordulóján Emlékplaketteket adományozott a muravidéki magyaroknak a menekültek elszállásolásáért, fogadtatásáért és a velük való törődésért.

Az 1957-es évfolyam januári–februári számaiban a Szovjetunió által kezdeményezett (sok esetben kiprovokált) erősen sztálinista színezetű, az imperializmus elleni harc egyetlen ellenszereként emlegetett, a Szovjetunió által „vezetett" szocialista összefogás emlegetésével a Tájékoztatási Irodával történt szakítást követően, a „láncos kutya"-korszakból jól ismert vádak hangzottak el szovjet részről. A „Tiszta szocialista eszmecsere vagy elvtelen látszat-vita" című, a belgrádi Borbából átvett, a „magyar" Pomurski Vestnikben is megjelentetett elemző írásban olvassuk:

> „[…] valamennyi szóban forgó cikk éles támadást tartalmaz azok ellen az emberek ellen, akik állítólag »a sztálinizmus elleni harc örve alatt« és a »nemzeti kommunizmus jelszavával« gyengíteni kívánják a szocialista országok egységét (amelynek részeként természetesen Jugoszláviát is értik – a szerző), szét akarják zúzni táborukat, kárt akarnak okozni a proletariátus diktatúrájának, és végső fokon, a szubjektív kívánságoktól függetlenül, a szocializmust ki akarják szolgáltatni ellenségeiknek."[41]

Ez volt a legfőbb bűne Nagy Imrének és körének, ezért kellett veszniük.

S még valami: gyakran elfelejtjük, hogy a „harmadik utas" megoldást tanulmányozó magyar kormány, amely október 22-én tért haza egyhetes jugoszláviai körútjáról, s amelynek tagjai között ott találjuk Gerő Ernőt, Kádár Jánost és Hegedűs Andrást, hazatérésük előtt kifejtették, a jugoszláv-minta szerint szeretné a zsákutcába jutott társadalmi vezetés útját folytatni. Ezt Moszkva nyílt támadásnak vette, s a lengyelországi poznani eseményeket is figyelembe véve, összehangolt ellenállást sejtett, a birodalomhoz tartozó szövetség szétbomlasztását. Ezért volt fontos újra a két közeledő felet összeugrasztani, a jugoszláv–magyar viszonyt a Nagy Imre és társainak elrablásával a „holtpontra" juttatni, mellesleg a magyar demokrácia ügyét az újbóli bevonulással 1989-ig kitolni.

3.7. A Népújság indulása – az első három évtized tapasztalatai

Ilyen előzmények után jelent meg, most már önálló újság formájában, 1958 januárjában a *Népújság* első száma. Az „Útravalóul" című vezércikkben Vlaj a következőket írta:

> „Már eddig is járt Önökhöz a pomurjei hetilap magyar nyelvű melléklete, amely azonban alakját és tartalmát tekintve nem elégítette ki teljesen olvasóink szükségleteit és kívánságait. Éppen ezért a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének Járási Bizottsága határozatot hozott egy kéthetenként megjelenő lap megindítására, amely anyanyelvünkön és az eddiginél nagyobb mértékben ismertetné a helyi eseményeket, járásunk haladását és problémáit, országunk szocialista fejlődését és a fontos nemzetközi eseményeket. Hogy az önművelés terén is támaszunkra legyen, az új lap több közművelődési és a mezőgazdasággal foglalkozó cikket is fog közölni."[42]

41 *Pomurski Vestnik*, II. 3. 4.

42 Bence (1994): 60.

Természetesen nem feledkezett meg kitérni a legfontosabb problémák vázolására sem, segítséget kért az olvasóktól a lap készítése, terjesztése és új olvasók toborzása terén is. Főleg a tudósítók toborzására helyezett nagy hangsúlyt, hozzájuk szinte könyörgő hangon szólt: „Lehetséges, hogy kezük már elszokott a tollforgatástól és nehezükre esik gondolataiknak írásban való kifejezése, mégis kérjük: jelentkezzenek, írjanak." Az újság azonban a többszöri felhívás ellenére 1964-ig csupán fordítói szolgálatot teljesített, főleg a *Pomurski Vestnik* cikkeinek magyar nyelvre való átültetésére korlátozódott a tevékenysége. Érdemes itt kitérni még egy fontos mozzanatra, ami jól rávilágít a korabeli állapotokra, s amelynek központi alakja Vlaj volt. Az a Vlaj Lajos, akinek személyében az '50-es évek valamennyi politikai megmozdulásának a kezdeményezőjét kell látnunk. Tragikus sors az övé is: legnagyobb igyekezete ellenére sem tudott igazi osztályharcos magatartást felvenni, a nép tribunjává válni. Az író-pályatárs Miško Kranjec, később Vlaj első kötetének előszavában[43] „hiányosságként" értékeli azt, hogy Vlajból nem lett olyan forradalmár, „aki fellázította volna a világot", hanem megmaradt „életünk csendes, kicsi emberének", aki legfeljebb „nyugodt, meleg egyéniségével" hatott környezetére és ilyen maradt később is. Ha elfogadjuk a fenti állítást, akkor a nemzetiségi politikus Vlaj háború utáni tevékenységét vonjuk kétségbe. Ezt pedig még rosszindulattal sem tehetnénk! Másrészt, ismerve a szituációt és az '50-es évek közhangulatát, Vlaj jobban érezhette magát „két tűz közötti" helyzetben. Egyik oldalon a szlovén „elvtársak" bizalmatlanságával, a másikon pedig, a magáénak mondott magyarok bizalmatlanságával kellett szembesülnie lépten-nyomon. Varga Sándor hívta fel a figyelmet Vlaj politikai pályáját tárgyaló kismonográfiájában egy különös hangvételű Vlaj-írásra,[44] amelyet válaszként szánt „rosszhiszemű" rágalmazóinak, akik a Népújságot a kommunista ideológia szócsövének tekintették és névtelen levelekkel zaklatták Vlajt, mondván: miért rontja az embereket a Népújsággal.

A föntieket azért tartottuk fontosnak elmondani, mert jól tükrözik azt a szituációt, amely az induló, immár önálló, kéthetenként megjelenő Népújság fogadtatását jellemezte. Itt kell megemlíteni, hogy a Népújság első számait lapozva, kétségtelenül bőven találunk olyan cikkeket, felhívásokat, amelyek az ún. ideológiai meggyőzésnek álltak a szolgálatában, de az anyanyelven való tájékoztatás jelentőségéről sem szabad megfeledkeznünk, még akkor sem, ha – mint említettük – a lap munkatársai legtöbb esetben fordítói szolgálatot teljesítettek csupán, így az önálló megjelenés a technikain kívül egyéb újdonsággal nem tudott előállni. Ez az áldatlan állapot 1963 végéig tartott, amikor is az alapító Szocialista Szövetség ismét tárgyal a Népújság további helyzetéről. A tanácskozáson megállapítják, hogy a tarthatatlan helyzet gyors intézkedéseket követel, az olvasók és az előfizetők számának drasztikus csökkenését pedig az aktualitás hiányával magyarázták. 1964-től a lap költségvetését ezentúl nem a községi, hanem a köztársasági szervek biztosították. Határozat született arról is, hogy az aktualitás fokozása és az olvasók toborzása érdekében két magyar újságíró felvételét kell meghirdetni, a kéthetenkénti megjelenést pedig hetire váltani. A terjedelem növeléséről egyelőre még nem esett szó.

A legnagyobb problémát a képzett szakember-állomány, illetve ennek hiánya jelentette. Végül ez a probléma is megoldódott két vajdasági magyar újságíró alkalmazásával. Az egyik, Báti Koncz Zsuzsanna egy későbbi összefoglaló jellegű írásában ekképpen emlékezik ezekre az időkre:

43 Kranjec: 10–11.
44 Varga (1984): 47–48.

„A szerkesztésnek a körülményeket figyelembe véve, egy sajátos, az alapító és az olvasók által igényelt szerkesztési politikát kellett vezetnie: a lapban helyet kellett adni a helyi, a muravidéki, a szlovéniai, a szövetségi és a világeseményeknek mindössze 4 oldalon, hiszen akárcsak napjainkban, ez az újság volt a magyar anyanyelvű lakosság egyik fő tájékoztatási forrása."[45]

A *Népújság* e számait lapozgatva a mai kutató ténylegesen nem talál egyebet, mint amiről a föntiekben már szó esett, a négy oldal valóban csak a legfontosabb hírek, események közlésére tért ki – egyszóval a tájékoztatást tartja a legfontosabb feladatának. S amint az a már idézett írásból kiderült, a folytatás sem volt zökkenőmentes, a hullámvölgy mélypontja az 1966–68-as évekre esett, amikor a felelős szerkesztő betegsége és egy újságíró eltávozása miatt hosszabb ideig ismét csak egyetlen hivatásos újságírója maradt a lapnak. 1968-ban kapott a lap magyar felelős szerkesztőt, addig ugyanis szlovén szerkesztők töltötték be ezt a tisztséget. E korszak kritikai elemzésére, eredményeire és hiányosságaira 1971-ben mutattak rá, az olvasók bevonásával, véleményük meghallgatásával. A korabeli felmérés megállapítása szerint a *Népújság* kielégíti az itteni magyarság tájékoztatási igényeit. Természetesen volt néhány konkrét megjegyzés is, ami a lap terjedelmének a növelésére, a külső munkatársak körének bővítésére, valamint a lap nyelvi szintjének az emelésére, néhányan a tökéletesebb korrektúra szükségességére hívták fel a figyelmet. A munkát az is nehezítette, hogy addig a nemzetiségi területen kívül volt a lap szerkesztősége (Muraszombatban), 1971-től azonban itt is változás történt, ekkor ugyanis a lap „bázis-közelbe", Lendvára került. A szakemberprobléma azonban még két évig aktuális maradt, akkor sikerült ismét az újságírók számát a minimális kettőre „emelni".

A lap 1975 után indult látványosabb fejlődésnek. Akkor új munkatársakat kapott, és immár hat oldalon jelent meg. Az oldalszám növelése kétségtelenül a lap tartalmi fejlődésével járt együtt. Az 1974-es 4,4 oldalas átlagterjedelem 1977-re 7,3 oldalra emelkedett. A tartalmi és mennyiségi változások szerencsés módon az olvasótábor párhuzamos növekedését eredményezték. Számokkal kifejezve: míg a *Népújság*nak 1970-ben csupán 740 előfizetője volt, addig ez a szám 1977-ben jó ezerrel lett több, szám szerint 1750. Az arányok szemléltetésére nem árt még egy statisztikai adatot felhozni: az 1981-es népszámlálás adatai alapján az előfizetők és a szlovéniai magyarság számarányának összevetése azt mutatta, hogy 4,5 magyar lakosra jutott egy példány. A '80-as években ez a számarány lényegesen nem változott, ami arra enged következtetni, hogy jelentősebb minőségi előrelépés a lap színvonalában sem történt. Mintha a felelős szerkesztő is érezte volna, hogy az előfizetők nagy száma, nem minden esetben a minőségnek, sokkal inkább annak a tényezőnek a számlájára írandó, hogy Szlovéniában a *Népújság* volt az egyedüli magyar sajtótermék a háború után, s mint olyan, monopolhelyzetet élvezett. A lap „tartalmi és társadalmi célkitűzései" is megegyeztek a szlovén nyelvű lapokéval, legfőbb feladatának pedig „az önigazgatású szocialista társadalmunk fejlődésének kreálását" tartotta. Mindezek mellett majdnem másodlagos szerepet szántak a szerkesztők a szűkebb régió magyar olvasóinak tájékoztatására. A felelős szerkesztő tisztában volt azzal, hogy a lap a munkatársak legnagyobb igyekezete mellett sem képes kielégíteni a magyarság tájékoztatási szükségleteit és igényeit, ezért a lap tartalmi koncepcióját úgy próbálták felállítani, hogy „legalább nagy vonalakban tájékoztasson a lendvai és a muraszombati község

45 Báti Koncz: 38–40.

időszerű társadalmi, politikai, gazdasági és művelődési eseményeiről, amelyek érintik a magyar nemzetiség tagjait".[46] A sokat emlegetett nyelvmegőrző szerepnek is csak részben tudott eleget tenni a politikai frázisok és a steril ideológiai terminológia miatt, nem is beszélve a tömény telen nyelvi botlásról és a körülírással túlbonyolított fogalmazványokról. A nyelvművelés terén csekély eredményekkel büszkélkedhet a lap, az ízlés- és az identitásfejlesztés terén még csekélyebbekkel. Elemző, kritikai élű cikk, illetve glossza, vagy esszé szinte ismeretlen fogalomnak számított a lap életében. A legértékesebbek talán a művelődéssel foglalkozó írások, ezek is legtöbbször csupán dokumentumértékük miatt érdemelnek figyelmet.

Némileg változott a helyzet a '80-as évek végén, amikor már a *Népújság* tájékán is szabadabb szelek kezdtek fújdogálni. Az első figyelemre méltó lépést a régi újságjellegről a „reviális", s ezáltal „kezelhetőbb" formára való áttérés jelentette. E sorok írója (B. L. – a szerző) a szerkesztő felkérésének eleget téve, vezércikkben sietett üdvözölni a várva várt „újat", meghatározni szerepét a szlovéniai magyarság életében és kijelölni feladatait.

> „Egy új Népújságot tart kezében az olvasó. A szlovéniai magyarok hetilapja, áttérve a korszerűbb, »reviális«-formátumra, ezúttal színesebb, takarosabb külsővel jelenik majd meg. Valljuk be őszintén, már régen aktuális, szükséges is volt az ilyen újítás, hiszen a rohanó világunkban az olvasóknak jól áttekinthető lapra van szüksége, mely segíti eligazodását az információözönben."[47]

A tartalmi változásokat, a formai változások szükségképpeni velejáróit, illetve ennek igényét, ekképpen fogalmazta meg a lap egy külső munkatársa és hűséges olvasója:

> „A kritikai rovat hiánya, a kritikusi hangnem és a kritikai él hiánya jellemezte eddig a lapot: a közvélemény formálását, a közízlés fejlesztését az általánosan műveltségi szint aggasztóan alacsony volta miatt, a lap legfontosabb feladatának tekinthetnénk. Fontos tehát, hogy olyan újságja legyen a nemzetiségnek, mely szemléletét alakítja, identitástudatát ébren tartja és erősíti. Ezt várjuk el, mi olvasók: az új külsőhöz méltó belső tartalmat."[48]

S mint az várható volt, most sem történt igazi áttörés, bár sajtószabadság dolgában szinte teljes önállóságot élvezett a lap. A teljes áttörésig, a Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet megalapításáig azonban a tapasztalatlan, fiatalabb politikus-nemzedéknek még „futnia kellett néhány kört".

Két dilemma is felmerült: az egyik, hogy vajon a rendszerváltással nagy ütemben megvalósuló privatizációs folyamatok milyen módon befolyásolják majd a lap jövőjét, s vajon a muraszombati lapkiadó vállalat keretében meg tudja-e őrizni viszonylagos függetlenségét? E mozgalmas időszakban, a vadkapitalizmus elburjánzásának korai szakaszában vajon jó kezekben van-e a Népújság és szerkesztősége? Az intézményi hálózat, a terjesztés, s a lap költségvetése ugyanis a szlovén lapkiadó fennhatósága alatt volt.

Az 1991 és 1993 közötti kritikus időszakban, amikor a lap szerkesztési politikájára a kapkodás és a „mindent bele" politikája volt a jellemző, a lap felelősszerkesztője *Pivar Ella* volt, a Népújságot a muraszombati Tájékoztatási Vállalat (Podjetje za informiranje) adta ki, amely

46 Varga (1984): 84.
47 Bence (1994): 64.
48 Uo.

a Vestnik hetilapot és a Venera reklámirodát, valamint a szlovén (Murski val) és a közben Lendvára telepített magyar rádiót (MMR) is működtette. Igaz, hogy a nemzeti közösség tanácsának (Magyar Érdekközösség, később Nemzeti Közösség) jóváhagyó beleszólása volt az 1989-től külön szerkesztőségként működő Népújság és a Muravidéki Magyar Rádió munkatársi és vezetői kinevezéseinél, de a kinevezéseket végül is a Lapkiadó Vállalat közös igazgatója és az igazgatási tanács engedélyezte.

A magyar közösség vezetői éppen ezért veszélyeztetve látták a lapot a vadprivatizációnak e szakaszában, ezért egy közös lapkiadó, valamint rádió–televízió intézet felállításában gondolkodtak.

4. A rendszerváltás után. A Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet megalakulása

„A Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet (MNTI) 1993. július 1-jén alakult meg mint a Népújság kiadója. Ezzel új korszak kezdődött a nemzetiségi tájékoztatás történetében a Muravidéken" – írja Zágorec-Csuka Judit egyik sajtótörténeti írásában.[49] Voltaképpen csak innentől beszélhetünk független magyar sajtóról és újságírásról, hiszen addig a muraszombati szlovén sajtónak – főleg a vezető káderek kiválasztásakor, az ideológiai szempontú alkalmasság kritériumainak érvényesítése révén – érezhető befolyása volt a lapra. A fönti dátum tehát a független muravidéki magyar sajtó születése is, hiszen a Népújság alapítói kompetenciáit a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Önkormányzati Közösség vette át. A lap megbízott felelős szerkesztője, *Bence Lajos* volt. „Az önállóság felé" című vezércikkében így ír az akkori eseményekről:

> „A társadalmi élet minden területén történő mozgások, változások a nemzetiségi sajtót is megérintették. A rendeletben kiadott kötelező, a sajtóorgánumokra is kiterjeszthető privatizálás a muravidéki magyar nemzetiség körében nem aratott osztatlan sikert. Nemzetiségi jellegű sajtóról lévén szó – valljuk be őszintén – ez igen furán nézett volna ki. Később a »minden áron privatizálók« is elálltak eltökélt szándékuktól, a keserű szájízt azonban már nem lehetett édesre változtatni. A nemzetiség magára találásának egyik kézzelfogható jelenségéről kezdtek beszélni az egyik oldalon. Természetesen a »szakma« mindent megtett, hogy megvédje az »újságírói autonómiát«, a szólásszabadságra – a demokrácia alapkövére – hivatkozva. Garancia lehet rá az önálló sajtóintézet megalapítása és a függetlenített magyar sajtó."[50]

Az önálló magyar sajtóintézet megalapítása nemcsak ajánlatos volt, hanem egyenesen szükségszerű is, habár a nemzetiségi sajtó privatizálási folyamata számos problémát és nehézséget vetett fel, sok vitát kavart. A szlovén sajtóban elindult a kollektív támadássorozat, sajtóhadjárat, amelyet a muravidéki magyarság ellen a muraszombati Tájékoztatási Vállalat anyagi érdekekből indított. – A Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet önállósulásával több jogot és szabadságot kapott, s ezáltal az újságírók munkája, a területek megoszlása is könnyebben volt koordinálható. Az olvasók az új intézettől azt várták, hogy pártatlan legyen, és az itt élő magyarság érdekeit képviselje. Természetesen sokkal jobb lett volna, ha ez az önállósulási szán-

49 Zágorec-Csuka (2006): 241.
50 Bence (1993): címoldal.

dék előbb bekövetkezhetett volna, tekintettel arra, hogy ezek a folyamatok más nemzetiségi területen is lezajlottak – írja egyik összefoglalójában Zágorec-Csuka Judit[51] a lap korábbi újságírója. 1993-tól 1996-ig a Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet kiadványai között találjuk a *Kelepelő* című gyermeklapot. A Népújságot 2003-ban 1600 példányban nyomták, s nem jutott a Kárpát-medencei kisebbségi lapok sorsára, melyeknek olvasótábora s vele együtt példányszáma a rendszerváltás utáni megváltozott viszonyok (az elektronikus média térnyerése, a magyarországi bulvárlapok szinte korlátlan beáramlása stb.) következtében felére, sok esetben harmadára csökkent. A közel 1800 példányban megjelenő lap piaci terjesztése minimális mértékű volt, szinte teljesen előfizetéses formában kelt el. Ebből itthon 1500 példány, a többi Európa számos országában, sőt közel 100 példány a Tengerentúlon talált olvasóra.

5. Az elektronikus média: magyar nyelvű rádiózás és tévézés

Az elektronikus média, kiválva a Muraszombati Tájékoztatási Vállalatból, a Szlovén RTV keretein belül látta a boldogulás és a sajtószabadság biztosításának a lehetőségét. Megállapíthatjuk, hogy ez a lépés sem volt átgondolt, inkább a rendszerváltás utáni felkészületlen politikai elit ad hoc megoldásai egyikének kell tekintenünk. A magyar rádiózás és a magyar nyelvű televíziózás, a technikai felszerelés és sugárzás révén is, inkább a szlovén nemzeti tévé és rádió intézményéhez kötődtek.

Az 1990 utáni, csak részben lezajló rendszerváltás, ahogy a lassan kiépülő parlamentáris demokrácia is a baloldali értékek és látszatértékek mentén valósult meg. [Csak emlékeztetőül jegyezzük meg: a rendszerváltozás utáni első „szabad" választásokon a Kommunista Szövetség egykori elnöke, Milan Kučan elsöprő győzelmet aratott. Az államelnöki választásokon azóta is kizárólag a baloldali pártok, sok esetben a Kommunista Párt utódpártjainak jelöltjei győzedelmeskednek. A kormányok élén hasonlóképpen a hosszabb ideig liberális, majd rövidebb ideig a Janša-féle Szociáldemokrata Párt, őket pedig a szocialisták (SD), utóbb az Pozitivna Slovenija (Pozitív Szlovénia) baloldali párt és hasonló színű, illetve „színtelen" (Desus-nyugdíjasok pártja) koalíciós partnerei váltották fel.]

Varga Sándor, a Muravidéki Magyar Rádió felelősszerkesztője, a muravidéki magyarság első nemzetiségi politikusa a magyar nyelvű rádióadások bevezetését, indokoltságát kifejezetten politikai érdekként fogalmazta meg. Egyik interjúban ezt mondta: „Mivel az akkori időben a falun alig volt rádió, vagyis a lakosság nagy része alig rendelkezett készülékkel, így ilyen irányú igénye sem lehetett."[52]

Az '56-os magyar események idején – már csak a Magyarországról érkező menekültáradat következtében is – fokozottan szükségesnek látszott a magyar nyelvű tájékoztatás. Ezt láttuk a nyomtatott sajtó vonatkozásában is. Az 1956 októberétől a Mariborból sugárzott rádióműsor – mintegy fél évvel az események gyors levonulása után – megszűnt. A muraszombati járás társadalmi szervezeteiben csak ezután merült fel egy regionális rádióadó felállításának gondolata. Ez hamarosan meg is valósult egy katonai hírközlésre használt rádióadó felállításával. De a stúdió és a szerkesztőség felállításának ügye 1959-ig elhúzódott.

Hajós Ferenc, Szlovénia első magyarországi nagykövete, nemzetiségi politikus, a '60-as és

51 Zágorec–Csuka Judit: A szlovénia magyar sajtó 20. századi története (kézirat e-projekt).
52 Végi: 89.

’70-es évek rádiós-tévés vitáinak homlokterében álló témák közül a lendvai stúdió megépítését, illetve a szerkesztőség „bázis-közelbe”, Lendvára való költözését emelte ki:

> „Akkoriban az az elv vezérelt bennünket, amely még ma (a 2000. év közepén) is időszerű, hogy az anyanyelv megőrzése érdekében a nemzetiségi médiának abban a környezetben kell működnie, ahol a nemzetiség él. És ezt mindenütt erélyesen hangsúlyoztuk, egyben pedig szorgalmaztuk a hallhatóság javítását (…) Sajnos voltak belső ellenállások a stúdió Lendvára történő költözésével kapcsolatban, de köztársasági szinten egyértelműen támogatták ezeket a törekvéseket. Hogy ez meg is valósuljon, hogy Lendván épüljön meg a rádió stúdiója, számtalan tárgyalásra volt szükség.”[53]

Báti Koncz Zsuzsa a Népújság felelős szerkesztője ezekre az időkre emlékezve a műsorkészítésről és az új médiáról elmondta: nem számított különösebb tényezőnek, hiszen a fejlesztés – műszakilag kevésbé igényes médiáról lévén szó – inkább a nyomtatott sajtóra irányult. A politikai kontrollról, cenzúrázásról pedig hasonlóképpen vélekedett: „Egy másfél órás műsor nem volt számottevő. Ha volt is, az általános valami volt, de hát mindenki tudta milyen rendszerben éltünk. De különösebb direktívák nem voltak.”[54]

Tegyük hozzá, nagyobb népszerűségnek nem örvendett a Muraszombati Rádió magyar nyelven sugárzott műsora, a hírműsorokat például alig hallgatták, inkább az azóta is a legnagyobb hallgatóságot vonzó „szív küldi szívnek”, zenés jókívánságoknak volt sok híve a határ innenső és túloldalán, Zala és Vas megyében. Mivel fizetéses szolgáltatásról volt szó, az érdekelt hallgatóság számáról is tájékozódni lehetett. A magyar nyelvű rádiózás és a tévézés a nyolcvanas évek végén a Népújság hetilapnál dolgozó újságírók állandó bedolgozása, majd a lendvai rádióstúdió megépítése révén látványos fejlődésnek indult. 2000-re szinte „egész napos”, 7.30-tól 19.00 óráig tartó rádióműsort sugárzott a Lendvára költözéssel Muravidékire keresztelt magyar rádió (MMR). Négy évvel később pedig Végi József, a rádió felelősszerkesztője lelkesen számolt be arról, hogy további 95 perccel bővült a műsoridő, fiatal munkatársak csatlakoztak stábhoz, új műsorok kerültek a műsorsémába, már egy éve teljes gőzzel sugároz az új középhullámú adó, valamint épül az új stúdió. [55]

Halász Albert, az RTV Magyar Szerkesztőségének igazgatója, aki a posztot 1998 decemberétől töltötte be, már kevésbé volt optimista, amikor az elért eredmények mellett az előttük álló feladatokat is felvetette:

> „A műsoridő, az anyagi feltételek, az alkalmazottak számának növelése terén talán sikerült előrelépést tennünk. De ez nem ok arra, hogy hátradőljünk a székben, hanem dolgozni kell továbbra is, hiszen vannak még célok, tervek. Úgy látom, hogy amit eddig elértünk, még mindig kevés ahhoz képest, amit el tudnánk érni a rádió esetében. Javítani kell a műsor minőségét, bővíteni kell a műsoridőt, javítani a műszaki feltételeket, a munkakörülményeket – ami a közeljövőben meg fog oldódni –, növelni a hallhatóságot és még sorolhatnánk (…) A rádió jövőjét abban látom, hogy egy regionális rádióvá fejlődik – habár most is az – , éppen ezért azt kell elérnünk, hogy a műsor minősége a lehető legjobb legyen.”[56]

53 Uo. 90.
54 Uo. 90–91.
55 Uo. 88.
56 Uo. 91.

A magyar nyelvű tévézés történetéhez hozzátartozik az a tény, hogy a síksági részen analóg antennákkal a határ közelségének köszönhetően a kezdetektől lehettet nézni a Magyar Televízió műsorát. Kivételnek számított Lendva városa, valamint a Lendva-hegy alatti települések (Csente, Völgyifalu, Pince) itt a hegy takarása miatt a hetvenes évek közepéig nem volt fogható a Magyar Televízió műsora.

Az 1974-es Szlovén Alkotmányban, melyben a köztársaságok már „mint tagállamok" szerepelnek, igen erőteljesen kap hangot a kisebbségi „különjogok"-on belül: a nyelvi egyenlőség és az anyanyelv-használati jog, az anyanyelvi oktatás és tájékoztatás joga és az anyaországgal való kapcsolattartás joga. Mivel a tengermelléki olaszok ebben az időszakban már saját tévéstúdióval (Koper-Capodistria TV) rendelkeztek, s időnként a Szlovén RTV-t is kisegítették technikai felszereléssel, tapasztalattal, ekkor a magyar nyelvű, magyar őshonos kisebbség is élt alkotmányos jogaival. Abban az időszakban, amikor Szerbia északi részén még „megfigyelték" a vajdasági magyarok antennáinak „tájolását", a Lendva-hegy alatti Alsólakosban a szlovén tévé finanszírozásából átjátszó épült a magyar tévéműsorok vételére.

A fönti fejtegetést, mint pozitív példát szerettük volna felhozni a köztársaságokban és a tartományokban kialakult kisebbségi–nyelvi–politikai–jogi helyzetét illetőleg. Ez kétségkívül egyike volt a pozitív példáknak, gesztusértékén túli tartalommal.

A lendvai helyi tévéstúdió és a magyar tévéadások történetének több találkozási pontja is akad, hiszen aligha kétséges, hogy az olasz példára hivatkozva a magyar képviselők is kérték az új médián keresztül történő tájékoztatási lehetőséget a magyar nemzeti közösség részére, s erről egy 1977-es határozat is született a Szlovén Képviselőházban. A Szlovén Televízió ljubljanai központi stúdiójában 1978 októberében el is készült az első magyar nyelvű műsor, amit országos szórásban láthatott kisebbség és többség egyaránt. A feliratokkal ellátott műsor a Mostovi–Hidak címet kapta, mely a kisebbség és a többség közötti hídszerepet kívánta hangsúlyozni. A kéthetenként jelentkező 15 perces adást Bogdan Pleša, a szlovén televíziózás nagy úttörője szerkesztette és készítette magyar külső munkatársak bevonásával. A Hidak 1983 és 1985 között Hidak–Mostovi–Ponti címmel háromnyelvű műsorral jelentkezett kétheti megjelenéssel, félórás műsoridővel. A feliratozás, ami a képernyő felét takarta, azonban nem tűnt jó megoldásnak, így erre hivatkozva az olasz nemzetiség kérte a műsorból való kiválását, mondván: nekik úgyis van már saját tévéjük, s a többségi nemzet tájékoztatását sem tekintik prioritásnak.

A tévéműsor azonban nem szűnt meg, bár újabb 15 évnek kellett eltelnie, mígnem a szerkesztőség Lendvára került, kezdetben egy magyar felelősszerkesztővel és egy operatőrrel. A korabéli visszaemlékezések[57] egyike sem felejti el megjegyezni, hogy ebben a kezdeti szakaszban, amikor egyáltalán létrejöhetett a magyar szerkesztőség, ahol már félkész műsorokat is tudott készíteni a gyér számú technikusi és újságírói gárda, nagy szerepe volt a Magyar Televíziónak, amely technikai felszereléssel látta el a szerkesztőséget.

> „Az első áttörés, illetve műsorbővítés (heti 30 percre) és az alkalmazottak számának a növelése 1994-ben következett be, majd (egy újabb) 1998. január 1-jétől heti két félórás adás készült Lendván (…) hogy az adások sugárzása zökkenőmentes legyen, több külső munkatársat kellett keresni" – áll az említett beszámolóban."[58]

57 Zver: 94.
58 Uo. 95.

A 2004-es összegző megállapításban pedig további eredményekről számolt be a tévé felelősszerkesztője: a kezdetben két munkatárssal induló tévéstúdió tíz állandó és több külsős munkatársat is foglalkoztatott. A munkatársak számának bővülésével a műsorstruktúra is bővült, tematikus műsorokkal (Kanapé, Vendégem, Nagyító alatt stb.), a határon átnyúló program keretében pedig a zalaegerszegi és a szombathelyi tévéstúdiókkal együtt közös tévés-információs térséget alakítottak ki.

A Lendvára való költözéssel a rádió és a tévé egyelőre elhelyezési gondokkal szembesült. Végül 2004 szeptemberében sikerült az évtizedes terv: Teljesen új helyen megnyílt a digitális stúdiókkal felszerelt rádió és tévé stúdió, illetve szerkesztőség.

A rádió az új stúdió átadása óta naponta 5.45–23.55-ig sugároz műsort, a magyar nyelvű tévéadások a Szlovén TV 1-es és 2-es csatornáján heti négyszeri megjelenéssel, s a kötelező ismétléssel a második adón, 4 x 30 percet tesznek ki.

Amint azt már jeleztük, a Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet megalapításának gondolata, a Népújság függetlenedése, illetve kiválása a muraszombati Tájékoztatási Vállalatból nem aratott osztatlan sikert sem a többségi nemzet, sem a rádió alkalmazottai körében. Az előbbiek szolidaritásból, a médiaház jövedelem-kiesése, az utóbbiak, főleg az alkalmazottak pedig az új intézetbe való „bekényszerítés" miatti félelemből támadták a közösség politikai vezetését, amely végül is kiállt az intézetalapítás és a függetlenedés mellett.

„Nem volt könnyű időszak" – emlékezik a szlovéniai magyar média talán egyetlen, a Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet, a magyar csúcsszervezet (akkor még önigazgatási közösség) és a talaját vesztett Rádió (MMR), illetve a szerkesztőségként akkor még nem is működő Hidak–Mostovi tévéműsor kereszttűzében zajló eseményekre Novak Császár Jolán felelősszerkesztő egy évtizeddel később. – „Azért nem, mert a nemzetiségi rádiózásban –bármennyire is tartjuk azt egy szakmának – mindig van egy adag politika is. Nem napi politika, hanem egy küldetés, egy szerep, amelyet nemzetiségi körökben a rádiónak is be kell töltenie. Ezt mi megpróbáltuk betölteni és emiatt nemegyszer összetűzésbe kerültünk a napi politikával… És a politikusok nemegyszer azt szerették volna, hogy a rádió a politika »szócsöve«legyen. Én pedig ezt nem szerettem volna".[59]

Mindenki előtt világos volt: presztízsharcról volt szó, nem a sajtószabadság és más magasztos eszmék féltéséről, egyszerűen a személyes érdekek felülkerekedtek a közösségin.

6. Irodalom születik, avagy az ötágú síp új ága

A szlovéniai magyar irodalom és a vele párhuzamosan kifejlődött könyvkiadás XX. századi történetének több szempontból is fontos előtörténeti fejezetét képezi a XVI. századi régi magyar irodalmi és nyomdászati tevékenység. A legújabb kori kutatások[60] oszlatni próbálják azt a tévhitet, hogy a régi magyar irodalom prédikációs irodalomként számon tartott művei nem tekinthetők teljes értékű irodalmi alkotásoknak, sokkal inkább kortörténeti, a vallásháborúk, a felekezetek közötti harcok emlékét őrző, ideológiailag steril hitvitázó nyomdater-

59 Végi: 91.

60 Főleg Hubert Ildikó és az OSZK régi nyomtatványokkal foglalkozó szerzői, könyvészeti és irodalomtörténeti vonatkozású tanulmánykötetei, monográfiái.

mékeknek. Ha így közelítünk a témához, akkor a reformáció olyan remekbe szabott műveit, mint pl. Bornemissza Péter Ördögi kísértetek című alkotásának esztétikai értékeit vonjuk kétségbe. Hubert Ildikó mutatott rá Kultsár György Posztilla című könyvéhez (Alsólendva, 1573) írt tanulmányában, hogy Kultsár műveinek rendkívüli népszerűsége (a vaskos prédikációgyűjteményt a XVII. század végéig még háromszor nyomtatták újra) abban van, hogy „meglepően könnyed, olvasmányosan értekezett nehéz teológiai kérdésekről, Szentírás-magyarázatokról, erkölcsről és annak elfeledőiről". Az irodalmi értékeket (rendkívül hajlékony stílusát, szókincsét tekintve) – s ez az eredeti művének tekinthető Posztillákban mutatkozik meg a leginkább – függetleníteni tudta a parázsló hitvitázó stílustól, példabeszédeivel, fiktív leveleivel már-már a Rodostóba száműzött Mikes Kelemen előfutárának tekinthető. Ezért szorul revideálásra az e sorok írója által a közelmúltig érvényesnek látszó, a szlovéniai magyar könyvkiadás fél évszázados történetéről 2–2,5 évtizeddel ezelőtt írott fejtegetés, mely a Mura menti magyar irodalmat az 1945 utáni könyvkiadás első könyvéhez, Vlaj Lajos verseskötetének dátumához, 1961-hez kötötte. Kultsár Györgynek, az alsólendvai nyomdából kikerülő művei nem csak nyomdászati, de irodalmi-irodalomtörténeti vonatkozásban is becses alkotások. „Írásait olvasva nem nehéz odaképzelni a sorok közé az írót, aki mindenféle külső rendi ruha, vagy egyéb tekintélytisztelet nélkül hirdeti az igét az analfabétának, írástudónak egyaránt" – olvassuk egy másik méltatásban.[61]

Ha a muravidéki magyar irodalom kezdeteit kutatva, az irodalmi hagyomány alakulása szempontjából az első „hazai" szerzőt keressük, akkor egy világító név dereng fel a homályból, Kultsár György alsólendvai prédikátoré az elmaradhatatlan 1573/74-es évszámmal.

A közel 4 és fél évszázados könyvkiadás előzményének számító szellemi-kultúrtörténeti raritás-irodalom a régi magyar irodalomnak is kiemelkedően szép fejezete, az alsólendvai Bánffy család mecenatúráját élvező, egyházi személyek által született alkotások. A Bánffyak birtokán ez idő tájt a magyarországi reformáció olyan óriásai fordultak meg, mint a már említett Bornemissza Péter vagy Ráskai Gáspár, II. Lajos belső embere, aki már 1551-es itttartózkodása alatt IV. Béla katonájáról, Vitéz Franciscoról írt széphistóriát. 1553 és 1556 között Tőke Ferenc protestáns pap és tanító két verses művet, vallási célzatú költeményt is szerzett a Bánffyak alsólendvai várában.[62]

Ez a folyamat azonban Kultsár György halálával, az ellenreformáció fokozódó nyomása miatt lezárult, az új „kezdésre", a könyvkiadás folytonosságának a XX. század közepéig, a II. világháború után fellépő írónemzedék fellépéséig, közel 400 évig kellett várni. Pontosabban 1961-ig, a II. világháború utáni magyar könyvkiadás elindításáig, Vlaj Lajos baloldali munkásköltő, mozgalmi múlttal rendelkező aktivista kötetének megjelenéséig. A Versek című kötet megjelenése is – a Népújság és a helyi magyar nyelvű rádiózás elindításához hasonlóan – a „kedvező politikai klíma kialakítása" (értsd: politikai propagandacélok és meggyőzés) szolgálatában állt. De megtört a jég, elindulhatott a fiatal, jobbára képzetlen, vagy gyorstalpalókon nevelkedett, tanárokból álló értelmiség kulturális szerepvállalása, önképző felemelkedése, ami kezdetben inkább csak a szépirodalom, majd később a helytörténet és más szakterületek (néprajz, történelem stb.) terén is megnyilvánult.

„A három évtizedre tekintve azt kell látnunk, hogy nemigen volt csillogás, nemigen volt ünnepelgetés, hanem inkább egy felülmúlhatatlan belső törekvés, lázas alkotói munka és

61 Uo.
62 Bence (1994): 73.

belső önépítés azért, hogy megmaradásunk lélektana újabb és újabb alkotásokra ösztönözzön bennünket"– áll Szúnyogh Sándor vallomásában, amikor a muravidéki magyar könyvkiadás háború utáni három évtizedes múltjára tekint vissza az 1991-es évfordulón. Ennek az irodalomnak a születésénél is – áll tovább a vallomásban – a magyar irodalom nagyjai bábáskodtak: Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila és Nagy László. A pályatárs, Varga József is a panasz hangján szól alkalmi köszöntőjében: „Sokáig volt magára hagyatva a muravidéki magyar irodalom, »lenézett«, mellőzött és el nem ismert! Lehet, hogy ezt az áldatlan állapotot a sajátos politikai és művelődési körülmények vagy az elszigeteltség rovására kell írnunk?!" – tette fel a kérdést. Az elszigeteltségről, a sehova sem tartozásról e sorok írója a következőket mondotta a jubileumi ünnepségen:

> „Rá kellett döbbennünk, hogy nem tartozunk sehova: a Vajdaság messze esett földrajzilag, s köztársasági határok nemléte sem segített abban, hogy »távoli tartomány legyen« (Arany János szavával élve), Pest és az anyaország pedig politikailag esett távol, a Szlovén Írószövetség pedig minőségi kifogásokat emelt és nem kívánt felvenni minket soraiba. Pedig jól jött volna a segítség, a valahova tartozás biztonsága, főleg a kezdetekkor, amikor ténylegesen is elölről kellett kezdeni mindent." [63]

Czine Mihály irodalomtörténész a külső szem[64] perspektívájából ugyanezen a tanácskozáson a harminc év törekvéseit ekképpen summázta: „Valamennyien meghatottan olvastuk a verseket és a szemelvényeket. A magyar irodalomnak eddig nem ismert, vagy kevésbé számon tartott ága mutatkozik meg." A hagyománynélküliséget pedig ezekkel a szavakkal próbálta cáfolni: „Több panaszt láttam az írásokban, hogy indulunk, de nincs múlt, nincs hagyomány. Van múlt és van hagyomány! Itt, Lendván, külön is. Lendva a reformáció idején a magyar szellemi életnek egyik központja volt. Lendván nyomda volt, amikor még másutt nem volt!"

Az előbbi idézeteket azért tartottuk fontosnak idemásolni, mert arról a görcsös igyekezetről tudósítanak, amelynek eredményeként a '70-es évek végén az egyetemes magyar irodalom új ágáról kezdhettünk beszélni, a sokágú síp új szólamáról, a szlovéniai magyar irodalomról. A hagyománynélküliség és az irodalmi hagyományok hiányára rácáfolva álljon itt egy kitérő, amelyben már az említett XVI. századi lendvai nyomdászat, és az itt született irodalmi alkotások jelentőségéről lesz szó.

Közhelynek számít, hogy irodalmi hagyományt teremteni egy vidéken sem volt könnyű feladat, különösképpen a peremvidéken nem, ahonnan a szellem „vendégei" csakhamar elkívánkoztak, mert a szóródás itt nagyobb volt, mint másutt. Az irodalomnak élő hagyománya is hiányzott, bár hagyománynélküliségről sem beszélhetünk. A múzsák földjének számított valaha ez a vidék is, főleg a középkorban, akárcsak Mura-köz, vagy a Délvidéknél maradva, Baranya, ahol a szellem emberei szívesen tartózkodtak, s nem elkívánkoztak, hanem egyenesen keresték ezeket a helyeket. A Mura vidéke is ilyen volt. Következzék itt néhány olyan emlék, amely a fönt elmondottakat kétségtelenül bizonyítja.

Ami a magyar könyvek megjelenését, illetőleg azok cenzúráját illeti, felemás kép tárul elénk a múltból. A muravidéki szlovén kiadóházat (Pomurska založba) nemigen érdekelte, hogy milyen jellegű könyveket jelentet meg, a lényeg, hogy a központi szervektől fedezet érkezzen rá. Vlaj első könyvéhez a beajánlót saját „bajtársa", Miško Kranjec, a szocreállal

63 Bence (1994): 71.
64 Uo.

is kacérkodó, népies realista író írta. S bár a párt keze messzire ért, a verses művek kiadását, mivel belső emigrációs terméknek tekintették, nem kontrollálták. Így történhetett, hogy e sorok írójának első verseskötetében (*Szíves szívtelen*. Pomurska založba, Murska Sobota, 1981.) található ellenzéki hang, a titói éra nemzedéki ellenállásához tartozó minden poétikai rekvizitumával, simán átment a „szűrőn". Tény az, s erről a Kettős kisebbségben[65] című eszszénkben írtunk részletesebben, hogy amikor a muravidéki írók tagfelvételhez folyamodtak a Szlovén Írószövetségnél, illetve a PEN Klubnál, a felkért vajdasági magyar irodalmárok közül esztétikai okokra való hivatkozásokkal, csak egy nevet javasoltak felvételre. Így továbbra sem számított a muravidéki irodalom jelentősebb tényezőnek, olyannak, amire politikailag is oda kellett volna figyelni, pedig végképp nem!

Az irodalom és a muravidéki magyar könyvek létjogosultságát olyan művek jegyzik, mint Szúnyogh Sándor: *Halicanumi üzenet*, Szomi Pál: Őszirózsa, illetőleg Varga József: *Tavaszköszöntő* című önálló kötetek, és a *Tavaszvárás* vers- és prózaantológia a felsorolt szerzőkkel.

1987-ig, huszonöt év alatt e könyvkiadónál tíz jugoszláviai magyar szerző huszonhárom kötete jelent meg a legkülönbözőbb témákban és műfajokban, köztük Sz. Kanyó Leona vajdasági emigrációs szerző *Fenyőm tüskéi alatt* című verseskötete. A *Tavaszvárás* című kötet íróinak ebben az időszakban három-három kötete, Gábor Zoltánnak, Báti Zsuzsának, Bence Lajosnak, Rozsmán Erzsébetnek és Szabó Józsefnek pedig egy-egy kötete látott napvilágot. Megjelent továbbá két Összhang antológia, valamint évente a már bejáródott, Szúnyogh Sándor által szerkesztett *Naptár* évkönyv.

A kapcsolatépítés a zalai és a vasi irodalmárokkal, intézményes formában 1979-ben indult el, a muraszombati kiadó által kiadott Összhang antológiával, melyben hat muravidéki és nyolc, az anyaországból érkezett alkotó művei szerepeltek. Az összhang-próba azonban egyszeri vállalkozásnak bizonyult, „egy irodalmi találkozó tartozéka", ahogy Pete György szerkesztő megfogalmazásában szerepelt. Bár a tervek szerint többre is érdemes lett volna, hiszen az irodalmi akciónak induló vállalkozást a határ mindkét oldalán a „szellemi határkarók" felszedéseként értékelték az irodalmárok. Sajnos nem így az anyaországi egypártrendszer és a kulturális vezetés Zalaegerszegen és Szombathelyen, amelyek a muravidéki alkotók esztétikai-szintbéli különbözőségeire való hivatkozással, a néhány évvel később megjelenő Visszhangból már kihagyta a muravidéki szerzőket.

A felsorolt kiadványok zömében a '80-as években jelentek meg, rövid időre úgy tűnt, hogy az idősebb korosztálynál tapasztalható kézirathiány miatt a folytonosság is veszélybe kerül. A kiadó pedig egyre kevesebb gondot fordított a magyar kiadványok nyelvi épségére, küllemére. Egy ilyen alkalomkor (Szabó József könyve kapcsán) az írótársak felháborodásuknak adtak hangot. „Nem tudom, tudatos-e, szándékos-e, hogy a muravidéki magyar alkotók írásainak nyomdai és lektori teendőit ennyire felelőtlenül, szinte hozzá nem értőn kezelik, s így járatják le annak esztétikai-grammatikai értékeit?!" – tette fel a kérdést Varga József pályatárs a Népújságban írott észrevételében.[66] Ezzel megtörtént a szakítás a muraszombati nyomdaipari kiadóvállalattal, amely a Kulturális Minisztériumtól a magyar könyvek nyomtatására évente igényelt összegekről is lemondott. A '90-es években előbb a Szlovéniai Magyar Írócsoport, majd a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet jegyezte a magyar könyvek kiadását.

65 Bence (2011): 85–90.
66 Varga (1988): 4.

1988-ban jelent meg a *Muratáj* folyóirat 1. próbaszáma. Az irodalmi folyóirat indításának igénye azóta volt jelen az írók tudatában, amióta a kritika és az önállósodás igénye. Sajnos „intézményi" szerepét huszonöt évi megjelenése alatt is csak ritkán tudta érvényesíteni, éppen az előzőek (főleg a kritika) hiánya miatt. A korábban évente megjelenő két szám az utóbbi évtizedben egyre-re módosult, s így inkább évkönyvnek felel meg, mint periodikus kiadványnak. Így a muravidéki magyar irodalomnak, ahogy a kezdetekben, ismét a „könyvekben való megjelenés" lett a legfőbb jellemzője.

A muravidéki magyar irodalom 50. jubileumán az irodalomtörténet és kritika valódi sikertörténetként értékelte a 200 szerzői művet és 4 periodikát felvonultató hazai könyvkiadást, melynek gyümölcsei között számos, szlovéniai és külföldi visszhangnak is örvendő mű akad, a legkülönbözőbb területekről és témában. A tudományos műfajok (történelem, helytörténet, irodalomtörténet, néprajz, művészeti írás stb.) mellett az irodalmi műfajok szinte mindegyike megtalálható, a lírától és hosszabb elbeszélő költeményektől a történelmi regényig, a gyermekirodalomtól az emlékirodalomig és úti regényig.

A 2000 utáni időszak legnagyobb újdonságai azonban az ifjúsági és a történelmi regény sajátos, „táji" változataként kifejlődő, a nemzettudatot és a helyi lokálpatriotizmust erősítő műfajai. Varga József: *A lendvai vár kapitánya* című ifjúsági regénye a török időket idézi, a Bánffy grófok és Hadik várkapitány hősies ellenállását, példát állítva az utókor elé szülőföld- és hazaszeretetből. Göncz László első, *Olvadó jégcsapok* (2003) és *Kálvária* (2011) című regényében a muravidéki magyar sors alakulását követi nyomon az elcsatolástól a '60-as évekig. Valódi „kálváriáját", ahogy a második regény címében is szerepel, olyan közegben és szituációban írja, amikor nem lehet, vagy csak nehezen lehet jó döntést hozni. S mégis élni kell, ami a legtöbb esetben a túlélést jelenti.

Nem tudunk szó nélkül elmenni az egyik legcsúnyább támadássorozat mellett, mely a muravidéki magyar könyvkiadást érte egy trianoni témájú könyv (Dr. Zsiga Tibor: Trianontól Muravidékig) megjelentetése kapcsán, mert szorosan hozzátartozik a sajtószabadság témaköréhez. A vitát, mely korábban soha nem tapasztalt hevességgel támadt a muravidéki magyar közösségre, illetve annak szellemi elitjére, Vilko Novak akadémikus, az ELTE díszdoktora, Pro ethnographia minoritatum és Pro cultura Hungarica díjas tudós kezdeményezte Zsiga Tibor könyvének muravidéki kiadásakor.

A vita egészét felölelő kiadványhoz,[67] melyet a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia (SAZU) jelentetett meg 7 évvel a vita kirobbanása után (2004), *Miért jelent meg ez a könyv* címmel, maga Novak írt előszót:

> „A könyv bemutatásával 1997 áprilisában Szombathelyen a szerző (Zsiga Tibor) saját tudományos éretlenségét, s ezzel a látszólag »tudományos és objektív« írásának érvénytelenségét bizonyította. A részletek megvilágítására a *V*ádolom! című cikkemből idézek, annál is inkább, mert azt annak idején a szlovén újságok zöme nem akarta megjelentetni. Cikkem érthetően éles és indulatos hangnemű volt, úgy ahogy egy olyan magyar cikk lenne, amely egy hasonló, a muravidéki magyarokról írt szlovén könyvet ítélne el.
>
> »A lendvai magyar újság (Népújság) ki próbálta gúnyolni az erélyes követeléseket és a könyv bírálatát a szlovén közvéleményben (…) Jerič hozzátartozói és Kühar érintett utódai a lendvai kiadótól kérték a hazug állítások megcáfolását a Népújságban, de ez az ígéretek ellenére nem történt meg.

67 Novak: 13.

> Ne féljünk az igazságtól, mert a mi oldalunkon áll. Gyűlöljük viszont az olyan hazugságokat, amelyeket ez a könyv tartalmaz és terjeszt. Legyen segédeszköz azon utódainknak, akik talán harcolnak majd nemzetünk igazságáért, az igazságtalanságok ellen, amelyekkel tele van ez a könyv. Legyen ez intelem a magyaroknak is, hogy történelmet nem így kell írni«" [68] – írja Novak, nyelvész–etnográfus.

A tudományos hangvételtől, sőt a publicisztikától is szokatlan, a második világháború utáni korokat idéző nyelvezet és érdes hang mögött nagyfokú, a háborús időkből hozott sértődöttség, felgyülemlett magyarellenesség húzódott meg. A hibátlannak nem mondható műről, Zsiga könyvéről el lehet mondani, hogy némely esetben következetlen a terminológia tekintetében (pl. vend kifejezés értelmezését illetőleg), meg azt is, hogy csak magyar levéltári és egyéb forrásokra támaszkodott (volt-e más, a témáról az objektivitás és a hitelesség követelményének megfelelő anyag?), de azt, hogy hazug és szándékos ferdítéseket tartalmazna, nem. Azt meg végképpen nevetséges, hogy a könyv a Rába-vidéki szlovének asszimilációjának felgyorsítását segítené elő, ahogy Novak egy másik politikai indíttatású megjegyzésében áll. A dokumentumgyűjteményben a *Vádolom!* mellett nem kevesebb, mint tizenkét kommentár, visszaemlékezés és pályarajz, valamint a szerzővel egy hosszabb interjú is található, közel száz oldal terjedelemben. Rajta kívül a megtámadottak (Zsiga, a Népújság hetilap, a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet (MNMI) könyvkiadási kuratóriuma stb.) Kalocsai Péter és Pethő Gyula történészek, valamint Kozar, Marija észrevételeit közli. Oto Luthar, a kiadó nevében írott előszavában nem csak arra tesz utalást, hogy a dokumentum- és cikkgyűjtemény nem csak a polémia lényegének a megértését teszi lehetővé, hanem hozzásegít Muravidék történetének megértéséhez egy rendkívül mozgalmas időszakban, amely arról is döntött, hogy a muravidéki szlovének felismerhetővé váljanak, s kapcsolatot tudjanak létesíteni más vidékek szlovén lakosságával.[69] Az MNMI Könyvkiadási Kuratóriuma pedig kiadott nyilatkozatában utasította el a szlovén nép elleni provokáció vádjait.

> „Terminológiai és szakmai jellegű szempontok tekintetében a kiadvány tartalma valamennyire eltérhet a szlovén történelemszemlélettől – ami egy demokratikus közegben aligha jelenthet ma már szentségtörést – azonban az még korántsem számíthat bárki nemzeti érzelmei, jogai megsértésének. Az ilyen jellegű »félreértések« a történészek vitatárgyát kell, hogy képezzék, de semmiképpen a nyilvánosság félrevezetését."[70]

Összegző megjegyzések

Munkámban a sajtószabadság ügyét vizsgálom a gyors sajtó elterjedését követő időszaktól a rendszerváltásig, illetőleg a XX. század végéig a szlovéniai magyarok lakta Muravidéken. A cenzúra működésén kívül arra is kíváncsi voltam, milyen államhatalmi kontroll, gazdasági környezet, politikai akarat vagy történelmi szituáció befolyásolta a sajtószabadságot, illetőleg később a médiaszabályozás címen működő rendszert, mennyire volt az kihatással a kis

68 Jerič és Kühar, valamint dr. Slavič, Matija az elcsatolás legfőbb aktivistái, a határterv kidolgozói és párizsi propagálói.

69 Luthar–Pogačar: 5.

70 A Nyilatkozat szövegéből, 183.

létszámú, a trianoni döntéskor még 14 ezres közösség asszimilációjára, társadalmi és etnikai kifosztására, kulturális és etikai hanyatlására.

A levéltári és könyvtári kutatásaim során sok, eddig fel nem kutatott művelődéstörténeti értékre bukkantam, de hasznosan forgattam a már vizsgált területek megállapításait, továbbá visszaemlékezések és résztanulmányok mozaikjából épült fel a teljes áttekintés. Tisztában vagyok természetesen azzal is, hogy a teljességre való törekvés ezúttal is csak törekvés maradt. Egy azonban bizonyos, a szlovéniai magyar sajtótörténet e szegmensének (sajtószabadság) ismerete nélkül nem képzelhető el a szlovéniai magyar sajtó jövőbeli stratégiája, a nemzetiségi-nemzeti felemelkedés egyik fontos pillére nélkül a kisebbség-többség reláción a gazdasági felemelkedés sem lehet sikeres. Mint ahogy a nemzeti és a történelmi tudat, a sajtó és más tudatformák (irodalom, képzőművészet, zene) általi életben tartása nélkül mindenféle identitásépítés is eleve kudarcra van ítélve.

Irodalom

Újságok:

Alsó-Lendva és Vidéke
Alsó-Lendvai Hiradó
Délzala
Mörska Kajina – Muravidék (1922–1927, majd *Muravidék*-ként 1927–1931)
Murska Sobota
Népújság (a DNSZSZ lapja, 1958–2000-ig)
Pomurski Vestnik (magyar nyelvű kiadás) *Szabadság* (1923–1926)

Feldolgozások, visszaemlékezések:

Bánfi = Bánfi Szilvia: A polgárosodás szolgálatában működő alsólendvai nyomda. In *Lindvamuseum 2. – Lendvai polgárosodás, nyomdászat és ernyőgyártás*. Lendva, Galerija-Muzej, 2008. 25–51.

Báti Koncz = Báti Koncz Zsuzsanna: A magyar tájékoztatás helyzete Szlovéniában. In Báti Koncz Zsuzsanna (et al.) (szerk.): *Nemzetiségi politika – Nemzetiségi jog*. Lendva, Lendvai és Muraszombati Magyar Nemzetiségi Érdekközösség, 1978. 38–40.

Bence (1993) = Bence Lajos: Az önállóság felé. *Népújság*, Lendva, 1993. július 9. XXXVII. 27. (címoldal).

Bence (1994) = Bence Lajos: Írott szóval a megmaradásért. A szlovéniai magyarság 70 éve. Győr–Lendva, Hazánk–Széchenyi, 1994. (Bővített kiadása 1996).

Bence (2006) = Bence Lajos: Ötvenhat hatása a szlovéniai magyar sajtóra és a magyar–jugoszláv viszony alakulására. *Muratáj,*. 2006/1–2. 30–37.

Bence (2011) = Bence Lajos: Kettős kisebbségben – A szlovéniai magyar irodalom identitáskeresési kisérletei. *Aracs*, 2011/1. 85–90.

Bence Lajos: *Identitás és entitás. Esszék, tanulmányok, kritikák*. Zalaegerszeg–Lendva, Zalai Írók Egyesülete–MNMI, 2005.

Göncz (2001) = Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Lendva, ALBA Antik Litera, 2001.

Göncz László: Felszabadulás vagy megszállás? (A Mura mente 1941–1945). Lendva. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2006.

Halász = Halász Albert: *Az alsólendvai sajtó és a néprajz 1889-1919*. Budapest, Hunga-Print, 1994.

Kovács = Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2004.

Kranjec = Miško Kranjec: Találkozás a költővel. In Vlaj Lajos (szerk.): *Versek*. Murska Sobotâ, Pomurska založba, 1961.

Luthar–Pogačar = Oto Luthar – Martin Pogačar: *Dežela senc. Spomini na izginotje judovske skupnosti v Prekmurju*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.

Nagy = Nagy Károly: *Az alsólendvai ellenforradalom (magánkiadás)*. Zalaegerszeg, Zrínyi, 1925.

Novak = Vilko Novak: Polémia Zsiga Tibor Muravidéktől Trianonig című könyvéről. Ljubljana, *ZRC és ZRC SAZU*, 2004. (Kétnyelvű kiadvány.)

Pivar = Pivar Ella*: Muravidéki magyar sajtótermékek a két világháború között*. Naptár. A szlovéniai magyarok évkönyve. 1985. 97–105.

Šövegeš Lipovšek = Gordana Šövegeš Lipovšek: A Balkányi család említése a Maribori Területi Levéltár fondjaibanIn *Lyndvamuseum 2*. Lendva, Galerija-Muzej, 2008.. 53–67.

Varga (1984) = Varga Sándor: *Vlaj Lajos életútja*. Lendava–Lendva, LKMNOMÉK 1984. 47–48.

Varga (1988) = Varga József: Nem is olyan régen történt. *Népújság*, 1988. január 22.

Varga (1994) = Varga Sándor: A szlovéniai magyarság helyzete 1919–1941 között. *Muratáj*, 1994/1. 77–87.

Végi = Végi József: A 45. születésnap apropójából. *Naptár. A szlovéniai magyarok évkönyve*. 2004.

Zágorec-Csuka (2004) = Zágorec-Csuka Judit: *A szlovéniai magyar könyvkiadás, sajtó- és könyvtörténet 1945-től 2004-ig. „A muravidéki Magyarság könyvkultúrájának szellemtörténeti útja”*. Lendva, MNMI, 2006.

Zágorec–Csuka Judit: A szlovéniai magyar sajtó 20. századi története (kézirat e-projekt).

Zver = Zver Ilona: A magyar nyelvű tévéműsorok 25 éve a szlovéniai magyarok szolgálatában. *Naptár. A szlovéniai magyarok évkönyve*. 2004.

A burgenlandi magyar sajtó 1920–1989

Paál Vince*

1. Burgenland népessége

Burgenland (Őrvidék) Moson, Sopron és Vas vármegyék nyugati részének a saint germain-i és a trianoni békediktátumban Ausztriának ítélt részeiből[1] jött létre az Osztrák Köztársaság új szövetségi tartományaként. Az Ausztriához csatolt terület lakosságának 75%-át német anyanyelvűek tették ki, a horvátok 15%-os részarányt képviseltek, míg a magyar anyanyelvűek a tartomány népességének 8–9%-át adták. A magyar anyanyelvű lakosság eloszlása meglehetősen egyenetlen volt. Zömében vegyesen és szórványban éltek. Összefüggő magyarlakta területek a nezsideri (Neusiedel) járásban és Felsőőrben (Oberwart) és környékén voltak. Az 1920-as népszámlálás szerint a későbbi Burgenland területén 24867 személy vallotta magát magyar anyanyelvűnek, 53 településen élt 100 főnél népesebb magyar közösség. Ha a magyarul is tudók számát tekintjük, akkor megállapítható, hogy az elszakítás idején Burgenland minden harmadik lakója tudott magyarul, ez összesen mintegy 79 ezer emberg jelentett. A nezsideri és a felsőpulyai (Oberpullendorf) járásban, továbbá Kismartonban (Eisenstadt) és Ruszton (Rust) a lakosság abszolút többsége beszélte a magyar nyelvet is. A burgenlandi lakosság kétharmada földműveléssel foglalkozott.[2] A későbbi Burgenland területén a 19. század végére a német és a magyar nyelv között kialakult egyfajta „egyenrangúság". Ez a két nyelv számított „előkelőnek", az értelmiség nyelvének.[3]

*

A burgenlandi magyar sajtó szerényebb múlttal rendelkezik, mint a többi elszakított magyar szállásterület magyar nyelvű sajtója. Ennek egyik természetes oka, hogy ezen a területen lényegesen kevesebb magyar került idegen uralom alá, továbbá korábban sem voltak a területnek „saját" helyi magyar nyelvű orgánumai, a három nyugat-magyarországi megye (Moson, Sopron és Vas) nyugati szélének magyar lakói által olvasott sajtó teljesen az anyaországban maradt. A kisszámú, jórészt szórványban elő magyarság nem tudott jelentős magyar sajtót létrehozni és működtetni. A nyelvi asszimiláció is kevesebb fájdalommal járhatott, hiszen a német nyelv átvétele a hatalmas európai kultúrnyelvhez való csatlakozást jelentette. A tanulmányban a szorosan vett sajtó mellett a magyar nyelvű iskoláztatás és kulturálódás szempontjaira is kitérünk.

* Történész, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, Médiatudományi Intézet.

1 A trianoni békeszerződés kitételei Nyugat-Magyarország vonatkozásában Magyarország javára módosultak. Egyrészt az 1921. decemberi soproni népszavazásnak köszönhetően Sopron és a várost környező nyolc falu Magyarországnál maradhattak, másrészt pedig a határok végleges kijelölésekor 1923-ban tíz falu ugyancsak népszavazáson Magyarország mellett döntött, és ezt mind az antant államok, mind pedig Ausztria elfogadták.

2 Baumgartner (2008a): 48.

3 Baumgartner (2008b): 115.

2. 1921–1945

A magyar nyelv 1921 után nem vesztett azonnal presztízséből, egyelőre megőrizte rangját, annak ellenére, hogy az új tartomány hivatalos nyelve a német lett, és a burgenlandi tartományi kormány igyekezett visszaszorítani a magyar nyelvet a társadalmi érintkezésből. Az elszakított nyugat-magyarországi magyarság egységes kulturális önszerveződésének nem kedvezett, hogy felekezetileg megosztott volt (katolikus, evangélikus, református, zsidó). Az eltérő felekezethez tartozók egymással nem keveredtek, inkább házasodtak más nemzetiségű, de azonos vallásúakkal.[4] Ugyanakkor a magyar törvények egy része továbbra is hatályban volt az új osztrák tartományban. A magyar oktatási törvény, amely szerint az oktatás nyelvét – többnyire felekezeti iskolákról volt szó – az iskolaszék határozta meg, kis megszakítással 1937-ig érvényben maradt. Egy ideig még a magyarországi tankönyvekből tanítottak, de azokat 1938-ban betiltották. Készültek ugyan osztrák kiadású magyar nyelvű olvasókönyvek, de ezek nem tudták pótolni a magyar tankönyvek hiányát, ezért a tanítóknak az osztrák tankönyveket kellett lefordítaniuk és lediktálniuk a tanulóknak, ha magyarul akartak tanítani.[5] 1929-től bevezették a német nyelv kötelező oktatását. A magyarok által lakott falvakban azonban továbbra is a magyar maradt az elemi oktatás, az istentisztelet és a közigazgatás nyelve. A magasabb iskolákban viszont már csak német nyelven lehetett továbbtanulni. A tartományi vezetés pedig igyekezett kitakarítani „mindent, ami még magyar".[6] Az 1937. évi új oktatási törvény értelmében azokban a helységekben, ahol a nemzetiségek aránya meghaladta a 70%-ot, csak a kisebbség nyelvén folyt az oktatás, ahol ez az arány 30 és 70% között volt, ott két nyelven tanítottak.[7]

Az Anschluss után Burgenland tartományt 1939-ben felszámolták: Észak- és Közép-Burgenland járásai az Alsó-Duna Gauhoz, míg Dél-Burgenland a Stájer Gauhoz kerültek. A négyezer fős, többnyire magyar nyelvű és érzelmű burgenlandi zsidóságot még az Anschluss évében elűzték a tartományból, többségük Bécsbe menekült, majd aki nem tudott közülük időben külföldre távozni, azokat koncentrációs táborba hurcolták. A burgenlandi zsidóság pusztulásával az ottani magyarság elvesztette értelmiségi és polgári rétegének jelentős részét. A többnyire magyar nyelvű, mintegy kilencezres lelket számláló burgenlandi cigányság 90%-a is a nemzetiszocializmus áldozata lett, és a magyar nyelvű közösség ez által is hatalmas vérveszteséget szenvedett.[8]

A nemzetiszocialisták a független polgári egyesületek felszámolásával megszüntették a magyar falvakban működő kulturális egyesületeket is, csak a felsőőri református olvasókör működhetett korlátozott keretek között. A felekezeti iskolákat állami iskolákká alakították át, a magyar nyelvű oktatást megszűntették.[9]

Nyugat-Magyarországnak Ausztriához csatolt területén 1921 előtt sem jelent meg magyar nyelvű újság, hanem a máshol kiadott magyar lapok voltak forgalomban. Nem csoda, hogy az elszakítás után sem rendelkezett a terület magyar nyelvű újsággal. Ennek sem hagyománya

4 Baumgartner (2008b): 115–116.
5 Kovács: 72.
6 Baumgartner (2008b): 116–117.
7 Baumgartner (2008b): 117.
8 Baumgartner (2008c): 180–181.
9 Baumgartner (2008c): 181.

nem volt, sem az újságkiadáshoz szükséges szerkesztőség nem állt rendelkezésre.[10] A burgenlandi magyarok azonban továbbra is járattak magyarországi újságokat, és szinte korlátlanul hozzájuthattak a magyarországi szépirodalomhoz is.[11] Burgenlandnak más nyelven sem létezett saját napilapja, ami talán arra is visszavezethető, hogy nem volt a területnek városi központja. Német nyelven is csak hetilapok léteztek. Az elcsatolás után indult el jó néhány német nyelvű hetilap (pl. Burgenländische Freiheit, Der Freie Burgenländer, Burgenländisches Volksblatt, Neueu Eisenstädter Zeitung, Burgenländische Bauernstimme stb.).[12] A magyarságnak 1933. január 2-a és 1940. január 20-a között volt egy hetilapja, a *Hétfő*, amely Sümeghy Zoltán felelős szerkesztésében jelent meg. A szerkesztőség Sopronban és Kismartonban működött. A lap első számának vezércikke így fogalmazta meg célkitűzéseit:

> „CÉLUNK! Magyar lapot adni Sopron és Burgenland magyarjainak kezébe. Jól megírt és szerkesztett magyar lapot, mely magyar lesz szavában, szándékaiban, érzésében, akarásában, szívében-lelkében, utolsó leheletéig. Anélkül, hogy bárki ellen is, faji, nemzetiségi, felekezeti vagy osztálygyűlöletet szítana. Burgenland magyarsága részére, hogy minél gyorsabb és megbízhatóbb legyen a hírszolgálatunk és adminisztrációnk, Kismartonban külön szerkesztőséget és kiadóhivatalt létesítettünk".

A kismartoni szerkesztőség élén dr. Faragó János, a kiadóhivatal élén Schattl János szolgálaton kívüli őrnagy álltak. A *Hétfő* tárgyilagosan foglalkozott a burgenlandi, a nyugat-magyarországi, illetve az ausztriai és a magyarországi eseményekkel is.[13]

A két világháború közötti burgenlandi magyar könyvkiadás gyakorlatilag csak néhány tankönyv kiadására szorítkozott.[14] Valamennyi magyar községnek volt azonban magyar könyvekből álló könyvtára. Ezek állománya azonban nagyrészt 1920 előtti kiadású könyvekből tevődött össze, így ezen könyvtárak idővel meglehetősen elavultak.[15]

3. 1945–1990

A második világháború után visszaállították a korábbi osztrák tartományokat, így Burgenlandot is. A tartomány lakosságának egy hatoda azonban a fronton elesett vagy még nem tért vissza a hadifogságból. Ennek egyik következménye az lett, hogy közvetlenül a háború után a magyar falvakban a vegyes házasságok száma megnövekedett. Visszaállították az 1937-es iskolatörvényt, és ennek köszönhetően hat elemi iskolában újra magyarul taníthattak. Mivel azonban magyar nyelvű középiskola nem volt, ezért azokat a tanulókat, akik tovább szerettek volna tanulni, gyakran inkább a szomszéd falvak német tanítási nyelvű iskoláiba járattak szüleik.[16]

A hatvanas években meginduló modernizáció és iparosítás ismét jelentős változást hoztak a burgenlandi magyar népcsoport életében is. A kisbirtokosok arra kényszerültek, hogy

10 Kovács: 70–72.
11 Éger: 83.
12 Mindler: 38.
13 Éger: 83–85.
14 Éger: 83.
15 Éger: 84–85.
16 Baumgartner (2008d): 226.

feladják mezőgazdasági tevékenységüket, és Bécs, Alsó-Ausztria valamint Stájerország ipari központjaiba jártak ingázni. Mindez jelentősen meggyorsította a magyarok nyelvi asszimilációját. A mezőgazdaság gépesítésének következményeként az észak-burgenlandi majorok magyar lakossága is elvándorolt. Körükben a nyelvi asszimiláció különösen gyorsan végbe ment, mert számukra a magyar a „cselédnyelvet" jelentette.[17] Ezt a folyamatot az is erősítette, hogy a negyvenes évek végétől, a „vasfüggöny" létesítése révén a burgenlandi magyarság kapcsolata az anyaországgal évtizedekre lényegében megszűnt (1974-ig az osztrák állampolgárok is csak vízummal utazhattak Magyarországra), a magyarországi nyomtatott kiadványokhoz való hozzájutás rendkívül megnehezült.[18]

Az 1955. évi államszerződés, amelyben újra rendezték az ausztriai nemzeti kisebbségek jogait, a magyar kisebbséget nem említette meg, csak az ausztriai horvát és szlovén kisebbségek kollektív jogait tartalmazta. Az 1976. évi népcsoporttörvény már a burgenlandi őshonos magyar népcsoportra is vonatkozott.[19] A törvény értelmében felálltak a népcsoporttanácsok, amelyek a szövetségi kormány tanácsadóiként javaslatokat tehettek. A népcsoporttörvény a kisebbségi oktatást is érintette. Kimondta, hogy amennyiben egy településen a kisebbségek aránya eléri a 25%-ot, akkor ott, az általános iskola alsó és felső tagozatán (Volksschule, Hauptschule) biztosítható a kisebbségi nyelv kötelező oktatása. Ennek következményeként az 1980/81-es tanévben kilenc iskolában tanítottak magyart. A '80-as évek közepétől pedig a felsőőri és a felsőpulyai általános iskola felső tagozatán (Hauptschule) heti három órában kötelezővé tették a magyar nyelv tanítását. A felsőlövői (Oberschützen) gimnáziumban 1981/81-es tanévtől működik magyar nyelvű tagozat, a felsőpulyai gimnáziumban pedig 1987/88-as tanévtől az ún. „pannon osztályban" a horvát vagy a magyar nyelvet kötelező tanulni. 1992 óta a felsőőri gimnáziumnak is van magyar tagozata. Önálló magyar nyelvű gimnázium Burgenland területén 1920 óta nincs, és főiskolán sincs mód magyar tagozaton tanulni.[20]

A magyar kultúra megtartásában különösen fontos szerepet töltöttek be a magyarlakta települések könyvtárai. Közülük legjelentősebb a mintegy 30 ezres kötetet számláló alsóőri könyvtár és levéltár, amely 1973-ban P. Galambos Ferenc Ireneusz (OSB) alsóőri katolikus plébános áldozatos munkája eredményeként jöhetett létre. Meg kell említeni a Galambos atya által 1988-ban életre hívott Magyar Intézetet is, amely azzal a céllal alakult meg, hogy összegyűjtse a burgenlandi magyarságra vonatkozó dokumentumokat.[21] A könyvtár 2000-től a Magyar Média- és Információs Központ (UMIZ) részeként áll a helyi magyarság és a népcsoport kutatói rendelkezésére.[22]

A burgenlandi magyar könyvkiadás 1945 után – az elvi lehetőségek ellenére – szegényes maradt. Magyar könyvkiadó nem működik a tartományban. Az '50-es években a szövetségi és a tartományi kormány segítségével jelent meg néhány magyar nyelvű olvasókönyv és egy népdalgyűjtemény az általános iskolák számára. 1963-ban adták ki Tölly Ernő járási tanfelügyelő összeállításában – Kodály Zoltán személyes tanácsai figyelembevételével –az Örömmel

17 Baumgartner (2008e): 257.

18 Éger: 86.

19 A Burgenlandon kívül, „Bécs és környékén élő osztrák honosságú" magyarokat 1992 óta ismeri el Ausztria a magyar népcsoport alkotó elemeként.

20 *A határon túli magyarság helyzete*: 117–118.

21 Éger: 94.

22 www.umiz.at/hu/index.php/werdegang

énekelünk című énekeskönyvet. 1968-ban pedig *A magyar irodalom gyöngyszemei* című kiadvány jelent meg a vegyes tanítási nyelvű általános iskolák számára. A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület (BMKE) által kiadott első könyv, Barsi Ernő burgenlandi népdalgyűjtése, *Daloló Őrvidék* címmel jelent meg 1988-ban. A '70-es évektől az illetékes osztrák minisztérium engedélyével a burgenlandi iskolákban is lehet használni az Anyanyelvi Konferencia támogatásával kiadott magyar tankönyveket is.[23]

Az ötvenes évek elején Felsőőrön magyar újság is létezett. A *Magyar Szó* azonban az oroszok kivonulása után – a lakosság érdektelensége miatt – megszűnt. Azóta a burgenlandi magyar népcsoportnak nincs saját lapja.[24] Az egyetlen ausztriai magyar újság a kéthavonta megjelenő *Bécsi Napló*, az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségének lapja, amely azonban állandó burgenlandi rovattal is jelentkezik. Elsősorban tagjai tájékoztatását szolgálja a BMKE kiadásában 1968 óta évente egy-két alkalommal megjelenő Őrség[25] című periodika, amely fokozatosan folyóirat jellegűvé vált. Az Őrvidéki Hírek,[26] amelyet kezdetben ritkábban, majd évi 5–6 alkalommal ad ki az egyesület, elsősorban a hírközlést szolgálja.[27] Évfordulók alkalmából vagy rendezvényekhez kapcsolódóan magyar és német nyelven jelenik meg 1986 óta az Őrségi Füzetek – Warter Hefte kiadványsorozat.[28] Az Őrség, az Őrvidéki Hírek és az Őrvidéki Füzetek kereskedelmi forgalomban nem kaphatók.

A Rádió Burgenland 1984-ben közvetített először magyarul rádióműsort „Magyarul Burgenlandban" címmel. A Rádió Burgenland naponta öt percben sugároz magyar nyelven híreket. Minden vasárnap félórás magyar nyelvű magazin szerepel a programjában, továbbá heti egy alkalommal Színes Kultúránk címmel hangzik el magyar nyelvű műsor. A Pannonia Rádióban 1987-ig heti egyszer magyar nyelvű programot sugároztak negyedórában.[29] Az osztrák televízió (ORF) burgenlandi stúdiójában nincs önálló magyar szerkesztőség, amíg a horvát és a szlovén kisebbség önálló szerkesztőséggel rendelkezik az ORF keretein belül. Az ORF azonban 1989 óta, évente hat alkalommal 25 perces magyar nyelvű magazint sugároz *Adj' Isten Magyarok* címmel. A *Servus Szia Zdravo Deltuha* négynyelvű magazinműsor ugyancsak hatszor jelentkezik évente alkalmanként ugyancsak 25 percben. A jó vételi viszonyoknak köszönhetően azonban a burgenlandi magyarság részére a magyarországi rádió- és televízióadások hozzáférhetők.[30]

4. Kitekintés a jelen felé

A BMKE 1993-ban magyar nyelvű gyermeklapot is indított *Hírhozó* címmel. A lap 2005-ig a tanév minden hónapjában megjelent, s az egyesület eljuttatta az iskolákba is, így hozzájutott minden olyan diák, aki Burgenlandban szervezett magyartanításban részt vett. A Hírhozó helyett 2005 tavaszától 2010 nyaráig a tanévben havonta egyszer a *Napocska* című gyermek-

23 Éger: 91–93.
24 Éger: 93.
25 2006-tól elérhető interneten is.
26 2009-től elérhető interneten is.
27 www.bukv.at/index.php?id=about&L=1
28 Éger: 93.
29 *Burgenländische Ungarn*. Band 4
30 Éger: 94–95. Baumgartner (2008f): 365. www.bukv.at/index.php?id=bgld-ungarn&L=1

újság jelent meg. 2011 tavaszától pedig a kéthavonta megjelenő, interneten is hozzáférhető *Minimulti magyarul* című kiadvány jut el a Burgenlandban magyarul tanuló általános iskolás diákokhoz a BMKE jóvoltából.[31]

*

Az 1991. évi népszámlálás szerint Burgenlandban 6763 osztrák állampolgár vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Ez a szám 2001-re 6641 főre csökkent. A kis lélekszámú magyarság aprózódását mutatja, hogy 38%-a 2001-ben négy településen, Alsóőrön, Felsőőrön, Felsőpulyán és Őriszigeten (Siget in der Wart), a fennmaradó rész további 166 településen élt szétszóródva.[32]

Felhasznált irodalom:

A határon túli magyarság helyzete = A határon túli magyarság helyzete. Felelős kiadó: A MEH politikai államtitkára és a HTMH elnöke. Auktor Könyvkiadó, 2000.

Baumgartner (2008a) = Gerhard Baumgartner: A burgenlandi magyarság az első világháború végétől a soproni népszavazásig (1918–1921). Bárdi Nándor – Fedinic Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2008. 48–51.

Baumgartner (2008b) = Gerhard Baumgartner: Burgenland tartomány felállításától az Anschlussig (1922–1938). Bárdi Nándor – Fedinic Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2008. 114–117.

Baumgartner (2008c) = Gerhard Baumgartner: A burgenlandi magyar kisebbség a III. Birodalomban. Bárdi Nándor – Fedinic Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2008. 180–183.

Baumgartner (2008d) = Gerhard Baumgartner: Az ausztriai magyarság a szovjet megszállás idején (1945–1955). Bárdi Nándor – Fedinic Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2008. 224–227.

Baumgartner (2008e) = Gerhard Baumgartner: Az ausztriai népcsoport az államszerződéstől a keleti blokk összeomlásáig (1955–1989). Bárdi Nándor – Fedinic Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2008. 256–261.

31 www.bukv.at/index.php?id=about&L=1

32 Gyémánt: 60., 66.

Baumgartner (2008f) = Gerhard Baumgartner: Magyarok Ausztriában a rendszerváltástól napjainkig (1989–2005). Bárdi Nándor – Fedinic Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2008. 364–367.

Burgenländische Ungarn = Österreichische Volksgruppenhandbücher. 1993/4. Burgenländische Ungarn. Band 4

Éger = Éger György: *A burgenlandi magyarság rövid története*. Budapest, Anonymus, 1991.

Gyémánt = Gyémánt Richárd: A burgenlandi magyarság a statisztikai adatok tükrében. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007.

Kovács = Kovács Márton: *A felsőőri magyar sziget*. Sylvester Nyomda R.t., Budapest, 1942.

Mindler = Mindler, Tobias E.: *Die Presse und ihre Journalisten im Gebiet des heutigen Burgenlandes, 1938–1945. Biographische Skizzen und Versuch einer Typolosierung.* Diplomarbeit. Wien, 2006.324/16

A sorozatban eddig megjelent kötetek

1. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011* (2012)
2. Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011* (2012)
3. Csink Lóránt – Mayer Annamária: *Variációk a szabályozásra. Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóság a médiajogban* (2012)
4. Sarkady Ildikó – Grad-Gyenge Anikó: *A média-értéklánc szerzői jogi vonatkozásai* (2012)
5. Koltay András (szerk.): *A médiaszabályozás két éve (2011–2012)* (2013)
6. Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989* (2013)
7. Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején* (2013)
8. Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Összehasonlító médiajogi tanulmányok. A „közös európai minimum" azonosítása felé* (2014)
9. Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.* (2014)
10. Grad-Gyenge Anikó – Sarkady Ildikó: *Közös jogkezelés az audiovizuális médiában* (2014)
11. Apró István (szerk.): *Média és identitás* (2014)
12. Pruzsinszky Sándor: *Halhatatlan cenzúra* (2014)
13. Kóczián Sándor: *Gyermekvédelem a médiajogban* (2014)

Médiatudományi Intézet, Budapest
A kiadásért felel Nyakas Levente
Tördelő: Varga Ákos
Megjelent 20,25 (B/5) ív terjedelemben, 300 példányban.
Médiatudományi Könyvtár: ISSN 2063-5222
Médiatudományi Könyvtár 14.: ISBN 978-615-5302-10-7